

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZTIZENKILENCEDIK KÖTET

(635., 636., 637. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

TARTALOM.

DCXXXV. SZÁM.

	Lap
GHYCZY KALMÁN, MINT NÁDORI ÍTÉLŐMESTER. — Nagy Miklóstól	1
GYERMEKPSZICHOLOGIA ÉS PEDAGÓGIA. — Bognár Ceciltől	29
PANNONIA VILÁGURALMA. — Alföldi Andrástól	59
SZÉPIRODALMI FOLYÓIRATAINK 1848-IG. (II.) — Ifj. Pongrácz	
Alajostól	71
A KÖZÜZEMEK KÉRDÉSÉHEZ. — Ország Sándortól	99
A CSODATÉVŐ FESZÜLET. — Elbeszélés. — Selma Lagerlöf után,	
svédből, — Ambrus Ilonától	118
KÖLTEMÉNYEK: — <i>Hómosó-ér partja mellett.</i> — <i>Kazinczy Ferenc.</i> —	
<i>A Sziget őszében.</i> — <i>A régi pad.</i> — Petri Mórtól	131
SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől	133
IRODALOM: 1. <i>A bécsi hollandi követek jelentései 1670—1697.</i> —	
(Antal — De Pater: <i>Weensche Gezantschapsberichten van 1670</i>	
<i>tot 1720.</i> I.) — Angyal Dávidtól.	
2. <i>Egy új erdélyi regény.</i> — (Nyíró József: <i>Isten-igájában.</i>) —	
Kristóf Györgytől.	
3. <i>A székelyek letelepülése.</i> — (Csikszentmihályi Sándor Imre:	
<i>A székelyek letelepülése.</i>) — Török Páltól	150

DCXXXVI. SZÁM.

I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől	161
CSONKA-MAGYARORSZAG HATÁRAIRÓL. — Olay Ferentől	164
BELINSZKI ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA. (I.) — Nagy	
Ivántól	200
BÁBICS-GYALSZKI. — Bajza Józseftől	231
SZILVESZTER-ESTI IDYLL. (I.) — Elbeszélés. — Bábics-Gyalszki	
után, horvátból, — Tarczay Erzsébettől	239
A KÉTEZERÉVES VERGILIUS. — AZ AENEIS II. ÉNEKE. — Ver-	
gilius után, latinból, — Csengery Jánostól	259

	Lap
ANGOL KÖNYV TISZA ISTVÁNROL. — George A. Birmingham után, angolból, — E. R.-től — — — — —	283
SZEMLE. Irodalmi viszonyaink az összeomlás után. — Berzeviczy Alberttől — — — — —	295
IRODALOM: 1. A székelység története. — (Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya.) — Nagy Miklóstól.	
2. Francia könyv Magyarország háborús felelősségéről. — (R. Ché- lard: <i>Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale.</i>) — Horváth Jenőtől.	
3. «A magyar történelmi tudomány legújabb fölfedezései.» — Németh Józseftől — — — — —	301

DCXXXIV. SZÁM.

SZÉCHENYI ELMEBAJA. — Viszota Gyulától — — — — —	321
MOLNÁR GYÖRGY KOLOZSVÁRTT. — Szász Károlytól — — — — —	363
A NAGYSZEBENI ÜTKÖZET. — Gyalókay Jenőtől — — — — —	389
BELINSZKI ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA. (II.) — Nagy Ivántól — — — — —	398
SZILVESZTER-ESTI IDYLL. (II.) — Elbeszélés. — Bábics-Gyalszki után, horvátból, — Tarczay Erzsébettől — — — — —	415
KERESZT-ÚT. — Voinovich Gézátlól — — — — —	431
SZEMLE: 1. Szabolcska Mihály. — Kéky Lajostól.	
2. Emlékezés Bartóky Józsefre. — Kosztolányi Dezsőtől.	
3. A zenei év. — Papp Viktortól — — — — —	454
IRODALOM: 1. A mai magyar társadalom. — (Weis István: A mai magyar társadalom.) — Nagy Miklóstól.	
2. Juhász Gyula költeményei. — (Juhász Gyula: <i>Hárfa.</i>) — Hege- dűs Zoltántól — — — — —	474

GHYCZY KÁLMÁN, MINT NÁDORI ÍTÉLŐMESTER.¹

(Adatok az 1848. évi törvényeink történetéhez.)

Már 1845. október óta fel-felbukkant időről-időre a Ghyczy kormányhivatalra való kineveztetésének híre. 1847. márciusában azt beszélik, hogy ítélőmester lesz, noha barátai nem akarnak e hírnek hitelt adni. Szeptember 14-én Zarka János személynök, egyuttal hivatalból az alsótábla elnöke, Pestre kéreti ez ügyben. Kineveztetése ekkor már csak hetek kérdése lévén, az 1847. okt. 18-án megtartott követválasztás alkalmából elhárítja magától a közbizalmat, mire a megye ítj. Pázmándy Dénes második alispánt és Milkovics Antal táblabíró-t választotta meg követeiül, utóbbit Perczel Móriccal szemben.

Zarka Ghyczyt régi ismeretségük, baráti viszonyuk alap-

¹ E dolgozat egy fejezet lévén a Ghyczy Kálmán kiadásra kerülő emlékirataihoz készülő életrajzi bevezetésből, könnyebb megértés végett összefoglaljuk itt a kitűnő államférfi fontosabb életrajzi adatait. Született 1808. febr. 12-én, Komáromban. Atyja Ghyczy Ferenc, Komárom megye első alispánja s az 1825/27. évi országgyűlésen egyik követe. Anyja Szent-Ivány Thekla. Nagybátyjai: József, alispán, majd septemvir, Torontál megye főispánja, és Péter, alispán, majd ker. ítélőtáblai elnök, alnádor, cs. kir. udvari tanácsos. Tanulmányait a győri akadémián befejezván, 18 éves korában, mint végzett jogász patvarista az 1825/27. évi országgyűlésen id. Pázmándy Dénes mellett. 1827-ben jurátus. 1828-ban ügyvédi vizsgát tesz és ügyvédsegéd lesz Pesten. 1830-ban a ráckevei cs. kir. családi uradalom ügyésze. Egy év múlva állásáról lemond és hazamegy Komáromba. Egy ideig atyja birtokán gazdálkodik. 1836-ban előbb tb., majd valóságos főjegyzője lesz megyéjének. Az 1843/44. évi országgyűlésen követ, kerületi jegyző, az országgyűlés egyik legszorgalmasabb tagja, a szabadelvű reformpárt híve. 1844. márciusában, majd az 1847. áprilisi tisztújításon megyéje első alispánjává választotta.

ján kérte fel a személynöki ítélőmesteri tisztség elvállalására s november 4-én küldte meg a kinevezéséről szóló értesítést. Még jóformán meg se melegedett új hivatalában, mikor a november 12-én nádorrá választott István főherceg a három nap múlva tartott elegyes ülésen ¹ kinevezte nádori ítélőmesterré.²

Az ítélőmesterség elvállalásáról emlékirataiban a következőket mondja: «Arisztokráciai és konzervatív hajlamaimból egészen nem vetkőzve ki, a fokozatos fejlődést óhajtván, nem tudtam megbarátkozni az akkori ellenzék rohamos haladásával, követeléseivel, azoktól sok erőszakos konfliktust, sőt... forradalmat s ettől fiaszkót vártam; szívesen megragadtam tehát a minden hozzájárulásom nélkül felajánlott ítélőmesterséget, mint hajlamaimmal is megegyező bírói, különösen pedig politikailag neutrális tért, de amint 1848-ban a kocka Pozsonyban eldőlt s a politikai körbe való visszalépésre felhívtam, abba — rezignálván bírói állásomat — azonnal visszaléptem».

A Ghyczy által 1887-ben írt, tehát 40 év távlatából adott magyarázathoz egy pár megjegyzést kell fűznünk. Az egyik, hogy magasabb állami szolgálatba lépéséről már 1844-ben az országgyűlés vége felé is sokat beszéltek, amikor még

¹ Felséges I. Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Szent András hava 7-ik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Pesten (Landerer és Heckenast) 1848. 13. l.

² Ítélőmestereknek nevezettek 1848 előtt az ország nagybíráinak (nádor, országbíró, személynök) a mai kúriai bírákéhoz hasonló rangú munkatársai, kik a tanácsokban az előadói tisztelet töltötték be. Így volt egy-egy nádori és országbírói és két személynöki ítélőmester, akik egyuttal tagjai voltak a kir. ítélőtáblának és e révén a horvátországi ítélőmesterrel együtt az országgyűlés alsótáblájának is. Utóbbinak elnöke hivatalból a személynök volt, mint a kir. ítélőtábla elnöke, már a XVI. század óta. Helyettesei voltak az alnádor és alországbíró. Viszont az ítélőmesterek a karok és rendek tábláján a jegyzői tisztelet töltötték be. A kiválóbb ítélőmesterek fölemelkedhettek a személynökségbe, a személynökök előtt pedig nyitva állott az út a kancellári, a helytartótanács-elnöki avagy az országbírói méltósághoz.

forradalomra nagyon kevesen gondolhattak. Másik megjegyzésünk, hogy ő már 35 éves korában ismert nevű követ, 36 éves korában a megye első alispánja, amely méltóságba édesatyja csak 54 éves korában jutott. Érezte magában a tehetséget, maga előtt látta nagybátyjai példáját s úgy vélte, hogy kormányhivatalba lépés nélkül neki is mint alispánnak és országgyűlési követnek kell megöregednie. Azonfelül, mint követ, megszokta a sokoldalú és állandó munkát országos érdekű ügyekben. Természetesen, lassanként kevésnek találta az alispáni hatáskört. De másfelől ismerte tehetségének határait is. Jól tudta, hogy a negyvenes éveknek, a reformkorszaknak három lángelméjével, született vezéregyéniségével nem veheti fel a versenyt. Hiányzott belőle a Széchenyi csodás jövőbelátása és gazdag alkotó szelleme, a Deák higgadt bölcsesége és jogász elméjének utolérhetetlen mélysége, valamint a Kossuth szónoki és publicista heve, elragadó varázsa. Oly tér kellett tehát neki, ahol vas-szorgalma és munkabírása akadálytalanul érvényesülhet. Végül nehézkes elhatározóképesége mellett örült annak is, hogy nem magának kell választania az új pályát, hanem Zarka kínálja fel neki. Ha elgondolta további pályafutását, mint lehetőség, bizonyára megcsillant előtte a személynöki méltóság, melybe Zarka is, a korábbi követ, néhány év alatt emelkedett fel az ítélőmesterségből, és talán legfelsőbb lépcsőfokként, az országbíróság.

Kétségkívül olyan méltóságot foglalt el az ítélőmesterséggel,¹ melyet volt ellenzéki követtársai, sőt Kossuth és Deák is leginkább meg tudtak neki bocsátani,— bár többen, mint gr. Batthyány Lajos, nagyon elítélték — amint Szerencsy István előző és Zarka János akkori személynök is elég népszerű volt a rendek előtt.

Ítélőmesteri szolgálata időben összeesett a korszakos 1847/48. évi országgyűléssel úgy, hogy említett kettős munkaköréhez képest egyfelől előadó volt büntető és polgári ügyek-

¹ Úgy látszik, már 1845-től remélte valaminő kineveztetését, mert az 1846. és 1847. folyamán negyedévenként Pesten, az országos vásárok napjain tartott ellenzéki értekezletekről következetesen elmaradt.

ben egyaránt a kir. Táblán és a Hétszemélyes Táblán, másfelől 1847. dec. 1-től 1848. ápr. 11-ig az alsótáblán végezte a jegyzői teendőket: felolvasta a táblához érkezett királyi leiratokat, felsőtáblai válaszüzeneteket, az alsótábla határozatait, feliratait, üzeneteit és közvetítette a két tábla üzenetváltásait, sőt az is előfordult, hogy az elhangzott indítványokhoz képest ő szövegezte meg rögtönözve a törvényjavaslatok egyes szakaszait, pontjait. Különösen sok dolga volt 1848. márciusának mozgalmas napjaiban, mikor egyes napokon a két tábla együtt, a kerületi üléseket is számba véve, 4—5 ülést is tartott, melyek közül a rendek országos ülésein és az elegyes üléseken állandóan jelen kellett lennie. Egyidejűleg a Zarka személynök rendelkezéséhez képest a királyi tábla részéről tagja volt a közteherviselés tárgyában 1848. február 12-én kiküldött országos választmánynak, mely március 8-tól naponként tanácskozott k. b. 13-ig, mikor a bécsi események hírére a tanácskozás félbeszakadt s az országgyűlés sietve elfogadta a közteherviselés elvét kimondó törvényjavaslatot (1848: VIII. t.-c.). Az országos választmány tanácskozásaiban is élénk részt vett, minek bizonyága ott elmondott, bár nehézkes, de adatainál fogva értékes beszéde. Március 14-én ugyancsak a Zarka személynök indítványára ő is tagja lett annak az 58 követből és 13 főrendből alakított küldöttségnek, mely 15-én délelőtt 10 órakor hajón indult Pozsonyból Bécsbe, hogy az országgyűlés feliratát a reformok tárgyában átnyujtsa a királynak.

Ekkor már összeomlott Metternich rendszere s a nagy változások nyomán, melyek a febr. 24.-i párizsi forradalom hírére Európa-szerte bekövetkeztek, szárnyat kaptak a magyar nemzeti reformtörekvések. Mindaz a reformvágy, amely 1825, sőt részben 1790 óta annyiszor nyilvánult legjobbjaink részéről a középkori rendi állam és intézményeinek, politikai, társadalmi, gazdasági és jogi berendezésének megfontolt, szerves, következetes átalakítása érdekében s amely törekvések megghiusítására és visszaszorítására annyi értékes erőt használt fel a kormány, most egyszerre jelentkezett és kívánt sürgős elintézését. Így születtek meg az

1848. évi reformtörvények — három hét alatt összesen 31 — a kellő nyugodt előkészítés nélkül, szinte egyik napról a másikra,¹ bár a keresztyénség felvétele s egyidejűleg Szent István korszakos intézményeinek életbeléptetése és a reformáció elterjedése óta a nyugateurópai szellem nem ült nagyobb diadalt magyar földön.

E törvények közül közjogi vonatkozásban legfontosabbak a III. t.-c. «a független magyar felelős minisztérium alakításáról» és az V. t.-c. «az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról», amely törvények korszerű alapokra fektették a rendi alkotmányt. Ez a két törvény a Ghyczy alkotása.² Hogy Kossuth épp Ghyczyre bízta e rendkívüli jelentőségű törvények elkészítését, annak két oka is lehetett. Egyfelől visszaemlékezett Kossuth Ghyczynek az 1843/44. évi országgyűlésen kifejtett nagyarányú törvényhozó tevékenységére, amikor Ghyczy az országos közpénztár és a hitelintézet vezetésébe be akarta vinni az országgyűléssel szemben fennálló felelősség gondolatát s az országos választmány előtt elmondott beszédében az országgyűlésen az első között foglalkozott a centralisták (Szalay László, b. Eötvös József, Csengery Antal stb.) szellemében a felelős kormányrendszerrel, a nélkül azonban, hogy a régi magyar felfogással szakított volna. Másfelől az 1848. márciusi országgyűlési tárgyalásokon is gyakran nyílt Kossuthnak alkalma arra, hogy megismerje Ghyczynek, mint nádori ítélőmesternek a törvényjavaslatok szövegezésében tanúsított ügyességét, szakértelmét.

Kossuth szerencsésen választotta e nagy feladatra Ghyczyt, aki bár az alapvető kérdésekben nem egy ponton ma-

¹ «...azon törvények oly rögtöni átmenetet képeztek, oly gyorsan és rövid idő alatt voltak alkotva», mondja Deák 1867. jan. 31-én. A hatvanhetes bizottság korlátolt nyilvánosságú üléseinek naplója. 80. l. L. e sietségéről Salamon Ferenc észrevételeit *A közös ügyek és a forradalom* c. tanulmányában. *Bpesti Szemle* 27. köt. 30. l. «E napok munkáit alig nevezhetjük tanácskozásnak. Teljesíteni kellett, amit az események összetolult hatalma parancsolt». Mondja Vukovics Sebő. *Emlékiratai*. Sajtó alá rendezte Bessenyei Ferenc. Bpest, 1894. 73. l.

² L. Kónyi: *Deák beszédei*. 2. kiad. II. k. 234. l.

gáévá tette a Royer-Collard vezetése alatt állott francia doctrinairek és még inkább a nálunk akkoriban annyira felkapott Rotteck Károly és Welcker Károly¹ tanításainak hatása alatt dolgozó magyar doctrinairek álláspontját, mégsem felejtkezett meg a magyar alkotmány történeti fejlődéséről. Kétségtelenül, centralistáink dogmatikus alapelveikből folyólag charta-alkotmányszerűleg oldották volna meg a problémát, amint municipalistáink a megyét tették volna a reform alapjává. Ghyczy viszont elvi tételek törvénybe iktatása helyett az ősi intézményeknek és a modern állami élet követelményeinek lehető összeegyeztetésével tette meg a nagy lépést az ország kormányzatának és törvényhozó testületének újjászervezésére. Ugyanakkor, amikor a régi dikasztériumok ügyköreit a felállítandó minisztériumhoz utalja át (1848: III. t.-c. 6. §), teljes épségben fenntartja a törvényhatóságok korábbi törvényes hatásköreit (26. §) s a bíróságokat is (27. §). A megyék követutasítási joga ugyan az 1848: V. t.-c. 6. §-a értelmében, mely szerint minden egyes követ választása végett külön választókerületet kell alakítani, megszűnik és így minden követ az egész ország képviselője, de másfelől annál nagyobb lesz az országgyűlés jogköre is, mert a kormány tagjai neki felelősök mindennemű hivatalos eljárásaikért (1848: III. t.-c. 4. §) és mert az évenkénti költségvetés megállapítása és a zárszámadás jóváhagyása is az országgyűlés, illetve az alsó tábla jogává és kötelességévé (37. §) válik.

¹ «A. úr a minap kimondhatatlanul megörült, hogy Rotteck és Welcker *Staatslexikon*ában, mely — amint látszik — igen kedves kézikönyve, egy szóalkatra bukkant, mely valamely mondásunkkal egészen megegyezett. Mi nem affectáljuk az eredetiséget ismereteinkben . . . tanultunk Rottecktől is, ámbár Encyklopaediájából bizony nem igen sokat . . . néha nagyon is unjuk az ideológ német doctrinareket». Írja Kossuth a *Pesti Hírlap* 1842. 191. számában (*Iratái* XII. köt. 446. l.) — Deák «külföldi utazásai alatt . . . személyesen is megismerkedett a német irodalom több kitűnőségével, különösen Rotteckkel és Welckerrel» — írja Csengery Antal (*Deák Ferenc emlékezete* 24. l.) — Rotteck és Welcker *Staatslexikon*ának hatását az 1865. évi országgyűlés vitáira megállapította maga Ferenc József is. (*Deák beszédei* III. 603. l.) (Rotteck és Welcker munkáinak jellemzését l. Beöthy Ákos: *A magyar államiség fejlődése*. II. köt. II. rész. 190. l. és köv.)

Hasonló, bölc, a fejlődés igényeivel számoló konzervativizmussal alkotja meg a népképviselői törvényt (1848 : V. t. c.) is, amint azt alább részletesen is kifejtjük.

Ami a felelős kormány kérdését illeti, a király tanácsosainak felelőssége régi magyar közjogi elv volt,¹ melyet Ghyczy, mint követ, a Büntető törvénykönyvbe is bevétetni óhajtott. A Btk. tárgyalása során, 1843. szept. 6-án, az I. rész 44. fejezete után új fejezet beiktatását indítványozta a «hütlén tanácsosok» visszaéléseinek büntetésére, hogy «ez esetben a tettes az országgyűlésre összegyűlt Rendeik határozatára közkereset alá veendő» legyen.²

Gr. Dessewffy József pedig már az 1800-as évek elején a felelős magyar minisztérium mellett foglalt állást.³ Az

¹ «Vannak újabb törvényeink között olyanok, melyek nem elvben és lényegben, hanem inkább formában újak s csak tisztább, határozottabb és rendszeresebb alkalmazását írják körül a régibb törvényekben is előforduló elveknek. Ilyen például a miniszteri felelősség. Mindazt, ami az erről szóló 1848. évi törvényben foglaltatik, ily alakban hiában keresnők akár Magyarországnak, akár más országoknak régibb törvényeiben. De az elv maga nem volt új Magyarország törvényhozása előtt s már a XVI. században világosan és határozottan kimondotta a magyar törvény : az 1507 : 7. t.-c.» stb. Deák : *Adalék a magyar közjoghoz.* 88. l.

Az ide vonatkozó fontosabb törvényeink a következők : Az aranybulla 14. cikke a várispánokról, méltóságuktól való megfosztásukról. Az 1231. évi dekrétum 3. pontja a nádornak az országgyűlés kérésére való elmozdításáról. Az 1291. évi dekrétum 31. cikke az országos főméltóságok felelősségéről. Az 1299. évi dekrétum 23. cikke a tanácsosok nélkül tett intézkedések érvénytelenségéről. Az 1386. évi 3. cikk a rossz tanácsosok kizárásáról. Az 1397. évi temesvári országgyűlésen megerősített aranybulla módosított pontja a nádor, országbíró, tárnokmester és várispánok felelősségéről. Az 1492. évi 33. cikk a nádornak stb. az országgyűlés előtt leteendő esküjéről. Az 1498. évi 7. t.-cikk a kormánytanács tagjainak esküjéről. A Deák által is idézett 1507. évi 7. t.-cikk a törvény ellen cselekvő tanácsosok megbüntetéséről. Az erdélyi alkotmányban az 1609-ben kiadott *Compilatae Constitutiones* 2. R. 1. cikk. 15. pontja szerint a fejedelem tanácsosai nélkül «derekas országos dolgokat ne igazgasson». stb. V. ö. Ferdinandy : *A felelősség elve a magyar alkotmányban.* 1895. 20. és köv. l.

² Az 1843/44. országgy. naplója, II. köt. 14. l.

³ Wertheimer Ede : *Az 1811 12-iki országgyűlés.* 57. l.

1843/44. évi országgyűlésen Somssich Pál szerint «alkotmányos, felelős kormány, parlamentáris rendszer voltak a jel-szavak, melyek körül tömörült az ellenzék».¹ Ezzel egyértelműleg írja egy, Pozsonyban, 1844. okt. 28-án kelt, titkos jelentés,² hogy «az ellenzéki mágnáskaszinóban egyre erősebb lesz a saját magyar kormányzás gondolata, ami alatt egy tiszta magyar minisztériumot és egy magyar államtanácsot értenek. A német örökös tartományokkal semmi más közöst nem akarnak, mint magát az államfőt. Abból indulnak ki, hogy nem kormányozhatja egy és ugyanazon kormány egyidejűleg alkotmányosan Magyarországot és korlátlan hatalommal a német tartományokat, és azt sem tartják rendjén valónak, hogy magyar ügyeket idegen tanácsosok és miniszterek intézzenek, valamint, hogy magyarok beavatkozzanak a német örökös tartományok ügyeibe. Régen az volt a szokás, hogy az uralkodó saját tetszése szerint választotta meg tanácsosait, ezzel szemben a nemzetnek jogot kell szereznie e tanácsosok felelősségre vonására. Magyarországnak kérnie kell azt a jogot is, hogy a külső hatalmaknál önálló királyságként képviseltessék, hogy joga legyen magának hadat viselni és békét kötni . . . Magyarország nagyjai közt elég férfi van, aki miniszter és követ lehetne . . . Annyira mennek e gondolatokban, hogy megtették Deákot belügyminiszternek és emlegetik Esterházy, Pálffy, Batthyány, Zichy neveit, melyek a kormány élén ragyoghatnának. A következő országgyűlésig ez ügyben szabad agitálás lehetőségét kívánják.»

Pár nappal e jelentés kelte után pedig «a karok és rendek az országgyűlésnek közelgető végóráiban minden további értekezés fonalát megszakadva látván», rendkívül erélyes nyilatkozatban állapodnak meg, melynek befejező soraiban kijelentik, hogy «a karok és rendek különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeink szent-ségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli feltételét».³ Az alsó táblának erre a deklarációjára való utalással indítványozta báró Eötvös József

¹ Kónyi: *Deák F. beszédei*. II. köt. 180 l.

² Német eredetije az Országgyűlési levéltárban.

³ 554. sz. irom. V. köt. 87. l.

1845-ben Pest megye nyári közgyűlésén bizottság választását, «mely a népképviselőt és kormányi felelősség miképp lehető behozataláról gondoskodjék».¹ Az 1847. márciusában tartott ellenzéki értekezletnek Deák Ferenc tollából eredő és június 5-én elfogadott nyilatkozata szerint is «a kormány felelőssége . . . alapja leendő Magyarországon is az oly igen szükséges parlamentáris kormánynak . . . Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen, s azoknak szellemével oly igen összehangzik, mennél előbb életbe léptetni, leendő egyik legfőbb törekvésünk».²

Az 1847. nov. 12-én megnyílt országgyűlés felirati vitájában 22-én Kossuth hozza szóba a felelős minisztériumot, mint amely szerinte a megyei institucióval tökéletesen összefér.³ Ami azonban akkor még jámbor óhajítás, azt 1848. márc. 3-iki felirati javaslatában már «minden reformjaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának» jelenti ki. Kossuth felirati javaslatát másnap az alsó tábla, 14-én a főrendek,⁴ majd 17-én a király is elfogadván, gr. Batthyány Lajos miniszterelnökké történt kineveztetése után — úgy látszik — 21-én adott Kossuth megbízást Ghyczynek a független felelős magyar minisztérium alakításáról szóló törvényjavaslat elkészítésére. Az 1. és 2. §-okat, nemkülönben a miniszterek felelősségéről szóló 32—36. §-okat készen kapta Kossuthtól. Ghyczynek egyik napról a másikra elkészített tervezete⁵

¹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. 2. kiad. III. köt. 66. és 110. l.

² U. o. 235. l. és *Deák beszédei* II. köt. 166. l.

³ Somssich Pál szerint Kossuth még 1848. január—februárjában elfogadta volna azt a tervet, hogy jövőre a m. kir. helytartótanács osztályokra felosztva intézze a közigazgatást. (*Deák beszédei* II. köt. 188. l.) Kemény Zsigmond is elmondja, hogy Kossuth 1847-ben a felelős kormányt Eötvös vesszőparipájának nevezte, a felelősség eszméjéről pedig úgy nyilatkozott, hogy az «sem nem használ, sem nem árt». *Forradalom után*. 1908. 90. l. V. ö. Concha: *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?* Bp. Szemle 124. k. 404. l.

⁴ A felelős minisztériumot sürgette a márciusi ifjúság is a híres 12 pontban.

⁵ 81. sz. iromány. V. ö. még a következő irományokat: 84. sz. a főrendek válaszüzenete, 86. sz. a főrendek második válaszüzenete, 91. sz. a karok és rendek felírási javaslata, 99. sz. a karok és rendek

eredetileg 35. §-ból állott. Utóbb került bele a 7., 8. és 21. §. A többi 28 § tehát Ghyczy alkotása.

Ghyczynek ezt a nem egészen 24 óra alatt elkészített tervezetét nyomban kézhezvétele után, Kossuth 22-én reggel a kerületi ülés elé vitte, mely azt — mint az egykorú *Pesti Hírlap*¹ írja — «igen csekély módosításokkal» elfogadta. Így Lónyay Gábor indítványára elhatározták a rendek a 34. § (a végleges szövegben 37. §) olyan megváltoztatását, mely szerint «a minisztérium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását s a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását — mai kifejezéssel a költségvetést és zárszámadást — az alsó táblának megvizsgálás és illetőleg jóváhagyás végett évenként bemutatni köteles». A kerületi ülésen elfogadott szöveget ugyanaznap az országos ülés is változtatás nélkül magáévá tette.²

Másnap, 23-án, délelőtt tárgyalták a törvényjavaslatot a főrendek, akik a 6. §-ban «katonai» szó helyett «honvédelmi» szó beiktatását kívánták. A 11. §-ban (végleges szövegben 13.) e mondatból: «mindazon külviszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik», a «kül» szócska törlését kérték. Ugyane szócska kihagyását óhajtották a 12. és 18. §-okban (végleges szövegben 14. és 20. §-ok).

Eddig jutottak tanácskozás közben a főrendek, mikor Batthyány miniszterelnök felkérte őket, hogy — a minisztérium sürgős megalakulása föltétlen szükség lévén, mert a Pestről vett hírek miatt ő egymagában 24 óráig sem vállalhatja a felelősséget — haladjanak a lehető leggyorsabban a tárgyalásban.

Batthyány figyelmeztetésére még gyorsabb ütemben

felírási javaslata és a törvényjavaslat (valamennyi márc. 23-ról). 131. sz. kir. válasz, márc. 28-ról, 133. sz. határozat a kir. válaszra, márc. 29-ről. 159. sz. kir. leirat, márc. 31-ről. 161. sz. törvényjavaslat a független felelős magyar minisztérium alakításáról, ápr. 2-ről. 165. sz. Karok és rendek felírási javaslata a márc. 31-iki kir. leíratra márc. 31-ről és 168. sz. felírat a márc. 31-iki kir. leíratra, ápr. 3-ról.

¹ *Pesti Hírlap* 1848 márc. 25. sz. A részletes vitát a márc. 29. sz. közli.

² U. o. márc. 29.

folyt tovább a tanácskozás, melynek során gr. Cziráky János indítványára a 34. §-t (végleges szövegben 37.) akként kívánták módosíttatni, hogy a «minisztérium az ország jövedelmeinek és szükségéinek kimutatását . . . az országos rendeknek . . . bemutatni köteles». (Tehát nem az alsó táblának. Egyszersmind kihagyták az «évenként» szót is). Végül két észrevételt tettek, melyekre a következőkben még visszatérünk.¹

Az alsó tábla aznap² tárgyalás alá vette a főrendek válaszüzenetét. A «katonai» szó helyett javasolt «honvédelmi» kifejezést «katonai és általában minden honvédelmi» szavakkal kiegészítve elfogadták. A «kül» szócska mellőzéséhez is hozzájárultak oly föltétellel, hogy viszont a főrendek beleegyeznek a 3. §-nak, mely szerint a minisztérium rendelkezései stb. «csak úgy érvényesek, ha a miniszterek egyike által is aláíratnak», olyan módosításába, hogy «a Budapesten székelő» miniszterek egyike legyen az aláíró. A 34. (37.) §-nál annak előrebocsátása után, hogy a rendeknek nem szándékuk a főrendek alkotmányos jogait vagy hatáskörét megszorítani és hogy csak a bemutatás helyét akarták megjelölni, új szöveget javasoltak a főrendek megnyugtatóására, mely szerint a költségvetést és zárszámadást a kormány «országgyűlési megvizsgálás, illetőleg jóváhagyás végett évenként az alsó táblánál bemutatni köteles».

Az észrevételek közül az elsőre, mely a 26. és 27. (29. és 30.) §-okkal kapcsolatban a minisztérium által adandó közlésekből az országra hárulható esetleges veszedelmekre hívta fel a rendek figyelmét, megjegyezte az alsó tábla, hogy «ily kényszerített közlések esetei a parlamentáris kormány természetével elvben meg nem egyeztethetők, valamint gyakorlatilag is sehol elő nem fordulnak». A másodiknak pedig, hogy «a kapcsolt részekből, a minisztérium külön osztályaihoz tartozó hivatalok betöltésében alkalmazandó egyénekről említés tétessék», a 20. (23.) §-hoz illesztett módosítással tettek eleget, mely szerint «a m. kir. helytartótanács s az

¹ U. o. márc. 26.

² A kerületi és országos ülésről u. o. márc. 30.

udvari kincstár az illető miniszteri osztályok között az álladalmi tanács alakításával is szemügyben tartandó 1791 : 58. t.-c.-re való figyelemmel felosztatnak».

Ez a végleges szöveg, melyben a két tábla még aznap, vagyis 23-án, tartott elegyes ülésében megállapodott, terjesztetett a király elé, aki erre adta 28-án kelt válaszát.¹

Ez a leirat mindenek előtt a nádornak és királyi helytartónak a királynak az országból távolléte idejére adott teljes hatalmat a végrehajtó hatalom gyakorlására kizárólag az akkori nádorra, István főhercegre korlátozta. Azután fenntartotta a régi jogkörében az udvari kancelláriát úgy, hogy az új minisztérium a helytartótanács szerepét kapta volna. Fenntartotta magának a király az egyházi és világi méltóságok kinevezését, a kegyelmezés, a nemesség és cím-adományozás jogát. Kívánja az addig befolyt jövedelmeknek a birodalmi központi pénztárba való beszolgáltatását, az adók fölemelése azonban az országgyűlésen tárgyalandó. A vám-, pénz- és kereskedelmi ügyekről akként szól a leirat, hogy azok az örökös tartományok organumaival kölcsönösen tárgyalandók és intézendők. A honvédelmi ügyekben a hadsereg alkalmazását s a katonai kinevezéseket a leirat királyi fenntartott jogoknak nyilvánítja. Végül a király által meghatározandónak jelöli meg a törvényhozás további intézkedéséig a minisztérium tagjainak fizetését.

A királyi leirat, melynél fogva a korlátolt hatáskörű minisztérium felelős lett volna az országgyűlésnek, de nem lett volna független a bécsi minisztériumtól, 29-én Pozsonyba érkezvén, hihetetlen izgalmat keltett. Batthyány az ugyanazon nap délben tartott elegyes ülésen kijelentette, hogy a királyi válasz nem felel meg a nemzet törvényes igényeinek, miért is maga és miniszter társai a felelős miniszterséget így elvállalni nem képesek. István főherceg nádor kérvén a minisztereket, hogy ne mondjanak le, ünnepélyesen megígérte, hogy a

¹ Márc. 24-én ment Batthyány Deákkal Bécsbe a törvényjavaslat megerősítésének kieszközlése végett. Tárgyalásaikról l. Horváth M.: i. m. III. köt. 417. l. és köv. Szögyény-Marich *Emlékiratai*. I. köt. 61—65., l. Ferenczi : *Deák élete*. II. köt. 80. l. és köv.

felelős miniszterek észrevételeit a királynál nemcsak előterjeszti, hanem keresztül is viszi és ehhez állását köti.

Az elegyes ülés után megnyílt kerületi ülésen Kossuth szenvedélyes beszédben fejtette ki, hogy «ezen leirat lázasztó gúny és könnyelmű játékúzás a hazával», sőt a nádor közvetítésének eredménytelensége esetére proskripciót követelt a király tanácsosai: gr. Apponyi György, b. Jósika Samu és Wirkner Lajos ellen. Az este 7 órakor tartott országos ülésen pedig az alsó tábla feliratot fogadott el, mely szentnek és sérthetetlennek minősítvén a felelős, független magyar minisztérium kinevezésére adott királyi ígéretet, «mert a királyi adott szó szentsége kétségbe nem hozathatik a nélkül, hogy a hit maga is a király iránt csorbát ne szenvedjen», — bizalmának adott kifejezést, hogy «a királyi akaraton győzelmet nem veendének oly egyének, kiknek az ország sorsa felett intézkedni sem jogát, sem hivatását el nem ismerik». Végül kijelenti a felirat, hogy a nádor közbenjárásának sikerét a rendek «a lehető legrövidebb idő alatt elvárják, azon elszánt indulattal, melyet a haza felett lebegő, terhes pillanatok igényelnek».¹

Az országgyűlés viharos hangulata magával ragadta a közvéleményt is. Este Pozsonyban elégették a leirat egy példányát és a leiratot ellenjegyző Zsedényit halálra keresték a lakásán. Még nagyobb volt a tömeg elkeseredése Pesten, melyet csak Nyáry Pál, Klauzál Gábor és Szemere Bertalan beszédei tudtak lecsillapítani.

Másnap sürgönyileg hívták Bécsbe Batthyányt, Széchenyit, Eötvöst és Deákot a kormány tagjai közül, kik estére meg is jelentek a Burgban, ahol a Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt folyt tanácskozáson az említett magyar államférfiak, sőt Bartal kancelláriai tanácsos is a törvényjavaslat mellett szólaltak fel.² Az értekezlet ugyan eredménytelenül oszlott szét, azonban a «nádor, Széchenyi és Eötvös

¹ *Pesti Hírlap* 1848. ápr. 1. száma.

² L. *Széchenyi naplója* 1848. márc.—szept. Károlyi Árpád: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. I. köt. 287. l. L. még *Szögyény-Marich László i. m.* I. köt. 63. l.

elmenvén a főhercegekhez, a megtagadás esetleges következményeit oly veszélyesnek ecsetelték s a leendő magyar minisztérium részéről az udvar irányában annyi loyaltást ígértek, hogy a főhercegek aggodalma csillapult s az országgyűlési kívánatoknak teljes megadása elhatároztatott.»¹

Így jött létre a 31-én kelt és az István főherceg nádor által aznap délben Pozsonyba vitt királyi leirat, mely a következő kikötések mellett elfogadta a törvényjavaslatot : 1. A 2. § csak az akkori nádor, István főherceg személyének sérthetetlenségét mondja ki. 2. Az egyházi és világi méltóságok kinevezése, a kegyelmezés, a nemesség és címek adományozása a királyt illeti az illető magyar miniszter ellenjegyzése mellett (új 7. §). 3. A királynak az előbbi pontban fenntartott ügyeket a személy körüli miniszter fogja a mellé osztott állami tanácsosokkal és személyzettel kezelni (új 21. §.) 4. Az összes birodalmat közösen érdeklő : a kir. udvartartáshoz, a közös diplomáciához és a magyar hadsereghez megkívántató különféle katonai testületek ellátására szükséges költségekről királyi jóváhagyás mellett ideiglenes rendelkezés tétessék. 5. A honvédelmi szerkezet s a körülményekhez képest szükséges katonaság megajánlása a törvényhozás joga ; a rendes katonaság elhelyezése és béke idején való alkalmazása viszont a kir. helytartónak a felelős magyar minisztérium útján gyakorlandó ügyköre, ellenben «a magyar hadseregnek az ország határain kívül való alkalmazása» és a katonai kinevezések a királynak tartatnak fenn, aki e jogait a személy körüli miniszter ellenjegyzése mellett gyakorolja (új 8. §).

A 31-én este 6 órakor tartott elegyes ülésen Ghyczy által felolvasott királyi leirat, mely Deák megítélése szerint is «polgárháború vészes örvényétől rántá vissza a hazát», általános örömet és lelkesedést keltett. Az együttes ülésre következő kerületi ülésen elmondott nagyhatású beszéde végén fejtette ki Kossuth, hogy a minisztériumról szóló törvényjavaslatot formuláztatni kívánja azon pontok-

¹ Szögyény-Marich i. m. I. köt. 64. l.

ban, melyek a leirat elveihez alkalmazást tesznek szükségessé.¹

A szövegezést maga Kossuth végezte. Így került bele a törvénybe Kossuth tollából a főntebb említett új 7., 8. és 21. §, valamint a 9. §-ba a következő betoldás: «kivéve a 7-ik és 8-ik szakaszokban kijelölteket».² Ebben a végleges szövegben, melyet ápr. 1-én az alsó tábla és 3-án a főrendiház is egyhangúlag elfogadott, nyerte el a törvényjavaslat a szentesítést.

Az 1848 : III. t.-c. a magyar nemzetnek a bécsi centralista törekvésekkel 300 éven át folytatott küzdelmeit zárja le. Bár az a hiánya, hogy nem rendezte részletesen és szabatosan az Ausztriával közös ügyek körét és ezek intézésének módját, még a szentesítés előtt és még inkább törvényerőre emelkedése után súlyos, végzetes következményekkel járt és bár 38 szakaszának majdnem felét a közben lefolyt 80 év alatt túlhaladták a fejlődő viszonyok és kifejezetten is hatályon kívül helyezték későbbi törvények, ma is egyik értékes darabja alkotmányunknak. Szentesítésének napját a többi 48-as törvényével együtt nemzeti ünneppé tette az 1898 : V. t.-c., s emlékét őrzi az előbbi törvényt hatályon kívül helyező 1927 : XXXI. t.-c.

E törvény 13. §-át, mely a kormány egyik tagjának feladatává teszi, hogy «folyvást Ő Felségének személye körül» tartózkodván, «mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, azokban az országot felelősség mellett» képviselje, Salamon Ferenc «fületlen pityké»-nek nevezi, sőt azt is hozzáteszi, hogy «közösen érdeklő ügy lehet az is, mi a hús ára Budapesten, mely kérdés Bécset szintén érdekli»,³ Szekfű Gyula pedig a radikalizmus számlájára írja, amely a közös ügyeket «tárgyilag, méltányosság és írott jog szerint elintéző javaslatokhoz csak nehezen járult volna hozzá».⁴

¹ *Pesti Hirlap* 1848. ápr. 3. sz.

² Kossuth sajátkezű betoldásait l. Nemzeti Múzeum levéltára, 1848/49-es iratok, 1298. sz. fasciculus. 1848. I. 14.—IV. 30.

³ I. m. i. h. 213. l.

⁴ *Három nemzedék.* 2. kiadás 225. l.

Úgy hisszük, ez a kérdés megérdemli, hogy kissé részletesebben is foglalkozzunk vele, mert noha a törvény hiányaiért a felelősség Kossuthra és az 1847/48-as országgyűlésre hárul, de némi gáncs érhetné a «fületlen pityké»ért Ghyczyt is, a törvény alkotóját. Valósággal azonban meg kell állapítanunk, hogy Ghyczy itt utasításra járt el, mert maga az országgyűlés nem kívánt tovább menni az általános elvek törvénybe foglalásánál. Erre nézve a karok és rendek márc. 14-én kelt nyilatkozata ekképpen szól:

«A képviseleti tábla egyrésztől alkotmányos szabadságuk kifejlését most már a minisztérium hatáskörének és felelősségének törvény által minél előbb leendő meghatározása által garantírozva lenni látja, míg másrésztől a törvényhozói hatalomnak, az országgyűlésnek, oly összeszerkesztését tartja szükségesnek, mely képviseleti alapra fektetve, az összes magyar nemzet akarátának erőteljes, méltó organuma legyen. Melyért is jelen országgyűlést nem tartja hivatva lenni arra, hogy mindazon törvényeknek részletes kidolgozásába és megállapításába ereszkedjék, melyek a nemzet boldogságának felvirágzására általában szükségesek. Sőt úgy van meggyőződve, hogy törvény által meghatározván az alapokat, melyeken a képviseleti rendszer szerint néhány hónap alatt Pesten tartandó országgyűlés alakíttassék, mindazon törvényeknek alkotását, melyek az ország belbékéjének és a nemzeti szabadságnak biztosítása végett rögtöni intézkedést nem kívánnak, az ezen, Pesten tartandó nemzeti gyűlésre halassza. Ennek folytában halaszthatatlannak tartja még ez országgyűlésen: 1. Az új kormányzási rendszernek, a felelős minisztériumnak törvény általi körülírását és megalapítását, 2. A Pesten rövid idő alatt tartandó országgyűlésnek képviseleti alapra fektetett szerkesztési módját» stb.¹

Ezen nézetten volt Széchenyi is, aki mint a március 22-én tartott kerületi ülés elnöke két ízben is kijelentette, hogy «most csak provizóriumról van szó; később fog a minisz-

¹ 1847/48. évi országgyűlés. *Irományok* 80. l.

térium kimerítő törvényt hozni».¹ Hasonló értelemben nyilatkozott az április 3-i kerületi ülésen is. «Ha azon óriási eseményeket tekintí, — úgymond — melyek pár nap alatt többet fejtettek ki, mint századokig tartó hangyamunka véghezvihette volna, érzi szükségét, hogy konstatírozni kell a főpontokat. Főteendőnek véli, hogy mielőbb szétoszoljunk s hogy mindentől, ami reakciót idézhet elő, óvakodjunk. Miként valamely nagy csatában nem lehet kicsinységekkel bíbelődni, úgy ez országgyűlésnek is csak a legfőbb pontokra kell szorítkozni stb».²

A másik klasszikus tanú Deák Ferenc, aki 1867. márc. 28-i képviselőházi beszédében hivatkozik az 1848. márc. 18-i nyilatkozatra, hozzátevén, hogy a 48-as törvényekben «csak az alap volt letéve s a további fejlődés a legközelebbi országgyűlés föladata lett volna» . . . «De elleneink fegyverrel támadták meg ezen kezdetet és nekünk a szükséges fejlesztés helyett védenünk kellett a meglevőt.»

E nyilatkozatokból kétségtelen, hogy az 1847/48. évi országgyűlés csak «a felelős minisztériumnak törvény általi körülírását és megalapítását» kívánta s hogy ez a vezérelv kötötte Ghyczyt is.

Magáról a törvényről a közfelfogás az, hogy mintájául az 1831. évi belga³ alkotmány szolgált. Legutóbb báró Kaas Albert⁴ állította párhuzamba a magyar törvény 1., 3., 4., 28., 29. és 31. §-ait a belga alkotmány 63., 64. és 88. cikkelyeivel mint forrásokkal. Ha azonban tovább kutatjuk törvényünk eredetét, megállapíthatjuk, hogy Ghyczy felhasználta az 1815—1831. közt készült német alkotmányokat,⁵ továbbá

¹ *Széchenyi István gr. beszédei.* Összegyűjtötte Zichy Antal. 567. l.

² U. o. 572. l.

³ Concha i. m. 417. l. — Salamon Ferenc szerint a 48-as törvények csak fordítások franciából és németből. *Közös ügyek és a forradalom* c. tanulmánya. *Budapesti Szemle* 27. köt. 27. l. — Szekfű Gyula szerint a papiros alkotmányok készítésében «előbb a spanyol, majd az 1830-iki belga alkotmány szolgált mintául a később jötteknek, köztük, mint tudjuk, nekünk, magyaroknak is». I. m. 142. l.

⁴ *Az alkotmányfejlődés tényezői.* 121. l.

⁵ Összegyűjtve ily címen jelentek meg: *Deutschlands Con-*

a belga és német papirosalkotmányok ősforrásait : az 1789—1791. évi francia alkotmányokat, úgyszintén az 1814. évi június 4-én XVIII. Lajos és az 1830. aug. 7-én Lajos Fülöp által kiadott chartákat, de ismerte Tocqueville¹ művéből az Amerikai Egyesült-Államok alkotmányát és tisztában volt valamennyi most említett alkotmány tulajdonképeni mintájának, az angol alkotmánynak alapelveivel is, melyekről Ignác bátyjának az Országgyűlés könyvtára tulajdonába átment gazdag gyűjteményéből is több mű állott rendelkezésre. Helyesen mondja tehát Vukovics, hogy az 1848 : III. t.-c. figyelembe vette «Európa e tekintetben fennálló gyakorlati elveit».² Mindössze annyit kell szavaihoz fűznünk, hogy

stitutionen, enthaltend : die beiden Hauptgrundverträge des deutschen Bundes und die seit dem Jahre 1814 in einzelnen Bundesstaaten eingeführten Verfassungsurkunden und Gesetze über landständische Verfassung. Rinteln, 1833. IV. 279 l.

¹ Tocqueville Elek : *A demokrácia Amerikában*. A francia eredetiből fordította Fábíán Gábor. I—IV. kötet. Buda, 1843.

² I. m. 78. l.

Ezek után — úgy véljük — nem végzünk fölösleges munkát, ha egyenként vizsgálat alá vesszük az 1848 : III. t.-c. szakaszait.

Az 1. § megegyezik az 1814. évi francia charta 13. §-ának és az 1830. évi charta 12. §-ának első mondatával (La personne du roi est inviolable et sacrée). Benne van továbbá szó szerint az 1818. évi bajor alkotmány II. fej. 1. §-ában (seine Person ist heilig und unverletzlich), az 1818. évi badeni alkotmány 5. §-ában, az 1819. évi württembergi alkotmány 4. §-ában stb. stb. Ellenben a belga alkotmányból a «szent» szó hiányzik (La personne du roi est inviolable. Art. 63.), amint az angol közjog is csak a király sérthetetlenségét ismeri, éppúgy, mint a régi magyar törvények is. (Szt. István II. 35. 51. Kálmán II. 6. Hármaskönyv I. R. 14.) Maga az elv 1789-ben került először a francia alkotmányba (Article IX. art. 3.) s benne van az 1791. szept. 3-iki alkotmány 2. fejezet, 1. cím 2. cikkében is.

A 2. § jellegzetesen magyar s célja volt az osztrák kormányzástól való függetlenség biztosítása.

A 3. § első mondata az 1790 : XII. t.-c. egyik rendelkezésének : «executiva potestas nonnisi in sensu legum per regiam majestatem exercebitur» összeegyeztetése a felelős minisztérium rendszerével. Második mondata, az ellenjegyzésről, megvan a belga alkotmány 64. cikkelyében (aucun acte du roi ne peut avoir d'effet, s'il n'est contresigné par un ministre, qui, par cela seul, s'en rend responsable), megvan továbbá a belga alkotmány után létrejött 1831. ápr. 29-iki

említett törvényünk életrevalóknak bizonyult külföldi alkotmányos elveket oltott át a történeti magyar alkotmány fájába.

szász-altenburgi alaptörvény 36. §-ában (zu dem Ende muss eine jede vom Landesherrn und mit dessen Namensunterschrift ausgehende Verfügung in Regierungssachen die Gegenzeichnung eines Mitgliedes des Ministeriums erhalten) és az 1831. szept. 4-iki szászországi alkotmány 43. §-ában (Alle Verfügungen in Regierungsangelegenheiten, welche der König unterzeichnet, müssen von dem Vorstande eines Ministerialdepartements, welcher bei der Beschlussnahme wirksam gewesen ist, in der Reinschrift, zum zeichen seiner Verantwortlichkeit . . . contrasignirt werden). Valamennyinek ősforrása az 1789. okt. 1—nov. 3-iki, 9. sz. cikkely 18. szakasza, melyet megújít és részletesebben kifejt az 1791. ápr. 27-iki törvény 47. cikkelye 21. és köv. szakaszaiban s újra szabályoz az 1791. szept. 3-i alkotmány 2. fejezet 4-ik címe 1—8. szakaszaiban.

A 4. § részben régi magyar törvényekben gyökeredzik (felsorolásukat l. fentebb, a 7. lap. 1. jegyz.), részben az 1830. évi francia charta 12. §-ának (ses ministres sont responsables), a bajor alkotmány X. fej. 4. §-ának (die königlichen Staatsminister . . . sind für die genaue Befolgung der Verfassung verantwortlich) (ezzel megegyeznek a badeni 7. §, a szászországi 41. és a szász-altenburgi 37. §-ok) és a franciával szó szerint egyező belga alkotmány 63. cikkelyének figyelembe vételével készült. Az ősforrásról l. a 3. §-hoz fűzött jegyzetet.

Az 5—7. §-ok magyar viszonyainkból folynak. A 7. §-ban foglalt jogok régi magyar királyi jogok. Csak mellesleg említjük meg, hogy a kegyelmezési jog benne van az 1814. évi francia chartában (le roi a le droit de faire grâce, 67. §.) s a belga alkotmány 73. cikkelyében is. Épp úgy a nemességnek, címeknek adományozása is (Le roi fait des nobles à volonté — francia alkotmány 71. §-a — és a belga alkotmány 75. cikkelye.)

A 8. § a magyar hadseregnek az ország határain kívül való alkalmazásáról és a katonatiszti kinevezésekről a király személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett részben az aranybulla 7. cikkelyének modern szellemben való felújítása, részben régi nemzeti kívánság törvénybe foglalása. Inkább ideális elgondolásból fakadt, mint a valóságos erőviszonyok mérlegeléséből.

A 9. § a 2. §-ból folyik.

A 10. és 14. § a miniszterek számáról és elnevezéséről megfelelt az akkori idők kívánalmainak. Hasonló felsorolásokkal találkozunk, bár más csoportosításban az 1791. ápr. 27-i francia 47. t.-c. 4. §-ában, a württembergi alkotmány 56. §-ában s a szász alkotmány 41. §-ában.

A 11. §-t Batthyánnak a március 17-én Bécsben kelt ki-

Mint az alábbi jegyzetekben közölt részletes vizsgálat tanúsítja, a törvény 38 szakaszából tizenkettő (1., 3., 4., 19., 28., 29., 31., 32., 33., 34., 37., 38.) van olyan, amelyen többé-kevésbé kimutatható az idegen hatás. Ezek közül is azon-

rályi elhatározás alapján történt kineveztetése példájára, a 2. § figyelembevételével fogalmazta Ghyczy.

A 12. § szemben az 1791. ápr. 27-i francia törvény 47. cikk 1. §-ára s az 1791. szept. 3-i alkotmány 2. fejezet 4. cím 1. §-ára emlékeztető belga alkotmány 65. cikkelyével (le roi nomme et révoque ses ministres), mely szerint a király az ő minisztereit kinevezi és elbocsátja, a miniszterekre nézve a királynak csak a megerősítés jogát tartja fenn. A kinevezési jogot ezekre is biztosítja a 12. §-t módosító egyszakaszos 1867 : VIII. t.-c.

A 13. § a gyors munka mellett kellően át nem gondolt megoldási kísérlet volt a közös ügyek intézésére.

A 15.—17. §-okban Ghyczy élénk gyakorlati érzékkel szabja meg az egyes minisztériumok és a minisztertanács működésének kereteit.

A 18. § részben a 3. és 4. §-ból folyik, részben ismétlése az utóbbinak.

A 19. § a felállítandó államtanácsról a centralisták, köztük főleg báró Kemény Zsigmond kívánsága volt (l. Vukovics i. m. 80. l., Beksics Gusztáv: *A magyar doctrináerek* 50. és 165. l.). Concha i. m. 417—8. l. — *Politika* I. k. 617. l. Benne van egyébként az 1791. ápr. 27-i francia törvény 15. §-ában mint a király elnöklete alatt a miniszterekből alakult testület, továbbá a VIII-ik évi Frimaire 22-i (1799. dec. 13-i) francia alkotmány nyomán a százsz alkotmány 41. §-a 4. pontjában is (Es kann ein Staatsrath gebildet werden, zu welchem, ausser den Vorfänden der Ministerialdepartements, diejenigen Personen gezogen werden, welche der König geeignet findet.).

A 20.—25. §-ok főleg a régi kormánytestületek tagjainak beosztásáról intézkednek. Külön említést érdemel a 25. §-nak az a rendelkezése, mely e testületek minden hivatalnokáról és szolgájáról is gondoskodik, «míg másképpen fognak alkalmaztathatni».

A 26. § a törvényhatóságok, a 27. § a bíróságok korábbi törvényes rendjét tartja fenn további intézkedésig.

A 28. § a kormány tagjainak természetes joga. Egyébként benne van az 1814. évi francia charta 54. §-ában (Les ministres ont... leur entrée dans l'une ou l'autre Chambre et doivent être entendus quand ils le demandent), az 1818. évi badeni alkotmány 76. §-ában (die Minister und Mitglieder des Staatsministeriums... haben jederzeit bei öffentlicher und geheimer Sitzung Zutritt in jeder Kammer und müssen bei allen Discussionen gehört werden, wenn

ban az 1., 3., 4., 32. és 37. §-ok részben régi magyar törvények továbbfejlesztését is jelentik, a 38. § pedig a dolog természetéből folyik. Valóságos recepcióról beszélhetünk ellenben a 19., 28., 29., 31.—34. §-nál, tehát hét szakasznál.

sie es verlangen), a bajor alkotmány VII. fej. 24.-ában és a belga alkotmány 88. cikkelyének második bekezdésében.

A 29. § mintája a most említett 88. cikkely utolsó bekezdése (les chambres peuvent requérir la présence des ministres).

A 30. § a miniszterek felelősségéből önként folyó rendelkezés, az egykorú külföldi alkotmányokban azonban nem találtuk nyomát.

A 31. § benne van az 1814. évi francia charta 54. §-ában és hasonló szöveggel az 1830. évi charta 46. §-ában (Les ministres peuvent être membres de la Chambre des pairs ou de la Chambre des Députés) és a belga alkotmány 88. cikkelyében (Les ministres n'ont voix délibérative dans l'une ou l'autre chambre que quand ils en sont membres). A § vitáját l. *Pesti Hírlap* 1848. márc. 29. sz.-ban.

A 32—36. §-okat — mint említettük — Ghyczy készen kapta Kossuthtól. Vukovics szerint e részletek «a köz európai elvek szerint rendeztettek». I. m. 80. l.

A 32. § a miniszterek felelősségre vonásának okairól, az 1791. ápr. 27-iki francia törvény 29. §-a mintájára készült (Les ministres seront responsables: 1. de tous délits par eux commis contre la sûreté nationale et la constitution du royaume; 2. de tout attentat à la liberté et à la propriété individuelle; 3. de tout emploi de fonds publics sans un decret du Corps législatif et de toutes dissipations de deniers publics qu'ils auraient faites ou favorisées), melyet majdnem szószerint átvett az 1791. szept. 3-iki alkotmány 2. fej., 4. cím, 5. §-a is. Ilyenféle, bár nem oly részletes rendelkezések vannak az 1814. évi francia alkotmány 55-ik és némi eltéréssel a belga alkotmány 90., illetve 91-ik cikkében. Érdemes törvényünk 32. §-át és az idézett francia szöveget összevetnünk az 1507. évi VII-ik törvénycikkünkkel. E szerint: «Amely főúr vagy országlakos a királyi felség tanácsában nyíltan és vakmerően ez ország szabadsága és közjáva, valamint törvényei ellen merne cselekedni, azt az előbb említett ülnök urak kötelesek a mindenkor legközelebb következő országgyűlésen az összes főpap és báró uraknak és a többi országlakosnak névszerint bejelenteni. Akit szabadságukban áll ott, mint a haza árulóját és az ország szabadságának megzavaróját érdeme szerint vagyonában és személyében megbüntetni». V. ö. Deák: *Adalék a magyar közjoghoz*. 80. l.

A 33. § a minisztereknek az alsó tábla által való vád alá helyezéséről s a 34. § a vád alá helyezett miniszterek fölött a felső tábla bíraskodási jogáról benne van az 1830. aug. 7-i francia alkotmány

X Még kevesebb a külföldi hatás a Ghyczy tollából kikerült másik — a népképviseltről szóló — törvényen, mely a legterjedelmesebb 48-as törvényünk.¹

A képviseleti elv nyomaival elég korán találkozunk alkotmányunkban. Mátyás idejéből két törvényünk is rendelkezik, az egész Magyarország képviseletében egybegyült főpapok, bárók és választott nemesek² nevében. E régi törvényeink azonban feledésbe merültek, úgy, hogy a reformkorszak zászlóvivői — mint Franciaországban és német földön — nálunk is az angol képviseleti alkotmányt vették mintául. Szatmár megyének Kovács Lajos,³ Széchenyi meg-

47. §-ban is (La Chambre des députés a le droit d'accuser les ministres et de les traduire devant la Chambre des pairs, qui seule a celui de les juger).

A 35. és 36. §-ok maguktól értődő rendelkezéseket iktatnak törvénybe.

A 37. § részben országgyűléseink adómegszavazási jogában találja eredetét, részben az 1814. évi francia alkotmány 17. §-a nyomán készült (. . . la loi de l'impôt . . . doit être adressé d'abord á la Chambre des députés). Hasonló intézkedés van a badeni alkotmány 20. §-ában (Jeder die Finanzen betreffende Gesetzes entwurf geht zu erst an die Zweite Kammer etc.), a württembergi alkotmány 178. §-ában s a belga alkotmány 27. cikkében.

A 38. § a miniszterek fizetésének megállapításáról természetes befejezése a törvénynek. Hasonló rendelkezést találunk az 1791. ápr. 27-i francia törvény 34. §-ában is, mely azonban a magyar törvénytől eltérőleg a miniszteri fizetéseket összegszerűleg is pontosan megszabta. (A külföldi törvények szövegét a következő művek alapján idéztük: Thonissen, I. J.: *La constitution belge*. 2. éd. Bruxelles, 1876. — Hélie, Faustin Adolphe: *Les constitutions de la France*. I—IV. Paris, 1875—79. — és *Deutschlands Constitutionen etc.* Rinteln, 1833.

¹ 150. sz. iromány. V. ö. még a következő irományokat : 163. sz., a főrendek válaszenete ápr. 2-ről, 179. sz. karok és rendek izenete, 186. sz. felirat — mindkettő ápr. 5-ről és 230. sz., a kir. válasz ápr. 9-ről.

² Mátyás uralkodása alatt az országból való távolléte idején, 1474-ben tartott országgyűlés határozatai e bevezetéssel kezdődnek: «Nos praelati et barones et electi nobiles regni Hungariae in praesenti congregatione Budensi congregati, totum idem regnum Hungariae repraesentantes.» Ehhez hasonló kifejezéssel találkozunk 1481-ből, Mátyás V. dekrétuma 1. §-ában is.

³ Pulszky: *Életem és korom*. I. köt. 213. l.

hitt embere által tervezett és 1842. februáriusi közgyűlésén elfogadott híres szabadelvű tizenkét pontja utolsójaként szerepel először a népképviselet, mint programmpont, melyet a megyék többsége is magáévá tesz és követi utasításaiba foglal, főleg ama botrányos jelenetek hatása alatt, melyek az adókérdés körül az 1840—1843. évek folyamán Szatmár, Szabolcs, Nyitra, Veszprém, Zala stb. vármegyékben lejátszódtak¹ s amelyek miatt Deák nem fogadta el 1843-ban követi megbízólevelét. Ugyanő mondja Zala megye közgyűlésén 1845. jan. 7-én, hogy a kormány felelőssége «magában jó, de nem oly absztrakt eszme, mely magában állhatna és panacea lehetne. Franciaországnak voltak felelős miniszterei, kik büntetés nélkül törvényt rontottak. A népképviselet a fő.»²

1844 közepétől Szalay László, báró Eötvös József, majd báró Kemény Zsigmond ajánlják a nemzetnek a *Pesti Hirlap* hasábjain. Az 1847. júniusi ellenzéki nyilatkozatban Deák a következőket mondja: «A honpolgárok nem nemes osztályainak, mindenen előtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselet alapján, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése».³ 1847. nov. 22-én Kossuth szól a «nemzet képviselői»-ről, 1848. márc. 3-án pedig felirati javaslatában hangoztatja alkotmányos életünk valódi képviseleti irányban való fejlődésének szükségességét. Ugyanezt hangsúlyozza a márc. 14-i felirat is az országgyűlési teendők tárgyában. A karok és rendek négy nappal később kelt nyilatkozata pedig a «jelen országgyűlés feladata iránt» már halaszthatatlannak jelenti ki «a Pesten rövid idő alatt tartandó országgyűlésnek képviseleti alapra fektetett szerkesztési módját».

Közben a márc. 14-i kerületi ülésen Kossuth 3—4 tagból álló bizottság kiküldését indítványozta, hogy nem napok, hanem órák alatt terjesszen javaslatot elő a honvédelem ügyében. Szentiványi Károly Kossuthot, Szentkirályi Mórict,

¹ Horváth M. i. m. II. köt. 154. l.

² Kónyi: *Deák beszédei* II. köt. 61. l.

³ Kónyi: *Deák beszédei* II. köt. 167. l.

Pázmándyt és Somssich Pált ajánlván tagokul, arra való hivatkozással, hogy a honvédelem szoros összeköttetésben van a képviseleti rendszerrel, kérte, hogy utóbbinak kidolgozása is ugyanazon bizottság kötelességévé tétessék. A Nester József és Rengey Ferdinánd városi követekkel kiegészített bizottság még aznap megkezdte tanácskozásait,¹ melyeket 23-ika körül fejezett be. Úgy látszik, a bizottság csak a képviselők számával (átlag 30000 lélekre egy képviselő) és a kerületek beosztásával foglalkozott. 23-án vagy 24-én adott Kossuth megbízást Ghyczynek a képviselőválasztásról szóló törvényjavaslat elkészítésére, melynek 5. §-ába Kossuth beillesztette a kerületek felsorolását. Ghyczy nehéz feladatával 2—3 nap alatt elkészült.² 26-án a kerületi ülésen Kossuth már ismerteti a javaslatot, azzal a kívánsággal, hogy a vezérelvekre és a kerületek beosztására nézve eltérő véleményeket előbb konferenciákon próbálják összehangba hozni.

Pár napon át folyt tanácskozás után, melynek során csökkenteni igyekeztek a volt jobbágyok és honoráciorok szavazati arányát, márc. 30-án vette tárgyalás alá a kerületi ülés a javaslatot, melyet némi módosításokkal 31-én az országos ülés és ápr. 1-én a főrendek is elfogadtak. Utóbbiak válaszüzenetét is Ghyczy készítette el.

Az általános választójog kérdésén kívül, melynek szintén voltak hívei, négy pont körül folyt nagyobb vita. Első volt a korábbi jobbágyokra a Ghyczy tervezetében $\frac{1}{4}$ telekben megállapított vagyoni cenzus, melyet a konferencia $\frac{1}{2}$ telekre emelt, a kerületi ülés ismét $\frac{1}{4}$ -re csökkentett, majd a főrendek újból $\frac{1}{2}$ -re emelték, mígnem Deák ápr. 4-iki felszólalása végleg biztosította a $\frac{1}{4}$ telkesek választójogát. Második vitás pont volt a konferencia által az értelmi cenzus mellett megkívánt 100 frt. házbér, melyet Tóth Lőrinc felszólalásai után a márc. 31-i országos ülés törölt. Harmadszor a 32. §-nál gr. Erdődy Sándor a főrendi táblán a szavazás titkosságát

¹ *Pesti Hírlap* 1848. márc. 18. sz. Vukovics i. m. 62. l.

² Tévesen állítják tehát Beksics (*A magyar doctrináerek* 147. l.) és Ferenczi Zoltán (*Deák élete* II. köt. 92. l.), hogy a népképviseleti javaslatot maga Kossuth dolgozta ki. L. még Kónyi II. k. 235. l.

kívánta a § eredeti szövege szerint, amely csak a szavazatok összeszámlolásánál követelte meg a nyilvánosságot. A felszólalók többsége azonban — köztük gr. Teleki László, Majláth György országbíró, b. Sennyey Pál — nemzeti érdekekre való hivatkozással a nyilvános szavazás mellett foglalt állást és ehhez képest módosította a szöveget is, bár ez még így is módot adott a titkosságra. Ez a körülmény, de még inkább az, hogy a törvénynek egy nyomtatott kiadásába az eredeti szöveg került, adott alkalmat arra, hogy több kerületben titkosan szavaztak még 1872-ben is.¹ Végül ismételtén hosszabb vita folyt mindkét táblán a képviselők napidíja körül. A kérdést Deák ápr. 4-i felszólalása döntötte el a Ghyczy eredeti tervezete szerint.²

Ghyczy maga a törvény első soraiban ideiglenesnek nevezi a választójogi rendelkezéseket, de azért a törvény 1848-tól 1874-ig volt hatályban s öt választás zajlott le érvényességének ideje alatt. Rendszere, felépítése és kifejezései pedig, természetesen új köntösben, feltalálhatók legújabb választójogi törvényünkben, az 1925: XXVI. t.-cikkben is. Józan konzervativizmussal először is meghagyta a választójogot, bár utódaikra ki nem terjedően, a nemeseknek,³ fölvette továbbá új választókként a negyedtel-

¹ Pl. Győr városában 1848. júniusban és 1861. márciusban is titkosan választották meg Lukács Sándort, illetve Kozma Imrét, 1872-ben Szolnokon Horánszky Nándort. V. ö. 1861. ogy. naplója 35. és köv. l.

² A törvényjavaslat szentesítése körül a határőrvidék miatt fölmerült nehézségeket l. Szögyény-Marich i. m. I. köt. 73. l. és köv.

³ A *Pesti Hírlap* ápr. 5. számának vezető cikke szerint ez a pont a törvényjavaslatnak «egy botrányos hibája» s a jogegyenlőség sérelme, mert ennek logikája szerint semmit sem lehetett volna a nemességtől elvenni. És erre írta Eötvös: «Ezek az urak, ha a francia forradalom napjaiban élnek, az osztályok közti egyenlőséget hihetőleg az által akarták volna létesíteni, hogy minden embert bárói vagy grófi címmel ajándékoznak meg.» Idézi Bekszics i. m. 150. l. A doctrinairek elvileg az általános választójog alapján állottak, de gyakorlatban mérsékelt vagyoni és értelmi cenzust kívántak nemesre és nem nemesre egyaránt.

kes jobbágyokat (átlagban 11 hold föld,¹) a saját műhely-, üzlet- és gyártulajdonosokat, a legalább egy segéddel dolgozó iparosokat, a 100 frt. évi jövedelemmel rendelkező egyéneket, a tanítótól, jegyzőtől felfelé az egész magyar értelmiséget s a városi polgárokat, szóval ez alkalommal is a régi jogból indult ki, a helyett, hogy tabula rasa-t csinált volna, amint azt a doctrinairek és az általános választójogot sürgető radikálisok kívánták.²

Ghyczynek a tulajdon, foglalkozás, jövedelem és magasabb értelmiség cenzusa alapján felépített választójogi rendszere hozzávetőleg 200,000 kiváltságos személyről³ — nemesek, továbbá a jászok, kunok, hajdúk, a szabad kir. városok polgárai stb. — k. b. 800,000 főre emelte a választók számát.⁴

¹ Az 1836 : V. t.-c. szerint e 11 hold földből szántóra hat, rétre három, közlegelőre egy, belső telekre egy hold esett. A holdak terjedelme 1100—1600 □-öl között változott. A féltelék átlagban 19 holdra rugott.

² Beöthy Ákos ezeket írja többek közt a törvényről: «Ha tekintetbe vesszük a törvényalkotás gyorsaságát, az előtanulmányok és statisztikai adatok teljes hiányát, akkor valójában csodálnunk kell azt a helyes politikai tapintatot és érzéket, mely az intézkedést sugalmazta, i. m. 1. köt. 550. l.— 1860. decemberében a konzervatívek legjelesebbjei is azt kívánták, hogy a választások az 1848 : V. t.-c. alapján ejtessenek meg (Könyi: *Deák beszédei* II. köt. 515. l. és köv).

³ Kölcsy *Naplójában* a nemesség számát 700,000-re becsülte. 141. l. — Wirkner Lajos szerint a nemesség száma 450,000-re rugott, a többi kiváltságosokkal együtt 750,000-re. *Élményeim*. 2. l. Fényes Elek statisztikája 544,372 nemest, köztük 136,000 családfőt mutat ki 1840-ben. Érdemesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy a 12.990,058 lakosú rendi Magyarországnak több politikai joggal felruházott lakosa volt, mint a látszólag demokratikus és a már 1817-ben 25.000,000 lakosú Franciaországnak, ahol az említett évben 110,000 volt a választók száma, de 1830-ra ez is 88.275-re csökkent. Ugyanakkor a választhatók száma 14,548 volt. Még az 1831. évi reform után is csak 166,583 volt a szavazók száma, amely 1847-re 241,000-re emelkedett. (Weil, Georges-Denis: *Les élections législatives depuis 1789*. Paris, 1895. 97. és 147. l.). Legtöbb nemes Spanyolországban volt, ahol 1803-ban nem egész 12,000,000 lélekre 1.440,000 nemes esett (Gmelin: *Studien zur spanischen Verfassungsgeschichte*. Stuttgart, 1905. 25. l.) Ezután jött hazánk.

⁴ L. szerző tanulmányát: «Az általános választójog és a magyar választójogi reform.» *Jogállam*, 1911. májusi számában. Horváth

Ma már nyugodt lélekkel elmondhatjuk, hogy ha az 1869. és 1872. évi választásokon fölmerült visszaélések hatása alatt és ezek megakadályozására készült 1874: XXXIII. t.-c. nem egyszerűsíti adócenzussá a tulajdon, a foglalkozás és a jövedelem különböző cenzusait, a választók száma a lakosság szaporodásával arányosan és természetesen gyarapodott volna. Ez esetben nem következett volna be a választók számának stagnálása, sőt visszaesése — pl. 1890-ben 44,000-rel kevesebb volt a választó (846,202), mint 1870-ben (890,416), holott e húsz év alatt a lakosság 13,654,349 főről 15.201,927-re, tehát több, mint másfél millióval szaporodott, s elmaradtak vagy legalább is mérséklődtek volna azok a súlyos választójogi harcok, melyek 1905-től 1918-ig, a világháború előtt és alatt annyiszor zavarták meg az ország belső rendjét és bénították meg kifelé is egységes erő kifejtését.

Főntebb kimutattuk Ghyczy külföldi forrásait. A kép teljessége kedvéért itt még ki kell terjeszkednünk a külföldi minták és a magyar törvények lényeges különbségeire is. Mindenek előtt szembeötlő, hogy Ghyczy kihagyta, mellőzte az emberi alapjogoknak részint bölcséleti elvekből, részint az angol alkotmányból levont, illetve még a vallási küzdelmekben kifejeződött tételeit, melyek annyira jellemzik az Amerikai Egyesült-Államok tagállamainak 1776 óta létesített alkotmányai nyomán haladó¹ francia chartákat és a példájukra készült papirosalkotmányokat, amint fölöslegesnek tartotta a mi 1790. évi 10. t.-cikkünk után az 1812. évi spanyol alkotmány 1. §-ának nyomán a nemzet fogalmának, jogainak és kötelességeinek hangsúlyozását is.² Nem beszél tehát az emberrel veleszületett és elidegeníthetetlen jogokról, ellenben fenntartja a régi, szerzett politikai jogokat,

Mihály nagy túlzással állapítja meg a választók számát az 1848: V. t.-c. életbe lépte után Horvátországgal együtt 1.750,000 főben, i. m. III. köt. 399. l.

¹ L. Jellinek, Georg: *Die Erklärung der Menschen—und Bürgerrechte*. 4. Aufl. 1927.

² Az 1790. évi 10. t.-cikkünk legfontosabb szavainak (. . . Hungaria . . . sit regnum liberum et relate ad totam legalem regiminis formam . . . independens) és a 22 évvel később készült spanyol alkot-

noha ugyanakkor lép életbe a politikai és gazdasági szabadság és egyenlőség, valamint ezek mellett a közteherviselés kötelessége. A külföldi papirosalkotmányok a politikai egyenlőséget a kiváltságok eltörlésével valószínűsítették meg, viszont a magyar törvény a nemesekhez emelte a nem nemeseket.

Igaz, hogy említett törvényeink nem olyan rendszeresek, mint a külföldi papirosalkotmányok, pl. a francia vagy belga charták vagy akár a negyvennyolcas törvényeinkhez időben legközelebb eső, 1848. ápr. 25-én közzétett osztrák alkotmány. Míg azonban e charták szép, hangzatos elveikkel együtt majd mind eltűntek, részint újabbnak adtak helyet, részint az engedélyező uralkodók önkényének estek áldozatul, a mi negyvennyolcas törvényeink túléltek a szabadságharcot követő abszolutizmust s történelmi alkotmányunkhoz kapcsolódásukkal lehetővé tették az 1867. évi kiegyezésben a jogfolytonosság helyreállítását. Hogy ez így történt, azért az érdem negyvennyolcas törvényhozóink mellett első sorban a Ghyczy Kálmáné.

NAGY MIKLÓS.

mány 2. §-ának (la Nacion española es libre é independiente stb.) egyezése merő véletlen s a történelmi helyzet hasonlóságából — nálunk a II. József centralizáló, germanizáló, ott a Napoleon hódító törekvéseinek nyomán feltámadt nemzeti visszahatásból — könnyen megmagyarázható. Ez a példa azonban arra is figyelmeztet, hogy egyes szavak találkozása nem mindig jelenti idegen minták utánzását.

GYERMEKPSZICHOLÓGIA ÉS PEDAGÓGIA.

A gyermekpszichológia egyike a legfiatalabb tudományoknak. Még nincs öt évtizede annak, hogy a gyermeki lélek rendszeres tanulmányozása megindult. És ez alatt a rövid idő alatt az új tudomány hatalmas fejlődést mutat. Nemcsak terjedelemben, amennyiben szinte áttekinthetetlen irodalma van és a vizsgálatok a gyermeki léleknek legkülönbözőbb jelenségeire kiterjednek, hanem — ami minden tudománynál döntő fontosságú — rendszer és módszer tekintetében is óriási haladást találunk.

A gyermekkel a legrégebb időtől kezdve foglalkozott a pedagógia. A gyermektanulmányozás megindulása előtt azonban a pedagógia majdnem kizárólag értéktudomány volt. Feladatának azt tekintette, hogy megállapítsa, milyennek kell lennie az embernek, tehát mivé kell nevelni a gyermeket, mely erényeket kell megszereznie, mire van leginkább szüksége a kultúrjavakból, vagyis mi az az ismeretanyag, amelyet meg kell tanulnia.

A pedagógia megalkotta az emberi ideált, kitűzve a nevelés célját. Az eszközök megválogatásánál a célt tekintette, de kevésbbé vette figyelembe a nevelendő gyermek testi és lelki adottságait. Könnyen érthető ebből, hogy az eszközök megválogatása nem volt mindig szerencsés és a nevelés módszere nem mindig a legjárhatóbb utakon vezetett a kitűzött cél felé.

Aristophanes *Felhőinek* episódiumában az Igaz Beszéd és Hamis Beszéd vitatkoznak a nevelésről. Mind a kettő arról szól, hogy milyenné kell alakítani a gyermeket, ellenben nincsen szó arról, hogy milyen ennek a nevelés által formálandó gyermeknek a természete. Platon előtt is tisztán a nevelés

által elérendő cél lebeg, de egyáltalában nem veszi figyelembe, hogy megfelel-e a nevelési eljárás a gyermek természetének. A nagy gondolkodó kiragadná a gyermeket a családi körből, nem számol azzal, hogy a család a természettől kijelölt nevelő tényező a gyermek számára. Nemcsak az egyes gyermekek egyéni sajátságaira nincsen semmi tekintettel, hanem még az általános természettörvényeket sem respektálja.

Természetesen, mind a nevelés elméletével foglalkozó gondolkodóknál, mind pedig a gyakorlati nevelésben találunk olyan mozzanatokat, amelyek a gyermeki természethez való alkalmazkodásra mutatnak. Már az ókorban Plutarchos és Quintilianus célszerűnek találják, hogy a gyermeknek a tanulást kellemessé tegyék és érdeklődését a természetének megfelelő eszközökkel felkeltsük. A humanisták, különösen Desiderius Erasmus, a gyermek érdeklődését nem szigorúsággal kikényszeríteni, hanem megfelelő bánásmóddal felkelteni akarják. A jezsuiták nevelési rendszerében mély pszichológiai belátásra vall, hogy a gyermekek buzgalmát a tanulásban a különböző versenyekkel akarják fokozni.

A gyermeki léleknek a felnőttekétől eltérő sajátságaira már az ókorban is találunk itt-ott utalásokat. A görög gondolkodók közül többen érintették ezt a kérdést, nevezetesen a fejlődés gondolatának nagy filozófusa: Aristoteles. A későbbi korokban is találunk megjegyzéseket, amelyek a gyermeki lelket jellemzik, azonban a legújabb korig hiányzik a gyermeki lélek rendszeres vizsgálata.

A gyermekkel majdnem kizárólag csak a nevelés kérdésével kapcsolatban foglalkoztak. Tudatosan nem vetettek számot azzal, hogy melyek azok az adottságok, amelyekkel a gyermek a nevelő kezébe kerül. Tudattalanul azonban két előfeltevés irányította a gyermekkel és a neveléssel foglalkozók gondolkodását, amely két előfeltevés tulajdonképpen egymással összeférhetetlen. Az egyik, hogy a gyermek lelke «tabula rasa», amelyet teleírni a nevelő feladata. E szerint a gyermek úgyyszólván minden adottság nélkül kerülne a nevelés műhelyébe és tisztán a nevelőeljárástól függne, hogy mivé alakítja a nevelendő gyermeket.

A másik előfeltevés, amely a nevelésről szóló vélemények mögött lappang, hogy a gyermek lényegesen nem különbözik a felnőttől, hanem ennek mintegy kicsinyített mása. Régebbi festményeken akárhányszor látunk gyermekeket ábrázolva, akiknek testarányai egészen meg-egyeznek a felnőttekével, mindössze kisebb méretűek. Ez az ábrázolási mód nagyon szemléltetően jellemzi a gyermeki lélekről vallott felfogást is. A gyermeket a felnőtt emberhez mérték és amiben különbözött a felnőttektől, azt mintegy fogyatkozásnak tekintették. A gyermek-ideál olyan gyermek volt ebben a felfogásban, amelyik legközelebb állott a felnőtthez. •

A gyermeknek a felnőtt ember sajátságaiával és képességeivel való mérése nem éppen a gyermek javára ütött ki. A nevelők nem voltak hajlandók elismerni a gyermeknek azt a jogát, hogy igazán gyermek legyen. Azt az ideált, amelyet a nevelés célja gyanánt tűztek ki, mindenáron ki akarták formálni a gyermekben és a gyermeknek természetes ellenszegülését, ösztönszerű védekezését és ragaszkodását sajátos testi és lelki berendezettségéhez, mint hibát, fogyatkozást kezelték. Természetesen ez a felfogás a legtöbb esetben nem volt tudatosított, világosan elgondolt vagy kifejezett, hanem — mint említettük — a nevelésről vallott nézeteknek vagy a nevelő eljárásnak tudattalan előfeltevése. Innen magyarázható, hogy a nevelés az ókorban és a középkorban meglehetősen szigorú volt és az enyhébb bánásmód hirdetői sem tartották szükségesnek, hogy nevelési eljárásukat a gyermek természetének alapos ismeretére építsék.

Annak, hogy a gyermek testi és lelki sajátságainak alapos tanulmányozása és kellő ismerete hiányzott, több káros következménye volt a pedagógiában. Nem kell azonban azt gondolni, hogy a pedagógia a gyermektanulmányozás előtt teljesen hibás utakon járt. A gyerekekről szóló tudatos és rendszeres ismeretek ugyan hiányoztak, de a kiváló pedagógusok szerencsés intuícióval megérezték, hogy melyek a valóban elérhető célok és melyek a helyes eszközök ezen célok megvalósítására. A nevelésben mindig van valami, ami nem annyira tudatos ismereteken nyugszik, mint inkább

ösztönszerű, és így a gyakorlati nevelésben is az ismeretek helyett a szerencsés ösztönök működtek.

A gyermektanulmányozás kezdetét rendesen Preyer *Die Seele des Kindes* című munkájának megjelenésétől (1882) számitják. Természetesen a gyermektanulmányozásnak is vannak előfutárai, jelentek meg ez előtt is munkák, amelyek a gyermek testi és lelki sajátságaival foglalkoztak. Ezek a munkák azonban egyrészt még nem voltak rendszeres és tudományos módszerrel végzett kutatások, másrészt pedig nem volt nagyobb hatásuk és nem csatlakoznak megszakítatlan sorban a későbbi rendszeres gyermektanulmányozáshoz. Nagyrészt feledésbe is merültek és a feledés homályából csak akkor ásták elő őket, midőn később a gyermektanulmányozás már teljesen kifejlett tudományággá lett és részint kegyeletből, részint pedig a tudomány történetének teljes megismerése céljából kikutatták a már elfeledett ösöket.¹

A régebbi munkák, amelyek sürgették a gyermek sajátos természetének kutatását, nagyrészt a nevelési rendszerrel szemben való elégedetlenségből fakadtak. A legélesebben szembehelyezkedik az akkori neveléssel Rousseau, aki *Emile* című munkájában a nevelés terén radikális reformokat követel. Szembeszáll a nevelés normatív jellegével és követeli, hogy vegyük figyelembe a gyermek természetét és nevelési eljárásunkban alkalmazkodjunk hozzá. Jelszava: Térjünk vissza a természethez. Nagyon sok találó megfigyelést tartalmaz ez a munka, vannak benne megszívlelendő tanácsok a nevelési eljárásra vonatkozólag, mindamellet mégsem sorozhatjuk Rousseau művét a gyermektanulmányi munkák közé. Rousseau ugyanis a helyett, hogy a gyermek testi és lelki sajátságait tárgyilagos vizsgálat alá venné, maga is egy elfogadhatatlan értékítéletet tesz minden nevelés előfeltevésevé. Ez az értékítélet, hogy minden, ami a természettől

¹ Th. Fritzsch: *Die Anfänge der Kinderpsychologie und die Vorläufer des Versuchs in der Pädagogik*. Zeitschrift für päd. Psych. Pathologie und Hygiene. XI. Jahrg. 1910. — Hermann Götz: *Zur Geschichte der Kinderpsychologie und der experimentellen Pädagogik*. Zeitschrift für päd. Psychologie und experimentelle Pädagogik. XIX. Jahrg. 1918.

származik, jó és helyes, ellenben minden, amit a kultúra át, helytelen.

Nem tartozik feladatunkhoz, hogy Rousseau nézeteit kritikai vizsgálat alá vegyük, mindössze jelezni akartuk fel-fogásának ezt a sajátságát, mert ebben találjuk magyarázatát annak, hogy — bár könyve óriási hatással volt kortársaira, és nemcsak a nevelésre, hanem az emberek egész világnézetére hatott — mégsem vált megindítójává a gyermektanulmányozásnak.

A XVIII. században több munka jelent meg, amely a gyermekkel foglalkozik.

1767-ben lát napvilágot egy angol munka német fordítása (*Wichtigkeit der Untersuchung des Menschlichen Verstandes*), amely kíváncsnak mondja mindent tudni, ami a gyermek lelkében az első érzettől kezdve végbemegy. Hasonlóképpen a dessau-i *Pädagogische Unterhandlungen* (1777) szerint nagy kincs volna a gyermeki lélekről szóló feljegyzéseknek gyűjteménye. Erre lehetne alapítani a nevelési rendszert. Trapp, a filantropizmusnak elméletileg legképzettebb követője, már részletes programot is ad, hogyan figyelhető meg a gyermek, sőt egyszerűbb kísérleteket is ajánl (*Versuch einer Pädagogik*, 1780). Caupe Trapp és mások egyesületbe tömörültek, hogy a nevelést általános revíziónak vessék alá. Ez az egyesület 1785-ben pályadíjat tűzött ki olyan munkára, amelyben egy atya leírja a gyermekén megfigyelt összes jelenségeket születésétől fogva. Sok pályamű érkezett be, amelyek közül kettőt ítéltek közlésre alkalmasnak: egy névtelennek és Friedrich Wilhelm Gilleniusnak gyermekéről vezetett naplóját. Pestalozzi 1774-ben naplót vezetett fiáról, amely napló mindössze néhány heti időtartamot ölel fel.

Jellemző a XVIII. században meginduló ezen gyermektanulmányi mozgalomra, hogy a gyermek iránt való érdeklődés tisztán pedagógiai természetű. A fentebb említett munkák mindegyike hangsúlyozza, hogy a gyermek alapos ismerete a helyes nevelés előfeltétele. Ennek a századnak gyermektanulmányi irodalma első sorban anyaggyűjtésre törekszik. Az anyagnak módszeres feldolgozására és rendszerbe foglalására ekkor még nem gondoltak, de élt bennük az a meggyőző-

dés, hogy már maguk a megfigyelés adatai is kedvező hatással volnának a neveléstudományra. Nem akartak önálló tudományt teremteni, hanem a neveléshez adatokat, a pedagógiának mintegy forrástanulmányokat szolgáltatni.

Jellemző továbbá a fentemlített munkákra, hogy nem foglalnak el ellenséges álláspontot az akkori pedagógiai iránynyal szemben és nem akarnak — ellentétben Rousseauval — radikális reformokat. A gyermekek megfigyelésétől a pedagógiának lassú, fokozatos átalakulását várták, nem annyira a pedagógia elvi álláspontját akarták megváltoztatni, mint inkább a nevelés elveinek célszerűbb gyakorlati alkalmazását elérni azáltal, hogy a nevelők számára a gyermekről való megfigyelések rendelkezésre álljanak.

Mint már említettük, ezeknek a munkáknak nem volt közvetlen folytatásuk. Nem keltettek nagyobb érdeklődést és nem hatottak nagyobb mértékben a neveléstudományra sem. Herbart, aki a XIX. század első évtizedeiben működött és még a későbbi évtizedekben is nagy hatással volt a pedagógiára, a gyermektanulmányozásnak nagyon csekély jelentőséget tulajdonít és pedagógiájában nem is veszi figyelembe a gyermekre vonatkozó megfigyeléseket. A XIX. század utolsó negyedében az érdeklődés újból a gyermek felé fordult. Ennek az érdeklődésnek egyik forrása az addigi nevelési rendszerekkel való elégedetlenség volt, a másik pedig az általános korszellemnek gyökeres megváltozása. A tisztán spekulatív rendszerektől való elfordulás és a tényeknek kutatása jellemzi ezt a kort. Helyesen jegyzi meg Charlotte Bühler¹, hogy ebben a szellemi áramlatban keresendő a modern gyermekpszichológia tulajdonképpeni gyökere.

1881-ben jelenik meg Vierordt munkája: *Physiologie des Kindesalters*, a következő évben pedig Preyernek sokat emlegetett műve: *Die Seele des Kindes*. Ez a két könyv nyitja meg a gyermektanulmányi munkáknak most már megszakítatlan sorozatát.

A gyermek tanulmányozása azonban nem tisztán könyv-

¹ *Zur Geschichte der Kinderpsychologie. Beiträge zur Problemgeschichte der Psychologie.* Jena, 1929.

vek megjelenésére szorítkozik. Az egész társadalom érdeklődése a gyermek felé fordul : felfedezik a gyermeket. Mindinkább általánossá vált az a belátás, hogy a gyermek nem egyszerűen kicsinyített mása a felnőttnek, sem nem olyan lény, amely minden határozott adottságok nélkül jön a világra, nem nyersanyag a nevelés számára, hanem sajátos lelki és testi adottságai vannak, amelyekkel a szülőknek és nevelőknek számolniuk kell.

A felfedezőik mohóságával látnak a még fel nem kutatott területnek tanulmányozásához. Mintha csak a multnak mulasztásait akarták volna nagy buzgalommal pótolni.

Jellemző, hogy nem a szakpszichológusok, hanem inkább a nagyközönség mutatott érdeklődést. Első sorban tanítók, tanítónők, orvosok művelték ugyan, de akadtak igen sokan a teljesen dilettánsok közül is, akik nemcsak tudásvágyukat akarták kielégíteni, hanem tevékeny részt akartak venni az új tudomány művelésében.

Preyer művének megjelenése után és annak hatása alatt különösen Amerikában indult meg nagyarányú mozgalom. Egymásután alakultak meg a gyermektanulmányi társaságok az Egyesült-Államokban, amelyeknek célja első sorban gyakorlati volt : a helyes nevelés érdekében tanulmányozni a gyermeket.

A társaságok működése mindenekelőtt az anyaggyűjtésre irányult, amelyet valóban amerikai méretekben űztek. Kérdőívek tömegével árasztották el az embereket, amelyekben a gyermekekre vonatkozó legkülönbözőbb kérdésekre kértek feleletet.

Az amerikai mozgalom csakhamar Európára is áttért. A mult század legutolsó és a jelen század legelső éveiben egyre-másra alakultak meg itt is a gyermektanulmányi társaságok. Megindulnak a gyermektanulmányi folyóiratok, amelyek alkalmat adnak arra, hogy sokan tevékenyen is közreműködjenek.

A vizsgálatok a gyermeknek testi és lelki életére egyaránt kiterjedtek. Tagadhatatlan, hogy ezeknek a társaságoknak és folyóirataiknak nagy érdemei vannak abban, hogy felkeltették az érdeklődést a gyermektanulmányozás iránt. Azt

is el kell ismerni, hogy elég sok értékes adatot szolgáltatottak, életrevaló gondolatokat vetettek fel, amelyek az új tudomány későbbi fejlődésének folyamán sem mentek veszendőbe. Voltak azonban ennek a mozgalomnak árnyékoldalai is. A dilettánsok egész serege látott hozzá nagy buzgalommal a gyermektanulmányozáshoz, aminek természetes következménye volt, hogy az anyaggyűjtés nem mindig történt a kellő hozzáértéssel és kritikával. Tömeges téves adat került így az összegyűjtött anyag közé, amelytől nem könnyű megszabadulni. A lelki jelenségek nem ellenőrizhetők annyira, mint a fizikaiak, a megfigyelések és a kísérletek nem ismételtethők meg ugyanolyan körülmények között, bármikor, tetszés szerint. A gyermekpszichológia ebben a tekintetben osztozott az általános lélektan sorsában, amely szintén sok megbízhatatlan és téves adatot hordozott magával. Mindkét tudománynál csak a legújabb évek nagy haladása tette lehetővé az adatoknak kellő kritikai megrostálását.

A gyermekpszichológiában a kritika hiánya bizonyos érzelmi mozzanatokból is származott. A gyermektanulmányozás ebben az időben sokak számára igazán a «scientia amabilis» volt. Nem annyira tudományos szempontból felhasználható tényeket, mint inkább kedves apróságokat gyűjtöttek össze, amelyeket sokszor — akaratlanul — kiszínezték. Nem érezték evvel az újszülött tudományággal szemben a kellő pszichológiai szakképzettség szükséges voltát és igen sokan e nélkül is alkalmasnak gondolták magukat ennek művelésére.

A gyermektanulmányi társaságok működésében volt valami, ami inkább emlékeztetett társadalmi mozgalomra, mint egy tudományág művelésére. Tevékenységükben volt bizonyos propagandaszerűség. Ez többek között abban is nyilvánult, hogy nem maradtak az elméleti kutatásnál, hanem nézeteiket gyakorlati téren is akarták érvényesíteni.

A nevelést akarták megreformálni. A régebbi pedagógiával szemben, amelynek egyoldalú normatív jellegéről már szóltunk, az ellenkező szélsőséget képviselték. Az adottságokból indultak ki, erre akarták alapítani a nevelést. Visszatér Rousseau gondolata, aki szerint a gyermek természettől fogva

jó, és a filantrópistáké, akik a gyermek természetét és hajlamait a normákkal szemben felette respektálni akarják.

A neveléssel és az iskolával szemben sokszor radikális reformokat sürgetnek. Irányukat talán legtalálóbban úgy lehetne nevezni: a legkisebb kényszer elve a nevelésben. A nevelés és tanítás módszere olyan legyen, hogy a gyermek természetét, hajlamait, egyéniségét a lehető legnagyobb mértékben tiszteletben tartsuk és a lehető legkisebb kényszer alkalmazzuk rájuk.

A nevelés célját tekintve, nem egyeznek ugyan meg Rousseauval, mert a kultúra értékét elismerik és a gyermeket a modern kor kultúrájában részesíteni akarják, de abban a meggyőződésben vannak, hogy ezt az eddigieknél sokkal kedvezőbb eszközökkel is elérhetik. Rousseau kultúrpeszimizmusával szemben metodikai optimizmust vallanak, vagyis feltétlenül bíznak abban, hogy a gyermek természetéhez való alkalmazkodással olyan módszert tudnak teremteni, amely eredményesebb lesz, mint az eddigi, a nélkül, hogy a gyermek számára a nevelés kényszer és a tanulás terhes munkát jelentene.

A gyermek hajlamaival szemben a legnagyobb megértést tanúsítják. A szigorú bánásmódot, a büntetést ki akarják küszöbölni. Az oktatásban arra kell törekedni, hogy a tanuló ne a büntetéstől vagy a rossz érdemjegytől való félelemből tanuljon, hanem fel kell kelteni az érdeklődést a megtanulandó anyag iránt. Többen az osztályozás teljes eltörlését hirdetik, mert benne látják a tanulók idegességének egyik okát. Ne terhelje meg az iskola a tanulót házi munkával, az alsóbb fokon pedig észrevétlenül, játszva tanítsuk meg a szükséges ismeretekre.

A gyermek egyéniségének figyelembevételét, az egyéni nevelést kívánják az iskolától. Szükségesnek tartják a tehetséges és a gyenge tehetségű gyermekek számára külön iskolák felállítását.

Az erkölcsi nevelésben is nyilvánul norma-ellenes irányuk. Akadnak szélsőségesek, akik túlságosan szabados fel fogást vallanak a gyermek erkölcsi nevelésében.

Mindezeknek az eszméknek hirdetői nem annyira szak-

pszichológusok és pedagógusok, mint inkább dilettánsok, a hívek táborában pedig nagyon sok az iskolával elégedetlen szülő.

Ez a dilettantizmus nagyon sok komoly pszichológus szemében népszerűtlenné tette az újkeletű tudományt. Lelnézték tudománytalan művelőit, nem érdeklődtek iránta, mert az általános pszichológia számára semmi érdemleges eredményt sem vártak tőle.¹

A gyermektanulmányi társaságok működésétől függetlenül egyes szakemberek folytatták a gyermeknek komolyan tudományos módszerrel történő tanulmányozását. Ez a két mozgalom egymásra való tekintet nélkül haladt a maga útján. Jellemzi a gyermekpszichológia szakszerű művelőit, hogy a gyermeket nem pedagógiai szempontokból akarják vizsgálni. Ament 1898-ban követeli: «Die Möglichkeiten einer reinen Kinderpsychologie, ohne Rücksicht auf pädagogische Interessen».

A pedagógia a gyermekpszichológiával szemben meglehetősen ellenséges álláspontot foglalt el. Ez az előbb említett gyermektanulmányi mozgalmakkal szemben, amelyek az eddigi nevelés gyökeres reformját akarták és a pedagógiát majdnem teljesen meg akarták fosztani normatív jellegétől, érthető is. De a gyermekpszichológia szakszerű művelőivel szemben, akik egyelőre az új tudományágnak rendszeres kiépítésével foglalkoztak és nem akarták kutatásuk eredményeit elhamarkodva a nevelésre alkalmazni, ez az álláspont nem indokolt. Herbart és Ziller a gyermektanulmányozásnak semmi komoly jelentőséget nem tulajdonítottak, és a *Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Pädagogik*, amelyet Ziller alapított, még 1905-ben is elítélőleg nyilatkozik a gyermekpszichológiáról, amely szerinte semmi jelét sem adja annak, hogy a pedagógiára nézve valami jelentősége volna.

A gyermekpszichológiai vizsgálatok mind szélesebb merdében folytak tovább. Preyer már többször említett munkájában gyermekének első három életévéről ad pontos feljegyzéseket. Nála még nem találjuk meg az adatoknak tervszerű

¹ Külpe : *Grundriss der Psychologie*. 1893. 18. lap.

feldolgozását és általános törvények megállapítására való törekvést. A további vizsgálatokban azonban már történnek kísérletek arra nézve, hogy a gyűjtött adatokból induktív úton bizonyos pszichikai törvényeket állapítsanak meg. Már a múlt század vége felé rendszeresen átkutatják a lelki élet különböző jelenségeit. Vizsgálat alá veszik a gyermeknyelv sajátosságait, a gyermek játékát, érdeklődési világát, tanulmányozzák a gyermekrajzokat.

A gyermekepszichológiának segítségére sietett a kísérleti pedagógia. Míg az elméleti pedagógusok hideg közömbösséggel tekintettek a gyermekepszichológiai vizsgálatokra, akadtak többen, akik a pedagógiát tapasztalati alapokra akarták fektetni. Első sorban abból a szempontból vették vizsgálat alá a gyermeket, hogy a nevelés és tanítás módszerére vonatkozólag megbízható ismeretekre támaszkodhassanak. Tanulmányozták a gyermek figyelmét, a legkülönbözőbb módszerekkel iparkodtak megmérni a szellemi munkánál beálló fáradtságot. Vizsgálták a figyelésnek, érdeklődésnek és kifáradásnak hatását a gyermek tanulására vonatkozólag.

Bár a kísérleti pedagógia más célkitűzéssel fogott a kutatáshoz, adatai a gyermekepszichológia számára is nagyon értékesek voltak.

A gyermekepszichológia művelői között már a múlt század végén kiváló nevekkel találkozunk. Csak néhány nevet akarunk itt említeni, mint Shinn, Lazarus, Ebbinghaus, Párez, Binet, Claparede, Compayré, Tracy, Sully, Ament és a többi.

Ennek eredménye az volt, hogy a tudományos pszichológia bizalmatlansága és kicsinylése a gyermekepszichológiai vizsgálatokkal szemben eloszlott. Mind többen és többen fordultak érdeklődéssel a szakpszichológusok közül is a gyermekepszichológiai kutatások felé.

Ezzel elérkeztünk a gyermekepszichológia fejlődésének második szakaszához. A gyermekepszichológia az általános pszichológiának egyik ága lett. Ebben az időben nagy érdeklődéssel foglalkoztak az úgynevezett differenciális lélektan-nal, amely a különböző egyének, típusok, fajok, nemek lelki alkatának az általánostól eltérő sajátágaival foglalkozik.

A gyermekpszichológia a differenciális pszichológia egyik része lett és a kutatók mind pontosabban iparkodtak megállapítani azokat a lelki sajátságokat, amelyekben a gyermek a felnőtől különbözik.

A gyermekpszichológia ilyenformán az általános és a differenciális pszichológia hatása alá került és ez utóbbi természetesen reányomta a maga bélyegét.

A pszichológiában az úgynevezett természettudományos módszer uralkodott. A természettudományokban elért nagyszerű eredmények azt a reményt keltették fel, hogy talán ezeknek a tudományoknak módszerét utánozva a pszichológiát is exakt tudománnyá tehetik. A kísérlet a lélektani vizsgálatokban mind nagyobb szerephez jutott és arra törekedtek, hogy a kísérletek eredményeit lehetőleg számadatokban tudják kifejezni. Ezért mindenáron «méréseket» akartak végezni és az adatok között matematikai képlet formájába önthető összefüggéseket találni.

Ennek a törekvésnek természetes következménye volt egyrészt az, hogy a méréseknél nem mindig jártak el a kellő kritikával. A pszichikai jelenségek tulajdonképpen egyáltalában nem mérhetők. Azok a fiziológiai folyamatok pedig, amelyeket mértek, magukra a lelki jelenségekre nézve nem sok felvilágosítást nyújtanak. Másrészt egészen természetes volt, hogy a pszichológiának matematizálására való törekvése folytán főképpen az elemi lelki jelenségek kutatására vetették magukat. Az érzetek kísérleti vizsgálata, az asszociáció-idő mérése, elemi reakciók tették főképpen tárgyát ezeknek a vizsgálatoknak.

Ez az irány a gyermekpszichológiára is reányomta bélyegét. Amint azonban az általános pszichológiában a módszerek tökéletesedtek, a gyermekpszichológia is kezdte levetni a fentebb említett hibákat.

Ebben az időszakban a gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia rendkívül értékes vizsgálatokat végzett, amelyeknek nagy gyakorlati jelentőségük volt. Ezek közül csak néhányat akarunk megemlíteni.

Mindjőbban uralomra jutott az az átlátás, hogy az iskolai tanulásban felmutatott eredmény nem mértéke a gyermek

szellemi fejlettségének, még kevésbbé tehetségének. Az iskolai osztályozás inkább csak bizonyos ismeretanyag elsajátításának fokát mutatja. Amit mi tehetségnek, szellemi képességnek nevezünk, sokkal differenciáltabb valami, mintsem egyszerűen egy számadattal jellemezhetők.

A tehetségvizsgálatra vonatkozólag Binet dolgozott ki részletes módszert és utána a tehetségvizsgálat egész külön tudományággá nőtte ki magát. Különösen fellendítette a tehetségvizsgálatokat az a törekvés, hogy a kiváló tehetségű gyermekeket felkarolják, bizonyos irányba való rendkívüli képességeiknek teljes kifejlődését mindenképpen elősegítsék. Nem pusztán a tehetség fokát, hanem annak kvalitását is meg akarták állapítani. Ez a szellemi fejlődés oekonomiája szempontjából nagyon fontos. A tehetségvizsgálatok a gyermekpszichológia területéről áttértek a felnőttek valamely pályára való alkalmasságának vizsgálatára.

A gyermeknél a valóság és a képzelet világa nem válik szét élesen és még nincsen eléggé fejlett kritikai érzéke, hogy a valóságot a képzelettől megkülönböztesse. E mellett sokkal nagyobb fokban szuggerálható, mint a felnőtt ember. Ez a forrása az úgynevezett gyermekhazugságoknak, amelyek erkölcsi értelemben nem nevezhetők hazugságoknak (Stern). A gyermekhazugságok részletes vizsgálata arra a belátásra vezetett, hogy a gyermekek erkölcsi megítélésénél egészen más mértéket kell alkalmazni, mint a felnőtteknél. A gyermek erkölcsi világának részletes tanulmányozása nagyon fontos gyakorlati következményekkel is járt. Felállították a gyermekbíróságokat, továbbá a bűnöző gyermekeknél környezettanulmányokat végeztek.

Világossá lett az is, hogy milyen kevésbé megbízhatók a fentebb említett okoknál fogva a gyermekek tanuvallomásai. A közmondás szerint a gyermek megmondja az igazat és nem is olyan régen még a törvénykezésben is hajlandók voltak a gyermekek vallomásainak különösen azért hitelt adni, mert róluk nem lehet feltenni, hogy céltudatosan félre akarnak vezetni a hatóságot. Sokszor kiderült azonban, hogy a gyermekek — jóhiszeműen bár — de teljesen tévesen vallottak. A gyermekpszichológiai vizsgálatok megadták ennek

magyarázatát: a gyermek nagymértékben szuggerálható és nem tudja megkülönböztetni a valóságot a tévedéstől. Manap már a törvénykezésben a gyermekek vallomásának megbízhatatlanságából le is vonták a következtetést: több államban korhatárt állapítottak meg (14—15. év), amelyen alul levő gyermekek a bíróság előtt nem tanuskodhatnak.

Az iskolai életben még nem veszik eléggé figyelembe, hogy a gyermek vallomásaiban jóhiszeműen is mennyire tévedhet. Az iskolai bíraskodásban nagy szerepe van a gyermekek tanuskodásának és sokszor ennek következménye igazságtalan ítélet. Itt is le kell vonni a következményét annak, hogy a gyermek tanuskodása nem megbízható.

Az általános lélektanban elért eredmények majdnem kivétel nélkül gyümölcsözőleg hatottak a gyermekpszichológiára. Itt is megemlítünk egy fontos mozzanatot. A Freud-féle lélekelemzés minden egyoldalúsága és túlzásai mellett is nagyjelentőségű volt mind az általános, mind pedig a gyermekpszichológiára. Freud — mint ismeretes — arra az eredményre jutott, hogy a felnőtt korban mutatkozó ideges zavarok legnagyobb része gyermekkori élményekre vezethető vissza. Ő majdnem kizárólag szexuális jellegű bántalmakban keresi az idegesség okát. Freud már a csecsemőkortól kezdve mindennek a szexualitással, a libidóval való összefüggését akarja kimutatni. Panszexualizmusa ugyan elfogadhatatlan, nem lehet azonban tagadni, hogy mind az általános, mind a gyermeklélektan számára szolgáltatott termékenyítő gondolatokat.

A gyermekpszichológiára vonatkozólag két értékes gondolat van Freud tanaiban. Ő mutatott rá leghatározottabban arra, hogy a gyermekkori benyomások nem tűnnek el nyomtalanul, hanem néha egész életre kiható következményeik vannak. A felnőttek félelemérzései, az önbizalom hiánya, a tevékenységet megbénító pszichikai gátlások rendesen a gyermekorból származnak és végigkísérik az embert egész életén át. Nem lehet ugyan mindezeket szexuális jellegű lelki bántalomra, a nemi ösztön elfojtására visszavezetni, mint Freud teszi, de ő irányította rá a figyelmet arra, hogy ezeknek a zavaroknak okát sokszor a gyermekkorban kell keresni.

Ha a gyermeket túlságosan szigorúan nevelik, ha természetének, hajlamainak nyilvánulásai elé folyton korlátozást emelnek, lekicsinylő nyilatkozatokkal önbizalmát elveszik, mindezek olyan gátlásokat honosítanak meg benne, amelyek egész életén át megakadályozzák képességeinek szabad kifejtésében. Minden hatás, amely a gyermeket éri, rendkívül mély nyomokat hagyhat ennek lelkében és sokszor további fejlődésére nézve döntő szerepet játszik.

Egy másik gondolat, amelyet a gyermekpszichológia Freudnak köszönhet, hogy a gyermek szexuális élete nem a pubertás beköszöntésével kezdődik, hanem jóval előbb. Itt sem lehet elfogadni Freud szélsőséges álláspontját, amely szerint a fiú és anya, a leány és apa közötti vonzalom is szexuális jellegű, de az ő túlzó álláspontja felhívta a figyelmet a gyermek nemi életére és a vizsgálatok nagyon fontos eredményekre vezettek.

Mindenekelőtt tisztázódott, melyek azok a jelenségek, amelyek már a serdülés kora előtt mutatkoznak ugyan, de hozzátartoznak a természetes fejlődéshez és melyek a pathológikus természetű tünetek a gyermekek nemi életében. A rendellenességek ezen a téren néha már kora gyermekségben nyilatkoznak és másrészt sokszor a gyermekkorban ért hatások idéznek elő későbbi rendellenességeket. Mivel a szexualitásnak igen nagy szerepe van az ember egész életében, hatással van majdnem összes lelki tevékenységeire, ezért nagyon fontos, hogy a gyermek e tekintetben a megfelelő nevelésben részesüljön.

Valaha azt gondolták, hogy az egész a körül forog: fel kell-e világosítani a gyermeket vagy nem? A felvilágosítás hívei azt hitték, hogy a kellő ismeretek közlésével meg lehet óvni a gyermeket az eltévelyedésektől, hogy minden rossznak forrása a tudatlanság és a gyermeket a ki nem elégített kíváncsiság hajtja helytelen cselekedetek felé. A másik fél ellenkezőleg azt tartotta, hogy a gyermeket, ameddig csak lehet, hagyjuk meg ezen a téren teljes tudatlanságban. Abban bízott, hogy ha megóvjuk kívülről jövő romboló hatásoktól, akkor egyszersmind megvédtük minden veszedelemtől is. Mindkét fél naív, intellektualisztikus álláspontja elfogadha-

tatlannak bizonyult. A kérdés sokkal nehezebb, mint hogy pusztán felvilágosítással vagy fel nem világosítással lehetne megoldani.

A gyermekpszichológia és a kísérleti pedagógia a XIX. század végén és a jelen század elején nagy hatással volt az elméleti pedagógiára, meg a gyakorlati nevelésre is. Bár a legújabb korig találunk bizonyos idegenkedést velük szemben egyes elméleti pedagógusok részéről, a pedagógia az elért eredményeket lassanként felszívta magába és a gyakorlati nevelés is felhasználta ezeket és ennek megfelelően alakult.

A gyermekpszichológia akkor lépett fejlődésének harmadik szakába, midőn szorosabb kapcsolatba jutott a fejlődéspszichológiával.

A fejlődés gondolata természetesen már kezdetben szerepelt. A gyermeknek nem kialakult képességei, állandósult tulajdonságai vannak, mint a felnőtteknek, hanem éppen maga a folytonos változás, átalakulás jellemzi.

Már kezdetben tisztában voltak azzal, hogy nem lehet olyan általános sajátságokat találni, amelyek az egész gyermekkorra jellemzők, éppen ezért felosztották a gyermekkort több korszakra. Neumann tulajdonképpen gyermekkort, serdülőkort, és ifjúkort különböztet meg. Az első a pubertással járó nagy átalakulás megkezdéséig tart, a második ennek az átalakulásnak a kora, a harmadik pedig a nemi érettség beálltától a fejlődés befejezéséig tart. Vierorcht az első korszakot három részre osztja: a csecsemőkorra (1. életév), a korai gyermekkorra (a 8—9. évig) és a későbbi gyermekkorra (13—14. évig). Vannak más felosztások is, a szerint, hogy milyen képességek, tulajdonságok jelentkezését, kifejlődését veszik a felosztás alapjául, de a fentebbi a legtöbb más felosztással eléggé összeegyeztethető.

Az első gyermekkor legjellemzőbb sajátsága az ismeretek hihetetlenül nagy mennyiségének felvétele. Hogy a kisgyermek életének első éveiben milyen nagy szellemi munkát végez, annak megítélésére elég meggondolnunk, hogy nemcsak tömérdek új ismeretet szerez, hanem ezzel egyidőben

gyakorolja be a megfelelő szellemi funkciókat. A beszéd megtanulásával együtt tanulja megkülönböztetni a tárgyakat és megismerni a fogalmakat.

A gyermek ebben a korban még nem tudja a valóságot és a képzelet világát szétválasztani. A reális világot még nem ismeri eléggé és még nem ébred fel benne a kritika, amellyel a valóságnak megfelelő ismereteket meg tudja különböztetni a látszattól, a képzelet szüleményeitől. Megvan ugyan benne a mohó ismeretvágy, de ugyanolyan mohósággal iparkodik képzelő tehetségét is gyakorolni. A kérdés, a mese és a játék korszaka ez.

A második gyermekkor (8—13. évig) a nyugodt, jól egyensúlyozott lelkiállapot, a reális világ iránt való érdeklődés korszaka. A gyermek már megismerkedett az őt környező világgal és elhelyezkedett benne. Ez biztonságérzetet nyújt neki. Ítéliképessége már eléggé fejlett arra, hogy meg tudja állapítani, mi a valóság. Már nem annyira a mesék világa érdekli, mint inkább a kézzelfogható valóság. Gépek, utazások foglalkoztatják, felébred benne a gyűjtő-szenvedély, rovarokat, növényeket, bélyegeket gyűjt. E mellett ebbe a korba esik a komoly iskolai munka.

A serdülő gyermek lelki alkatának megrajzolása nem könnyű feladat. A nagy testi és lelki átalakulás nem megy végbe viharok, megrázkódtatások nélkül. Ez az a kor, amikor a lélek egyensúlya ingatag, a legkisebb hatásokra megzavarodik az egyensúly. A serdülő gyermek szorul rá leginkább mások megértő támogatására, és mégis soha nem tapasztalja fájóbban a megértés hiányát környezete részéről, mint éppen ebben a korban. A gyermek természetes kedvességének, gráciájának, amivel a felnőtteket akaratlanul is megnyeri magának, vége van. Nyers, ügyetlen modorával, sokszor értelmetlen viselkedésével, heves indulatkitöréseivel még azokat is elidegeníti magától, akik legközelebb állanak hozzá. Szellemi teljesítőképessége néha hirtelen és nagy fokban csökken, a jelentkező szexuális hajlamoknak félszeg nyilvánulása kedvezőtlen színben tünteti fel szülei és tanárai előtt. Megállapítják róla, hogy rosszul tanul és rossz viseletű. Szerencsére a kritikus időszak elmúltával megnyugodva tapasztal

talják, hogy a gyermekek szellemi és erkölcsi hanyatlása csak múló jelenség volt.

A serdülő korban sokszor olyan jelenségek mutatkoznak, amelyek már közel járnak a pathológikus tünetekhez. Tüning a pubertást találóan normális anomáliának nevezi. Nagyon óvatossá kell lenni az ilyen jelenségek elbírálásában, még óvatosabbnak a serdülő ifjúval való bánásmódban. A zárkózottság, magábavonulás legtöbb esetben nem más, mint tudattalan védekezés a külső hatások ellen, hogy így belső lelkivilága zavartalanabban fejlődhessen. Hasonlóképpen ilyen öntudatlan védekezés az a bizonyos aggresszivitás, a felnőttekkel szemben való ellenséges érzés, amely sok esetben a serdülő ifjút nagyon ellenszenvessé teszi azok szemében, akik nem tudják megérteni lelkiállapotát.

A vágyak már messze túlkalandoznak azokon a határokon, amelyek között a gyermekkorban mozogtak. A serdülőkorbeli ifjú nagy tetteket akar véghezvinni, hírnevet szerezni, a világot megreformálni, és mindezekhez hiányzik az ereje és képessége. A vágyak és a valóság közötti nagy aránytalanság váltja ki a reá annyira jellemző félszeg viselkedést. Az alacsonyabbrendűségnek érzése kényszeríti dacra, szembezállásra.

A szexualitás problémája ebben a korban lép előtérbe. Újabban a pszichológusok sokat foglalkoznak a szexualitás és az erotika közötti összefüggések felderítésével.¹ Freud az erotikát a szexualitás szublimációjának tartja, Stern pedig kultúrproduktumnak, mivel szerinte a kulturálatlan népeknél az erotika nem jelentkezik. A tapasztalás azt mutatja, hogy a serdülőkorban az erotika és a szexualitás élesen szét van választva. Serdülő fiúk és lányok naplójegyzetei élénken tanuskodnak arról, hogy a tiszta, ideális vonzalom, — az erotikus vonzódás — amelyet valamilyen személy iránt éreznek, úgyszólván teljesen kizárja a szexuális érzelmet. A legtöbb ifjú idegenkedéssel, sőt borzadással utasít el min-

¹ Spranger : *Psychologie des Jugendalters*. — Charlotte Bühler : *Das Seelenleben des Jugendlichen*. Jena, 1922. — V. Hoffmann : *Die Reifezeit*. Leipzig, 1922. — W. Stern : *Anfänge der Reifezeit*. Leipzig, 1925.

den ilyen irányú gondolatot azzal a személlyel kapcsolatban, akihez ideális vonzódás fűzi, még azok is, akik különben más irányban erős szexuális hajlamokat mutatnak. A kettőnek egyesülése, egy személyre irányulása későbbi fejlődés eredménye. Míg egyébként a fejlődés általában differenciálódásban áll, itt egy nagy szintézist hoz létre, amelynek szerencsés alakulása az egész szellemi és erkölcsi fejlődésre nézve nagyon fontos.

A pubertás kritikus korszakának lezajlása után következik az ifjúkor: az adolescencia. Ez a mi éghajlatunk alatt körülbelül a 17 éves kortól a 23—24. évig tart. A serdülőkör nyugtalanságai, zavarai elcsendesülnek, a tépelődés és le-sujtottság helyébe az életöröm és az önbizalom lép fel. A tagadást, kételkedést az igenlés váltja fel. A serdülőnek tekintete befelé irányul, a saját lelkében dülő viharok foglalják le érdeklődését. Az ifjúkor ismét kifelé tekintő, érdekli a külvilág, jövőjével, hivatásával foglalkozik. A külvilágban harmóniát talál, az emberi társadalomban megtalálja a helyét, kialakul benne a szociális érzés. Az ifjúkor a serdülőkorról szemben a jól egyensúlyozódottság állapotát mutatja, éppen úgy, mint ahogyan a második gyermekkoránál találtuk.

Ezekkel a vonásokkal lehet röviden jellemezni a gyermekkor főbb korszakait. Ezek a korszakok azonban nem állanak elszigetelten egymással szemben, hanem közöttük lassú átmenetek vannak.

A fejlődépszichológia tette lehetővé, hogy azokat a jelenségeket, amelyeket ezekben a különböző fejlődési szakaszokban észlelünk, általános törvények alá tudjuk foglalni.

A fejlődés általános törvénye, hogy a jelenségek az alsóbb fokon kevésbé vannak egymástól szétválasztva, a fejlődés tulajdonképpen folytonos differenciálódásban áll. A primitív népeknél és a kisgyermekeknél a megismerés és az érzélem nem különülnek el. Az élettelen tárgyakkal szemben éppen olyan érzelmekkel viseltetnek, mint az élőlényekkel szemben és ez hozza létre az élettelen dolgok megszemélyesítését. Az úgynevezett fiziognómikus látás, amely a tárgyaknak is olyan érzelmek kifejezését tulajdonítja, mint amilyen az emberi arcon látható, szintén abból származik, hogy az

érzéki megismerés és az érzelem ezen az alsóbb fejlődési fokon még egybefonódva jelenik meg. A synaesthesia néven ismert jelenség, amikor például valaki a hangokat különböző színűeknek «látja», szintén nem más, mint az érzeteknek és a velük kapcsolatos érzelmeknek szét nem válása. Ez a jelenség a fejlett embernél ritkán fordul elő. Fontos volt annak a felismerése, hogy itt tulajdonképpen nem két különálló mozzanatot összekapcsolásáról van szó, mint inkább arról, hogy eredetileg ezek a később szétváló mozzanatok egy egybefolyó lelki aktussal mennek végbe.

Az emberiségnek évezredekken át tartó fejlődése és a gyermeknek fejlődése között nagyon sok megegyezést találunk. A gyermekrajzok és a primitív népek rajzai között levő hasonlóság hívta fel leginkább erre a figyelmet. Ezek a rajzok, továbbá egyéb megnyilatkozások is azt mutatják, hogy a megismerés, képzelet, gondolkodás, érzelem tekintetében a primitív emberek és a gyermekek közt sok hasonlóság van és hogy a fejlődés mind a kettőnél nagyjában ugyanazokon az utakon halad.

Ez a hasonlóság könnyen arra csábíthat, hogy a két fejlődés közötti megegyezést nagyobbnak tüntessük fel a valóságnál. Haeckel biogenetikai alaptörvényében azt állítja, hogy az egyén fejlődése a faj fejlődésének megrövidített kiadása. A pszichológusok közül többen ezt a lelki fejlődésre is akarták alkalmazni. E szerint a csecsemő az első hónapokban az emlősállat, utána a majom, később a kisgyermek a teljesen kultúra nélküli ember fejlődési fokán állana. Később fokozatosan átmenne az ókor, a középkor és az újabb kor fejlődési fokain, míg végre a serdülőkorban elérkezne a modern emberiség fejlődésének megfelelő színvonalára: a felvilágosultság korába.

Szerencsére, ezek a túlságba vitt analógiák nem térítették el a gyermekpszichológiát a helyes iránytól. A legtöbben a fejlődépszichológia nyújtotta ismereteket kellő kritikával alkalmazták a gyermekpszichológiára. Azáltal, hogy a gyermeki lélek fokozatos kibontakozását fejlődépszichológiai szempontból vizsgálták, a gyermekpszichológia tudományosabbá, tökéletesebb rendszerűvé vált. Részletes felsorolás

helyett csak két ilyen munkát említünk: K. Koffka, *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung* és Carl Bühler, *Die geistige Entwicklung des Kindes* című művét.

A gyermekpszichológiára történetének ebben a harmadik szakaszában azonban nemcsak a fejlődépszichológia volt hatással. A legújabb időkben az általános pszichológia is nagy átalakuláson ment keresztül és természetesen magával vitte a gyermekpszichológiát is.

A pszichológia nem elégedett meg azzal, hogy egyes külső ingerek és a nekik megfelelő lelki jelenségek között oksági kapcsolatokat állapítson meg, és lemondott arról a reményről, hogy a lelki élet összetettebb jelenségeit elemi jelenségekből megszerkessze. A bonyolultabb lelki jelenségek nem ezeknek az elemi mozzanatoknak összegei vagy eredői, hanem sajátos struktúrájuk van, amely nem vezethető le az elemek tulajdonságaiból. Nem az elemi jelenségek vannak előbb, hanem az «egészek», amelyeket csak mesterséges úton tudunk felbontani, de sohasem maradék nélkül. Éppen úgy, mint a természetben, nem előbb van adva az oxigén és a hidrogén, amelyeknek vegyi összetevéséből kell a vizet előállítani, hanem ez utóbbit bontjuk fel oxigénre és hidrogénre, de a víz tulajdonságai nem magyarázhatók meg az oxigén és hidrogén sajátoságaiból.

A pszichikai egészek és struktúrák tanulmányozása nem történhetik azáltal, hogy felbontjuk őket elemi jelenségekre, mert hiszen ezzel szétromboltuk azt az egységet, amely az egésznek értelmet ad.

Az ember nem egyszerűen külső ingerekre reagáló automata, hanem érző, gondolkodó lény, akinek céljai vannak. Aki az embert meg akarja ismerni, nem elszigetelt elemi mozzanatokra kell felbontania lelki életét, hanem lelki struktúráját kell megértenie és megrajzolni.

A modern pszichológia sokkal közelebb tud férkőzni az emberi lélekhez, vizsgálatainak körébe tudta vonni a magassabbrendű lelki folyamatokat is. Gyakorlatibbá is vált ezáltal, mert nem laboratóriumi jelenségeket, hanem az élő embert iparkodott megismerni.

Az új irány a gyermekpszichológiában is jelentkezett.

Egyik főképviselője, Spranger, úgy jellemzi lélektanát, hogy az «megértő», szemben a régebbi magyarázó lélektannal, továbbá strukturális-lélektan, fejlődés-lélektan és típusokat rajzoló.

Az általános pszichológiában is nagy szerepe van legújabban a különböző lelki típusok megrajzolásának és tanulmányozásának. Ezeket a típusokat a gyermekpszichológiában, különösen pedig az ifjúság pszichológiájában is alkalmazták. Ezenkívül Stern, Dehn, Büchler és mások külön ifjúsági típusokat állítottak fel.

A modern pszichológia módszerének előnyei mellett megvannak a maga hátrányai is. A megértő pszichológia mindig bizonyos előfeltételekkel dolgozik, amelyek nincsenek világosan megfogalmazva, sőt a legtöbb esetben nem is tudatosak. A struktúrák megrajzolásában van valami ellenőrizhetetlen önkényesség, a lélekbúvár szubjektivitása belevegyül abba a képbe, amelyet mások lelkéről rajzol. Ez a pszichológia középhelyet foglal el a tudományos lélektan és az intuitív emberismeret között.

A típusok megalkotása nagy szolgálatot tesz a lélektannak. Azok az általános érvényű tételek, amelyek minden emberre vonatkoznak, nem nagy számmal vannak és keveset mondanak. Az egyes típusokról már sokkal többet mondhatunk, sokkal színesebb és gazdagabb képet rajzolhatunk.

Nem szabad azonban szem előtt tévesztenünk, hogy amit a típusról mondunk, az tulajdonképpen egy egyénre sem illik rá egész terjedelmében. A tipológiának nagy gyengéje, hogy az egyes típusoknál nem állapítható meg a fogalomnak a köre, amelyre a típus jegyei érvényesek. Ez tág kaput nyit a hibás általánosításnak. A típus megrajzolásánál összeszedjük a legjellemzőbb vonásokat és ezeket élesen kirajzoljuk. A fősvény típusa a fősvénységnek annyi vonását egyesíti magában, amennyit egy egyénben együtt sohasem találunk, hanem ezek a vonások csak elszórtan mutatkoznak. Ha valakit a fősvény emberek közé sorozunk, könnyen hajlunk arra, hogy a típus összes vonásait rávetítsük.

Ez a veszedelem még nagyobb akkor, ha a típusokat a gyermekpszichológiára alkalmazzuk. A felnőtt ember és

a gyermek közötti különbség még több alkalmat nyújt téves általánosításokra. Kellő óvatossággal kezelve azonban, a tipológia nagy segítségünkre lehet a gyermeki lélek tanulmányozásánál.

Ha a gyermekpszichológia történetén végigtekintünk, mindjárt szemünkbe tűnik, hogy fejlődésének első szakaszában leginkább a kisgyermekkel foglalkozott, a későbbi gyermekort csak már fejlődésének magasabb fokán vonta vizsgálatának körébe, a serdülőkorra és ifjúkorra pedig csak a legújabb időkben került a sor. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy eleinte leginkább pszichofizikai mérésekkel foglalkoztak, amelyeket nagyon jól lehetett alkalmazni az egészen kicsiny gyermek primitív lelki jelenségeire. Később, midőn a tudományos pszichológiával szoros kapcsolatba lépett, már hozzáférhetővé vált számára a nagyobb gyermeknek bonyodalmasabb lelki világa. A serdülőkor és ifjúkor tanulmányozására azonban csak a megértő és a strukturális pszichológia volt megfelelő. Újabban az érdeklődés központjában a serdülőkor és az ifjúkor áll. Egymásután jelennek meg értékes munkák, amelyek ezzel a problémával foglalkoznak. Mindazonáltal még ennek tanulmányozására nem alakult ki a megfelelő tudományos módszer. A gyűjtött adatokat még nem tudják kellőképpen rendszerbe foglalni.

Főbb vonásokban vázoltuk a gyermekpszichológia fejlődésének történetét, továbbá kapcsolatait a nevelés elméletével és gyakorlatával. Most még hátra van, hogy néhány szóval jelezzük azokat a feladatokat, amelyek a gyermekpszichológiára és a pedagógiára várnak.

A nevelésre és a tanításra vonatkozólag eddig inkább azok az ismeretek voltak hatással, amelyek a serdülőkor előtt levő gyermekekre vonatkoznak. A serdülőkor és az ifjúkor lélektana még nagyon újkeletű és az erre vonatkozó ismereteknek még nincsenek meg a nevelésre a gyakorlati alkalmazásai.

E tekintetben a nevelés és tanítás módszerének alapos átdolgozására lesz szükség. Éppen a serdülőkor az az időszak, amelyben a nevelési hibák keservesen megbosszulják magukat. Ilyenkor aránylag csekély külső hatások döntő befolyással lehetnek az ingatag lelki egyensúlyú ifjúra. A nevelés tekin-

tetében képzetlen szülők máskor is követhetnek el hibákat, de a kisebb gyermekkel szemben legtöbbször a tudás hiányában szerencsés ösztönök vezetik őket. A serdülő gyermekkel szemben azonban nem elég ezekre az ösztönökre támaszkodni. Ebben a korban ismerik legkönnyebben félre a szülők gyermeküket és többször előfordul, hogy elidegenedés áll be a gyermek és a szülő között. Az ifjú nem olvad bele annyira a családba, mint a kisgyermek, pedig a családi élet melegére, megértő szeretetére ilyenkor van legnagyobb szüksége.

Az iskolai nevelésben is figyelemmel kellene lenni a serdülő ifjú sajátos lelki alkatára. Ebben a korban a gyermekek nehezebben tudnak az iskolai fegyelemhez alkalmazkodni, könnyen összeütközésbe kerülnek vele, a nélkül, hogy valami rosszakarat volna bennük. Az ütközés erejének letompítására a tanár belátására, megértő szeretetére van szükség.

Általánosan tapasztalt tény, hogy a serdülőkorban a legtöbb gyermek hanyatlik tanulmányaiban. Sterzinger gráci tanár említi, hogy abban a középiskolában, ahol tanított, állandóan a mindenkori ötödik osztály ellen volt panasz. Ugyanazok a tanulók megelőzőleg és később, midőn már a pubertás válságán átestek, magaviselet és tanulás dolgában nem adtak semmi panaszra okot. Felmerült már a gondolat, hogy a tantervnek figyelembe kellene vennie ezt a körülményt. Úgy kellene beosztani a tananyagot, hogy erre az időszakra kevesebb tanulnivaló essék. Magának az anyagnak megválogatásában is tekintettel kellene lenni az ifjúnak gondolkodásvilágára. Spranger rámutat arra, hogy a középiskola legfelsőbb osztályaiba járó ifjak nem tudják élvezni és értékelni a naív eposzokat, pedig éppen ezekben az osztályokban írja elő a tanterv Homeros Iliását és Odysseáját. Ahhoz, hogy ezeket élvezni tudjuk, már bizonyos távolságban kell lennünk gyermekkorunk naív korszakától. Az ifjúnál még nincs meg ez a kellő távolság és ezért nem tudja ezeknek az alkotásoknak szépségeit úgy meglátni, mint a felnőtt ember.

A serdülés válságán a tanulók a középiskola befejezése előtt esnek át. Ezzel azonban a testi, főképpen pedig a lelki

fejlődés nincsen befejezve. Az adolescencia kora a főiskolai, egyetemi tanulmányok idejére esik.

A fejlődés annál tovább tart, mennél magasabb valamely nép vagy társadalmi osztály szellemi színvonala. A primitív népeknél vagy az alacsonyabb műveltségű néposztályoknál a nevelés és tanítás hamarabb befejeződik. Az egyszerű földműves embernek gyermeke hamarabb belenő azokba a keretekbe, amelyekben későbbi élete mozogni fog. Annál ellenben, aki magasabbrendű képzettségre törekszik, az a differenciálódási folyamat, amellyel a fejlődés jár, sokkal bonyodalmasabb és így sokkal hosszabb ideig tart. Még pedig nem csupán az értelem fejlődésének van hosszabb időre szüksége, hanem a jellem kialakulásának is. Egy orvosnak vagy bírónak egészen más erkölcsi fejlődésen kell keresztül menni, mint például egy földművesnek. Nem arról van szó, hogy a magasabb tanulmányokat végzett ember erkölcsösebb, hanem erkölcsi világa differenciáltabb, mint az egyszerűbb emberé.

Téves tehát az az előfeltevés, hogy a nevelés munkája a középiskolával befejeződik és a főiskolán már csak a szellem fejlesztésére van szükség, de nevelésre nincsen. Természetesen ebben a korban a nevelésnek másnak kell lennie, mint a gyermekkorban, vagy a serdülőkorban. A pedagógia azonban még nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan kell nevelni a középiskolát végzett ifjút.

Hogy az erkölcsi nevelés, a jellem kialakítása a középiskolában nincsen befejezve, azt érzi a társadalom és mindazok, akik az ifjúsággal foglalkoznak. A főiskolai internátusok, ifjúsági egyesületek mind a felserdült és a középiskola fegyelmeiből kikerült ifjúság nevelését akarják előmozdítani. Szükséges volna azonban, hogy maguk a főiskolák is ne csak tanítsanak, hanem neveljenek is. Hogy ez miképpen történhetik, arra a pedagógia csak ezután tud majd feleletet adni.

A főiskolákon a tanítás módjának is bizonyos változásokon kellene átmenni. A főiskolai tanítás is arra az előfeltevésre van alapítva, hogy a szellemi fejlődés az érettségizett ifjúnál már befejeződött és most immár csak a tudományos ismereteknek pusztá közlésére van szükség. Az egye-

temi és főiskolai szemináriumok iparkodnak pótolni a hiányokat és az ifjúságot a szellemi fejlődésben támogatni. A főiskolának rendszeres didaktikáját azonban még csak ezután kell megalkotni. Ehhez még a felserdült ifjúság alapos és sokoldalú tanulmányozására lesz szükség.

Az iskolai életnek megvan a maga sajátos légköre. Az iskolai tömegnevelésben lehetőleg tekintettel kell lenni az egyes gyermekek egyéniségére. De figyelembe kell venni egyszersmind az iskola sajátos atmoszféráját is. Valamely osztály vagy intézet nem egyenlő a tanulók összegével. Az iskolában is mutatkoznak bizonyos tömegpszichológiai jelenségek. A tömegpszichológia általános törvényei itt is érvényesek, de e mellett vannak különleges törvényszerűségek is.

A tanár sokszor tapasztalja, hogy valamely osztálynak jelleme egészen más, mint a tanulóké külön-külön. Másképpen viselkednek a tanulók csoportban, mint mikor a tanárral négy szemközt vannak. A tömegpszichológiának az a megállapítása, hogy a tömegnek színvonala mélyen alatta fekszik az ezt alkotó egyének átlagos színvonalának, az iskolai életben gyakran nyer megerősítést. A tanulók nagy része külön-külön illedelmes, jónevelésű, könnyen kezelhető, fogékony a nevelő hatásokkal szemben, az osztály e mellett fegyelmezetlen és a szelídebb eszközökkel szemben érzéketlen lehet.

Világos, hogy a tanárnak iskolai működése csak akkor lehet eredményes, ha ezeket a tömegpszichológiai jelenségeket ismeri és a gyakorlatban alkalmazni tudja. Sok tanár esetleg tud bánni az egyes gyermekekkel, de nem találja meg a megfelelő módot a tömeggel: az osztállyal szemben. Az ilyen ember talán kitűnő nevelő lehetne, de rossz tanár.

Érdekes és tanulságos volna a tömegpszichológiát kapcsolatba hozni a gyermeklélektannal. Ilyen módon meg lehetne írni az iskola lélektanát és ebből sok üdvös tanulságot lehetne levonni pedagógiai szempontból.

A pedagógia a nevelővel, a tanárral szemben jelenleg olyan álláspontot foglal el, mint valaha a nevelendő gyermekkel szemben: tisztán normatív jellegű. Felállítja a követelményeket a nélkül, hogy a pszichikai adottságokat vizsgálná. A tanár is ember lévén, nem mindig tud teljes mértékben meg-

felelni ezeknek a követelményeknek. Az iskola sajátos légköre, a tanárnak tanítványaival szemben való különleges viszonya, a nevelés munkája a tanári pszichének kialakításában nagy szerepet játszik. A tanárban kifejlődhetnek bizonyos hibák, félszagségek, amelyek nevelés tekintetében károsak. Vannak esetek, amikor a tanár és tanítványai között állandó feszült viszony uralkodik, szinte ellenségesen állanak egymással szemben. Ez az állapot elmérgesedhetik még akkor is, ha a tanárnak kiváló képességei vannak és a legnagyobb jóakarattal fog munkájához. Talán egyszer egy taktikai hibát követett el, amely állandóan újabb és újabb hibáknak szülője lesz. A tanítványok magatartása elkeserítheti azt a tanárt, aki a legnagyobb lelkesedéssel indult meg pályáján.

Elvértve történtek ugyan kísérletek a tanári psziché tanulmányozására, de ezen a téren még alig rendelkezünk számottevő ismeretekkel. Pedig a tanárok pszichológiájának alaposabb tanulmányozása valószínűleg éppen olyan gyümölcsöző volna, mint amilyen a gyermekpszichológia.

A nevelés és tanítás nem pusztán ismereteken alapul, hanem sok van benne a művészetből. A művészetet is tanulni kell ugyan, de a hajlam, a tehetség itt döntő fontosságú. Akiben nincs meg a pedagógiai tehetség, azt elméleti képzéssel sohasem tehetjük jó tanárrá. Kíváncsú voltam a tanári pályára készülő ifjúságnál mindjárt a pályaválasztás kezdetén a megfelelő alkalmasság-vizsgálatot elvégezni, amellyel legalább hozzávetőlegesen meg lehetne állapítani, vajjon remélhető-e, hogy az illetőből jó tanár válik. A vizsgálat eredménye tanácsjellegű lehetne.

Az eddigi tanárképzés nem sokat tesz arra nézve, hogy a tanári pályára készülőkben kialakítsa a jó nevelőt és a jó oktatót. Inkább a szaktárgyakban való tudományos kiképzést nyerik meg, ehhez valami kevés elméleti pedagógiai ismeretet kapnak. Németországban újabban a tanárképzés hatalmas fejlődésnek indult. A közelmúltban ott a legtöbb egyetemen nem is volt külön pedagógiai tanszék. Jelenleg mindent elkövetnek, hogy a tanárjelöltek ne csak pedagógiai ismeretekre tegyenek szert, hanem a nevelés és oktatás művészetébe gyakorlatilag is bevezessék őket.

A modern nevelés arra törekszik, hogy a tanár és tanítvány közötti viszony mennél közvetlenebb legyen. A kezdő tanárnál néha az a baj, hogy nincs meg a távlat közte és tanítványai között, amelyből a vezetőnek a reábizottakat szemlélnie kell, hogy helyesen ítélhesse meg őket. Az idősebb tanároknál pedig gondolkodás- és érzésvilágban nagy eltávolodás állhat elő a fiatal generációval szemben. A tanár és tanítvány közötti bensőséges kapcsolat csak úgy jöhet létre, ha a tanár valóban hivatott művésze a nevelésnek.

A fejlődépszichológiának egyik jelentős feladata a fejlődés fogalmának helyes megállapítása. Nyilvánvaló, hogy ez csak értékítéletekkel kapcsolatban történhetik. Ha valamely változást, átalakulást fejlődésnek mondok, ebben benne van, hogy a következő állapotot a megelőzőnél helyesebbnek, értékesebbnek tartom. Ha az átalakulás úgy történik, hogy a bekövetkezendő állapot kevésbé értékes, mint a megelőző, akkor visszafejlődésről, hanyatlásról kell beszélni. Valamely egyénnél vagy fajnál a fejlődés nem mindig jelenti a fennmaradás nagyobb valószínűségét, a létért való küzdelemben nagyobb reményt a sikerre. A fejlettebbek, a nagyobb értékek megvalósítói és hordozói sokszor nem tudják felvenni a küzdelmet a kevésbé értékesekkel. Hogy valamely egyén vagy faj fennmaradjon, szükséges, hogy a külső körülményekhez tudjon alkalmazkodni. Ez az alkalmazkodás azonban csak addig jelent előnyt, míg a külső körülmények állandók maradnak. Ha ellenben ezek megváltoznak, akkor esetleg éppen azok fognak elpusztulni, amelyek az előző viszonyokhoz a legnagyobb fokban alkalmazkodtak és most a megváltozott helyzethez nem tudnak elég gyorsan hozzásimulni.¹ A nemzetek életében — éppen úgy, mint az egyes egyének életében is — erre elég példát találunk. A nemes, értékes tulajdonságok nem mindig jelei az életrevalóságnak. A magyar nemzet sokat emlegetett lovagiassága, nagylelkűsége erkölcsileg értékes ugyan, de éppen a mai korban más

¹ V. ö. Jaensch : *Die Psychologie in Deutschland und die inneren Richtlinien ihrer Forschungsarbeit*. Jahrbücher der Philosophie (begr. Max Frischeisen-Köhler) 3. Jahrg. 1927.

népek sokkal alacsonyabbrendű tulajdonságaiknak köszönhetik sikereiket. A háború és az utána következő nagy szociális és gazdasági átalakulások lényegesen megváltoztatták a külső körülményeket a nemzetekre, társadalmi osztályokra és az egyes egyénekre nézve is. Akik a háborút megelőző viszonyokhoz a legjobban alkalmazkodtak, azok esetleg most nem tudnak megfelelően átalakulni és életképtelenek lesznek. Az alkalmazkodás ugyan nagyrésztben ösztönszerűen megy végbe, az új viszonyok új képességeket, hajlamokat hívnak életre és fejlesztenek ki, másokat pedig elnyomnak; de azért ha komoly, tudományos megállapításokra támaszkodva meg tudjuk jelölni a fejlődésnek azt az irányát, amely a változott viszonyoknak jobban megfelel, siettetethetjük az alkalmazkodás folyamatát és nemzedékeket menthetünk meg a pusztulástól. A nevelésnek éppen az a feladata, hogy a fejlődés irányát tudatosan kijelölje és támogassa.

Az emberiség fejlődése nem pusztán úgy megy végbe, hogy a meglevő egyedek átalakulnak, hanem az újabb nemzedékek egészen más lelki adottságokkal indulnak neki az életnek, mint a megelőzők. Az ifjúság beleszületik az újabb helyzetekbe és természetesnek találja őket, míg a régebbi generáció állandóan mint valami idegen, érthetetlen jelenséggel áll velük szemben. Az ifjúság csak hallomásból ismeri azokat az eseményeket, amelyeket a felnőttek átéltek. Az emberiség azáltal felejt, hogy új generációkat hoz létre, amelyeknél már csak halvány, elmosódott kép lesz az, ami a megelőzőnél eleven valóság volt. Az ifjúság gondolkodása, érzelmi világa mindig valami újat, meglepetésszerűt jelent a felnőtteknek.

A modern ifjúságot mély szakadék választja el a mostani felnőtt emberektől. Amerikában és Németországban újabban több munka jelent meg, amely a mai ifjúság lelki alkatával foglalkozik. Megdöbbentő módon ecsetelik, hogy az ifjúságnak magatartása milyen nagy fokban norma-ellenes. Nemcsak cselekedeteikben, hanem gondolkodásukban is tudatosan szembefordulnak az erkölcsi normákkal. A felnőttekkel szemben idegenül, sőt ellenségesen állanak. A mai ifjúság nevelésére nem lesznek elegendők a hagyományos pedagógiai eszközök. A felnőtteknek át kell hidalniok ezt a szakadékot,

meg kell találniok az utat az ifjúság lelkéhez, ha vezetni akarják őket.

A magyar nemzet jövődő sorsára döntő fontosságú, hogy a nevelés az ifjúságot alkalmassá tegye a létért való küzdelemre. Szomorú tapasztalatok mutatják; hogy a magyar ifjúság kiváló tehetségeinek, kitartó munkásságának ellenére sem tud megfelelő módon érvényesülni. A más nemzetiségű ifjúság nem tehetségesebb, hanem élelmesebb, nem jobb, hanem szerencsésebb ösztönei vannak. A magyar fajnak jellemző tragikus vonása, hogy rendkívül nagy erőmegfeszítésekre képes, de közvetlenül a cél elérése előtt összeroppan. Magának a nemzetnek és az egyes egyéneknek sorsa elég sok szomorú példát mutat erre.

Nagyon nehéz megállapítani, hol van a magyar ember lelki szerkezetében az a motorhiba, amely éppen a legvágosabb pillanatokban idéz elő defektust. Nem elég általános jeligékkel dolgozni, amelyek közül leggyakoribb a «magyar szalmaláng» emlegetése. A magyar psziché alapos tanulmányozására volna szükség, hogy a helyes diagnózist megállapíthassuk. Az eddigi lélektani módszereket tökéletesíteni kell és ki kell egészíteni. Nem elég a magyar nép lelki szerkezetének önmagában való elemzése, hanem figyelembe kell venni azt is, hogy hajlamai, képességei milyen viszonyban vannak a jelenlegi körülményekkel. Sokszor nem magában a lelki alkatban, hanem annak a külső viszonyokkal való diszharmóniájában van a hiba.

A külföldi tudományos kutatások nagyon sok értékes anyagot nyújtanak nekünk az ifjúság lelki alkatának megismerésére vonatkozólag. Ezek az ismeretek nagy hasznunkra lesznek a nevelés és oktatás folytonos tökéletesítésének munkájában. De igazi sikerre csak akkor számíthatunk, ha ezenkívül a magyar ifjúság sajátos lelki alkatának alapos, rendszeres ismerete is rendelkezésünkre áll. A magyar ifjúság lelkivilágának átkutatását nekünk, magyaroknak kell elvégeznünk.

BOGNÁR CECIL.

PANNONIA VILÁGURALMA.

Boldog béke-korszakban, messze ragyogó trónuson ülve kormányozni a népeket, nem adatott meg Pannoniának ; a mi földünk történetében a nagy dicsőség rendesen sok vérhez tapad, ez a kor pedig, amelyről szólunk — a Kr. u. III. század t. i. — éppenséggel valóságos kataklizmája a római világnak. A húnok megmozdulása ekkor ugyan még csak a távoli jövő eseménye, de már e nagy vihar villámai fényénél is megcsillan a népvándorlás okozta nagy összetörés teljes perspektívája : Mezopotámiában és a Dunánál irániak és germánok, Skócia felől és Északafrikában más barbárok ostromolják a határokat és özönlik el a tartományokat, a tengeren a kalózoknak szabad a vásár, rendkívüli arányú járványok kaszálják az emberiséget, a valuta összeomlik óriás infláció és drágulás kíséretében, a régi intézmények és a politikában addig vezető elemek felmondják a szolgálatot, de mindezekén túl emelkedik a vallás-erkölcsi forradalom, az új istenek vetélkedése a monotheizmus felé vezető úton, mely még az Olympus előtt teszi tönkre a Parnasszust. A nagy markomann-szarmata háború, amely alatt Marcus Aurelius, a filozófus császár a Garam mentén írta nemes és szomorú elmélkedéseit, előfutára e rémes időknek, melyeknek drámai cselekvénye Kr. u. kétszázttól vagy ötven évig egyre jobban bonyolódik, míg a század közepe táján kiadva mérgét, újabb ötven esztendő alatt fokenként csendesedik a teljes konszolidáció felé.

Kedvenc témája lett ma a külföld történetíróinak annak a boncolása, hogy vajjon politikai, szociális, gazdasági avagy stratégiai okok idézték-e elő ezt az általános összeomlást, vagy pedig az antik világnézetek csődje volt-e végső oka.

Azt kell mondanunk, hogy nem ígér pozitív eredményt ez a keresgélés, ez a vita a pusztító tényezők elsősége fölött. De nem is ez a főkérdés itt, hanem az, hogy ezek a virágkorban gyökeredző és már akkor lassú kiszáradásban és rothadásban nyilatkozó hervadási tünetek miért nőttek hirtelen halálos kórrá, hogy a lappangó parázs miért szökött egyszerre hatalmas lángba. Elég volt-e vajjon az ellenség nyomása a határokon, vagy egynémely császár rossz kormányzata ahhoz, hogy a rombolás szellemei elszabaduljanak?

Nem hihetjük ezt. Az imperium Romanum agóniáját meggyőződésem szerint az okozta, hogy mikor a külső és belső megrázkódtatások bekövetkeztek, hiányzott a birodalom gerince : nem volt olyan társadalmi réteg, amely átvéve a kimerült italikusok örökét, testestől-lelkestől az állam javának szentelte volna magát. Igaz, hogy a szenátus még mindig égett az uralkodás vágyától, de önfeláldozási kedve és képességei fogytával befolyása is rohamosan csökkent, és bár igaz az is, hogy a városok polgárságának lokálpatriotizmusa még ekkor is elismerésreméltó cselekedetekben nyilvánult, azonban mindig csak a szűkebb haza keretében ; a többi osztály meg még sokkal távolabb állt attól, hogy minden erő nagy összefogását kezdeményezze. Így hát lázasan kellett fetrengenie az óriási testnek, míg azok az ős-erők, melyek még benne rejtettek, fel nem törtek belőle és óriási erőfeszítéssel elnyomva a kórokozókat, még száz évre meg nem mentették, egészen addig az időig biztosítva életét, míg a hunok rohama 376-ban végleg meg nem pecsételte sorsát. Ez a világtörténelmi küldetés a dunai országok fiainak jutott.

Illyricum népeinek ezt az állammentő szerepét nem méltányolta eddig a történetírás : csak úgy írtak róluk, mint kitűnő «ágyútöltelékről», azokat a legkiválóbb képviselőiket pedig, akik egészen a trónig emelkedtek, csak egyéni becsületükért vagy tehetségükért szokás — esetleg — dícsérni. Azonban ha egy pillantást vetünk az eseményekre, hamar kiviláglik, mit köszönhetett ezeknek az embereknek Róma.

Legkorábban az derült ki, hogy a Dunavidék mily politikai és katonai nyomást gyakorolhat Itáliára kedvező föld-

rajzi fekvése folytán, még pedig a monarchia első rázkódása-kor, 69-ben Kr. u. lett ez világossá a négy trónkövetelő küzdelmében. A Kr. u. II. század óta a római haderő teljes negyedrésze itt állomásozik már és köztudattá válik, hogy a dunai ezredek helyben sorozott legénysége minden mást felülmúl öles természetével és bámulatos vitézségével. Érthető tehát, hogy a Perennis összeesküvése e légiókra támaszkodva akarta Commodus uralmát megdönteni, és az is, hogy kevés-sel ezután abban látták Pescennius Niger hasonló kísérlete megghiúsulásának magyarázatát, hogy ezeket a csapatokat nem tudta megnyerni magának. 193-ban azután tényleg Pannonia acélkarja szerezte meg Septimius Severusnak a bíbort a nyugat, kelet és a főváros trónjelöltjeivel, Albinus-, Niger- és Julianusszal szemben. Ez a győzelem az alapja a dunaiak felülkerülésének. Az újonnan szervezett, kizárólag illyricumi katonaságból válogatott gárda hatalmáról Dio Cassiusnak, a történetíró szenátornak panaszai adhatnak fogalmat, aki pannoniai helytartósága alatt — állítólag szigorával — maga ellen bősztette az ittenieket s így egyúttal Rómában a pannon praetorianusokat is, úgy hogy maga a császár üzeni neki : ne jöjjön a fővárosba, ha élete kedves, még a consuli hivatalbalépés formaságait is elengedi neki. Illyricumiakból áll javarészt az a légió is, amely Severus óta az örökváros szomszédjában, a Mons Albanuson állomásozik és úgy, mint előbb italikusokat, most kiváló illyricumi harcosokat plántálnak mindenfelé a csapattömegekbe, hogy fegyelmükkel és példaadásukkal sava-borsa legyenek a katonaságnak.

Ez a tényállás a harmadik század első felében egyelőre csak a nyers energiák főforrásává avatja a Közép-Duna völgyét, amely még nem tudja polarizálni saját erőit, még kevésbbé az állam irányítását átvenni. Így eshet meg, hogy mindjárt az első alkalom adtán egy ügyes condottiere ragadhatja el Pannonia vállán a katonai diktatúrát, melyet nem az erkölcs alapjára fektet, hanem a seregnek arannyal való tömésére épít. E hatalmas egyéniségű kalandor halála után gyenge utódok élösködnek egy darabig a Severus névnek varázserejéből és a pillanat konjunktúráját kihasználó főhivatalnokok (mint Macrinus és Philippus), majd megint szerencsés gene-

rálisok kaparítják meg a bíbort. Illyricum tűri mindezt, meg azt is, hogy a szenátus ragadja időközben újra magához a kezdeményezést a császárválasztásban. 222-ben és 238-ban úgy látszott, hogy a katonaság befolyását egészen kiszorítják a szenátus-választotta uralkodók és a szenátusi familiák privilégiuma marad kevés kivétellel a consul ordinarius méltósága is egészen 284-ig; mégis kitűnt hamar, hogy a theokratikus katonai monarchia felé való fejlődés zavartalan haladását biztosítja az a hivatalnokosztály, amely Severustól Deciusig a különféle érzületű uralkodók alatt állandón és bolygatatlanul intézi a közigazgatást. Másrésről pedig Illyricum közben megmutatja, hogy mennyire éretlen még a vezetésre, amikor 235-ben a pannoniai rekruták — akik igazán nem voltak hivatottak császárt választani — bíborral övezik egyik vitéz és nyers, szűklátkörű csapattisztjüket, a thrák Maximinust.

Mindennek ellenére ez alatt az ötven esztendő alatt készül elő e fejlődés második stádiuma. Míg a II. században Kr. u. csak egészen kivételesen jutottak pannonok, moesiaiak stb. lovagrendű, vagy éppen szenátori rangú állásokba, addig a Severus új gárdája valóságos vezérkari iskolája az illyricumiaknak, és az innen fejlődő új tiszti osztályból emelkedik ki a dunaiaknak az a nagyvezérkara, mely hivatva volt a közeljövő útját megszabni. Nemcsak Rómában és Vimináciumban, hanem Antiochiában is verik az állami verdék azt a töméntelen sok dupladénárt, melyeknek GENIVS ILLYRICI, GENIVS EXERCITVS ILLYRICIANI, PANNONIAE és DACIA a köriratuk, mégpedig kétségtelenül azért, hogy avval a szellemmel, avval a nagy akarattal biztassák a sinylő római világot, mely a dunai tartományokból indul az egész birodalom megmentésére. Távol a keleten Illyricianus lesz most az ezredek kitüntető neve. De az imént említett pénzfeliratok, melyek II. Claudius, Aurelianus, Probus alatt megismétlődnek, bizonyítják azt is, hogy ebben a mozgalomban Dácia mellett Pannonia vezet és a ró mavárosi praetorianus-feliratok igazolják (202 óta), hogy mennyire túlsúlyban van itt is Pannonia a többi illyricumi részterület fölött. Gallienus alatt Sisciában olyan ábrázolásokat vernek az ara-

nyakra, melyeken a császár a két pannoniai folyóisten védelme alatt áll a győztes testtartásában, vagy áldoz ezeknek «a hadsereg hűségéért.»

Ez a fejlődés Traianus Deciusszal töri át korlátait, aki pannoniai születésű, de a szenátori *carrière* egész ranglétráján végighaladt. Azok a honfitársai, akiket 268 óta egymás után sorjában proklamálnak *imperatoroknak*, nem voltak ily szerencsések, nekik már nem állott módjukban az államtudománynak ezt a felsőbb iskoláját végigjárniok; már csak azért sem, mert közben a szenátus teljesen kiszorult a katonatiszti állásokból és másfelől minden jobb altiszt elnyerte a lovagrendi rangot. Mindazonáltal, a főrangúak csiszoltsága nélkül is nagyszerű emberpéldányok ezek a pannon császárok, egy vaskemény emberfaj legkiválóbb hajtásai, kiváló hadvezér mind. De nem személyes teljesítményeiket kell bámulnunk, hanem azt, hogy hatalmas egyéniségek egymás után hanyatlanak bár le a trónról gyilkosság vagy természetes halál következtében, de a kidűltnek nyomában máris ott terem a nem rosszabb utód, aki habozás nélkül folytatja tovább az új hydra ezer fejének levagdosását: nyilvánvaló az új vezetőréteg lelkületének kényszerhatása itt.

268-tól 285-ig egyik háború a másikat kergeti, a polgári viszonyok újjárendezésére alig marad ideje a nagy pannonoknak, míg végre Diocletianus alatt már nem akadályozzák égető harci feladatok a belső megszilárdulás munkáját; az ő reformjai illyricumi elődei és bajtársainak gondolatvilágát tükrözik. Mivel a császárok szervező tevékenységének állandó vonalát folytonos összeesküvések orgyilka szaggatta meg, vagy legalább veszélyeztette, Diocletianus egész következetesen — hogy úgy mondjam — a tábornoki testület legmagasabb rangfokozatává alakítja a császári méltóságot, melyet egy emberöltő (kétszer húsz év) alatt az illyricumi nagyvezérkarnak nyolc legkiválóbb tagja érhetett el. A pannoniai Sirmium — mely kedvenc főhadiszállás már Marcus óta, aki p. o. itt fogadta kora leghíresebb rhetorát, Herodes Atticust egy ízben — most a Diocletianus-féle tetrarchia (négyek uralma) négy székvárosának egyike, és bár a régi, Severus-féle praetorianusokat szétozlatják most, de a nyomukba lépő

új testőrök, a Jovii és Herculii megint csak illyricumiak, és még a régieknél is befolyásosabbak azáltal, hogy nincsenek többé a régi fővároshoz láncolva, hanem a császár személyét követik mindenüvé. Pannonia fénye fennen ragyog még. Egy rhetor, aki utasítást írt ez időben a császárdícsérő beszédek készítéséhez, azt mondja, hogy ha nem előkelő családból való imperatorról van szó, akkor talán a szülőföldje nevezetes valamiről, azt lehet dícsérni, mint például többek közt Pannonia híres a vitézségéről. E tanácsot fogadja meg Mamertinus, mikor így ecseteli Maximianus Herculus hazáját: «Hát persze meg kell említenem honod érdemeit a birodalom iránt. De ki is kétlené, hogy már sok évszázad óta, mióta a római névre tértek ennek erői, Itália már csak ősi dicsősége jogán uralkodik a népeken, de virtusával Pannonia!» És tényleg, egyáltalában nem roppant össze még ez a mi földünk népe: Galerius nagy háborúit a perzsák ellen, meg más hadjáratokat még a dunai ezredek viszik diadalra, még a VIRTVS ILLYRICI-t visszhangozzák a pénzek feliratai, amidőn Allectus ellencsászárt elnyomják Britanniában; de nemsokára bekövetkezik az elkerülhetetlen visszahatás. Száz esztendő szakadatlan véráldozata Constantinusig teljesen kimeríti ezt a nagy energiaforrást, a Pons Milviusnál már galliai csapatok győznek a Krisztus jelében és a győző pénzei a VIRTVS EXERCITVS GALLICANI-t hirdetik már. Még habozik egy darabig Constantinus, hogy ne Sirmiumot tegye-e meg a világbirodalom új székvárosává, vagy legalább Serdica-t a (mai Szófia helyén), de itt is győz Byzantiummal a kelet.

A dunai országoknak e nagy sorsváltozása Constantinus katonai reformjaiban nyilvánul legélesebben, ami természetes is, hiszen végek voltak, melyek léte a római védrendszer és az ellenséges nyomás egyensúlyán függött. A Kr. u. II. század óta, amikor a provinciák lassan Itáliával egy rangra emelkedtek, többé már nem hadművelleti terület gyanánt kezeli Róma e határvidékeket, hanem a többivel egyenértékű és jogúakként, melyeknek védelmi öve csak egyszerű őrlánczá lapul az ellenséges arevonalon. Virágzó városi kultúra vonja be földünket ez új irányelv hatásaképpen, melyben a kultúr-

állam jogi koncepciója elnémította a katonai meggondolásokat. De a keleti germánság megmozdulása után állandósuló háborúk korszakában újra a stratégiai felfogásnak kellett fölülkerülnie. Egy ősi családból való császár, Gallienus, vonta le az új helyzet következményeit, ütközőterületekké degradálva újra a limes-tartományokat, a köztársasági kor végén már egyszer betöltött szerepükre fogva őket. A legjobb csapatok a belterületeket védik most, fontos hadászati pontokon állva őrt, míg a határt magát jórészt barbár törzsfők oltalma alá helyezi, akik viszonzásul földet kapnak, akárcsak nálunk nem is oly rég a szerbek. Alemannok, markomannok, herulok szállják meg a Duna partját, Palmyra íjjászai az Euphratesét. A nagy előretolt hídfőállások értelme megszűnik, s így Dáciát meg a Rajna-Duna szögében berendezett agri decumatest egészen feladják most. A legnagyobb katonai s egyúttal politikai hatalom ilyenképpen a Duna-frontról a Milánóban koncentrált új központi lovassereg parancsnokára háramlik át és a pannon gárda helyett most a protectores testületét szervezik meg vezérkari iskolának, összevonva benne a légiók legjobb századosait. Ilyenképpen Illyricum túlsúlya egyszeriben elvesztette alapját, és ez lehetett az oka, hogy a legkiválóbb pannon hadvezérek, mint Claudius, Aurelianus és mások, összeesküsznek Gallienus ellen és — a katonatömegek nem kis elkeseredésére — elteszik őt láb alól. Illyricum reakciója jön most tehát, pannonok kerülnek a trónra és igyekeznek nagy erővel visszaállítani a régi állapotokat. Dácia kiürítését jóvátenni már nem lehetett, de legalább a romanizált lakosság töredékeit ragadja ki Aurelianus a gótok és gepidák közül és azután újra egyesíti ezeket a dáciaiakat a Duna jobbpartján, Dacia Felixnek nevezve el új lakóhelyüket ; biztosan azért, hogy az illyricumi szellem, a genius Illyrici ezen egyik főáramfejlesztő telepét új keretben hozhassa működésbe. Ugyanez a mentalitás magyarázza meg azt, hogy az illyricumi Diocletianus erősen megszorítja a határmenti őrcsapatokat és erődök új gyűrűjével övezi a Duna vonalát, hogy teljes értékű kultúrterületnek megtarthassa e földséget, úgy mint még egyszer száz évvel később az utolsó nagy bíbort viselt pannon, Valentinianus, aki —

mint Ammianus mondja — a limesek megerősítésének dicső vágyától egészen átizzítva a demarkációs vonalat teszi meg nagyszabású stratégiai rendszere tengelyéül. Tudjuk, hogy maradandó sikere, sajnos, nem lehetett ezen erőfeszítéseknek. A történelem Constantinusnak adott igazat, aki — mint bizonyos fokig valláspolitikájában is — a Gallienus felfogására tért vissza és értéktelen miliciával szállatva meg a határfrontokat, az elitesapatokat elparancsolta innen, mégpedig az új birodalmi politika irányvonalainak megfelelőleg keletre, Kisázsziába összpontosítva a legértékesebb egységeket. Pannonia nagy ideje örökre elmúlt.

A modern történetírás megvetőleg barbárnak, vagy félbarbárnak szokta nevezni e dunai katona-népet. Magától értetődik, hogy a III. században állandósult hadiállapotban súlyos teher volt a hadsereg a polgárság nyakán, de mi tapasztalhattuk a világháború alatt, hogy a tömegek háborús sáskajárása a hinterlandban akkor sem más, ha civilizált egyvedekből állanak, sőt Róma is láthatta ezt elégszer: például mikor a «négycsászár évében» a polgárkatonák rabszolgának fogdosták össze Északitáliában italikus polgártestvéreiket (69 Kr. u.). Tény az is, hogy a Kr. u. III. század hadserege főrészt parasztokból állott, tehát lépcsőfoka volt annak a hanyatlásnak, melyben az italikusok augusztus kori seregét a birodalom városainak lakosai váltották fel a katonai szolgálatban a II. században, s amely a Constantinus századában a szabad barbárok kezébe csempészte át a római fegyvereket, melyeket a III-ikban még a határtartományok földművesnépe őrzött. Meg az is világos, hogy ez a sülyedési folyamat a csodálatos római fegyelmet lassanként felőrölte, de az illyricumiak ezért legkevésbé sem felelősek és a bolsevizmus rémlátásának szuggesztíója kellett hozzá, ha egy nagy kutatónak, mint Rostovtzeffnek új elmélete szerint a katonaság Severus óta tudatosan teszi tönkre a burzsoáziát, osztálygyűlölettel eltelve, mint valami marxista vöröshadsereg.

Elismerhetjük azt is, hogy ha kultúrrombolók, tehát igazi barbárok nem is voltak hazánknak ez ősi birtoklói, de a klasszikus hellén életbölcselet és életművészet napba-

nyúló ormait nem tudták megközelíteni; nem a humanitás járta át őket, — mint Victor mondja — hanem a földművelés és hadiszolgálat nyomorúságaiban acélozódtak meg, de így is *satis optimi reipublicae fuere*. És vajjon használt volna-e nekik az irodalmi csiszoltság? Az előtérbe nyomult égető katonai feladatok véres munkájában bizonyára nem; kifogástalanul végrehajtották e nélkül is az adminisztráció gépezetének korszerű átalakítását is, úrrá lettek a korszak rettentő gazdasági válságán is, de természetesen az általa szétlapított középső társadalmi rétegeket nem éleszthették fel újra.

Igen ám, de volt ennek a nagy vajudásnak egy olyan ága is, amelynek leküzdésére tényleg a klasszikus műveltség lett volna elsősorban is hivatott. A hihetetlen méretű vallási és világnézeti forrongás volt ez, amely mögé épp úgy odahúzódtak az államtagadó elemek, mint ma teszik, s amelyet csak a hellén filozófia homoeopathiájával lehetett volna gyógyítani, nem a mi nagy, karddal operáló pannonjaink módján. Vajjon meg tudta volna-e akadályozni az antik humanizmus a kereszt győzelmét, ha a császárok rá támaszkodtak volna ekkor? A történet maga adta meg erre a választ, mert Gallienus személyében tizenhat évig olyan uralkodó szakította meg a pannonok sorát, aki a Julianus Apostata lázával kelt a hellén szellem kincseinek védelmére, aki az antik filozófia utolsó nagy alakjával, Plotinossal szövetségben s a krisztusi tan legnagyobb ellenfelének, Porphyriosnak felhasználásával, a kor legjellegzetesebb hellén reakciójával, Longinossal egyetértve megkísérelte még egyszer Attika ősi istennőit ültetni a világ fölé s a görög gondolattal lebírni az Egyházat. De a tömegek erre nem reagáltak, csak álom volt ez, szalmaláng, melyet 268 nyárutóján kioltott az a dárda, mely Gallienus szívét fúrta át.

Nem a magas kultúra döntött itt tehát. Pannonjaink államfenntartó szerepéhez pedig elég volt a római civilizációval való átitatottság. Ennek hosszú története volt a Duna völgyében. Velleius Paternulus, aki Kr. u. 7—8-ban ezredparancsnok rangjában küzdött a lázadó pannonok ellen, megírta, hogy már ekkor gyökeret vert a Dráva-Száva-közén nem-

csak a latin nyelv, hanem az irodalom tanulmánya is. A Dunántúl kelta törzsei, amelyek már a hódítás előtt áttértek görög-római befolyás alatt a pénzgazdaságra, Augustus óta békés úton rómaiásítva I. Claudius idejében (41—54 Kr. u.) ellenkezés nélkül engedték be földjükre a megszálló csapatokat. A Flaviusok, de különösen Traianus korától meg igazán bámulatraméltó haladást tesz itt a civilizálódás. A kiásott emlékek nagy tömege nem üti meg ugyan — természetesen — a fővárosi kényes ízlés követelményének magas színvonalát, de annál erősebben bizonyítja a városi élet teljes gyökérverését, s ha nálunk több relief-ábrázolása maradt a klasszikus mythológiának, mint bármely más tartományban, akkor itt jobban ismerték és kedvelték e legendákat, mint másutt. Ebben az urbanizálódásban, mely Septimius Severus alatt még csak új lendületre kap, a jó római-hazafias érzésű veteránok játsszák a főszerepet. De kultúrképes és emelkedni vágyó a szabad paraszt is, akit errefelé nem nyomott agyon a nagybirtok és a colonatus jobbágyzsellérsége; lehetett katonailag káros, hogy Severus óta családot alapíthatott aktív szolgálata közben is, de gazdaságilag csak emelkedett ezáltal. A pénzügyi bukás évtizedeiben pedig — minden ellenséges dúlás ellenére — hatalmas támasza volt e réteg létének, hogy az aranykészletek javarésze Illyricumba vándorolt zsoldfizetés, de főleg a különjutalmak, donativumok révén.

Nem volt elég arra ez az illyricumi kovász, hogy a hadseregnek az állandó vérvesztésben egyre fokozódó elértéktelenedését megakadályozza, de minden lázadozás és elvadulás között is legyűri a szoldateszka alacsony ösztöneit a *genius Illyrici*, amely nem más, mint a Róma felségének örök voltáról táplált hit és meggyőződés nagyszerű, új testetöltése. Kr. u. 260 óta nyilvánult meg éles-tisztán, hogy milyen mélyen befészkelte magát a római-imperialista gondolat e tartományok férfias lelkébe. A Nyugat ekkor tudatosan el akar szakadni Itáliától és a Kelet hosszú lethargiából újra ébredő nemzeti erői Palmyra vezetése alatt szervezkednek önállóságra. Pannonia, amelynek legtöbb oka lett volna idegenben hadakozás helyett a saját folyton előzőnlött vidékeit biztosí-

tani a veszélytől, s az egész Illyricum, mely a legnagyobb reális hatalmi tényezők birtokában a legkönnyebben szegődhetett volna e centrifugális törekvésekhez, e helyett óriási energiapazarlással nekifeszül a birodalom egységét újra összekovácsolni. 275-ben a sereg teljesen ura a helyzetnek és tisztjei közül akkor sem hiányoztak a császárságra vágyók, mégis, szabad akaratból, átengedi a megürült trón betöltését a szenátusnak, aminél semmi sem mutathatná jobban, hogy az irányadó Illyricum mennyire római konzervatív érzésű, mennyire meghajol a fővárosi tradíció letéteményesei előtt. És hányszor nyilatkozik még a Claudius, Aurelianus, Probus, Diocletianus és mások egyéni cselekedeteiben is ez a lelkelet, melyet Eduard Schwartz, a «Dunavölgyében született barbárok ősrómai reminiscenciákban kéjelgő romantikájának» szeretne nevezni, kissé lenézően. De nem álmodozás, hanem a *pax Romana* egyedül boldogító voltáról táplált reális és józan felfogás itt az egyik fő szülők: «mert ha, Isten mentsen, elűznék a rómaiakat, — mondja Tacitus — mi volna más az egész világon, mint mindenek háborúja mindenek ellen? Nyolcszáz esztendő kedvezése és fegyelme fogta ily erővel egybe ez épület részeit, melyeket a rombolók pusztulása nélkül szétrombolni nem lehet.» És annál több joguk volt a dunai császároknak arra, hogy a maguk szilaj vitézségét az ősrómai katonai erények újraébredésének higgyék, mert a görögül beszélő Kelet városi polgárságának kozmopolita humanizmusa, mely Hadrianus óta utat szabott a birodalom politikájának, alaposan alámosta a római állameszmét, éppen úgy, mint a világtól elforduló, a lélek gondozásában felolvadó új vallásosság. Ott volt már az ideje, hogy egy hazafias erkölcsi világnézet kiverje a stoikus és a metafizikai elveket még azon az áron is, hogy ez az új erkölcstan az ősgonosz ellen küzdő Mithras vallására alapítsa lovagias és kemény felfogását.

És ne lepjen meg senkit, hogy a Sirmiumból való Probus Romulusra akarja visszavezetni eredetét, hogy a tetrarchia urai *maiores nostrin*ak, őseinknek nevezik e régi rómaiakat, hogy *restitutores orbis*, a római világ helyreállítói akarnek lenni a pannonok, akiket az *aeterna lux*, Róma örök fé-

nye úgy eltöltött. Egy Pannoniában magas hivatalt viselt afrikai ember írja, mikor a nem Itáliából származó császárok történetére tér át: «Sokat hallottam én és sokat olvastam, tehát jól tudom, hogy Róma városát az *externorum virtus* és az *insitivae artes* tették oly naggyá.» Ennek a csodálatos életcsírának a folytonos továbboltása a legéleterősebb fajokra tényleg Róma világhatalmának igazi titka.

Még csak két példával szeretném szemléltetni, hogy milyen átfogó hatása volt a pannon hőskornak a birodalomra. Az egyik a következő. Augustus akarata szerint Róma elállott az Oriens romanizálásának gondolatától és az imperium keleti felében a görög maradt a hivatalos nyelv. Azonban a III. század második felében az uralmon lévő pannonok Keleten is a latint teszik meg az igazságszolgáltatás nyelvévé és olyan ereje van ennek az intézkedésnek, hogy csak későn, a VI. század közepén tudják hatályon kívül helyezni, mikor már úgyszólván senki sem érti itt a latint. De hogy még 400 körül is milyen ereje volt a Nyugat ezen utolsó nagy hódításának, bizonyítja, hogy ez idők két legnagyobb görög írója, Claudius Claudianus és Ammianus Marcellinus érdeme-sebbnek tartották latinul írni műveiket.

A másik dolog jelentéktelennek látszó, de annál jellemzőbb külsőség. A négyszázas években még minden római katona *pilleus Pannonicus*-t (pannon főveget) viselt, amelyet számtalanszor láthatunk mindenfelé már a Konstantinus századának domborművein is, holott korábban legfeljebb csak a hazai kőfaragók ábrázolták a pannoniai sírköveken. E süveg divata is a pannon világhatalom korszakának bélyege tehát. Azé a koré, amelyre kegyelettel és bámulattal kell visszatekintenünk.

ALFÖLDI ANDRÁS.

SZÉPIRODALMI FOLYÓIRATAINK 1848-IG.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

IV.

A *Közleményekkel* lezárul szépirodalmi folyóirataink harmadik fejezete. A harmincas évek szépirodalmi folyóiratainak sora azonban evvel a három divatlappal még nincs lezárva, mert egypár kisebbben kívül ekkor indult meg a XIX. század időszaki sajtójának legértékesebb terméke, az *Athenaeum*, mely önmagában áll és külön fejezet a fejlődés történetében. A harmincas években nagyszámmal keletkeztek különféle folyóiratok, de értékük nem állott arányban nagy számukkal. A *Regelő* és a *Rajzolatok* a hölgyközönség érdekeit tartották szemük előtt és tudatosan nem törekedtek magas színvonalra, hanem csak mulattatni akartak. A *Társalkodó* meg a *Nemzeti Társalkodó* viszont annyira sokágú tárgykört foglaltak magukba, hogy értékeset sehol sem adhattak. Kovacsóczy *Szemlélője* és Kunoss *Lombok* című lapja, hasonlóképpen a *Hasznos Multságok* annyira jelentéktelenek, hogy figyelmet sem érdemelnek. Az időszaki sajtónak csak két terméke jöhet számításba, az *Aurora* és a *Kritikai Lapok*. De az első olyan ritkán jelent meg, hogy hatása csak szűkebb körre szorítkozhatott, az utóbbi pedig heves polemiaival maga alatt vágta a fát, mert nevelés helyett elriasztotta az írókat. Maga Bajza is belátta ezt s Vörösmartyval és Toldyval egy folyóirat kiadását vették tervbe. «Jövő új év kezdetével» — írja Bajza Kovács Pálhoz (1836 nov. 16) — «egy tudományos és mulattató folyóirat fog megindíttatni Vörösmarty és Schedel által *Athenaeum* cím

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1930. évi 634. számában.

alatt s megjelenik minden szerdán és szombaton. A célba vett vállalatnál én szinte segéd és munkatárs, sőt szerkesztő leszek». ¹ Toldy és Vörösmarty — a forradalmár hírében álló Bajzát nem merték felterjeszteni — 1836-ban folyamodtak a Helytartó Tanácshoz, hogy folyóiratot adhassanak ki, «mely szépliteraturai és tudományos dolgozatokon kívül a hazai s külföldi literatura ismertetését s bírálatait foglalandja magában». ² Tervrajzuk négy pontba foglalta össze a lap tartalmát: 1. nyelvtudomány, irodalomtörténet, bölcsészet, történet, életírás, ország- és népismertetés, természettudományok és mesterségek; 2. művészségek: festés, szobrászat, építés, hangászat; 3. a szépliteratura minden ágai; 4. egyveleg. A politika és a hitviták ki voltak zárva. A kiadásért Hinka József, Toldy rokona, anyagi felelősséget vállalt, s Pestmegye, miután meggyőződött arról, hogy a folyamodóknak kiváló tudományos és irodalmi képzettségük van, 1836 októberében tartott ülésén elhatározta, hogy a kérést melegen pártfogolja. ³ «A folyamodás a Helytartó Tanácsnál kedvezőleg fogadtatott» — írja Bajza — «s a resolúció iránta minden órában váratik Bécsből, s mintegy bizonyosak vagyunk benne, hogy a hirdetést még e hónapban kiadhatjuk». ⁴ 1836. október 27-én kapták meg az engedélyt, de a *Tavas* című melléklap kiadását minden indokolás nélkül megtiltották. Hasonlóképpen 1838-ban sem kaptak engedélyt egy *Vesta* című népies melléklap kiadására.

Az engedély leérkezése után rögtön kiadták előfizetési jelentésüket s végre 1837. január 1-én megjelent az «*Athenaeum*, tudományok és művészetek tára» első száma és január 10-én a «*Figyelmező az egyetemes literatura körében*» látott napvilágot. Nagy feltűnést keltett és már február 3-án így ír Vörösmarty Kölcseynek: «Előfizetőink száma kilencszázon felül van, ha folyvást jó humorban tarthatjuk őket,

¹ *Irodalomtörténeti Közl.* 1914. 479. 1.

² U. o. 1915. 354. 1.

³ Ferenczy: *Hírlapirodalmunk*, 298. 1.

⁴ *I. K.* 1914. 479. 1.

tán beérjük velük».¹ Csakhamar elérték az ezret, sőt meg is haladták. Idővel ez a szám félévenként csökkent, mert komoly tartalmát és magas színvonalát sokan nem tartották elég mulatságosnak. Mikor azonban nagy polémiákba keveredett, az előfizetők száma ugrásszerűen egyszerre 300-zal emelkedett.² Nemcsak előfizetői, hanem munkatársai is állandóan szaporodtak. Az első évben 32 író sorol fel jelentésében, a következő évben már 66 volt a munkatársak száma. 1839-ben 86 s a következő évben 120. Nagy fordulat állott be azonban 1841-ben. Kossuth Lajos ekkor indította meg *Pesti Hírlapját*, mely az *Athenaeum* komoly olvasóközönségének tekintélyes részét elhódította. A triasz lapja megérezte ezt a változást és életében megkezdődött a hanyatlás korszaka. 1841-ben a *Figyelmező* a főlapba olvadt be, 1842-ben Toldy és Vörösmarty visszavonultak a szerkesztéstől s csak mint kiadók szerepeltek, Bajza pedig egyedül vezette a lapot. Minden erejével az *Athenaeum* régi fényét akarta visszaállítani. Korlátozta a polémiát, szűkítette a híralatok tárgykörét, kiszorította a nem közérdekű tudományos cikkeket. De hiába. Az előfizetők száma folyton csökkent. Bajza az elpártolt közönséget visszahódítani nem tudta és a lap 1843-ban mint szemle jelent meg.

Tartalmi változások nem voltak, szelleme is a régi maradt, de színvonala észrevehetően süllyedt. Mindig kevesebb pártfogással találkozott, mert az ekkor már megindult *Regelő Pesti Divatlap* változatosságával háttérbe szorította. A második félévben a füzetek szemmel láthatólag vékonyodtak s a folyóirat végső napjait élte. Végre 1843 decemberében Bajza férfias végszóval búcsút vett az olvasóközönségtől. A triasz nevében leszámolt néhány váddal és kijelentette, hogy a folyóiratnak nem a polémia, hanem a *Pesti Hírlap* megjelenése és a nagy politikai változások ásták meg sírját. Nem azért szűnik meg, mert meg kell szűnnie, hanem mert nem akarják tovább

¹ I. K. 1915. 357. l.

² Szücsi József: *Bajza József*, 303. l.

folytatni. Nincs erő és kitartás, mely előbb-utóbb bele ne fáradna «irodalmunkban komoly tartalmú lap szerkesztésébe». Visszatekintve hétévi pályájukra, nincsenek lelkiismeretfurdalásaik s büszkén mondhatják: «ha újra elkezdenők, ismét a multat követnők». Búcsút mondva a tehetőségükig teljesített kötelesség érzetében teszik le a szerkesztői tollat. A lap megszűnése nem maradt visszhang nélkül s még az ellenséges érületű *Honderú* is elismerte, hogy «az *Athenaeum* minden kétségen kívül a maga nemében legjobb lapunk volt és annak megszűnése irodalmi visszaesés». (1843. II. 604—5. l.)

Berzsenyiből vett mottóval: «Az ész az Isten, mely minket vezet, az ő szavára minden meghajol», indították útjára az első számot. «A kort a haladás és praktikus gondolkodás jellemzi s ez tudásszomjban nyilatkozik. A tudást viszont a kor emberei a folyóiratokban keresik s az egyetemes irodalmi jórészt journalistikára olvadt fel.» Ezért folyamodtak ők is ehhez az eszközhöz és az elért eredmény mutatja majd meg, hogy jól számítottak-e. A haza kedvelt íróival és az Akadémia több tagjával társulva, lelkiismeretes, gondos munkával igyekeztek oly folyóiratot alapítani, mely «nem egyes osztályoknak, hanem általában a nemzet művelt rendének, egyrészt lelkes asszonyainak is megérdemelje kedvezéseit». «Az *Athenaeum* tárgyait s részint irányát a következő tartalomjegyzék mutatja:» — írják tovább a bevezetésben — «philosophia és psychológia, nyelvtudomány, ország- s népismeret, történet- és életírás, a szellemi élet mozgásai, a természettudomány minden ágai, mathematicai és mechanikai tanítmányok, szülő művészetek theoriája fejtegetve és alkalmazva, költői és szónoki művek (epikai és drámai költemények, novellák, regék, legendák, románcok, lírai, elégiai, epigrammai költemények, életképek, scénák, levelek stb.), szépművek ismertetése (játékszíni krónika, festés, szobrászat, építés, hangászat ismertetése), emlékmondatok, aphorismák s végül egyvelges hírek a világ minden tájáról.» Ez a bő tartalmi vázlat elég szemléltető képet ad az *Athenaeum* sokoldalúságáról és változatos, komoly tartalmáról.

A tudományos rész, mely minket kevésbé érdekel, nagyszámmal hozott értékes cikkeket a bevezetésben megadott tárgykör minden területéről. Szontagh Gusztáv, Warga János, Guzmics Izidor, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Henszlmann Imre, Fáy András, Lukács Móric, Péczely József, Pulszky Ferenc, Brassai Sámuel stb. voltak az *Athenaeum* értékes tudományos cikkeinek írói. A filológia terén az irodalom volt túlsúlyban. A nyelvtudomány nem jutott jelentős szerephez. Csak Vörösmarty, Czuczor, Toldy, Fogarasi, Hunfalvy Pál kisebb nyelvészeti cikkeivel találkozunk. Annál gazdagabb azonban az irodalmi rovat. Tóth Lőrinc, Pulszky Ferenc, Szontagh Gusztáv, Toldy stb. egymásután bocsátották közre értékes irodalomtörténeti dolgozataikat. Legjobban azonban az irodalmi kritika virágzott az *Athenaeumban* és melléklapjában, a *Figyelmezőben*. Mind a belöldi, mind a külföldi irodalomról bő tájékozódást nyújtott a kettős folyóirat és hétévi élete alatt alig maradt jelentősebb munka megbírálatlanul. A legszorgalmasabb bíráló Toldy volt, de mellette egész bíráló gárdája volt a lapnak, melyből messze kimagaslott kora legjobb műbírálója, Szontagh Gusztáv. Nagy szerephez jutott ezenkívül a színi kritika is. A *Honművész* által megindított színi kritikát komolyan és tartalmasan az *Athenaeum* kezdte el művelni. Legnevezetesebb bírálója Vörösmarty Mihály volt, kinek kritikái, mivel minden személyes élt kerültek, nagy hatással voltak akkor még kezdetleges színművészetünk megszilárdulására és üdvös irányba való kifejlődésére.

Az *Athenaeum* cikkei, de különösen bírálatai bő anyagot adtak a triász ellenségeinek a támadásokra és a lap megindulása után csakhamar visszhangzott az irodalom a különféle hevesebbnél-hevesebb, sőt gyakran személyeskedő polémiaiktól. Először a *Hasznos Mulatságokban* Rummy támadt ellenük, majd Munkácsy a *Rajzolatokban*. Minden eszközt megragadtak, hogy a szerkesztőket ócsárolhassák. Vörösmartyt plágiummal, Toldyt Kistaludy Károly 21 vígjátékának elsikkasztásával vádolták. Legvadabb ellenségük Balásfalvi Orosz János volt, ki Pozsonyban kiadott *Hírnökének* melléklapjában, a *Századokban* Csató Pálnak, az *Athenaeum*

elpártolt hívének, vezetésével indított késhegyig menő harcot a szerkesztők ellen. Bajzáék egy ideig szó nélkül túrték a támadásokat, de végre 1838-ban cikksorozatot indítottak a *Figyelmezőben* *Az Athenaeum miatti zajgások* címmel. Ebben megfeleltek az összes vádakra és alaposan megcáfolták azokat. A vitát ez még nem döntötte el végleg, hanem csak még jobban elmérgesítette. Végeredményben mégis a triász lett a győztes, mert Csatóról kiderült, hogy nem meggyőződés, hanem anyagi érdek vezette elpártolásában. Csató korai halálával sem nyert befejezést a polémia, hanem ezután is sokat vitatkoztak még pro és contra, de végül is a nagy harc eredménye a triász «tekintélyének és hatalmának csorbitatlan megmaradása, ellenségeinek csúfos veresége»¹ volt.

«A szépliteratúrához tartozó közleményekben szépet hasznossal párosítani lesz feladatunk» — írják. (1837. I. Bevezetés.) A szépirodalom minden ágából nagy számmal találunk közleményeket, mert Bajza ügyelt arra, hogy háttérbe ne szoruljon a tudomány mellett. Tisztában volt ugyanis avval, hogy ezen a téren több eredetit adhat, mint a tudományok terén, mert a magyar tudományos irodalom akkor még elég fejletlen volt és leginkább fordításokból állott. A mellett jól tudta azt is, hogy a hölgyközönséget a szépirodalom jobban érdekli és ennek is kedveskedni akart. Ezért közölt lírai verseket a kor nevezetesebb lírikusainak tollából. Vörösmarty volt a házi-költője, de Bajza, Eötvös József, Sárosy Gyula, Czuczor Gergely, Tompa Mihály s mások is sokat írtak az *Athenaeumba*. Mellettük még sok-sok, ma már teljesen elfelejtett író kapott helyet a folyóirat hasábjain. Mint nevezetes és közismert irodalmi tényt kell megemlétenünk, hogy itt lépett fel Petőfi is 1842-ben *A borozó* című versével. Mint a lírában, a prózában is a lehető legjobbat igyekezett Bajza összeválogatni. Az elismert legjobb beszélyírók mind az *Athenaeum* munkatársai voltak, így pl. Kovács Pál, Nagy Ignác, Lauka Gusztáv, Kuthy Lajos, Vajda Péter, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Gaal József, Fáy András, Garay János és mások. Néha még egyes szemelvényeket is

¹ Szücsi József: *Bajza József*, 338—360. l.

közöltek híres drámákból vagy fordításokból. Így Vörösmarty *Julius Caesar* fordításából és *Áldozatából*, Vajda Péter *Attila és Buda* c. tragédiájából stb. És végül majd minden számban volt néhány gondolat vagy aphorisma és egyveleg, mely cím alatt mindenféle híreket közöltek a világ minden tájáról.

«Ha végig tekintjük» — írja Szinnyei — «az *Athenaeum* hét évi folyamát, úgy találjuk, hogy haladás és szabadelvűség jellemzik annak minden egyes lapját, úgy a politikában, mint a tudomány-, művészet- és bírálatban.»¹ Korszakalkotó volt a szépirodalmi sajtó terén, és az első folyóirat, melyet abszolút mértékkel mérhetünk. Időszaki sajtónk egész első korszakában nem volt folyóirat, mely értékben magasabbra emelkedett volna, mint a triász lapja. A tudományos értekezések az akkori viszonyokhoz mérten a lehető legjobbak, de ennek ellenére mégis közérthetőek és megfelelnek a kor átlagos műveltségű olvasói értelmi színvonalának. A szépirodalmi ízlésnek, a nyelv tisztaságának és szabályosságának terjesztésére egy irodalmi vállalat sem tett többet az *Athenaeum*-nál. A közölt költemények a kor legjobbjai közé tartoznak, «novella-irodalmunk történetében pedig az *Aurorával*, melynek mintegy folytatása volt, egyenlő a jelentősége».² A jeles szerzők és ügyes fordítók változatos szellemű beszélyeikkel hathatósan előmozdították az *Athenaeum* népszerűségét, különösen a hölgyközönség körében, melyet a komoly tudományos dolgozatok és a polémiák kevésbé vonzottak. «Egyetlen magyar folyóirat sem egyesítette magában annyira korának szellemi tényezőit, egyetlen magyar folyóirat sem képviselte egységesebben korának törekvéseit, úgy hogy túlzás nélkül lehet az *Athenaeumot* a legjelesebb magyar folyóiratnak mondani».³ Nagy tekintélye volt, akkora, mint sem előtte, sem utána más folyóiratnak, s rögtön megjelenése után irodalmi forum lett.

A szerkesztésben Bajzának volt a legtöbb érdeme, mert

¹ Szinnyei: *Hírlapirodalmunk*. Vasárnapi Újság, 1865. 39. l.

² Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk*. I. 146. l.

³ Szücsi J.: *Bajza József*, 380. l.

Toldy és Vörösmarty inkább csak nevüket kölcsönözték és főmunkatársai voltak a kettős lapnak, mintsem szerkesztői. Sőt később teljesen vissza is vonultak és Bajzára hárult minden szerkesztéssel járó teher és felelősség. Bajza azonban ügyes szerkesztő volt. Mikor megindították a folyóiratot, már volt gyakorlata, mert előzőleg a *Kritikai Lapok* redactora volt és tevékenyen résztvett az *Aurora* szerkesztésében is. A gyakorlaton kívül megvolt a kellő tehetsége is. Kritikával dolgozott s mindig szeme előtt tartotta a lap célját és emelkedett szellemét, melytől nem akart eltérni, mert tudta, hogy ez színvonalának súlyedésére vezetne. Nem tért el elveitől akkor sem, mikor megvádolták a triászt, hogy «literátori egyedáruságra törekedett» s hogy «az *Athenaeum* kezdetétől fogva a magyar egyetemes literatura tribunálja törekedett lenni». (*Literaturai Lapok* 1841. II. 121. l.) Színvonalra csak az utolsó években szállt le egy kevéssé, de akkor sem volt az a «tudománytalan óság», aminek Vahot Imre szerette nevezni.

A század negyvenes éveivel új idők következtek, melyek létrejöttében az *Athenaeumnak* nagy része volt. A következő évtized azután szépirodalmi sajtónknak értékben leggazdagabb korszaka, de a keletkezett sok folyóirat közül külön-külön egy sem ért fel az *Athenaeum* színvonaláig. Egyes szempontokból akadt jobb, de olyan, mely sokoldalúsága ellenére is tárgyköre minden ágában értékeset adott volna, nem volt.

V.

A harmincas és negyvenes években kisebb jelentőségű szépirodalmi folyóiratok is keletkeztek, melyek szorosan véve egyik csoportba sem oszthatók be és ezért célszerű külön megemlékezni róluk. Ebbe a csoportba heterogén szellemű és irányú kisebb szépirodalmi folyóiratokat sorolhatunk. Az egész termésből csak a győri *Hazánk* válik ki, mely legjobb vidéki lapunk. Két erdélyi folyóiratot is ide kell sorolnunk, de egyik sem éri el az anyaország hasonló szellemű egykorú folyóiratait. Az egyik a *Mulattató*, oly alacsony színvonalon

mozog, mint a századelei kísérletek, s a másik, a *Kis Követ*, talán még ennél is jelentéktelenebb. És gyarlóságuk még kirívóbb, ha meggondoljuk, hogy az első az *Athenaeum* kortársa volt, a másik pedig utána keletkezett.

A maga nemében érdekes kísérlet volt Kunoss Endre folyóirata, a «*Lombok szépművészeti gyűjtemény*», a *Természet* című lap rendes heti melléklete. 1838. április 4-től szeptember 20-ig jelent meg hetenkint egyszer. Beszélyeket, költői rajzokat, költeményeket, népdalokat, bírálatokat, híreket tartalmazott s kép- és kotta-mellékletekkel jelent meg. Nagy Ignác, Frankenburg Adolf, Horváth Döme, Garay János, Bustavi (Kunoss) és sok névtelen írták. Nagyon rövid ideig élt, de ezalatt is összeütközésbe került az *Athenaeummal* és Kunoss hevesen megtámadta a triászt. A *Figyelmező* azonban mégis rokonérzéssel búcsúztatja el: «A *Lombok* érdeme az eredetiség, ha ez magában érdem, érdeke pedig a burschikóz szellem, de ismét csak a rokon lelkekre nézve. Csak Garay dalai tapadtak maradólag emlékezetünkbe. A közönség kegyetlen volt ezt az eredeti és érdekes lapot elejteni». (1839. 168. hasáb.) De hozzátehetjük, a közönség jól tette, hogy «elejtette».

A német származású brassói nyomdatulajdonos, Gött János, német nyelvű politikai hírlapját (*Siebenburger Wochenblatt*) és ennek szépirodalmi melléklapját (*Blätter für Geist, Gemüth und Vaterland*) 1838-tól kezdve magyar nyelven is kiadta. A hírlap címe *Erdélyi Hírlap* volt és a melléklapé *Mulattató*, mely 1838. január 4-én indult meg. Első szerkesztője Köpe János brassói tanár, a második, 1839-ben Veress György ügyvéd volt. «Azonban a magyar lap» — írja Jakab Elek — «két évi fennállása után (1839. dec. 26) megszűnt, mint ma is élő utóbbi szerkesztője engem értesített, részvét és dolgozó-társak hiánya s a kiadó dolog-könnyenvevése miatt».¹ Előfizetési jelentése már jellemző: «A *Mulattató*, amint címje is már jelenti: hasznos időtöltésre van szánva és felvételnek minden szépliteraturai darabok, versezetek, elbeszélések,

¹ Jakab Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*. Akadémiai Értekezések. 1882. X. kötet, 65. l.

regények, valamint történeti darabok és, híres emberek életrajzok, könyvismertetések, de különös örömmel fogadtatnak a hazai cikkek.» (*Ismertető*, 1838. I. 262. l.) «Bruckner gyógytitka a száz-rétű pacal-vész nyavalyában» c. hasznos cikk jól megfért a költeményekkel és nagyrészt fordított beszélyekkel. Kritikák és könyvismertetések is előfordulnak nagynéha. Csupa ismeretlen műkedvelő írt a *Mulattatóba*, mint Ürmösi Sándor, Szetyevölgyi Andor, Népfí, Bilibog stb. A teljesen alantas színvonalú lap a *Hasznos Mulatságok* erdélyi pendant-ja. Éppen olyan szánalmas állapotát mutatja az erdélyi szépirodalmi sajtónak, mint a későbbi *Kis Követ*.

A szerény állásu erdélyi festő, Magyar Lajos 1844-ben az erdélyi kir. Főkörmányszékhez folyamodott, hogy az *Illustrierte Zeitung*hoz hasonló lapot adhasson ki, közleményekkel a tapasztalás és természet világából, földrajzi és történeti cikkekkel, életrajzokkal, torzképekkel stb. Mivel sem ellene, sem munkatársai ellen kifogás nem merült fel, a Főkörmányszék az Udvari Kancelláriának az engedély megadását javasolta. 1845. november 5-én Magyar megkapta az engedélyt, de avval a kikötéssel, hogy a politikát teljesen kizárja s a «torzképekben és életrajzokban erkölcsi és politikai, valamint vallásos és személyes tekintetben minden illetlenség mellőzve legyen, s a szerkesztő a közlésre kijelölt egyének és családtagok megegyezését a kiadás előtt legyen köteles megnyerni».¹ Végre 1846. január 2-án megjelent a «*Kis Követ*, általános ismertető» első száma. Már a következő év májusában megszűnt, hogy azután júniusban «megköverülve» feláradjon. Hosszú életű ezután sem volt, mert 1848 február 6-án végleg megszűnt.

A vegyes tartalmú szépirodalmi lap inkább mint a negyvenes éveknek egyedüli erdélyi szépirodalmi lapja érdemel figyelmet, mintsem belső értékei alapján. «Programmja és első számai szép reményekkel biztattak», — írja a *Hon és Külföld* (1847. 80. l.) — hogy «közpartfogás mellett azon tetőpontra jutand, mit az olvasó közönségnek tőle igényelni joga

¹ Jakab E.: *Az erdélyi hírlapirodalom tört.* Akadémiai Értesítő. 1882. X.

van». A bíráló azonban elfogult és mint erdélyi ember kevésbé szigorú mértéket alkalmaz a *Kis Követre*. Azt elismeri, hogy «árnyoldalai ugyan vannak, de melyik lap az, mely egyszerre minervai tökéletességben ugrott volna elő valamely jupiteri főből?» Tárgyilagosan tekintve azonban, be kell vallanunk, hogy ezek az «árnyoldalak» vannak többségben. Szépirodalmi cikkei, költeményei ismeretlen írók gyenge elmeszüleményei és az átlag színvonalat sem érik el. Ismeretterjesztő dolgozatai pedig a *Hasznos Mulatságok* színvonalán mozognak. Éppen olyan elhibázott vállalkozás volt, mint Magyarai másik kísérlete, a *Beszélytár* című novella-gyűjtemény.

A csoport legértékesebb lapja Győrótt jelent meg. Az 1844-ben megindult «*Das Vaterland, Belletristische-commercielle Zeitschrift*», mely Noisser Richárd szerkesztésében és kiadásában jelent meg, nagy változás előtt állott. Kovács Pál, győri orvos ugyanis 1846-ban a Helytartó Tanácshoz folyamodott, hogy a lapot magyar nyelven adhassa ki. A kormány csakugyan megengedte, hogy mint «*Hazánk, kereskedelmi és szépirodalmi közlöny*» 1847. január 1-től kezdve magyar nyelven jelenhessen meg. Szépirodalmi és kereskedelmi lapnak indult, de a márciusi események hatása alatt politikai és irodalmi közlöny lett. Majd 1848. július 1-től «*Hazánk győri hírlap*» címen jelenik meg, de mint politikai lap nemsokára megszűnt, hogy a forradalom után *Győri Közöly* néven támadjon fel.

Vegyes tartalmú lap volt. A kereskedelem és szépirodalom művelése volt bevallott célja, de a «kereskedésnek igen kis helye van benne és látszik, hogy Kovács Pál nagyobb vonzalommal viseltetik a költészet, mint a kereskedés iránt, miért is ezen lap főrovata főleg szépirodalmi munkákat foglal magában». (*Pesti Divatlap*, 1847. I. 92. l.) Minden számban közölt ugyan egy-egy kereskedelmi cikket, de a szépirodalom túlsúlyban volt. Beszélyek, életképek, költemények, színi bírálatok, «győri napló», pesti hírek, levelezés, «ötlet-szekrény», «külföldi tár» stb. voltak az első kötetben. 1848 elején ígéretet tettek, hogy a kereskedelemnek ezentúl nagyobb helyet szentelnek. Ígéretüket be is váltották, de csak-

hamar a kereskedelem is, a szépirodalom is háttérbe szorult a politika mellett és a tárcarovatba kerültek. Így a *«Hazánk»*, győri hírlap» már nem is tartozik szépirodalmi folyóirataink közé.

Munkatársai közt első helyen kell említenünk Petőfi Sándort, aki Kovács Pálnak ezt írja: «Örömmel szolgálok, mind jelenleg, mind jövőben verssel.»¹ De rajta kívül a negyvenes évek nevezetesebb írói mind kötelességüknek tartották ezt a nemes feladatot magára vállaló lapot támogatni. Tompa Mihály, Arany János, Jámbor Pál, Császár Ferenc, Liszniai Kálmán, Vas Gereben, Gyulai Pál, Lévy József, Szász Károly stb. írtak a lapba. A bevezetésben tett ígére-tükhöz képest, hogy «a szépirodalomra nézve teljes erőnkel azon leendünk, hogy beszélek s versekben csak élvezetést s mulattatót adhassunk», a kiadók még anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza. Novella-pályázatot hirdettek s munkatársaikat jól honorálták. Petőfinek több verse (Kutyakaparó, Egy gondolat bánt engemet, A három fiú stb.), útlevelei, Szendrey Júlia napló-töredéke, Tompa és Arany János költeményei, Garay néhány balladája, a szerkesztő és más beszélyírók novellái értékesé tették. Megjelenése után a divatlapok egyértelműleg dicsérték. «Mi az ügyes szerkesztőtől» — írja a *Pesti Divatlap* (1847. I. 92) — «minden jót és szépet várunk, kivált ha lapja az érdemelt pártfogásban részesülend». Valóban rá is szolgált a dicséretekre. A vidék legértékesebb szépirodalmi lapja volt és mintaképe maradt a későbbieknek. Furcsa célja ellenére is inkább volt szépirodalmi, mint kereskedelmi lap, mert egész szelleme ide sorozza. Tudatosan magas színvonalra törekedett s szép eredményeket érhetett volna el, ha a márciusi eseményektől meg nem szédítve, nem vedlett volna át politikai hírlappá. Rövid pályafutása nem volt azért eredménytelen, mert példát mutatott arra, hogy egy jól szerkesztett szépirodalmi lap vidéken, legnagyobb-részt németajkú városban is, elterjedhet. «Kovács Pál, a *Hazánk* szerkesztője meglehetősen jól fogta fel állását»

¹ Petőfi S. *Összes művei*. Kiadta Havas A. Vegyes művek III. 159. l.

(*Honderű*, 1847. II. 229. l.) és legnagyobb érdeme a magyar kultúra terjesztésében van, mert a folyóirat igen sokat tett «mind az olvasók szaporítására, mind a nemzetiség ügyének kivívására». ¹

VI.

A negyvenes évek folyóiratai előtt két út állott: vagy követik a divatlapokat és továbbfejlesztik a *Regelő* és társai hagyományait, vagy pedig, ami sokkal szebb, de nehezebb lett volna, az *Athenaeum* nyomdokait követve hivatásuk magaslatán álló folyóiratokként az irodalom vezetői lesznek. Az *Athenaeum* megszűnése pótolhatatlan ürt hagyott maga után, és a negyvenes évek három nagy divatlapjára várt volna az a nagy feladat, hogy ezt az ürt betöltse. A célnak külön-külön nem feleltek meg, mert az új évtized folyóiratai nem az utóbbi utat választották, hanem a könnyebb végén fogták meg a dolgot és mint divatlapok keresték boldogulásukat. Ez az évtized a divatlapok virágzásának kora. Csak ezek fejlődtek hatalmassá és mellettük egyéb szépirodalmi folyóirat-kísérletek (*Hazánk*, *Mulattató*) eltörpültek. Ha nem is tudták teljesen helyettesíteni az *Athenaeumot*, annyit mégis elértek, hogy az olvasni vágyó közönség nem maradt jó olvasmány nélkül. Mind a három népszerű lett és versengtek egymással a közönség kegyeiért. Ez a nemes verseny akkor lett volna jelentőségteljes és hatással az irodalmi életre, ha értékben akarták volna egymást felülmúlni. E helyett azonban kölcsönös, a kenyérirígységtől vezetett, ádáz, gyűlölködő harcot indítottak egymás ellen. Merőben ellentétes szelleműek voltak, s hogy csakhamar összeütközésbe kerültek, természetes volt.

Az édeskés, hízelkedő *Honderű* szerint a *Pesti Divatlap*-nak «mind külseje, mind belseje csömörletes vala» (1845. I. 382. l.) és piros borítékja «sok pirulni valónak szolgált takaróul s mintegy palástul» (1846. II. 380. l.). Viszont magától értetődik, hogy a harcias Vahot Imre kiélezetten magyaros szellemű divatlapjában Petrichevich Horváth

¹ Bajza levele Kovács Pálhoz. 1847. I. 23. I. K. 1913., 482. l.

Lázár «gyűlöletes nevű» *Honderű*-jét «üres, pehelykönnyű, bálutakon tévelygő lapocskának» tartotta és minden alkalmat megragadott, hogy lapja vetélytársán egyet csíphessen. A két szélsőséges irány között helyezkedett el Frankenburg Adolf divatlapja, az *Életképek*, mely a három közül a legtartalmasabb és legemelkedettebb szellemű volt s pályatársait nem támadva, céltudatosan tört nemes célja felé. Szerkesztője bölcs mérséklettel tartózkodott a durvaságig és személyeskedésig elmenő heves vitatkozásoktól. Ezáltal az olvasóközönség rokonszenvét a két veszekedő divatlaptól maga felé fordította és virágzásnak indult. A támadásokat szintén nem kerülhette el, de Frankenburg vigyázott arra, hogy feleleteiben a jóízlés határait túl ne lépje. Mind szelleme, mind tartalma a másik kettő fölé emelte és színvonalban egyik sem érte el, bár szintén voltak előnyeik. A *Pesti Divatlap* a legmagyarosabb volt a három közül s Petőfi közreműködése értékessé tette, de polémiai és túlzott tarkasága rontották egységes hatását. Színvonala állandóan hullámzott és volt rá eset, hogy jobb volt, mint az *Életképek*, de gyakran a *Honderű* színvonalára süllyedt le. A legkevesbbé értékes a harmadik divatlap volt. Célja, a főnemesség megmagyarosítása, nemes volt, de eszköze, a hízelkedés, visszataszító lévén, többet ártott, mint használt. A háromnak együttvéve azonban nagy hatása volt, mert ezek ösztönzésére indult igazán virágzásnak az irodalom, az íróknak pedig mintegy ugródeszkaül szolgáltak az érvényesüléshez.

A harmincas és negyvenes évek divatlapjai közt nincs nagy időköz, de ennek ellenére is teljesen különbözők. 1841-ben szűnt meg Mátray Gábor *Regelő*-je, de már a következő évben írják a *Literaturai Lapok* (1841. 99. l.): «Garay szelleme felébreszti s hogy e szellem éldelhetőbbé teendi, arrul kételkednünk sem szabad.» Garay János szándékairól és terveiről így ír öccsének (1841. jún. 17): «Alkalmasint tudod már, hogy egy Divatlap kiadásáért folyamodtam, melyet a *Regelő* romjain a beállandó új évvel, ha lsten és a körülmények segíteni fognak, kitelhető erővel és készüllettel szándékom megindítani. Szövetkeztek velem a legjobb capacitások, korosabbak és újabbak s a legrokonnabbak, legkülönbszínűek belletristáink

közül, Erdélyből úgy, mint Magyarországból, vidékiek úgy, mint pestiek, s mindezek, mint derék ügytársam, Erdélyi János, a költő, közremunkálása reménylenem hagyják, hogy éldelhető és korszerű lapot adandhatunk a közönség kezébe.»¹ A Helytartó Tanácshoz felterjesztett folyamodványához bő programmot csatolt: «Tövises és virágok, mindenféle érdekes, mulattató, kedves apróságok, anekdóták, bon mot-k, élességek, hírlapi furcsaságok, ötletek, egy-egy jó rejtvény, szójátékok, gondolattöredékek, aphorismák, szeszély szikrák» lesznek a lapban, a «kitelhetőbb változatossággal s mint mondani szokták, sóval és borssal». Állandó mellékletében, a tárcában, pedig «hírlapi sorompót» ígért a «lovagiasb szellemű s vérű íróink számára . . ., hogy aesthetikai törvényünkre tartozó» vitáikat elintézhessék. Majd, hogy a kérelem gyorsabb elintézést nyerjen, 1841-ben Pestmegye rendeihez folyamodott támogatásért. Fáy András dícsérő nyilatkozatára és Erdélyi János jóátállására javasolták a Helytartó Tanácsnak az engedély megadását.² De ez még késett és Garay panaszkodik öccsének: «Divatlapom ügyében április óta Pontius-tól Pilátusig és Pilátustól Pontiusig meghurcoltattam.»³ A király már júliusban megadta volt az engedélyt, de Budán visszatartották. Programja ekkor már régen nyomtatásra készen állt, de nem publikálhatta addig, míg az engedélyt kézhez nem kapta. Végre az év vége felé megjelenhetett a felhívás a «szép magyar világhoz az új *Regelő* iránt». Szellemi és művészi szempontból újjászületve és új külsőben bocsátja ki lapját, s oly dolgozó-társakat sikerült megnyernie, melyeket «még egy belletrisztikus lap sem mondhatott övének». Lapját két főszakaszra fogja osztani. A *Regelő* «a szépliteratúrát gyakorlatilag tárgyalandja, azaz műveket adand a szépirodalom minden ágaiból», míg a «*Regelő Tárczája* a szellemi- és társasélet mozgalmával foglalkozandik», s végül *Tárogató* címen hirdetési mellékletet ad.

Ennyi huza-vona után, 1842. január 2-án jelent meg a *Regelő Pesti Divatlap* első száma. Garay azonban hamarosan

¹ *Figyelő*, XIII. 362. lap.

² Ferenczy: *Hírlapirodalmunk*, 432—33. l.

³ *Figyelő*, XIII. 362. l. (1841. okt. 5-én kelt levele.)

belefáradt lapja szerkesztésébe és 1843-ban kérte a Helytartó Tanácsot, hogy a kiadás jogát, ugyanolyan feltételekkel, mint ő kapta, ruházza át Erdélyire. Az engedélyt minden nehézség nélkül megadták. A következő évben Erdélyi a cím megváltoztatásáért folyamodott, de az engedély késett és az 1844. év első felében még a régi cím alatt jelent meg a folyóirat. Majd 1844. július 25-én bejelentette olvasóinak, hogy a «lap virradóra más kezekben lesz ; de szellem- és irányban ugyanaz marad». Erdélyi ugyanis Vahot Imrének adta át a szerkesztést és ennek vezetésével július 6-án látott napvilágot a «*Pesti Divatlap*, főleg a társasélet, irodalom és művészet körében», első száma. «Midőn én átvettem a *Divatlap*ot nem kis teherrel, még a költséget sem fedező előfizetővel», — írja Vahot Erdélyi Jánosnak (1847. szept. 3) — «az áldozatot csak azon remény fejében tettem, hogy ha az első években hasznom nem is lenne belőle, de jövőre még megvethetem majd a vállalat alapját, úgy hogy az több időre fennállhasson».¹ Másik oka pedig a «minden igaz magyar előtt kiállhatatlan büzü és irányú *Honderű*» kiszorítása volt (*Pesti Divatlap*, II. 147. l.) és «irodalmunk tiszta nemzeti irányban leendő kifejlődésére» akart «irány cikkeivel» önálló hatást gyakorolni. A pályakezdés nem ment könnyen, de annyit már az első évben elért, hogy az előfizetők száma 250-ről 550-re ugrott. Az *Életképek*kel soká nem tudott versenyezni, «most azonban» — írja 1847-ben Erdélyinek — «miután a népámító Frankenburg, mint előmenetelem legfőbb akadálya távozott, s miután ez évben mindent elköveték lapom emelésére, jól tudom, hogy a közönség a három divatlap közül leginkább kedveli az enyémet, erős reményem van ahhoz, miként jövő évre előfizetés dolgában az *Életképek* és a *Divatlap* közt nem sok különbség lesz».² A *Pesti Divatlap* magyaros szelleme az évek folyamán nem változott, sőt még fokozódott. A márciusi események után Vahot kijelentette : «Miután a jelen körülmények közt úgyszólván egyedüli és legfőbb divat a politikai reform, a *Pesti Divatlap*ban ezentúl nemcsak tiszta nemzeti irányú társadalmi, művészeti és szép-

¹ *Figyelő*, XXVI. 192. l.² *Figyelő*, XXVI. 192. l.

irodalmi, hanem vegyesen s legszabadabb szellemben írt politikai cikkek, tudósítások is fognak megjelenni» (1848. I. 26. szám). Lapját nem változtatta át politikai napilappá, hanem a párizsi *La mode* mintájára politikai és szépirodalmi folyóirat lett a divatlapból. Már ekkor elkezdte a *Nemzetör*, egy háborús melléklet kiadását, mely a nemzetőrség ügyeivel foglalkozott és büszkén írta a címlapra szerkesztője, Vahot Imre, «nemzetör a 6-ik osztályban». Majd 1848. júniusában befejezte a *Pesti Divatlapot*, de már július 5-én megindította az új *Buda-Pesti Divatlapot*, mely azonban már decemberben megszűnt. Amint a politikai események keltették életre, úgy azok következtében is szűnt meg. Vahot Imre az év vége felé bevonult és evvel a folyóirat is befejezte pályafutását.

A három divatlap szervesen fejlődött egymásból, de végső forrásuk a Mátray-féle *Regélő* volt. Mégis szellemben és értékben különböznek egymástól, úgyhogy külön kell őket tárgyalnunk. A Garay-féle *Regélő Pesti Divatlap* a programban adott bő és változatos tervhez híven elbeszéléseket, életvázlatokat, útirajzokat, genre-képeket, föld-, ország- és népismeretéseket, «szép- és erkölestani cikkeket», elmefuttatásokat, költeményeket stb. közölt, a *Tárczának* pedig társasélet, irodalom, művészet, színészet, divat voltak rovatai, melyeken belül híreket, bírálatokat, ismertetéseket adtak. Nem minden tartózkodás nélkül lépnek fel divatlappal oly korban, melynek jelszava a politika, de felszólításukat a közönség örömmel fogadta és így «ez első szépirodalmi lapnak elsőségét belső jelentőségre» nemcsak kiküzdeni akarják, de kiküzdhetni «hő és biztos reményt» táplálnak. S hiszik, hogy nemcsak a műveltebb magyarok, hanem a «lelkesebb honleányaink, sőt a finomabb úrhölgyeink s a pamlagkörök méltánylását is el fogja nyерhetni az új *Regélő* (1842. I. 1. szám).

Garay el is követett mindent lapja érdekében. A változatos tartalmat jó munkatársak egész sorának közreműködésével értékesé tette. Vachott Sándor, Vahot Imre, Eötvös József, Kuthy Lajos, Frankenburg Adolf, Lauka Gusztáv, Petőfi Sándor, Jámor Pál, Lévy József, Greguss Ágoston, Kovács Pál, Lisznjai Kálmán, Erdélyi János stb. írtak az

új *Regelő*be és a szerkesztő büszkén írhatta öccsének: «Ily jeles férfiakkal és több jeles művésszel szövetkezve reménylenem hagyják, hogy méltólag támasztandom föl hamvaiból a *Regelőt*.»¹ A jól szerkesztett, változatos lapnak éppen a változatosságra irányított céltudatos törekvése lett Achilles-sarkává. Garay kénytelen volt sokat, de, mert jó nem mindig akadt, sok selejtest felhalmozni lapjában. Mint divatlap a hölgyközönség igényeit tartotta szem előtt, s evvel az irodalmi érték rovására szerzett népszerűséget magának. Garay ügyes szerkesztő volt és divatlapja nem maradt el sokkal az utána következőktől, hanem az átmenetet képviseli a Mátray-féle *Regelő* és a negyvenes évek három nagy divatlapja közt. Szellemben közelebb áll azonban az utóbbiakhoz, s mert belőle fejlődött Vahot Imre *Pesti Divatlapja*, egy kalap alá foglalhatjuk vele és a *Regelő Pesti Divatlapot* tarthatjuk az új kor első szépirodalmi folyóiratának.

Mikor 1844-ben Vahot Imre vette át a *Regelő Pesti Divatlap* szerkesztését, ennek új korszaka kezdődött. Új címén, *Pesti Divatlap*, szelleme ötödféléves pályafutása alatt sokat változott, mert Vahot nyugtalan ember volt, aki mindig újításokkal kísérletezett, hogy folyóirata a legjobb legyen. Eleinte két, egymástól élesen elválasztott részre különült. A tulajdonképpeni divatlap novellákat, verseket, komolyabb cikkeket, aphorismákat, apróságokat tartalmazott, míg a tárcát fővárosi, vidéki és külföldi hírek, jellemrajzok, könyvismertetések, tanulságos és mulattató egyveleg töltötte meg. Idővel összeolvadtak, de tárgyukörük nem változott. «Ezen címek oly dús, változatos lapot állíthatnak ki, mely a legkényesebb ízlést is kielégíti, csak a cím alá sorozandó munkálatokra jó írókat nyerjen meg a szerkesztő» — írja a *Magyar Szépirodalmi Szemle* bírálója (1847. I. 160. l.). Ez sikerült is. Vahot jól értett ahhoz, mint kell a fiatal tehetségeket felkarolni s lehetőséget nyújtani nekik az érvényesüléshez. Ő volt az, aki Petőfit, költői nagyságát ha nem is felfogva, hanem inkább csak megérezve, maga mellé vette segédszerkesztőnek, biztos keresethez juttatta és megkönnyítette a

¹ Garay levele, 1841. okt. 5. *Figyelő*, XIII. 362. l.

költőnek a kezdet nehézségeit. Lapja hasábjain gyakran találkozunk a kor nevesebb íróinak nevével.

Vahot Imre a *Pesti Divatlapot*, mint maga írja, «nem fő, nem alrend, hanem a középhangú nemesség» folyóiratává akarta tenni. Ezt szolgálta a neve elé biggyesztett «vahot-falvi» előnév is, mutatván, hogy nemes ember ír a nemességnek. Később abbahagyta ezt a gyerekes öntetszeglést. Folyóirata a divatlapok közt a demokráciát képviselte, de idővel egy kissé elfajult és, mint a *Szépirodalmi Szemle* megjegyzi, valami «parlagi zsírszag» volt érezhető rajta. Radikális irányban haladt és inkább a köztársasági, mint a monarchikus kormányforma felé hajlott. A szerkesztőnek nemes céljai voltak. Az olvasóközönségnek minden ízében sajátosan nemzeti szellemű és nemes irányú folyóiratot akart adni, s «ebbeli működése a magyar irodalom és művészet s főként társaséletünk nemzeties kifejlődésére valódi tényező hatással volt, elannyira, hogy a *Divatlap* folytonos izgatása s lelkesítő buzdítása következtében történt azon öröndetes fordulat, miszerint nyilvános vigalmainkban a magyar társalgás, tánc és öltözék a forradalom előtti utolsó években már úgyszólván egészen divattá válni, legalább az idegenek felett kiválólag uralkodni kezdett».¹

Sajátos magyaros színezetéből következnek hibái is. Sokszor a darabosságig természetes és nemzeti jellegével még a jóízlés rovására sem restel kérkedni. Hiányzott belőle a finomság is. Itt látott napvilágot Petőfinek kissé erős költeménye a *Honderű* ellen, mellyel — az igaz, hogy joggal — állandóan hadilábon állott. Hibái ellenére is a *Pesti Divatlap* a legérdekesebb a három közt. Érdekessége és változatossága a díszesebb kiállítású *Honderű* és a komolyabb szellemű *Életképek* fölé emeli. Cikkei számot tarthattak a hölgyvilág érdeklődésére és diadalmasan túlélte vetélytársát, a *Honderűt*. Vannak maradandóbb értékei is. Így első sorban Petőfi, Tompa, Arany J. költeményei, s az ügyes beszélyírók novellái.

¹ Obernyik Károly : *Vahot Imre*. O. K. összes munkái, IV. kötet, 302. l.

Vahot ügyes szerkesztő volt, folyóiratát érdekessé, változatossá és népszerűvé tudta tenni, a nélkül, hogy hízelgett volna, mint P. Horváth Lázár. Nyílt, őszinte ember volt, de ha vele szemben viselkedett valaki őszintén, azt szándékos megbántásnak vette. Ez az érzékenysége sodorta polémiákba. Nagyon jól ismerte lapja érdemeit és emlékirataiban így ír a *Pesti Divatlapról* (Abafi-féle Nemzeti kv. 199. l.): «Nemzetiségünk előtérbe nyomulásának szép és hatalmas indulója volt ez, melynek harmóniájába igen jól bevágtak jobb tehetségű beszélyíróim, szellemdús vidéki levelezőim, kitünőbb lantos költőink, különösen az én jól választott s magasabb célból felkarolt első hegedősöm, Petőfi Sándor, törül-szakasztott, magyaros zamatú, hazafias szellemű költeményei, mik egészen új fényben, új világban tüntették fel a magyar név jóhírét és dicsőségét.»

Míg a *Pesti Divatlap* a kor másik két divatlapjához viszonyítva, értékben a középen foglalt helyet, addig folytatása, a *Buda-Pesti Divatlap*, mely hasonló beosztással és tartalommal jelent meg, mint előde, mélyen alattuk áll. Szépirodalmi szempontból súlyedést mutat, mert a politika jut uralomra benne. Vahot Imre szerkesztői buzgalma csökkent és a *Buda-Pesti Divatlap* nem méltó befejezése a *Regelő*-vel megindult divatlapjaink sorának.

Az időrendben második divatlap megindítására az első lépéseket Petrichevich Horváth Lázár tette, ki 1842-ben elhatározta, hogy a «párisi *Charivári* modorában szerkesztend egy satyrikus lapot». ¹ Viszonyai a nemzetietlen főnemesség körébe vezették és ennek a körnek megmagyarosítása és a társadalmi műveltség ápolása voltak indító okai. Így még 1842-ben előfizetési felhívásokat bocsátott ki és 1843. január 7-én megindult folyóirata, a «*Honderű*, szépirodalmi és művészeti divatlap». Nagy örömmel fogadták és sokat vártak tőle, mert nemes célja, hogy a magyar nyelvet a magasabb körökben is otthonossá tegye, köztetszéssel találkozzon és mind a sajtó, mind a közönség szívélyesen üdvözölte. Különösen kiállítását méltatták, mert alig jelent addig meg

¹ Berecz Károly levele Adorján Boldizsárhoz. I. K. 1917. 99. l.

nála szebb lap. Amilyen nagy várakozással fogadták, akkora csalódást okozott. Nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket és a helyett, hogy az arisztokrácia szellemi irányítója lett volna, annak hízelkedő udvaroncává vált. Nem csoda tehát, hogy csakhamar «minden józan gondolkodású és igaz magyar előtt» gyűlöletes nevű lett. A külföldieskedést akarta kiirtani, de a «reformer szerepét az udvarias dandy vette át. Hízelt a hiúságnak, a helyett, hogy az igazság szavával szólt volna fel». (*Hazánk*, 1847. 471. l.) Hibái ellenére is több mint hét évig élt, de állandóan csökkenő népszerűséggel. Minden eszközt megragadott, hogy olvasókat szerezzen magának. De hiába s 1848 elején már csak küzködött. Ekkor németül *Morgenröthe* címen is megjelent, de ez sem használt, sőt ártott, mert a még megmaradt előfizetőket is elfordította a vállalatától. A forradalom vihara azután német ikertestvérével együtt elsöpörte. 1848 elején megszűnt és helyét *Reform* címmel, Nádaskay és Zerffy szerkesztésében megjelenő politikai lapnak adta át, mely egypár hónapi élet után szintén megszűnt.

Egy lényt letek az utcán dideregve. Szép volt, tiszta volt s az ő nevében kiáltanak fel: «Nyissátok meg neki magasb hölgyek a szőnyeges szalónok ajtait, bocsássátok be — Isten szent nevére kérünk — bocsássátok be a magyar nyelvet!» írják a «vezérhangban». Majd így folytatják: «Egy lapot adunk újévi kedveskedésül kezetekbe, ama bársonypuha, hófehér kezekbe, friss virág az, bimbójának teljes gyönyörében. Ápoljátok azt tündéries íróasztalaitok örökzöld repkényei közt, s ha kedves lesz a bimbó, engedjétek azt fakadozni gyönyörű szemeitek édes sugarában s honszerelmes lehelletötök drága kékjlegében.» (1843. I. 2. l.) Maga a lap, mint a *Pesti Divatlap*, tartalmi szempontból két részre különül. A tulajdonképpeni *Honderú* értekezéseket, költeményeket, beszélyeket, humoristikai- és frescorajzokat, míg a másik rész, a *Pesti salon*, «erdélyi galambpostát», «külhoni hírszelencét», «divatesörgettyűt», «szeszélylabdacsokat», társas élet szemléjét, könyv-, mű- és «színibírálatokat, vidéki futárt, egyveleget stb. tartalmazott. Később összeolvadtak, de a beosztás nagyjából változatlan maradt. Munkatársai közt az

első években nevesebb írókat is, mint Vörösmarty, Gaal József, Jósika Miklós stb. találunk, sőt az első évfolyamban Petőfi Sándornak, a *Honderű* későbbi legelkeseredettebb ellenségének egy-két versét is megtaláljuk. Mikor az írók a folyóiratot igaz valójában megismerték, elfordultak tőle s csak harmad- és negyedrangú írókból állott a lap munkatársainak serege. Házi költője a Petőfivel szemben istenített Jámbor Pál (Hiador) volt, de rajta kívül sok, hozzá hasonló költő, mint Császár Ferenc, Karacs Teréz, Sárosy Gyula, Sarkadi János, Lakner Sándor stb. írtak a *Honderű*be.

Tartalmi vázlatának pusztá felsorolása érdekes, változatos belsőt sejtet, de átfutva munkatársai névsorát, rögtön szembetűnik, hogy igazi író később alig volt köztük, s hogy ez a *Honderű*t nem tette értékké, azt nem is kell mondanunk. Mivel a szerkesztő érezte, hogy belső értékkel hatni nem tud, minden egyéb eszközt megragadott. A népszerűségért még anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza és oly pompás külsőben, tökéletes párizsi divatképekkel jelent meg, hogy ebben az egy tekintetben még ellenségei is elismerték elsőségét. Ez még nem lett volna baj, mert nemesítette a közönség ízlését és rászoktatta, hogy a tartalom mellett a külalakra is gondot fordítson. Sokkal nagyobb baj volt ellenben, mind a nemzet, mind a maga érdekében, vezető szelleme, a hízelkedés, „mellyel a főrangú körök kegyeibe igyekezett jutni. Már a vezérhangban ízelítőt adott modorából és ez a tónus még fokozódott az idők folyamán. «A *Honderű*» — írják büszke öntömjénezéssel — «azon malasztos kegy által, mely hölgyeink lelkes szeméből sugárzik, él s hasábjai nem unalmas bál-tudósításokkal töltvék, hanem érdekes és mulattató voltak mellett egyszersmind tanulságos és ismeretgazdagító cikkekkkel és egy lap sem oly szigorú a művészetek és széptudományok tekintetében, mint a *Honderű*.» (1848. I. 158. l.)

Tartalmából alig válik ki itt-ott egy-egy közlemény. Megemlítésre méltók Bernát Gazsi fresco-rajzai, melyek később azonban gyakran ízléstelenek lesznek, továbbá Vörösmarty, Hiador, Császár Ferenc, Tompa Mihály költeményei és Jósika történeti novellái. A három divatlap közül a legalacsonyabban a *Honderű* áll, «ezen minden rossz divatnak

valódi divatlapja, a majd minden jót és igazat megtagadó, kigúnyoló, érzéki élvezés mephisto-fausti alakját öltve magára, egy honborító fellegekbe burkolt rossz szellemként tűnt fel a magyar irodalom és társasélet már-már derülni kezdő körében. A nemzeti irányú és jellemű műveltség terjesztése helyett, kivetkőzve nemes érzelmeiből, előáll a *Honderű* csúszó-mászó hízelgéseivel a magasabb születésűek, rangúak és vagyonosabbak irányában». ¹ Vahot Imre elfogult volt Petrichevich Horváth Lázár lapjával szemben, sokszor elragadtatta magát és durva volt, de még akkor sem igaztalanul, mert a *Honderű* megérdemelte az ócsárlást. Azt el kell ismernünk, hogy volt valami hatása a főrangú körökre, «csak az a kár, hogy befolyása mótely volt, mert hízelgett» (*Pesti Divatlap*, 1845. II. 306—307. l.). Petrichevich Horváth Lázár nem tartozott az ügyeskező szerkesztők közé. Egyik segédje, Berecz Károly, igen találóan jellemzi őt: «Ő ügyes csacska gyerek, de nagyon gyarló szerkesztő; hol van az a Bajzai tapintat s szilárdság, mily asszonyos szerencsétlen hajlongás mindenfelé és még sok más gyöngeség, mi lapjának irodalmi becsmértékét ássa alá.» ² Nagy kár, hogy az a bizalom, mely az arisztokrácia körében a magyar nyelvű divatlapok iránt ébredezni kezdett, éppen a *Honderű* felé fordult, mert P. Horváth Lázár lapja többet rontott, mint használt. Nem volt nagytehetségű író és irodalmi munkásságával épp úgy, mint szerkesztői működésével nem tudott maradandó nevet biztosítani magának. A *Honderű*nek is inkább negatívum van jelentősége, amennyiben ösztönözte a többi divatlapot, hogy *ne* legyenek olyanok, mint ez.

Irodalomtörténeti szempontból a legértékesebb és a legnagyobb jelentőségre a harmadik divatlap emelkedett. Frankenbourg Adolf már régen foglalkozott hírlapírással és munkatársa volt a *Regélő*nek, valamint Kossuth *Pesti Hírlapjának*, mikor 1842-ben Nagy Ignáccal *Budapesti Divatlap* címen szépirodalmi folyóiratot akart indítani. Mivel azonban a Helytartó Tanács megtagadta az engedély megadását, jelen-

¹ *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 130. l.

² Berecz K. levele Adorján Boldizsárhoz. I. K. 1917. 100. l.

tést adott ki a Garay-féle *Regélő*ben, hogy 1843-tól kezdve *Magyar Életképek* címen, havi füzetekben «példátlanul olcsó olvasmányt» fog kiadni «főleg gyöngéd érzelmű hölgyeink erkölcs és ízlés nemesítésére» (1842. 1200. l.) Csakugyan 1843-ban megjelentek a *Magyar Életképek* vegyes tartalmú füzetei. Minden hírlapi jelleg nélkül havonta egy szám látott napvilágot. A szerkesztő azonban többre vágyott. Folyóiratot akart kiadni, mely a «fiatal magyarság» közlönye legyen. «Hogy a hatóság visszautasítását kikerülje, csak azért az engedélyért folyamodott, hogy a füzeteit könyvárusi út helyett postán küldhesse szét. Ezt a jóindulatú Sorsich, helytartósági tanácsos, a posta-ügy előadója, «ex currenti» megengedte.»¹

Új címén (*Életképek*) 1844. január 1-én indult meg, de az 1844-es évfolyam első fele még nem igazi folyóirat. Már a második félelvtől kezdve mint rendes szépirodalmi lap jelent meg. Új név alatt, hogy tágasabb legyen tárgyköre, új alakban járulnak a «delkes honleányok elé s indulnak egy jobb, boldogabb jövő felé». «Vállalatunk» — írja a szerkesztő Jósikának, közreműködését kérve — «igen szép sikerrel biztat»² s még a *Honderű* táborába tartozó Császár Ferenc is elismerte, hogy az *Életképek* a «többihez képest csakugyan legjobbak».³ Frankenburg lapjával a *Honderű* és *Pesti Divatlap* közt a közreputat választotta és az erősen magyaros szellemet a jóízléssel párosította. Hatása nagy volt, de létét állandó veszély fenyegette. A Helytartó Tanácsnak tudomására jutott, hogy a szerkesztőnek nincs szabályszerű engedélye, és sok utánjárásba került, míg Frankenburg ki tudta eszközölni, hogy hetilapját továbbra is kiadhassa. Hiányát érezte a kritikának és 1845-ben bejelentette, hogy *Irodalmi Őr* címen kéthetenként megjelenő kritikai folyóiratot fog lapjához mellékelni, melynek feladata lesz: «irodalmunk mindennemű termékeit szigorral ahol kell, de mindenkor méltányosan s minél alaposabban bírálni s minden újonnan megjelenő munkát érdemé-

¹ Vadnai K. *Emlékbeszéde*. Akadémiai Emlékbeszédek. 1887. III. 17. l.

² Frankenburg levele. I. K. 1909. 464. l.

³ Császár Ferenc levele Sározy Gyulához. I. K. 1917. 200. l.

hez képest hosszabban vagy rövidebben megismertetni az olvasó közönséggel» (1845. I. 179. l.). Alig húsz szám jelent meg ebből a mellékletből, mikor még abban az évben megszűnt. Jó bírálatokat közölt, de itt jelent meg — Frankenburg tudta nélkül, mert éppen távol volt — Császár Ferenc hirhedt Petőfi-bírálata is. A szerkesztő ezt a durva támadást nagyon fájlalta, mert a költő tisztelői közé tartozott.

Nemsokára újabb akadályok tornyosultak a lap elé. Tíz ifjú író, Petőfi és Jókai vezetésével elhatározta, hogy függetleníti magát a divatlapoktól, saját közlönyt ad ki és kötelezte magát, hogy egy évig más lapba nem ír. Az *Életképek* evvel elvesztette legjelesebb munkatársait. A «Tizek társulata» azonban — mint előre látható volt — nem kapott engedélyt. Ekkor Frankenburg «egy lekötőző felhívásban meghívta lapjához a Tizeket, tért nyitva nekik, hogy irodalmi működésüket folytathassák».¹ A kamara elnöke, gr. Szécsen Miklós azonban megsokallotta a hivatalnok (levéltári tiszt volt) írói munkásságát és megfenyegette, hogy elveszti állását. Mikor ez nem használt, Frankenburgot Bécsbe helyezték. Erre felkereste pártfogóit és biztosítékot kért tőlük maga és lapja számára, hogy állásáról lemondva is megélhessen. Ezt nem kapta meg, és családos ember lévén, kénytelen volt Bécsbe költözni. Lemondva a szerkesztésről sem szakította meg összeköttetéseit a folyóirattal és buzgó munkatársa maradt.

Frankenburg «lelépven a szerkesztőségről» Jókai Mórnak adta át helyét, aki így ír erről Arany Jánosnak: «Az *Életképek* szerkesztésének gyönyörei az idők teljességében reám váraкоznak».² Új programot adott és új szellemet is hozott magával. Petőfi is zászlója alá állott, «mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak» — írja Arany Jánosnak.³ Buzgó munkatársa lett az *Életképek*-nek, sőt 1848. április 30-tól Jókai mellett felelős szerkesztő.

¹ Jókai M.: *Kortársaim*. Kisz. Társ. Évlapjai. Új folyam, VII. 261. l.

² *Arany J. levelezése*. III. 78. l. Ráth Mór kiadása.

³ U. o. III. 94. l.

Nem sokáig szerkeszthették együtt a lapot, mert összevesztek s Petőfi megvált a folyóirattól. A forradalom a divatlapok életét is bizonytalanná tette és Jókai elhatározta, hogy az év végével megszünteti az *Életképeket*. Nagy Ignác akart a lappal még egy kísérletet tenni s 1849-re előfizetést hirdetett. «Magyar hölgyeinknek kellemes és lehetőségig hasznos olvasmányt» fog nyújtani, «mely mindenkor nemzeties irányú leend s tartalmának nagyrésze oda lesz irányozva, hogy az olvasók e szomorú idők dacára se feledjék el a jóízű nevetést» (1848. II. 25. szám). Azonban ez csak ígéret maradt, mert az *Életképek* 1848. december 31-vel befejezte pályafutását. (Szinyeyi József szerint az új évfolyamból is megjelent az első két szám, de a Budán uralkodó katonai hatalom január 23-án betiltotta.¹ Ennek a két számnak azonban semmi nyomát sem találtam.)

«A Magyar *Életképek* szép feladata» — írja Fáy András az előszóban — «hazai életből vett olvasmányok által nemzetiséget terjesztetni s a fiatal gyöngye szíveket és kedélyeket nemzeti-ség és erkölcs tiszta érzelmei által képezni». (1843. Bevezetés.) Ezért közöltek novellákat, történeti beszélyeket, regéket, népmondákat, jellemrajzokat, életírásokat, «genre-képekkel kísért humoristicai elmefuttatásokat», levelezéseket, utazásokat, költői elbeszéléseket, románcokat, balladákat, legendákat, lírai költeményeket, «könnyed stílusban íratott tudományos értekezéseket», könyvismertetéseket és végül rajzokkal kísért divatjelentéseket. Mindent megkíséreltek, hogy «tartalomdússág és változatosságra, meg külcsin és mellékletekre nézve» az összes kíváncsalmaknak megfeleljenek és a legmagasabb igényeket kielégítsék. Minden folyóirati jelleg nélkül jelentek meg a havi füzetek, de 1844-től kezdve szépirodalmi folyóirattá alakult át. Gazdag tárgyköre még művészi, színházi és zenei «figyelmezővel», továbbá humoros apróságokkal, csipkelődésekkel (szunyogcsípések, kényes pontok, darazsak) és kritikákkal (hírlapi méh) bővült. Jókai még jobban kitérítette tárgykörét és új, pezsgő szellemet hozott az *Életképek*be, mely megvédte a folyóiratot az elsekélyesedéstől.

¹ Vasárnapi Újság. 1865. 618. l.

Petőfi rövid közreműködése sem maradt nyomtalan. Demokratikus szellemű és erősen politikai színezetű lett a folyóirat. «Védni mindent, ami elnyomott, üldözni mindent, ami zsarnok, terjeszteni a világosságot és szeretni a népet» volt hitvallásuk március idusa után.

Változatos tartalmának érdekességét tehetséges munkatársai is emelték. Frankenburgon kívül, ki ügyes beszélyeivel és más cikkeivel gyakran gazdagította lapját, a kor híresebb íróinak nevével itt találkozunk a leggyakrabban. Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János, Tompa Mihály, Toldy Ferenc, Jósika Miklós, Vas Gereben, Gaal József, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Bajza József, Czuczor Gergely, Nagy Ignác, Fáy András, Gyulai Pál, stb. voltak a lap munkatársai. Ezeken az elsőrangú írókon kívül még sok, akkor ismert, de ma már legnagyobbbrészt elfelejtett írónk nevével is találkozunk az *Életképek* hasábjain. Így pl. Lauka Gusztáv, Irinyi József, Liszniai Kálmán, Garay Alajos, Sárosy Gyula, Obernyik Károly, Vajda Péter,* Kuthy Lajos, Karacs Teréz, Pongrácz Nina stb. Frankenburg jól értett munkatársai megválogatásához s egész jelentéktelen író csak jó művével szerepelhetett lapjában. A «korszerű nemzeti vállalatot» szívesen fogadták és a laptársak szerencsét meg akkora népszerűséget kívántak az *Életképek*nek, melyet «nemcsak céljánál, de eddigi tartalmánál fogva is megérdemel». (*Pesti Divatlap*, 1843. I. 440. hasáb.) A «kedvező omenek közt megindult munka folyvást dicséretesen» haladt célja felé, s csak a szigorú *Athenaeum* bírálója hibáztatta, hogy Fáy és Frankenburg a bevezetésben «fogadós nélkül számoltanak» és ígéreteiket nem tudták 100 százalékgig beváltani.

«Az *Életképek* azon iskolából, vagy jobban mondva írói párt töredékéből keletkezett, mely ezelőtt 12 évvel a *Rajzolatok*ba tette le gondolatait.» (*Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 129. l.) Ezért a humort választotta fő eszközül, de nem feledkezett meg a komolyabb elemről sem. Minden számban közölt egy-egy komolyabb tárgyú cikket is, és Vahot Imre itt tartotta az *Életképek* szerkesztését elhibáztatnak, mert «túlcsapong» egy divatlap keretein. A Kisfaludy-Társaság kritikai lapja, a *Magyar Szépirodalmi Szemle* nagyon

szigorúan ítélte meg a folyóiratot. Szerinte a komoly cikkek és a kritikák mint kísérletek érdemelnek csak figyelmet, politikai színezetű közleményei pedig gerinctelenek s az *Életképek* «egy mákszemnyit sem javultak alaposság- és férfiaságban» (1847. I. 175. l.). A bírálat azonban szigorú, sőt majdnem igazságtalan. Igaz ugyan, hogy a folyóirat nem éri el az *Athenaeumot*, szépirodalmi sajtónk első korszakának tetőpontját, de megközelíti s érdekesség és népszerűség tekintetében felül is múlja. Kortársai közt pedig az első helyen áll. Nem hízeleg az arisztokráciának, mint a *Honderű*, de nem is kérkedik magyarossággával, mint a *Pesti Divatlap*. Nem keveredik soha a durvaságba és személyeskedésbe fajuló polémikba s nem lesz soha tapintatlan. Ez mind a szerkesztő érdeme volt. Frankenburg ügyes kezű, tapintatos ember volt, aki jól értett az összegyűlt anyag megrostálásához és ki tudta belőle választani a maradandó értékűt. Szigorú, de igazságos kritikával dolgozott és mindig lapja színvonalát tartotta szem előtt. Azonban nem volt benne elegendő könnyedség, mint Vahotban, kinek lapja frissebb volt. Ezért a hiányért bőven kárpótol az, hogy íróink legjavát az *Életképek* köré tudta gyűjteni és evvel mintegy irodalmi központot alkotott.

Az *Életképek* megszűnésével jelentős irodalmi korszak ért véget. A szabadságharc mindent elsöprő vihara magával sodorta összes szépirodalmi folyóiratainkat s az 1849-ben megindult *Hölgyfutárt* nem számítva, nem volt átmenet az abszolutizmus ideje alatt megindult folyóiratokhoz.

Áttekintve szépirodalmi folyóirataink hosszú sorát, sok értéktelennel találkoztunk, de ezeknek enyhítő körülményül az szolgáljon, hogy a kezdet nehézségeivel kellett küzdeniök, a pár értékes pedig bőven kárpótol a többinek fogyatkozásaiért.

IFJ. PONGRÁCZ ALAJOS.

A KÖZÜZEMEK KÉRDÉSÉHEZ.

Az állami, városi és egyéb közüzemek kérdése azon problémák közé tartozik, melyek közvéleményünket huzamosabb idő óta foglalkoztatják. Különös időszerűséget nyert azonban ez az ügy napjainkban, midőn a súlyos megélhetési viszonyok folytán könnyen kap lábra minden olyan felfogás, mely a bajok okát a kormányzat hibáiban keresi. A kérdés ilyenformán a politikai agitáció keresztútjába került, ami rontja a tárgyilagos megítélés esélyeit.

Tárgyilagos, szenvedélymentes megítélés helyett nálunk a közüzemek előítéletek alatt állanak, úgy, hogy ma erről a kérdéstről jóformán csak szélsőséges véleménynyilvánításokat hallani. Gyakorlatilag ez oda vezet, hogy a közüzemek szenvedélyes ellenzői elítélnék oly községi vállalkozásokat is, melyek védni való magángazdasági érdekeket nem sértenek, míg más oldalon védelemre találnak oly közpénzen fenntartott vállalkozások is, melyek jövedelmet nem hoznak, a magángazdaság helyzetét pedig súlyosbítják. Ennek a fonák-ságnak az az oka, hogy nálunk, mint annyi más kérdésben, a közüzemek kérdésében is, sajnos, nagyobb súlyuk van a politikai, mint a gazdasági érveknek.

Pedig épp ilyen kérdésektől kellene és lehetne a politika robbanó anyagát távoltartani. Kellene, mert gazdasági kérdésekben a politikai beállítás óhatatlanul hibás következtetésekre vezet, és lehetne, mert hiszen a legellentétesebb politikai felfogások vezethetnek és vezettek tényleg a közüzemek pártolásához vagy ellenzéséhez.

A marxizmusnak sarkalatos programmpontja a magángazdasági vállalatoknak köztulajdonba való vétele, ami a közüzemeknek a lehető legszélesebb körre való kiterjesztésé-

vel egyértelmű. Ugyanoda vezethet azonban a legkonzervatívabb politika is, ha az etatizmus túlfejlődésével párosul és nem jön tudatára annak, hogy, mialatt a népesség szükségletének jobb kielégítési módjáról kíván gondoskodni, észrevétlenül a kapitalisztikus berendezkedés létalapját, a magángazdaság boldogulását gyengíti. Éppen nálunk, Budapest székesfőváros üzeminek története példát nyújt arra is, hogy demokratikus pártok valósítottak meg egy egészen széleskörű üzemi hálózatot.

Különös fontosságuk volt a közüzemeknek a közelmúltban a hadviselő államokra, valamint a háború után is mindazon közületekre nézve, melyek akár a polgári kormányzat, akár a szocializmus felé keresték az átmenetet.

Ennek az utóbbi folyamatnak jellemzésére kovácsolták Németországban a «Kalte Sozialisierung» jelszavát, mely ha nem is hangzik rokonszenvesen, mégis nincs bizonyos találóerő híján. A társadalomgazdasági intézmények fejlődésének egyik sajátossága, hogy sokszor a legellentétesebb elvi kiindulópontokról jut a gyakorlat csaknem azonos fejleményekhez, melyeket néha már-már csak a címke tesz megkülönböztethetővé. Így van ez a közüzemekkel is.

Németországban és Ausztriában az összeomlás után a szocialista gazdasági rendszerhez való átmenet címén propagálták a közüzemeket, közvetlenül a háborús gazdaság «Planwirtschaft»-jába kapcsolódva. Mintha a háborús kormányok egyenesen a szocializmus megvalósítása érdekében vonták volna ellenőrzésük alá a gazdasági életnek mindmégannyi ágazatát! A nagy hadianyag-gyárak, az Arzenál, stb. mintha csak azért fejlődtek volna a háború alatt óriási üzemekké, hogy belőlük a «Deutsche Werke», Ausztriában «Wöllersdorf» stb. alakulhasson ki.

Azok a törekvések, hogy a háborús gazdálkodás romjain békés árucikkek tömeges előállítására rendezkedjék be az állam s ily módon egyrészt a termelés terén magának fokozódó súlyt vívjon ki, másrészt a munkásság gazdasági megerősítését és fokozott politikai támogatását biztosítsa, tudva-levően kudarcot vallottak: az «Umstellung» még annyira sem sikerült az államoknak, mint a magángazdaságoknak;

a hadiüzemek berendezését és értékeit jórészt elkótyavetyélték, a szocializálás hitelét vesztett jelszavát pedig ma már senki sem meri hangoztatni.

Mi történt pl. a háború alatt fegyver- és lőszergyártás céljaira Ausztriában létesített nagy ipartelepekkel? Az osztrák állam ezektől általában szabadulni igyekezett, és ma már az állam maga csak kisebb mértékben szerepel mint termelő ezen telepeknél. A blumai robbanóanyag-gyár néhány évvel ezelőtt részvénytársasággá alakult, mely az állam tulajdonában levő műveket hosszabb időre kibérelte. A részvénytársaság alaptőkéjének 50 %-át az osztrák állam jegyezte. A többi blumai telepek magánkézre kerültek és más gyártási ágazatok szolgálatában állanak. Ugyancsak magánkézbe kerültek a fischamendi állami üzemek is. Az arzenálból csupán egy gépgyár maradt az osztrák állam tulajdonában, míg a többi műveket, műhelyeket és helyiségeket bérbeadták. A wöllersdorfi telepek meglehetősen kihasználatlanok, amennyiben új iparágak ottani megtelepítése a jelenlegi gazdasági pangás mellett nehézségekbe ütközik. Magyarországon a győri és magyaróvári hadianyaggyárak helyén alakultak nagyobb ipartelepek, még pedig műselyem- és műtrágya-gyár, mely utóbbinál az állam érdekelve van. Mint sok más téren, e tekintetben is egyedül a konzervatív Angliának volt annyi merészsége, hogy a háborús állami vállalkozásokat a békekötés után a legsürgősebben megszüntesse.

Arra nézve, hogy az állami üzemek túltengése hova vezethet, ritka tanulságokat rejt magában a queenslandi eset. Queensland ausztráliai államnak labour-párti kormánya nagyszabású államszocialisztikus kísérletet kezdeményezett, mely napjainkban omlott össze, maga alá temetve azokat, akik az adófizető polgárság 3.700,000 fontját költötték el erre az utópiára.¹

A kapitalisztikus alapon álló pártok, melyek a múlt év május havában lefolyt választások alkalmával kormányra jutottak, gondoskodtak arról, hogy a tizenöt év pénzügyi

¹ *Times*, 28. V. 1929. Azonkívül az államvasutak vesztesége 14 év alatt 17 millió font volt. *Times*, 11. VII. 1929.

gazdálkodásának egy részlete se maradjon felderítetlenül és az angol sajtó bőségesen tárgyalta az anyagot, kihasználva a nem mindennapi alkalmat a gyakorlati szocializmus lejáratására. Valójában nem a szocializmus bukott meg Queenslandban, hanem egy felemás rendszer : a szocializmus kapitalisztikus alapokon. De az eredmény méltán gondolkodóba ejtheti nemcsak azokat, akik marxista kiindulóponton állanak, hanem azokat is, akik egy építő politika velejárója gyanánt pártolják a közüzemek körének kiterjesztését.

Mikor a Ryan-kormány 1915-ben hivatalba lépett, első dolga volt az államvasuti alkalmazottak fizetésemelése, ami természetesen nem maradhatott elszigetelten, hanem csakhamar a munkapiac egész terére áttérjedt a béremelési folyamat és az általános árszínvonal emelkedését vonta maga után.

Tulajdonképen ezen a ponton merült fel az állami üzemek létesítésének időszerűsége, mert ezek lettek volna hivatva olcsóbb termelés révén az árakra mérséklőleg hatni és ekként az általános béremelés hatását ellensúlyozni. A kormány először állattenyésztési farmokat vásárolt, bérelt és alapított, majd a városokban mészáros és hentesüzemeket, halvásárcsarnokokat és üzleteket nyitott. Következő lépés gyanánt állami konzervgyárak létesültek, állami kezelésbe kerültek a vasuti vendéglők, állami szállodák nyíltak meg, szénbányák, kohók, fűrészmalmok jutottak államtulajdonba és állami kezelésbe. Ez a nagykiterjedésű állami tevékenység óriási hivatalnoki szervezetet igényelt, s ez képtelennek bizonyult az üzemek gazdaságos vezetésére. A termelési költségek félelmetesen megnövekedtek, a veszteségek halmozódtak, a nélkül, hogy a rendkívül nagy áldozatok az életszínvonal olcsóbodásában ellentételt nyertek volna. Mire az elbódított közvélemény magához tért és véget vetett a költséges kísérletnek, a következő jóvátehetetlen veszteségekkel találta magát szemben :

Állami szénbányák	146,000	angol font
arzenbányák	62,000	„ „
kohók	1.148,000	„ „
gyapotkereskedelem	115,000	„ „
élelmiszerüzemek, szállók, stb. ..	1.344,000	„ „
állattenyésztés	674,000	„ „

Hogy ezek a számok mit jelentenek, azt csak akkor tudjuk mérlegelni, ha tekintetbe vesszük, hogy Queensland állam lakosságának a száma nem éri el a nyolcszáztezret.

Az új kormány mindezeket a vállalatokat megszüntette és ezek részben ma is szünetelnek, részben visszakerültek a magántevékenység körébe, a világ pedig gazdagabb lett egy tapasztalattal, mely joggal szolgálhat emlékeztető gyanánt.

Magyarország sok tekintetben hátrányban van a nyugati államokkal szemben, de van egy előnye, amelyet nem használ ki eléggé, és ez abban áll, hogy a nyugati eszmeáramlatok gyakorlati kihatását módjában van közvéleményünknek kritikai megfigyelés tárgyává tenni, mielőtt azok hozzánk elérkeznének, és ha ezen megfigyeléseket idejében elvégezzük, akkor, mire nálunk is felmerülnek a külföldön már sikerre vagy katasztrófára vezetett követelmények, tulajdonképen már tudnunk kellene, hogy milyen állaspontra helyezkedjünk velük szemben.

A felől ugyanis tisztában kell lennünk, hogy az állam mindenhatóságának gazdasági térre való kiterjesztését célzó törekvések állandóan megvannak, csak megjelenési formájukban különböznek. Magasabb szempontból azonban teljesen egyre megy, hogy az ilyen törekvések az államszocializmus jelszavát hangoztatják-e, vagy más, a mai hangulatnak jobban megfelelő megjelenési formát keresnek.¹

A mai közüzemek eredetét részben megtaláljuk azokban a mintaüzemekben és gazdaságokban, melyek a XVII. és XVIII. században új gazdálkodási és iparágak meghonosítása, munkaalkalmak létesítése, példaadás, kiképzés céljaira létesültek (állami porcellán-, selyem-gyárak stb.). Részben azonban a középkorba nyúlnak vissza a mai közüzemek eredetei, midőn a regáliák kihasználása (bányászat, pénzverés) már valóságos állami üzemek formájában ment végbe. A vásárcsarnok, vásárpénztár intézménye is a régi rendi világ közüzemeinek leszármazottja. A modern közüzemek nagyobb

¹ Hogy az állam mindenhatósága felé való törekvés, az etatizmus elhatalmasodása konzervatív szempontból sem kívánatos, azt a *Magyar Szemlé*ben fejtette ki nemrég báró Kornfeld Móric egyik értékes tanulmánya.

részét azonban a városi együttélés által előidézett közszükségletek hívták életre és azok minden államban történetileg alakultak ki. Érdekes fejlődést látunk Angliában, hol a szabad versenyt sok tekintetben a koncessziós rendszer váltotta fel az előtörő municipiálszocializmus hatása alatt, de még mindig szokatlanul nagy tere maradt a közszükségletek terén a magánvállalatok versenyének. (Vasútak!) Franciaországban az állami, de különösen a községi házi kezelésben levő üzemeknek köre aránylag szűk. Annál nagyobb Németországban, hol különösen a technikai haladás hatása és az adóteher nyomása alatt a községi üzemeknek szinte áttekinthetetlen sokasága mellett speciális csoportos üzemek (Zweckverbandok), valamint nagyarányú községi üzemek (Centrálék) alakultak ki főleg részvénytársasági formában vitt vegyes gazdasági üzemek gyanánt, melyek egyesítik a községi kezelést a magántőke közreműködésével. Ezeknek a vegyes közgazdasági formáknak számos pártolója és ellenzője akadt és az egész irodalmat kitevő vitaanyag áttanulmányozása sem visz túl azon a ponton, hogy az ilyen alakulatoknak kellő működése morális és kultúrtényezőktől elválaszthatatlan, helyesebben a szerint igazodik, hogy az örökös közszellem, a közönség kultúrfokától függően, mennyire tartja ébren aktív ellenőrzés keretében az erkölcsi követelményeket.

A németországi és hazai fejlődés között a legszembevetőbb különbség az, hogy míg ott a szocializálási törekvés igen erős hatást gyakorolt a közüzemek kialakulására, addig nálunk inkább a vállalkozási szellem fejletlensége, a tőkehiány és az a társadalmi betegség mozdította elő a közüzemek fejlődését, részben talán túltengését is, mely abban áll, hogy miközben az államot szidjuk, egyben minden kezdést tőle várunk, hogy aztán ismét a végrehajtó hatalom túlsúlyán panaszkodjunk.

Községi üzeink, első sorban Budapest Székesfőváros Üzeimei szintén nem annyira tervszerűen létesültek, mint Németországban, hanem rendszertelenül, inkább a községi háztartás pénzügyi egyensúlyának érdekében, egyébként az önkormányzat szellemében, a községi hivatali szervezet és a képviselőtestület együttműködése révén.

Nem célunk e helyen a közüzemek fogalmi elhatárolásával tüzetesebben foglalkozni, annál kevésbbé, mert e tekintetben utalhatunk dr. Ereky István alapos tanulmányára (1. *Városi Szemle*, 1929. évi 2—3. szám), mely helyesen vonja meg a határt egyrészt közintézetek és közttestületek, másrészt az állam, illetőleg a községek által fenntartott üzemek és az utóbbiakon belül ismét magán és közüzemek, még pedig közigazgatási és pénzügyi közüzemek között. A valószínűségben ugyan ezek a határok kevésbé érzékelhetők, amennyiben a tényleges fejlődés áthágja az eszmei korlátokat, mindazáltal nem felesleges megállapítani, hogy, ha az állami vagy községi üzem hasonló bevételekre igyekszik szert tenni, mint a magánvállalkozás, akkor a kérdéses üzemeket köztulajdonban levő magánüzemeknek tekinthetjük, és levonhatjuk azt a követelményt, hogy az ily üzemeknek külön kiváltságai ne legyenek, jöllehet ennek kimondása tulajdonképen csak a meghatározás ismétlése. Ezeknek az üzemeknek a magántulajdonban levő üzemekre gyakorolt hatása figyelemmel kísérendő, mert ezek azok, melyek, tekintve, hogy rendszerint különösebb jelentőségük az állami vagy községi háztartásban nincs, minden további nélkül megszüntethetők, ha a magángazdaságra káros kihatásuk észlelhető. Külön figyelemre méltók a versenyre, illetőleg árszabályozásra egyenesen hivatott köztulajdonban levő magánüzemek, melyeknek megítélésére nézve szintén annak kell irányadónak lennie, hogy mennyire felelnek meg rendeltetésüknek. A köztulajdonban levő magánüzemekről megkülönböztethető szorosan vett közüzemek azok, melyeknek tekintetében az állam a létesítést és kihasználást illetőleg monopóliumot biztosít magának, akár a pénzügyi kihasználáson, akár a közigazgatási feladatnak tartott hatáskör betöltésén van is a súly. Midőn a «Budapest Székesfőváros Közigazgatásáról» szóló törvény üzemeken a székesfővárosnak azokat az üzleteit, vállalatait és telepeit érti, «amelyeket a székesfőváros vagy kizárólag saját szükségleteinek ellátására, vagy más fogyasztók szükségleteinek kielégítésére is szervezett, vagy jövőre szervez», akkor felöleli a községi üzemek összes kategóriáit, irányelvnek azt jelölve ki, hogy az «üzemeknek első sorban a szükségletek

kedvezőbb, jobb és olcsóbb kielégítését, másodsorban a székesfőváros háztartásának könnyítését kell szolgálniok».

Budapest székesfőváros üzemei között mind a háztartási üzemek — melyek a községi háztartás szükségletét elégtetik ki, — mind az ú. n. közönségüzemek nagy számban vannak képviselve. Tulajdonképeni közüzemek mellett, melyek monopóliumon alapulnak, nagy számban találkozunk magánüzemekkel is, melyeknek egyenként való felsorolásától annál is inkább eltekinthetünk, mert ily felsorolást a budapesti kereskedelmi és iparkamara kiadásában a közelmúltban megjelent *A közüzemi kérdés Magyarországon* című tanulmány tartalmazott, mely a napisajtó révén szélesebb körben is ismeretessé vált.

A magánüzemek és a közüzemek közül a háztartási jellegűek azok, melyek részben az egyenlőtlen verseny miatt, melyet a magánvállalatokkal szemben folytatnak, részben azonban azért is, mert a községi háztartásnak korántsem juttatnak oly jelentős hozzájárulást, mely létezésüket ezen szempontból indokolhatná, az érdekképviseltek részéről támadásoknak vannak kitéve, míg a tulajdonképeni közüzemeknek inkább csak egyes túltengései, kinövésai, nem annyira szervi, hanem működésbeli zavarai hívják ki a bírálatot. Ennek megfelelően a székesfőváros magánüzemei és háztartási jellegű közüzemei közül egyeseket az utóbbi hónapok városházi harcai során máris megszüntetésre ítélték és pedig főleg azokat (konyhakerti üzem, faáru-gyár), melyek a lakosság egyes köreinek megélhetésébe vágó versenyt támasztottak, a nélkül, hogy ez a háztartás javára mutatókozó jelentékenyebb feleslegek által indokolható lett volna, míg a tulajdonképeni közüzemeknek inkább térfoglalásáról lehet beszámolni, mint azt a kamara emlékirata vissza is tükrözteti.

Az új fővárosi törvény (1930. évi XVIII. tc. Budapest székesfőváros közigazgatásáról) a fővárosnak háromféle üzemét különbözteti meg. Az első típus azon üzemeké, amelyeket a székesfőváros egymaga létesít és tart fenn, még pedig egyéni vállalként, illetőleg egyéni cégeként. A második típus a részvénytársaság alakjában vezetett olyan üzem, amelyet a székesfőváros mint egyedüli tulajdonos tart fenn. A harma-

dik az oly részvénytársaság vagy szövetkezet, amelynél a székesfőváros mint részvénytulajdonos vagy üzletrészes tag érdekelt.

A községi üzemeket eredetileg az egyes tanácsi ügyosztályokon belül kezelték, újabban azonban az üzemek vagyonaát a község egyéb vagyonától elkülönítik és külön számadási alanyként kezelik, hogy a jövedelmezőség ily módon megállapítható legyen. Az üzemeket ekként önállósítják. Az egyes üzemek mint önálló bejelentett kereskedelmi cégek szerepelnek; természetesen a közgyűlés, tanács és ügyosztályok ellenőrzése, irányítása épségben marad akkor is, ha az üzem részvénytársaság formájában működik. Fennmarad a kormány ellenőrzése is, mind az állami, mind a községi üzemeknél, akár magánjogi, akár közigazgatási jog szerinti formában működnek is.

Az új fővárosi törvényben az üzemekre nézve néhány fontos elv valósul meg, melyek közül a következőket kell kiemelni: A számviteli ellenőrzés kiterjesztése az üzemek minden jövedelmének és vagyonának kezelésére még akkor is, ha az üzem vagy intézmény igazgatását külön jogi személy (részvénytársaság, cég stb.) látja el, amelynél a székesfővárosnak felénél nagyobb érdekeltisége van (51. §). Az üzemek költségvetésének belefoglalása a székesfőváros költségvetésébe, mely rendelkezést a részvénytársaság alakjában működő üzemekre is alkalmazni kell, ha a székesfőváros a részvények többségének tulajdonosa (75. §). Alapelveként kimondja a 87. §, hogy üzemeket csak a közérdek által indokolt szükség esetében lehet létesíteni. Üzemek részvénytársasági alakban való létesítéséhez ezentúl a belügyminiszternek a pénzügyminiszterrel egyetértve megadandó hozzájárulása szükséges. Az üzemek vagyonát egyenként, a székesfőváros többi vagyonától elkülönítve a kereskedelmi üzleteknél szokásos szabályok szerint kell nyilvántartani és kezelni. Az egyes üzemek részére esetleg szükséges beruházási és forgótőkét a székesfőváros pénzkészleteiből csak kölcsönként lehet folyósítani, vagy erre a célra külön kölcsönt kell felvenni. Minden üzem a kezelésébe átadott vagyon értékét, a kölcsönként kapott beruházási és forgótőkét — hacsak a törvényhatósági

bizottság kifejezetten másként nem rendelkezik — törleszteni és azok után a megfelelő kamatot fizetni köteles (87. §). Részletesen kiterjeszkedik a törvényjavaslat az egyes üzemek szervezetét rendező üzemi szabályzat létesítésére, a nem kereskedelmi társaság formájában szervezett üzemek üzemigazgatásának megszervezésére, az üzemvezetők és üzemi alkalmazottak jogviszonyára, továbbá azon módozatokra, amelyek mellett a székesfőváros a kereskedelmi társaság alakjában működő üzemeknél a tagsági, illetőleg részvényesi jogait gyakorolja.

Marad azonban a községi üzemek tekintetében még e törvény után is sok oly természetű tennivaló, amit a törvény elő nem írhat és ami a helyes állami, részben városi politika feladata. A villanyszolgáltatás terén külön energiatörvényre van szükség, hogy a meddő eltorgácsolódás helyett egészséges összetétel foglaljon helyet, mégis a meglévő berendezések elértéktelenedésének elkerülése mellett. A hatósági üzemeknél előforduló tőkepazarlásnak, tőkék haszon nélkül való, vagy kevésbbé jövedelmező módon való lekötésének foglalkoztatnia kell a hivatott hatóságokat. Ügyelni kell arra, hogy a közüzemek a technikai haladásnak, a kereskedelmi szellemnek kerékkötőivé ne váljanak, a magángazdaság tőkeszükségletének fedezését meg ne nehezítsék, a lakosságnak saját adófillérjeiből táplált egészségtelen versenyt ne támaszszanak, ezáltal az adóbevételek csökkenését, a belső tőkeképződés visszafejlődését ne idézzék elő, politikai szempontok előtérbe ne nyomuljanak és így tovább.

Joggal lehet kifogásolni, ha egyes községi vagy állami üzemek hivatásukon túlmennek, bár e tekintetben a határt nem könnyű megvonni. Így pl. az Államvasutak kiterjesztik működésüket oxigén-gyártásra, fatelítő telepek üzemben tartására, mérlegjavító üzemekre. Az IBUSZ menetjegy-árusítással, cukorka, gyümölcs, hírlap, játékszerek árusításával, az Államvasuti Gépgyár kályhák, csavarok, szerszámok készítésével, a Mezőhegyesi Méneshirtok kocsigyártással, az állami Dohánygyár dobozok előállításával, a földművelésügyi minisztérium seprőkészítéssel is foglalkozik. Báró Madarassy-Beck Gyula m. év március 20-án tartott előadásában

12 állami és községi nyomdáról, továbbá élelmiszerüzemekről, csemegekereskedésekről, községi gyógyszerüzemekről és szappangyárakról, községi kőbányákról stb. emlékezett meg, mint oly üzemekről, melyeket a kereskedelmi és ipari érdekeltség kártékonynak és eltörlendőnek tart. A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet építőanyag-árusítással is foglalkozik. A főváros gázgyára egyben szén, kokszt és kályhákat árusít. Az Országos Tejszövetkezeti Központ a tejvállalatoknak, a kátrányozó és bitumenező telep viszont az ezen szakmába vágó üzemeknek támaszt érzékeny versenyt. Az idevágó eseteknek igen részletes gyűjteményét tartalmazza a kereskedelmi kamarának már fentebb ismertetett emlékirata.

Hogy bizonyos szükségletek közérdekből leghelyesebben közüzemek útján elégíthetők ki, az ma már nem vitás. Ilyen tudvalevően a nagy városok világítása, a vízellátás, vágóhidak üze me, de ilyen a vasút, a posta, a telefon, a távíró- és rádiószolgálat is. Ezekre nézve csak oly országokban merülhet fel az a kérdés, hogy köz- vagy magánüzem tárgya legyenek-e, ahol történetesen magánkézben vannak. Ha különösen az állami közlekedési-, posta- stb. szolgálat terén fordulnak is elő vissza sságok, azoknak orvoslása nem abban áll, hogy az illető szolgálatot magánérdekelt ségek válalják át. Épen napjainkban tapasztalhatjuk, hogy a terményértékesítési válsággal kapcsolatban nálunk is oly tarifapolitikai engedményeket és áldozatokat követelnek a vasúttól, melyek általában csak akkor indokolhatók, ha a vasutat, tekintet nélkül arra, hogy az állami igazgatás ágazata gyanánt vagy független kereskedelmi vállalatként kezel tetik, végeredményben mégis csak úgy tekintjük, mint közérdekű vállalkozást, melynek közgazdasági problémákkal szemben első sorban a közérdeket és csak másod sorban vagy egyáltalán nem szabad jövedelmező ségi szempontokat követnie. Különösen mai tőkeszegény állapotunkban egyenesen bűn volna azokat az óriási befektetéseket, melyeket a vasút, távíró stb. jelent, a magántőke szabad versenyének megnyitása által kérdéses értékűvé tenni. Ilyesmiről azonban — ismét eljük — ma szó sincs. A régi, békebeli értelemben vett

állami üzemekre vonatkozólag a kérdés feltevése akként toldott el, hogy ezeknek az üzemeknek nem a létéről vagy nem létéről, illetőleg állami vagy nem állami üzemként való folytatásáról van szó, hanem csupán arról, hogy mint állami üzemek milyen elvek szerint kezeltessenek, illetőleg milyen közérdekű szempontok volnának ügyvitelük terén érvényesíthetők.

Hiszen a vasutaknak, posta-takarékpénztárnak stb. a szorosan vett állami igazgatás köréből való kiemelése révén másutt is, nálunk is sikerült ezen intézményekre nézve megalkotni azt a működési formát, melyben hivatásukat legjobban teljesíthetik, vagyis beilleszkedhetnek a forgalmi életbe, a nélkül, hogy az oltalmukra bízott közérdekek védtelenül maradnának. Szabályozásra tehát csak a keresztülvitel módja szorulhat.

A magyar állam 1929—30. évi költségvetése nyolc szorosan vett állami üzemet különböztet meg. Ezek a következők: 1. Posta, táviró, távbeszélő; 2. Államvasutak; 3. Állami vas-, acél- és gépgyárak; 4. Állami erdőgazdasági birtokok; 5. Állami mezőgazdasági birtokok; 6. Selyemtenyésztés; 7. Posta-takarékpénztár; 8. Kőszénbányászat.

Az állami közigazgatásra vonatkozó számadatok között azonban még sok más üzemi ágazat körvonalai bontakoznak ki, minők: dohányjövedék, egyéb állami jövedékek (só, mesterséges édesítőszer), állami nyomda és hosszú sora a legkülönbözőbb természetű üzemeknek, melyeknek köréről a kamara emlékirata bőséges tájékoztatást nyújt.

Ha az állami üzemek fogalmát nem szorosan a költségvetési értelemben vesszük, hanem kiterjesztjük érdeklődésünket mindazokra az üzemekre, melyeknél az állam anyagiilag érdekelve van, akkor e helyen emlékezhetünk meg a zárszámadásokban felsorolt állami tulajdonban levő értékpapírokról is, melyek az államnak az illető üzemeknél vállalt részesedését képviselik. Az állam mint értékpapír-tulajdonos nem egyszerű részvényes, hanem részvételével kapcsolatban az illető vállalat ha nem is az állami fennhatóságnak, de mindenesetre az állami tekintélynek letéteményesévé válik és oly teendők gyakorlását veszi át, melyek ezáltal jellegüket

megváltoztatják és fél-, sokszor több mint félhivatalos jelleget nyernek.

Helyesen jár el tehát a kereskedelmi kamara kiadásában megjelent tanulmány szerzője, midőn kiterjeszti figyelmét azon vállalatokra és ezeknek alvállalataira, melyeknek részvényei egészben vagy részben a pénzügyi, földművelésügyi és népjóléti minisztérium vagy a tulajdonképeni állami üzemek tárcájában vannak.

Szempontunkból idetartoznak azonban azon vállalatok is, melyeknél az államnak részvénybirtoka nincs ugyan, de azokat a jelenben vagy a multban támogatásban részesítette, amilyenek pl. a Haditermény rt., a Futura, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete; sőt azok is, melyeknél az érdekeltség vagy a támogatás valamely állami ellenőrzés alatt álló alap révén (pl. film-alap, vallási vagy tanulmányi alap) áll fenn, pl. a Nemzeti Hitelintézet rt., vagy más állami vagy félállami üzem révén; pl. FAKSZ, Tufaművek rt.

Ily módon a kérdéseknek olyan szövedéke táruelénk, melynek részletekbe menő tárgyalásához magánszemélyek részére a hiteles adatok nem eléggé hozzáférhetők és csupán kívánni lehetne, hogy a közvélemény tájékoztatása céljából a kormány maga gondoskodjék olyan összefoglaló ismertetésről, melynek alapján az állam érdekkörének kiterjedéséről, valamint az ezen érdekkörbe tartozó vállalatok működéséről és jövedelmezőségéről magunknak igaz képet alkothassunk.

Ma, midőn a magángazdaság annyit vár az államtól és midőn másrészt az államnak a háború utáni új tőkeképződés érdekében óvatosabban kell igénybevennie az adóerőt, mint valaha, kétszeresen fontos, hogy a közteherviselésből származó állami bevételeknek az a része, melyből állami vagy félállami üzemeket tartanak fenn, csakis oly felhasználást nyerjen, mely a magángazdaság helyzetét javítja, nem pedig rontja. Az pedig, hogy ez mennyiben valósul meg, az adatok feltárása kapcsán a közvélemény ítélete alá volna bocsátandó.

Kétségtelen, hogy csupán a zárszámadás által állami üzemnek jelzett nyolc vállalati kategória körében találunk oly üzemeket, melyeknél feltalálhatók az állami üzemek

minősítő kritériumai, illetőleg melyeknél kétségtelenül, már első tekintetre fennforog az állami üzem gyanánt való működés indokoltsága; a többiek oly vállalkozási ágak, melyek nem szorosan vett közszükségletet elégítenek ki és éppen ezért, minthogy nincsenek szorosan vett állami üzemek gyanánt minősítve, bizonyos felemás formában működnek és élvezik az állami támogatást.¹

Ezen vegyes vállalatoknak szól az az illetékes helyről elhangzott kijelentés, hogy «a közüzemek csak oda valók,

¹ Néhány szóval külön meg kell emlékeznünk azokról a fél-állami vállalatokról, amelyek szövetkezeti formában működnek. A szövetkezeti gondolat az évtizedek során fejlődésen ment keresztül és a mai szövetkezetekre nem ismerne rá, aki csak a Robert Owen-féle cooperative society-ről, vagy a rochdale-i pionírokról hallott. De a magyarországi szövetkezet is más, mint pl. a poroszországi, mert hiszen más szükségleteket van hivatva kielégíteni és más hatásoknak volt kitéve történeti kialakulása során. A szövetkezetek kifejlődésében Magyarországon talán több része volt az állam befolyásának, mint másutt, aminek megvoltak a maga gazdaságpolitikai előzményei. Viszont természetesnek kell találni, hogy a szövetkezetek terjeszkedését ily körülmények között kereskedelmi oldalról még nagyobb aggodalommal nézték és még hevesebben támadták nálunk, mint más országokban. Minthogy pedig a szövetkezetek intézményesen nehezebb mozgásuk folytán még kevésbé tudták kiegyensúlyozni a háborús és háború utáni csapásokat, mint a magángazdaság más tényezői és sok esetben állami támogatásra volt szükség, hogy a beléjük kebelezett erkölcsi és anyagi tőkék az időknek áldozatul ne essenek, sokan hajlamosak arra, hogy hovatovább az összes szövetkezetekben már csak az állami támogatás megnyilvánulását, ténykedését lássák.

Tudvalevően az állam mai gazdasági helyzete nem engedi meg, hogy a szövetkezeteket továbbra is oly mértékben részesítse anyagi támogatásban, mint az az átmeneti időben szükséges volt. A kormány 1924 óta becslés szerint mintegy 50 millió pengőt fordított a szövetkezetek támogatására, fenntartására és kiépítésére. Ma már azonban a szövetkezetek vezető férfiai maguk is elérkezettnek látják az időt arra, hogy a szövetkezetek az állami befolyás alól fokozatosan mentesülve, visszajussanak eredeti útjukra, mely az önségély elvéből indult ki. A szövetkezeti formában működő állami üzemekre tehát azt a gyakorlati követelményt kellene felállítani, hogy ezeknél a szövetkezeti forma — bizonyos kíméleti idő letelte után — ne szolgálhasson okul arra, hogy az ily állami üzemeket a többitől eltérő szempontok szerint bírálhassák el.

ahol nagy és általános tömegszükségletek elégítendőek ki. Le kell tehát építeni minden olyan állami és hatósági üzemet, mely oly feladatokat lát el, mely feladatok ellátása a magángazdaságra tartozik.» (Bud János közgazdasági miniszter hivatalbalépésekor, lásd *Az Est* 1928. IX. 23. számát.) Németországban a birodalmi közgazdasági miniszter már két évvel előbb csaknem ugyanezt hirdette, kijelentvén, hogy «az állam csak azon gazdasági területeket foglalhatja el, melyeken a magángazdaság erői elégtelennek bizonyulnak és ahol a túlnyomó közérdek az állami tevékenységet kívánja, pl. központi hitelszervezés, a forgalom nagy vállalatai stb.» (Reichswirtschaftsminister Curtius, auf dem Reichsparteitag der deutschen Volkspartei, Köln, 1926.)

Nincs szószólója annak, hogy a köztestületek ezen meghatározás alá nem tartozó vállalatokat fenntartsanak és ezáltal az adófizetőknek magukból az adóbevételekből és közpénztárak hiteleiből, tehát még a jövő nemzedék adóinak igénybevételével is, valamint monopolisztikus túlsúlyuk és közterhek alól való mentességük kihasználásával versenyt támasszanak. Állami és magánüzem között egészséges verseny el sem képzelhető.

Meg kell vonni e tekintetben a világos határokat és a belső tőkeképződés érdekében kiküszöbölni azokat a közüzemeket, melyek talán a háború utáni zűrzavaros viszonyokban hivatást teljesítettek, de ma már a magángazdaságot veszélyeztik és ekként közgazdasági szempontból is ártalmat jelentenek.

Ezen a helyen kell megemlíteni, hogy a felesleges közüzemek első sorban nem a nagy tőkecsoportok érdekeibe ütköznek, legalább is kevés az olyan közüzem, mely a bankoknak, bányavállalatoknak, a nagyiparnak vagy nagykereskedelemnek támasztana versenyt. A felesleges közüzemek inkább az ipari és kereskedelmi középosztály és kisemberek érdekeit sértik, ugyanazokét, akikre hárult túlnyomó részben a pénz és hadikölcsön elértéktelenedéséből származó veszteség is. Ennek megállapítása a kérdés társadalompolitikai megvilágításának szempontjából korántsem közömbös.

Éppen ezért legjogosabbnak az olyan közüzemek meg-

szüntetésére vagy korlátozására irányuló kívánságot kell tartanunk, melyek az amúgy is igen súlyos, átmeneti időket átélő kisiparnak életviszonyait nehezítik meg. Idetartoznak különösen a szerelési-, mészáros- és hentesipar, pékmesterség, általában az élelmezési ipar, szabóság, könyvkötészet, nyomdaipar körébe eső üzemek.

Bár a konkrét esetben csak a köz- és magánérdek tapintatos összeegyeztetése révén lehet megnyugvást keltő elhatározásra jutni, mégis helyesnek látszik továbbá, hogy a közüzemek kereskedelemmel egyáltalában ne foglalkozzanak (élelmiszer-nagykereskedelem, a világítási monopóliumok kihasználása). Személy- és áru fuvarozás (autóbuszjáratok) terén az állam közérdeket szolgálhat, de nem mehet oly messzire, hogy a szállítmányozási ipart akár hatalmi szóval, akár a versenyben igénybe vett egyoldalú előnyökkel működésképtelenné tegye. Állami és községi bankoknak és takarékpénztáraknak annyiban van létjogosultságuk, amennyiben köztük és a magánintézmények között munkamegosztás vihető keresztül. Jelzálogos, kibocsátó intézet üze me szintén nem lehet állami feladat, hanem helyesebb, ha az állam — közhiteli okokból — ezen üzlet feltételeinek megállapítására szorítkozik. Ugyanez vonatkozik a biztosítási vállalatokra, melyeknél az állam helyesen csupán a szabályzatok megállapítását és a vagyonbiztonság szempontjából szükséges ellenőrzést vállalja el.

A fővárosi törvény már határozottan számol azzal, hogy a községi üzemeknek egy részét fokozatosan meg kell szüntetni. Ehhez képest a törvény 92. §-a mindenekelőtt megadja a módot a belügyminiszternek, valamint a belügyminiszterrel egyetértve a pénzügyminiszternek, hogy a székesfőváros háztartását, intézeteinek, közintézményeinek, közműveinek és üze meinek gazdálkodását, — még ha ezek részvénytársaság alakjában működnek, vagy ha magánosokkal közös tulajdont alkotnak is, de bennük a székesfővárosnak a felénél nagyobb érdekeltsége van, — úgyszintén a pénz- és vagyonkezelést, valamint a számvitelt kiküldött közegei által bármikor megvizsgálhatja és a székesfővárostól mindezekre nézve felvilágosítást és jelentést kívánhat. Az ennek követ-

keztében szükségessé váló intézkedéseket a belügyminiszter teszi meg.

A belügyminiszter a törvényhatóság meghallgatása után a székesfőváros bármely alakban működő nem gazdaságos, vagy nem közszükségletet szolgáló üzemének, vállalatának, intézetének korlátozását, átalakítását, összevonását, vagy megszüntetését elrendelheti. Nyílt kérdés azonban, hogy a kormány milyen mértékben fog élni azzal a felhatalmazással, amelyet ebben a törvényben kapott.

Teljesen nyílt maradt továbbá az a kérdés, hogy mi történjék az állami üzemek megszüntetése tekintetében. Kétségtelennek látszik, hogy nem lehet megállni a községi üzemeknél, hanem a kormányzatnak attól sem szabad visszariadnia, hogy az etatizmusnak az állami üzemeknél mutató túltengéseit visszafejlessze. Minden tekintetben elérkezett az idő arra, hogy a kormányzat saját működési köréből is kikapcsolja a nem szorosan vett állami feladatokat, sőt ép e ponton kapja meg az egész probléma a maga tulajdonképeni távlatát. Hiszen bármennyire is sérelmes és káros kisemberek egy-egy csoportjára nézve a fővárosnak egy-egy üzeme, és bármennyire nem szabad alábecsülni egyetlen kispolgári existenciát sem, az egész kérdésnek tulajdonképen sokkal mélyebb, az állam minden egyes polgárát érdeklő és már-már a közszabadságok körébe vágó jelentősége van.

Egyenesen a közszabadságok és az állampolgári jogok nevében kell kifogásolni azt, hogy az állam elhagyja a magángazdaságok felett magasan álló őrhelyét és belevegyül a magángazdaságok versenyébe. A parancsoló szükség elmúltával kétségbe kell vonni annak jogosultságát, hogy az állam saját üzemei által a magángazdaságnak versenyt támaszt-hasson. Az állam, mint versenytárs, fogalmilag képtelenség. Versenyről, tair play-ről csak akkor lehet beszélni, ha ebben a versenyben bármelyik résztvevő győzhet. Az állam azonban nem maradhat alul, hiszen elvileg korlátlan anyagi és erkölcsi eszközökkel rendelkezik, de győzelme sem kívánatos, mert hiszen az a magángazdaság pusztulásával járna. Nem lehet tehát józanul mást óhajtani, mint azt, hogy az állam a versenytől tartsa távol magát, még pedig nemcsak annyi-

ban, hogy új állami üzemek nem létesülnek és a meglevők — kivéve azokat, melyek elsőrendű közszükségleteket elégítenek ki — megszűnnek, hanem annyiban is, hogy az állam a magángazdaságban részesedést se vállaljon. Ilyenkor ugyanis ugyanazok az aggályok merülnek fel, még tetézzve azzal, hogy az állam nemcsak sokaknak kárt okoz, hanem egyeseknek illetéktelen hasznot is juttat. Irányadó csak az lehet, hogy az illető üzem közérdekű állami feladatot teljesít-e vagy sem. Ha nem ilyenről van szó, akkor az államnak azt semmilyen formában se szabad vállalnia, sem kizárólagos vállalkozó gyanánt, sem akképen, hogy a magángazdaságnak injekciókat ad és ezzel egyenlőtlenséget, elégtelenséget teremt.

Nem szabad szem előtt tévesztetni, hogy az állam akkor is monopolisztikus helyzetben van, ha nem szorosán vett jogi monopóliumot használ ki, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi esetben az állam magatartása az állami tekintély és az állami erkölcs fogalmával is ellenkezik. Az állam ilyenkor a maga részére összeférhetetlen helyzetet teremt, amennyiben szerzett jogokat sért a nélkül, hogy ezt akár egyáltalában, akár magasabb érdekre való hivatkozással indokolná és a következményeket levonná. Ha megvan a jogsultsága annak, hogy az állam a magántevékenységet kisajátítsa, akkor történjék ez törvényes formák között, a szerzett jogok megváltása révén, nem pedig akként, hogy az állam «sans crier gare» nekimegy a magángazdasági tevékenységnek és azt egyszerűen legázolja, a nélkül, hogy ezért bármilyenféle felelősséget érezne.

Záró következtetésünk szerint tárgyilagos ismérvekhez kell kötni az állami beavatkozás lehetőségét. Felül kell vizsgálni egy pártatlan, ha lehet, bírói szerv útján a fennálló üzemeket és contradictorius eljárás alapján kell dönteni további fennmaradásuk felől. Mind a meglevő, mind esetleg ezután létesítendő üzemek tekintetében érvényt kell szerezni annak a követelménynek, hogy az ilyen üzemek, amelyek éppen olyan kiváltságokat foglalnak magukban, mint a régi királyi adományok, csakis «salvo iure alieno» működhesenek.

Nem megyünk oly messzire, hogy tagadásba vennők azt

a lehetőséget, hogy a magántevékenység bizonyos ágazataiban visszaélések fordulhatnak elő, melyek nemcsak állami beavatkozást, hanem végeredményben azt is szükségessé tehetik, hogy az illető magángazdasági tevékenységet az állam maga vegye kézbe. A közszabadságoknak és az állampolgári jogoknak azonban tartozunk azzal a biztosítékkal, hogy ilyesmi csakis teljesen megnyugtató nyilvános eljárás lefolytatása után és a korábban szerzett jogok megváltása alapján mehessen végbe.

A fővárosi törvény tehát kiegészítésre szorul ilyen értelemben és egyben gondoskodásnak kell történnie arra vonatkozólag is, hogy a fenti szempontok az állami üzemek tekintetében is érvényesüljenek.

Nem szabad természetesen szem elől téveszteni, hogy a közüzemek nem kívánatos kategóriáinak megszüntetése nem történhetik meg máról holnapra, hiszen ezekben — helyesen vagy helytelenül — most már a nemzeti vagyon egy része van beruházva, tehát túllőne a célon, aki ezen intézményeknek minden áron és haladéktalanul való megszüntetésére vállalkoznék.

A fent csak vázlatosan érintett kisajátításszerű eljárás feladata volna egyben azokat a közelebbi módokat megjelölni, melyek mellett a kérdéses közüzemek a leggazdaságosabb módon lennének felszámolhatók.

ORSZÁG SÁNDOR.

A CSODATÉVŐ FESZÜLET.

Sok, sok évvel ezelőtt egy szegény földmívespár haladt végig Palermo főutcáján. Az asszony egy zöldséges kosarakkal megrakott szamarat vezetett, férje mögötte lépetgetett és ostornyéllal nógatta az állatot. Amint javában mennek, mendegélnek, megpillantanak egy barátot. Ott állt az egyik utcasarkon és prédikált. Nagy néptömeg vette körül, s a sűrű embergyűrűből durva kacagás foszlányai törtek elő.

— Édes uram, — szól az asszony — ha nincs ellenedre, megállunk itt egy pillanatra és meghallgatjuk ezt az istenes emberkét. Bolondos fickónak látszik s miért ne fejezzük be napunkat egy kis mulatsággal.

— Magam is úgy vélem, — válaszolt a férfi. — A dolognak vége, miért ne mulatnánk, mikor pénzbe sem kerül.

Befúrakodtak a tömegbe, de mikor oly közel jutottak, hogy tisztán láthatták a szónok arcát, egészen meghökkenetek. Nem volt az komédiás, amint eleinte gondolták, mély-séges áhítat tükröződött arcáról, mialatt beszélt, ami persze nem akadályozta meg, hogy tomboló kacagás ne kövesse minden szavát.

— Hát ez meg hogy' lehetséges? — csodálkozott az asszony. — Ez a barát olyan becsületesnek látszik, miért nevetnek rajta az emberek?

Meghallotta ezt valaki a tömegből és így válaszolt: — Ne csodálkozzál, hogy nevetünk. Ez a barát Luccából való és alamizsnát koldul egy feszületre, melynek — mint mondja — olyan hatalma van, hogy százszorosan fizet vissza minden adományt. Hát ballottál már ekkora bolondságot?

— Szegény tanulatlan földmíves vagyok, — súgta az

öreg a feleségének — ez az oka tán, hogy semmi nevetségést sem talállok benne.

Még közelebb furakodtak, hogy saját fülükkel hallhassák a barát beszédét: «Aki bárminő alamizsnát ad a luccabeli feszületre, — magyarázta — százszorosan kapja vissza».

De bizony hiába beszélt, senki sem hitte el, sőt a nevetés és csúfolódás egyre vadabb lett.

— Én igazán nem tudom megérteni ezeket a városi embereket — szólt az öregasszony. — Nem tudják fölfogni ezt a pompás ígéretet! Volna csak valami vagyonom, tüstént odaajándékoznám a luccabeli feszületnek.

— Szájamból vetted ki a szót, — helyeselt a férfi. — Nézz a baráttra, komoly, megbízható embernek látszik, bizony én sem haboznám, ha valamelyik gazdag polgár helyében volnék, hanem odaadnám minden vagyonomat, hogy százszorosan kaphassam vissza.

— Édes, édes gazdám, — kiáltott most az öregasszony — váltsd hát valóra, amit mondtál. Nem vagyunk éppen koldúsok. Ott a zöldségeskertünk, a házunk s szamarunk. Nem sok pénzt kapunk érte, de gondold el csak, ha a százszorosát szoríthatnók markunkba. Egy csapásra megszabadulnánk minden gondtól és halálunk napjáig biztosítva lenne a betevő falatunk.

— Jól beszélsz, — felelt a férfi. — Lám, egész életünkben dolgoztunk, kínlódtunk és semmire se mentünk. Nemsokára elérkezik az az idő, amikor többé nem tudunk dolgozni. Bűn volna elszalasztanunk ezt az alkalmat, mely gondtalan öregséget biztosít nekünk.

S ezzel el is határozták magukat. Másnap felkeresték szomszédjukat, a gazdag, okos parasztgazdát, és megkérdezték tőle, megvenné-e földescskéjüket, házukat és szamarukat. A gazdag paraszt már régen szemet vetett a kis földre, mely az ő földje mellett szerénykedett és nagyon megörült az ajánlatnak. Mégis mielőtt megkötötték volna az alkut, mint jó szomszéd, tudni akarta, miből fognak ezután megélni. És bizony kis híján dugába dőlt a vásár, mert amikor megtudta tervüket, hallani sem akart a dologról.

— Bevallom, hogy régóta vágyakozom földetek után,

— tört ki nagy haraggal — mert utat akartam vágni rajta, de ezen az áron nem kell. Harminc éve vagytok szomszédaim, nem veszem a lelkemre, hogy koldusbotra jussatok.

A két öreg most heves beszédbe fogott.

— Saját fülünkkel hallottuk, mit beszélt a barát, — mondták — : «Aki alamizsnát ad a luccabeli feszületre, százszorosan kapja vissza».

— Mért nem mindjárt ezerszeresen? — förmedt rájuk a gazda. — Az ilyesmit csupa szokásból mondogatják a papok, s ők maguk sem kívánják, hogy bárki is elhiggye.

A gazda még érvelt, ellenkezett egy darabig, mint becsületes emberhez illik, de mikor az öregek kijelentették, hogy más vevőt keresnek, beadta a derekát. Megkötötték a vásárt s a gazda harminc florencit olvasott le a vagyonka fejében.

— Íme, — szólt — itt a pénzetek, hanem annyit mondok, hogy hozzám hiába jösztek, ha mindent elvertetek.

— Édes szomszéd, — felelt az asszony — mikor újra látjuk egymást, százszor ennyi pénzünk lesz. Nem fogunk mi koldulni sem itt, sem máshol.

— Na, — szólt a parasztgazda, — látom, kár minden okos szóért, de azért mégis szeretném tudni, mihez fogtok legelőbb is.

— Hogy mihez fogunk? — kiáltott fel az öreg. — Megyünk egyenest Luccába és letesszük vagyonunkat a csodatévő feszület elé.

— Úgy látom, az a barát varázsló volt, egészen elcsavarta a fejeteket. Hát hogy' képzelitek, hogy egy feszület ily módon tud segíteni s hogy éppen veletek tesz ilyen csodát? Van egy szeretett leányom, aki több mint egy éve fekszik súlyos betegen. Ha tudnátok, mennyit áldoztam érte, mennyi alamizsnát adtam Szent Rozáliának és más szenteknek is! Azt hiszitek, használt? Bizony egy szent sem mozdította meg a kisujját sem érte. El is veszitem őt nemsokára, s vele együtt minden örömet az életben.

A paraszt ezzel búcsút intett az öregeknek és gyorsan befordult a házba, mert a sírás fojtogatta. A két szegény tünődve nézett utána.

— Bizony senki sem kerülheti el a keresztjét — szólt az öregasszony, szemét törülgetve. — Juttasd eszembe, édes jó uram, hogy megkérdjem a szent feszülettől, mi az oka annak, hogy nem gyógyul meg szeretett gyermeke. Olyan jó, derék ember, megérdemelné, hogy Isten meghallgassa könyörgését.

A két öreg most meleg búcsút vett a számartól s miután többé semmi sem fűzte őket a honi földhöz, útnak indultak Lucca felé.

Mivel semmiképpen sem akartak hozzányúlni a 30 florencihez, az egész utat gyalog kellett megtenniök, az ételmet s a szállást úgy kellett kikoldulniok. Bizony nem valami élvezetes utazás volt ez, mégis baj nélkül elértek Messináig. Itt azonban kompra kellett szállniok, hogy átkelhessenek a szoroson, mely Sziciliát elválasztja a szárazföldtől. Amint a tengerparta értek, tüstént megpillantottak egy kisebb kompot, mely mintha csak ép ilyen gyalogutasokra várakozott volna, kik kevés csomaggal utaznak. Be is szálltak volna nyomban, ha a révész, — egy szerencsétlen gályarab, akit súlyos vasláncok tartottak az evezőspadhoz fogva — vissza nem tartóztatja őket.

— Nem úgy, felebarátaim, — kiáltott — ide be nem szálltok, míg fejenkint egy félforintot nem fizettetek.

És kényelmesen elterpeszkedett, már amennyire bilincsei engedték, miközben mérges pillantásokat vetett a jámbor utasokra, akik ép a legforróbb déli órában merészkedtek a kompra, amikor neki is szabad volt néhány órácskát pihennie.

— Barátom, — szólt a szegény ember — értem, hogy koldusnak nézel bennünket, s azt hiszed, hogy ingyen munkát várunk tőled, csak hogy nem így áll a dolog. Olaszországba igyekszünk, hogy pénzünket elhelyezzük. Visszajövet olyan gazdagok leszünk, hogy akár öt forintot is fizethetünk, ha úgy kívánod. Vigy át bennünket ingyen ez egyszer és nem bánod meg.

A gályarab félig lehunyt szemével végigmérte őket és újból elterpeszkedett.

— Rajtatok ugyancsak meglátszik, hogy van mit kamatoztatnotok — szólt.

— Olyan igaz, mint ahogy itt látsz! — kiáltott a szegény ember. — Nem kevesebb, mint 30 florenci van ebben a tarsolyban, de nem akarok hozzányulni, mert az, akinél el akarom helyezni, százszor annyit ad érte! Értsd meg tehát, hogy szívesebben fizetek visszajövet, mint most.

A gályarab most már nagyobb érdeklődéssel emelte fel a fejét.

— Ki az, aki százszorosan fizet? — kérdezte.

— Ki volna más, mint a luccabeli feszület?

A gályarab keserű kacagásban tört ki.

— Mondok valamit — szólt. — Bár megparancsolták nekem, hogy minden utastól egy fél forintot kérjek, ilyen szabad órában jogom van ingyen átvinni bárkit. Hát én átviszlek benneteket, de ne köszönjétek meg, mert nem könyörületességből teszem, hanem éppen ellenkezőleg. Mert én nem akarok könyörületes lenni. Ha átjuttatlak benneteket a tulsó partra, könnyen meglehet, hogy eléritek Luccát s ott majd meglátjátok, mi vár rátok.

Intett nekik, hogy szálljanak be. Egész úton egy szót sem szólt, de mikor feltűnt Itália partja, így folytatta keserű beszédét :

— Ti oly bolondok vagytok, hogy vakon bíztok a csodatevő feszületben, hát tudjátok meg, hogy senki sem imádkozott annyit és oly buzgón mint én, mióta ide láncoltak ehhez az evezős-padhoz. És hiába! Isten nem hallgatta meg könyörgésemet, pedig meg kellett volna hallgatnia, hiszen semmi rosszat sem tettem, ártatlanul ítélték el. A szenteknek egyenesen kötelességük lett volna, hogy közbenjárjanak érttem, de bizony nem tették meg.

Mikor kiléptek a kompból és megindultak a parton, az öregasszony megjegyezte, hogy az életben több kín és fájdalom van, mint valaha is képzelte.

— Igen, — szólt férje — csupa szenvedés az élet. Eszedbe jusson, asszony, hogy megkérdezzük a szent feszületet, miért nem nyer meghallgatást ennek a szegénynek az imája.

Tovább vándoroltak hegyen-völgyön át, hosszú heteken, hónapokon keresztül. Végre egy alkonyatkor elérték Lucca kapuját.

— Édes uram, — szólt az asszony, amint beléptek — beh boldog vagyok, hogy ide érkezünk. Ha nincs ellenedre, menjünk egyenest a templomba. Nem kívánok sem enni, sem pihenni, míg meg nem láttam a feszületet.

— Jól van, — válaszolt a férje — de ha még ma át akarjuk adni az adományt, ugyancsak sietnünk kell. Későre jár, a litániának nemsokára vége s a templomokat bezárják.

S bár alaposan kifáradtak az egész napi gyaloglástól, meggyorsították lépteiket, amikor pedig megpillantották a templom tornyát, futásnak eredtek. Mégis elkéstek. A sekrestyés a templom lépcsőjén állott és épen az övébe dugta a nehéz kulcsot, amellyel az imént bezárta volt a templomot.

•— Oh sekrestyés uram! sekrestyés uram! — kiáltott az asszony, mert ő ért oda elébb. — Könyörüljön rajtunk és bocsásson be néhány pillanatra. Nem tudhatja, milyen messziről jövünk. Palermóiak vagyunk s egyedül azért vándoroltunk ide, hogy letegyük kis vagyonunkat a csodatevő feszület elé.

— Sekrestyés uram, — vágott az asszony szavába a férfi — nem vagyunk ám koldusok. Íme, 30 florencit tartok itt ebben az erszényben. Odaszántuk a csodatevő feszületnek, mert tudjuk, hogy az százszor fizet vissza minden adományt.

S nagy izgatottságukban, félelmükben belekapaszkodtak a sekrestyés ruhájába, hogy valahogy el ne veszítsék szem elől.

A szegény sekrestyés nem gondolhatott mást, mint hogy egy pár bolond került elébe.

— Mi ütött belétek? — kiáltott nagy hangon. — A templom zárva van. Holnap reggelig itt nem lesz mise.

— Jó uram, — esdekelt az asszony — nem akarunk mi misét hallgatni. Van papunk s van templomunk is bőven Sziciliában, ezért nem kellett volna idáig vándorolnunk. Mi csak át akarjuk adni pénzünket a csodatevő feszületnek, mert tudjuk, hogy százszorosan fizet vissza minden adományt.

A szegény asszony a szokottnál is határozottabban beszélt, gondolván, hogy itt nem lesz szükség magyarázkodásra.

— Drága sekrestyés uram, — folytatta hévvel — hiszen tudja, miről van szó! Hisz' épen idevaló volt az a barát, aki lent Palermóban a csodatevő feszületről beszélt.

— Biztosíthatlak, barátaim, hogy egy szót sem értek az egészből. Legjobb lesz, ha töviről-hegyire elmondtok mindent. Becsületes, szavahihető embereknek látszotok, mégis úgy beszéltek, mintha nem volna helyén az eszetek.

Mikor végighallgatta őket, így okoskodott: ha ezek oly együgyűek, hogy eljöttek Palermóból Luccába, hogy átadják pénzüket, mit sem használna ellenkezésem. Úgy sem tágitanak, míg be nem engedem őket.

Elővette a kulcsesomót s miközben a nehéz kulcsot megfordította a zárban, így szólt:

— Annyi szent, hogy van itt egy ócska feszület, de nagyon elhanyagolt állapotban van s bizony a hívek közül senki sem szokott imádkozni előtte. Meg merek rá esküdni, hogy 25 éve, mióta ezt a templomot gondozom, nem történt csoda általa.

A két öreg nagyon elcsodálkozott a hallottakon.

— Oh barátaim! — folytatta a sekrestyés, — ha annak a feszületnek olyan hatalma volna, bizonyára tudna segíteni azon a rózsafán, amely ott áll a templom sarkában. Minden boldogságom ez a rózsató volt. Az egész sarkot gazdagon befutotta és feldíszítette gyönyörű virágaival. De néhány év óta nem nyit többé. Pedig üde és zöld, meg nem foghatom, mi történt vele.

S a sekrestyés mélyen felsóhajtott és oly szomorúnak látszott, hogy a két vándor nyomban megigérte, hogy megkérdi a szent feszülettől, mért nem virágzik többé a rózsató. Csakhogy a sekrestyés, úgy látszott, nem sokat ad az ígéretre.

— Hanem siessetek ám, — szólt, miközben ajtót nyitott — itt megvárlak benneteket. Nem lesz nehéz rátalálni a feszületre, azon a pilléren függ, mely legközelebb áll az örökmécseshez.

A két öregot ugyan meglepte a sekrestyés beszéde, de hitüket nem ingatta meg. S alig nyílt ki az ajtó, sietve befurakodtak a templomba. Bizony nem sokat értek vele, mert az ódon templomban, melynek csak néhány keskeny ablaka

volt, már teljes sötétség honolt. Csak a távol szentélyben pislogott egy halványpiros lángocska. Az öregasszony megkísérelt egypár lépést, de majd hogy le nem zuhant egy lépcsőn, s ijedten hőkölt vissza.

— Édes uram, — panaszkodott az asszony — ez igazán borzasztó. A csodatevő feszület itt van a közelünkben s nem juthatunk hozzá a sok oszloptól s pillértől.

— Maradj csak nyugton néhány pillanatig, míg a szemünk megszokja a sötétet — suttogott az öreg, mert a szent helyen nem mert hangosan beszélni.

Ebben a pillanatban észrevették, hogy a kis, halványpiros lángocska kettéválik. Az egyik fele ide-oda lebeg s nyomában kigyulnak a lángok a főoltáron s a mennyezet csillárjain is és a sötétség megszűnik.

— Oh édes uram, — örvendezett az asszony — látod, világot gyujtanak nekünk, most már nem lesz nehéz megtalálnunk.

— Édes feleségem, — válaszolt a férfi — ez a sekrestyés derekabb fickó, mint gondoltuk. Bement a sekrestyébe, hogy nekünk világot gyujtson. Csak azt nem értem, miért fárad ennyit, egy pár láng megtette volna s most még a mellékoltárokat is kivilágítja.

S ím az egész templom fényárban úszott. Dē a két öreg annyira belemerült a csodatevő feszület gondolatába, hogy nem kereste, honnan jó a nagy fényesség.

— Lehet, hogy valamelyik szent nevenapját ünneplik — szólt az asszony. — Nos, én nagyon örülök neki, mert engem mindig különös ünnepi hangulat fog el, ha kivilágított templomban vagyok. Tudod, mit szeretnék még? — ha megszólalna az orgona.

Alig hogy ezt kimondta, lágy orgonazúgás ütötte meg fülüket.

— Hallgasd csak, — suttogott a férj — úgy látszik, ezen az estén minden kívánságod teljesül. És milyen szépen szól! Ilyen szépet a palermói nagytemplomban sem hallottam. Szinte azt hiszem, nem is ember, hanem valami angyal játszik!

— Most már csak azt kívánnám, — folytatta az asszony

— bár tömjénillat tölténé meg a levegőt. Valahányszor tömjénfüstöt érzek, azt hiszem, szent helyen járok.

Alig hangzottak el az asszony szavai, mikor férje csodálkozásban tört ki.

— Éreztél már valaha ily csodás és lágy illatot, mint aminő itt száll a levegőben?

De bár nem látták, hogy valaki a füstölőt lóbálta volna, még kevésbbé, hogy bárki orgonázott volna, nem töprengtek a csodán és nem keresték a megoldást. Egész lelküket betöltötte a csodatevő feszület. Lassú, ünnepélyes léptekkel közeledtek feléje, mert e szent helyen illetlennek vélték a sietést.

Majdnem a templom közepéig értek, mikor egy magas termetű gyönyörű asszony közeledett feléjük, kék ruhában, vörös palásttal. Fején egy kis igazgyöngy koronát viselt, nyakát és karját drága ékszerek díszítették. Nyájas arccal közeledett feléjük, mint az úrnő, ki nagyrabecsült és szeretett vendégei elé megy. Megkérdezte, mit keresnek a templomban ily késő éjtszaka.

— Felséges királynő, — kezdte az asszony boldogan, mert úgy tetszett neki, hogy még sohasem látott ilyen szép és jóságos arcot — azért jöttünk ide az urammal, hogy letegyük adományunkat a csodatevő feszület elé, mely itt függ az egyik pilléren.

S aztán rendre elmondták a történeteket, mint az már szokásuk volt, attól az alkonyati órától kezdve, amikor a barátot megpillantották, egészen a sekrestyével folytatott beszélgetésig. S az ismeretlen nő mindvégig nyájas szemekkel nézett rájuk, bár a két öregnek úgy tetszett, hogy az a gyönyörű arc mind gondterheltebbé válik.

— Nem állíthatom, hogy kívánságtok egyáltalában lehetetlen, de nem is biztathatlak sok jóval. Mert csak a legritkább esetben teljesíti a jó Isten az emberek kéréseit. Hiszen a bajt s a szenvedést legtöbbször büntetésül adja bűneikért. Nézzétek csak a sekrestyés esetét! Panaszkodik, hogy kedves rózsafája nem nyit többé és eszébe sem jut, hogy talán Isten ujja van a dologban. Néhány év óta ügyet sem vet a templom képeire, szobraitra, nem jut eszébe, hogy újra megaranyozza koronáikat, vagy hogy kijavítsa a sok

feslést, szakadást, amelyet a processziók alatt szenvedtek. Csak azon kesereg, hogy a rózsafája nem nyílik többé. Pedig ha azt várja, hogy Isten virággal ékesítse kedves rózsafáját, akkor ne hanyagolja el Isten kedveltjeinek képeit s szobrait, hanem gondoskodjék arról, hogy azok ismét teljes ékességükben tündököljenek.

— Ah, — sóhajtott a két öreg — mi bizonyára többször és súlyosabban vétkeztünk, mint a sekrestyés, de mi bízunk a barát ígéretében.

A szép királynő föl vonta szemöldökét, de azért az előbbi szelíd hangon folytatta.

— Szép, szép a ti erős hitetek, de nem elég ahhoz, hogy Isten valóban meghallgassa kérésteket. Hisz könnyen meglehet, olyasmit kértek, ami lelketeknek kárára válik. Az előbb arról a szegény gályarabról beszéltetek, aki a messinai szoroson hozott át benneteket. Néhány évvel ezelőtt még gazdag kereskedő volt, azonkívül jó és derék ember, de annyira belemerült a fényűzésbe és élvezetekbe, hogy súlyos betegség és halál fenyegette. És Isten ekkor csapást küldött rá. Történt, hogy egy rabló egy drágakövekkel ékes koronát lopott el a domból. Hogy a gyanút elhárítsa magáról, lefeszített egy drágakövet s a gazdag kereskedő zsebébe csempészte. A drágakövet megtalálták nála és hiába védekezett, hiába hangoztatta ártatlanságát, mit sem használt. Örökös gályarabságra ítélték. Könnyű lenne kideríteni ártatlanságát, mert a rabló nem vitte el a koronát, hanem elrejtette a templom falába. De Isten nem engedheti, hogy visszanyerje szabadságát, míg teljesen meg nem tért, mert ha előbb szabadul ki, ott folytatja életét, ahol abbahagyta és menthetlenül elveszti lelkét.

— Drága királynő, — örvendezett a két öreg — tudtuk, hogy ilyesmi lehet a dologban, s ártatlanul szenved az elítélt! Ami minket illet, bizony nem latolgatjuk, hasznunkra vagy kárunkra válik-e, amit kérünk, mi teljesen rábízunk magunkat arra az ígéretre, amelyet a barát tett.

A szépséges hölgy megint föl vonta szemöldökét, — mintha megütközött volna ekkora makacsságon — de aztán szelíden folytatta és hangja egyre lágyabb, édesebb lett.

— Ép most jut eszembe szomszédotok, a palermói parasztgazda. Mennyit kesereg beteg leánya sorsán és nem jut eszébe, hogy adott az Isten neki egy másik leánykát is, aki bár nem oly szép, mint nővére, de jólelkű és sokat dolgozik s apja mégis kegyetlenül bánik vele. Lám a jó Isten végre is megso-kalta a szegény leányka szenvedését és betegséget küldött a másokra, hogy az apát megbüntesse. Mi sem volna könnyebb, mint segíteni a betegnek, hisz egész baját attól a mérgezett fésűtől kapta, melyet egy gonosz arab asszony adott volt el neki. Abban a pillanatban meggyógyulna, amint eldobná magától, de Isten nem engedi, míg az apa meg nem tanulja becsülni azt a kincset, melyet abban a rút leánykában kapott.

— Minél tovább beszélsz, felséges királyné, — kiáltott fel az öregasszony — annál jobban meggyőződöm Isten igazságosságáról és bölcsességéről. Biztos, hogy mi is sokszor elmulasztottuk megköszönni jótéteményeit, de mégis bízunk abban az ígéletben, amelyet a barát tett.

E szavakra égi derű ömlött el a gyönyörű arcon. Intett a két öregnek, hogy kövessék s így szólt :

— Figyelmeztettelek benneteket, barátaim, de látom, mit sem használt. Mégis gondoljátok meg jól, mielőtt fölál-doznátok vagyunkátokat.

S választ sem várva egy pillérhez vezette őket és a magasba mutatott. Fönt, majdnem a tetőnél, sötét fészület függött. Hanem ez a Krisztus annyira különbözött mind-attól, amit eddig láttak, hogy a két öreg kérdőleg fordult a bájos tünemény felé.

— Ez a fészület igen régi és nagyon elhanyagolt állapot-ban van, de mégis az én Fiamat, a Megváltót ábrázolja — szólt.

A két öreg annyira elmerült a fészület nézésébe, hogy csak jó idő múltán fogta fel e szavak jelentőségét.

— Édes uram, — suttogott az asszony — engem való-sággal megijeszt ez a dús szemöldök s ez a mély szem, meg aztán nem is ismerek rá így szakáll nélkül.

Még különösebb volt a Keresztrefeszített ruházata. Fehér inget, durva fekete posztóköpenyt viselt testén, lábán ócska, fatalpú szandált.

— Nyugtalanok vagytok, úgy látom ; — szólt most a

királynő — persze nem ilyennek képzeltek azt, akitől segítséget vártok.

— Édes felséges asszony, — válaszolt az öreg — hidd el, hogy semmi ilyenre nem gondoltunk. Inkább örülünk, hogy nem ismertük fel tüstént. Hisz ép így történt, amikor a földön járt. Akkor sem ismerték fel egyszerű külsejében az Isten fiát.

A ragyogó mosoly visszatért a tünemény arcára.

— Adjátok hát át az adományt — szólt.

Szó nélkül térdre borult a két vándor, arcuk a földet érte s így könyörögtek :

— Oh Krisztus, Isten fia, vedd ajándékunkat és add meg, amit kérünk. Nézd, itt a 30 florencink, amit a kis vagyunkánkért kaptunk: zöldséges kertünkért, házunkért és szamarunkért. Palermóból vándoroltunk idáig, mert tudjuk, hogy Te százszor fizetsz vissza minden adományt. Ne csúfold meg bizalmunkat, hanem adj annyit, hogy gondtalanul élhessünk halálunk napjáig.

És az öreg kibogozta szatyorját s kiöntötte a harminc florencit a pillérre. Aztán tovább imádkoztak, a nélkül, hogy fölpillantottak volna. Egyszerre csak különös zörejre neszeltek föl. S ím látják, hogy a Keresztrefeszített egy heves mozdulattal kiszabadítja jobb kezét a szög alól, lehajlik, leoldja egyik lábáról a szandált és odadobja nekik.

Az öregasszony hevesen megragadta ura kezét, nem szóltak, de boldogan érezték, hogy imájuk meghallgattatott.

A Keresztrefeszített már ismét elfoglalta előbbi helyzetét s a régi, komoly és szigorú tekintettel nézett le rájuk.

A két öregnek úgy tetszett, hogy a szép királynő keveselli az ajándékot vagy legalább is abban a véleményben van, hogy a jámbor vándorok alaposan megcsalódtak. Mert a szandál bizony egészen közönséges fatalpú szandál volt, sem drágakő, sem gyöngy nem ékesítette.

— Oh, — szólalt meg — ez bizony csekélyke ellenértéke a ti nagy adományotoknak. De még nem késő! Hagyjátok itt és vegyétek vissza a pénzt.

A két öreg majdnem feddőleg nézett rá.

— Hogy mondhatasz ilyet, Felséges Királynő! Hisz a

Megfeszített többet adott, mint amennyi szegénységéből kitelt. Csodát tett, hogy bennünket megjutalmazzon. Hát nem százszor több ez, mint a mi szegényes 30 florencink!?

E szavakra még ragyogóbb lett a gyönyörű hölgy arca.

— Ti vagytok az én Fiam igazi gyermekei. Ne féljetelek, nem fogtok megcsalatkozni! Jámbor szívek ártatlan kérését Isten nem tagadja meg.

Mikor ezt kimondta, hirtelen nagy fényesség vette körül. A két öregnek be kellett hunynia szemét. Mikor újból föltekintettek, sötétség volt a templomban, az orgona nem szólt s a gyönyörű hölgy eltűnt. De nem sok idejük maradt az álmélkodásra. A templomajtó nagy robajjal kinyílt s futva közeledett a sekrestyés.

— Kedves, áldott zárandokok! — így kiáltott. — Min-dent láttam. Itt álltam az ajtóban, hallottam az orgonaszót, láttam, amint az Istenanya leszállt az oltárról és elétek jött, s azt is, amint a Keresztrefeszített odadohta szandálját. Azonnal velem jöttök a püspökhöz.

És vitte őket a szent püspökhöz, aki egy nagy trón-teremben ült, kanonokai között. Elmondották a történeteket. Megeredt a szó a két öreg ajkán s csakhamar megtudtak mindent. A püspök gyorsan magához intette kincstárnokát.

— Barátom, — szólt — megveszem a szandált ezektől a jámbor zárandokoktól. 3000 florencit adok érte, mert nem akarom, hogy elkerüljön Luccából.

Mikor a pénzt átadta az öreg embernek, így folytatta:

— Mielőtt elhagynátok Luccát, ünnepeljétek meg velünk a csodatévő Feszület főoltára helyezését, azután menjete haza ugyanazon az úton, amelyen jöttetek, és mondjátok el mindenkinek a nagy csodát. Örülök, hogy általatok a szegény gályarab megszabadul bilincseitől, a szomszéd leánya meggyógyul s a sekrestyés is megtudja, mit kell tennie, hogy újra virágba boruljon rózsafája.

Egy pillanatra elhallgatott, aztán így folytatta:

— Ti vagytok a bölcsek és mi a balgák! Mi is tudjuk, hogy Isten mindenható, de melyikünk merné rábízni magát! Adjatok hálát Istennek, mert megadta nektek jótéteményei koronáját: a hitet.

KÖLTEMÉNYEK.

Hómosó-ér partja mellett.

Hómosó-ér partja mellett	Amott Ete. Vetés alatt
Búsongtam én, vándor gyermek.	Magas halom. Ki nyugszik ott?
Hiába volt rámsandító	Lovastul egy honfoglaló.
Bakatorral	Harci készség.
Tasnád megye, dús Kondító.	Árpád törzse, pogány való.

Hómosó-ér partja mellett	Bepólyázott multak moha.
Kifutóztak víg pajtások.	Hősvér-talaj bölcejének
Félreálltam elhagyottan.	Vérharmatos füve, bokra.
Hegyek, erdők	Errefelé
Rőt avarján sóhajtoztam.	Tuhutum járt s fia Horka.

Ahány pusztá: annyi falu	Föl-fölrebben évezernék
Lombozott itt. Ime emez	Mérföldjein túl a turul.
Szent Miklós volt, átok érte.	Kelnek, járnak lovagolva
Hogy elsüllyedt!	Hősi árnyak.
Ki-kivirul, zöldel rétje.	Nyír, Zilah, Meszesi Porta.

Messze-messze bujdosóban
Nézek vissza, öreg vándor.
De hittel még: Ete mozdul.
S Szent Miklósnak valamennyi
Harangja is majd megkondul.

Kazinczy Ferenc.

— Az Írói Arcképekből. —

Szonettpoétám, lelkes úttörő
S tündöklő nyelvünk mester csiszolója,
Felsötétlik mártírkálváriád,
Kit körülfonnak tövisek s virágok.

Fejed fölött már villogott a pallos,
 Nem volt nyugalmad, hajsztolt szörnyű fátum.
 Spielberg, Kufstein meg Munkács . . . Ossziánt
 Rozsdával róttad, véreddel jegyezted.

De büszke s boldog voltál, hogy magyar vagy
 És hittél hited győző erejében.
 Jöhetett Regmec s a verő vak Áté.

Csillagod éjem fáklyalobogása,
 S csak addig nyujtsák szálam is a párkák,
 Míg meglátom az új nagyegű hajnalt.

A Sziget őszeben.

Vonzott a Sziget ősze,	De mégis mintha rózsák
Mohlepte pad romok közt,	Sziromfelhője szállna
Valami rég elsüllyedt	Föl óceáni mélyből —
Álomkert villanása.	

Mi villan? Csak virágdér.	S a csupaszodó ágak
Csapzott fürtök, levélsár.	Mintha egy elvarázsolt
Mint kopott gyászköpenybe	Tavaszt mutogatnának.
Húzódok meg a ködben.	

A régi pad.

— Triolett. —

A régi pad az én helyem.
 Egyetlen élő s holt valóság.
 Rózsák emléke ül velem.
 A régi pad az én helyem. —
 Mint az álom, a szerelem:
 Szétfoszlottak mind, mind a rózsák.
 A régi pad az én helyem.
 Egyetlen élő s holt valóság.

PETRI MÓR.

SZEMLE.

Képzőművészet.

A barokk művészet kiteljesedése idején vált szükségletté, természetessé, hogy óriási művészi feladatok egységes terv alapján, rövid idő alatt valósuljanak meg. Míg a középkori hatalmas székesegyházakon évszázadokon át építkeztek és az eredeti terveket a vezető mesterek a kor szellemében legtöbbször megváltoztatták, addig a renaissance-tól kezdve az egyéniségük tudatára ébredt mecénások saját életükben, szinte azonnal akarták megvalósulva látni művészi vágyaikat. A középkor Isten dicsőségére építkezett legszebben, leghatalmasabban, ezért a templomalapítóknak nem volt fontos, hogy már ők is megérjék a nagyszerű feladat befejezését, hiszen a túlvilágon így is beszámítják alázatos szándékukat; viszont a maga egyéniségének fontosságára ébredt renaissance-ember már életében akarta élvezni művészi álmának beteljesedését. Milyen türelmetlenül nógatta II. Gyula pápa Michelangelót, hogy mennél gyorsabban fejezze be a Sixtus-kápolna mennyezetét.

Még gyorsabb iramot diktáltak a barokk századok mecénásai, annak ellenére, hogy most még nagyobb feladatok megvalósításáról volt szó. Versailles-nak, nálunk Eszterháznak szinte semmiből kellett néhány évtized alatt létrejönnie, még pedig úgy, hogy minden egyes részlet összhangban legyen az egészszel, minden részlet magán hordozza az egységes terv stílussajátságait.

Ez a szempont a XIX. századnak nagy monumentális építkezéseiben is érvényesült. Belőlük azonban hiányzik a mindent egyforma erővel, biztonsággal átható stílusharmónia. A régi palotákban a részletmunkákat végző tervezők a kor szellemétől vezetve, egymást teljesen megértve dolgoztak, viszont az újabb időkben nagy szakadék választja el az épület tervezőjét a részletmunkák elgondolójától. Még sajnálatosabb ennél, hogy a főtervező nem egyformán erős a reá bízott különböző munkák művészi elképzelésében. Lehet valaki kitűnő fantáziával teli építész, de az épület belső berendezését már szárazon, chablonosan oldja meg. És nem igyekszik e hiányokat iparművészekkel pótolni, mert ezek talán nem rendelik alá magukat az ő építészeti el-

gondolásainak, hanem külön szót kérnek a palota művészi együttesében.

Régi századokban ez nem lehetett káros, ekkor minden egyes művészt ugyanaz a stílus hatotta át, de a XIX. századtól kezdődő stílus-zavar óta, bizony, érthető a tervező építész vélekedése, aki inkább megmarad a maga rajzolta csekélyebb fantáziájú belső berendezésnél, mintsem olyanokra bízza az utóbbiak megoldását, akik teljesen más szellemben hajtánák végre a nekik jutott munkákat. Hiszen még maga az építész sem követi föltétlen szükségszerűséggel, mint a régiek, a maga stílusát. Talán épp oly sikerrel tervezhette volna a reabizott templomot, palotát renaissance-, mint gót-stílusban.

A Dunaparton álló Országház, a magyar politikai hatalomnak és építészetnek ez a büszkesége is ilyen stíluskeveredést, jobban mondva stíluskettősséget árul el. Míg részleteiben, ornamentikájában gótikus, addig az egésznek elgondolása, belső térkiképzése, formai fölépítése a barokk kompozíciók sajátosságait viseli magán. Szóval, a XIX. század hű gyermeke.

Sokszor szokták a londoni parlament épületével összehasonlítani. De ez csak felületes beszéd. Annyi alapja van a hasonlóságnak, hogy mind a kettő külsőleg gótikus és hogy mind a kettő széles folyó partján áll. Míg azonban a londoni Westminster teljesen a régi angol gótikában, a perpendicular-stílusban gyökerező épület, alaprajza, belső térmegoldása, külső felépítése az ősi hagyományoknak felel meg, addig a mi országházunk lényegében a XIX. század végének képviselője. Csak nézzük meg a budapesti Országháznak, Steindl Imre mesterművének, alaprajzát. A nagy reprezentációs csarnokok, lépcsők szimmetrikus elrendezése, egymásba kapcsolódó térhatása mind a barokk térkompozícióknak modern áthangolása. A gótikus formák nem függnek velük következetesen össze. Ezt a belső térelgondolást épp olyan jól, sőt még következetesebben lehetett volna neorenaissance vagy neobarokk formákba öltöztetni, mint gótikusba. Viszont Steindl mester művészi érzékére vall, hogy a gótikus formákat nem alkalmazta középkori következetességgel, hanem modern átírásban, mint ahogyan ezt a Dombaumeister, Friedrich Schmidt, is tette a bécsi Városházán.

Nem is az architektúrának ez a kettőssége, az épülettömegeknek kissé szétfolyó kapcsolata az Országház művészi hiánya, hanem a belső berendezés, a hivatalos helyiségek sivársága. Senki sem róhatja föl hibául azt, hogy a dunai homlokzat tulajdonképpen nem egyéb, mint egy kupolás, kéttornyú barokk templom kétoldalt hozzája csatlakozó épületszárnyakkal, mert ezt genialis átalakításban kapjuk,

viszont mindenki megütközhetik a hivatalos szobák szokványos fantáziátlanságán. Milyen óriási az ellentét a márvánnyal, freskókkal ékes csarnokok, folyosók pompája, és a sárga, chablonos falburkolattal ellátott, Thonet-szerű székekkel bebútorozott szobák között. Nincs összhang közöttük, rideg szürkeség honol az elnöki és a miniszteri helyiségekben.

Ezt az ellentétet akarták a képviselőház elnökei fokozatosan kiküszöbölni, midőn megbízást adtak kitűnő művészeknek, hogy a képviselőház elnöki nagytermét és elnöki szobáját újonnan bútorozák, illetőleg falfestményekkel ékesítsék. Évek során át az országgyűlés költségvetésében egy bizonyos összeg szerepelt az épület belső díszítésének fejlesztésére. Ennek terhére történtek a rendelések.

Az elnöki szoba már elkészült. Igen sok kifogás hangzott el az ellen, hogy miként volt lehetséges a gótikus palotába XVII. századi barokkinteriurt beilleszteni, de ezt a nézetet nem fogadhatjuk el, hiszen nem egy régi műemléken találunk különböző korból származó, eltérő stílusú átalakításokat, nem egy régi épületet díszítettek más szellemű berendezéssel. Az Országház gótikája különben sem olyan határozott, hogy ne bírjon el belsejében más stílusból táplálkozó modern alkotást. Egyébként is a legeltérőbb időből származó jó dolgok legtöbbször békésen megférnek egymás mellett.

Az elnöki nagyterem nem új bútort, hanem falfestményeket kapott. A falakat Magyarország négy kormányzójának történelmi elhivatottságát megörökítő óriási képek díszítik. A főfal Hunyadi Jánosé, a két kisebb oldalmező Kossuth Lajosé és Horthy Miklósa, az ablakok közötti három szűk fal pedig Szilágyi Mihályé. A Hunyadi és Kossuth-kép Udvary Géza műve, a Horthy-képet Hende Vince, a Szilágyi-képeket pedig Diósy Antal festette.

Udvary Géza kétségtelenül élete főművét alkotta meg az igen tetszetős, al secco technikával készült Hunyadi-képben. Előírás szerint a nándorfehérvári győzelmet örökítette meg szimbolikusan, azt a magyar diadalt, melynek emlékére a pápa a déli harangszót elrendelte. Ez a győzelem egyik bizonyítéka századokon át tartó küzdelemünknek, mellyel a nyugati kereszténységet megvédtük. Ezért húzza a kép közepén álló ifjú az angyaloktól övezett harangot és ezért jelennek meg a festmény két szélén lobogó szalagok közt a nyugati országok nagy székesegyházai: a Westminster, Reims, Köln, Párizs, Bécs és Milánó dómjai.

Domb tetején, háttérben Nándorfehérvár várával és városával, ad hálát az Úrnak Hunyadi János a győzelemért. A lobogó hajú hős vezér mellett Kapisztrán János és a pápa követe, körülötte a kép

síkján szerzetesek és vitézek, akik magukba szállva ünneplik a diadalt. Elöl néhány legyőzött, félmeztelen pogány. Velük a kép nagyvonalúságát akarja hangsúlyozni a művész. Szépen kiegyensúlyozott, szabadon szimmetrikus a kép kompozíciója. Mindkét oldalán két-két kiemelkedő csoport, melyeket szélén a dombra felérkező lovasok zárnak be. Komor fenség helyett barátságos közvetlenség uralkodik mindenütt. Udvary rokonszenves könnyed egyéniségének megfelelően hangolta át a neki tulajdonképpen idegen témát. A színekben is a kellemeset keresi, a pasztellszerű lokáltónusokat nem bontja meg reflexekkel. Ennek a képnek nem lehetnek sem lelkes dicsőítői, sem ádáz ellenségei. Mindenkihez egyformán szól, mint fülbemászó, könnyű melódia.

Kevésbé szerencsés és megkapó a Kossuth-kép kompozíciója és színharmóniája. Az alakok ágálása nem hat őszintén, a színezés fakó. Több előtanulmányt, odaadó munkát érdemelt volna a megtisztelő feladat, melyet túlságosan gyorsan oldott meg a művész.

Horthy Miklós freskója Hende Vince munkája. A képen a kormányzót láthatjuk, akit gróf Bethlen István miniszterelnök élén kormánya és az országgyűlés két házának elnöksége vesz körül. Itt minden szigorúbb, összetartottabb, a formák hangsúlyozása tisztább. Mozgalmasság csak a lobogó zászlókban és felhőgomolyagokban van. Az arcokon sem ül átmeneti kifejezés, hanem a típus jellemzetessége. Lendület nincs a fölfogásban, de annál több megfontolt nyugalom. Gondos, öntudatos, kissé száraz alkotása egy falfestésre termett művésznak.

Legérdekesebb Diósy Antal hármás freskója. A közepén lovon, szembefordulva Szilágyi Mihály, míg a két mellékfreskón lándzsás serege. A quattrocento festői, első sorban Benozzo Gozzoli, Castagno és Uccello jutnak eszünkbe a képek láttára, akiknek műveiből Diósy sokat merített. De utánérzése őszinte, falkép-stílusa jellemzetes, mind az arcokat, mind a páncélokat meglepő erővel mintázza. A baloldali freskón egy harcos képében a művész a maga arcvonásait is megörökítette. Régi képeken volt ez így szokásos. Firenze férfias tavaszának levegőjét árasztja Diósy triptichonja. A nagyközönség előtt kevésbé lesznek népszerűek, de annál finomabb csemegék a műértők részére.

Örülünk, hogy az Országház belső díszítésének fejlesztésére fölvetett összegeket a képviselőház elnökei méltóan használták föl. Nem nevezhetjük ezt pazarlásnak, annál kevésbé, mert az ilyen célra rendelkezésükre álló alapokból magyar művészeknek, magyar iparosoknak, magyar munkásoknak adtak kenyeret. A látszólagos luxus.

legtöbbször sok embernek szerzi meg betevő falatját. A helyesen elköltött pénzt nem szabad sajnálni az ország fiaitól.

*

Vaszary Jánosnak az Ernst-Múzeumban rendezett gyűjteményes kiállítása indokolja, hogy ezzel a nagytehetségű, de sokat vitatott mesterünkkel kissé bővebben foglalkozzunk.

Vaszary János a mai magyar művészet legeurópaibb festője. Stílusának jelleme nemzetközi. De ez a nemzetköziség nem jelenti azt, hogy festészetének nincs egyéni jelleme, hanem hogy a magyar táj sajátos földszaga helyett a nagyvilág raffinált modern illata árad képeiből. Kevés kiváló mestert ismerünk a maiak között, aki a nemzetköziséget ilyen markáns egyéniséggel párosítaná. Festészetében minden teljesen az övé. Egyéni stílussal, technikával fejezi ki mindazt, ami a modern élet kavargó ritmusát, harsogó hangzavarát, egymásbavágódó mesterséges fényeffektusait mozgatja. A szelíd szemlélődés helyett az élet tarka forgatagát szólaltatja meg, nyugalom helyett az autó, a rádió, a világító reklámok izgató, zavaros együttesét. Nem a magyar vidék szelíd motívumait, parasztjainak tempós lassúságát vagy egészséges lendületét festi meg képein, hanem a nagyvilági élet forgalmát, lüktetését, a strandélet gyönyöreit, az éjjeli lokálok kihívó furcsaságait. Az anyatermészetnek kisebb a szerepe művészetében, mint az emberi kultúrának, civilizációnak. Bár nem fest tárgyilagos pontossággal gépalkatrészeket, művészete mégis az emberi észnek, életnek győzelmét jelenti a természeti erők fölött. Az ember látszólag meghódította a világot, önfeledten szórakozhatik, éli dekadens örömeit, míg a természet meg nem unja gyermekeinek elbizakodottságát és alázatra nem kényszeríti őket.

Vaszary modernségének érdeme, hogy a mai szellem kifejezése végett nem töri össze a múlt művészi kultúráját. Ő még teljesen vizuális alapon áll, tudja, hogy a festészet mivoltával ellenkezik az intellektuális álláspont, mely a természetábrázolást megbontva, sőt hatályon kívül helyezve, képzettársítási alapon szerkeszti össze a valóságmotívumokat, vagy teljesen önálló formakapcsolatokat alkot, melyek némák, értelmetlenek a festő gondolatait, szándékait pontosan nem ismerő szemlélő számára. Vaszary minden modernsége ellenére is par excellence festő, aki mindent képszerűen fog föl és a legbonyolultabb képvizíót is világosan illusztrálja. Nem állítja tótágot, nem marcangolja szét a természetet. Művészete a kubizmus és az expresszionizmus szélsőségei mellett szinte reálisnak, impreszionistának mondható stílusossága ellenére is. Ha valószerűtlen szín-

fantáziák után áhítozik, akkor a színpad káprázatos világát hívja segítségül, hol mindent megtalálhat a nélkül, hogy elhagyná a lefestés fogalmát.

De Vaszary művészete csak az intellektuális húrokat pengető szélsőségesek mellett hat reálisnak, a multhoz viszonyítva, valóban, immateriális felszabadulást jelent. Bár színei kitűnően jellemzik a motívumot, az ábrázolás mégsem anyagszerű. Mindennek csak a leegyszerűsített, tömör színjellemvonását rögzíti le. Továbbfejlesztette az impresszionizmus technikáját; a könnyed színfölrakást, a világos, az árnyékokat is színesen látó harmóniakat önálló, dekoratív képegységgé formálta át. Nem szállt szembe a multtal, csak újat, egyénit termelt ki belőle. Tudását, készségét nem szerelte le primitív hatások kedvéért, sőt minden képén megcsodálhatjuk rendkívüli technikáját. Csak aki tökéletesen rajzol, aki kiválóan ismeri az emberi test, a rövidülések, a távlat-ábrázolásának titkait, az képes emnyire tömören és hibátlanul, zavar nélkül vászonra vagy papírra vetni festői elképzelését. Néhány vonással meglepően állítja elibénk emberek, helyzetek, épületek jellemét. Épp olyan hüen ábrázol egy-egy tájat, városrészletet, épületet, mint amilyen élénken jelenít meg egy-egy alakot, pedig ezek is csak színfoltok, részletmotívumok a kép dekoratív együttesében. Nincsenek tudatos elrajzolások, aránybeli átstilizálások képein, ő a valóságot szinte a maga optikai igazságában fogja föl, hogy azt színekkel, vonalakkal meglepő eredetien adja vissza. Mindent égő színekben lát, de a jellemző formákról, körvonalakról sem mond le mindig. Ugyanazok a markáns, egyenes vonalak a rajzban, mint az ecsetkezelésben. Minden szín, vonal határozottan ül egymás mellett, nem keres egyiknél sem kiegészítő átmeneteket. Aki ilyen mestere a technikának, annak nincs szüksége, hogy részletezéssel, pepecseléssel erősítse odavetett, odakent képvíziójának hatását. A részletes kidolgozás gyökerében ellenkezik Vaszary stílusával, bátor, sőt tűntetően merész, megalkuvást nem ismerő, fölényes egyéniségével.

Vaszary kerülő úton jutott el mostani stílusához. Az impresszionizmusnak ugyan már több mint két évtizede búcsút mondott, azonban volt egy idő, mikor a régi, komponáló mesterekre való emlékezéssel, sötét, csillogó színharmonióban kereste a maga művészi énjét. Ez volt egyik legkiválóbb korszaka és ekkor volt tulajdonképpen legtávolabb az impresszionizmustól. Azonban a háború utáni párizsi benyomások alapján rövidesen szakított mélyzengésű színskálájával. Nyugaton a vezető mesterek világos tónusokban festettek és Vaszarynak Párizs felé tájékozódó stílusa is egyszerre megtelt napfénnel,

világossággal. A vastagon egymásra kent, zománccfényű színek helyett a vászon és a papír fehérsége lépett előtérbe, melyre úgy rakja fel színeit, hogy az alap világos jellemét sohase hazudtolja meg. A vászonnak, a papírnak a színfoltok között előbukkanó fehérsége szükséges eszköze annak, hogy a fény a világosság erejét fokozza, vagy hogy Vaszary dekoratív hatást érjen el velük. Most újból az impresszionizmus napfénye ragyog föl képein. Vaszary nem ismer sötét árnyékokat, minden szín élénken tüzel egymás mellett, a nélkül, hogy kellemetlen tarkaságot, mozaikszerű valórnélküliséget eredményeznének. Mily merészen rakja egymás mellé strandképein a napernyők, sátrak élénk csíkjait, a nélkül, hogy diszharmóniát váltana ki. Matisse stílusa jut eszünkbe, aki egészen más szellemben ugyanezt a festői hitet vallja. Oly erős frigyre lépett újból Vaszary stílusa a napfényvel, hogy egyes képein a színes reflexek hangsúlyozásával is találkozunk, mint a század elején a postimpresszionistáknál.

De az egészséges napfény mellett a mesterséges világítási effektusok is szót kérnek Vaszary stílusában. Hiszen a mozgó, kialvó és föl villanó fényreklámok sokkal inkább jellemzőek a modern életre, annak nagyvárosi világára, mint a fölmérhetetlen idők óta sütő nap, mely nem egyedül a mai kor vívmánya. Vaszary festői szeme nem öröktermészetű igazságokat állapít meg, hanem csak a legújabb évek civilizációjának jellemzőbb sajátságait, melyek közül nem hiányozhatik az utcai és a lokálvilágítások raffinált fantasztikuma. Viszont nemzeti, sajátos magyar színharmóniák csendülnek föl a hősök emlékövének leleplezését ábrázoló festményén.

Mégsem kizárólag optika, dekoratív tűzijáték Vaszary mai művészete. Igaz, hogy nincs mélyebb lelke, nyugalmas meghittsége, mint általában a mostani embernek, de ezzel is a mai, új világnak jellemét vetíti elénk. A világi blazírsága, elegáns dekadenciája csendül ki a háború utáni iramot kifejező képeiből. Azonban Vaszary is képes a magábaszállásra. Az életet habzsoló, mai kor sem tagadhatta meg Krisztust, és az Isten fia most sokkal hevesebben kínlódik keresztfáján, mert még több bünt kell magára vennie, még közömbösebb vagy szertelenebb hitetlenségen kell győzedelmeskednie. Vaszary hatalmas vásznon megfestette a keresztre feszített Megváltót, és ha ez a kép művészetiileg nem tökéletes alkotása is a mesternek, de legmélyebb, idegenszerűsége ellenére is a legfenségesebb. A bárók, a morfiumálmok festője olyan régióba kívánczik, amelyből a régi Grünwald vagy a modern Egger-Lienz merítette vízióit.

A meglepően megoldott, színdús vízfestmények, a megkapó szépségű virágcsendéletek és a hívságos ábrázolások mellett Vaszary

Krisztus-képe valósággal a sursum corda hangjait zúgja felénk. Olyan hangot intonál, mely a mester egész mai művészetét lelkileg tartalmasabbnak állítja elének. Ígéret nemesebb, mélyebb problémák megoldására. Vajha ezen az úton haladna tovább a mester!

*

A Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatát ezúttal nem volt szabad a rendes kritikával illetnünk. A váratlanul elmaradt olasz reprezentatív kiállítás helyett rendezték rövid idő alatt e tárlatot, hogy a tavaszi vásárig ne maradjanak üresen a Múcsarnok gyönyörű termei. Az egyes helyiségeket a különböző művészeti egyesületek között osztották szét, amelyek saját bírái ítélete alapján állították össze gyűjteményeiket. Sajnos, a legkiválóbb magyar művészekből álló Szinyei-Társaság nem vett részt a tárlaton és a többi csoportnak is hiányoztak legjelentősebb tagjai. Így bizony meglehetősen egyhangú volt a tárlat képe és ezt a szükségét nem oszlatta el a Képzőművészek Új Társaságának, a KUT-nak egyenetlen gyűjteménye sem, mely inkább arra volt csak jó, hogy a közepes képességű ó-konzervatívok és a gyökértelen, még le nem higgadt szertelenek között lévő űrt a közönség előtt még jobban elmélyítse. Éppen azok maradtak el a tárlattól, akik egyéni tehetségükkel kibontakoztak a kiélt irányoktól, de nem estek a természetet és a multat szinte teljesen megtagadó túlzásokba. A két végletnek a Múcsarnok tárlatán szereplő reprezentánsai jól bizonyítják, hogy nem az irányhoz való tartozás, hanem az egyéni képesség a döntő az alkotások művészi jelentőségénél.

Az Ernst-Múzeum egyik csoportkiállításának főérdekesége Márfy Ödön újabb festményeinek sorozata volt. Ezzel a gyűjteménnyel Márfy kiválóbb mai festőink soraiba lépett. Mostani stílusa beteljesedését jelenti az utóbbi évek fejlődésének. Francia hatások következtében finomult ki színérzéke, a tőle különben idegen klasszicizálásnak köszönheti, hogy festői előadása nyugodtabb, egyszerűbb lett. Bár mindent színnel, kevés eszközzel fejez ki és a vonalakat teljesen kiküszöböli, képei most tömörebbek, formái összefogottabbak, mint azelőtt. Benyomásait lehetőleg világos színekkel érzékelteti, semleges árnyékokat nem ismer, mindent derűs, kellemes színlatománnyá ír át. A vékonyan felrakott, temperaszerű színfoltok, a színes, könnyed reflexek dekoratív összhangban olvadnak össze a nélkül, hogy hatásuk tovakodó lenne. A háttérben, különösen figurális képein, tárgytól független, önálló színeképletek terülnek el, melyek azonban nem érthetetlenek és amelyek nem zavarják meg az egész képvizíziónak a valósággal való közvetlen kapcsolatát. Néhány szellemes női

arcképe mellett halványtónusú, de tartalmas kis városképei és raffinált csendéletei érdemelnek dicséretet.

Még elvonatkoztatottabb, látományszerűbb Bernáth Aurél festészete. Itt azonban a mosolygós napfény helyett a rejtelmes félhomály, sőt a feketébe boruló sötétség veszi át legtöbbször a szót. Nem a valóságot látjuk Bernáth képein, hanem annak árnyképeit. A formák csak itt-ott jelentkeznek észrevehetőbben, hogy másik felük annál jobban beleveessen a misztikus nemlétebe. Minden meg van fosztva testiségétől, a színfoltok és a vonalak szinte csak szellemi létét jelzik az ábrázolt lényeknek, dolgoknak. Még legreálisabb tájképei is inkább csak melancholikus víziói a motívumoknak. Ezeket a légies hatásokat Bernáth a könnyed pasztellel érzékelteti tökéletesen, azonban a zsíros, csillogó olajfestékkel is képes a reális valóságon felülemelkedő színlátományokat kifejezni. Bernáth stílusának kialakulására kétségtelenül lényeges hatása volt egynehány mai párizsi festőnek, de a kapott ösztönzést egyénien fejlesztette tovább. Bizonyára nem átvett modorosság nála ez a hoffmanni misztikum, hanem lelkéből folyó művészi kifejezés.

Mintha egyszerre a reális valóságba lépnének, úgy hatnak reánk Cserepes Istvánnak impresszionista olajfestményei és grafikái. Egyszerű képnek lát mindent, mint a vérbeli impresszionisták, akiknek műveiben semmiféle motívum sem emelkedik ki a többi rovására. Cserepes igazi grafikus tehetség, mindent a fekete-fehér skáláján fejez ki, csak itt-ott fokozza képeinek hatását egy-egy halvány színfolttal. A nagyobb méretű olajfestmények kevésbé illenek tehetségéhez, mint a kisebb pasztellek, az előbbieken is ugyanazt mondja el, mint amit a fekete-fehér grafikákban stílusuknak megfelelően oly frissen rögzít le. Cserepes igazi témái a külvárosi részletek, a ködös, füstös rakodópartok, a külső indóházi motívumok. Figurális képeiben, csendéleteiben mesterének, Csók Istvánnak hatása alatt újabb stílustörekvés jelentkezik.

Néhai jó Feszty Árpádnak, ha most letekint az égből, felderül a lelke. Élete főműve, a *Magyarok bejövetelét* ábrázoló hatalmas körképe, melyet még mindig a városligeti mutatványos bódék vesznek körül, kultuszminiszterünk és a főváros jóvoltából újjászületett.

A milléniumra készült el a nagyszabású munka, sokáig a mai Szépművészeti Múzeum helyén állott, majd egy hosszú londoni kirándulás után az Állatkert mögött kapott újra helyet. 1910-ben ideiglenes épületet emeltek számára, azzal a szándékkal, hogy ha a Városligetből kihelyezik a mutatványos telepet, akkor gondoskodnak majd méltó keretéről. Közbejött a nagy háború, a forradalmak,

a telep ma is a régi helyén áll. Viszont a körképet, de különösen az épületet nagyon kikezdte az idő. A tető átázott, a kép vásznán nagy sárfoltok keletkeztek. Szinte az utolsó pillanatban érkezett az állam és a város segítsége. Szerencsére maga a kép nem szenvedett, a kitűnő brüsszeli vászon megtette kötelességét. Nem szakadt, nem mállott szét, csak le kellett róla mosni a piszkot és a nagyszabású festmény újra régi színeiben ragyogott föl.

A múlt század harmadik harmadában keletkeztek mindenütt a körképek. A népek történelmi multuk dicsőséges mozzanatait akarták velük megjeleníteni, ünnepelni. Stílusuk egyfelől a nagy, akadémikus festménykompozíciók hagyományaiban gyökeredzett, másfelől az uralomrajtató naturalizmus jegyében a teljes valószerűsége törekedett. Panorámahatás volt a cél. A közvetlen előtér plasztikus, mely észrevétlenül megy át a festménybe.

Feszty Árpád eredetileg a vízözönt akarta körképben megfesteni, de apósa, Jókai Mór rábeszélte, hogy a *Magyarok bejövetelét* fesse meg. Munkácsy Mihályt is Jókai inspirálta a *Honfoglalás* megkomponálására. Három évig tartott a nagy munka. Feszty először a körkép kis kompozícióját készítette el, majd festőbarátaival, Mednyánszkyval, Spányival és Ujváryval felutazott Vereckére és ott, a helyszínen festették meg három méteres kicsiben a híres szorosnak és környékének tájképét. Ez a tájképi háttér a körkép legegységesebb, legművészebb részlete. Bámulatosan természetes az Ujvárytól való rozsdás lombozatú, erdős hegyoldal, fenségesek Mednyánszky havas bércei és elragadó az Alföldről nyíló csodálatos távlat, a messzeségben eltűnő, kanyargó folyóval. Az egyik oldalon felhős, zivataros, a másikon derült ég megfestése Feszty Árpád bravúrját dicséri.

A figurális részek festésében is többen segédkeztek Fesztynek. A vágató lovasok közül nem egy Vágó Páltól és Pálya Celesztintől származik, míg az aktok és a fekvő alakok festésében Fesztyné Jókai Róza volt férje segítségére. Két nagy központi motívum köré csoportosul a tengernyi nép, mely a vászon egész alját elborítja. Rengeteg fajtája, lehetősége a különböző típusoknak, mozdulatoknak, beállításnak. Akadémikus hagyományokat eláruló alakok mellett igazi ősmagyarok, mint aminők csak a fajszeretettől ittasult művészelkekben születhettek meg. Érdemes ezt a nagyszabású alkotást esztétikai szemüvegen keresztül nézni, mert elbírja az utókor kritikáját. Több ez a panorámánál, hazafias látványosságnál, valódi művészeti tett, mely megörökíti Feszty Árpád nevét a magyar művészettörténetben.

A Szépművészeti Múzeum terrakotta-gyűjteményének megnyitása ismét ezekre a művészi apróságokra terelte a magyar közönség figyelmét.

Az agyagszobrászat első mestere a mythologia szerint Prometheus volt, aki agyagból formálta meg az első embert. Ez a szép mythos arra enged következtetni, hogy az agyagszobrászatot tekintették a görögök a plasztika legősibb formájának. A későbbi márvány- és bronzszobrászok sem nélkülözték az agyagot, mert ezzel mintázták meg előbb ők is figurális modelljeiket, hogy azokat aztán nemes anyagban valósíthassák meg. Az agyagplasztika azonban nem volt egyedül csak eszköze a nemes anyagban elgondolt szobrászatnak, önálló életet is élt. Tűzben kiégetett terrakották mérhetetlenül nagyobb számban készültek és kerültek forgalomba, mint a drága anyagból való és csak nagyobb áldozatokkal megszerezhető márvány- vagy bronzszobrok. Az utóbbiak voltak az antik plasztika arisztokratái, míg a nép nagy tengerét a kicsiny, égetett agyagfigurák jelentették.

Már a mykenai korszakból is ismerünk terrakottákat, a görögök és a rómaiak uralma idején pedig állandóan virágzott az égetett agyagplasztika. E népek gyarmatosítása, kereskedelme révén messze vidékekre, Észak-Afrikába, Krimbe, Galliába és Britanniába is eljutottak a könnyű szobrocskák és még a Krisztus utáni IV. században is működtek, különösen a gyarmatokban, terrakotta-műhelyek. Méretben természetesen átlag mögötte maradtak a márvány- és a bronzszobroknak, azonban nem egyszer nagyobb méretű terrakottaalakok vagy csoportok is jöttek létre. A Szépművészeti Múzeum gyűjteményében is találkozunk templom-oromcsoportokból származó töredékekkel, így első sorban egy gyönyörű niobidával.

E terrakottákat görögül koréknak, lányoknak, babáknak nevezték, készítőiket pedig koroplasteseknek. Bár az utóbbiak nem voltak a márvány- és bronzszobrok mintázóival egyenrangú mesterek, sőt legtöbbször meglevő minták, népszerű figurális alkotások után dolgoztak, ezeket sokszorosították kis méretben, olcsó anyagból, mégis jelentőségüket nem szabad alábecsülnünk az antik plasztika fejlődésében. Nem tekintve azt, hogy az ő művészetükön is végigvonul az egész klasszikus kultúra stílusváltozása, a koroplastesek a görög művészetet egy igen eredeti és fontos műfajjal gazdagították. A terrakotta-plasztikában születik meg a genre-szobrászat. Míg a nemes anyagból való szobrokkal csak emelkedett érzéseket, komoly szépségeket fejeztek ki, addig a könnyű, értéktelen anyag alkalmat adott arra, hogy a mindennapi élet közvetlen, sokszor tréfás jeleneit is megörökítsék.

Az olcsó anyaggal inkább összefért a természet hű megrögzítése, mint a nemes márvánnyal és a bronzsal, mely a művéstől a köznapinál eszményibb valóságot kívánt. Valószínű, hogy a nagy mesterek sem vetették meg a terrakottát, ők is mintáztak ebből az anyagból apró genre-alakokat, mint ahogyan az újkor művészfejedelmei kicsiny rajzokban vetették papírra azokat az ötleteiket, melyek tárgyuknál fogva nem számíthattak dekoratívabb, nagyobbvonalú életre. Éppen ezek a terrakotta genre-szobrocskák idézték elő, hogy később, a Krisztus előtti III—I. században a monumentális plasztika is megtelik a közvetlen életből vett motívumokkal.

Az antik terrakotta-plasztika még egy, a genre-szobrászattal szorosan kapcsolatos műfajjal egészítette ki az antik művészet színdús spectrumát — a karikatúrával. Az égetett agyagból készült kis, komikus figurákban a formai és az eszmei nevetségesség fogalmának óriási skáláját élvezhetjük. Egyik-másik komikus fejecske Leonardo da Vinci torzképeit juttatja eszünkbe. Micsoda bámulatos bizonyítékai a természet megfigyelésének, az emberi lélek ismeretének, a formai kiválóságnak. A naturalizmuson keresztül érkezett ide a görög terrakotta-művészet, melyet sokkal nagyobb szerep illet az antik kultúra képének rekonstruálásában, mint régebben hittek. A naturalisztikus terrakotta-szobrocskák a maguk elevenességével, közvetlen ábrázolásaikkal egy-egy másik felét tárják felénk a görög világnak, melyet rendesen csak istenei és hősei révén ismerünk.

Máig vita tárgya, hogy mi célból készültek ezek a terrakotta-szobrocskák. Az a körülmény, hogy túlnyomó részük temetőkből, sírokból került elő, azt a nézetet támogatja, hogy a temetői kultusszal, a túlvilági élettel voltak kapcsolatosak. Mint a régebbi egyiptomi, a görög sírokban is a halottak mellé eltemették a mindennapi életből vett jeleneteket ábrázoló szobrocskákat, hogy a halott a túlvilágon is folytathassa megszokott életét. Más terrakotta-szobrocskák viszont mint vallásos fogadalmi tárgyak kerültek sírokba vagy templomok szentélyeibe. Később azonban világias célokra is gyártottak kis terrakottákat. Ajándéktárgyak gyanánt szerepeltek, melyekkel gyermekeket, fiatal leányokat örvendeztettek meg.

A terrakotta-szobrocskák gyártása azonban szoros kapcsolatban volt az építészettel, iparművészettel, a szobák díszítésével is. Számos épület, templom párkánya, ornamentális ékessége készült festett és plasztikus terrakottából, az edények, mécsek anyaga mind égetett agyag volt és a szobák falára is dísz gyanánt később terrakottadomborműveket függesztettek. Az utóbbiak különösen a római köztársaság utolsó idejében voltak divatosak. Egy XIX. századi olasz gyűjtő után Campana-reliefeknek nevezik őket.

A művészettörténet csak a múlt század második felétől kezdve érdeklődik behatóbban az antik terrakotta-szobrocskák iránt. A hetvenes években fedezték fel görög parasztok a Boeotiában fekvő Tanagra város ősi temetőjét, melynek sírjaiból előkerülő szobrocskákkal az egész műkereskedői piacot elárasztották. Nemsokára oly népszerűek lettek ezek a kedves negédes figurák, hogy nagyméretben megindult utánzásuk és hamisításuk. Pedig a tanagrák csak egy típusát képviselik az antik kultúra összes századain végigvonuló terrakotta-szobrászatnak.

A mi Szépművészeti Múzeununk az antik terrakottáknak rendkívül gazdag gyűjteményével dicsekedhetik. Igazán szerencsés gondolat volt a háború előtt, 1914-ben, ennek az anyagnak megvétele, melyet Arndt Pál tanár gyűjtött össze évek hosszú során át nagy gondnal és kitűnő hozzáértéssel. A gyűjtemény az egész fejlődést kitűnően illusztrálja, kezdve az archaikus — a mykenai, ciprusi, rhodosi, samosi és görög terrakottáktól, a még szigorú stílusú görög és terantumi, a közvetlenebb felfogású tanagrai és kisázsiai, majd az egyiptomi terrakottáig, a Campana-reliefekig. Szintén külön tárlókba kerültek a karikatúrák, a színész-szobrocskák és maszkok, az itáliai terrakották, köztük a tetődíszek, az antefixek nevezetes sorozata. Ismét más tárlókban egy sorozat öntőmintát láthatunk. A nevezetesebb nagyméretű darabokat külön állványon állították fel.

Mindegyik csoportban nem egy kis remekművel találkozunk. Érdeemes elmélyedni szemléletükbe, mert a páratlan görög formaezék és a közvetlen természetmegfigyelés ritka bizonyítékaival találkozhatunk. Nemesvonalú köntösbe burkolt korai női alakok, praxitelesi torzók, skopasi fejek után elevenen mintázott barbár kis portrék és mulatságos karikatúrák következnek. Milyen érdekes Harpokrates ülő figurája, mely Buddhára emlékeztet, és milyen előkelően finom nem egy Campana-relief. Ehhez járul még kiegészítésül néhány márvány- és bronzszobor a falak mentén, köztük egy III. századi gyönyörű női fej, Isis-hajviselettel.

Az antik terrakotta-gyűjteménnyel befejeződött a Petrovics Elek főigazgató által kitűzött munka, a Szépművészeti Múzeum eredeti szoborgyűjteményeinek teljes felállítása. Régebben csak egy kisebb sorozat antik terrakotta-szobrocska volt kiállítva, most az egész Arndt-gyűjtemény a közönség elé kerül. Igen nagy munka volt a szép anyag tudományos feldolgozása, stílszerű rendezése és a szakszerű magyarázó-katalógus szerkesztése. Mindez Oroszlán Zoltánnak, a Szépművészeti Múzeum tisztviselőjének az érdeme, aki ezzel valóban igen értékes munkát végzett.

*

A Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya viszont legértékesebb lapjainak egymásután való kiállítását kezdte meg. Ezúttal a miniatúrákat és a legnevezetesebb régi olasz rajzokat mutatja be, majd utána a német, a németalföldi és a francia rajzok kiállítása következik. Csodálatosan szép a most szereplő tizenegy, pergamentre festett, aranyozott iniciáléba foglalt miniatúr. Nyolc közülük a XV. század elején működő cseh művészek munkája, három pedig olasz mester műve. Az előbbieket az előkelő francia és olasz városokban kifejlődő késői gótika melódikus, bensőséges és elegáns stílusának hatását mutatják, amely cseh földön is visszhangra talált, viszont az olasz miniatúrok közül az egyik, a zsoldáros Dávid király, már az itáliai renaissance szellemét árulja el.

Az olasz rajzok sorozata a XV. század elejétől a XVIII. század végéig nagy vonalakban az egész itáliai stílusfejlődést bemutatja. Csupa kiváló rajz, köztük nem egy közismert remekmű. Így elsősorban Leonardo da Vinci három lapja, amely a közelmúltban a londoni olasz művészettörténeti kiállításon is képviselte a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályát. Kettő közülök az *Anghiari csata* kartonjához, egy pedig a *Sforza-szobor*hoz készült tanulmány. A nagy mesterek közül még Rafael, Fra Bartolommeo, Tizian, Tintoretto, Paolo Veronese, Correggio rajzaival találkozunk, de a kisebb mesterek, így Pesellino, Botticini, Ercole Roberti, Montagna, Daniele da Volterra, Bandinelli, Aristotile da San Gallo, Montelupo, Bronzino, Vasari, Salviati, Pontorno, Parmigianio, Zuccari, Luca Combiasso, Guercino, a két Carracci, Guido Reni, Salvator Rosa, Rusconi, Ricci és Tiepolo is több kiváló lappal vannak képviselve. Az anyag legnagyobb része az Esterházy-gyűjtemény megvásárlásával került a múzeum birtokába, többi részük ajándékozás és vétel eredménye. Így nem régen Meller Simon, a Szépművészeti Múzeum nyugalmazott igazgatója ajándékozott az intézetnek egy Tiepolótól származó szent Jakab-fejrajzot, amely a múzeum híres Compostelai Szent Jakab lovasképéhez készült tanulmány. A rajzok közül néhány valamikor neves művészek tulajdonában volt. Így egy-kettő Vasari híres gyűjteményéhez tartozott. A rendkívül értékes kiállítást dr. Hoffmann Edit, a grafikai osztály vezetője rendezte és ő állította össze a tudományos értékű katalógust is.

*

A jubiláris Szent Imre-év alkalmából az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Serédi Jusztinián hercegprímás fővédnökségével nagyszerű kiállítást rendezett a magyar állami, egyházi és magángyűjteményekben, kincstárakban levő egyházművészeti remek-

ből. A milléniumi országos kiállítás óta nem volt ennyi katolikus jellegű kincs összehalmozva. A magyar főpapi kar mindent megtett a kiállítás sikere érdekében, nem egy rendkívüli értékű darabját engedte át székesegyházaiból, templomaiból, kincstáraiból a kiállítás számára. Esztergom, Győr, Eger, Kalocsa, Pannonhalma, Pécs, Budapest ötvösremekeik, pompás egyházi ruháik, faliszőnyegek egész sorát bocsátották a Szent Imre-ünnepélyek alkalmából létrejött kiállítás rendelkezésére.

Az Iparművészeti Múzeum nagy udvarában rendezett kiállítás dióhéjban 700—800 év katolikus egyházművészeti kultúráját mutatja be. Magyar eredetű műtárgyak mellett az olasz, német, francia, flamand és spanyol művészet kiváló alkotásai sorakoznak egymás mellé. Különösen az ötvösművészet — kelyhek, úrfelmutatók — és a miseruhák gyűjteménye rendkívül gazdag, de a nagy- és a kisplasztika köréből is néhány elsőrendű darabbal találkozunk.

Így mindjárt nagy figyelmet érdemel az esztergomi Keresztény Múzeumból való, hársfából faragott, tűztől megpörkölt XII. századi Mária Magdolna-szobor, mely a legnemesebb korai középkori francia szobrászat stílusát árulja el. Kötöttsége ellenére mennyi bensőség, lelkiség, elegancia van ebben a kevésbé ismert remekműben. Egyházművészeti kincseink első sorába tartozik. Hasonlóképpen kiváló egy XIV. századi francia Madonna-szobor mészkből. Báró Kornfeld Móric gyűjteményének legújabb ékessége. Kitűnő képviselője az 1300 körül kifejlődő kései gótikus, negédes francia Madonna-típusnak, amely egész Európában elterjedt és az olasz Giovanni Pisano művészetében jelentkezett legegényibb erővel. Nálunk a szlatvini és a nagyőri Madonnák örökölték ezt a típust. A többi gótikus és renaissance-szobor közül Delmár Emilnek egy 1480 körüli sváb iskolából való sarkányt ölő Szent Mihály-szobra (fa), Baumgarten Nándornak flamand eredetű Szent Annája, egy ugyanilyen tárgyú csoport Báró Herzog gyűjteményéből, melyet Leinberger német mesternek tulajdonítanak, egy Andrea Robbia-fej, néhány antwerpeni oltártöredék, egy svájci Misericordia Madonna és két olasz quattrocento Madonna-relief válik ki. A magyar faszobrászatot első sorban az Iparművészeti Múzeum tulajdonában lévő két kisszebeni szárnyasoltár képviseli.

A különböző anyagból való kisplasztikák közül első helyen kell említünk a Delmár-gyűjtemény Szent Kristófját. Meller Simon annak idején a kiváló képességről tanuskodó bronzszobrocskát stílusa, az alak egyik talpába vésett évszám alapján az idősb Vischer Péternek, a nürnbergi renaissance-szobrászat nagymesterének tulajdonította, azonban újabban korábbinak tartják az alkotást. Az évszámot pedig nem 1497-nek, hanem 1407-nek olvassák. Mestere gyanát most a híres

költni Gusmint emlegetik, akiről Ghiberti emlékezett meg oly nagy elismeréssel kommentárjaiban. Gusminról alig tudunk ma valamit, már több mestert próbáltak vele azonosítani, olyanokat, akiknek északi művészetében olasz hatások is jelentkeznek. A Gusmin szerzőségének a Szent Kristóf-szobrocskával kapcsolatban azért van némi alapja, mert az alkotásban a német stílus-sajátságok kétségtelenül az olasz trecento jellemvonásaival vegyülnek. A szobrocska mindenestre érdekes csemegéje a meghatározásokra éhes művészettörténészeknek.

A kisplasztikák között Donatello és Riccio plakettjeivel, a német Dauchernak egy kelheimi kőből faragott Olajfákhegye-dombornívével és egy XVI. századi, németalföldi manierista művésztől származó *Sírbatétel*-reliefjével (Faragó Ödön-gyűjtemény) is találkozunk. A barokk-időből való kisplasztikák között legnevezetesebb Giovanni da Bolognának Krisztus-szobra és Giulianinak Szent Andrása. Az előbbi Wittmann Ernőé, a másik Delmár Emilé. Itt említjük fel a holcisi figurális fayence-ok érdekes sorát és a románkori aquamanilok négy kiváló példányát, melyek szintén a plasztikához számítanak.

A kiállítás igen alkalmas a kehely egész fejlődésének tanulmányozására. Még a honfoglalás előtti időkből való a mester nevével ellátott Cunpald-kehely, melyet a sopronmegyei Petőházán leltek. A magyar középkori ötvösművészet elsőrendű remekeit találhatjuk a kelyhek között. A sajátos magyar sodronyzománc-technika rajtuk virágzik ki a legszebben. Mint fődarabot, az esztergomi székesegyházi kincstárból való XV. századi, hallatlanul gazdag díszítésű Suky-kehelyt említjük fel.

Egész más természetű szépségek virulnak ki aztán a barokk-és rokokó kelyheken. Most a zománcos képecskék is divatba jönnek, melyeknek egyik főmestere a lőcsei Szilassy János. Tőle való az egri ferencesek nagyszerű monstranciája, amely méltó utódja a gótikus úrmutatóknak. Az utóbbiaknak a kiállításon látható sorozatából a győri székesegyház gazdag felépítésű monstranciáját kell kiemelnünk. De itt láthatjuk az esztergomi kincstárból a XV. századi gazdag díszítésű gótikus szarvasserleget és Szelepcsényi György érsek talpas feszületét. Az előbbi a magyar ötvösművészet remeke, az utóbbi XVII. századi német, talán augsburgi alkotás. Egy sorozat limoges-i zománcmunka, filigrán ékszerek, díszes trébelt mise- vagy egyéb vallásos célú könyvtáblák, tálcák, ámpolnák egészítik ki a fém-tárgyak gyönyörű gyűjteményét.

A kelyhek mellett a miseruhák sorozata a leggazdagabb. Remek olasz és spanyol bársonyokon a gótikus és renaissance figurális és ornamentális hímzések, plasztikus díszítések legmegkapóbb példáival

találkozunk. Nagy olasz mesterek stílusára ismerünk nem egy casula hímzésén. A budai várkapolna tulajdonában levő zöld bársonybrokát miseruha Mátyás király tulajdonából való, az ő címerével ékes. Testvére az Erdődyek birtokában levő trónkárpitnak. Valószínű, hogy a kettő azonos rajza Antonio Pollaiuolótól származik. Épp úgy igazi csodákat láthatunk a többi aranytól és gyöngyhímzéstől terhes XVI., XVII. és XVIII. századi renaissance-, barokk- és rokokó-ízlésű miseruhák, pluvialék között. Ehhez járul még néhány faliszőnyeg, gobelin Esztergomból, Pécsről, valamint az Iparművészeti Múzeum páratlan szépségű, aranyszövésű brüsszeli faliszőnyege a XVI. század elejéről.

Igaz dicséret illeti meg az Iparművészeti Múzeum derék tisztviselőkarát, élükön Végh Gyula főigazgatót és Csányi Károly igazgatót, akik a gyönyörű kiállítás anyagát nagy fáradsággal összegyűjtötték, rendezték és az értékes katalógust szerkesztették.

*

Végre egy igazán művészi tett a magyar egyházművészet terén. A sok sívár álromán és álgót templom után Árkay Aladár Győrről ismét épített új katolikus Isten-házát, melyben mind a hívő léleknek, mind a műértőnek öröme telhetik. Az Iparművészeti Múzeumban tavasszal mutatták be a templomnak egyik színes üvegablakát. Árkayné Sztelhó Lili tervezte az artisztikus ablakot, melyhez több hasonló is készült az épület számára. Itt is láthatjuk, hogy a helyesen értelmezett modern törekvések milyen kitűnően alkalmasak egyházművészeti célok megvalósítására. A prózai valóságon való felülemelkedés, a kifejezés transcendens felfokozása, az elvonatkoztatott látományok elének vetítése hol van inkább helyén, mint a véges eszünket meghaladó vallás misztériumaiban? Mennyire logikus, hogy az ablakon Isten anyjának bibliai története színes, ragyogó színfoltok káprázatában jelenik meg, melynek csillogásában nincs valóság-ábrázolás, hanem a történet eszményi megálmodása. Csak a figurális részek biztosítják a valósággal való kapcsolatot, de a háttér, sőt a ruhák színfoltjai is önálló szimfóniát zengenek. Mindez nemcsak az egyházművészet szellemének és a mai művészeti törekvéseknek, hanem a színes ablakok klasszikus technikájának is megfelel. Egyben új lépést jelent előre a magyar üvegfestés történetében a Nagy Sándor-féle szép ablak után. A kitűnő technikai kivitel Johann és Majoros üvegfestők érdeme.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

A bécsi hollandi követek jelentései 1670—1697.

Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720. Bewerkt door Dr. G. von Antal en Dr. I. C. H. de Pater. Eerste Deel 1670—1697. 'S. Gravenhage Martinus Nijhoff 1929. I—XXXII. 1—727. II. (*Rijks Geschiedkundige Publicatien.* 67.)

E kötet már csak azért is érdekes nekünk, mert egyik kiadója magyar tudós. A hollandi közoktatásügyi minisztérium megbízásából kiadott nagy történeti kiadványsorozatnak Antal Géza is munkatársa lett. Oly jól ismeri a hollandi történetet s oly folyékonyan ír hollandul, hogy ebben a kötetben reá bízta az 1689—1697. években Hágába küldött jelentések kiadását. Az a kitüntetés, mely e nem mindennapi megbízás által a magyar tudóst érte, megérdemli méltánylatunkat. Nem lehet előttünk közömbös az, hogy egy nagy-
- érdekű világtörténeti publikációban egy magyar tudós is kalauzolja alapos készültségével az idegen olvasót. De Pater írta e kötethez az előszót és ő adta ki az 1670—1688-ig terjedő jelentéseket.

Az a huszonkét év, melyről a jelentések szólnak, XIV. Lajos európai felsőbbsege kifejlésének kora volt. A német birodalomnak és Németalföldnek jól felfogott érdekekben egyetértve kellett volna küzdeniök a francia király mértéktelen ambíciói ellen. S mégis nehezen határozták el magokat a háborús szövetségre. Vagy az egyikben, vagy a másikban kerekedett felül az a vágy, hogy diplomáciai különutakon férjenek meg a hatalmas ellenséggel, vagy gazdasági okok, vagy a német birodalom tagjainak s néha a németalföldi provinciáknak széthúzása akadályozták meg az együttes harcot.

Mindezeket a viszonyokat, ezeket az ide-oda hullámmzó diplomáciai tárgyalásokat igen világosan és tanulságosan tárgyalta már Srbik Henrik.¹ A kiváló osztrák történetíró a császár hágai követének jelentéseit használta fel, De Pater és Antal kiegészítették ezt az anyagot a bécsi hollandi követek jelentéseinek közlésével. Közlésük nem változtatta meg nagyjában a Srbik által rajzolt képet, de egyes részletekkel mégis gazdagabbá teszi azt.

¹ *Oesterreichische Staatsverträge.* Niederlande. Bd I. Wien, 1912.

E részletek jelentőségének meghatározása csak tágabb keretű világtörténeti előadásban volna lehetséges. Itt most annak a kiemelésére szorítkozunk, hogy e kötet némely része a magyar történettudományra nézve is fontos.

Hamel Bruyninx bécsi követ Amerongennek, Hollandia berlini követének 1672-ben ilyen jellemrajzot küldött Montecuccoliról: «A tábornok igen alattomos, család, zárkózott, titkolózó ember, mint a legtöbb olasz. Inkább hajlik az óvatosság s lassuság, semmint a gyors végrehajtás véglete felé. Azt hiszem, satis notus Ulysses ebben az udvarban!»

A magyar történet eléggé ismeri Montecuccoli lassuságát, de a «cseleken kifogyhatatlan Ulysses» eddig még nem látta benne. A császári tábornoknak ezt az új képmását jól felhasználhatnák azok az írók, akik az ő magyarországi szereplésével foglalkoznak.

1677 szeptemberében Hamel Bruyninx többféle kívánságot terjesztett kormánya nevében gróf Königsegg, birodalmi alkancellár és Hocher udvari kancellár elé. E nyolc pontba foglalt előterjesztésnek hatodik pontja így hangzik: «A németalföldi kormány köszöni a császárnak, hogy szabadon bocsátotta a magyar prédikátorokat, de kéri egyszersmind, hogy engedje vissza a száműzötteket, adja vissza nekik elvett házaikat, templomaikat, iskoláikat s védelmezze meg őket, hogy szabadon hirdethessék hitelveiket.

Figyelmezteti Németalföld a császárt a fokozódó magyarországi elégületlenségre. Elég ok ez arra, hogy a császár teljesítse a kérést».

A követjelentés nem árulja el, hogy a két kancellár mit felelt erre a kérésre. Aligha fogadták azt örömmel. Az udvar már úgy is hajlott akkor vallási és politikai engedményekre a magyarok iránt a bujdosók harcainak nyomása alatt, de a magyar protestantizmus régi szabadságát még nem akarta helyreállítani. Különben is akkor igen elégületlen volt a császári udvar a hollandi hadviseléssel, sőt azt mondotta egy udvari főember, hogy a hollandiak árulók. Ezért Hamel-Bruyninx vallási kérelmei akkor hatástalanok maradtak. Valamivel nagyobb nyomatékka beszélt a magyar protestánsok érdekében az 1681-iki országgyűlésen. Tudtuk már eddig is, hogy Hamel-Bruyninx levelet írt a soproni országgyűlés protestáns rendének s abban mérsékletre intve felszólította őket, hogy mellőzzék a jog ridegségét és bízzanak a jó, kegyelmes és igazságos I. Leopoldban. A hollandi követ, mint e levélből is látszik, nagyon szerette volna, ha a soproni országgyűlés kielégíti a magyar protestánsokat s így Leopoldnak szabad keze marad nyugaton segíteni a XIV. Lajos ellen alakítandó koalíciót. Most azonban e kötetből többet is tanu-

lunk Hamel-Bruyninxnak a soproni országgyűléssel való érintkezéséről, sőt magáról az országgyűlésről új és történeti előadásban többé nem mellőzhető adatokat is meríthetünk a hollandi követnek itt először közzétett jelentéseiből.¹ A követ megjelent Sopronban, hogy meglássa, «vajon Isten egyházának Magyarországon tehet-e némi szolgálatokat». Így mondja ő maga jóhiszeműen, mert azt hitte, hogy az elérni kívánt politikai cél «Isten egyházának» javára válik majd. Sopronban Esterházy Páltól, az ép akkor megválasztott nádortól és gróf Nostitztól, az országgyűlési királyi biztostól engedelmet kért arra, hogy tárgyalhasson a protestáns rendekkel. Megkapta az engedélyt, hiszen e tárgyalástól csak jó eredmény volt várható a nevezett két gróf felfogása szerint. Hamel-Bruyninx elment tehát a protestáns rendek gyülekező helyére, klubjába, mint ma mondanók. Csakhogy ne gondoljunk modern kényelemmel berendezett klubra, bizony ez egyszerű magtár volt. A közepén egy asztal mellett egyedül ült a hollandi követ, az asztal körül padokon ültek az evangélikus status tagjai sorrendben, rangjuk szerint. A követ valószínűen németnyelvű beszédet mondott. Tulajdonkép közvetítenie kellett volna a két szélsőség közt, engedelkenységre kellett volna bírnia a protestánsokat a hollandi politika érdekében. De amidőn a diplomata hitfeleit látta, akik átérték a magyar protestantizmus legszerencsétlenebb évtizedét, erőt vett rajta a részvét, a vallásos hév és dicsérte állhatatosságukat, sőt buzdította őket, hogy el ne tántorodjanak, mert Isten el nem hagyja őket s vissza fogja nekik adni egyházaikat, iskoláikat, javaikat és hitéletök szabadságát. Vajon értesült-e az udvar arról, hogy mit beszélt a hollandi követ a magtárban, azt nem tudjuk. De a császárnak némely udvari híve nem jó szemmel nézte követünk soproni tárgyalását, azt mondván, hogy a protestánsok ezáltal még nyakasabbak lesznek. Ezt az aggodalmat Hamel-Bruyninx feleslegesnek vélte, mert az ő felfogása szerint a magyarok nagyon jól értik jogaikat és sérelmeiket oly nagyra tartják, hogy nagyobbra már nem is tarthatják.

Az udvar emberei előtt azt hangoztatta, hogy a kibékülés meghiusulása Sopronban egész Európára nézve nagy csapás volna.

Valóban szerette volna, ha jelentheti a szerencsés kibékülést Sopronból Hágába, de nem birta elfojtani örömét, midőn látta, hogy az «evangélikusok» a királyi hitlevél tartalmához ragaszkodnak, már pedig ezúton a kibékülés lehetetlen volt, mert az udvar az 1670

¹ Ez országgyűlési jelentéseket a kéziratokból részletesen ismertette Tóth Endre *Hamel Bruininx a soproni országgyűlésen*. Debrecen, 1926. c. értekezésében.

után elfoglalt templomokat nem akarta visszaadni a protestánsoknak. A szerencsés megoldás érdekében Hamel-Bruyninx csak arra kérte titokban hitfeleit, hogy óvakodjanak a szenvedélyes kifejezésektől és hangoztassák hűségüket a felség iránt, midőn jogaikat követelik.

Tapasztalnia kellett azonban, hogy a mértéktelenül szenvedélyes felekezeti gyűlölség veszélyezteti a békés elintéztést. Loyolai Szt. Ignác napján (július 31.) gróf Kolonics egy soproni prédikációjában kimondotta, hogy üdvös törvény volt az, mely a Lutherani comburanturt hirdette. Miért kell bajlódunk lutheranus kereskedőkkel és kálvinista parasztokkal? El kell venni vagyonukat és ki kell őket oda kergetni, ahonnan jöttek.

Az ilyen beszéd nagyon rosszul esett a kálvinista követnek, figyelmeztette is gróf Nostitzot, hogy a protestáns hatalmak, melyek a Habsburg-ház pártját fogják, vissza fognak riadni a gyűlölet e hevességét érezve.

Nagyobb öröme telt Hamel-Bruyninxnek Sebestyén püspökben, aki a kormány nevében Thökölyvel alkudozott. Sebestyén a hollandira egy levelet bízott, melynek mellékletében Thököly izenetet írt Badeni Hermannak. «Sebestyén» — jelenti követünk — «értelmes és jó szándékú ember.» A püspök panaszkodott, hogy Esterházy nádor, Kolonics és a jezsuiták nem akarják a békét, hanem harcolni akarnak a kurucokkal.

Hoher udvari kancellár is a harcias párthoz tartozott. Feljegyzi róla a hollandi követ, hogy a magyarokat elítélte, mert színte visszaélnék a király jóságával. Leopold összehívta az országgyűlést és nádort választatott, odaadta nekik az ujját, s most az egész karját követelik, amennyiben oda kívánják szegezni akaratát a királyi diplomához.

Gróf Nostitz mérsékeltebb volt szavaiban, midőn felszólította Hamel-Bruyninxet, hogy az evangélikus rendek négy tagját — két lutheranust és két kálvinistát — értekezletre kérve, igyekezzenek velük megállapodni oly pontokban, melyek lehetővé tennék a vallási sérelmek megnyugtató elintéztését. Nostitz egyszersmind jónak látta arra kérni a hollandi diplomatát, hogy ne érintse a külügyi helyzetet a protestáns küldöttek előtt, mert ha tájékozódnak arról, hogy ő felsége mennyi bajjal küzd, még jobban megmakacsodnak. Erre Hamel-Bruyninx azt a nevezetes választ adta, hogy a magyar protestáns rendeket nem szükséges felvilágosítani a külügyekről, vannak köztük olyanok, akik a *Leipziger Postzeitung*ból alaposan ismerik az európai politikai állapotokat.

Ez eddig még fel nem használt adat nagyon érdekes. A lipcsei

ujtság a XVII. század végén (talán 1672 óta) körülbelül olyan jelentőségű volt a magyar közéletre nézve, mint az augsburgi *Allgemeine* a XIX. század reformkorszakában.

A négy delegált követtel értekezvén, arra kérte Hamel-Bruyninx magyar hitfeleit, hogy a két rossz közül válasszák a kisebbet. A nagyobb rossz az, ha békétlenül távozzunk haza s minden felfordul az országban, a kisebb az, ha megelégednek egyelőre azzal, amit kaphatnak. De nem boldogult velők. Meghallgatta szónoklataikat arról, hogy a királyi hitlevélhez ragaszkodniok kell az egész ország szabadsága, a maguk becsülete és vallásuk iránt tartozó hűségök miatt. Hamel-Bruyninx hitfeleinek ékesszólása tökéletesen meggyőzte. Mikor Nostitzhoz visszatért, szószólója lett a felfogásnak, melyet a négy magyar követ előtte kifejtett.

A rokonszenvet, melyet a hollandi követ a magyar rendek küzdelme iránt érzett, úgy fejezte ki, hogy az egész magyar mozgalom 1671 óta hasonlít a németalföldi tragédiához. Ezt a hasonlóságot különben nálunk már a kuruc-korszak kezdetén emlegették. Kolonicsot Hamel-Bruyninx Granvellával hasonlítja össze, akit a németalföldiek idegen származása miatt is gyűöltek. A közgyűlölet annak idején elűzte Granvellát a kormányrúdról, de Kolonicsot még a kamaraelnöki hivatalból sem birta kimozdítani a magyar protestánsok gyűlölete.

Hamel-Bruyninx igazságos is tud lenni egyes katolikus főpapok iránt. Láttuk, hogy Sebestyént dicsérte, Gubasóczy János magyar kancellárt is igen méltányolja őszintesége s pártatlansága miatt.

Az 1681-i országgyűlés tárgyalásainak végére érve, előadja Hamel-Bruyninx megbízóinak azt a fontos különbséget, mely a magyar rendek felfogása szerint a törvényt a hitlevélről elválasztja. A diploma, úgymond, nem egyszerű törvény, amely könnyen változtatható, hanem szabálya, zsinórmértéke a királyi hatalomnak. A diploma által a király és rendek kölcsönösen lekötelezik egymást. Ez a megkülönböztetés azért érdekes, mert a régi rendi felfogást tükrözteti vissza és emlékeztetünkbe vési, hogy miért tulajdonított a régi rendi világ olyan nagy jelentőséget a hitleveleknek, valamint az erdélyi fejedelmekkel kötött szerződések törvénybe iktatásának.

A soproni országgyűlés eloszlása után ¹ a hollandi követjelentések már aránylag keveset foglalkoznak Magyarországgal. 1682 december végén megbízta a németalföldi kormány bécsi követét, hogy

¹ Ez országgyűléssel a követ a 256—305. lapokon foglalkozik.

minden erejével igyekezzék lehetővé tenni a békét Thökölyvel. A követ el is járt megbízásában, hangoztatva azt, amit Sopronban tanult, hogy a királyi hitlevél legyen alapja a békekötésnek. Nem vette észre, hogy 1683-ban, mikor Thököly már Kara Mustafát várta, késő volt a királyi hitlevelet a béke alapjául felajánlani. Tanulságos van Heemskerck 1691-i jelentése a bécsi udvarról. Leopoldot így jellemzi: «Nagy tulajdonságai vannak, erényes, jámbor, értelmes, tanult, ékesszóló és jóitéletű, jólelkű, de puha, hajlékony nagy állami ügyekben is.» Ez a jellemrajz ellenkezik azzal, melyet a magyar történetírásból ismerünk.

Mert hiszen tudjuk, hogy a «jólelkű» Leopold milyen egykedvűen fejeztette le Frangepánt, Zrinyit és társait s hogy' bánt a kivégzettek családjaival. Tudunk más egyebet is róla. De tekintetbe kell vennünk, hogy a hollandi követek iránt politikából szíves és leereszkedő volt. Azután puhasága sok mindent megmagyaráz: nem tudott ellenállani egy-egy kedvelt minisztere akaratának.

1693-ban gróf Starhemberg, a haditanács elnöke, azt mondotta a hollandi követnek, hogy ő felsége egy 2500 főnyi hajdu ezredet akar a nyugati harctérre küldeni. Ezek a hajduk a gróf szerint edzettségükre, a hegymászásban való ügyességükre és támadó erejükre nézve felérnek kétszer oly nagyszámu némettel. Nevezetes dicséret a felszabadító háború éveiből. Mutatja, hogy a dinasztia a magyar terület felszabadításában mily jó hasznát vette a magyar csapatoknak.

Mindent összevéve a magyar történetírás is hálával tartozik De Paternek és Antal Gézának, mert az általuk példás gonddal kiadott anyagból a kuruc-kor néhány évtizedének történetét kiegészítheti oly vonatkozásokban is, melyekről itt tér hiányában meg sem emlékezhattünk.

A kiadvány következő kötete még többet ígér e tekintetben, mert II. Rákóczi Ferenc korát fogja tárgyalni.

Angyal Dávid.

Egy új erdélyi regény.

Nyirő József: *Isten-igájában*. Regény két kötetben (185 + 176 l.).

Az Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Kolozsvár, 1930.

A regény hőse, Hargithay József, maga beszéli el, első személyben, életéből tizenkét esztendőnek a történetét. A mű tehát én-regény; a regénynek az a válfaja, amely tartalmilag majdnem azonos az ön-életrajzzal, színezését illetőleg pedig lehet csupa líra. Az összes epikai, különösen pedig az összes regényformák között az én-regény az, amelyben az író legközvetlenebbül s legtöbb kitérővel beszélhet

önmagáról. Nemcsak életének eseményeit adhatja elé, hanem részletesen megörökítheti forrongó gondolatait és érzelmeit is. Bizonyos, hogy Nyíró egyéniségének ez a regényforma a legmegfelelőbb. Nyíró ugyanis oly patétikus, jelentéktelen hatásokra is szenvedéllyel annyira eltelő egyéniség, hogy pianói alig vannak, csak fortéi és fortissimói.

Emlékezzünk, hogy első kötetének, a *Jézusfaragó ember* c. novellagyűjteménynek legtöbb darabját valósággal szétvetette éppen a túláradó lírizmus, a lobogó pátosz. És arra is emlékszünk, hogy második művébe, a *Sibói börtény* c. regénybe se fért bele a Nyíró mindig hevült egyénisége. Most megjelent harmadik művében, az *Isten-igájában* c. regényben Nyíró helyes érzéssel talált rá az én-regényre, a neki legmegfelelőbb epikai műfajra. E körülmény biztató. Önkritikáról tanuskodik s arról is, hogy Nyíró komoly mérlegelés tárgyává tette tehetsége természetét, határait, ami nélkül érett műalkotás nincs.

De van még más biztató jel is. Az, hogy Nyíró stílusa is szenuemel láthatóan mind több és több modorosságot vetkőz le. Eddigi műveinek stílusa csupa sujtás volt, vagy pedig merő és mesterkelt szélekylkedés. És ez volt a másik oka annak, hogy műveit legtöbb olvasója nehezen élvezhetőnek találta. Stílusa új regényében is színes és költői, anélkül azonban, hogy fárasztó vagy értelmetlen volna. Van benne székelý szó, de csak cum grano salis. Amennyit az irodalmi nyelv megtűr, fel tud szívni. Csak jellemzésül s a maga helyén él a székelý nyelvjárás sajátos igéivel, szólásaival. Ezt is mint pályájának örvedetes fejlődését kell felemlítenünk.

A tizenkét év története, a regény cselekvénye azzal kezdődik, hogy Hargithay, a regényhős, egy szegénysorsú székelý ifjú, az érettségi vizsgálat után papneveldébe lép. Tizenkét év múlva azonban otthagýja a papságot, megházasodik s molnársághoz fog.

Hőszünket ugyanis nem a hivatás vonzotta a papi pályára, hanem a szegényes anyagi helyzet. Az a remény, hogy maga is tovább tanulhat s idővel özvegy édesanyját s három kisebb testvérét is gyámolíthatja. A nem hivatás, hanem melléktekintetek szerint kényyszerűleg pályát választó ifjú helyzete tragikus. Különösen az a kátholikus ifjúé, minő hőszünk is, kiben csak úgy duzzad a fizikai és lelki erő és életvágy s aki már ott dugdossa a szemináriumba vitt láda fenekén egy kislány arcképét. A valóságban előforduló sok tragikus helyzetből azonban, hála Istennek, nem mindig tragédia bontakozik ki. A többség beletörődik, megszokik s lesz belőle rendes ember, rendes pap. Ez a nagy többség, a próza. Ezekhez a költészetnek semmi köze. Ellenben költői, művészi feladat megrajzolni az olyan

jellemeket, amelyekben a lelki vívódás állandósul; ahol a benső hivatás és a tényleges viszonyok között való vergődést az élet ki-egyenlítő ereje nem szünteti meg. Ha a vívódó, tusakodó egyéniség gyengébb az életnél, elbukik, megsemmisül. Párbajban vagy az út melletti árokban, öngyilkossággal, vagy mint börtön penésze? Mind-egy, az elmúlás számukra kegyelem, lelkük rég halott. Vagy pedig erősebb a hős a körülményeknél. Ekkor övé a dicsőség és hatalom. Az ilyen egyéniség aztán nemcsak esztétikailag szép, nemcsak félelmet és szánalmat kelt, hanem föl is emel és teljesebb etikai életre lendít.

Nyíró ilyen hőst akart alkotni, aki az elébe tátongó szakadékokat átlépi, aki a küzdelmes vergődések poklain keresztül is rátalál önmagára, a maga szíve szerint való hivatására. Míg ideig eljut, a papi pálya számára iga, melynek csak terhe és szenvedése van. Csak ez után válik hivatássá, mely könnyű és gyönyörűség.

A mi regényünk hőse is rátalál önmagára, a maga szíve szerint való hivatására. Épen ez által lehet az önéletrajzból regény, irodalmi alkotás, költői érdekű mű. Miben és hol talál rá hősünk önmagára, hivatására? Elmondja ezt is maga (II. k. 174—6. l.). Az új evangéliumot egy nehezen működésbe indított malom szimbolizálja. Ebben van az emberi sors. Míg kenyeret látunk, nincs mitől félni. «Ti ismer-^vtek engem. Tudjátok — folytatja a regényhős, ki most már malombérlő molnármester s ki annak öröme, hogy sikerült a rozoga malmot üzembe helyeznie, az első őrlőtől nem szed vámot, — hogy pap voltam, kiléptem. Nem igaz. Csak most e perctől vagyok pap. Most találtam meg hivatásomat. Eddig a kenyeret változtattam Istenné, mától kezdve Istent változtatok kenyérré. Mikor örölkök, misét mondok értetek malomkőoltáron. Ismerjétek meg hát az ember és népek fennmaradásának nagy titkát... Cselekedjétek az új evangélium szerint és — éljétek az új hit, az új élet misztériuma szerint az új áldozat üdvösségében és békességében...»

Először is a malom mint szimbolum szerencsétlen. A kenyérmagvat se nem veti, se nem termi, hanem egyszerűen megőrli. Nem ő állítja elé, sőt étellé, kenyérré se dagasztja. Munkája, az őrlés, lényegtelen, gépi, lelketlen. S hősünk épen azért hagyja oda a papi pályát, mert tőle az emberek csak lelketlen, unott, daráló, formális szolgálatot kívántak. A teremő lelki energiát nemcsak nem kérték, hanem egyenesen elfojtották, elkeserítették. Ha már molnárnak kell lennem s örökké csak garatot járatnom, inkább maradok daráló pap, lelki molnár, mint daráló kézműiparos. De ne akadjunk fenn a szimbolum szerencsétlen prózaiságán. Nézzük magát az új evangéliumot, az új hivatás tartalmát. Végre is az fontos, hogy mi van a szimbolum mögött, a

szavak eszmei tartalmában. Nyomatékosan figyelmebe ajánlom a regény minden olvasójának, hogy többször olvassa át a vonatkozó és idézett részt, hogy jól megfoghassa az új evangelium, az új hivatás lényegét. S mi az? Valami nagyon homályos és híg humanizmus, a világboldogításnak nagyhangu sejtelmekbe jól begöngyölt tudománya, a minden emberből szentet csinálni akarásnak felcicomázott ködfátyolképe. Végeredményben az új hivatás egy nagyon szép — semmi. Ha pedig nagy jóakarattal úgy okoskodunk, hogy valami tartalma, reális jelentése mégis csak van e szavaknak, akkor rájövünk, hogy az új hivatás és az új evangelium nincsenek ellentétben a papi hivatással, sőt éppen a papi pályán lehet érttök legtöbb energiával és legtöbb eredménnyel harcolni. Vagyis az új hivatás egyáltalán nem követeli a papirendből kilépést. A kettő nagyon jól összefér, sőt határozott iunctim áll fenn közöttük. Feltétlenül bensőbb, mint a malombérlőséggel. Jól tudja ezt szerzőnk, illetőleg a regényhős is. Hiszen már régen, még a regény elején s azóta többször és újra fölismerte, hogy az ő hivatása: boldogítani másokat. Ahogy a regény végén is, de az előtt is többször fölismeri és fölismeréséről ékes szavakkal vallomást is tesz, abban meg is nyugszik. Nemcsak, hanem újabb és rugalmasabb lendülettel hozzá is fog, illetőleg folytatja az új evangelium megvalósítását. E megismétlődő nekilendülések és elernyedések elbeszélése teszi ki a kétkötetes regény anyagát.

Szívesen és készséggel ismerem el, hogy a regénynek sok részlet-szépsége van. Egyes fejezeteit erőteljes kéz rajzolta meg s nem művészet nélkül. Azt is erényként említem föl, hogy a cselekvény mindig érdekes. Igaz, a tárgy maga is kíváncsiságot kelt: a reverendát levetkőző kath. pap önéletrajza mindig ígér valami csemegét, valami szenzációt. Érdeme az írónak, hogy a szenzációt nem használja ki. Igyekszik mindig a költészet keretei között maradni, költői eszközökkel és módon hatni. Azonban hőse jellemének költőileg elfogadható megrajzolása nem sikerült s így maga a regény is lehet ugyan hű önéletrajz, de éppen a hűség miatt nem kifogástalan regény, nem ellenmondás nélkül való költészet.

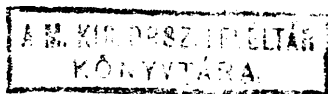
Nevezetesen regényünk hősének, mint az előbbiekből is kitetszik, tulajdonképen nincsenek belső küzdelmei. Többször rátalál önmagára, hivatására. E hivatás lényegében mindig azonos önmagával, azonos a regény idézett befejezésével is. Papi hivatásával tehát nem ütközik össze. Feladatából, céljaiból nem ábrándul ki, csak az emberekben csalódik olykor és ideiglenesen. Hősünk a tova tűnő évekkel mind jobban és jobban lelkesedik a papi hivatásáért, jobban összeforr vele. Abba az irányba alakul jelleme, hogy világapostol legyen belőle.

De nem lesz hivatásának sem martírja, sem apostola. Hanem megházasodik s lesz belőle jó férj és családapa. No meg ideiglenes — molnár. Hasztalan bizonykodik hősünk fellengős szavakkal, hogy mikor öröl, misét mond stb. A lényeg mégis az, hogy azért öröl, hogy legyen otthon mit harapni s nem azért, amit hangoztat. Az csak szerep.

Mert ennek a megoldásnak, a szerelem és családfenntartás mindenhatósága, illetve nagyobb ereje nevében befejezésnek más előzményeinek kell lenniök — a költészetben. Az t. i., hogy a hős szerelmi vívódáson, szerelmi megkísértéseken ment legyen keresztül. Ámde hősünk e tekintetben valósággal aszkéta. A magával vitt kép eredetijét hamar elfelejti s később is csak elvétve és inkább homályos izgalomként merül föl előtte a nő. És mi történik? Egyszer, a tizenkettedik évben meglát egy lányt, megszereti s hogy feleségül vehesse, se szó, se beszéd, kilép. Minden úgy megy, mint a karikacsapás. A lányért nem kell harcolnia, papi hivatását is, amelyből éppen nem ábrándult ki, akadály nélkül hagyhatja ott. Csak éppen az átadás formaságait kell kívánnia. Több türelemre szüksége nincs. Nyirónél a szerelem és a papi hivatás között sincs küzdelem, a parochiát egyszerűen átadja, megházasodik. De mint házas férj és molnár is ugyanazt az új, illetve régi evangéliumot hirdeti. E megoldás ellenmondó, indokolatlan és váratlan. A szerelem és családfenntartás gondját és gondolatát lehet az egyénre nézve döntőbbnek és boldogítóbbnak rajzolni, mint bármi más hivatást. De rajzolni kell; csak úgy előrántani nem lehet — a költészetben. És, ha rajzoltuk, ha nem; a szerelem mindenhatósága nevében történt megoldást nem lehet a papi hivatás himnuszával igazolni. Ezért a Hargithay fogadkozása, világboldogító bizonykodása groteszk kép, majdnem komikus. A jellem benső megtörése és a megoldás indokolatlansága miatt aztán a részletszépségek is sokat veszítenek költői értékükből.

Ismételjük, hogy Nyirő új művének irodalmi jelentősége, költőisége egészben véve problematikus. A hős jelleme más vágányra billen át csak úgy *deus ex machina* által. Megoldása furcsa és ellenmondó. De érdekes olvasmány, sok részlete erővel s szépen van megírva. Formáját és stílusát tekintve pedig haladást jelent a szerző pályáján.

Kristóf György.

A székelyek letelepülése.

- Csikszentmihályi Sándor Imre: *A székelyek letelepülése*. Budapest, 1930. A VKM. támogatásával kiadja Hargitaváralja jelképes székely község. 88 l. Ára 3 P.

Korán elhunyt írónak szép reményekre jogosító munkája e füzet. Nehéz kérdést választott, mert az első letelepülésre megbízhatatlan, sőt félrevezető adatok között nagyon vékonyan szivárgó történeti forrásaink vannak, kiegészítésük végett a néprajzból, nyelvből, helyrajzból kell meritenünk. Segítségére szolgál a kutatónak, hogy a gyepűkutatásban olyan előmunkálatokra támaszkodhatik, mint Karácsonyi János és Tagányi Károly munkái. Sándor Imre ezeket gondosan tanulmányozta. Jól fölhasználta Erdélyi László műveit és kitűnően használt föl olyan munkákat, amelyeket a kritika nélkül beléjük kevert mesés anyag miatt sokan lenézéssel mellőztek volna. Ilyenek a nála teljes hitelűnek látszó középkori krónikák, ilyenek Orbán Balázs kötetei. Ő teljes hitelűnek joggal vette ezekből azokat az adatokat, amelyek más forrásból eredő tanúság szerint ezt megérdemelték. És ha azt mondhatni, hogy a mű szép reményekre jogosított, azt első sorban erre a kiváló kritikai érzékre kell érteni. A munka megállapításai alapján az olvasó hajlandó lesz azt hinni, hogy a székely szó nem faji egységet fejez ki, hanem foglalkozási egységet: határőrzést. Bővíti a gyepű-rendszerre vonatkozó földrajzi elnevezések gyűjteményét, sikerült magyarázatát adja a középkorunkban olyan gyakori «comes» címnek (comes, vulgo greb!), ellenben nem ismeri föl a török «tepe» szót, a csúcsot jelentő «tepej», «töpe» székelyföldi helynevekben. Kutatásának főtárgya az egyes székely törzsek elhelyezkedésének megállapítása. Ezzel a munkájával jó alapot vetett a későbbi kutatóknak és mindazoknak, akik a székelység ősi intézményeivel foglalkoznak.

Török Pál.

I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY

EMLÉKEZETE.

Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémiának 1930 október 7-én tartott összes ülésén.

Akadémiánk a nyáron át szünetelvén, nem volt módunk a maga idejében emlékezni meg arról az ez év augusztus 18-án beköszöntött napról, mely boldog emlékü királyunk, I. Ferenc József születésének századik évfordulója volt. Most, hogy ismét munkához látunk, első összejövetelünk első szavát ennek a nagy emléknek tartozunk szentelni.

Hatvannyolc évre terjedő uralkodást már e hossza korszakká avatna a történelemben, ha annak idejébe nem estek volna is oly korszakos események, amelyek a Ferenc József uralkodását nevezetessé tették, s ha abban nem is nyilatkoztak volna meg oly ritka emberi és uralkodói tulajdonok, aminők tizennégy évvel ezelőtt elhunyt királyunkat jellemezték.

Hogy, alig serdülvén fel, a fejedelmi hatalom korlátlan teljessége, melynek birtokába jutott, őt elszedítette s tapasztalatlansága, a családi és házi hagyományokat képviselő s azok megsértői iránt kérlelhetetlen tekintélye befolyásának szolgáltatta ki, ezt sajnálnunk lehet, emberileg nem igazságos ezért az ifjú fejedelmet illetni szemrehányással.

Jellemének nagy és nemes vonásai akkor kezdtek csak megnyilatkozni, amikor úgyszólván önmagának elfogulatlan birájává válván, volt belátása, bátorsága és ereje hatalmas ellenkező befolyásokkal szemben megtagadni a multat, jóvátenni az elkövetett sérelmeket és igazságot szolgáltatni egy, hosszú éveken át félreértett s meggyötört nemzetnek, melynek alkotmányát visszaállítván, annak azontúl leghívebb örévé lett.

Nemzetünk egy év híján egy félszázadra terjedő alkot-

mányos és majdnem mindvégig békés korszakot köszönhet neki, melyben a közjogi helyzet, a külső veszélyek s a kezdődő belső széthúzások zátonyai között biztos kézzel vezette a Monarchia hajóját egy mindnyájunktól remélt jobb jövő felé.

Ez alatt a félszázad alatt hazánk a belső megerősödés, nemzeti, gazdasági és szellemi kifejlődés hatalmas útját tette meg. Bármint igyekezzenek ellenségeink és egyes elfogult bírálók azt a korszakot a hanyatlás színében tüntetni fel s annak hibáiban keresni a bekövetkezett katasztrófa okait, meg vagyok róla győződve, hogy az elfogulatlan történetírás azt a korszakot hazánk fénykorai közé fogja sorolni, mert annak sikeres munkája nélkül nemzetünk soha annyi erőre nem tett volna szert, aminőre mostani sorsa elviseléséhez szüksége volt.

I. Ferenc Józsefnek ez egész korszak alatt tanusított uralkodói szilárdsága, páratlan tekintélye, elvhűsége, elfogulatlansága és példás kötelességérzete mellett biztos útmutatója volt a keserű tapasztalatok, csalódások és sorscsapásoktól is megérlelt és megtisztult emberismerete és életbölcseisége, melynek azok, kik vele életében érintkeztek, annyi megragadó jelét tapasztalták.

Ezen egész korszak alatt nemzetünk minden nemes törekvésének megbízható és jóakaró pártfogója volt. Akadémiaiánk, mely az ő fiatakorában súlyos válságokon ment keresztül, alkotmányunk visszaállítása óta az ő haláláig szakadatlan fejlődésében és tevékenységében méltán látta királyunkban legmagasabb védőjét.

Az ő történelmi alakjának megítélésére nézve legjellemzőbb az a közhitté vált meggyőződés, hogy az ő életében és uralkodása alatt a monarchiát olyan bukás, aminőnek tanui és szenvedő részesei voltunk, sohasem érhetne volna.

Életének legfájdalmasabb elhatározása az volt, mikor a ránk kényszerített háborút meg kellett indítania. Az ő bölcsesége valószínűleg érezte ez elhatározás végzetszerűségét, annál inkább, mert közel az emberi élet végéhez, kevés kilátása lehetett annak következményeit egész a végkimenetelig irányíthatni.

A sors úgy hozta magával, hogy az ő letűnésével romba dőljön az egykor fényes és hatalmas birodalom is, mely őt uralta ; mert ami halála után következett, az már csak végvonaglás volt, utolsó kilátástalan küzdelem a végzet ellen.

Én meg vagyok róla győződve, hogy amily mértékben fog sikerülni nemzetünknek mély bukásából új erőre és fényre emelkedni, oly mértékben fog nálunk Ferenc Józsefnek és korának igazságos, elismerő megítélése is érvényre emelkedni.

Az ő emléke az engesztelődés és megdicsőülés fényében fog élni időtlen időkön át Akadémiánkban és a hazában.

BERZEVICZY ALBERT.

USONKA-MAGYARORSZÁG HATÁRAIRÓL.

A győztes hatalmak által tíz évvel ezelőtt — 1920. évi június hó 4-én — aláíratott trianoni békeparancs Magyarországtól oly területeket szakított el, amelyek a honfoglalás — tehát ezer év — óta szakadatlanul birtokában voltak.

A művelt Nyugat egy tollvonással megszüntette Magyarországnak nemcsak nemzeti, történelmi, gazdasági, természetrajzi és kulturális, hanem földrajzi egységét is. Nem vette a legcsekélyebb figyelembe sem a népek oly fennen hirdetett önrendelkezési jogát. A Wilson által megígért népszavazástól a magyarok és magyarbarát egyéb nemzetiségek millióit hatalmi szóval elütötte s így történt meg, hogy a béketárgyalásról kizárva, előzetes meghallgatásunk nélkül és távollétünkben hozták meg ítéletüket, melynek csak kihirdetésénél lehettünk jelen.

Az ítélet szerint Magyarország 1910. évi 325,411 km² (Horvát-Szlavonországek nélkül 282,870 km²) területéből és 20.886,487 (Horvát-Szlavonországek nélkül 18.264,533) főnyi lakosságából Csehországgé lett 62,366 km² és 3.537,813 lakos, Jugoszláviáé 63,572 km² és 4.141,121 lakos, Romániáé 102,181 km² és 5.236,305 lakos, Ausztriáé 4022 km² és 292,041 lakos, végül a trianoni békeparancs 53. cikkében le kellett mondanunk Fiume város és kerületéről, amely 21 km²-t és 49,806 lakost tett ki. Később Olaszország és Jugoszlávia osztozott meg ezen a területen. Lengyelország ugyancsak megegyezés alapján kapott Csehországtól 583 km² magyar területet és 24,880 lakost.

Ezek szerint összes veszteségünk területben 232,745 km² (megmaradt 92,666 km²), lakosságban 13.281,966 lélek (megmaradt 7.604,521 lélek), Horvát-Szlavonországek nél-

kül területveszteségünk 190,204 km², népességveszteségünk 10.660,012.

E számok pedig százalékban kifejezve nem kevesebbet mutatnak, mint azt, hogy anyaországi területünk 67·2 %-a, népességünk 58·3 %-a, illetve Horvát-Szlavonországgal együtt területünk 71·52 %-a és népességünk 63·56 %-a került ellenséges hatalmak uralma alá.¹

És bármily részvétellel, megértéssel és a régi szövetségi hűséget el nem felejtve, látjuk volt fegyverbarátaink területeinek megcsonkítását, elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy a Magyarországra vonatkozó területi rendelkezések a legrettenetesebbek és legvérszthozóbbak.

Németország ugyanis területének csak 13·0 %-át, népességének 9·5 %-át veszttette el,² amely veszteség bármily sajnálatos és érzékeny is a németsegre nézve, mégsem oly katasztrofális, mint Magyarországé.

Ausztria helyzetét bár ugyancsak siralmassá tette a békeszerződés, mert «igaz, hogy Ausztria háború előtti területéből (300,005 km²) is csak 78,000 km² maradt meg, 28.571,000 lakosából pedig csak 6.121,000, — vesztesége tehát területben 74 %, lakosságban pedig 78·6 % — de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Ausztria 1920-ban még kapott is Magyarországból 4022 km² területet 292,041 lakossal, vesztesége tehát ezzel területben 72·6 %-ra, lakosságban 77·6 %-ra enyhült, másrészt pedig az is kétségtelen, hogy Ausztria sem földrajzilag, sem gazdaságilag és történelmileg nem volt olyan egységes állam, mint Magyarország. Azoknak a területeknek nagyobb része, amelyeket elszakítottak tőle, mint Galícia, Bukovina, Dalmácia, az utolsó 150 év folyamán kerültek hozzá, még pedig tulajdonképpen a magyar korona régi jogán, sőt Dalmáciát törvényeink legutolsó időkig jogilag Magyarországhoz tartozónak tekintették. A különbség tehát az, hogy amíg Ausztriát körülbelül eredeti «Ostmark» területére korlátozta a békeszerző-

¹ Az 1920. évi népszámlálás demografiai adatai 4. lap. (Az 1910. évi népszámlálás adatai alapján.)

² *Statistische Jahrbuch.* 1924—25. 14. lap.

dés s csupán azokat a részeket szakították le róla, amelyek idővel szerencsés körülmények összejátszása folytán ragadtak hozzá s melyekkel már csak a lehetetlen földrajzi helyzet miatt sem tudta a nyelvi és érzelmi egységet létrehozni, addig Magyarországtól olyan területeket vettek el, amelyek az ezerév előtt történt első hontoglalás óta úgyszólván szakadatlanul hozzátartoztak s amelyeknek lakosait nyelvi, vérségi és igen szoros gazdasági kötelékek fűzték a magyarsághoz».¹

Bulgária területének 9·9 %-át, népességének 8·9 %-át veszítette el.

Törökország pedig területének 61·6 %-áról, lakosságának 39·6 %-áról volt kénytelen lemondani, de teljesen más viszonyok között, hisz lecsatolt területeinek nagyrésztét addig is csak névleg birtokolta.

Összehasonlításként itt két más békekötésre hivatkozunk.

Az egyikben Franciaországnak 1871-ben szenvedett területvesztéségre, a másikban az Osztrák-Magyar Monarchiának 1918. évi területgyarapodására mutatunk rá.

A központi hatalmak és a legyőzött románok között megindult béketárgyalások alkalmával Magyarország — a háború megindulásakor tett kijelentéséhez képest, amely szerint területhódítás nem hadicélja — csak minimális, stratégiai határkiigazítást kívánt és pedig úgy, hogy mennél kevesebb román lakosságot kapjon. Ezért van az, hogy az 1918. évi május 7-i bukaresti béke értelmében Magyarország és Ausztria csupán 5636 km² román területet kívánt, melyből körülbelül kétharmadrész, azaz 3772 km² csatoltatott Magyarországhoz, körülbelül egyharmadrész pedig, azaz 1864 km² Ausztriához.

A Magyarországhoz kapcsolt területen nem volt több, mint 42 falu, 22,915 főnyi lakossággal, míg az Ausztriához kapcsolt területen 107 falu volt 63,925 főnyi lakossággal.

¹ Kovács Alajos: *Magyarország népessége a trianoni béke után*. Statisztikai Szemle, 1923. 1—2. szám.

A fenti adatok világosan bizonyítják, hogy mind Ausztria, mind különösen Magyarország az 1918. évi bukaresti béketárgyalások alkalmával a szerződésszegő és teljesen legyőzött Romániával szemben a legnagyobb méltányossággal jártak el és tisztán határaiknak stratégiai biztosítására törekedtek.

Ezzel szemben a nagyhatalmak Trianonban annak a Romániának, amely a háború befejezése előtt különbékét kötött a központi hatalmakkal, Magyarországból átutaltak 102,787 km² területet 5.265,444 lakossal, ami lakossága 25·2 %-ának felelt meg s amely átengedett terület kiterjedésre nézve nagyobb, mint a megmaradt csonkaország.

Mint nagyon jellemzőt, ki kell emelnünk azt is, hogy Bratianu a békekonferencia 1919 január 31-i ülésén az egész Bánátot (Duna-Tisza-Maros közét) Románia számára követelte. Vele szemben Vesznics szerb miniszterelnök azzal érvelt, hogy az egész Bánát csak a szerbeket illetheti, hisz Románia 1918 május 7-én a központi hatalmakkal békét kötött s ezzel elvesztette érvényét az entente-hatalmakkal kötött 1916. évi bukaresti titkos szerződés, melynek 5-ik szakasza szerint «sem az egyesült hatalmak, sem Románia különbékét nem fognak kötni, hanem csak együttesen és egyidőben», s e szerződésszegés folytán Románia elvesztette igényét azokra az előnyökre, területekre, amelyeket az idézett titkos szerződés számára biztosított.¹

Románia egyébként a világháborúban területét csekély 126 %-kal növelte. Ebből 78·7 % Magyarország, 33·9 % Oroszország, 7·9 % Ausztria és 6·3 % Bulgária rovására ment.²

Franciaország a frankfurti békében (1871. május 10) területének csak 2·6 %-át, vagyis 14,509·4 km²-t, lakosságának 4·1 %-át, vagyis 1,579,219 lelket veszített, mégis több, mint 40 éven át mily kitartással, mily elkeseredéssel küzdött veszteségének visszaszerzése érdekében, pedig nem ezer éven át birtokolt területről volt szó.

¹ H. W. Temperley : *History of the peace conference*. Vol. IV. Page 221. (*Nagymagyarország*, 1930. VIII. 1.)

² Émile Horn : *Hongrie*. (*La Croix*, 1928, II., 8.)

Magyarország tehát legalább ugyanolyan joggal és legalább ugyanannyi okkal küzd régi területeiért.

Magyar testvéreink milliói tehát ellenséges indulatoktól fűtött idegen uralmak alá kerültek, a természet és történelem remekének nevezett anyaországi területünket 54·4 %-os magyar többségével nem egy, hanem sok Elzász-Lotharingiára szakították széjjel és így a nyugati nemzetek beleegyezésével egy második Balkán létesült Közép-Európában.

Mindenekfelett jellemző pedig a békekonferencia felfogására annak kimondása, hogy «az ezeréves birtoklás valamely területhez nem ad birtokjogot», ellenben ugyanakkor az utódállamok létesítésénél «az ezer évvel előbb megszünt birtoklás közös emlékét élesztették fel».

A franciák pedig Elzász-Lotharingiát, melyet XIV. Lajos szerzett meg, csupán néhány évtizedes uralom után, történelmi jogon követelték vissza.¹

Viszont Csehország megtartotta történeti határait, pedig ha a velünk szemben alkalmazott irányelveket ott is alkalmazták volna, akkor pl. Znaim-nál a német sáv visszaadását Ausztriának mi sem gátolta volna, akár földrajzi, akár gazdasági szempontokat is nézünk.

Mily magasan állottak felette a béketárgyalásoknál alkalmazott módszernek a történelem egyéb béketárgyalásai! Így például a bécsi kongresszus a franciákat, ellenére annak, hogy Napoleon felforgatta egész Európát, megsértett úgyszólván minden dinasztikus és nemzeti érdeket, nemcsak hogy nem zárta ki, hanem Talleyrand, a franciák egyik legügyesebb diplomatája, még nagy befolyást is gyakorolt a tárgyalásokra.

És mikor látjuk, hogy a párizs-környéki békeszerződések diktátorai első sorban a francia Poincaré és Clémenceau voltak, akkor rá kell mutatnunk, hogy volt idő, amikor hasonló esetben éppen a franciák élesen gúnyos tiltakozással éltek az ily módszer ellen.

Így a spanyol örökösödési háború folyamán, mikor a franciák úgyge a lehető legrosszabbul állt és a hollandusok

¹ Márki Sándor : *Trianon*.

a Gertruydenbergben folytatott tárgyalásokon — a helyzetet kihasználva — napról-napra súlyosabb és megalázóbb feltételeket szabtak a franciáknak, XIV. Lajos király megbízottja, Polignac abbé, egy alkalommal ezeket mondotta: «Uraim, Önök úgy beszélnek, mint akik nem szokták meg azt, hogy győzzenek!» (Messieurs, vous parlez comme des gens qui n'êtes pas habitués à vaincre!)¹

A békeszerződések következtében beállott helyzet azonban nemcsak hogy a népek nyugalvét és a háború befejezésének tudatát nem hozta meg, hanem éppen ellenkezőleg, azokat a gyűlölet futóárkaival választotta szét s közlekedési, gazdasági és kulturális sorompóival további ellentétek magvát szórva el, ezzel az ellenségeskedések elmélyülését idézte elő.

Hogy a békekonferencia egyes államai tényleg viselkedtek is ily szándékkal, arra, mint koronatanut, Nitti-t hívjuk igazolásul. Szerinte «Clémenceau a francia kamara egyik ülésén már kijelentette, hogy a békeszerződés is egyik módja a háború folytatásának!»²

A területi rendelkezések sok súrlódási pontot hagytak hátra — mondja Churchill, volt angol kincstári kancellár, visszaemlékezéseinek 1929 elején megjelent harmadik kötetében — s az érintett lakosságnak sok szenvedést, Európának pedig súlyos gondokat okoznak. De igazságosabb megoldáshoz angol, francia és amerikai csapatokra lett volna szükség, már pedig a háború utáni kimerültség lehetetlenné tette az ilyen terhes vállalkozást. A forma, melybe az új Közép- és Dél-Európát döntötték, durva és hevenyészett munka volt, de legalább bizonyos általános gyakorlati céloknak megfelelt.

Az új magyar határok vonalait ellenségeink rég elképzelték, hisz a románok már 100 évvel ezelőtt, az 1840-es évek elején elkezdték terjeszteni térképeiket Dákóromániáról, melynek nyugati határai a Tiszáig terjednek. A szerbek is rég törekedtek az ezeréves magyar határok megcsonkítá-

¹ Dr. Halmai Elemér: *A revíziós gondolat a világpolitikában.*

² Nitti: *Nincs béke Európában.* 27—28. lap.

sára, bár a legutóbbi időkig nem Nagyszerbia létesítése által, hanem a Délvidéknek «Vajdaság» néven az összmonarchia egyik önálló tartományaként való lekapcsolása útján (1848, 1861). Nagyszerbiát egyes térképeiken csak az 1910. év óta rajzolták le mai alakjában.

De a csehek is ábrándoztak a cseh-tót egységről s ily térképeik — nem politikai, hanem néprajzi alapon — már szintén forgalomban voltak a háborút megelőző időkben.

Igen jellemző — s ezért hangsúlyozottan kell kiemelnünk, hogy a trianoni békeszerződésben megállapított szerb-magyar és cseh-magyar határvonalak azonosak Ernest Denis párizsi egyetemi tanár *La Grande Serbie* (Paris, 1915.) című munkájában (302. oldal), illetőleg *La Slovaquie* című munkájában ismertetett határral, míg a mai román-magyar határvonalakat már dr. Seton-Watson *Roumania and the Great War* (London, 1915.) című könyvében találjuk meg.

Ebből is láthatjuk, hogy új határaink megállapításánál régi, engesztelhetetlen ellenségeinknek mily nagy és vészt-hozó szerepük volt.

A magyar békefeltételek — tehát határaink végleges megállapítása — az 1920. január 15—május 6. közötti időben történt meg, s az átadott feltételek alapján kíséreltük meg az ellenállást.

Mikor 1920 tavaszán a magyar békeszerződés aláírása küszöbön állott és egyrészt az európai helyzet a bolsevikieknek Lengyelország ellen indított erőteljes offenzívája folytán igen kritikussá vált, másrészt pedig a magyarországi közhangulat a határoknak figyelembe az emberiség legelőkelőbb követelményeit sem vevő megállapítása folytán nem sok reményt nyújtott a szerződés aláírására, sőt ennek bizonyítására gróf Apponyi Albert a magyar delegáció elnöki tisztéről le is mondott, Alexandre Millerand, a nagykövetek tanácsának elnöke 1920. évi május hó 6-án gróf Apponyi Alberthez, a magyar küldöttség elnökéhez a Szövetséges és Társult Hatalmaknak a békefeltételekre tett magyar észrevételekre adott válaszához kísérőlevelet csatolt. Ebben a határookra vonatkozólag a következőket írta: «A Szövetséges és Társult Hatalmak azonban nem feledkeztek meg arról a gondolatról, amely őket

a határok kiszabásakor vezette és foglalkoztak azzal a lehetőséggel is, hogy az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak. A helyszínén megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék. Ilyen vizsgálatot azonban nem lehet ma megejteni, mert ez bizonytalan időre kitolná a béke megkötését, pedig ezt egész Európa sóvárogja. De majd ha a határbizottságok megkezdtek munkájukat, ha úgy vélik, hogy a Szerződés intézkedései, mint fentebb mondtuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy, ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik határbizottság kívánatosnak mondja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak benne, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonal kiigazítására, ha azok ellen alapos ellenvetés tehető»...¹

Bár a békeszerződésnek Anglia részéről történt ratifikálása után 1921-ben lord Curzon² külügyi államtitkár a lordok házában a magyarok mellett elhangzott felszólalásokra válaszolva, reménytkeltőn szószerint idézte Millerand francia

¹ *Magyar Béketárgyalások.* II. kötet. 487—8. lap.

Ugyanez a Millerand, a francia köztársaság volt elnöke, szenátor és Románia ügyvédje, 1927 novemberében, a saját aláírásával ellátott «kísérőlevél»-ben foglaltakkal szöges ellentétben, nem állította egy magyar újságírónak adott nyilatkozatában azt is mondani, hogy «a békeszerződésekhez hozzányúlni nem lehet. A határoknak úgy kell maradniuk, ahogyan vannak». (*Pesti Hírlap*, 1927. XI. 13.)

² Érdekes, hogy éppen Lord Curzon volt az, aki 1907-ben az oxfordi egyetemen a határokról tartott *Romans* című előadásában ezeket mondotta: «Van még egy neme az úgynevezett természetes határoknak, amelyet itt nem vehettem tekintetbe, mivel nincs komoly joga erre a névre, nevezetesen azokat a határokat, amelyeket nemzetek követelnek, mint természeteseket, ambíciójuk, a méltá-

miniszterelnököknek fenti kísérőlevelét, meg kell állapítanunk, hogy a kísérőlevél alapján komolyan számbavehető határkiigazítás az utódállamok ellenkezése, de meg a Nemzetek Szövetsége tehetetlensége folytán nem történt. A megállapított határvonallal szemben a jugoszláv határon 34,100 kat. holdat, a román határon 16,947 kat. holdat, a csehszlovák határon 10,014 kat. holdat kaptunk csak vissza és az osztrák határon 21,563 kat. hold térült csak meg, míg a velencei egyezményből folyólag megejtett soproni népszavazás 1921. december 14—16-i eredményeként az osztrákoktól mindössze 44,628 kat. hold területet szereztünk vissza.

A határrendező bizottságok munkájának külföldi elfogulatlan kritikáját egyébként Borah amerikai szenátor titkára, Francis Kellor adja, ki négy éven át tanulmányozta a békeszerződés által teremtett állapotokat és *Security against war* című kétkötetes művének egy fejezetében foglalkozik a magyar határmegállapítással és a Nemzetek Szövetsége viselkedésével. Megállapítja, hogy a magyarok három esetben a kiengesztelést keresték (cseh, román, jugoszláv), ezek közül kettőben a Népszövetséghez fordultak és vesztettek, a negyedik esetben csak önmagukra támaszkodva, sikert értek el.¹ Itt kell még rámutatnunk arra, hogy az új határok megállapítása sok esetben oly rosszindulattal és könnyelműséggel történt, hogy azok joggal és elkeseredéssel vehetők bírálat alá. A határmegállapító bizottságok nem voltak figyelemmel sem a közlekedési vonalakra, sem a kulturális és gaz-

nyosság (expediency) vagy még gyakrabban csupán érzelmeik alapján. Az ilyen főhatárok megvalósítására történt kísérletek sok háborúért voltak felelősek és a történelem legtragikusabb eseményei közül nem egy ezekhez fűződik . . . » (*Magyar béketárgyalások*, II. kötet, 11. lap.)

Ezzel szemben viszont Lloyd George egy magyar ismerősehöz intézett levelében a következőket írta: «Mi mindannyian világosan elismertük annak lehetőségét, hogy a békeszerződések bizonyos klauzulái és rendelkezései eszmecsere, döntés és esetleg revízió tárgyává is tehetők ama nagy bíróság által, melyet a békeszerződés első pontja megszervezett, vagyis a Nemzetek Szövetsége által.» (*Pesti Hírlap*, 1927, XI., 8.)

¹ Dr. Szögyén György: *Terület-lakosság*. A mai Magyarország. 1925. III.

dasági fejlődésre és mindenütt tervszerűtlenül (vagy talán nagyon is tervszerűen?) jártak el és mintha egyedüli céljuk az lett volna, hogy a legyőzött Magyarországnak mennél nagyobb kárt okozzanak.

A *Daily Mail* című hatalmas angol napilap 1927. július 20-án közölte Gordon Rosssnak, a magyar-cseh határ megállapítására kiküldött bizottság egykori főtitkárának levelét, amely többek között megemlíti, hogy Millerand kísérőlevelében megígérték a magyar kormánynak, hogy revízió alá veszik a határvonalat, ha a határmegállapító bizottság véleménye szerint a határvonal nem kielégítő. Amikor azonban a bizottság megkezdte a határ megállapítását, hamarosan kitűnt, hogy feladata csupán arra szől, hogy a határt pontosan úgy állapítsa meg, mint ahogy a szerződés kijelölte és hogy egyáltalán nem szándékoztak módosítani az eredeti vonalat.

E levéllel kapcsolatban a *Daily Mail*, *Tartsd meg szavadat Magyarországgal szemben* címmel ugyanakkor vezércikket közölt, amelyben többek között ezt mondja: «Millerand kifejezetten megígérte, hogy a Népszövetséghez fordulva, segítenek azokon a gazdasági és néprajzi igazságtalanságokon, amelyeket az új határok Magyarországnak okoztak. Ezt az ígéretet, sajnos, teljesen figyelmen kívül hagyták. Magyarországgal olyan igazságtalanul bántak el, hogy mindazon tényezőknek, amelyek korábban lelkesedéssel támogatták az utódállamok ügyét, most be kell látniok az új határok igazságtalanságát».

De maguk a franciák is komolyan vették kezdetben Millerand köztársasági elnöknek adott szavát, aminek bizonyossága, hogy a «békeszerződés» aláírása után, még 1920. június 24-én, az orosz hadsereg fenyegető előrenyomulása folytán keletkezett helyzetben Franciaország — a levél alapján és arra való hivatkozással — külön közvetlen tárgyalást indított meg a sérelmek orvoslására.

A közvetlen tárgyalásoknak azonban nemcsak az orosz veszedelem folytán előállott sürgőssége, hanem az is oka volt, hogy a Nemzetek Szövetsége elzárkózott minden komoly határmegváltoztatástól.

A Nagykövetek Tanácsa azonban a Millerand-féle levelet elhallgatva, már 1920. július 22-én titkos utasítással látta el a határmegállapító bizottságokat, mely szerint a trianoni szerződésben megjelölt határvonalnak bármilyen faji, egyházi és gazdasági szempont alapján való megváltoztatásától szigorúan eltiltotta.

Bizonyítja ezt, hogy a Tanács 1923. évi április hó 23-án Salgótarjánnál két községet visszacsatolt, amelyek a határmegállapító bizottság előtt vitások voltak, ellenben azt a területet, melyet a bizottság egyhangúlag visszaadásra javasolt, meghagyta Csehországnak.¹

Még érdekesebb a Murán inneni vend-vidék («Prekmurje») esete, amelyet a határmegállapító bizottság Magyarországnak ítélt oda. Ezt a határozatot sem a bizottság szerb tagja, sem a szerb kormány nem fogadta el s a Nemzetek Szövetségével szemben is fenntartotta álláspontját. 1922. november 15-én Poincaré, mint a Nagykövetek Tanácsának elnöke, értesítette a Nemzetek Szövetsége főtitkárát, hogy a Nagykövetek Tanácsa akként határozott, hogy a határok a trianoni szerződés értelmében vonandók meg. Így tehát a Nemzetek Szövetsége elismerte a Nagykövetek Tanácsának döntését, amely szerv a nemzetközi jog szerint ismeretlen, ezzel is tanuságot téve arról, hogy a Nemzetek Szövetsége nem pártatlan intézmény, hanem a győztesek biztosító szövetkezete. Ugyanis a Muráköze és a Vendvidékre azért volt szükségük a szerbeknek s azért ragaszkodtak azokhoz oly hevesen, hogy így az általuk és a csehek által tervezett korridor könnyebben legyen megvalósítható.

A cseh és szerb határmegállapító bizottságok kísérleteivel szemben a román bizottság már 1921. augusztus 4-én elhatározta, hogy szigorúan ragaszkodni fog a békeszerződés által megállapított határokhöz, mire a magyar kiküldöttet a magyar kormány visszahívta.² Ezért állapítja meg lemondással Sir Robert Donald *The Tragedy of Trianon* című

¹ *Journal Officiel*. 1922.

² Horváth Jenő: *A trianoni békeszerződés diplomáciai története*.

munkájában¹: «Nem volt tehát mit csodálni, hogy a bizottság munkája alig volt több, mint üres formalitás».

*

Kétségtelen tény, hogy egy állam nyugalma, biztonsága, megvédhetősége, gazdasági és kulturális fejlődésének lehetősége nagy mértékben a határoktól függ.

Természetes, jól védhető határok tették lehetővé, hogy Magyarország ezer éven át nemcsak dacolni tudott a prédára éhes ellenségekkel, hanem fejleszteni is tudta nemzeti életét.

Magyarország régi határa 4166 km hosszú volt, mely vonalból 85 % a legjobb természetes határ volt, nagyrészt a Kárpátok és a folyók mentén.

Mai határunk mindössze csak 1450 km hosszú, ebből 23 % kedvezőtlen folyóhatár.

Sokatmondó azonban az a tény is, hogy 1000 km² területre Nagymagyarország határvonalából 12·8 km-es vonal esett, míg Csonka-Magyarországból 18·2 km-es vonal, tehát határaink helyzete igen jelentős mértékben súlyosbodott.

A sűrű népesség sem előnyös a határokon s a Kárpátok vonala ezért ebből a szempontból is elsőrendű volt. Ma viszont a határainkon lakó népsűrűség sehol sem kisebb km²-ként 30-nál, de több helyen a 100-at is meghaladja!

Láthatjuk ebből, hogy határaink teljességgel védhetetlenek, nem is szólva arról, hogy ezen túlmenőleg még hídfőállásokat is biztosítottak maguknak az utódállamok, mint pl. Pozsonynál, ahol átjöttek a Dunán, vagy a Duna-Dráva-szögletben, a Duna-Ípoly szakaszon pedig 35 km-re közelítik meg Budapestet. Mai határaink a sűrűn lakott s nagy forgalmi vidékeken mennek át, nem úgy, mint amikor a Kárpátok gerince volt a határ, tehát nagyrészt lakatlan s nehezebben megközelíthető területek. Régen 29 vasúti vonal vezetett ki az országból, ma ellenben 46 vasút és 107 országút keresztezi a trianoni határt! A trianoni «békeszerződés» aláírása az előadottak szerint tehát sem nyugalmat, sem békét, még kevésbé biztonságot nem jelent Magyarországra nézve, amely-

¹ 302. lap.

nek határai katonailag teljesen védtelenek, földrajzilag lehetetlenek.

A határok szakszerűtlen, tudatlan megvonása sok esetben oly hihetetlen helyzetet teremtett, amelynek példákkal való ismertetése útján az alábbiakban kívánjuk a legjobban bizonyítani minden elfogulatlan szemlélőnek a velünk szemben tanúsított lelketlenséget és elvakult gyűlöletet.

Néprajzi szempontból tűnik ki talán legjobban a határ-megállapítás igazságtalansága.

A határt ugyanis mindenütt a magyar nyelvhatáron belül vonták meg, sőt sokszor 100 km-nél is beljebb. Ennek következménye azután az, hogy a magyarságnak nem kevesebb, mint 33·5 %-át csatolták el.¹ És még ily körülmények között azt állítják a győztesek, hogy a nemzetiségi elv alapján csatolták le Magyarország részeit!

Egy-egy nem-magyar község kedvéért 10—20 magyar községet csatoltak el tőlünk. A számtalan eset közül az Ausztriához legigazságtalanabbul és legkevésbé indokolható módon csatolt területről hozunk fel példákat. A sopronvármegyei Locsmánd és Répceemicske német községek elcsatolása érdekében 10 horvát és 2 magyar, a vasvármegyei Rohonc és Városhodász német községek kedvéért 3 magyar (Felsőőr, Alsóőr, Őrsziget) és 14 horvát, tehát összesen 17 községet áldoztak fel, mely községekben a németek csak 6·7 %-át teszik ki a népességnek!²

Községeket, birtokokat, egyes házakat, hidakat, vasúti állomásokat, csatornákat, mocsarakat, árvízvédelmi intézményeket osztottak meg a főhatalmak minden nyomósabb indok fennforgása nélkül, hatalmi szóval akadályozván meg nemcsak Magyarországnak, hanem több ízben maguknak a határmegállapító bizottságoknak megfontolt javaslatai érvényre emelését.

Legalább 100 községet elválasztottak közigazgatási, egyházi és kereskedelmi központjától, valamint vasúti állomásától.

¹ Fodor Ferenc: *A trianoni szerződés földrajzi megvilágításban.*

² Traeger: *Az elszakított nyugati részek.* (Magyar Szemle 1928. október.)

A határok megállapításánál 22 községnek területét kettészelték és pedig: 50 községét a román, 22 községét az osztrák, 76 községét a cseh és 70 községét a szerb határon.

Így például Kőrösnagyharsány község területét úgy vágták ketté, hogy 1858 hold román terület lett. Udvar községet teljesen körülveszi az új határ, földjei már idegen területen fekszenek.

Pedig a trianoni szerződés 29 §-a kimondja, hogy a lehetőség szerint a közigazgatási határokat figyelembe fogják venni.

1011 birtokosnak szétvágták a birtokát. És pedig szétvágtak 597 birtokot a román, 24 birtokot az osztrák, 290 birtokot a cseh és 100 birtokot a szerb határon. Így például Újszentiván községben Bakálity Gáborné háza magyar területen van, három hold földjét Jugoszláviához csatolták.

A színmagyar Komárom városának dunabalparti része a cseheknek jutott, dunajobbparti része — mintegy 5000 lakossal — Csonka-Magyarországnak maradt, de úgy, hogy ezt a városrészt valósággal ősállapotba vetették vissza. Nem maradt a csonka-városnak középülete, temploma, elegendő iskolája, mert a város minden közintézménye, közüzeme, a víz- és gázművek, hatalmas közkórháza, közvágóhídja, gőzfürdője stb., továbbá a város ingatlanai minden felszerelésükkel a csehek részére juttatott oldalon maradtak.

Esztergom városa magyar, míg fővonalmentes vasúti állomása, Párkányháza, cseh területen fekszik, a köztük levő híd pedig bármikor elzárható.

Balassagyarmat területéből 3451 kat. hold maradt meg, 1652 kat. holdat elszakítottak, mely utóbbi terület — az Ipoly jobb oldalán — volt a jobb minőségű. Így a városnak jövedelmezőbb területe esett, viszont a kiadásai megmaradtak. A három nagy téglagyár cseh területre esván, most a város szükségletét Budapestről kénytelen beszerezni.¹

Salgótarjánál a bányabejáratok magyar, a bányák és bányászok lakóhelyei cseh területen vannak.

Sátoraljaújhely városa magyar, vízművei cseh, vasúti

¹ *Igazságot Magyarországnak.* 304. lap.

állomása magyar, vasúti javítóműhelye cseh területen van. Itt a határ megállapításánál a csehek arra hivatkoztak, hogy a Ronyva-patak hajózható nagy folyó, amely természetes határt alkot. Egy hosszúlázi birtokosnak a Ronyva kettészeli birtokát, minek következtében naponta 20 kilométert kell kocsiznia, hogy földjeit megművelhesse.

Hugyag község birtoktesteitől elválasztatván, a lakoságnak 12 kilométert kell megtenni, hogy cseh területen levő földjeire jusson, holott azelőtt csak 600 méter volt a távolság. Nagylak 14,000 lakosú várost a trianoni határok ötletszerű megvonása alkalmával Romániához csatolták, de úgy, hogy vasúti állomása magyar területen maradt! Miután pedig a városnak azt a kérelmét, hogy a magyar vasúti állomást használhassák, a románok nem teljesítették, Nagylak lakói a 33 kilométernyire fekvő Magyarpécskát kénytelenek használni, mint legközelebbi állomást, ami — érthetően — egyenlő a város tönkretételével. Ugyanez a sorsa ebből kifolyólag a város körüli tanyáknak, valamint Egres és Sajtény községeknek. Érdekes hírt közölt egyébként 1930 tavaszán a *Lidove Noviny* című lap Nagylakról. Néhány cseh újságíró ugyanis meglátogatta a nagyrészt tót lakosságú községet, mely alkalommal megállapították, hogy ott kihalt az élet. Egy tót magyarázatként megemlítette azt, hogy a magyar uralom alatt jobb dolguk volt s a lakosság inkább a magyarokkal érez, mint a románokkal.¹ Kőtegyán vasúti állomását is kettévágták. Karancsberény községet elvágták erdőitől, amelyek évenként körülbelül 200 vagon fát szolgáltattak. Az állomás is elszakítottán, most a fát a 15—16 kilométerre eső legközelebbi vasúti állomásra kell szállítani. Vámosmikola legközelebbi állomása két kilométerre volt, most 28 kilométert kell megtenniök. Tiszabecs vasúti állomása három kilométerre volt, ma 32 kilométerre. A magyar-osztrák határon Felsőrönökön van egy vízmű, melynek hajtóerejét lóvontatás útján állítják elő, de a körforgás egyrésze magyar területen, tehát csak magyar engedéllyel eszközölhető, illetve a határmegállapító bizottság kötelezettséget állapított meg

¹ *Nagymagyarország*, 1930. április 1.

minden formalitás kizárásával a vízmű használatára nézve. Ugyancsak Felsőrönökön a plébános gazdasági épületét Ausztriának ítélték, míg az ugyanezen telken levő lakóház Magyarországhoz tartozik. Azonfelül a plébánosnak földbeépített járgányát a trianoni határ kettémetszi és előáll az a nevetséges eset, hogy cséplés idején minden egyes fordulónál a cséplést végző egyéntől és a befogott lovaktól az ellenőrző közegek határátlépési engedély felmutatását követelhetik. E mellett a plébánosnak a plébániához tartozó földjeinek háromnegyedrésze Ausztria területére esik.

A rábakeresztúri határban levő birtokosok földjeit Magyarországnak hagyták, a házakat viszont Ausztriának ítélték. Rábafüzes katolikus lakossága a rábakeresztúri plébániához tartozott, amely Ausztriához kerülván, most Rábafüzes katolikusai nem tehetnek régi helyükön eleget vallási kötelezettségeiknek.

A határmegállapító bizottság bölcsességére jellemző, hogy Alsócsatár községben Hódosi Márton háza magyar területre, a disznóól pedig osztrák területre esik.

Igen érdekes a határmegállapításnak módja a magyar-osztrák határon a Magyarkeresztes és Pinkaminszent közötti közúton, ahol a határ 20 km hosszúságban csekély ötízben vágja át az országutat, míg a magyar területre eső Szentpéterfa község saját országával nincs közvetlen úttal összekötve.¹

A román határon Körösszegapáti mellett, egy dombtetőn levő torony, ha a határt egyenesen vonták volna meg, Magyarországhoz tartozott volna. Hiába kérte a határmegállapító bizottság minden tagja, hogy ez a történeti emlék megmaradhasson, a határt úgy vonták meg, hogy az a torony körül megy, csak azért, hogy a torony Romániáé lehessen.

Baja törvényhatósági város is súlyosan érzi a határok esztelen megvonását. A Baján keresztülmenő nagyváradi-fiumei fővonal ma darabokra tördelt, jelentéktelen mellék-vonal. E mellett a legrövidebb úton nem lehet sem Szabadkára, sem Zomborba eljutni. Még a zárt kocsikban való átkelés sincs lehetővé téve Szabadkán át Szegedre, tehát a leg-

¹ *Faits.* (A Magyar Revíziós Liga VII. sz. kiadványa.)

rövidebb úton a Tiszántúlra, mert míg azelőtt hét negyedóra alatt lehetett egyenesen Szegedre jutni, addig ma, nagy kerülővel Kiskúnhalason és Kiskúnfélegyházán át az út teljes hét órát vesz igénybe.¹

Számos virágzó magyar város került a legnagyobb nehézségek közé azáltal, hogy az új határok megvonásával környékük nagy része idegen uralom alá jutott, miáltal egyrészt élelmiszerekkel való ellátásuk küzd válsággal, másrészt vásárlóközönségük tekintélyes részét elvesztették. Viszont az elszakított környék lakossága elesik termékei természetes elhelyezésének lehetőségétől, a városban kínálkozó munkaalkalmaktól, közegészségügyi, kulturális és egyéb szükségleteinek könnyű és gyors kielégítésétől. Ilyen városok például: a cseh határ mentén Balassagyarmat, Sátoraljaújhely, Sárospatak, a román határ mentén Békésgyula, Makó, a jugoszláv határ mentén Szeged, Baja, Pécs, az osztrák határ mentén Sopron, Szombathely, Kőszeg.

Közlekedési szempontból is az igazságtalanságok végtelen sorát találjuk a határmegállapításoknál.

A vasutak felvirágoztatására igen sokat tett a Magyar Állam, amely egyike volt a gőzvasutat leghamarabb bevezető államoknak. Már 1836-ban a törvényhozás állapítja meg a létesítendő vonalakat és 1846-ban meg is indult az első vasút. Az évtizedek során át kiépített vasúti hálózatot az új határvonalak önkényesen nyirbálták meg, és pedig úgy, hogy — amint ezt Sonnino olasz béke delegátus jellemezte — egy-egy vasúti vonalért a lakosság százezreit voltak hajlandók elszakítani az anyaországtól. A 19,723 km vasúti hálózathoz 11,359 km vészett el és csak 8364 km maradt meg (42,2 %). A kialakult nagy vasúti gócpontokon (Pozsony, Kassa, Sátoraljaújhely, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka) kívül számos kisebb, de azért fontos gócpontot szakítottak el, mint például Párkányháza, Losonc, Fülek, Pelsőc, Csap, Bátor, Királyháza, Szatmár, Nagykároly, Érmihályfalva, Biharpuszta, Horgos, Csáktornya stb.

¹ *Magyar megyék és városok.* (Budapesti Hírlap kiadása, 1930. 18. lap.)

A közutak 60·3 %-át vesztettük el (volt 43,629 km, maradt 17,330 km) s a legjobbak az elcsatolt területeken maradtak. Az új határokon pedig — a multtól eltérően — az utaknak oly nagy száma vezet át, hogy biztonságunkat ez a körülmény is erősen csökkenti. Mint igen jellemző esetet említjük fel az Ausztriához csatolt vasvármegyei területet, amelyet Ausztriától elég magas hegyek választanak el s így sem vasutai, sem közutai nem irányulnak arrafelé. Az új határ szétszakította a Szombathely felé, mint központ felé összefutó utakat és vasutakat, ami a régi forgalmat erősen megbénította s ezt a területet izolálta.

*

De a határmegállapításnál vízrajzi szempontból is nagy hibák történtek.

Már amikor a béketárgyaláson a magyar kiküldöttek a földrajzi egység megbontásának gazdasági következményeire rámutattak, többek között arra is hivatkoztak, hogy a Magyar Alföldre beláthatatlan veszedelmet jelent az, hogy a folyók felső, erdőkkel borított hegyvidéki része mind idegen kézbe kerül. Az 1920. évi február hó 12-én előterjesztett XXXII. számú jegyzékben szóról-szóra a következők állottak: «... félni lehet, hogy maholnap az Alföldre második román pusztítás szakad, amelynek ezúttal a víz lesz a romboló ereje». ¹ És ennek az előrelátásnak szomorúan csattanó bizonyosságául szolgáltak az 1925. évi karácsonyi ünnepek alatt a Magyar Alföldön dúlt árvizek, amikor például egymagában a Körös-folyó Vésztő körül sokezer katasztrális hold földet árasztott el a mai magyar területen és több mint 2.000,000 köbméter víztömeggel milliókat kitevő kárt okozva, a lakosság ezreit tette tönkre. 16,000 kat. hold föld ment pusztulásba, 208 épület dőlt össze és 1070 személy maradt hajlék nélkül. Kárt pedig az ármentesítő társulatoknak 300,000 svájci frank, az egyes birtokosoknak pedig 1.800,000 svájci frank értékben okozott. ²

¹ A jegyzék a folyamrendszer egységes vezetése szempontjából Nemzetközi Bizottság felállítását is kívánta, — persze hiába.

² *Pesti Hirlap.* 1927. IX. 7.

És mindez csak azért történt, mert a folyók felső folyásait elzárták, a vízgyűjtő-területeket elszakították, a szabályozást darabokra tépték s az ármentesítő társulatokat (a Duna mentén 24, a Tisza mentén 38, a Temes-Béga mentén 2 ármentesítő, továbbá a Tisza mentén még 50 felvíz-lecsapoló társulat) megosztották.¹

Hogy a határmegállapításoknál legtöbbször nem voltak tekintettel az ármentesítő társulatokra és azok jelentőségére s azok területét kettévágták, arra jellemző az Arad—Álmosd közötti terület, amelynek öt ármentesítő társulata járt úgy, hogy területeiket kettévágták.

1927 augusztus havában a Tisza—Dunavölgyi Társulat elnöksége köszönőiratot intézett Rothermere lordhoz Magyarország érdekében megindított mozgalmáért, amelyhez egy térképpel felszerelt leírást is mellékel. Ebben a magyarországi ármentesítések és általában az árvédelem szervezetének ismertetése mellett kimutatta, hogy a trianoni békeszerződés az ország vízrajzi egységének szétszaggatása által Magyarországnak a világon párját ritkító árvédelmét csődbe juttatta s egy csapással megsemmisítette 80 év fáradhatatlan munkáját.

Rámutatott az ismertetés arra, hogy a mai Magyarország területén fekvő négymillió kat. holdnyi ármentesített terület a csonka ország területének egynegyedrészt teszi és éppen azokat a területeket foglalja magában, amelyek az ország éléskamrái voltak és hogy e terület árvédelmének biztonsága teljesen az utódállamok kényének van kiszolgáltatva, mert az utódállamok a nálunk fekvő folyószakaszok árvédelmét korántsem kezelik azzal a lelkiismeretességgel, mint a magyar fennhatóság alatt működő ármentesítő társulatok és így a csonka ország termőföldjeit állandóan fenyegeti az utódállamok felől bekövetkező elárasztás veszedelem, aminthogy az a Körösök vidékén 1925. december havában már tényleg be is következett, pedig a csonka ország ármentesített területeinek átlagban véve 16 millió métermázsányi búzatermésének kimaradása nemcsak a csonka

¹ Dr. Cholnoky Jenő: *Az alföldi árvizek.*

ország lakosait teszi ki éhínségnek, hanem súllyal esik az Európa közgazdaságába is, mivel Európa évi búzatermésének 1·5 százalékát teszi.

Fentiekre nézve két érdekes bizonyítékot mutatunk be. Gyula, Békéscsaba és Békés városok vízellátása céljából 1864-től kezdve Gyula város és Nagypál között egy nagy-szerű vízrendszert létesítettek, melynek Békésen levő szivattyúja a Nagypélen levő zsilippel összhangban dolgozik, tehát a két helynek telefonnal, úttal állandó összeköttetésben kell lennie.

Ámde, mit tett Trianon? Nagypél a zsilippel Romániához került. Az öntözött terület pedig Magyarországhoz. Vagyis a természeténél fogva egységességet kívánó vízrendszert kettévágták úgy, hogy ezáltal Románia nemcsak a három magyar város sorsának lett korlátlan ura, hanem azonfelül Magyarországnak még más tekintélyes területeit is kedve szerint áradás alá helyezheti.

Az ecsedi láp, amely mind földrajzi, mind vízrajzi és mezőgazdasági szempontból egységet alkot, ugyancsak két részre oszlik a békeparancs rendelkezései folytán.

Ennek a mocsárnak rendezési munkálatai még Mária Terézia idejében, 1774-ben kezdődtek s hatalmas munkatелjesítménnyel és nagy költséggel — pl. egymagában a Kraszna-folyónak rendezése (1880—90) 18.500,000 koronába került — ezt a területet Magyarország egyik legtermékenyebb részévé változtatták át.

A kettéosztás folytán a mélyebben fekvő rész maradt magyar területen, amely így minden veszedelemnek jobban van kitéve úgy a saját vizek, mint a román területekről leömlő víztömegek részéről.

A határniegállapításkor magyar részről olyan javaslatokat tettek, amelyek a gátak és zsilipek felállításának legalkalmasabb lehetőségét voltak hivatva szolgálni, és úgy az elszakított részek érdekét, mint a vízművek igazgatását figyelembe vették. Ehhez képest a legalkalmasabb és természetes határ a Kraszna-folyó lett volna, de ezt sem fogadták el s ma a legfontosabb zsilip és szivattyútelep — amelytől az egész terület sorsa függ — román területen van.

A magyar-osztrák határon a mosonvármegyei Kisduna—Lajta árteret kettészakították s így a Lajta-szabályozás elé gördítettek ezáltal akadályt. Nehéz helyzetet teremtett a Rába-folyó árterületének megosztása, melybe még a Marcal-, Répce-, Ikva-folyók s ezeknek mellékvizei, azonfelül a Fertő-tó medencéje is tartozik. Miután a Rába 345,000 holdat kitevő árterületéből 85,000 hold Ausztriához került, mely területnek belvizei csak Magyarországon át találhatnak lefolyást, így a megosztás ebből a szempontból is csak surlódásokat és a szükséges megoldások hátráltatását idézi elő, hisz hosszú tárgyalásokat, vitákat von maga után.¹

A magyar határon álló Baja városának főtere alatt elvonuló Kamarásduna a Ferenc-csatorna részét alkotja. Ezt Türr István tábornok, az olasz szabadsághős, a város híres szülötte, a Korinthusi-csatorna építője létesítette. A Baja alatti csatornaszakasz egyben téli kikötő is volt, amelyet a Déli-Duna ma nélkülöz. A csatornarendszert Trianon kettévágta, úgy, hogy a jövedelmező $\frac{6}{7}$ -edrésze Jugoszláviához került, míg nekünk csak a költséges fenntartást igénylő tápcsatorna maradt ($\frac{1}{7}$ -ed rész), ezt azonban a magyar csatornatársulat saját erejéből nem tudja fenntartani. A békeszerződés szerint a fenntartáshoz érdekeltsége arányában ugyan Jugoszlávia is köteles volna hozzájárulni, de a tárgyalások még mindig nincsenek befejezve. Viszont a csatornában a víz megállt, s 1918 óta a rendszeres fenntartást nélkülözvén, teljesen eliszaposodott, úgyhogy kis vízállásnál sok helyen száraz lábbal járható. Ilyenkor a csatorna az állandó felfrissülést nélkülözvén, a városi csatornák vizeivel szennyeződik. Természetesen minden forgalom megszűnt rajta s a közegészségügyet is — Trianon dicsőségére — erősen veszélyezteti. Az 1928. évi bajai tifuszbajjárvány kimutathatólag innen indult meg.²

Még a hármashatároknál sem voltak tekintettel az igazságra, méltányosságra, hanem azoknál is a legridegebb önérdek és ellenséges indulat vezette a hatalmakat.

¹ Traeger : *Az elszakított nyugati részek.* (Magyar Szemle, 1928. október.)

² *Magyar megyék és városok.* (Budapesti Hírlap, 1930. 19. lap.)

A magyar—osztrák—cseh határt úgy állapították meg, hogy herceg Batthyány-Strattmann László köpcsényi uradalmát három részre osztották széjjel.

Magyarországon 986 hold maradt, Csehországnak 896 hold jutott, míg a kastély 44 holddal és Köpcsény községgel Ausztriáé lett. A kiváló szemorvos herceg így kénytelen volt Köpcsényben berendezett szemkórházát Körmendre át-helyezni.

Ugyancsak ilyen szellemben oldották meg a hármashatárokat — mindenütt visszautasítva a magyar javaslatokat — Kiszombornál a magyar—szerb—román határon, Majosligetnél a magyar—román—cseh határon.

A legarepirítőbb határmegvonás Szőreg és Kiszombor között történt, ahol a magyar és román határ között 15 kilométer hosszúságban egy félméteres sáv szerb terület! ¹ Az emberi tudatlanság és rosszindulat ennél jellemzőbben nem bizonyíthatja létét.

Ezek a határkövek síremléknek tetszenek — és nyugodtan rájuk lehetne vésni a sírfeliratot: Itt nyugszik az igazság! ²

*

Az előadottakból is megállapíthatjuk tehát, hogy amilyen végtelenül igazságtalan az egész trianoni békeparancs, épp olyan igazságtalan az annak részletét alkotó határmegállapítás. Láttuk, hogy a határok megvonását nem az igazság, vagy a földrajzi, gazdasági, közlekedési és egyéb viszonyok észszerű elbírálása alapján eszközölték, hanem a vak gyűlölet és mindenáron ártani akarás sugalmazására.

A magyar határok megállapításának végtelen lelkiismeretlenségét, de meg a felettünk ítélkezők tudatlanságát földrajzi téren kétségtelen bizonyítékokkal igazolja egy nagyérdékű és nagyértékű munka, melyet Czákó István *Gyorsírói feljegyzések a trianoni béke létrejöttéről* címen bőven ismertet.

¹ *Pesti Hírlap*, 1930. VII., 10.

² *Faits*. (A Magyar Revíziós Liga VII. számú kiadványa.)

A munka szerzője az amerikai David Hunter Miller és munkája: *My Diary at the Conference of Paris with Documents* címmel saját kiadásában 1929-ben jelent meg 20 kötetben. A szerző 1918. évi november 19-től kezdődő európai tartózkodásáról gyorsírói feljegyzések alapján igen fontos naplót vezetett, mint az amerikai «Expert Committee» tagja. A könyv mindössze csak 40 sorozatban jelent meg, kötetenkint körülbelül 500 oldalas terjedelemben. Európába még nem is került át. A világháborút befejező béketárgyalások és minden kapcsolatos ülés lefolyásának hiteles adatait közli a munka, amely bizonyossága annak is, hogy az érdekelt és szenvedő felek kizárása folytán az egyoldalú és hazug tényállítások megcáfolhatók nem voltak. Egyenesen hajmeresztő módon látjuk bizonyítva, hogy Benes mily hidegvérrel ámitotta el 1919. február hó 5-én a konferenciát valótlan állításaival. Például azt fejtegette, hogy Szlovákia egyszer réggen része volt a nagy Cseh-Szlovák államnak, Szlovákiát azonban a magyarok a X. században meghódították, de századokon át hiába kísérelték meg «magyarizálni». A lakosság viszont mindig csehnek érezte magát, s mindenkor — most is — egyetlen vágya az új államhoz való csatlakozás. Tovább meg azt állítja, hogy Szlovákia mindig duna menti ország volt s csak a magyarok szorították fel a hegyekbe. Budapest környékén legalább 150,000 tót lakik. Pozsony és Budapest között a lakosság 60 %-on felül tót! A tisztviselők nem voltak tótok s ezért kellett a tótság egyharmadának Amerikába kivándorolni.

Lloyd George számtalan kérdést tett fel, hogy jobban tájékozódjék. Végre is a késő éjjeli órákban a konferencia egy nyolctagú albizottságot küldött ki az ügy «igazságos» megoldására vonatkozó javaslat kidolgozására.

A javaslat elkészülte után még Lansing tett fel egy-néhány kérdést a Csallóköz magyarságának számára nézve. Miután pedig megnyugtatót kapott arra nézve, hogy e terület fele részben magyar és német (!), s hogy az új államhoz csatlakozó magyar kisebbséggel jó bánásmódot fognak tanúsítani, 1919. május 8-án a cseh—magyar határok megállapítása megtörtént.

A déli határok megállapításánál a szerb és román küldöttek között támadt éles összeütközés Temesvár hovatartozandósága kérdésében. A szerbek ugyanis igényüket arra a nagyjelentőségű (!) tényre alapították, hogy a Karagyorgyevics-család annakidején odamenekült. A vitát Clémenceau azzal fejezte be, hogy népszavazást ajánlott. Végül is a két fél között megegyezés jött létre.

Az erdélyi határra nézve a gyanús és határozatlan román adatokkal szemben Orlando olasz küldött tett fel kérdéseket. A nemzetiségek számaránya iránt tanúsított érdeklődésére Bratianutól azt a felvilágosítást kapta, hogy 2.500,000 románnal szemben 1.000,000 magyar van, kik nagyrészt tisztviselők és katonák! Itt is albizottságot küldtek ki, melynek előadója Tardieu, mai francia miniszterelnök volt. Ismét Lansing tett fel kérdéseket s főleg azt firtatta, hogy miért kell 20 km-re a magyar népesség között megvonni a román határt s miért nem ott, ahol a román népesség széle van.

Az osztrák határt illetően Sonnino olasz, Lansing amerikai és Pichon francia küldöttek felszólalásaikban ismételten megállapították, hogy erről a határkérdésről addig szó egyáltalában nem esett és szükségtelennek jelentették ki a kérdés feltevését, mert sem Ausztria, sem Magyarország részéről nem merült fel kívánság a határ rendezésére.

Balfour angol küldött volt az, aki a határváltozást «lehetségesnek» tartotta, nehogy «nagy zavart» támaszthasson a rendezetlenség. E kérdés tárgyalását elhalasztották, azonban azt Wilson ismét előhozta s dűlőre vitte. Úgy látszik, hogy a régi magyar-osztrák ellentéteket játszották ki Benes, Renner és más ellenségeink a tudatlan bizottság előtt.¹

A legnagyobb figyelmet és részletes feldolgozást érdemel ez az eddig ismeretlen nagy munka, amely a békeparancs feltételeinek, különösképpen a határmegállapításnak lelkiismeretlen, tudatlan és teljesen egyoldalú létrejövetelét egy volt ellenséges állam hivatalos küldöttjének hiteles feljegyzései alapján ismerteti.

¹ *Magyar Szemle*. 1930. március és április.

De igen érdekes fényt vet a békekonferencia tudására és felfogására a trianoni «szerződés» 36. pontja is, amely szerint Magyarországnak le kellett mondania «Olaszország javára mindazon jogokról és igényekről, amelyekre számot tarthatna a volt Osztrák-magyar monarchia azon területei tekintetében, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak és Ausztria között 1919. évi szeptember hó 10-én kötött békeszerződés 36. cikkének első bekezdése Olaszországhoz tartozóknak ismer el». Vagyis abban a tudatban voltak, mintha a monarchia két államának egymás területeire joga volna!

A békeszerződések megalkotóit nem egységes elvek, hanem a pillanatnyi benyomások vezették a területi rendelkezések meghozatalánál, mert Wilsonnak — akinek feltételei alapján adtuk meg magunkat — ismételten kijelentett pontja volt az, hogy a népek felett nem lehet úgy rendelkezni, mint holt javak felett s azoknak megvan a joguk a szabadsághoz, a sorsuk felett való szabad önrendelkezéshez (1917 január 22, 1918 január 8, 1918 február 11, 1918 július 4). Már pedig a szabad önrendelkezést megnyilvánító népszavazást bizonyos esetekben elrendelték (így Eupen-Malmedy-re, a Saar-vidékre, Felsőszilézia egyes részeire, Kelet-Poroszországra és Schleswigre nézve a versailles-i szerződés 34., 49., 88., 94., 109. cikkeiben, Klagenfurt vidékére nézve a saint-germaini szerződés 49—50. cikkeiben), míg éppen Magyarország esetében, amikor nemcsak 3 millió magyarról, hanem más, Magyarországgal tartó nemzetiségekről is (szepesi szászok, a tótok nagyrésze, ruthének, vendek, horvátok, sokácok, bunyevácok) volt szó, az előre ünnepélyesen megígért népszavazást nem alkalmazták.¹

A világháború előtt kiváló tudósok állapították meg Magyarország határainak természetességét és indokoltságát.

Így pl. Elysée Reclus, a nagy francia tudós, aki 1837-től 1905-ig élt, számos nyilatkozatában és tudományos megállapításában bizonyította be, hogy Magyarország területe mi-

¹ A. Ullein: *La nature juridique des clauses territoriales du Traité de Trianon.* (Paris, 1929, Pedone, 3. stb. lap.)

lyen eszményies földrajzi egységet alkot. Közismert megállapítása, hogy Magyarország a legtökéletesebb földrajzi egysége a világegyetemnek (*La Hongrie est la plus parfaite unité géographique du monde*). Más helyen ezeket írja :

«Magyarországnak és Erdélynek megvan az a rendkívüli előnye, hogy reális geográfiai egésznek alkotnak . . . A magyar királyság egyike Európa legegységesebb és legtömörebb részeinek. Magyarország a kontinens közepén majdnem szabályos tojásdadalakú síkságesoport, körülvéve hegykoszorúval. Ennek az oly jól határolt országnak közepét (magyarok lakják) . . . A környező területek egyéb népességei kénytelenek minden anyagi érdekükkel az uralkodó nemzetiség felé gravitálni . . . Magyarország különböző népei országuk rendkívüli egységének erejénél fogva kénytelenek voltak akár az erőszak, akár az önkéntes akarat következtében ugyanolyan politikai kormányzat alatt maradni . . . Aggodalommal kell a jövőbe tekintenünk, amikor majd Európa dunai részében az egyensúly megbomlik. De, bármi legyen a keleti országok sorsa, az a nemzet, amely a Kárpátoktól körülvett óriási aréna területén rendezkedett be, mindig a legnagyobb mértékben befolyással lesz arra a területre, amelyet meghódított és megvédelmezett. Az emberiség jövőjére nézve jó, hogy Európának egy ilyen jelentős részében nem árja-eredetű, bár keveredés következtében az árjakhoz erősen csatlakozott nép játssza a főszerepet . . . A magyaroknak voltak gyöngé napjaik. De szomszédjai közül melyik mérkőzhetnék vele értelmesség, hősiesség és szabadságszeretet tekintetében?»¹

Payot ugyancsak ennek a véleményének adott kifejezést, amikor ezeket állapítja meg : «Magyarország csodálatra méltó földrajzi egység, amelynek egyes részei összhangzatosan egymásra vannak utalva és nem szakíthatók el az egész sérelme nélkül . . . Magyarország zárt egész és annak egyes részei, még ha az országot feldarabolná is, idővel önmaguktól csatlakoznának vissza a csonka törzshöz.»

¹ *Magyar béketárgyalások*, II. kötet, 30. lap. (Elysée Reclus : Nouvelle Géographie Universelle, Tome III.)

Mindez azonban hiábavaló tanítás volt, nem akartak tanulni, s így végzetünk beteljesedett.

A háború befejezése után azonban mind gyakrabban bebizonyosodott, hogy akadtak még volt ellenségeink között is számosan, akik megfontoltságukat és erkölcsi alapjukat nem veszítve el lábuk alól, a határmegállapításoknak ilyen módja ellen szavukat felemelték.

Az angol lordok házában már 1919-től kezdve hangzottak el felszólalások az új határvonalak ellen (lord Bryce, lord Newton, lord Phillimore, lord Sydenham, lord Montague of Beaulieu, Elliot kapitány stb.), úgyszintén az amerikai és angol protestáns egyházak bizottságai helyszíni jelentéseikben állapították meg az igazságtalanságokat s ezek veszedelmes következményeit.

Majd következtek az írók, politikusok és államférfiak nyilatkozatai, amelyek elismerték a bennünket ért jogtalanságokat. Az angol lord Asquith miniszterelnök, Snowden miniszter, Troubridge tengernagy, Bunsen nagykövet, lord Rothermere publicista, az amerikai Lansing külügyi államtitkár, Barnes egyetemi tanár, a francia Romier politikus, Boncour, Briand francia, Nitti olasz miniszterelnökök, Ferrero történetíró, Ferrario tábornok, a norvég Nansen sarkkutató és egyetemi tanár stb., hogy csak néhány kiválóságot említsünk, mind elítélően nyilatkoztak a magyar határokról.

De mi több, még cseh részről is elismerték nem egy ízben, hogy a határok körül hibák történtek s ez magyarázható is, hisz éppen a csehek azok, akik legszebb álmaikban sem gondoltak arra, hogy Magyarország területéből olyan sokat fognak kapni. Ezt bizonyítja például, hogy Tusar, volt bécsi csehszlovák követ ismételt kijelentései szerint a csehek meg voltak lepve a béketárgyalások alkalmával Magyarország felé megvont határtól. «Kisebb államterület kétségkívül értékeesebb lett volna. A magyarok mindig idegen test lesznek az új államban» — állapította meg. 1922-ben ismét csak így nyilatkozott Tusar, amikor kijelentette, hogy «a magyar területek annexiója kedvezőtlennek teszi a Magyarországhoz való viszonyt». De még tovább is ment, mert kijelentette, hogy «idejében jóvá kellene tenni azt, ami egykor túlságosan

jól sikerült . . . Önkéntes revíziója egy tévesen megállapított helyzetnek nem egy nemzet gyengeségének a bizonyítéka, hanem erejének és nagyságának.»¹

Masaryk, a cseh-szlovák köztársaság elnöke, *Új Európa* című könyvében ezeket mondja : «A néprajzi határok rendezése a háború vihara után lehet, hogy csak ideiglenes lesz bizonyos esetekben. Mihelyt a nemzetek megnyugszanak és elfogadják az önrendelkezés elvét, a néprajzi határok és a kisebbségek rendezése izgalom nélkül és minden bennefoglalt kérdés kellő méltánylásával fog megtörténni.»²

De ugyancsak Masaryk már 1923-ban³ szintén kifejezést adott abbeli nézetének, hogy «a túlnyomóan magyarlakta területek visszaadásáról tárgyalni lehet, de természetesen csak megfelelő feltételek mellett». 1927. október 28-án, a cseh állam megalakulása ünnepén tartott beszédében Masaryk ismét kitért a határokra : «Sohasem titkoltam, hogy a békeegyezmények és különösen Európa új felosztásának a műve nem minden részletében tökéletes. Bizonyos korrekcióra részleteiről lehet tárgyalni, de ennek tárgyilagosan és igazságosan, nem agitációszerűen kell történnie és a tárgyalásokat állam és állam között kell folytatni.»⁴ Így nyilatkozott az Interparlamentáris Unió tanácsulése alkalmával Prágában 1928 husvétján, majd dr. Rajniss nevű magyar ismerőse előtt 1929 június havában Kistapolcsányban. 1929-ben a *Vola Ludu* (Népakarat) című tót lap szerint Masaryk folytatta az ilyirányú megnyilatkozást : «Én még ma is hajlandó vagyok az országhatárok revíziójáról tárgyalni.»⁵ (Állítólag erről a cseh hajlandóságról a románoknak és szerbeknek is tudomásuk volt.) Legujabban 1930. szeptember 28-án a bécsi Neue Freie Presse című napilapban nyilatkozott Masaryk elnök határkiigazítási hajlandóságáról — ez immár a hetedik volt, amelyet szintén az a sors ért, mint az

¹ Krisztics : *A békeszerződések revíziója*, 483—4. lap. Prager Tagblatt 1927. VIII. 5. Brünner Zeitung 1927. VIII. 5.

² *Magyarság*. 1924. VII. 15.

³ Prágában, Pályi Ede újságírónak.

⁴ Krisztics : *A békeszerződések revíziója*. 485. lap.

⁵ *Nagymagyarország*, 2/1930. 25. lap.

előzők legtöbbjét: a cseh kormány a lapban megjelent szöveg hitelességét hivatalosan megcáfolta s helyesbítette — természetesen a saját, külön álláspontjának megfelelően.

Igen jellemző pedig az, hogy amikor a *Szepesi Híradó*—*Szepesi Hírlap* című újság 1929. évi október hó 19-én kelt 43. számában közölte dr. Gratz Gusztáv nyug. magyar külügyminiszternek a *Magyar Külpolitika* nevű folyóiratban *Magyarország és Cseh-Szlovákország* című cikkét, amely ismertetette a cseh-szlovák államférfiak, különösen pedig Masaryk elnök felfogását, hogy barátságos tárgyalások esetén hajlandók volnának Cseh-Szlovákia magyarlakta területeinek visszaszolgáltatásáról tárgyalni, — s erre bizonyítékokat is sorolt fel — a lapot egyszerűen elkobozták, úgyhogy kénytelen volt második kiadást kibocsátani.

Az utódállamok egyébként érzik is, hogy igazságtalanság árán jutottak új határaikhoz. Mindenképpen arra töreksenek fennállásuk első pillanatától kezdve, hogy határaikat egymás szövetkezésén felül, a győztes nagyhatalmakkal is biztosítsassák.

Ennek szólt ellene Chamberlain angol külügyminiszter a Nemzetek Szövetségének 1927. évi őszi ülészakán, amikor kijelentette, hogy lehetetlent kívánnak azok, akik egyes államok határait Angliával akarják biztosíttatni.

Philip Snowden, a munkáspárti volt és jelenlegi angol minisztérium pénzügyminisztere Chamberlain álláspontját teljesen elfogadta s ezeket jelentette ki: «Erejét felülmúló veszélyes kalandra vállalkoznék Anglia, ha belemenne egyes kis kontinentális államok határainak garantálásába. Ezeknek az államoknak valóban minden okuk megvan, hogy más államokkal, főleg Angliával garantáltassák saját határaikat ugyanakkor, amikor sem anyagi, sem egyéb erkölcsi garanciát sem jelentenek más államok számára.»¹

A Nemzetek Szövetséget tehát nem tartják elég biztosítéknak. Sőt a békeszerződéseket sem. És van is valami ebben. Igaz ugyan, hogy a Nemzetek Szövetségébe való belépés előfeltételeként minden államnak ünnepélyesen ki kell

¹ Krisztics: *A békeszerződések revíziója*. 494—5. lap.

jelentenie, hogy elismeri a szerződéseket, azonban ez az elismerés elméleti jelentőségű, mert a legyőzött nemzeteknek megmaradt nemzeti önérzete nem nyugodhatik bele az igazságtalanságokba s ezek megváltoztatását kell szorgalmazniok. Ennek a felfogásnak a helyességét igazolja Mussolini olasz miniszterelnök halhatatlan mondása, amelyet tett, mondván : «A szerződések nem örökkévalók. Egy szerződés nem lehet sírbolt.»

Francia részről is elismerték a magyar határok lehetetlen voltát, mert nem tekintve a Millerand-féle kísérőlevelet a magyar békeszerződésnek 1921-ben a francia képviselőház és szenátus által történt ratifikálása alkalmával Margaine, Paul Boncour, az előadó Danielou képviselők, de Monzie, de Lamarzelle szenátorok, sőt Briand miniszterelnök és külügyminiszter is elismerték a magyar határok megállapításának igazságtalanságát. Briand a képviselőházban egyebek között ezeket mondotta : «A magyar határ bizonyos fokig önkényesen van megvonva. Elég, ha egy térképet megnézünk s azon követjük a határ vonalát, amely egyébként nem feltétlenül végleges, s amely, tudjuk meg mindjárt, nem feltétlenül szentesíti az igazságot . . . A határ bizonyos érdekeket sért és ezért bizonyos igazításokra lesz szükség.»¹

De Briand mindjárt kimutatta a románok iránt érzett jóindulatát és Magyarország iránti ellenséges és igazságtalan érzületét is, amikor a szenátus 1921. évi július hó 11-i ülésén ezeket mondotta : «Il était impossible de faire les frontières de justice que vous réclamez tout à l'heure et il fallait forcément porter des blessures à quelqu'un. Entre la Roumaine et la Hongrie je préfère que ce ne soit pas la Roumanie qui soit blessée . . .»² Vagyis azt a Romániát, amely ország Magyarországból 102,787 km² területet és 5.265,444 lakost — ezek között 1.500,000 magyart — kapott jutalmul, nem kívánta megsebezni Magyarországgal szemben! Hát nem rettenetes és embertelen felfogással kellett

¹ Krisztics : *A békeszerződések revíziója*. 492—5. lap.

² *Journal officiel* (Débats parlementaires, Sénat), 1921. VII., 12., 102. szám. 3 ülés, 1703. lap.

a gyenge Magyarországnak felvennie a kilátástalan küzdelmet? Végül ismét így kiáltott fel: «C'est terrible conflit entre le principe des nationalités et la tyrannie des intérêts économiques».

Lénail képviselő a trianoni szerződés kamarai tárgyalásánál így kiáltott fel: «Ce traité est la désorganisation de l'Europe!»

Paul-Boncour képviselő hosszabb beszédében ezt mondotta Magyarországról: «... On la démembre, on la découpe!»¹

De Monzie szenátor a francia szenátusban pedig ezeket mondotta: «Nous ne pouvons pas continuer à haïr la Hongrie par procuration, nous ne pouvons pas la découper, la mutiler, l'estropier par altruisme!... Il est indispensable pour la France, il est indispensable pour la paix mondiale que la Hongrie, comme tous pays, soit traitée selon quelques règles de la justice.»

De Lamarzelle szenátor így kiáltott fel. «Vis-à-vis de tous ceux qui ont donné le sang de leurs enfants pour que la France soit plus belle après la victoire, je ne me sens pas le triste courage d'apposer ma signature au bas d'un semblable traité.»²

Danielou képviselő, a francia képviselőház külügyi bizottságában a trianoni békeszerződés előadója, a *Le traité de Trianon* című munkájában (16. lap) ezeket írja: «Il est facile de prendre un crayon rouge et de découper sur les cartes des territoires nouveaux; il est facile de dessiner des séparations et d'incorporer des rattachements; mais sur ces terres qui ont leur vie, propre sans doute, mais leur vie différente, il y a des peuples qu'on a isolés, il y a des peuples affamés et qui, dans l'excès de leur souffrance, se croyant abandonnés de Dieu, des hommes — et de la Société des Nations — de meurent prêts à des soulèvements qui pourraient retentir comme des guerres.»

¹ *Journal officiel* (Débats parlementaires, Chambre) 1921, VII. 12., 2575. lap.

² *Journal officiel* (Sénat) 1697—1703. lap.

Ugyancsak de Monzie szenátor Charles Tisseyre *Une erreur diplomatique: la Hongrie mutilée* (Paris, 1923) című becses munkájához írt előszavában (VII. lap) ezeket állapítja meg: «... pourquoi rogner sur les frontières d'un pays à qui le traité de Trianon enlève près quatre millions de ses indigènes authentiques? Quelle démente néronienne nous pousse à susciter des irrédentismes, comme si nous voulions entretenir des incendies endémiques tout autour d'un peuple exécré, jété par nous en pâture à l'intermittence des flammes? Quel diabolisme incita les experts chargés des délimitations à livrer aux Tchèques le sol sous lequel se développent les galeries des mines dont la propriété a été laissée aux industriels hongrois? Par quelle aberration les mêmes hommes qui claironnaient au travers du monde le droit des races et des nationalités, ont ils enlevé aux Magyars des villes où la totalité des habitants, à quelques exceptions près, parlaient le hongrois, étaient d'origine hongrois, Hongrois de coeur et de culture. Pourquoi, oui, pourquoi?»¹

Őszinte elismeréssel kell azonban azt is tudomásul vennünk, hogy a béketárgyalások folyamán Olaszország volt az egyetlen nagyhatalom, amely folytonosan ragaszkodott a magyar békeszerződés megváltoztatásához. Az olasz terv szerint Szatmár, Nagyvárad, Arad és Temesvár a legrosszabb esetben is magyar maradt volna.

Ennek bizonyítására a *Budapesti Hírlap* ismertetésében ellenségeink táborából idézünk egy nagyfontosságú történeti munkát, amelyet *Románia diplomáciai működése 1919 novemberétől 1920 márciusig* címmel dr. Tilea Viorel Virgil írt, aki Vajda-Voevod Sándor, akkori román miniszterelnöknek volt titkára és mint ilyen, együtt utazott ki vele a béketárgyalásokra és elkíserte őt londoni útjaira is.

A könyv első részében dr. Tilea ismerteti a békekonferencia nagyhatalmainak álláspontját, akik a román különbéke következtében nem akarták elismerni azt a titkos szerződést, amelyet 1916. augusztus 17-én kötött Románia

¹ A. Ullein: *La nature juridique des clauses territoriales du traité de Trianon*. (Paris, 1929, Pedone. 139—140. lap.)

Angol-, Francia-, Olasz- és Oroszországgal, és amely szerződésben a nagyhatalmak elismerték a románok jogát a következő területekre : Erdély, az egész Bánát a Maros torkolatával, Orosháza, Békéscsaba, Vásárosnamény és a Szamos vidéke.

Majd nagyjelentőségű adatokat találunk a trianoni határ kijelölésére vonatkozóan. A román határ kitűzése ugyanis meglehetősen nehézségekkel járt.

«A szakértők első ülésüket 1919. február 8-án tartották. Az olasz kiküldöttek által javasolt határvonal Soborsintól nyugatra, Belényes mellett húzódott felfelé Csucsra irányába. úgyhogy Szatmár, Nagykaroly, Nagyszalonta és Arad Magyarországának maradtak volna. Az amerikai, francia és angol kiküldöttek rosszabb határokat jelöltek meg. A négy állam által javasolt határvonalból és az ehhez kapcsolt érvekből megismerhetjük azt is, hogy a különböző nemzetek milyen érzelmeket tápláltak irányunkban. A végeredmény kompromisszum lett. Őszintéknek kell lennünk és el kell ismernünk, hogy ez a kompromisszum nekünk kedvezett.»

Olaszország akkori barátságos magatartását íme tehát már nemcsak Nitti olasz miniszterelnök könyvéből, hanem egy román politikus emlékiratából is őszintének és nagyértékűnek ismerhetjük meg. Ez a támogatás Itália részéről a további tárgyalások folyamán is nyilvánult, mert amint Tilea írja:

«A legteljesebb támogatást a magyarok az olasz hivatalos körök részéről élvezték. S így az a veszély is fennállott, hogy a magyarok javára revideálni fogják a határt. Amennyivel később a szerződés tárgyalása, annyival nagyobb lett a veszedelem részünkre. És nagyon nehezen lehetett a Magyarországgal kötendő szerződést tárgyalás alá hozni, mert a szövetségesek egyike halogatta az ügyet, csak azért, hogy minél jobban segíthesse a magyarokat.

Többhetes sürgetés után 1920. március 3-án délután tárgyalásra került a Magyarországgal kötendő békeszerződés. A különböző delegátusok között súlyos nézeteltérések keletkeztek, főleg akkor, amikor az olasz előterjesztést tárgyalták, amely szerint Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia határait a magyarok javára meg kell változtatni. Ezt az elő-

terjesztést, úgy tetszik, valamelyes mértékben támogatták az angol delegátusok is, a franciák ellenben erőlyesen támadták.

Nitti volt a magyarországi határrevízió kérdésének kezdeményezője, és ezt azzal indokolta, hogy az utódállamokban igen sok magyar marad. Nitti a csehszlovákiai határvonal kérdését vétette tárgyalás alá, de így egyúttal a román határvonal kérdése is napirendre kerül. Az olasz szakértők véleménye alapján ajánlott határvonal körülbelül a régi Erdély határa lett volna (1848 és 1866), így tehát a nyugati havasoktól nyugatra eső városokat nem kaptuk volna meg.

Március 8-án délután jutott a Magyarországgal kötendő békeszerződés a külügyminiszterek és a nagykövetek tanácsa elé, amelyen az olasz kiküldött, Scialoja ez alkalommal is megkísérelte a békeszerződés módosítását a magyarok javára, noha «nem olyan erőlyesen, mint előbb». Ez alkalommal elhatározták, hogy a szerződés territoriális pontjait nem módosítják, mindössze az Ausztriának juttatott területeken engedtek népszavazást.» (?)

Ezzel tehát a magyar békeszerződés végleges formát nyert, de a szerzőnek egy feljegyzése szerint március 15-én egy szövetséges nagykövet azt mondta Vajda-Voevodnak, hogy Nitti még mindig csökönvösen ragaszkodik a Magyarországgal kötendő szerződés radikális megváltoztatásához; mások pedig figyelmeztették, hogy a határkiigazító bizottságokban «egyes tagok meg fogják kísérelni a magyarok támogatását.»

Roppant érdekes annak a nagyon is ismert fontos ténynek román részről való megállapítása, hogy a békekonferencia intéző államférfiai nem voltak tájékozva a magyarországi viszonyokról. «Meg kell állapítani, — írja Tilea — hogy az angol miniszterelnök nem ismerte alaposabban a magyar problémát és mert Nitti és bizonyos angolok, a magyarok hűséges barátai, befolyásolták, a szerződésre vonatkozóan nem vett végleges és határozott magatartást.»

Másutt pedig Vajda-Voevodnak és Lloyd George-nak egy 1920. január 30-án folytatott magánbeszélgetéséről a

következőket jegyzi fel: «Abban az időben maga az angol miniszterelnök is meg volt győződve arról, hogy a Magyarországra vonatkozó feltételeket enyhíteni kell. Legalább is ezt bizonyítják Vajda-Voevodhoz intézett szavai: A magyaroknak sok jogos követelésük van és meg kell találnunk a platformot, hogy velük kiegyezzünk.»¹

De még előbb is tett Lloyd George angol miniszterelnök beismerő és igen találó nyilatkozatot, amidőn *Gondolatok a békekonferenciára számára, mielőtt megállapítják végleges határozataikat* című 1919. évi március hó 25-én kelt emlékiratában ezeket írta: «Délkeleti Európában sohasem lesz békeség, ha minden keletkező kis állam határain belül nagy magyar irredenta lesz. Ennélfogva a béke megszervezésének vezetőelvül tekintem, hogy, amennyire emberileg lehetséges, kerüljenek a különböző fajok anyaországukhoz s ez az emberies megoldás előzzön meg minden stratégiai, közgazdasági és közlekedési tekintetet, amely rendszerint más eszközök útján is megoldható.»²

Kétségtelen tény, hogy határainknak ez a megvonása az oka a lefolyt tíz év minden szenvedésének, bajának, pusztulásának, s a jövőben is minden viszálynak, ellenségeskedésnek.

Világos tehát, hogy a trianoni palotában teremtetett állapotot nem lehet állandósítani, s Magyarországon — amely ország a legkevésbé felelős a világháborúért s mégis az összes legyőzöttek között a legsúlyosabban bűnhődött — mielőbb segíteni kell.

Mert, mint Lloyd George a Népszövetségi Uniók Ligájának ülésezésekor 1927-ben mondotta: «A háború okait és viszályait határvillongások okozzák, amelyeknek eredete az, hogy a békeszerződések 1919-ből származnak, amikor a Szövetséges Hatalmakat egy hosszú háború miatti keserűség töltötte el s csak elégtelen és használhatatlan értesüléseik voltak az európai helyzet tekintetében.»³

¹ *Budapesti Hírlap.* 1927. X. 23.

² Sir Robert Donald: *The Tragedy of Trianon.* 291. lap.

³ Sir Robert Donald: *The Tragedy of Trianon.* 301. lap.

Ezért anakronizmus tehát az örök békéről, illetőleg annak hatályos biztosításáról beszélni, mert előbb az igazságtalanságokat kell megbékélt lélekkel, becsületesen és igazságossággal az útból eltakarítani. Nem pedig az egyik oldalon állig felfegyverkezve, a másik oldalon teljesen lefegyverzetten, kiszolgáltatva, mint győzők és legyőzöttek állani szemben.

Ezért «előbb igazságot, azután jőjjön az örök béke».

Rég elérkezett az idő tehát, hogy a világ hatalmasai megadják területi lehetőségeit annak az országnak, amelytől Trianonban a világtörténelem legkevésbé indokolható békeszerződése megfosztotta.

OLAY FERENC.

BELINSZKI

ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA.

— Első közlemény. —

A XIX. század orosz irodalmának egyik legnagyobb alakja Belinszki. Az orosz irodalomtörténet a történeti és publicisztikai kritika megalapítóját és lángelméjét tiszteli Belinszkiben, aki éles bírálatával az orosz irodalom fejlődésében és irányításában úttörő szerepre volt hivatva.

A külföldi irodalmak, illetőleg irodalomtörténeti írók ennek a rendkívüli férfúnak érdemeit korántsem méltatják eléggé. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy munkásságának ismertetésénél sem az eredeti orosz publicisztikai, sem pedig az eredeti kritikai és irodalomtörténeti kútforrásokra nem voltak tekintettel.

Önkénytelenül felvetődik tehát a kérdés, miképpen lehetséges a mult századbeli, szinte ragyogó meteorként feltűnő orosz irodalom fejlődéstörténetével foglalkozni a nélkül, hogy Belinszkit ismernők.

Hiszen ő volt az, aki mint bíráló és publicista a mult század harmincas és negyvenes éveiben az egész orosz szellemi mozgalmat irányította. Ő volt az, aki az akkori orosz irodalom anyagát szigorú bírálat alá vette és megállapította, hogy az irodalmi termékek között mi az igazi művészet és érték, s mi az egyszerű utánzás és selejtes munka. Ebben az irányban munkássága korszakalkotó volt. Az övé az érdem, hogy az akkori orosz társadalom a művészet, költészet és esztétika alapelemeivel megismerkedett és az ő kritikai tevékenységének köszönhető, hogy a közönség Gogol, Lermontov, Kolcov, Puskin és Gribojedov műveit megtanulta kellőképpen értékelni és méltányolni.

Közvetve az ő fellépésének tulajdonítható, hogy az orosz irodalom rövid idő alatt nemcsak országszerte, hanem világ-

szerte elterjedt, hogy sok tekintetben a régibb európai irodalmakkal egy színvonalra emelkedett, sőt nem egy vonatkozásban azokat felül is múlta.

Mielőtt azonban Belinszkinek irodalmi tevékenységével foglalkoznánk, előbb életrajzával s az akkori társadalmi és irodalmi körülményekkel kell megismerkednünk.

Belinszki Visszárion Grigorievics 1810 május havában született Sweaborgban, hol atyja katonai hajóorvos volt. Ezt a tisztséget atyja azonban nem sokáig viselte és a penzai kormányzóságban körorvosi állást vállalt. Fia a csembari kerületi iskolába került. Tizenötéves korában a penzai gimnáziumba íratkozott, de középiskolai tanulmányait nem fejezte be, mert ellenszenvvel viseltetett az egész pedagógiai rendszer, valamint annak tanítói iránt is. Az egyetemi tanulmányokra egyedül akart elkészülni, de csak 1830-ban sikerült magát a moszkvai egyetemre felvétetni. «Tehetségtelen volta» miatt azonban 1832-ben már innen is kizárták.

Ma sem tudjuk pontosan, hogy kizárásának mi lehetett az igazi oka, de «az előadások rendetlen látogatása és tehetségtelen volta» semmiesetre sem. Sokkal valószínűbb, hogy tanárai szabadabb gondolkozása miatt nem szerették, amihez még az is hozzájárult, hogy olyan drámát¹ írt, amely rektora nézete szerint «vakmerő eszméket» tartalmazott.²

Belinszkire ezután nehéz napok következtek. Nadjezdin *Teleszkop* című lapja részére végzett fordításokkal tengette életét. Anyagi helyzete csak akkor javult, amikor 1834-ben mint önálló bíráló először fellépett.

Feltűnést keltő első dolgozatával ugyanis azonnal hazájának egyik legelőkelőbb publicistájává lett.

¹ *Dimitrij Kalinin*, melyben erősen tiltakozik a jobbagyság ellen.

² Köztudomású, hogy I. Miklós cár a világ egyik legkegyetlenebb autokratája volt. Uralkodása alatt a szabadság eszméinek nem volt tere. Minden reformgondolatban, minden bírálatban a forradalom csiráit látta és vaskézvel gondoskodott arról, hogy tudomány és felvilágosítás ne zavarja egyeduralkodását. Ilyen körülmények között a fiatal Belinszki szabadságdramája valóban «vakmerő»-nek tetszhetett.

Az esztétikai kritikára nézve Belinszki kizárólag a saját tehetségére volt utalva. Voltak ugyan már előtte is kritikusok, — Poljevoj, Nadjezsdin, Merszljakov stb. — de tulajdonképeni kritika nem volt. Tudósok is voltak kortársai között, — Sevirev, Szenkovszki, Davidov — de hozzá hasonlítható az esztétikai és publicisztikai kritika terén egyikük sem volt.

Az orosz társadalom szellemi és erkölcsi erőinek felébresztése céljából különben is nem tudós szakférfiakra volt szükség, hanem általános, összefoglaló műveltségű férfiakra. Arra pedig, hogy az esztétikai ízlés kiképeztesse, első sorban ízlésre kellett törekedni, hogy pedig az eddigi gondolkozás és ennek pongyolasága kiküszöböltesse, mindenekelőtt ideális jellemre és rendkívüli erélyre volt szükség.

Ezek a tulajdonságok összes kortársaival és ellenfeleivel szemben egyedül Belinszkiben voltak meg. Egész lénye mintegy predesztinálta őt a hazai irodalom vezetésére.

Gyermekkori tapasztalatai, a vidéki nyers szokások, a családban gyakran előforduló viszálykodások és durvaságok (apja iszákos volt) már korán meggyűlöltették vele az erőszakosságot és igazságtalanságot. Nyílt lény, erkölcsi komolysága és erélye már a szülői házban is bizonyos tekintélyt és befolyást biztosított neki s a szegénység keserűsége már korán megtanította őt arra, hogy csak önmagára szabad támaszkodnia.

Egyedül az irodalom és publicisztika szeretete és a szellemi haladás győzelmében való rendíthetetlen hite adta meg neki a munkásságához szükséges erőt és a kitartáshoz szükséges reményt.

Életének igaz és egyetlen célja a haladás eszméjének tőle telhető erővel való szolgálata és előmozdítása volt. Meggyőződéseért mindig készen állt a harcra, s ami előtte rokonszenves volt, azért mindent fel tudott áldozni. Ezzel szemben, ha lelkiismeretes vizsgálat alapján belátta, hogy nézete mégis téves volt, tévedésének sohasem habozott megfelelő kifejezést adni.

Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen volt Belinszki korában az irodalmi élet, azt látjuk, hogy a politikai érdekeknek szó-

hoz jutniok nem volt szabad s hogy az irodalom a legkülönbözőbb egyéniségeknek, irányzatoknak és nézeteknek volt színhelye.

Igazi nagy, ragyogó tehetségek mellett, mint amilyen Puskin, Gogol, Lermontov és Kolcov, igen közepes és sok tekintetben erkölcsileg is kifogásolható egyének, mint Szenkovszki, Benediktov, sőt Bulgarin és Grecs is tudtak érvényesülni s gyakran vezető szerephez jutni. Aki az utóbbiakkal szembeszállt, — mint Poljevoj, később pedig Nadjezsdin — annak előbb-utóbb meg kellett hátrálnia az irodalmi ármány elől. De még a felsőbb körök is, melyeknek pedig irodalmi tekintetben a harmincas és negyvenes években vezető szerepük volt, az irodalmi kérdéseket bizonyos elfogultsággal kezelték. Így Puskin arisztokratikus köre is, melyhez Zsukovszki, Pletnyev, gróf Vjazjemszki, herceg Odojevszki és sok más előkelő író és műértő tartozott, az előretörő új költőket és irodalmi embereket eleinte hideg közömbösséggel, később pedig határozott ellenszenvvel fogadta. Ők az irodalmi vezérszerepre való hivatottságukat eléggé megalapozottnak látták saját előkelő gondolkozásukban és kiváltságos társadalmi állásukban. A valóságban azonban úgy állt a dolog, hogy a nagyközönség ízlésétől messze elmaradtak és mind politikai, mind esztétikai hitvallásuk a kor szellemével merőben ellenezett.

Az orosz társadalom ez időben új szellemi korszak küszöbén állott. A művelt, előkelő világ a művészet eszményét és célját illetőleg még mindig Puskin felfogását követte, mely a költészetet öncélnak — «l'art pour l'art»-nak — tekintette s a művészen és íróban felsőbb lényt tisztelt. Megjegyzendő, hogy Puskin maga nagyon is támogatta az írókat. Gogolnak is ő adta a témákat és Kolcovot ő vezette be az irodalmi körökbe.

Ebből a felfogásból magyarázható azután az az egoisztikus, hideg közömbösség és olympusi nyugalom is, amellyel a felsőbb körök a világtörténelem lezajló politikai eseményeit kísérték.

Ennek a vészterhes, egészségtelen nyugalomnak azonban egy csapással véget vetett Gogol, ki a reakció és elposvá-

nyosodás ellen a haladás eszméjét állította sorompóba egyetlen jeladással.

A közélet és irodalom minden mérvadó tényezőjének most már szint kellett vallani, középút nem volt és vagy a haladó párthoz, vagy a reakciós párthoz való tartozás volt döntő. Az elkeseredett harc igen egyenlőtlen fegyverekkel folyt, mert politikai dolgokról, a nép gazdasági viszonyairól, vagy a közigazgatás hibáiról nyilatkozni nem volt szabad, hanem csak az esztétikai és erkölcsbölcseleti problémák lehettek vita tárgyai.

Gogol realisztikus és valóban nemzeti típusainak az értékelése szolgált zsinórmértékül arra, hogy valaki a liberális vagy reakcionárius felfogással tart-e. A kritikai rendszert a német bölcselet szolgáltatta, mely 1834 óta az orosz művelt társadalomban mély gyökeret vert. Az egész mozgalom tehát tisztán elméleti talajon zajlott le.

Megjegyzendő, hogy a nagy hatás, melyet Gogol művei gyakoroltak, sohasem következett volna el, ha Gogolt Belinszki kellőképpen nem pártfogolta volna.

Arról ugyanis a reakció érdekeiért harcoló, hirhedt szentpétervári irodalmi triumvirátus — Bulgarin, Grecs és Szenkovszki — gondoskodott, hogy az akkori sajtó mindennemű friss áramlattal szemben, mely nyugati eszméket terjeszt, állást foglaljon.

Különösen az *Északi méh* és *A haza fia* című lapok vették éles bírálat alá az újabb jelentősebb termékeket.

Poljevoj Miklós azonban a francia és orosz ál-klasszicizmus hívei ellen, kik Shakespeare, Byron, a nyugat-európai romantika s így egyúttal Zsukovszki és Puskin iskolájának is ellenségei voltak, *Moszkvai Táviró* című lapjában bátor támadást intézett. Poljevoj szkeptikus szelleme hozta az első friss légáramlatot abba, amit akkor esztétikai kritikának neveztek. De ez a székszise más-résről végzetévé is lett. Tudományos ismeretek híján ugyanis megtámadott minden tudományosságot, — mert pedantériának minősítette — s mikor a harmincas években nézetét Puskin hátrányára megváltoztatta és Gogolt is megtámadta, saját hívei is elfordultak tőle. A hivata-

los körök különben már régen figyelték a «túljózan liberális hazafit» és a *Moszkvai Távíró*t betiltották.

A Nadjezsdin által 1831 óta szerkesztett *Teleszkop* ellenfele volt ugyan Poljevojnak, de alapjában véve mégis annak az elveit vallotta. Nadjezsdin egyébként az orosz irodalommal szemben elfoglalt szkeptikus álláspontjára, valamint egész világnézetére nézve Belinszki igazi elődjének mondható.

Az a rendszer, amelyet Nadjezsdin esztétikai elméletében alkalmazott, a legtudományosabb volt s így meg volt adva az alap, amelyen Belinszki tovább építhetett. Nadjezsdin maga azonban az általa védeltetett irányzatot minden kitűnő tulajdonsága mellett sem tudta lényegesen előbbrevinni, mert lelkesedés nélkül, száraz és csaknem tanítói módszerrel írt.

A Bulgarin és Szenkovszki leverésére 1835-ben alapított *Moszkvai Figyelő* sem tudott eredményt felmutatni. A lap 1837-ben megszűnt és csak egy évvel reá jelent meg újból Belinszki vezetése alatt. Nem felelt meg rendeltetésének a Puskin által 1836-ban alapított *Kortárs* sem. Puskin nem újságírónak való egyéniség volt és színtelen lapja nem tudta a «közvéleményt» képviselni. Különben is a lapot csak egy évig szerkesztette, mert 1837-ben meghalt.

Ilyen körülmények között szükség volt egy emberre, aki a helyzetet merész szóval tisztázza és a haladás eszméjének érvényt szerezzen.

Amikor Belinszkinek az orosz irodalom történeti fejlődéséről és akkori állásáról szóló dolgozata — *Irodalmi ábrándok*, elégia prózában címmel — Nadjezsdin folyóiratában 1834-ben megjelent, a társadalomnak nagy része, de különösen fiatalabb rétegei tomboló lelkesedéssel és elragadtatással csatlakoztak Belinszkihez. Az irány könnyedsége, a felfogás és érzés mélysége, a helyenkint tréfálkozó, helyenkint szigorúan elítélő, vagy a költőien lelkesítő hang, az expozíció eredetisége és frissesége, valamint a nyelv színpompája és merészsége mindenütt őszinte és mély rokonszenvet keltett.

Belinszki abból a különös paradoxonból indult ki, hogy koráig tágabb értelemben véve orosz irodalom tulajdonképpen nem volt. Hogy néhány értékes orosz írói tehetség már szere-

pelt, az ezen az általános tételen nem változtat, viszont az orosz nemzeti irodalom jövődjének és gazdag virágzásának záloga nézete szerint éppen ebben a körülményben keresendő.

Tanulmányában az volt újszerű, hogy ő az akkor divatos Schelling-féle bölcsélet elvont tételeiből az erkölcsi, intellektuális és művészeti élet kérdéseit vezette le és ezeket az absztrakciókat közvetlenül az orosz életre alkalmazta.

Eljárásának — hogy úgy mondjuk — felforgató jellege abban rejlett, hogy félretette a hagyományt és mozgalmat indított a rendszeres, methodikus gondolkozás érdekében.

Belinszki az önálló nemzeti fejlődés és felvilágosodás elvét proklamálta. «Még nincs irodalmunk, — mondja az értekezés végén — de egyelőre nincs is szükségünk reá ; tudásra van szükségünk, tudásra!»

Bizonyos demokratikus jelleget kölcsönzött nézetének az a kijelentése, hogy a kornak szellemi súlypontja többé nem a főnemességben, hanem a társadalom középső osztályaiban, a polgárságban, a kereskedővilágban (Poljevoj, Kolcov) és a papság köreiben keresendő.

Végül hatalmas csapást mért a félrevezetett közönségnek az irodalmi álnagyságok iránt tanusított vak és értelmetlen hódolatára.

Az *Irodalmi ábrándok* nemcsak sok barátot, hanem sok ellenséget is szereztek neki. Puskin körében is voltak ellenségei, bár Puskin maga semleges magatartást tanusított vele szemben, sőt alapjában véve mindig nagy tisztelője maradt Belinszkinnek, aki éppen ez időtájt lánglelkű szószólója volt. Belinszki Puskit Shakespeare-rel hasonlította össze és Schiller s Goethe mellé állította. Puskinban látta a művészet és költészet addigi fejlődésének tetőpontját, de lelkes apostola volt egyúttal az orosz irodalom egén megjelenő új csillagoknak is, Gogolnak, Kolcovnak és Lermontovnak.

Az első orosz humoristának, Gogolnak, életében Belinszki mintegy a fátum szerepét játszotta. Még mielőtt személyesen ismerte volna, megmentőjévé lett. Gogol ugyanis a szentpétervári egyetemen való szerepléséből kifolyólag igen kellemtelen helyzetbe került. A sajtó maró gúnnyal tárgyalt az

esetet, a korlátolt kritika leszólta első elbeszéléseit, s legjobb híveinek nagy része elpártolt tőle. Teljesen elhagyatva érezte magát és közel állt a kétségbeeséshez, amikor megjelent Belinszkinék *Az orosz novella és Gogol novellái* című értekezése, amelyben igazolta, hogy Gogol Puskin mellett Oroszország legnagyobb költői művésze és hogy művei az orosz irodalom új korszakát jelentik. Ugyancsak ő mentette meg Gogol *Revizorát*, mely első előadásán teljesen megbukott. Belinszki kritikája lángeszűnek mondta Gogolnak ezt az alkotását. Tehetségének egész erejével küzdött Gogolért és azt lehet mondani, hogy műveit nemcsak a nagyközönségnek, hanem magának a humoristának is magyarázta.

De Gogol, ki egész életében elfogult barátainak és társadalmi előítéletének hatása alatt állt, Belinszkiivel szemben mindig tartózkodó és végül teljesen ellenséges magatartást tanúsított. A sors különös játéka, hogy ugyanaz a Belinszki, aki Gogol dicsőségének megalapítója volt, néhány évvel később a társadalom figyelmeztetője lett arra az irányzatra nézve, amelybe a szerencsétlen költő szelleme mindinkább eltévelyedett.

Ennek a korszaknak egy másik kiváló költője is Belinszkinék köszönhetette pályáját: Kolcov. Mint Poljevoj, Kolcov is autodidakta és kereskedő volt. Az alacsony származású Kolcov¹ írói tehetségét Stankievics, Belinszkinék régi barátja fedezte fel elsőnek. Belinszki Moszkvában ismerkedett meg Kolcovval, kit mint embert és költőt egyaránt nagyon megszeretett.

Kolcov a maga költői alkotásai egyetlen illetékes bírójának Belinszkit tartotta és tanácsait lelkiismeretesen követte. 1836-ban Belinszki Bakunin Michaellel ismerkedett meg. Ennek az ismeretségnek Belinszki életére nézve annyiban volt fontossága, hogy ennek révén mélyedt bele Hegel tanulmányozásába. Bakunin (született 1814-ben, mint politikai menekült halt meg 1876-ban Bernben) annyira ismerte Hegel tanát és olyan nagy befolyást gyakorolt Belinszkiire, hogy ez is foglalkozni kezdett ezzel az új bölcséleti rendszerrel,

¹ Apja marhakereskedő volt.

sőt rövid idő alatt annyira beleélte magát Hegel gondolatvilágába, hogy jobban értette, mint Bakunin.

Herzen, a híres orosz publicista, egy alkalommal azt mondta, hogy csak két embert ismer, akik Hegelt valóban megértették, Proudhont és Belinszkit, pedig egyikük sem tudott németül. Belinszki Hegel tanainak alkalmazásában a legszélsőbb határig ment. Nemcsak a szubjektív optimizmus álláspontján állt meg, hanem a «minden létezőnek észszerűségéről» szóló tant az állami fejlődés elvévé tette, ami pedig egyenlő volt az akkori összes szociális ellenmondásoknak és a meglévő orosz politikai rendszernek helyeslésével.

Barátai közül sokan megijedtek azoktól a következtésektől, amelyeket Belinszki Hegel elméletéből levont és amelyeknek huzamosabb időn át lelkes, meggyőződéses hirdetője volt. Ez a szofisztikus köd csak 1840-ben oszlott szét s szabadította fel Belinszki szellemét a lidércnyomás alól.

Megjegyzendő, hogy a német filozófia, de különösen Hegel az orosz társadalomnak nem megvetendő szolgálatot tett. Mint az akkori uralkodó európai tudomány egyúttal az egyetlen művelődési eszköznek bizonyult, mely a tanulni vágyó ifjúság tudányszomját képes volt kielégíteni. Az abszolút szellemre, az abszolút tudásra és az abszolút vallásra irányuló törekvés minden magasabb, erkölcsi és vallásos érdek kielégítését magában foglalta. A személyiséget, az egyént a társadalomtól és az államtól különválasztották. Az államot Hegel külön, önálló, saját racionális törvények szerint élő szervezetnek képzelte. Polgári minőségében az ember már azzal szolgálja az államot, hogy belső tökéletesedésre törekszik. A politikai álláspont, míg egyrésztől közömbös volt, másrésztől a kizárólagos szellemi arisztokrácia irányát képviselte és így különösképen a Puskin köréhez tartozókkal egyvonalon haladt.

Belinszki nézetei ebben az időben ugyanazt vallják. Levelezéséből látjuk, hogy az embereket egy felsőbb és egy alsóbb kategóriába osztotta. Az alsóbb kategóriát, mely az «abszolút»-ig felemelkedni képtelen, egyszerűen állatszámba veszi.

Az emberi élet azon legmagasabb céljának elérésére szolgáló eszközt a bölcelet adja, a bevezetést hozzá a művészet. A legmagasabb exaltáció pillanataiban a szenvedést is a boldogság egyik szükséges eszközeként vallja. A politikával, különösen pedig a napi politikával való foglalkozást ő is károsnak tartja, a statusquo megkapja szankcióját, Oroszország részére az egyetlen lehetséges kormányzási forma az abszolutizmus. A szabadság olyan gyermek kezében, mint amilyen az orosz nemzet, veszedelmes fegyver. A tisztán emberi feladatokat a nemzeti feladatoknak a priori alá kell rendelni. A világon minden úgy jó, amint van ; a rossz negatív fogalom, amely csak a jóért létezik. A létező egyetlen igaz való: Isten.

A költészet első feltételéül a teljes, szenvedélymentes tárgyilagosságot tartotta. Minden szubjektivitást és irányzatosságot a költőhöz méltatlánnak vélt. Ez volt az oka annak, hogy Schillert sokáig nem kedvelte, sőt gyűlölte.

*

A *Teleszkóp* megszüntetése Belinszkit minden anyagi eszköztől megfosztotta, ami annál súlyosabb volt reá nézve, mert egy testvérét és egy unokaöccsét is el kellett tartania. Akkor kiadott orosz nyelvtanának alig akadtak vevői s inséges helyzetéhez hozzájárult még betegsége, mely kaukázusi fürdők használatát tette szükségessé. Hiába keresett megfelelő állást, az anyagi gondok kimondhatatlan terhe gyötörte őt csaknem két éven át, 1839-ig.

Belinszkinnek alapjában véve realizstikus természete azonban nem tudott sokáig az elvont rajongás terén maradni.

Az «abszolút» bálványozásától a «valóság» fogalmához vezető út a dolgok természete és az egyén jogai irányában és felfogásában már sok engedményt mutat. A Bakuninnal való gyakori elméleti vitatkozások végre is teljes szakításhoz vezettek. (Bakunin 1841-ben hagyta el Oroszországot.)

Belinszki 1839-ben hagyta el Moszkvát, hogy Szentpétervártt folytassa működését. Ezzel az átköltözéssel teljesen új korszak kezdődik életében. A Szentpétervártt töltött első pár esztendő úgyszólván lezárja tanulási idejét s teljes

megérésre és kibontakozásra viszi mindazokat a gondolatait, amelyek a harmincas évek óta mind bölcséleti nézeteiben, mind kritikai ítéleteiben és elméleti véleményeiben kifejezésre jutottak.

Termékeny szellemi munkája ennek a korszaknak végén történelmi fontosságú eredményhez jut, olyan eredményhez, mely az orosz irodalom és művelődés története szempontjából örökbecsű. Ezt megelőzőleg azonban addigi nézetei nagy átalakuláson mentek keresztül. Különösen két tényező játszott közre abban, hogy Belinszki nézetei nagymértékben megváltoztak. Az első a szentpétervári élet és az itt szerzett gyakorlati tapasztalatok, a másik az orosz szépirodalom akkori áramlata. Most egészen közletről láthatta a közéletet s annak szabályozóját, a közigazgatási apparátust, és mintha hállyog esett volna le szeméről, most látta csak, milyen messze állt a reális valóság az általa bálványozott ideáloktól. Romantikus képzelgéseikben mind ő, mind Hegel tanait valló barátai egészen másképp képzeltek azt a gépezetet, amely az orosz társadalom és az orosz nép szellemi és társadalmi életét szabályozta. És mily alacsony színvonalon állott a társadalom túlnyomó nagy rétegének szellemi és erkölcsi színvonala!

Fokozatosan fejlődött ki benne az a meggyőződés, hogy az államnak az egyén természetes jogai felett való korlátlan hatalmáról szóló elmélete és az ezzel kapcsolatos nézetei tulajdonképpen az ember természetét lealázó képtelenségek. A meggyőződéseért minden áldozatra kész Belinszki a lelkében végbemenő folyamatok hatása alatt kimondhatatlanul szenvedett. Ez a lelki átalakulás különben nem történt nagyon gyorsan; két évig tartott a belső küzdelem.

Belinszkinnek Botkinnal való levelezése eleinte még sok vonását tartalmazza az «abszolút» korszaknak, de Hegel felett mindinkább maró gúnnyal kezd ítélni, Schillerről szóló véleménye is megváltozik és ugyanoly mértékben nő ellenszenve Goethe iránt. A realizmus felé hajlása mind az elméletben, mind az életben általában feltűnő.

Egyik, Botkinhoz intézett levelében olvassuk: «Szerencsétlenné tett csupán ennek a «társadalom»-nak a képe, amely-

ben gazemberek és középszerűségek uralkodnak és játszanak szerepet, míg minden nemesen gondolkodó és tehetséges egyén kárhoztatva van életét egy lakatlan szigeten (a zárt, szűk körben való életet érti ez alatt) gyalázatos semmittevéssel eltölteni.

Üdv a nagy Schillernek, az emberiség nemes szószólójának, a társadalomnak a tömeg hagyományos előítéleteitől való felszabadítójának. Az én szememben az ember mint egyén a történelem, a társadalom és az emberiség felett álló fogalom.»

A franciákat, kikről eddig elég kicsinylően nyilatkozott, most «erélyes, nemes nép»-nek nevezi, «amely vérét az emberiség legszentebb jogaiért ontja». Heinét ragyogó személyiségnek tartja: «Szidja és ócsárolja Németországot, de őszintébben és jobban szereti hazáját, mint az összes udvari tanácsos és gondolkodó együttvéve. Heine egy német francia, szóval az, akire Németországnak égetően szüksége van.»

Kétségbeesés fogja el és szégyenpír ég arcán, ha azokra a reakcionárius ízű írásaira gondol, amelyeket eddig kinyomatott.

A másik tényező, mely lelki változását előidézte, — mint már említettük — az akkori irodalom korszellemé volt.

Gogol az akkori társadalom széles rétegeinek gyakorlati világnézetét úgyszólván feje tetejére állította és ez magyarázza a nézeteknek azt a példátlan zűrzavarát, azt az általános megdöbbenést, amelyet a közönségben keltett. Belinszki, ki minden új, eredeti irodalmi jelenséget a legnagyobb figyelemmel kísért, Gogolban nemcsak a lánglelkű költőt, hanem a humánus embert is látta, aki a státusquo társadalmi hibái és bajai ellen óvást emel. (Az persze, hogy Gogol humanitása és óvása a valóságban mennyire terjedt, más lapra tartozik és erről alább még lesz szó.)

Gogol realizmusa megrendítette Belinszki optimizmusát, aki belátta, hogy nézeteinek egész rendszerét erkölcsi szempontból is felülvizsgálat alá kell vonnia.

Lélektani szempontból Gogolon kívül még Lermontov is nagy hatással volt Belinszkire.

Ennek a fiatal lángésznek rövid költői pályáját (1837—

1841) Belinszki kezdettől fogva büszkeséggel és kegyelettel követte. Lermontov műveit is, miként Gogolét, mindjárt első megjelenésüktől kezdve szóbeli és írásbeli fejtegetés tárgyává tette. Lermontov költeményeiről összefoglaló kritikát írt 1841-ben, ezt megelőzőleg pedig 1840-ben a *Hazai évkönyvek*ben közzétette nagy bírálatát a *Korunk hősről*. A költeményekben az emberiségért szenvedő szív érzelmeinek kifejezését látta, a *Korunk hőse* főszemélyét, Pecsorint, pedig teljesen optimisztikusan bírálta. Csak később, mikor Lermontov költészetével és a hasonló nyugati irányzat tanulmányozásával behatóbban foglalkozott, győződött meg mindinkább Lermontovnak gyógyíthatatlan lelki meghasonlottságáról és arról, hogy Lermontov világnézete alapján véve komor és pesszimiztikus volt. Azt is látta Belinszki, hogy ez a pesszimizmus nem kivételes jelenség, hanem a modern költészetnek általában egyik főjellemvonása. A tiszta romantika ideje mindenkorra letűnt.

Az akkori orosz társadalom esztétikai és politikai színvonalára jellemző, hogy a már említett triumvirátus: Szencovszki, Bulgarin és Grecs, valamint Poljevoj is, a negyvenes években még mindig vezetőszerpet játszottak és komoly nehézségeket tudtak támasztani a Krajevszki vezetése alatt álló *Hazai évkönyvek* című elsőrendű, irodalmi tekintetben kitűnő havi folyóiratnak. Végül azonban mégis sikerült Krajevszki körültekintő irányításának és Belinszki korszakalkotó kritikájának a lapot győzelemre vinni. Az említettek kívül Lermontov, Herzen, herceg Odojevszki és gróf Szologub is munkatársai voltak Krajevszkinek.

A munka oroszlánrésze Belinszkinak jutott. A propaganda, melyet itt kifejtett, a legnagyobb befolyással volt az orosz irodalom további kialakulására. Az idő megmutatta, hogy mi az életképes az irodalomban és társadalomban s vajjon Belinszki vagy ellenfelei győztek-e. Bizonyos, hogy a Belinszki által lerombolt tekintélyek feledésbe mentek, Puskin, Kolcov, Lermontov és Gogol pedig a költészet vezéregyéniségei maradtak, sőt külön irodalmi iskolákat is alapítottak.

Belinszki kíméletlenül ostromozta Poljevojt, mert erkölcsi

érzése a zszurnaliszta magaviseletén, ki meggyőződését cserbenhagyta és magát ellenségeinek eladta, felháborodott. Mikor azonban Poljevoj halála után annak utolsó műve (*Száz év az orosz történelemből*, 1846) megjelent, Belinszki mégis igen meleg, kegyeletes nekrológot írt róla, mint a viszonyok áldozatáról.

Ebben az időben az irodalomban már kezdenek bizonyos politikai elméletek is érvényesülni. A társadalom széles rétegei hosszú álmukból felébrednek és kezdenek résztvenni a nagy orosz kultúrküzdelemben, mely a «nyugat-európaiak» és a «szlavofilek» között keletkezett. Herzen, Panajev, Botkin, Granovszki, Belinszki, Korsz és Kecser a «nyugatiak»-hoz, Akszakov, a két Kirejevski, Chomjakov, Számárin, Pagodin és Sevirjev a «szlavofilek»-hez csatlakoztak.

Ami az «európai» pártot illeti, ennek képviselői korántsem tanúsították azt az egyetértést, mint a szlavofilek. Igaz ugyan, hogy közülök a legkövetkezetesebbek — Herzen és Belinszki — a liberalizmus alapelveire vonatkozólag meggyeztek, de azért nagyon sok eltérő vonás is volt közöttük. Ennek a körülménynek fejtegetése a szlavofilek és a nyugatiak között való elméleti viszálykodások beható tárgyalását tenné szükségessé. Itt ennek a vitának csak keletkezését és történelmi fontosságát, valamint Belinszki álláspontját szándékozom jellemezni.

A huszas évek politikai izgalmaira a tétlenség és a társadalmi letargia időszaka következett. Úgy látszott, mintha a politikai vágyak és törekvések utolsó szikrája is elaludt volna és ahol mégis valami parázst észleltek, azt nagyon szigorúan megfigyelték.

A közvéleményt — amely akkor alapjában véve csak fikció volt — nem tartották arra hivatottnak, hogy a kormány vezető alapeszméit bíráló tárgyává tegye, de nem volt tilos, hogy a kormánnyal egyetértőleg az uralkodórendszert, azaz a militarizmust és a korlátlan abszolút kormányzást nemzetinek és az orosz nép hagyományainak megfelelőnek tartsák, azoknak a hagyományoknak, amelyeket — úgy mondták — Nagy Péter megszenteltetett!

Az uralkodó rendszer tehát az «európaizálás»-nak azzal

az elvével, amelyet a lángelméjű cár politikájának alapjául vallott, mintegy ellentétbe helyezkedett. És valóban, az I. Miklós alatti kormányrendszer, amelynek legfőbb igazgatója Uvarov miniszter volt, az orosz államot olyan különleges szervezetnek nyilvánította, amelyre a nyugateurópai államformákat alkalmazni nem lehet, sőt ellenkezőleg, az európai államélet káros befolyásától minden erővel meg kell védeni, — erre pedig a rendőrség szigorúságát és a cenzurát tartotta legalkalmasabbnak.

A társadalom legnagyobb része ebbe a magyarázatba bele is nyugodott, amit az akkori irodalom és sajtó legjobban igazol. Az intelligensebb kisebbség ebben a nézetben természetesen nem osztozott. Ebben a társadalmi rétegben a huszas évek hagyományai még tovább éltek és amint a szabad gondolkodás és bírálat jogát semmiféle tilalommal eltiltani nem lehetett, úgy a nemesebbre irányuló szellemi törekvéseket sem lehetett elnyomni.

Alapjában véve az ország akkori helyzete senkinek sem tetszett. Azok, kik a huszas évek hatása alatt eszményeiket a nyugat politikai irodalmából merítették, Oroszország akkori viszonyaival a legnagyobb mértékben elégedetlenek voltak, bár az orosz középkor patriarchális kényuralma ép oly kevésbé volt ínyűkre. De az akkori viszonyokkal a többiek sem voltak megelégedve s az orosz multban kerestek vigasztalást és kárpótlást. Ezek romantikus hajlamuk kielégítését látták annak az orosz népnek az idealizálásában, amelynek érintetlen erkölcsi, szellemi és politikai újjászületését bizton remélték. Mindkét irány irodalma a negyvenes években csak igen kis mértékben politikai színezetű.

A negyvenes évek irodalma túlnyomó részben bölcséleti és esztétika-kritikai irányzatú. Az ötvenes évek irodalma inkább történelmi és dogmatikus irányban halad és csak a hatvanas években lehetett az irodalomnak közgazdasági kérdésekkel is foglalkozni.

A negyvenes évek irodalmának egyik főérdeme, hogy első ízben vetette fel a nép szerepének, mint a szociális fejlődés főtényezőjének kérdését.

Belinszki Nagy Péter cárnak s reformjainak egyik leg-

lelkesebb híve és az európai irányzatnak legradikálisabb és legkövetkezetesebb pártolója volt.

1841-ben írt pompás értekezésében olvashatjuk Nagy Péterről alkotott nézeteit és *Az orosz népköltészet emlékeiről* ugyancsak 1841-ben írt munkájában tanulmányozhatjuk a népiességek akkor sokat tárgyalt elméletére vonatkozó álláspontját.

Nézete szerint a népek értékét és érdemét történelmi fontosságuk határozza meg. Olyan nemzet, amelynek nincs történelme, semmi, még ha a föld felerésze is az övé volna, és ha százmilliónyi lelket számlálna is. A népies elemnek mind a politikai életben, mind az irodalomban igen fontos és nagy szerepe van. Népies jelleg és nemzeti vonások nélkül az állam nem szerves test, hanem csak mechanikai alkotmány lenne. De másrészről a nemzeti génusz nem elegendő ahhoz, hogy egy nép a világegyetemben mint valami lényeges valóság érvényesüljön. Mind az egyik, mind a másik esetben a nép csak valami egyoldalú, valami szélsőség, valami árnyékszerű lenne.

Ahhoz, hogy valamely nemzet valóban történelmi jelentőségre tegyen szert, szükséges, hogy népiessége az emberiségi eszme nyilatkozásának egyik formája legyen.

Minden különös, egyedülálló, individuális csak az általános által — amely tartalmát teszi — nyerhet életet. Az egyéni az általános nélkül üres fogalom és fordítva. Így tehát azok, akik az irodalomtól csak népszerűséget kívánnak, tulajdonképpen valami élettelen, üres semmit kívánnak, épp úgy, mint azok, kik az irodalmat minden népies vonástól meg akarják fosztani.

Nyilvánvaló, hogy csak az az irodalom valóban nemzeti, amely egyben tisztán emberi és csak az az irodalom tisztán emberi, amely egyúttal nemzeti.

Az, ami a személyiség az ember eszméjéhez való arányában, — mondja Belinszki az *1847. évi kritikai visszapillantásában* — az a népiesség az emberiség eszméjével szemben. Szóval: «A nemzetiségek adják az emberiség individuális részét».

Belinszki a szlavofil törekvések között legkevésbé rokonszenvesnek a pánszlávisztikus irányt tartotta, azt a

lelkesedést, amely a magyarországi, ausztriai és törökországi szlávokkal¹ szemben nyilvánult. A tiszta humanitás szempontjából ezeknek a népeknek minden tekintetben igaz jóakarójuk volt, de nem tudta elviselni azt a gondolatot, hogy a pánszláv törekvések mögött e kis, még népköltéssel is alig rendelkező szláv törzsek népszellemének dicsőítése rejlik és ez okból a lengyel, kisorosz és rokonvidéki nyelvjárásokat is elég egyoldalúan ítélte meg.

«Az eszme magasabb fogalom, mint a közvetlen érzés, — írja idézett értekezésében (1841) — a férfikor magasabbrendű fogalom, mint a gyermekkor. A művészi költészet magasabb rendű, mint a népies költészet. Az utóbbi egy népnek csak gyermekies gagyogása, homályos előérzetek világa, ellentétben a művészi költéssel, mely a férfias öntudat világos szava és amelynél a forma a benne rejlő tartalommal egyenértékű. Egy istenáldotta poétikus művész apró költeménye felér a népies költészet összes termékeivel.»

Korántsem szabad azonban azt képzelni, mintha Belinszki a nép vagy a népiesség ellensége lett volna ; csak szlavofil értelemben volt az. Ő a nép eszméjét csak mint tradíciót utasította vissza, szociális elemként azonban elfogadta. Hogy Belinszkinak teljesen igaza volt és hogy működésével a történelmi, államjogi és közgazdasági kutatásnak, valamint másrésről az orosz szépirodalomnak milyen tartalmas lendületet és teljesen új irányt tudott adni, legjobban igazolják a negyvenes évek végén fellépő olyan tudósok, mint Szolovjov, Miljutin, Afanaszjev s olyan írók és költők, mint Turgényev, Goncsarov, Dosztojevszkij, Grigorevics, Nyekraszov és Maikov, kik mindannyian Belinszki közvetlen szellemi utódainak nevezhetők. Mindnyájan tőle nyerték az alkotásra való buzdítást s a tudomány és költészet terén az új korszakot jelző szellemi irányítást.

Belinszkit és az «európai» párt további történetét akkor értjük meg teljesen, ha figyelemmel kísérjük az orosz értelmiség nagy részének állásfoglalását Nyugat-Európa politikai és szellemi áramlatával szemben. A negyvenes évek elejéig

¹ Az akkori török Balkán-államok szláv rétegeit érti.

uralmon levő európai reakció után a szociális mozgalom kezd növekedni és a forradalmi zaj leginkább Franciaországból hallatszik. A többi állam szociális megmozdulása mintegy jeladásra várt onnan, ahonnan minden forradalmi kezdeményezés kiindult.

Az orosz értelmiség legnagyobb része nem maradhatott közömbös olyan mozgalommal szemben, mely a politika, tudomány és irodalom legnagyobb szellemeit meghódította. A forradalmi Franciaország irodalma teljesen új eszmeáramlatokat váltott ki.

Belinszki Botkin útján ismerkedett meg Saint-Simon, Strauss és Feuerbach műveivel. Ezeken kívül tanulmányozta Cabet, Tourniers, Proudhon, Lamennais és még sok más kiváló francia műveit, hogy a francia és általában európai szocializmus eredetének nyomára jusson. Thiers *L'histoire de la Revolution Française* című műve nem elégítette ki, de annál nagyobb hatást tett rá Louis Blanc *Histoire de dix ans* című műve. A mikor ezt elolvasta, így nyilatkozott: «Belátom, a politikai és társadalmi élet nagyobb tartalmat ad a gondolatnak és a tehetségnek, mint az irodalom és bölcsélet.» További értekezéseiben világosan látjuk, hogy a tisztán esztétikai és erkölcs-bölcséleti szempont mindinkább elveszti mind az irodalomban, mind a kritikában a csalhatatlan kritérium jelentőségét és hogy ezek helyett a társadalmi és szociális élet visszautasíthatatlan követelményei kerülnek előtérbe. Megjegyzendő azonban, hogy sem Belinszki, sem barátai sohasem tévesztették szem elől sem a társadalom, sem pedig az egyén életében az erkölcsi szempontot, mely meggyőződésük szerint minden cselekedetnek főrugója marad. Ugyanolyan mértékben ragaszkodtak az esztétikai követelményekhez is és sohasem jutott eszükbe a művészet és költészet kulturális jelentőségét kétségbevonni.

Belinszki mellett a «megyvenes évek» legjelesebb képviselői Herzen és Granovszki. Herzen Sándor Ivánovics (1812—1870) a moszkvai egyetem elvégzése után szabadszellemű írásaival a kormány figyelmét igen hamar magára vonta, aminek következtében száműzték Vjatkába, később pedig Vladimirbe. Alighogy Szentpétervárra visszatért, írásai miatt újból

és most Novgorodba száműzték, honnan azonban sikerült külföldre menekülnie. Sohasem tért többé vissza hazájába. Az általa szerkesztett és Genfben kiadott *Kolokol* (A harang) című heti folyóirat és az *Észak csillaga* című havi folyóirat (London és Genf) a politikai nézetekre és az orosz közélet kifejlődésére rendkívül nagy befolyást gyakorolt. A *Kolokol* első számában jelent meg Sándor cárhoz intézett nyílt levele, melyben a régi szolgálattal való szakítást és a jobbágyság azonnali felszabadítását, továbbá a testi fenyíték megszüntetését s a nyilvános és szóbeli jogszolgáltatás rendszeresítését a legmerészebb hangon követelte. A közigazgatás visszaélései, a rendőrség túlkapásai, a politikai foglyok és száműzöttek névjegyzékai s minden fontosabb államügy nyilvánosságra kerültek. Magától értetődik, hogy a *Kolokol* Oroszországból kitiltották, de ennek ellenére közkezen forgott. Szavának óriási hatása volt és ez a hatás mindaddig érvényesült, míg a hatvanas években a követelt reformok életbe nem léptek. Attól kezdve a *Kolokol* befolyása mindinkább csökkent és végül másodrendű fenyegető újságvallattá süllyedt. Herzen, ki oroszul, németül, franciául és angolul egyenlő művészettel írt és akinek összes művei harmincnál több kötetre rugnak, korának egyik legszellemesebb és legbefolyásosabb írója volt.

Amint látjuk, Herzen ennek az időszaknak forradalmi szellemét képviselte. Belinszki ezzel szemben annak a kornak elméleti ellentétéivel vív élet-halálharcot, mely a haladó eszmék győzelmével végződik. Granovszki Timofej Nyikolajevics, a moszkvai egyetem történelmi tanára s Belinszki nemes barátjának, Sztankievicsnek szellemi örököse, az ellentétek harmonikus áthidalását képviseli. Granovszki németországi tartózkodása alatt az ifjú Hegel-pártiakhoz csatlakozott s érdeklődése a szociális és politikai kérdések iránt közelebb hozta őt Herzenhez, ki azonban nagyon hamar észrevette, hogy Granovszki sokkal kevésbé szkeptikus gondolkodású, semhogy az ő radikalizmusával lépést tarthatott volna. Az orosz statusquo iránt tanúsított liberalizmusa ellenére — habár a szó legnemesebb értelmében — mégis inkább konzervatív természetnek mondható. Belinszkit, kit

még Moszkvából ismert, igen tisztelte és szerette, de helytelenítette szenvedélyességét és hevesységét.

Belinszki is a legnagyobb tisztelettel és nagyrabecsüléssel nyilatkozott a finomérzésű, eszményi gondolkodású Granovszkiról, de viszont a «moderatio»-t helytelenítette nála.

Herzen és Belinszki — különösen az előbbi — a francia szocializmus rajongó pártolói, ami végül is ellentétbe hozta őket Granovszkival, ki a liberális Franciaország iránt való minden érdeklődése mellett sem volt tisztelője a szocializmusnak s ebben annyival is veszélyesebb betegséget látott, mert gyógyulást e betegségre sehonnan sem remélt. Herzen ebben a nézetben semmikép sem osztozott. A nézeteltérés Granovszki és Herzen között egyre élesebbé vált, míg végre 1846-ban Granovszki kijelentette, hogy bármennyire is sajnálja, mégis kénytelen Herzen köréből kiválni, mert sem törtenelmi, sem erkölcsi, sem vallási elveiben nem osztozik.

Visszatérve Belinszki életrajzához, amilyen gazdagnak, eredménydúsnak és izgalmasnak látjuk publicisztikai tevékenységét ebben az időszakban (1841—46), olyan csendes és egyforma magánélete. Igaz, hogy magánéletének egy körülmény egészen más jelleget kölcsönzött. 1843-ban ugyanis megnősült. Romantikus szerelemről szó sem volt; Belinszki teljesen megváltoztatta nézeteit a szerelemről és házasságról. Józan megfontolás alapján tette ezt a lépést, belátva, hogy a további agglegényi élet reá nézve lehetetlen és azért családi tűzhely után vágyott. Embereket akart maga körül látni, akikre egész gondosságát, gondozását rájuk ruházhassa és akik viszont őt gondossággal, figyelemmel és tapintattal vegyék körül.

A nagy számú társaságot nem szerette; mindig feszélyezettnek érezte magát benne és általában nem szeretett olyan emberekkel érintkezni, akik nem voltak neki rokonszenvesek. Különben is állandó ápolásra szorult, mert hajlama volt a tüdővészre és az utóbbi időben mind gyakrabban mutatkoztak nála nyugtalanító tünetek. A veszélyt természetesen még jobban fokozta a *Hazai évkönyvek* szerkesztésével járó megfeszített munka. Sokszor panaszkodott, hogy irodalmi

tevékenységével nincsen megelégedve és hogy munkaerejét kihasználják.

Ilyen körülmények között némi vigaszt talált családjában és kis baráti körében. Két gyermeke volt, kik közül fia már 1847-ben meghalt. Baráti köréhez tartoztak ez időben Turgenyev (kit 1843 óta ismert), Panajev, Nyekraszov és Anyenkov. Ebből az időszakból származó értekezései közül különösen kiemelendők — a már említett *Kritikai évkönyveken* s Nagy Péterről írt tanulmányain kívül — *Az orosz irodalom-történet elméleti és kritikai kézikönyvének* egy befejezetlen töredéke : *A költészet beosztása fajok és csoportok szerint* (1841), Szologub *Tarantasz* című novellájának kritikája, az ifjúsági iratokról írt kitűnő értekezése, melyben pedagógiai eszméit fejtegette és tizenegy értekezése Puskinról, melyek az 1843—1846. években jelentek meg s egy tekintélyes kötetet alkotnak. (L. Összegyűjtött munkáinak VIII. kötetét.)

1845-ben Belinszki állapota annyira rosszabbodott, hogy a *Hazai évkönyvek* szerkesztésétől vissza kellett lépnie. 1846-ban Odesszába, illetőleg a Krimbe utazott, hogy gyógyulást keressen, de már 1847-ben ismét nagyon rosszul érezte magát és orvosa azt javasolta neki, hogy utazzék a sziléziai Salzbrunnba.

Mielőtt ide utazott, utolsó kritikai «kivégzését» írta meg Gogolnak *Válogatott töredékek barátaimmal folytatott levelezéséből* című, épp akkor megjelent művéről (1847). Gogolnak ez a könyve rendkívül sok port vert fel és a mű nyomán Belinszki és Gogol között folytatott levélváltás annyira jellemző, sőt történetileg fontos, hogy részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Belinszkinék Gogolra vonatkozó aggályai — amelyeket futólag már említettem — igazolódtak. Gogol akkoriban Nápolyban élt. Külföldi, leginkább pedig Rómában való tartózkodása (melyet csak rövid, Oroszországba való hazautazások szakítottak meg), elfogult és pietisztikus barátainak befolyása és titokzatos utazása Jeruzsálembe még jobban táplálta és fokozta benne azt a beteges miszticizmust és nagyzási mániát, amely politikai nézeteit végül is elhomályosította és erkölcsi érzéseit is tévútra vezette. Olyannyira bele-

élte magát az olasz nemzet művészi és romantikus életébe, olyannyira követte mindenben az olasz művészet és erkölcs rég elmúlt idejének nyomdokait, hogy a többi európai nép, sőt saját népének politikai és irodalmi helyzete is alig érdekelte. Egész pályáját elhibázottnak, addigi írói tevékenységét bűnnek tartotta, amelyet más, méltóbb tevékenységgel kell jóvátennie.

Meg volt győződve arról, hogy nagyra hivatott s hogy igazi hivatása a pietisztikus propaganda és hajdani tisztelőinek s az egész orosz társadalomnak magasabb vallási eszmények felé való vezetése. Az orosz állam keresztény-patriarchális szervezete lebegett szeme előtt.

Bármily szélsőséges is azonban Gogolnak ez a lelki átalakulása, mégis megértjük, ha kezdődő ideg- és lelkibetegségének nyomán vizsgáljuk a kérdést.

Gogol már régebben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a *Holt lelkek* második részében, teljesen eltérőleg az első résztől, úgyszólván új politikai erkölcs-codexet fog adni az orosz társadalomnak. Lángelméjének szárnyai azonban már meg voltak bénítva. Munkája nem elégítette ki és több vázlatát sajátkezűleg megsemmisítette.

Úgy érezte, hogy hivatva van az orosz társadalomnak új politikai és erkölcsi kátét adni és ez indította arra, hogy az ismeretes «devélváltást» közlétegye.

A megbotránkozás vihara zúgott végig, mikor könyve megjelent. Gogol, ki azt hitte, hogy az egész nemzet hálájával fog találkozni, még sohasem tévedett a közvéleményben úgy, mint most. Elismerés helyett keserű szemrehányások, kifakadások, panaszok, sőt a legkíméletlenebb sértések egész özönét zúdították reá. És ez természetes is volt, mert ez a «devélváltás» a nyugateurópai művelődés és a felvilágosodás vívmányainak merő kigúnyolása, a szabadság és humanitás eszméinek lábbal tiprása volt és a legkirívóbb ellentétben állt az éppen akkor kormánykörökben is visszhangra talált tervekkel a parasztság felszabadításáról. A «devélváltás» alapjában véve a jobbágyság apológiáját jelentette.

A legszigorúbb, nyomtatásban megjelent bírálatok közül

Pavlov és Belinszki bírálata különösen szigorú volt. Amikor Belinszki bírálatára Gogol elég fennhéjázó hangon válaszolt és a bírálat szigorú hangja miatt szemrehányásokat tett, Belinszki — ki akkor éppen Salzbrunnban volt gyógyulást keresni — olyan feleletet adott Gogolnak, amely történelmi okmánnyá lett.

Mint Gribojedov *Gore ot uma* című vígjátéka, ez a levél is számtalan nyomtatott és kézírásos másolatban került forgalomba és lett közkinccsé.

A levél annyira jellemző Belinszki egész lelkivilágára, hogy szükségesnek vélem a híres okmány legfontosabb részeit lefordítani :

«Csak részben van igaza, ha azt hiszi, hogy értekezéseimből egy megbosszantott ember haragját olvashatja ki. Ez a megjelölés sokkal gyengébb és homályosabb, semhogy azt a hangulatot, amelybe engem az ön levele hozott, jellemezhetné. Önérzetünk megbántása, megsértése még elviselhető és ha csak erről lett volna szó, elég értelmes lettem volna ahhoz, hogy hallgatásba merüljek, de nem viselhető el az ember igazságérzetének, emberi méltóságának megsértése ; nem hallgathat az ember, ha a vallás ürügye alatt és az ostor apológiája mellett hazugságot és erkölcstelenséget igazság és erény gyanánt hirdetnek.

Igen, én szerettem önt, én azzal a rajongó szeretettel viseltettem ön iránt, amellyel azt a nagy vezért veszik körül, aki a hazának az öntudat, haladás és fejlődés útját mutatja.

És valóban nagyon jó oka lehetett önnek, hogy egy pillanatra lelkinyugalmát elveszítse, amikor ehhez a szeretethez való jogát eljátszotta.

Nem azért mondom ezt, mert azt hiszem, hogy szeretetem egy nagy tehetségnek méltó jutalma lehet, hanem azért, mert e tekintetben nemcsak egy, hanem igen sok személyt képviselek, kiknek legtöbbjét sem ön, sem én még nem is láttuk.

Nem vagyok képes önnek még csak halvány fogalmat sem adni arról a felháborodásról, amelyet az ön könyve minden nemesen érző szívben előidézett, valamint arról a vad örömrivalgásról, amelyben az ön összes ellenségei kitörték.

Hiszen ön maga is láthatja, hogy még olyan gondolkozású és típusú emberek is elpártolnak öntől, mint amilyenek az ön könyvében szerepelnek.

Azt hiszem, hogy Ön Oroszországot csak mint művész ismeri alaposan, de nem mint gondolkodó, akinek szerepét fantasztikus könyvében olyan kevés szerencsével vállalta. Nem mintha nem lenne gondolkodó ember, hanem azért, mert évek hosszú sora óta hozzászokott ahhoz, hogy Oroszországot bizonyos csábító távlatból szemlélje és köztudomású, hogy semmi sem könnyebb, mint a dolgokat távolból úgy látni, ahogyan az ember látni szeretné. Ezért nem vette észre, hogy Oroszország üdvözülése nem a miszticizmusban és aszkétizmusban, épp oly kevésbé a pietizmusban, hanem sokkal inkább a civilizáció haladásában, a felvilágosodásban és humanításban keresendő.

Nem prédikációkra és imákra van szüksége Oroszországnak, hanem arra, hogy felébresztessék a népben emberi méltóságának érzete, mely évszázadokon keresztül a piszok és tisztátalanság által, amelyben a nép élt, veszendőbe ment. Jogokra és törvényekre van szüksége, melyek a józan ész és igazságosság követelményeinek megfelelnek és amelyeket szigorúan és pontosan megtartanak.

E helyett azonban Oroszország olyan ország szörnyű képét mutatja, amelyben emberek emberekkel kereskednek, a nélkül, hogy még csak azzal is igazolhatnák magukat, amivel a ravasz amerikai farmerek magukat mentegetik, amikor azt állítják, hogy a néger nem ember; olyan ország képét mutatja, ahol az emberek nem nevükön szólítják egymást, hanem mindenféle ügyetlen becéző és kicsinyítő jelzőt — Vanyka, Vaszjka, Palaska — használnak egymással szemben; végül oly ország képét, amelyben a személyiséget, becsületet és tulajdont illetőleg semmiféle garancia és védelem nincs, de még csak jól megszervezett rendőrség sincs, hanem ahol a hivatalokban és méltóságokban csak rabló- és tolvajtestületek ülnek!

A legégetőbb nemzeti kérdések Oroszországban ma: a jobbágyság és a testi fenyték megszüntetése és legalább azoknak a törvényeknek szigorú végrehajtása, amelyek már

megvannak. Ezek azok a kérdések, amelyek Oroszországot egykedvű álmából felébresztik és nyugtalanítják.

És ilyen időben jön egy nagy író, — aki csodás, művészi, mélyértelmű és igazságtól áthatott műveivel Oroszország önmegismerése és felébresztése körül oly hatalmasan közreműködött azáltal, hogy műveiben az ország mintegy tükörben láthatta meg önnönmagát, — egy újabb könyvvvel, mely a barbár földesurat Krisztus nevében arra oktatja, hogy parasztjaiból mikép zsaroljon ki mennél több pénzt és hogy miképpen szidja őket . . .

Ha életemre tört volna, nem tudnám önt jobban gyűlölni, mint amennyire szégyenletes sorai miatt gyűlölöm.

És ezek után azt akarja ön, hogy könyvének jószándékában és őszinteségében higgyen valaki!

Ha valóban Krisztus tanától volna áthatva, akkor egészen más dolgokat írt volna legújabb könyvében. Akkor azt mondta volna földbirtokosainak: Minthogy parasztjai Krisztusban való testvérei és minthogy egyik testvér másik testvérének rabszolgája nem lehet, a földbirtokos köteles parasztjainak a szabadságot visszaadni, vagy legalább is munkájuk gyümölcsét a legnagyobb mértékben hasznukra fordítani, mert lelkének mélyén annak tudatára kellene ébrednie, hogy mily igazságtalan és ferde a viszony közte és a paraszt között . . .

Azután milyen fogalmai vannak önnek a nemzeti orosz jogszolgáltatásról, amelynek eszményképét Puskin valamely novellájában szereplő ostoba asszony szavaiban látja, amelyek szerint egyaránt kell korbácsolni azt, akinek igaza van és azt, aki bűnös! Hiszen ez nálunk amúgy is nagyon gyakran előfordul, noha sokkal gyakoribb az az eset, hogy az kapja a testi fenyítéket, akinek igaza van, ha nem képes pénzzel a büntetéstől megszabadulni. Van egy más szólásmód is: bűn nélkül bűnös!

És ezt a könyvet vallja fáradságos és nehéz belső folyamat, fennkölt átszellemülés eredményének! Ez lehetetlen! Vagy beteg ön . . . akkor kezeltesse magát mielőbb, vagy pedig . . . nem merem a gondolatot kifejezni . . . korbács dicsőítője, a tudatlanság és durvaság apostola, az obscuran-

tismus és sötét reakció előharcosa, tatár erkölcsök magasztalója — mit tesz ön?!

Tekintsen maga elé — hiszen szakadék felett áll!...

Hogy ön e tan támaszát az orosz egyházban keresi, azt még értem, hiszen az mindig a korbács barátja és a zsarnokság szolgája volt, de miért vonja bele ebbe az ügybe Krisztust? Hiszen ő volt az, aki az embereknek a szabadság, egyenlőség és testvériség tanát először hirdette és aki tanainak igazságát vértanúságával megerősítette és megpecsételte.

Lehetséges-e valóban, hogy ön, a *Revizor* és a *Holt lelkek* szerzője, őszinte szívvvel himnuszt énekel az alávaló orosz papságnak és végtelenül magasabbra helyezi azt a katolikus papságnál? Lehetséges-e, hogy ön ne tudná, hogy papságunkat az egész orosz nép és társadalom megveti?

Az ön véleménye szerint az orosz nép a föld legvallásosabb népe. Ez hazugság! A vallásosság alapja a mély kegyelet és az istenfélelem. Nézzen körül figyelmesen és meg fog győződni arról, hogy az orosz nép még igen babonás, de egyáltalában nem vallásos.

A babona a művelődés haladásával csökken, a vallásosság azonban a művelődéssel igen jól megfér. Élő példa erre Franciaország, ahol még ma is igen sok a buzgó katolikus a felvilágosodott és művelt emberek között. Nálunk igazi vallásosság csak a szektabelieknél és eretnekeknél található, de ezek viszont a nép szellemével ellentétben állnak és olyan csekélyszámúak a nép tömegéhez viszonyítva, hogy egyáltalában nem esnek latba.

Itt eszembe jut, hogy ön azt állítja könyvében nagy igazsággként, hogy az írás és olvasás az egyszerű népnek nemcsak nem használ, hanem egyenesen árt. Mit mondjak erre? Bizánc istene bocsássa meg önnek ezt a bizánci gondolatot, ha nem tudta, hogy mit mond vele, mikor leírta.

Ítélezzék egyedül: lehet-e azon csodálkozni, hogy könyve önt a közönség szemében még emberi méltóságában is kompromittálta?

Ami engem személyesen illet, újból ismétlem: téved, ha azt véli, hogy bírálatomat bosszankodásom sugallotta,

melyet rólam, mint egyik kritikusról tett megjegyzései okoztak.

Ha csak ez ingerelt volna, akkor erre nézve bosszankodva nyilatkoztam volna, a többit pedig nyugodtan és pártatlanul bíráltam volna meg... Hozzám intézett levele megadta nekem az alkalmat, hogy mindent megmondjak önnek, amit lelkemben érzek. Nem értek kétértelműségekhez és nem tudok görbe utakon haladni, — ez természetem ellen van.

Ám bizonyítsa be ön, vagy az idő, hogy tévedtem Önben és én leszek az első, aki ennek örvideni fogok, de sohasem fogom megbánni, amit önről mondtam. Itt nem az ön személyéről vagy az ön személyemről, hanem olyasmiről van szó, ami sokkal magasztosabb, mint én, vagy akár ön.

Itt az igazságról, az orosz társadalomról, Oroszországról van szó.

És most utolsó szavam : ha már olyan szerencsétlen volt, hogy büszke alázatosságban nagy műveit valóban megtagadta, akkor most már őszinte alázatosságban szükségképen meg kell tagadnia utolsó könyvét is és e könyv kiadásának nehéz bűnét olyan új alkotásokkal kell jóvátennie, amelyek az ön régebbi műveire emlékeztetnek.»

Gogol e levélre igen szerény hangon felelt. Belinszki nyíltsága és a maga büntudata végzetes csapást mért rá.

*

Belinszki életének utolsó két éve (1847—48) publicisztikai tevékenységének tetőpontja. Bölcséleti felfogásában a német transcendentalismus a francia gondolkodás realizmusának fokozatosan több és több tért engedett s az új irány alkalmas volt a metafizikai kételyek kódének eloszlatására s az embernek a létező valósággal szembeállítására. A Gogolhoz intézett levél világosan mutatja ezt. Politikai és erkölcsi láthatárának nagyobbodásával a napi kérdésekkel szemben való állásfoglalása is megváltozott. A sajtóhadjárat, a nemzeti feladatok magasabb szempontjából tekintve, most kicsinyesnek és alárendeltnek látszott.

A békülékeny hangulatra — még a szlavofilekkel szemben is — meg is voltak a kellő okok. Amikor ugyanis Be-

linszki külföldről visszatért, arról értesült, hogy a kormány számos reformot kezdeményezett, amelyek a parasztok viszonyainak rendezésére vonatkoztak. A paraszt-kérdés megoldásával mindenfelé foglalkoztak, a jobbágyság megszüntetésére félhivatalos bizottságok kellő hangulatot próbáltak kelteni. Az irodalmi iskolák közül a «naturalisztikus iskola» a paraszt-kérdéssel és a tényleges állapotok tanulmányozásával behatóan kezdett foglalkozni.

Ebben az időben keletkeztek Grigorovics novellái, Turgenyev első vadásztörténetei és Nyekraszov költeményei, melyek mind mély benyomást gyakoroltak Belinszkire.

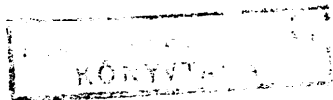
Tudvalevő azonban, hogy ez a szabadelvű hangulat kormányzati körökben nem sokáig tartott. Az anyagi érdekekben veszélyeztetett elemek ármánya és a konzervatív pártok mögé való rejtőzése folytán végül is az egész mozgalom fokozatosan megszűnt.

Az időpont emelkedett hangulatát legjobban Belinszki utolsó nagyobb értekezése jellemzi: *Visszapillantás az orosz irodalomra 1847-ben* (1848). Ennek az értekezésnek célja mindenekelőtt az, hogy rámutasson a modern orosz irodalom magas szociális feladataira.

Abból a gondolatból indul ki, hogy az összes népek és idők irodalmi alapjában véve csak a társadalmi törekvéseknek kifejezői s rámutat a «naturalisztikus iskolá»-ra, amely az idő szellemének teljes megismerésében főcél gyanánt a lenézett alsóbb osztályok tanulmányozását tűzi ki s ilyenképen a modern haladás, az emberséges demokrácia jel-szavát írta zászlajára.

Általában a «természet iskolája» irányzatát védi azok ellen, akik támadásukat nemcsak a tárgy megválasztása, hanem az irodalmi faj esztétikai jelentősége ellen irányították. Belinszki azt bizonyítja, hogy ezek a támadások legnagyobb-részt túlhaladott társadalmi, illetőleg ízlésbeli előítéletekből származnak; Turgenyev, Goncsarov és Dosztojevszkij novelláival igazolja, hogy ez az iskola művészeti tekintetben is minden vonatkozásban megállja helyét.

A művészet mint öncél — írja — már rég meghaladott álláspont, sőt fikció. A művészetnek a szociális

problémákat kell szolgálnia. Manapság csak annak a művészetnek lehet elismerésre igénye, csak annak a művészetnek lehet befolyása a társadalomra, amely lépést tart az idővel, a pillanattal és amely feleletet ad a társadalom törekvéseire és eszményeire.

Nem szabad azonban hinni, hogy ez olyan könnyű és egyes vonások fotográfiai másolásával vagy irányzatossággal elérhető. Ellenkezőleg, csak az tekinthető jelentős írónak vagy költőnek, aki egyúttal művész, aki nem egyes eseteket másol, hanem típusokat alkot.

A Gogoltól származó «naturalisztikus iskola» előnye éppen az, hogy alakjai és jellemei a legtöbb esetben típusok.

*

Visszatérve Belinszki életrajzára, ezt néhány szóval befejezhetjük.

Salzbrunnból Belinszki Annjenkov társaságában Párizsba utazott, hogy ott Tiras-de Malmores passy-i gyógyintézetébe felvétesse magát. Néhány heti ott tartózkodása után hazautazott. A rettenetes köhögési rohamok nemsókára megismétlődtek és Belinszki betegebb volt, mint valaha. A szentpétervári éghajlat nagy mértékben fokozta baját. A fizikai fájdalmakhoz még más kellemetlenségek is járultak. A kormányzati körök ugyanis, melyekben a reakció szelleme fokozatosan — és 1848-ban már egész határozottan — diadalmaskodott, már régen figyelték őt. Irodalmi ellenfelei, a *Moszkovita* és az *Északi méh*, elérték azt, hogy a kormánykörök őt csaknem felbujtónak, felforgatónak tartották. Hiszen elvetette a hagyományt és nem ismerte el az irodalom régi tekintélyeit!

Belinszkinnek betegsége miatt nem volt szabad lakását elhagynia. Ebben a szomorú állapotában Popovtól, hajdani gimnáziumi tanárától (a császári kabinet hírhedt «III. osztály»-ának legelső tisztviselőjétől) több levelet kapott, melyekben gyengéd módon tudatja vele, hogy főnöke szeretne vele megismerkedni. Természetes, hogy ezek a levelek Belinszkit rendkívül nyugtalanították, sőt kétségbeejtették.

A többszörös felhívásnak nem tett és betegsége miatt nem is tehetett eleget. 1848 május 26-án meghalt.

Mikor barátai teljesen vagyontalan családjá felsegélyezése céljából könyvtárát ki akarták sorsolni és e célból meg akarták szerezni a hivatalos engedélyt, a hatóság az engedélyt kereken megtagadta, azzal az indokolással, hogy Belinszki neve az állam ellen vétő gonosztevők nevével egysorba helyezendő. Csak sokkal később, 1859-ben jelentek meg összegyűjtött művei (12 kötet). Ez a kiadás, amelyet sok újabb követett, mentesítette családját az anyagi gondoktól. A sajtó nem sokat foglalkozott halálával. Nyilván megtiltották, hogy részletesebben beszéljenek róla a lapok. Csak 1856-ban találkoztunk nevével újból az irodalomban és publicisztikában.

*

Belinszki legkiemelkedőbb lelkivonása az eszmény, az igazság keresése. Sohasem pihenő munkában, fizikumának teljes felőrlése árán, hevítve a legszentebb meggyőződés lángjától, fanatikus módjára kereste az igazságot.

Lelkének látszólagos ellentmondásait ez az igazságkeresés egyenlítette ki. Ez minden cselekvésének alapja s ha életét és munkáit ebből a szempontból ítéljük meg, könnyen megértjük azokat a fájdalokat, amelyeket fogékony lelkületének a társadalom ferdeségei, következtelenségei, korlátolt nézetei okoztak. Könnyen megértjük temperamentumos, harcra hivatott természetéből eredő, gyakran túlzóan heves kirohanásait, amelyeknek oka azonban mindig a legnemesebb, legönzetlenebb szándékban keresendő.

Éles elméjét és lágy, fogékony érzületét a feltétlen igazságérzet követelményeinek és az emberi méltóság tudatának mindig alá tudta rendelni.

Ez az önmagával szemben megalkuvást nem ismerő szigorúság, ez a jellembeli egyenesség és igazságszeretet kölcsönzi egyéniségének azt a varázst, melyben irodalmi befolyásának titka rejlik. Összes irataiban visszatükröződik nemes, lelkes, szellemes és rokonszenves egyénisége.

Irályának világossága, élénksége, szabatosága, gördülékeny, sziporkázó okfejtése a világirodalomban párját rit-

kítja és az olvasót bámulattal tölti el. Stílusának ez a varázsszerű érthetősége, hogy még kevésbé fontos, tisztán alkalmi értekezései is a legújabb korig az irodalmi érdeklődés központjában maradtak.

Igen sokan szemére vetették még későbbben is a félelmetes kritikusnak, hogy nem volt tudományos képzettsége. Ez a szemrehányás azonban nem helytálló. Herceg Odojevszki, Akszakov s más kiváló irodalmi nagyságok nézete szerint az akkori orosz egyetemi oktatás — különösen a történelem és a bölcsészet terén — semmi olyat nem nyújthatott Belinszkinék, amit magánúton és magánszorgalommal el nem sajátíthatott volna. Hogy Belinszkit mégis korának legműveltebb emberei közé számították, azt első sorban nem akadémiai tanulmányainak, hanem magánúton való tanulásának, rendkívüli szorgalmának és a nyugati népek szellemi életébe mélyedő, fáradtságot nem ismerő tanulmányozásának köszönhetette. Elméleti tanulmányait kiegészítette néhány barátjával való összeköttetése és levelezése.

Bizonyos, hogy az ismeretek sokoldalúságára nézve Herzen és Granovszki túlszárnyalta őt. Herzen politikai és természettudományokkal, Granovszki pedig egyetemes történelemmel foglalkozott. Belinszki ezzel szemben nem választott különleges szakot, de az idők folyamán az európai irodalomnak, bölcséletnek, közgazdaság- és társadalomtudománynak olyan mértékét sajátította el, hogy a legfontosabb korabeli jelenségek felett is önálló és biztos ítéletet mondhatott.

Kritikája a XVIII. század orosz irodalmának történeti kritikája volt. Az esztétikai szempontokon kívül az új irodalom és művészet erkölcsi, későbbben pedig — különösen életének utolsó éveiben — szociális mozzanataira is mindenkor figyelemmel volt.

NAGY IVÁN.

BÁBICS-GYALSZKI.¹

Zágorje Homerosza néven hívják régóta a legnagyobb horvát regényíró, Bábics-Gyalszkit. Zágorje Varazsd megyének a Kapina és a Szutla völgyében elterülő erdős-dombos vidéke. A török idők beálltával ez a viszonylag védett és a török határtól messze eső kis terület lett a horvát nemesség központja. *A reliquiae reliquiarum inclyti olim regni Croatiae* dicső vezéreinek, büszke államférfiainak valóságos virágoskertje volt a kies Zágorje. A régi horvát hagyományok itt éltek a legelevenebb erővel, az ősi horvát nemzetségek sarjai itt gyűjtöttek erőt a török kiverésére, a rajtuk garázdálkodó császári hadak megfékezésére. A magyar-horvát symbiosis eszméjének átérzői, jelentőségének megértői, törhetetlen bajnokai, a horvát *populus Werbőczyanus* igazi képviselői Zágorjéből kerültek ki, akkor is, mikor már a török veszedelem rég eltűnt.

Ennek a Zágorjének fia a legnagyobb horvát regényíró. Polgári neve Bábics Ljubomir. Atyja Bábics Titusz ügyvéd, egy ideig Varazsd megye alispánja és gredicei földbirtokos volt. Gredicén 1854. okt. 26-án született Zágorje Homerosza. Családi hagyomány szerint a Bábicsok Boszniából menekültek Zágorjéba a törökök elől. Anyai részről magyar vér folyik a regényíró ereiben. Édesanyja gyalai Sándor Heléna, kinek már elhorvátosodott atyja, Xavér Ferenc, Zágrábban volt ügyvéd és földbirtokos. Első műveit a fiatal Bábics nagyatya neve alatt adta ki: Ksaver Sandor Gjalski. Később polgári és írói nevét egyesítette és így alakult ki az a név,

¹ Ksaver Šandor Gjalski: *Pod starim krovovima*. Zagreb 1929, 289 l. 8°.

melyet halhatatlanná tett: Ljubomir Babić-Gjalski. Gyermekkorát Gredicén töltötte. A gimnáziumot Varazsdon, a jogot Zágrábban és Bécsben végezte. Másfél évtizeden át közgazgatási tisztviselő volt. Sok helyen szolgált és alig-alig lépett elő. Khuen-Héderváry kormánya ellenzéki magatartása miatt üldözte. Atyja halála után (1892) nyugdíjba ment és visszavonult családi birtokára. Falusi magányát ismételt külföldi utakkal szakította meg. A horvát-szerb koalíció uralomra jutásakor (1906) képviselővé választották és tagja volt a magyar parlamentnek is. 1917-ben Zágráb megye főispánja lett, a magyar király által kinevezett utolsó főispánja. Az elszakadáskor megmaradt állásában, de Belgrád pár hónap múlva nyugdíjazta. Tagja volt a belgrádi ideiglenes nemzeti képviselőnek (1919—1920). Azután leszorult a politikai életből. Visszatért Gredicébe és, mint annyi horvát politikus, csalódottan és elkeseredetten nézi ifjúkori ideáljainak balkáni torz megvalósulását...

Bábics-Gyalszki későn, harmincéves korában, lépett a nyilvánosság elé, de mint kész író. 1884-ben jelent meg az *Illustrissimus Battorych* című rajza, mely nevét egy csapásra országos hírűvé tette.¹

A horvát regényt és novellát, sok próbálkozás után, Sénoa Ágost (1838—1881) emelte európai színvonalra. Halála után pár évig jóformán szünetelt a horvát széppróza. Éppen ezért nagy örömmel fogadta Bábics-Gyalszkit a közönség és a kritika. A nyolcvanas és a kilencvenes években sűrű egymásutánban jelentek meg regényei és novellái. Ő volt a horvát széppróza elismert fejedelme, bár egymásután léptek fel más tehetséges horvát regényírók is. A századfordulóval a fejlődés túlhaladt rajta. Az objektív kritika azonban őt tartja a legnagyobb horvát regényírónak.

Bábics-Gyalszki irodalomtörténeti jelentőségét Barac

¹ A Bábics-Gyalszkiról szóló terjedelmes szakirodalom legkiválóbb termékei: Barac Antun: *Ksaver Šandor Gjalski*. Beograd 1927, 35 l. 8° és Nevistić Ivan: *Gjalski*. Zagreb 1928, 98 l. 8° tanulmányai. Mintegy 50 kötetre terjedő munkáinak teljes kiadását 1913-ban maga a szerző indította meg (*Sveukupna djela*), de a háború miatt a kiadás a 27-ik kötetel elakadt.

után a következőkben foglalhatjuk össze. Kiterjesztette a horvát regényírás körét. Sénoa a történelemből és a zágrábi kispolgári életből merítette művei tárgyát. Bábics-Gyalszki bevitte az irodalomba Zágorje nemesi udvarházait. A horvát politikai, kulturális és társadalmi regénynek ő az atyja. Ő vezette be a horvát irodalomba a lélektani s a misztikus regényt és novellát. Eszméinek korszerűségével megnövelte az olvasóközönséget és tartalmasabbá tette a horvát szépprózát. Nála lesz a regény olyan egyetemes műformává, mint amilyen a nyugati nagy irodalmakban. A jelent és a közelmúltat bátran és minden vonatkozásában bevonja az irodalom körébe, feltárva Khuen politikai rendszerének minden hibáját és visszaélését. A bán érezte Bábics-Gyalszki műveinek veszedelmes voltát. Egyes novelláira maga hívta fel az ügyészség figyelmét.

Gyalszki a horvát regényírás színvonalát magasra emelte. Minden regényíró kortársánál szélesebb műveltséggel rendelkezett és egy percig sem szünt meg magát művelni. A világ-irodalom nagy regényíróit eredetiben olvasta és igen különböző tudományszakokban meglehetősen jártasságot szerzett. Ha ez nem is vált minden műalkotásának javára, amint ez a költőkön gyakorta megesik, de elbeszélései mind máig leginkább megközelítik a horvát irodalom alkotásai közül a világirodalmi színvonalat.

Bábics-Gyalszkit tekintik a horvát realizmus atyjának. Ez állításban van némi túlzás. Zágorje Homerosza valahol félúton áll a romantika és a realizmus között. Nagyon találó Nevisztics mondása, amellyel Turgenyev egy személyének jellemzését alkalmazta a horvát regényíróra: Gyalszki a realizmus romantikusa. Turgenyev a mestere, amint ezt önéletrajzában maga is kiemeli. Turgenyev műveit olvasva ismerte fel a maga művészi hivatottságát. Turgenyev világszemléletével értette meg a régi zágorjei udvarházak életének költőiségét. A modern horvát kritika ismételten szemére hányta világnézetének «feudalis» voltát. Ha így volna is, ez nem von le semmit alkotásainak művészi értékéből.

Gyalszki regényköltészetének sokszor kiemelt jellemző vonása a líraiság. Nemcsak zágorjei történeteinek van szub-

jektív jellegük, hanem valamennyi művének. Saját maga, családja és barátai élményeit dolgozza bele regényeibe, amint ezt önéletrajzi feljegyzéseiben maga is elismeri. Igaz, hogy a lírizmus gyakran nyakára nő az elbeszélésnek, de lírája mély húron zendül és sok mindenért kárpótol. Kedvenc hőseiben rendesen saját magát rajzolja. Ez a szubjektivizmus megakadályozza azt, hogy határozott, élesen jellemzett alakokat tudjon szerepeltetni. Műveiben az angyal és az ördög jelennek meg emberi formában. Bizonyos naív patriotizmus is irányítja jellemrajzait. A gonoszak idegenek vagy nemzeti érzés nélküli horvátok. A jó hazafiak rendesen minden irányban kitűnnek.

Schopenhauer műveinek alapos ismerője, némelyik munkájában vitákat folytat vele. A nyolcvanas és kilencvenes évek horvát közéletének sívár reménytelensége ráfeküdt lelkületére. Legtöbb regénye az emberi küzdelmek hiábavalóságát, az élet értéktelenségét példázza. A jóknak és az egészségeseknek pusztulniuk kell, hogy az ostobák és a romlottak győzedelmeskedjenek.

Bábics-Gyalszki a rajz mestere. Novellái jelesebbek, mint regényei. Hosszabb művei rendesen képek sorozatai. Ezek a képek sokszor lebilincselők, de a regényt szétesővé teszik. Másik veszedelme regényeinek a politikai tendencia előtérbe nyomulása. Minél közelebb esik saját korához regényeinek tárgya, annál nagyobb ez a veszély. Néha szép-irodalmi formában vezércikkeket kapunk. Mégis ezek a regényei mint politikai korrajzok nagyon érdekesek. Legsikerültebbek azok a művei, melyek Zágorjében játszanak. Minél távolabb megy innen, annál bizonytalanabblakká lesznek alkotásai. Ha nem is nagyon egyéni, de igen biztos a zágorjei hétszilvafások rajza. Elég jól jellemzi a tisztviselői osztályt is. Már az alsóbb és a felsőbb társadalmi rétegeket legáltalánosabb, közismert vonásaikban mutatja be.

Bábics-Gyalszki hosszabb novellái és regényei között időrendben az első a *Maričon* (1884), egy rangon alul kötött házasságból származott és képzelgésekre hajlamos leánynak finoman rajzolt alakjával. Gyengébb az *U novom dvoru* (1885), mely azt rajzolja, hogy egy idegen származású grófnőt

miként alakít horváltá a szerelem. Ideálja, a főhős, valóságos eleven vezércikk. Első regénye a Khuen-Héderváry rendszere ellen írt *U noći* (1886), tele heves támadásokkal Magyarország ellen, de zavaros cselekménnyel. Szállóigévé lett utolsó mondata: Oh Istenem, adj nekünk jellemeket! A horvát kritika által nagy elismeréssel fogadott *Janko Borislavić* (1887) hőse mintha az önelemzésben magukat kiélő orosz irodalmi alakok sorából tévedt volna Zágorjéba, hol exotikus virágként, idegenszerűen hat. Következett a *Gjurgjica Agićeva* (1888), a műveletlen és erkölcstelen környezetbe került úrilány-tanítónőnek annyiszor feldolgozott regénye, a kisvárosi társadalomnak igen éles és találó bemutatásával. Az édes anyaföld himnusza Bábics-Gyalszkinak legkitűnőbb regénye, a *Na rodjenoj grudi* (1890). Minden bűn, minden tévedés megbocsátást és kiengesztelődést talál a visszatéréssel Zágorje ősi földére. A romokon új élet, új szerelem pezsdül. Arra akar eszméltetni, hogy ne hivatalokba tóduljon a horvát nemesség, hanem térjen vissza az ősi röghöz és vegye fel a harcot azokkal, akik őt onnan kitűrják. Ezek az idegenek és a zsidók. A horvátországi zsidóknak tett engedménnyel a zsidók — pestiek. (Rákóczi Ármin). A regénynek láthatólag sok szubjektív eleme van. Ismét politikai jellegű az illyrizmusról írt nagy regénye, az *Osvit* (1892), melyben a korrajz háttérbe szorítja a sovány cselekményt. Az író, Kotromanić Iván néven, édesatyját szerepelteti benne. Jellemző, hogy a bosnyák dinasztia nevét adja neki. A regény tele van magyarellenes kifakadásokkal és pozsonyi részében a magyar viszonyokban való járatlansággal. Khuen-Héderváry korszakához tér vissza *Radmilović* (1894) c. regényével, mely az akkori zágrábi irodalmi állapotok sötét rajza néhány sikerült mellék-alakkal. A hanyatlás jeleit viseli magán terjedelmes regénye a szabadságharc idejéből, a *Za materinsku riječ* (1906). Ennek korrajza tudósnak becsületére váló forrástanulmányokra támaszkodik, de mint regény gyenge alkotás, telve magyarellenességgel. Hosszú szünet után az utolsó évtizedben két politikai regényt írt. Az egyik maró gúnnyal írja le a délszláv egységnek azt a megvalósulását, amelyet Belgrád megteremtett (*Pronevjereni ideali* 1925), a másik

visszaszáll a legendás őshorvát világba, ünnepelve nemzete hajdani nagyságát (*Dolazak Hrvata* 1925). A két regény költői értéke csekély, de mint az író gyökeresen megváltozott politikai nézeteinek kifejezője, figyelmet érdemel.

Novellái és rajzai tárgyválasztása regényeinél is gazdagabb. Zágorjei történeteinek kívül a maguk idejében meglehetősen feltűnést keltettek a hivatalnoki élet nyomorúságát bemutató rajzai (*Bijedne priče*), önéletrajzi elemeket tartalmazó úti képei és úti fantáziái (*Male pripovijesti*), közöttük az, mely tudtommal egyetlen magyarra fordított munkája (*A kapitóliumi Vénusz előtt*, Croatia, 1906, 75—80. l.) s megkapó költőiséggel és megrázó elhithető erővel megírt spiritiszta és misztikus novellái, melyek a zágorjei kísérteties elbeszélésekben gyökereznek, de a regényköltő figyelme az okkultista tanulmányok felé akkor fordult, mikor két éven belül elvesztette szüleit (*Tajinstvenee priče, Mors, Ljubav lajtnanta Milica*). Ez utóbbi műfajt a legutóbbi évekig egyedül művelte a horvát irodalomban. Meglehetősen sok politikai novellát is írt. Vannak közöttük művészi alkotások is (*Tri pripovijesti bez naslova*), de a legtöbb pamfletszerű. Szenzációs hatása volt a magyarónok ellen írt *Životopis jedne Ekselencije* (1898) c. novellájának. A művészet határain kívül esik az a két novella, melyben a magyar chauvinismust akarja nevetség tárgyává tenni. Az egyik azt a, sajnos való, históriát dolgozza fel, mikor a pannonthalmi horvát glagolita-oklevelet ősmagyar írásnak minősítették (*Znanstveni heureka Mazalji Miška* 1896), a másik a Kárpátoktól Adriáig jelszó kigúnyolása (*Izlet Grinczinger Pála na Magyar Tenger* 1902). Bábits-Gyalszki gróf Khuen-Héderváry Károly bánságának húsz esztendeje alatt írta művei túlnyomó részét. A «zabbal és korbáccsal» kormányzó bán rendszere nem volt alkalmas arra, hogy az illyrizmus óta lappangó magyargyűlöletet elaltassa. A horvát közvélemény a rendszer bűneit a magyar nemzet rovására írta, ami ugyan optikai csalódás volt, de ez a dolgon nem változtatott. Hozzávéve ehhez Bábits-Gyalszki személyes sérelmeit is, magyarelleses kifakadásain nem lehet csodálkoznunk.

Bábits-Gyalszki legmaradandóbb értékű művei zágorjei

novelláinak három kötete (*Pod starim krovovima, Iz varmegjinskih dana, Diljem doma*). A jobbágyság megszűntével megíngott a zágorjei hétszilvafások anyagi boldogulásának alapja. Mikor Gáj Lajos — maga is zágorjei — megteremtette az egységes horvát irodalmi nyelvet, Zágorje nyelvjárása, a kajhorvát, kiszorult az irodalomból. A délszláv egység chimérája megszűntette a zágorjei Werbőczyanus közjogi iskola hatását a horvát nemzet tömegeire. A terjedő demokrácia aláásta a zágorjei «feudalizmus» tekintélyét Horvátországban, és az ország politikai életében egyre erősödő befolyásra tettek szert a többi országrészek, melyeket nem hatottak át ugyanolyan hagyományok. Az 1868-i magyar-horvát kiegyezés létrejötté volt Zágorje utolsó diadala. Nem hiába lövöldöztet Gyalszki egyik regényében nyolc napig Krnjetić Krešimir mozsaraiból báró Rauch Levin horvát báni kinevezésének hírére (*U noći*). Ezután bekövetkezett a rohamos hanyatlás. Az elsúlyedő zágorjei világnak lett lantosa Gyalszki. Csak az utolsó zágorjei nemzedéket ismerhette személyesen, de a szülői ház emlékeiből és a költői képzelet alkotóerejével sikerült neki a régi Zágorjét rekonstruálnia. Ezzel egy darab horvát történetet mentett át a halhatatlanságba. Mélyen átérezte ennek a pusztuló világnak tragikumát. Szerette és büszke volt a zágorjei típusra, mely ugyan örökös eszem-izomjaival sok részben maga volt oka bukásának, de nagyobb részben a megváltozott viszonyoknak lett áldozatává. Mélységes melancholiával nézte regényírónk egy nemes nemzedék fájdalmas hanyatlását. Egy nemzedékét, melynek ősei sok századon át méltóképpen képviselték a horvát nemzetet. A zágorjei nemes udvarházak életét oly híven rajzolja, hogy novellái művelődéstörténeti forrásoknak használhatók, a nélkül hogy ez a költészet rovására menne. Gyalszki családi hagyományainak minden szálával hozzá van fűzve ehhez a világhoz, melyet szeret szívének minden dobbanásával. Az a borongó költői hangulat, mely e novellákat át lengi, egy csapásra meghódította a horvát olvasóközönséget. Legtöbb zágorjei rajzát lefordították németre, angolra, franciára, olaszra, svédre és a szláv nyelvekre.

A legnagyobb horvát regényíró születésének hetven-

ötödik és írói működésének negyvenötödik évfordulóját a Horvát Matica azzal ünnepelte meg, hogy első zágorjei kötetét új, változatlan kiadásban adta a horvát közönség kezébe. A bevezető rajzon kívül tizenkét novella állítja elénk a felejthetetlen, kedves régi Zágorjét. A történetek központjában az öreg magyarón nyugalmazott főispán, Battorych Kornél áll, aki ellensége az illyrizmusnak, ragaszkodik az ősi hagyományokhoz, büszke Werbőczyre, de, mint a költő mondja, keményfejű horvát hazafi, aki megvédi nemzete jogait Magyarországgal szemben is (*Illustrissimus Battorych*). Részletesen leírja brezovikai otthonát (*Diljem Brezovice*), hogy egy régi romantikus családi történetben kísértetiesen indokolja az otthon és a család pusztulását (*Roman portreta*). Hangulatos rajzban kapjuk a régi horvát karácsony-est leírását (*Na Badnjak*), hogy ellenképül megismerkedjünk egy másik régi udvarház fájdalmas elhanyaglásával (*Na groblju*). Ebbe a patriarchális idylli világba kíméletlenül tör be az új nemesek törtető szelleme (*Plemenitaši i plemići*), hogy egy drámai erejű novella értesse meg velünk a két világ kibékíthetetlen ellentétét, az új világ kíméletlen diadalával a régi felett (*Na Januševu*). Battorych ifjúkori szerelme romantikus történetén át (*Mlin kod ceste*) jutunk el az ősi horvát Szilveszter-est költői rajzához (*Idila Staroga ljeta*). Két más régi udvarház kedves képeit (*Starci*) az örök nem-adózó fájoan nevetséges alakja követi, aki tönkrejutása után — adóvégrehajtóvá lesz (*Perillustris ac generosus Cintek*). A könyv utolsó novellája a horvátság egyik legnehezebb kérdését érinti, a muzulmán és a katolikus horvátok nemzeti összeforrását, tragikus beállításban (*Beg sa Suttle*).

Egy-két évtized múlva csak a horvát irodalomtörténet művelői fogják olvasni Gyalszki egyéb műveit. Élni és hatni csak a zágorjei történetek fognak. A jövő horvát nemzedékek számára a legnagyobb horvát regényíró kizárólagosan Zágorje Homerosza lesz. A hajdan magyarellenes költőnek ezek a klasszikus rajzai nemcsak egy szebb és nemesebb horvát élet emlékei maradnak, hanem örök indítékai lesznek a magyar-horvát közeledés gondolatának is.

SZILVESZTER-ESTI IDYLL.

— Első közlemény. —

A brezovicei kúria ebédlőjének otromba kályhájából csak úgy ömlött a nagy hőség. Azt hihette az ember, hogy a júliusi nap hevében izzad. Csak a hóval telefűtt ablakocskák és a borús nap emlékeztettek arra, hogy kemény télközép van. Máskülönben — izzadtunk, mint aratás idején. A forró légáramlatban megremegtek a karácsonyfán függő papírláncok és lebegett az aranyfüst az almákon; még a sün is himbálódzott hosszú fonalán az asztal fölött, mintha egy nyári délután szellője ringatná. A tengelicéknek és pintyókéknek is melegük volt falon függő kalitkáikban, elnyujtották maguktól szárnyaikat, kitátották csőrüket és szinte irígykedve nézték az öreg, kövér pirókot. Annak kalitja az ablakpárkányon állott, mert «a gimpli nem tűri a meleget», — mint ahogy ezt mentegetésül mondta Battorych Kunteknek, amikor a hőségtől ásítani merészelt.

— Vigyen el az . . . ! — kiáltotta végre az illustrissime, mikor Kuntek még harmadszor is ásított és roppant, piros kendőjével folytonosan törülgette sűrűn benőtt fejét. Sőt már meglazította vastag gyapjúsálját is, melyet pedig mindig szorosan nyaka köré csavarva viselt. Ekkor az öreg úr odament a szomszéd szoba ajtajához és kitárta a két ajtószárnyat, hogy a szoba kissé lehűljön.

— Én sem fázom éppen, de az én barátom, Mukics — neki soha sincsen elég meleg. Még ilyen tűz mellett is reszketni fog, mint a nyárfalevél.

— Hát eljön? — kérdeztük mindnyájan.

— Már itt kellene lennie. Nem tudom, miért nincs még itt. Még tegnap elment érte a kocsi Zágrábba. Csak nem

történt valami baja! Másképp el nem mulasztaná, hogy nálam ne töltse a szilveszter-estét.

— Ah, tudom én, mi tartotta vissza, — szólalt meg Laci — egész biztosan útban van már hat óra óta ; sőt lehet, hogy már tegnap este elindult Zágrábból.

— Ugyan hol lenne akkor! Annyi idő alatt már háromszor megtehetette volna az utat ide és vissza.

— Kérlek, illustrissime — csak hadd mondok tovább. Tehát — első ízben elindult hat órakor. Hanem akkor a Kaptolon, vagy lehet, hogy még az ő utcájában, az Opatovinán — találkozott valamilyen szerzetessel. És tudod, Cenek ilyenek után nem kel útra. A kocsisnak vissza kellett fordulnia. Hiszen az ilyen találkozás neki mindig «malum omen», rossz előjel, hát még Szilveszter előtt! Ezt a napot bizonyára a «nefasti dies» sorába számítja vagy legalább is a nagyon különleges napok közé! De viszont sokkal jámborabb, sem-hogy ily esetben Petrovics megboldogult anyósának valamely ellenszeréhez forduljon. Ez az öregasszony ilyen találkozásoknál zsebetett kezének hüvelykujjával «figurát» mutatott a szegény szerzetesnek és kinyújtotta utána a nyelvét. Cenekhez nem fér ilyesmi ; sokkal nagyobb tisztelettel van eltelve Isten szolgálói iránt. Ő tehát hazatért, megvárta a kilenc órát és csak akkor indult útnak.

— Hát jól van ; akkor is itt kellene már lennie.

— Igen, igen bizony, csak hogy az országúton, Vrabese mellett átfutott előtte egy nyúl. Pedig ez is «malum omen». A mi emberünk tehát visszafordult és csak délután indult el újra.

— Ne quid nimis! Ne túlozz, öreg fickó! — szakította őt félbe kacagva Battorych és, nem tudom hányadszor, oda sietett az ablakhoz, hogy ott nézegesse, nem jön-e már várva-várt vendége.

— Nincs, hát nincs! — jött vissza elégedetlenül az asztalhoz és hozzá sem akart nyúlni a tarokk kártyához, pedig Radicsevics, Petrovics és Ereigonja már mellette ültek.

Alighogy újra leült, megszólalt az udvaron a csengő és Laci diadalmasan felkiáltott :

— Itt van!

Csakhogy korai volt az ujjongás. Nem Cenek jött, hanem csak az ajtó nyílt ki félig és a keskeny résen benézett hozzánk egy nagy, gömbölyű fej. Fényes vörös arcát édes, ártatlan nevetés húzta szét.

— Alászolgája, servus humillimus, legalázatosabb szolgája, domine excellentissime, csókolom a kezét! — hallatszott az ajtóból egy gyengéd, szinte sírásra hajló, megindult, vékony hang. És csak ekkor nyomult be az ajtónak keskeny nyílásán egy alacsony, nagyon gömbölyű és kövér test. Szokatlanul rövid kis lábakon jött előre és gondosan fel volt öltöztetve elegáns, nem egészen divatos öltözetbe. Világoskék zsaketje szűken feszült a hátán, selyem mellény fogta át hordószerű hasát és finom trikószövetből varrott szürkéskék pantalonja nem titkolta el kövér combjainak és lábszárainak egy vonalát sem.

— Per amorem Domini nostri, hiszen ez ön, drága amice, Roderik! — kiáltott Battorych. — No, ez szép, hogy még ez évben látjuk egymást.

— Csókolom a kezét, illustris . . . excellentissime! Kellett még egyszer látnom idén Brezovicát — válaszolta Roderik és apró szökellésekkel odament az asztalhoz. Ott mindenkivel sorra csókolózott. Fojtó pacsuli-szag és valami idegen pomádé illata terjengett belőle az egész szobán át. Jó időbe telt, míg asztalhoz ült, mert mindegyik helyről úgy találta, hogy túlságosan előkelő az ő számára. Végre is elhelyezkedett Laci mellett. Laci mindig kész volt még a legérettebb tréfára is. Mikor Roderik letelepedett, Laci rábámult és úgy tett, mintha csodálkozásában keresztet vetne. Kimeresztett szemekkel kezdte nézegetni Roderiket.

— Hogy megnőttél egyszerre, itt a szemünk láttára! — mondta neki ostobán és folyton nézegette. Roderik, aki ülve igazán legmagasabbnak látszott köztünk, mintha nem is hallotta volna. Még akkor sem akarta megérteni a tréfát, mikor Laci kisszéket hozott a lábai alá, mert azok a levegőben lógtak magasan, a padló fölött. Kedvesen, édeskés hangon kezdett érdeklődni mindannyiunk egészsége iránt. Nem feledkezett meg Radicsevics kuttyájáról, Nelzonnól sem, mert róla azt állította a magnificus, hogy látja a szellemeket.

Míg kérdezgetett jobbra-balra, szinte elolvadt széles, kerek, csupaszra borotvált, piros-fehér arca a nagy kedvességtől és az áradozástól. Hangja kedveskedve és édesen, majdnem siránkozva remegett vastag, kackiásan három ágra kipödrött bajuszával együtt és egyszerre. Apró, fekete, szokatlanul kerek és ragyogó szeme nagy szeretettel és odaadással szemlélte az egész társaságot óriási aranykeretes szemüvege mögül. Olyanok voltak a szemei, mintha porcellánból lettek volna. Kis leveli békáknál lehet látni ilyen szemeket, azzal a különbséggel, hogy a békák nem kancsalok, míg Roderiknek balszeme kissé oldalt nézett.

Roderik családneve Rác volt. Atyja után germán származású, de nevét magyarosan írta és azt erősítette, hogy nagyon haragszik a németekre. Atyja «Kammerdiener»-nek jött el Horvátországba az egykor közismert L. grófhhoz s főleg a borotváláshoz jól értő, könnyed kezével tűnt ki. Ezért szerette meg a gróf is nagyon és ezt a szeretetet kiterjesztette fiára, Roderikre is. Beadta őt az iskolába a maga költségén. Csakhogy a kis Roderiknek nem tetszett a latin grammatika és mindig csak azt mutatta ki, hogy több benne az örökölt tehetség atyja mesterségéhez, mint megértése a casusoknak és conjugatióknak. Így történt, hogy hamar hátat fordított az iskolának és borbély-mesterségre adta magát. Nem sokáig tartott ki itt sem, mert sehogy sem tudta elfelejteni, hogy grófi palotában született, habár csak a szolgálak lakásán is — meg hogy gyermekkorában a gróf gyermekeivel játszott mindig és elsajátította a finom és művelt emberek modorát. Ezért azt találta ki, hogy elhagyja mesterségét és úr lesz, ha csak írnok is. De hiába ért el csakhamar nagy ügyességet a másolásban, mégsem tetszett neki az irodai élet, mert sokat éhezett. Szerencsére gazdája feleségének feldagadt a bal-arca valami erős fogfájástól — és Roderiknek emberszeretete eszébe juttatta, hogy tudott ő valamikor fogat is húzni, és szerencsésen, könnyű szerrel kirántotta az említett fogat. Az úrnő azt mondta, hogy soha egy fogorvos sem segített rajta ily szépen és ily gyorsan — erre Roderiknek új eszméje támadt jövődjére berendezésére vonatkozólag. Néhány esztendőn keresz-

tül «Zahnarzt» volt, majd később még mindig hálás, régi úrnőjének jóvoltából, meg azért, mert mindenáron valami császári és királyi személyiség akart lenni, tanítóként működött valamelyik iskolában. Legvégül pedig «a horvát-szlavon-dalmát helytartótanács» titkára lett. Hogy ez miképpen volt lehetséges, azon sok ember csodálkozott. Csakhogy akkoriban gyakran történtek hasonló dolgok Horvátországban és az emberek lassanként megszűntek csodálkozni. Utóvégre is tisztességes ember volt; igazán gyönyörű volt a kezeírása, el tudta viselni feletteseinek jó és rossz kedvét; engedelmes volt a végletekig; hallgatag, ha kellett; beszédes, ha kérdezték — miért ne lehetett volna tehát titkár? Nem is vágyott ő arra, hogy az egész világ barátja legyen. Negyven évi titkári szolgálat után nyugalomba vonult. Szándéka az volt, hogy mihamar megházasodik. Azóta csak ideiglenesen élt a városban. Legtöbb idejét azzal töltötte, hogy egyik zágorjei földesúrtól a másikhoz ment, mindegyiknél ott maradt több hétig és így minden évben megérte december 31-ét a nélkül, hogy saját magára egy krajcárt is költött volna. «Nem tudok élni Zágorje nélkül, hiába, nem akármilyen az, ha az ember itt születik!» — lelkendezett mindenkinek, valójában pedig dörzsölte a kezét boldogságában, hogy «becsületes krajcárái» zsebében maradtak és nem kellett azokat «azoknak a frakkba öltözött tolvajoknak, patentes birságolóknak» odaadnia. Így nevezett Roderik minden vendéglőst és pincért, akikre engesztelhetetlenül és szenvedélyes haraggal haragudott. Megtakarított pénzét pedig titokban elküldte a legközelebbi takarékbankba és azt beszélték, hogy ott már szép tőkéje van letétben. A földesurak mind szívesen látták. A vendéget utóvégre is mindig szeretik, Roderik pedig nyugodt, jó és kedves ember volt. Csak azt nem tűrte, hogy kölcsönöket kérjenek tőle, és különösen nem szerette, ha «zsíráltnia» kellett valamely váltót. Szerinte a váltó igazi ördögi eszköz, amely tönkreteszi az embert. Lelkének elgondolása szerint sehogy sem lehet összeegyeztetni a váltókölcsönt a keresztyén lélek becsületességével. Épp így nem vette jónéven még legjobb barátaitól sem, ha írtak neki és választ kértek tőle. Nem mintha ellensége lett volna az írás

mesterségének, hanem nem bírta elviselni azt a könnyelműséget, hogy ezzel a postát keresethez juttatják, neki pedig költséget okoznak. Ennélfogva csak oly levelekre válaszolt, amelyekhez válaszbélyeg volt mellékelve. Máskülönben addig várt, míg a levélíró szomszédságából találkozott valakivel és avval küldte el válaszát. A címet mindig kalligráfikus betűkkel írta meg és mindig legalább egy rangfokozattal magasabb titulust írt oda. A címzések osztogatásában nem volt fősvény és a legnyugodtabb lélekkel írta oda a «nagyságos» vagy «méltóságos» címet a legegyszerűbb hétszilvafás nemesnek vagy egy még egyszerűbb Beamternek. Ezt a bőkezűséget jó lelke különös bizonyítékának tartotta, annál inkább, mert mint nyugalmazott «dikaszteriális titkár», teljes tudatában volt ezen címek jelentésének és fontosságának. De azért a nála sokkal tekintélyesebb és idősebb uraktól szigorúan megkívánta saját magának is a «nagyságos» címet. Kuntek Laci egyáltalán nem volt nála kegyben, mert nem adta meg neki ezt a címet és erősítgette, hogy nem is lehet sehogysem «magnificus», mikor csak «Beamter» és nem az apostoli királyi felség tanácsosa.

— Honnan jön, carissime amice Roderik? — kérdi tőle Battorych.

— Egyenesen Krizsevescicából, az udvari tanácsosné ő méltóságától.

— Mi újság Krizsevescicában — mit csinál az én öreg Erzsókom?

— Óh, nem öreg ő méltósága, nem látszik rajta a kor. Oly jó színben van, hogy gyönyörűség — feleli Roderik gyöngéden és mindamellet leírhatatlan tisztelettel a távollevő iránt. Nagy tisztelője volt mindig a szép nemnek. A férfiak iránt is a végletekig udvarias volt, hanem a nőkkel szemben igazán példaszerű és tökéletes viselkedést mutatott. Valami örökös szolgálattétel, keleties hajlongás, valóságos imádat volt ez. És el lehet mondani róla: egyik földesúri udvarházban sem akadt oly úrnő vagy úri kisasszony, húszévestől kezdve hatvanig, akinek hosszú élete folyamán, előbb vagy később ne ajánlotta volna fel részecskéjét örökké megsebzett szívének. A zágorjei úri szépségek három nemzedéke

sorban megremegtette Roderik szívét, és nem élt ma oly unoka, akinek szépségét Roderik dicsőítette, hogy ne tette volna egykor ugyanezt a leányka anyjával és nagyanyjával. Tetőtől-talpig szeladon volt Roderik, don-quijote-i troubadour lélek, tán rómeói hajlamokkal, csakhogy — mily tragikum! — nem volt benne egy csepp don-juani vér sem. Semmi Don-Juan-tulajdonság nem volt némileg szokatlan külsejében, de nem volt ilyesmi kicsiny és szerény belsejében sem. És így már régesrégen eltelték az örökös, hűséges troubadournak ú. n. legszebb évei, de még «in puncto puncti» egyetlenegy eredményt sem ért el. Duzzadt, mindig csókra álló száját tán sohasem érte forró csók és érintetlen maradt — mint érintetlen marad a szerény virágocska az erdőn. Aztán a neve, Roderik! Ifjúságának romantikus idejében járni a világot a Roderik név zengzetével — és Kunigunda nélkül! — Megvolt benne pedig a vágy, hogy megtalálja Kunigundát és családot alapítson, de a sors hideg keze épp oly kitartással fordította el tőle mindig a szerencsét, mint amilyennel Roderik vágyott reá. És Roderik agglegény maradt. Az igazat megvallva, ő nem fogta fel tragikusan sorsát s a reménységgel sem hagyott föl. Ezért egyáltalán nem hatott reá megrázóan végzete. Mindig jól táplált volt, arca szép piros, szinte viruló. Az öregemberek azt beszélték, hogy semmiben sem változott Roderik és hogy olyan most is, 66. évében, mint volt fiatalkorában. «Ugyanolyan kövér, gömbölyű, friss, arcán semmi ránc — de egészen olyan!» — erősítette Battorych és Laci rögtön hozzátette gonoszul: «A haja meg nem számít!» Roderik ugyanis parókát viselt, gyönyörű, sötétszőke, dús fürtű parókát. Feje tetején erősen és simán lefésülte, de a végein, oldalt s a tarkóján sűrű fürtökké csavargatta. Persze ez a paróka életének titka, mondhatni misztériuma volt. Legbensőbb barátainak sem volt szabad sejteniök sem ártatlan létezését. Száz meg száz dolgot talált ki Roderik, hogy eltitkolja. Készakarva ferdén választotta el rajta a haját; szántsándékkal turkált benne kis, rövid újjaival és úgy tett, mintha a feje viszketne; még pomádéval is megkente — sőt mi több, panaszkodott néha, hogy egy idő óta erősen hull a haja. A paróka miatt semmi

sem bántotta annyira, mint ha valakivel együtt kellett hálnia egy szobában. Hogy el ne árulja titkát, csak a sötétben vette le a parókát és cserélte azt ki hálósapkájával. Lacival nem akart többé egy szobában hálni, mióta egyszer rászedte és elkezdett horkolni, mintha aludnék, de később meggyújtotta a gyertyát s őt hálósapkában látta, parókája meg ott díszelgett a tükörasztalon. De más komoly emberekkel is száz bosszúsága volt. Mert nemcsak annyiból állott a titkos foglalatosság, hogy felcserélte a sapkát a parókával. Sok dolga volt neki azzal minden este és minden reggel. A fürtöket be kellett kötöznie «papillon»-okba, elkészítenie a frizurát és megkennie pomádéval. Közben pedig a parókát az ölében tartotta. A pomádét is sajátkezüleg készítette az egykori grófi kulcsárné receptje szerint. A világ legártatlanabb arcával tudta elmondani erről a pomádéről, hogy ebben rejlik az a titkos szer, amely nem engedi a haját megőszülni, sőt az mindig dúsan nő tőle. És meséjének végén mindig felfoházkodott, hogy bár a mennyországba jutna a megboldogult kulcsárné lelke, amiért haja jókarban tartására ily fenséges szert ajánlott neki. Ha pedig valaki kétkedni mert a pomádé hasznos voltában, akkor nagy rajongással tudott beszélni a megboldogult grófné hajáról; ő is ezt a pomádét használta és térdig érő hosszú haja volt. Közben sohasem feledkezett meg róla, hogy önérzetes mozdulattal meg ne érintse saját fürtjeit és hogy még egyszer ne bizonyítsa sírig tartó nagy háláját a megboldogult kulcsárné iránt. Állt pedig a pomádé mézből és még néhány szörnyen illatos fűszerből. Ezért maga Roderik s az a szoba, hol lakott, teljesen át volt itatva ezzel a különös illattal, meg még egyéb illatszer- és szappanszagokkal. Roderik távoztával Battorych teljes nyolc napig szellőztette a szobát éjjel-nappal, csakhogy «elveszítse azt a pokoli szagot».

— Hogy' van az, hogy nem maradt Krizsevcsicán — ma — Szilveszter estéjén?

— Ő méltósága, az udvari tanácsosné sürgős levelet kapott ma, hogy menjen azonnal Zágrábba. Valami fontos dolog történt. Nem tudhattam meg, mi az. És így elment az úrnő és a két kisasszony.

— Hogy' vannak a leánykák? — kérdi Radicsevics, ki nagy barátja volt az ifjú nőknek.

— Ah! angyalok, igazi angyalok! — lelkenedezett legvékonyabb hangján Roderik. Szemei megnedvesedtek és kövér kis kezei reszketve nyúltak pödrött bajuszához.

— Hasonlítanak-e anyjukhoz? — kérdi Battorych.

— Ő méltóságához — hm — igen. Az édesanyjuk is szép volt.

— Tudjuk, tudjuk, Rodica barátom. Talán Erzsók is jelentett volt valamit az ön szívének?

— Ah, méltóságos uram, tréfálni kegyeskedik. Igaz, mindig barátja voltam házuknak. Hiszen még a megboldogult édesanyját is ismertem. Ah, ő is mindig kegyes volt hozzám. Mindig külön készítette el számomra kedvenc almás süteményemet.

— Mi az, hát még az öreg Veronikába is szerelmes voltál! — mondja Laci.

— Mit beszélsz te megint! Mintha az egész világba . . . Miért gondolod . . . Hogy' lehettem volna! . . . Hiszen akkor még gyermek voltam.

— Micsoda gyermek? Legalább húsz éves voltál, mikor Veronika férjhez ment.

— Lám, lám, mit nem beszél ez össze-vissza! Eridj, kérlek! — támadt Roderik Lacira. Vele szemben mindig szigorúan és méltóságosan viselkedett. Hát még most, mikor leleplezi életkorát! Éveit ugyanis szerette eltitkolni és sohasem emlegette. Csak az avatatlanok előtt állította, hogy negyvenöt körül jár. Ha azután csodálkozva kérdezték, hogy' lehet akkor negyvenévi szolgálati ideje, azt mesélte, hogy a háborúban szerzett kiváló szolgálataiért épp úgy számították szolgálati éveit, mint a rokkantaknak. De hogy melyik háborúban volt ez s hogy milyen szolgálatok voltak ezek, arról sohasem beszélt. Újját szájára illesztette, ha valaki közelebbi dolgokról tudakozódott. — «Ez titok, ez titok!» — suttozta ilyenkor rejtélyesen. A tükörben nézegette magát reggelenként és hosszú szemle után úgy gondolta, hogy tulajdonképpen megfelel külseje a mondott éveknek; miért mondaná hát magát idősebbnek? —

— Ha haragszol, ha nem, én tudom, hogy szeretted Veronikát — felelte neki Laci. De Roderik már rá sem hederített. Most éppen Battorychnak panaszkodott a korcsmárosára, mert hogy az alig akart átengedni egy szobát az udvari tanácsosnénak.

— Mit, hát odalent, a falumban szállt meg?

— Persze! késő volt már, mikor elindultunk — ő méltósága kissé rosszul érezte magát — Zágráb pedig még bizony elég messze van. Mit tehetett egyebet?

— És nem tudott ide jönni! Lám, az a bolondos Erzsók! Laci, kérlek — ülj rögtön kocsira, menj el az úrnőkért.

Laci azonnal felkelt. Roderik úgy tett, mintha ő is vele akarna menni, de meggondolta magát. Mentegetődzött, hogy nem mehet, mert érzi, meghűlt valahol és fél a ködös téli estétől.

Mégis, alig ment el Laci, visszavonult Roderik a szobájába, hogy az úrnőkhöz illő «toilette»-t csináljon. Saját tisztelt személyisége iránti szeretete nem merült ám ki abban, hogy szakadatlan gonddal őrizte gömbölyű testét a meghűléstől és folyton tisztességesen táplálta. Lobogott benne még az az erős vágy is, hogy teste mindig megfelelő szép ruhákkal legyen fedve. Sőt mintha mindig azon gondolkodott volna, hogyan öltözködhetne szebben s hogy' lehetne még hívebb képmása valamely divat-arszlánnak és örökké ifjú férfiúnak. A rossz nyelvek meg is gyanúsították, hogy festi az arcát, olyan fényes és ragyogó volt a pír rajta s oly szabályos és állandóan egyforma. Lehet azonban, hogy ez nem úgy volt — de már az nem tagadható, hogy rövid, kövér újjait teljesen elfödte a sok gyűrű; — hogy minden reggel három óra kellett neki, míg «toilette»-jével elkészült s hogy mindig «à quatre épingles» nézett ki kacér öltözékében, valódi rumburgi vászon-ingével. Minthogy azonban takarékos volt, nem tartott mindig lépést a divattal. Felöltői sokáig tartottak, mert óvakodott minden portól és valahányszor leült, maga alá terítette zsebkendőjét, étkezésnél pedig egészen betekerte magát az asztalkendővel. Így azután rendszeren öt, hat, sőt tíz esztendőt is elmaradt a divattól. De mikor eljött az ideje, hogy új ruhát csináltasson magának, akkor a legfrissebb

lipcei divatlapban kereste ki magának a mintát és a szabónak pontosan a minta szerint kellett dolgoznia.

Már sötétség borult a földre, de Cenek barátunk csak nem jött; Roderik sem fejezte még be toilette-jét. Még akkor sem volt készen, mikor Laci megjött a faluból az udvari tanácsosnéval és leányaival. Hosszú köpenyeiken magukkal hozták az új vendégek a tél friss levegőjét, de még több üdeség, frissesség áradt szét az öreg kúriában a kedves, bájos és víg leánykákról. Mintha jókedvűen, ifjan fellélekzettek volna az öreg, csendes brezovikai szögletek. Mintha távoli régmúlt idők emlékei és képei emelkedtek volna fel a zugokból; azon idők emlékei, mikor még fiatal női kezek rendezettek bennök. Az ősi termekben megcsillant valami, mint egy lírai költemény hangja, mint a nyugtalan ifjúság, mint az ártatlan gyermeki öröm. Még a sötét gerendákon, a fekete falakon is mintha aranyos ragyogással csillogott volna az öröm, az elevenség. Egészen elvesztették sötét öregségüket, komor feketeségüket. Valahogy megélénkült, megifjodott minden abban a fényben, ami a szép leányokról áradt. Kedves természetükről, friss, piros és vidám arcukról, csengő hangjukból és kacagásukból csak úgy buzgott az ifjúkor gondtalansága, a tiszta jókedv. Amint elnéztem őket, megértettem — Roderik elragadtatását. Nekem is nehéz volt eldöntennem, melyik szebb, melyik kedvesebb. Az idősebbik, Lucia, vagy tizenkilenc éves lehetett. Magas és erős volt. Csak a dereka volt karcsú. Fekete szemei vidáman tekintettek mindannyiunkra, míg szép, hosszúkás, vékony kezével minden percben talált valami igazgatni valót dús fekete haján. Kedves humorral beszélt el, milyen barátságtalanul fogadta őket a falusi kocsmáros, ismételte goromba szavait, utánozta mozdulatait és kétségbeesett arckifejezését, mikor végre átengedte nekik a szobát. Az ifjabbik nővér, Milka, még elevenebb volt. Sokkal alacsonyabb és sokkal gyöngédebb. Ha Luciában megvolt Vénus szépsége, Milka maga volt a megtestesült Psyche. Finom termete, gyönyörű formái, kedves, félig gyermekes arca, nagy gyermek-szemeivel, jóságos tekintetével, minden mozdulata arra mutatott, hogy csak alig ébredt fel leányos ifjúsága. Körüllengte az a bájos

költészet, amely az éppen keletkezőben levő nőiségből árad. Olyan megegyező ez a fűben nyíló első virág lehellelével, olyan hasonlatos az erdőben felhangzó első tavaszi madárdalhoz.

Rövid pillanatok alatt elhelyezkedtek abban a szobában, ahová őket Vankó elvezette, aztán hamarosan megtekintették a régi házat. Az udvari tanácsosné már régen nem volt Brezovicán. Sok esztendő telt el azóta, hogy idejárt mint fiatalasszony megboldogult férjével Battorych látogatására. Most oly kedves, édes jóérzés járta át az öreg házban, amelyben semmi sem változott és minden úgy volt még, mint boldog ifjúkorában — csak őt meg a házat nem kímélte az idő. Battorychnak mindenhová el kellett őt vezetnie, a leánykák meg mentek utánuk — kíváncsian és vígan, hogy látnak valamit, amit még nem láttak, és meghatottan csupán csak az öregek meghatottságától.

Mikor újra elhelyezkedtünk az ebédlőasztalnál, hamar elmúlt minden mélabú és rövid idő múlva felhangzott a fiatal leányok kacagása. Nemsokára már az öregek is velük nevettek. Battorych Erzsók asszonyt bosszantotta régi emlékekkel ifjúkorukból. Az öreg úrnő kedvesen nevetgélt tréfáin és a tréfát tréfával viszonzta. Az ifjúságnak, amit Roderik még ott látott a tanácsosnén, bizony már nyoma sem volt. De azért nagyon viruló volt a jókedvű, kövér, ötven egy-néhány esztendős úrnő. Egyáltalán nem látszott meg rajta, hogy tíz gyermeknek adott életet. Lucia és Milka voltak legfiatalabb gyermekei.

— No, de a mi dicső Roderikunkat tán nem fogod letagadni? — mondta Battorych tréfásan. — Ő még most is szerelmes beléd!

— Kérem, kérem, bácsi, hiszen akkor engem rövidít meg! — szólalt meg kötekedve Lucia. Újját szájára tette s halkán folytatta tréfás komolysággal az ajtó felé fordulva: — Ő most engem szeret és még ma is bizonygatta nekem, hogy semmi okom a féltékenységre.

— Látod, kedves Kornél, így játszik ki minket mindenben az ifjúság — mosolyodott el a tanácsosné és érdeklődött Roderik után, hogy miért nincs itt.

— Ah, ő most a fürteit göndöríti! — szólt bele a társalgásba Laci és a két leány erre halkán, gondtalanul nevetni kezdett.

— Mindezt az önök kedvéért teszi!

— Persze, tudja ő, hogy tetszenek nekünk a hajfürtjei; azért szeret engem! .

— Ejnye, Lucia, te mindent magadnak kaparintanál! Talán engem is szeret egy kisé, nem? — mondta Milka.

— Hiszen Szilveszter-este van ma! Úgyis öntünk ólmot, hát majd mindjárt megtudjuk, kié Roderik úr! — felelte az ördögös Lucia.

— Ólmot, ólmot öntünk! Úgy-e, bátyám uram? — kiáltott fel Milka és tapsolt apró kezeivel.

— Hogyne! Milyen volna ólomöntés nélkül a Szilveszter-este! De, gyermekek! Mindenekelőtt tisztába kell jönnünk valamivel. Ti mindig magáztok itt engem, pedig én jó pajtása voltam az apátoknak, anyátokat is tegezem, ahogy halljátok, — valamilyen bátyátoknak ti is megtettetek — hát engedjétek meg, hogy tegezzük egymást.

A két leány odaszaladt az öregúrhoz és kezét csókolta neki minden tiltakozása ellenére.

— Nem, nem úgy — kiáltott Laci. — Pertut kell inni. Én leszek a tanú meg mind a többiek.

— Bene! Hát igyunk, nekem annál jobb — határozta el az illustrissimus.

— Meg fog kelleni egymást csókolnunk? — kérdezte kedves zavarral Milka.

— Persze, persze — mondta Laci és már hozta is a bort az öregúr s a leánykák felé.

— Most következik a büntetés, ha valaki elfelejti a tegezést — mondta tréfásan Battorych, mikor kiitta poharát és azután homlokon csókolta mind a két leánykát.

— Nem érvényes! — jelentette ki Laci. — Nem homlokon kell csókolni, hanem szájon, meg a kisasszonyoknak is csókolniuk kell.

— Azt hiszi, tán félünk a bajusztól? — felelte Lucia. — A bácsi úgyis borotválja, hát nincs veszedelem! — és a leány hangos csókkal illette az öreg úr száját. Milka ugyanúgy.

Az illustrissimus pedig boldogan ölelte magához mindkettőt.

— Milyen szép Szilveszter-esténk van — mondta — és az én Mukicsom nincs itt! A barát sem jött el, hogy áldást osszon.

Ebben a percben megszólalt odalent a csengő. Mind az ablakhoz futottak, de a sötétben semmit sem láttak. Sok ideig nem is jött senki,

— Újra nem az! — sóhajtott az illustrissimus. — Talán pater Ambrosius jött meg.

Ekkor kinyílt az ajtó és belépett a szobába Vanko, az inas; nehéz útitárisznya volt egyik kezében, a másikban óriási kalitka, a kalitkában egy fiatal fekete rigó. Vanko mögött jött be lassan a vendég: ezúttal igazán a várva-várt barát, Cenek. Ahogy a sok embert meglátta, sőt még hölgyeket is a társaságban, zavartan és határozatlanul megállt az ajtónál. Vállán hosszú, régimódi rókabunda volt, egyik kezében apró ölebecske, a másikban egy kalitka. Benne félig vedlett kanári ugrált. Battorych nagy bajjal megölelte, ő meg csak megcsókolni tudta háromszor Battorych arcát. Sok időbe telt, míg Vanko megszabadította terhétől a vendéget s így kezét foghatott velünk. A tanácsosné előtt zavarában majdhogy el nem botlott, mikor pedig a lányokat üdvözölte, egészen más irányba nézett.

A vendég nemes Vincekovics Nepomuk Iván volt, a bölcsészlet és mindkét jog doktora. Magas, de már hajlott öreg volt, Battorych korabeli. Szokatlanul sovány. Keskeny, tetején görbe fejét sűrű, sötétszürke haj fedte. Rendkívül hosszú arcát borotválta, csak rövidre nyírt, sörtés, őszes bajuszát hagyta meg. Hosszú, sovány nyakát fekete selyem kendőbe csavarta. Többszörösen nyaka köré tekert kendője alól csak szerényen tekintett ki mindenfelől gallérjának fehér széle. Régi szabású kék posztóöltözetet viselt. Rengeteg nagy csizmái rendkívül hegyesek voltak. A XIX. század harmincas éveiben viseltek ilyen lábbelit. Nagyon ügyetlenül mozgott. De hát sovány, hosszú karjaival, magas, vékony nyakával, keskeny, meggörbült hátával — nem is tehetett egyébként. Azonban ügyetlenségét és bizonytalanságát is felülmúlta

félénksége és túlságos szerénysége. Ha csak ránézett valaki, — ő már piros lett szégyenletében. A szava elakadt és nyelve nem mozdult. Most is, régi ismerősei körében, teljesen magán-kívül volt félelmében és örökös zavarában. Azt sem tudta, mit csinál. Egyre csak nyitogatta burnót-szelencéjét és szította fel «a valódi spanyol burnót»-ot, majd pedig megtörölte hosszú, hegyes orrát óriási piros zsebkendőjével. Így akarta felindult érzéseit leplezni. Battorychnak és a többieknek kérdéseire mindig csak halk igennel vagy nemmel felelt vagy pedig szerény, hangtalan mosollyal. Csak a szeretet váltott ki belőle kissé több és hangosabb szót, mikor nagy gondoskodással odafordult kanáriájához vagy fekete rigójához. Vagy mikor megkérdezte az inast, hova helyezte el a madarakat és hogy el vannak-e zárva a házban levő macskák. Kis kutyáját, «Senecá»-t, folyton a karján hordta.

Éppen nagy félénksége és túlságos szerénysége okozta, hogy így folyt le az élete, mint ahogy elfolyt. Ez volt az oka, hogy magas korára olyan lett, mint amilyennek láttuk most. Oly sokszor elmondta nekünk Battorych, milyen egészen más volt Cenek valamikor. Mintha bölesőjétől kezdve a gonosz sors üldözte volna. Családja egykor tekintélyes és hatalmas volt, de az ú. n. Domjanics-féle parasztfelkelés idején a parasztok felgyújtották mind a három Vincekovics-uradalmat. A XVIII. század közepén pusztított ez a felkelés Zágráb és Kőrös vármegyékben. Így már Cenek atyja is szegénységben tengődött és nem volt már földesúr, mikor öregkorában tíz leánygyermek után jött a tizenegyedik: — egy fiú. De ennek is ára volt: az anya meghalt a gyermek születésekor. Bánatán nem tudott másképp segíteni az atya, mint hogy elvette Cenek dajkáját feleségül. Mostohájának szigorú veszeje alatt töltötte első ifjúságát a fiú. Valamelyik távoli rokon, egy magas állású hivatalnok Pozsonyban, bejuttatta a varazsdi barátok iskolájába. Ott kellett minisztrálnia, a refektóriumban az asztalnál kiszolgálnia és mellesleg eljárt a latin iskolába. Kiváló tehetsége és határtalan tanulási vágya mentették meg attól, hogy a refektóriumban és a sekrestyében teljesített főoglalkozása nem ártott tanulmányainak. Kitűnően végezte el a latin iskolát, oly fényesen,

hogy magasrangú rokona, a pártfogó, kötelességének tartotta, hogy ne hagyja őt ott a klastromban és adott neki valami jelentéktelen összeget, amellyel el tudott vergődni Pestre, hogy megkezdje egyetemi tanulmányait. Keresztülment időközben mindenfajta nyomorúságon, de azért tanulmányait itt is gyönyörű sikerrel végezte. Vizsgáin, igaz, nem ért el külső, látható sikert, mert amilyen félénk és szerény volt, nem tudta teljes tudását csillogtatni a világ előtt a feladott tézisek megoldásában. De a professzorok jól ismerték s mind meg voltak róla győződve, hogy az egész egyetemen a legokosabb ifjak egyike Cenek. Mégis már legelső lépését sem koszorúzta siker. Az volt a vágya, hogy ott maradjon az egyetemen — de más nyerte el a «venia legendi»-t. Később arra törekedett, hogy bejusson az akadémiához Zág-rába ; de itt is más került elébe. Megkísérelte, hogy bekerüljön a száborba valamelyik követ vagy méltóság mellé juratusnak. Minden halandó könnyen elérhette ezt ; a szerencsétlen Vincekovicsnak ezért is Ponciustól Pilátusig kellett futkosnia. Végül mégis csak talált helyet egy öreg, félig süket románál, akivel alig tudták egymást megérteni. Így sohasem nyílt alkalma, hogy ismereteit kimutassa és hogy az embereket meggyőzze a maga értékéről. Végre már nem bírta ki a román ember mellett az életet, mert az leginkább a pozsonyi kártyabarlangokban volt elfoglalva és egyáltalán nem törődött az országgyűléssel s azzal, hogy ott mit csinálnak. Kezdetben valami gazdag kereskedőnél húzta meg magát Vincekovics, mint fiainak instruktora. Itt sem maradt sokáig. A kereskedő sehogysem tudta megérteni, hogyan tudhatna valamit egy ilyen csendes fiatalember, hogyan taníthatná az meg bármire is az ő fiait és — holmi nagyhangú ifjú kedvéért elbocsátotta Ceneket. De ez egyszer rámosolygott a szerencse : bejutott magántitkárnak egy grófhhoz Zala vármegyébe. Igaz, hogy itt sem volt semmi alkalma, hogy hasznát vegye tanulmányainak, de legalább kellemes élete volt és művelhette magát tovább. A grófnál kevés vagy semmi dolga sem volt — és volt ott gazdag könyvtár. Egész nap ott ülhett és tanulhatott. És itt élte át halk kis regényét. A gróf legidősebb leánya már évek óta gyászolta jegyesét, aki elment a nemes

angol lorddal Görögországba és ott esett el a hellén szabadságért. A jólelkű, kissé exaltált leány kegyes figyelemmel bánt a félénk, szerény ifjúval és megkérte, tanítsa őt görögül. Órák hosszat üldögéltek a könyvtár-terem félhomályában, a görög grammatikák és klasszikusok foliánsai fölé hajolva. Idővel legyőzte félénkségét Vincekovics és szépen is, okosan is tudta magyarázni a görög világ szépségeit. Az ifjú grófnő nagy elragadtatással követte szavait és őszintén dicsérte. Közben persze elfelejthetetlen jegyesére gondolt. Elmondta, hogy csak most érti meg, hogyan tudta jegyese feláldozni életét egy ilyen országért. Ezért nézett oly hálásan tanítójára. Ez a szerencsétlen pedig belekerült azoknak a szép szemeknek bűvkörébe és szerelmes lett oly mély, erős szerelemmel, ahogy csak az ilyen csendes, félénk lelkek tudnak szeretni. Nem szólt róla soha semmit, de elárulta magát minden mozdulatával, egész lényével. A fiatal grófnő csakhamar észrevette, mi történik a szórakozott, örökösen izgatott titkár bensejében és abbahagyta a görög órákat. Együttal azt is kivitte, hogy a titkárnak távoznia kellett. Szegény Vincekovics a bánattól és szenvedéstől súlyos beteg lett, mikor felépült, visszatért szülőföldjére épp oly szegényen és ismeretlenül, mint ahogy onnan eltávozott. Itt azonban Batorych pártfogásába vette. Csakhogy mit ér a leghűségesebb segítség is, ha nincs szerencséje az embernek! Az emberéletnek ez a fő emelőrúdja, ez az erős hatalom, teljesen eltaszította magától Mukicsot. Holott a szerencse többet ér, mint a lángész, mint a tehetség, mint a jellem, mint az erő, a hatalom, mint minden. Ezért hiúsult meg minden törekvése. Végzetes balsorsa annyira hozzásegődött, hogy még barátainak törekvései sem sikerültek, ha vele voltak összekötetésben. Balsorsa még félénkebbé, szerényebbé és igénytelenebbé tette, mint volt bármikor. Ehhez járult igazi és egyetlen szerelmének bánata. Végül már saját magában is kételkedni kezdett. Jóságos lelke nem azon gondolkodott, hogy milyen rossz a világ, hol az erőt s az érdemet nem becsülik, hol csak a legrosszabbak jutnak előre. Azt sem látta be, hogy az élet csak a jó- vagy a balsorsnak pusztja játéka, hanem önmagában vesztette el először is bizalmát. Csak

később kezdett világos lenni előtte, hogy nem ő a hibás, csak szerencsétlen végzete üldözi. És ennek a ténynek nem a filozófus értelmes módján nézett szemébe, hanem egészen babonásan gondolt a gonoszra, akiről valamikor dajkája mesélt neki. Ilyen világnézettel nagyon nehéz volt elhelyezkednie az életben. Sehogysem tudta megszerezni magának azt az állást, amely megfelelt volna annak a sok fáradalomnak és szenvedésnek, amin keresztülment, míg iskoláit elvégezte és amely meg is illette volna a kész tudós embert. Harmincéves korában még mindig csak a végzett diák volt, pedig már régen elérte két fakultás legmagasabb akadémiai tisztségét. Más fiatal emberek akkoriban már húszéves korukban előkelő állásokat foglaltak el a társadalomban és a politikai életben.

Egyszer mégis annyira vitte Battorych, hogy vármegyei ügyésznek kandidálták. Persze szükséges volt, hogy a restaurációnál valamit mondjon, hogy bármily kicsiny beszédet tartson. Abban az időben ez első «*conditio sine qua non*» volt és minden hasonló hivatalnál az volt az első kérdés, tud-e a jelölt beszédeket tartani. Vincekovics nagytudású ember volt, ismerte alaposan a régi klasszikusok egész elegáns frazeológiáját és így gyönyörű beszédet fogalmazott meg. Battorych egészen el volt ragadtatva, mikor némi kérlelés után felolvasta neki, és nem tudott elegendő dicsérő szót találni Vincekovics magasztalására. Csodálattal töltötte el a gyönyörű szerkezet, meg Vincekovics előadási módja és kellemes hangja. Hiszen — tökéletes szónok ez az ember! Battorych biztosra vette a győzedelmet, sőt már azon gondolkodott, ne ajánlja-e őt mindjárt alispánnak. Csakhogy — Vincekovicsnak nem volt szerencséje. A restauráció előestéjén úgy akarta a balsors, hogy éppen abban a kerületben, ahol a legtöbb Battorych-párti lakott, hatalmas felhőszakadás volt, utána áradás és az embereknek otthon kellett maradniok, hogy védjék vagyonukat. Battorych mégsem veszítette el reményét. Volt még úgyszólván elég ember az ő pártjából és hitte, hogy a gyönyörű szónoklat meghódítja még legalább is a határozatlanokat. De mikor Vincekovics a gyűlésen szólásra emelkedett, az ellenpártból valaki odakiáltott neki, hogy hogyan lehet ilyen hegyes orral jelöltnek fellépni. Szegény

Vincekovicsot annyira megzavarta ez a közbeszólás, hogy alig-alig tudott mondani valamit és szépen megszerkesztett beszéde úgy elszállt a fejéből, mint a megriasztott madár. A vége az lett a dolognak, hogy ellenfelei kikacagták és elbukott.

Azóta sohasem gondolt a választásokra és ügyvédségre adta magát. De most sem süttött ki a nap a feje fölött. Talán igaza lehetett annak az ellenfélnek a restaurációnál, mikor azt mondta, hogy az embernek még az orra is ártalmára lehet. Ki tudná azt! Tény, hogy a szerencsétlen Mukicsnak sohasem volt klientelája és ezért utóvégre is nem maradt más hátra, mint hogy beállt egy szerencsésebb kollegája mellé. Így örökre beburkolta őt a homály, a jelentéktelenség mélysége és ebben elveszítette önérzetének utolsó nyomait is ; csak azt érezte, hogy neki másokért kell fáradoznia, ha valamikép át akar vergődni az életen. Erős rettegés fogta el, félt a saját végzetétől, az emberektől, az emberek köszívétől. Egy alacsony házikóban vonta meg magát a «Nova vesz»-en, Zágrábban. Körülvette magát madarakkal meg kutyákkal és tőlük áradt feléje először az igazi határtalan szeretet. Most már még félénkebb volt, mint azelőtt és a legjelentéktelenebb ember előtt sem merte kimutatni gazdag tudományát és nemes lelkületét. Így például tökéletesen beszélt három-négy modern nyelvet, de mikor az alkalom úgy hozta magával, hogy beszélnie kellett, zavarában még a legközönségebb szavak sem jutottak eszébe. Kitűnő jogász volt, de az ügyvéd mégsem küldhette el őt a tárgyalásra, mert ha vitára került a sor, egyetlenegy helyes gondolata sem támadt. Íme, ilyené tette őt balszerencséje. Még az egyetlen öreg Battorychnak öntötte ki néha szabadon a szívét a szerencsétlen. Akkor lelkének és szellemének szépségei ismét régi fényükben ragyogtak fel és régi erejükkel csillogtak ; de ez ritkán történt meg, nagyon ritkán. Mégis azok a napok voltak életében a legkedvesebbek és a legboldogabbak, melyeket minden év elején, Szilvesztertől háromkirályig ott töltött Brezovicán. Harminc év óta egyszer sem maradt el és Battorych mindig tárt karokkal várta és gondoskodott minden apróságról, csak hogy a kedvében járjon. Persze nehéz volt eltalálni, hogy

mi kellemes neki, mit szeret legjobban, mert végtelen szerénységében még Battorychnál sem engedte meg magának, hogy vágyai legyenek.

— Hol voltál ilyen sokáig, amice clarissime? — kérdi tőle Battorych. — Azt reméltem, már reggel itt leszel!

Vincekovics megrezzent a kérdéstől, mintha valaki rá-suhintott volna és aztán elkezdett ötölni-hatolni. Az egész-ből csak azt lehetett kivenni, hogy Laci jól sejtett és szegény Mukics első útrakelésekor, kora reggel csakugyan először egy vénasszonnyal találkozott és másodszor meg a Kaptolon egy franciskánus köszöntötte rá az első jóreggelt. Így aztán csak délután tudott véglegesen elindulni.

— És látod, én meg már egész délután várom pater Ambrosiust és még most sincs itt! Fine finaliter nem marad más hátra, neked kell istentiszteletet tartanod, Ercigonja — fordult az illustrissimus az alespereshez.

— Ha nincs máskép, hát jó! — Különben még nincs hat óra, pater Ambrosius még megjelenhet. Ő pontos ember. Csak a betegség akadályozhatná.

És valóban: míg a farkast emlegettük, megjelent az ajtóban. Megérkezett az agg páter, egészen kiizzadva, úgy kimerült a rossz úton. Szinte füstölt a meleg szobában. Nem akart semmit enni, csak azt kérte, hogy mehessen mindjárt a kis kápolnába és megkezdhesse a szertartást. De mielőtt elindult oda, még talált időt arra, hogy a tanácsosnét és a leánykákat szentképecskékkel megajándékozza.

— Hisz' Roderik még nincs itt! — mondta Battorych, mikor a kápolnába készülődtünk.

— Nem jön ő ilyen hamar — felelte valaki a társaságból. Hallgattunk reá és elmentünk Roderik nélkül a kápolnába.

Bábics-Gyalszki után horvát eredetiből

TAR CZAY ERZSÉBET.

A KÉTEZERÉVES VERGILIUS.

A művelt világ a jelen évben október 15-én ünnepli kétezer-éves születési évfordulóját annak az andesi parasztfiúnak, aki fényesen igazolta, hogy «aki kora legjobbjainak eleget tett, az minden idők számára élt». Már a jó Donatus megállapította, hogy Vergiliusnak sohasem hiányoztak az ócsárlói («obtrectatores Vergilio numquam defuere»). Valóban azóta is mindig akadnak, akik csak a szorgalmas Homeros-utánzót látják benne, de olyan nem akad, aki ragyogó nyelvének szépségét, előadásának báját és előkelőségét kétségbevonná. Jól mondja Arany János, aki az ó-klasszikusokban s kivált épen Vergiliusban az erő és báj megtestesülését csodálta: «Lehet pl. Virgil, Homér nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egybe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, azzal is megérdemelné, hogy minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.» Hogy azonban Vergiliusnak egyéb érdeme is van, azt nyomatékosan elismeri épen Arany e szavaival: «Epikusaink (Zrínyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltől, ami legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, minden szónak, hogy a költő nem áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem böles kiszámítással, mondhatni, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza.» Arany Jánosnak erre a talpraesett méltatására büszkéek lehetünk: egy szava sincs, mellyel egyet ne értenénk. Rajta kívül még csak Schillerre, az Aeneis II. és IV. énekének kitűnő tolmácsolójára hivatkozunk, aki Vergiliusban azt a «sajátos mágikus erőt csodálta, mely a könnyűség és erő, elegancia és nagyság, fenség és kellem e ritka vegyülésében található.»

Akadémiánknak mult hó 7-én tartott ünnepi ülésében szerencsém volt végigkísérni azt a páratlan hatást, melyet Vergilius, főkép az Aeneisszel, irodalmunkra tett. Ez a hatás még Zrínyi előtt kezdődik a trójai monda verses feldolgozóinál; impozáns erővel jelentkezik Zrínyinél s utána csaknem minden magyar eposzban a *Zalán futása*ig

sőt azon túl is. E hatás nagy jelentősége szinte korszakos módon nyilvánul úgynevezett ó-klasszikus vagy deákos iskolánk működésében, melynek munkásai épen Vergilius alakhú átültetésével inaugurálják az új irányt, mely arra volt hivatva, hogy a nyelvünkben rejlő bámulatos energiát kifejtse s a köznapiságon felülemelkedő költői dikciónkat megteremtse. Ma már alig tudjuk elképzelni, mekkora feladat volt az eredetinek alakjában tolmácsolni költői nyelvünk akkori állapota mellett a római költészet legérettebb, nyelvileg szinte megközelíthetetlen alkotásait. Nem csoda, ha Rájnis József és Baróti-Szabó Dávid fordításai még annyira magukon hordják a kezdetlegességet, a tapogatódzás bélyegét. Hiszen egy Schiller ünnepiessen tiltakozik az ellen, hogy munkáját a római költő utólréhetetlen dikciójával mérjék össze. S mily messze áll Schiller költői paraphrasisától a Baróti-Szabó Aeneise, melyet már Kazinczy «nervenlos»-nak nevez! Még annyira nem tud együtt haladni eredetijével, hogy a hexameterek számát 1334-gyel megtoldja. Nem csoda, ha így az erő veszendőbe megy, és a báj is elmosódik. Mindamellett annyira kitűnik mindenütt a szerető, lelkiismeretes gond, a nyelv és költészet szent ügyének átérzése és tudata, hogy Baróti Aeneisét az utána létrejött, nem csekély számú Aeneis-fordítások sem borították homályba, sőt több tekintetben utól sem érték. E Vergilius-fordítók, sajnos, sem filológusok, sem költők nem voltak, s így sem tartalmilag hű és megbízható, sem alakilag méltó fordítást nem nyújthattak. Csak a legújabb időben akadt a pásztori költeményeknek elismerést érdemlő átültetője Vietórisz Józsefben, s régebben két, Vergilius nevét viselő kisebb költeményt (*Copa*, *Moretum*) ültetett át kiváló sikerrel P. Thewrewk Emil (Kisfaludy-Társ. Évl. 18., 322. l.).

Vergilius kétezeréves ünnepe csak élénkebben érezteti velünk irodalmunknak azt a hiányát, mely a hálátlanság vádját vonhatja fejünkre, hogy olvasható, élvezhető Aeneisünk maig sincs. A művelt világnak ezen az ünnepén, azt hiszem, semmivel sem áldozhatunk méltóbban Italia és a világirodalom örök büszkeségének, mint azzal, ha azt a nagyhatású költeményt, melyet Augustus parancsa a lángoktól megmentett, a maga teljességében, híven, meghamisítás nélkül, olyan átültetésben nyújtjuk közönségünknek s kivált a jövő zálogainak, ifjainknak kezébe, hogy nemzetnevelő hivatását a maga hamisítatlan épségében s amennyire lehetséges, szépségében is teljesíthesse.

A jó Isten megadta, hogy tervemet nestori éveimben is megvalósíthassam. Boldognak vallom magamat, hogy Vergilius Aeneisét minden tekintetben híven s amennyire erőmtől telt, költői szempont-

ból is elfogadhatólag tehetem le Vergilius magyar oltárára. Addig is, míg az egész eposz napvilágot láthat, álljon itt mutatványul a híres második ének («ex uno disce omnes»), melyben Aeneas Dido karthagói királynőnek kívánságára Trója feldúlását elbeszéli.

Az Aeneis második éneke.

- Elnémult a terem, minden szem a hősré irányult,
 S Aeneas atya szót emel onnan a főkerevetről:
 «Szívem szörnyű sebét föltépeted újra, királynő:
 Mint dúlták fel a szánni-való, dús Trója uralmát
 5 A görögök, mi nyomort láttam magam is szemeimmal
 S részem benne milyen nagy volt? Ki beszélhet ezekről,
 Volna dolops, vagy myrmidon, avvagy a zordon Ulixes
 Harcosa, könnytelenül? És lám, a harmatos éj is
 Már lesiet, tünedeznek a csillagok álmodt ajánlván.
 10 Ámde ha balsorsunk' meghallani annyira vágyol,
 S Trójának végső veszedelmét tudni kívánod,
 Bár iszonyú emlék, gyászából borzad a lelkem,
 Elkezdem. Harcban megtörve, leverve a sorstól
 A danaus hadifők, hogy az esztendő sora eljárt,
 15 Roppant nagy lovat alkotnak, mint egy hegy, Athéna
 Terve szerint s fenyüdeszkákkal szövök egybe a bordát;
 Hirdetik: a hazatérésért fogadalmi ajándék.
 Titkon, sors útján, kiszemelt daliák tömegével
 Rakják a vak odút tele s a ló rengeteg öblét,
 20 Rettentő üregét teletöltik fegyveresekkel.
 Látszik a partokról Tenedos nagyvárú szigetje,
 Kincsben gazdag, amíg Priamusnak uralma virágzott,
 Most csak pusztá öböl s nem biztos rév a hajóknak.
 Elhagyatott partján megbúznak, odáig evezve.
 25 Hittük, odébb álltak s a gálya Mykéne felé száll.
 Hát hosszú gyászat az egész város levetette.
 Tárulnak kapuink, tódulnak látni a pusztá
 Dór táborhelyet és partot, mely egészen üres lett.
 Itt a dolops, ott táborozott a kegyetlen Achilles,
 30 Itt állott a hajóhad, amott szálltak viadalra.
 Álmélkodnak a szűz Pallasnak gyász-adományán,

- Mekkora nagy csoda-ló ; mindjárt javasolja Thymoetes,
 Huzzák bé a kapún és helyezzék el a várban,
 Vagy eselből, vagy mert Trójának a végzete így szólt.
- 35 Ellenben Capys és kikben több volt a belátás,
 Vagy tengerbe kívánják vetni s emészteni tűzzel
 A danaok ravasz és gyanut ébresztő adományát,
 Vagy megfúrni hasát és rejtekeit kikutatni.
 Ingadoz a habozó népség pártokra szakadva.
- 40 Mindeneket megelőzve, nyomán nagyszámu kíséret,
 Láocoon fut a várbul alá, lángolva haragtól,
 S szól már messzirül : «Oh, milyen örülség, nyomorúlt nép!
 Elment a görög, azt hiszitek, s lehet oly adományuk,
 Melybe' ne volna csalás? Így ismeritek ti Ulixest?
- 45 Vagy görögök rejtőznek e ló üregébe bezárva,
 Vagy falaink ellen gyártották ezt hadi gépül,
 Hogy kikutassa lakunk, azután Trójára lecsapjon,
 Vagy más csel lappang. Ti ne higgyetek ennek a lónak ;
 Bár adománnyal jó, a görög félelmes előttem.»
- 50 Szólt s nagy erővel a roppant dárda hegyét beledöfte
 A lónak sűrűn összerovott tág öblü hasába.
 Abba' rezegve megállt, s belerendülván az ütésbe
 Megkonduult az üreg s visszhangzott tompa nyögéssel.
 És ha nem üldöz a balsors és a bal elme csapása,
- 55 Rávett volna az argosi lest karddal kikutatnunk
 S Trója, te most állnál, Priamus nagy vára, virulnál!
 Trójai pásztorok, ím', nagy lármát ütve cibálnak
 Egy ifjat Priamushoz, a két keze hátrakötözve ;
 Ez nekik önként adta magát idegen-létére kezükbe,
- 60 Hogy célt érve kinyissa a várkaput a görögöknek.
 Nagy-bizakodva magát végkép elszánta merészen,
 Vagy sikerül csele, vagy pedig el kell veszni bizonnyal.
 Trójai ifjúság tódul özönölve s a foglyot
 Látni ohajtva körülveszik és versengve gunyolják.
- 65 Halld most a görög ármányt és bűnéből ez egynek
 Ismered meg valamennyit.
 Hogy gyámoltalanul zavarodva megállt közepettünk
 És a phrygek népes sorain szeme végignézett, [déket,
 «Hajh, — szólt — mely föld ád, mely tenger most mene-

- 70 Vagy mi lehet még hátra, milyen sors árva fejemnek?
 A görög eltaszított s most még a dardanidák is
 Ellenségeim és véres lakolásom a vágyuk.»
 Hangulatunk más lett e panaszra, csitult a hevünk is.
 Biztatjuk, szóljon, mily vérből eredt, mi a célja
- 75 S mint fogoly érdemel-é részünkről némi bizalmat?
 Ekkor a félelmét végtére levetkezi s így szól :
 «Én mindent igazán megvallok, jöjjön akármi,
 S nem tagadom még azt se, hogy argosi vérből eredtem.
 Ezt legelőbb! És mostoha sorsa habár nyomorulttá
- 80 Tette Sinont, sohasem teszi hitvánnyá, se hazuggá.
 Hírből véletlen' tán eljuta már a füledhez
 Egy bizonyos Palamédes Bélides ragyogó nagy
 Hírneve, kit hazaárulás gaz vádja alapján
 Büntelenül, mert ellene volt a hadviselésnek,
- 85 Elveszített a görög, de ma már gyászolja kimúltát :
 Édes atyám, a szegény, ide küldött zsenge koromban
 Oldala mellé, mint vérségi rokont, haditársul.
 Míg hatalomban erős, s a királyi tanácsba' nyomós volt
 A szava, rám is esett fényéből némi sugárka.
- 90 Majd miután, az a fondor Ulixes rá fenekedvén,
 — Ismert dolgok ezek — tova szállt eme földi világból,
 Gyászban tengettem bús éltet, félrevonultan,
 Ártatlan hivem elvesztén évődve magamban.
 És nem hallgattam, botor én, sőt hogyha talán majd
- 95 Sorsom még haza vinne az argosi honnak ölére,
 Bosszut ígérgettem s szert tettem vad gyűlöletre.
 Innen eredt minden bajom, ettől fogva Ulixes
 Új vádakkal ijeszt folyvást, széthinti a nép közt
 Kétértelmű szavát s keres eszközt büntudatában.
- 100 Nyugta se volt, amíg Calchast megnyerve ügyének —
 Ej, de haszontalanúl mire jó felhordani mindezt?
 Mit késleltetek, ha egyenlő minden achív itt
 S hallani ennyit elég? Büntessetek, erre sovárog
 Ithaca fője s az Atreus két fia megfizet érte!»
- 105 Ekkor még hevesebb vággyal kérjük, tudakoljuk,
 Ekkora gazságot nem sejtve, sem a görög ármányt.
 Ő hazug ajkaival folytatja szepegeve beszédjét :

- «Trója alól a görög már többször akart haza futni
 És a vesződséges haretől fáradtan elállni.
- 110 Bár megtették volna! De majd a dühödt vizek árja,
 Majd meg a déli szelek gátolták útrakelésük.
 Főleg, amint e juharfa lovunk lábára felállott,
 Záporosó, zivatar zúgott a nagy aetheren által.
 Aggván, Eurypylust küldjük megkérdeni Phoebust,
- 115 S ő ama szenthelyről meghozza e szomoru választ :
 ,Szűzlány vérével kérleltétek meg a szélvész
 Egykoron, oh danaok, készülve a trójai partra ;
 Vér árán juttok haza most, egy argosi éltet
 Adván áldozatul.' Hogy a nép megtudta ez ígét,
- 120 Elképedve fagyos remegés fut a csontjukon által,
 Vajjon a sors kire vár és kit követelhet Apollo?
 Ithaca fője a nagy zajban kiragadja középre
 Calchas jóst s faggatja, vajjon kit akarhat az isten.
 Megjósolták már sokan énnekem a gonosz ember
- 125 Ármányát, a jövőt szó nélkül látva előre.
 Nem szól tíz napig az s tettetve huzódozik attól,
 Hogy nevet említsen, valakit kijelölve halálra.
 Végre, Ulixes amint rákényszerítette rivalgva,
 Szót emel alku szerint és *engem* szán a halálra.
- 130 Mind beleegyeztek s amitől remegett valamennyi,
 Nem bánták, hogy az *egy* nyomorultnak a veszti-re hárult.
 Megjön a gyászos nap, készül számomra az oltár,
 A szent sósdara és a halántékomra szalagdísz.
 Nem tagadom, széttépve bilincsemet, elmenekültem
- 135 S éjjel a káka között rejtőztem a ronda mocsárban,
 Míglen elindúlnak, hahogy útnak mernek eredni.
 Nincs is e szívbe' remény meglátnom az ősi hazámat,
 Édes magzatimat s akit úgy óhajtok, atyámat.
 Rajtuk fognak majd boszut állni talán e szökésért
- 140 És e szegények vérével mossák le a bűnöm.
 Kérlek az égre s igazságvédő mennybeliekre
 És ama szeplőtlen hűségre, amely a halandó
 Szívbe' talán még él, oh szánj meg szörnyű bajomban,
 Szánd meg e lelket, amely méltatlan' tűri keservét!»
- 145 Éltét megnyeri könnyeivel, sőt szánjuk a jámbort.

- És maga Priamus az, ki levéteti kézi bilincset
 És a szoros hurkot s szól hozzá nyájas ajakkal:
 «Bárki vagy, elvesztett honosid már vedd ki szivedből;
 Mert a mienk leszel itt, és kérdésemre valót mondj:
 150 Mért készült ez a roppant ló, ki a mestere vajjon?
 És mi a célja? Talán szent emlék vagy hadi szerszám?»
 Szólott. Ekkor amaz, görög ármány s csel kitanultja,
 Békóból szabadult kezeit fel az égre kitérve
 Szólt: «Ti örök lángok, kiket ember sérteni nem mer,
 155 Ti legyetek tanuim, szent oltár, iszonyu pallos,
 Melytől megszöktem s te, szalagköteléke fejemnek,
 Fel szabad énnekem a görögök szent jussait oldnom
 S a népet gyűlölni jogos, kibeszélni világgá
 Titkaikat, már nem kötelez törvénye hazámnak.
 160 Csak tőlem megtartva, te is tartsd meg, mit ígértél,
 Trója, szavam ha igaz s hálám ha busás fizetés lesz.
 Bízalmát a görög mindig Pallasba vetette,
 Hogy célt ér a haduk. De azóta, hogy a kegyeletlen
 Tydides meg a gazságokban mester Ulixes
 165 Őreit a várnak titkon feljutva megölték
 S a végzetszerű Palladiont kiemelve helyéről
 Megragadák a szent szobrot s véres kezük a nagy
 Istennő szüzi pártáját érinteni merte:
 Attól fogva nagyon megapadt hitük a danaoknak,
 170 Törve-törött erejük, Pallas elvonta kegyelmét.
 S nem volt kétes a jel, mellyel kimutatta haragját.
 A táborban alig tették le a szobrot, azonnal
 Szórta a szikrát tágra meredt szeme, sós veríték folyt
 Tagjairól s maga háromszor pattant fel a földről
 175 — Kész csoda mondani! — pajzs a kezén s remegő kelevéze.
 «Vissza a tengeren át, — Calchas jósolja legottan, —
 Argosi fegyvertől meg nem dől Pergamos, amíg
 Új jósjelt nem ad Argos s nem hozzák meg az istent,
 Akit karsu hajón odavittek a tengerek árján.»
 180 S most, hogy a szél szárnyán célul tüzték ki Mykénét,
 Fegyvert s isteneket hozván utitársakul, ismét
 Itt terem a seregük. Calchas így érti a jósjelt.
 A Palládiumért ő általa intve emelték

- E lovat is, bünükért ekkép békítve az istent :
 185 Calchas összerovott szálfákbul azért javasolta
 Ezt a temérdek nagy tömeget fölemelni az égig,
 Hogy be ne húzzátok, hogy a vár kapuján be se férjen,
 S ős hite szárnya alatt ne is oltalmazza a népet.
 Mert ha talán sértné kezetek Pallas adományát,
 190 Végromlás érné Priamust s Priamusnak a népét
 — Istenek, oh inkább neki sujtsátok le fejére! —
 Ellenben, ha saját kezetek viszi városotokba,
 Ázsia nagy haddal maga ront a pelopsi falakra
 És az a mostoha sors unokáink vesztire válik.
- 195 Mindent elhitetett ravasz álnoksága Sinonnak,
 Ármányos csele, csalfa, kisajtoltt könnye megejtett,
 Bárha se Tydides nem vert le, se bajnok Achilles,
 Nem tíz esztendő, sem ezernyi hajónak a hadja.
 Most váratlanul új esemény, sokkalta ijesztőbb,
 200 Tárul elénk és megreszketteti árva szivünket.
 Sors útján kijelölt új papja a tenger urának,
 Láocoon bikaáldozatot mutatott be a parton.
 Hát Tenedosnak tája felől — irtózva beszélem —
 Szörnyü gyűrűkben két kígyó jön a víz sima tükrén,
 205 A habnak neki dől s egyaránt tör a parti fővényre.
 Fölmeredő szügyük és vérszínü taréjuk a vízből
 Messze kiötlík, egyéb részükkel söprik a tengert
 Hátra felé, iszonyú hátuk karikákba csavarva.
 Zúg, tajtékzik a víz és már el is érik a partot,
 210 Szikrázó szemüket vér és tűz lángja előnti
 És sziszegő szájuk' nyaldossa rezegve a nyelvük.
 Elsápadva futunk mind szét. Ők biztos irányban
 Törnek Láocoonra, s előbb két kis fia testét
 Öleli által a kígyópár iszonyú öleléssel
- 215 S a nyomorult tagokat szétmarja legelve a szájuk,
 Majd, amikor fegyvert fog védni szülöttit az apjuk,
 Őt övezik roppant gyűrűikkel s rácsavarodván
 Pikkelyeikkel kétszer is a derekára, nyakára,
 Fölmeredő válluk s fejük ötlik nála magasbra.
- 220 Ő kifeszült karral próbálja letépni csomóit,
 — A papi fejszalagon mirigy és rút vér feketéllik, —

S borzasztó jajokat hangoztat a csillagos édig.
 Így bóg a bika, mely fut az oltártól sebesülten,
 A rámért vak ütést ha nyakával félreütötte.

225 Ekkor a sárkányok tova csúsznak, a várnak eredve
 S a haragos Pallas magas egyházába felérven,
 A szűz lábainál megbúnak a pajzsnak alatta.
 Újabb döbbenet áll a megrendült kebelekre :
 Vallják, Láocoon büneért méltán megadózott,
 230 Aki a szent bálványt így megsértette vasával
 És a gonosz dárdát beledöfte a ló üregébe.
 Mindenek azt zúgják, adjunk neki helyt a falak közt,
 És a nagy istennőt kérleljük.

Bontjuk a kőfalakat, tágítjuk néki az utat.
 235 Mind neki gyürkőznek, lábát görgő kerekekre
 Állítják s a nyakába vetik kender-kötélük.
 Ott gördül falaink közzé fegyvertől vemhesen immár
 A végzetszerű gép ; fiuk és szüzek ünnepi dallal
 Környezik és kötelét érinteni vágy valamennyi.
 240 Az halad és a vár piacára ijesztve begördül.
 Oh homom, Ilium, isteni lak s ti, a dardanidáknak
 Harcba' hires falai ! Küszöbünkön négyszer akadt meg
 És négyszer csördült meg a fegyver méhüregében.
 Vakbuzgón sürgetjük azért, nem ügyelve jelekre
 245 S a gyász-szörnyeteget szentelt várunkba helyezzük.
 Jósajakát most is kinyitá Cassandra, de most sem
 Nyert Trójába' hitelt, mint Phoebus, az isten akarta.
 Mink, boldogtalanok, kik a végső napra viradtunk,
 Ünnepi füzérrel díszítjük templomainkat.

250 Fordul az ég ezalatt, rohan Óceanusbul az éjjel,
 Mély árnyékba borítja az ég sarkát meg a földet
 S myrmidonok cseleit ; lenyugosznak szerte a trószok,
 Fáradt tagjaikat mély álom ölelve borítja.
 És már harcra szerelt gályáin az argosi hadnép
 255 Jött Tenedos mellől csendes fényében a holdnak
 Jól ismert partunkra, midőn a királyi hajóról
 Feltünik a tűzjel, s most védve a mostoha égtől
 A fenyüzárt megnyitja Sinon s kiereszti a lóból
 A bele zárt csapatot. Megnyílik a ló, csak úgy ontja

- 260 Őket a friss levegőre ; vigan szöknek ki belőle
Thessandrus, Sthenelus hadifők meg a szörnyü Ulixes
Csúszva kötélén alá, Thoas és Acamas velük együtt,
Pyrrhus, a Pérides, s őket megelőzve Macháon
És Menelaus s maga a cselnek gyártója, Epeios.
- 265 A várost, melyet eltemetett a bor meg az álom,
Meglepik, őrségét leölik s a nyitott kapun által
Társaikat beeresztve, a két csapat egyesül újra.
Olyan időtáj volt, amikor kezdődik az álom,
A bajos emberi nemre legédesb isten-ajándék.
- 270 Hát ime, nagy-szomorún ott áll álmomban előttem
Hektor alakja, keserves könnyeket ontva, olyankép,
Mint amikor ragadá a fogat, szennyezve a véres
Portól s feldagadott lábán szíj húzva keresztül,
Jaj milyen iszonyu volt! Mily egész' más, mint az a Hektor,
- 275 Aki, mikor hazatért, az Achilles fegyvere földte
Vagy phrygek üszkeivel perzselte az argosi gályát.
Vértől csapzott volt haja, vértől ronda szakállá,
Teste sebekkel rakva, miket hona védelmében
Rajta ütöttek. Én magam is könnyekre fakadva
- 280 Így szólítottam meg az én szomorú szavaimmal :
«Dardaniának fénye, te, Trója bizalma, reménye!
Hol késtél, óh annyira várt Hektor? Mi vidékről
Jössz hozzánk? Így kell most látnunk, ily kimerülten,
A tieid sok gyásza s a város, az emberek annyi
- 285 Sok küzdelme után? Arcod derűjére miért szállt
Ily méltatlan szenny? Mért vagy telerakva sebekkel?»
Nem felel ő, hisz kérdésimre felelni nem ér rá,
Csak szive mélyéből nehezet bűg s szól szomorúan :
«Istennő fia, fuss! Menekülj a láng özönéből!
- 290 Ellenség a falon! Magas ormáról már Trója leomlik.
Priamusért s a honért itt már ez elég! Ha honunkat
Mentheti emberi kéz, ez a kéz megmenti bizonyyal.
Szentségit s honi isteneit rád bízza e város ;
Sorsosid ők legyenek, te keress nekik új hont
- 295 S állítsd fel falait, ha bejártad a tengerek árját.»
Szólt s a szenthelyről a kezébe' kihozza hatalmas
Vesta örök lángját, fejedíszét s isteni szobrát,

- Zűrzavaros jajtól visszhangzik eközben a város,
 És ámbár jó-messze esett Anchises atyámnak
 300 Háza, melyet fák lombja takart, mindegyre világosb
 A csatazaj, s fegyvercsörgés rémítve közelget.
 Álmomból riadok, felhágok a ház tetejére
 S legmagasabb ormán mindenre figyelve megállok.
 Mint ha vetésbe a tűz belekap, szélről tovahajtva,
 305 Avvagy a földet a bérci patak sebes árja sodorja,
 Söpri a szép termést, a barom munkája gyümölcsét,
 Tördeli, tépi a fát; csak bámul a szirt magas ormán
 Hallva zaját s nem sejtve okát a pásztor ijedten.
 Látom a szó hitelét, kitűnik most a görög ármány :
 310 Déiphobus nagy házán már Volcánus erőt vett,
 Romba' hever, sőt Úcalegon, szomszédja is ég már
 És Sigeumnak az öble tüzetől messzire fénylik.
 Harsog a harsonaszó, támad nagy harci üvöltés.
 Kábultan fegyvert ragadok, nem tudva, mi haszna?
 315 Ámde lobog lelkem csapatot tömöríteni csatára
 És vele védni a várt : harag és düh készteti keblem
 És az az eszme : a harc mezején elhullni dicsőség.
 Ím' az achívak elől menekül Othrys fia, Panthus,
 Phoebus várbeli papja felém, hurcolva legyőzött
 320 Isteneit szentségeivel s apró unokáját,
 Eszeveszetten futva rohan házunk küszöbéhez.
 «Panthus, a vár elesett? Most honnan védjük a várost?»
 Még ki se mondtam a szót, ő így felel arra zokogva :
 «Itt van a végső nap, melyet immár nem kerülünk el.
 325 *Voltunk* trójaiak, *volt* Ilium! Oh oda fényes
 Harci dicsőségünk : Argosba vivé a kegyetlen
 Juppiter azt; görögök birják s tűz emészti a várost.
 Ott mered a várnak piacán az a rettenetes ló,
 Ontja ki harcosait s ujjongva Sinon hajigálja
 330 Üszkeit. Ott a kitért kapukon beözönlenek a nép
 Ezrei, amennyit kibocsátott harcra Mykéne ;
 Szembe szegezve vasuk' mások pedig a szoros utak
 Járatit állják el, meredő kardjuk hegye villog
 Készen ölésre ; alig próbálnak vívni az első
 335 Örök a várkapunál, vakon a harenak neki menve.

- Othryadés e szavára betelvén égi erővel
 Láng s fegyver közzé rohanok, hova hív vad Erínys,
 A nyüzsgő tömegek s egeket verdesve a lárma.
 Mint haditárs közeleg Rípheus s a csatába kiváló
- 340 Épytus, és jön a hold fényébe' Dymas Hypanisszal
 S hozzánk csatlakozik Mygdonnak a sarja, Coroebus.
 Ép a napokba' hozá közzénk őt mostoha sorsa,
 Mert Cassandra iránt gyulladt örült szerelemre,
 Hogy vőként Priamust s népét megvédni segítsen.
- 345 A boldogtalan, intelmét mért nem fogadá meg
 Jós mátkájának ...?
 Láttam bár, hogy kész viadalra kiszállni csapatjuk,
 Még buzdítom is: «Oh, daliák, ti hiába vitézek!
 Most ha ti elszántan végső próbára kívántok
- 350 Szállni velem, — hogyan áll az ügyünk, kiki látja.
 Isteneink, akik által ez ország állt, odahagyták
 Szent helyüket s oltáraikat; megvédni az égő
 Várost hogy tudnók? Haljunk meg a harcba rohanva.
 Üdve a győzöttnek csak ez egy: sohse bízni az üdvben.»
- 355 Igy szítám elszánt dühüket. Mint a sűrű ködben
 Farkasok indulnak zsákmányra, ha vak dühe hajtja
 A kinos éhségnek, amíg a kölykeik otthon
 Száraz gégével várják: akkép rohanunk mi
 Fegyveren, ellenen át bizonyos vesztünkbe, szívébe
- 360 A városnak: az éj bús szárnya röpösve borúl ránk.
 Ki tudná gyászát, iszonyát rajzolni ez éjnek,
 És ki e küzdelmes bajt megkönnyezni eléggé?
 Porban az ős város, mely uralgott hosszú időkön,
 Utcán, házban, a mennybeliek szentelt küszöbén is
- 365 Szerte a földre terül gyámoltalanul a sok ember.
 S nem csak a trójaiak bünhödnek vérük-omolva,
 Olykor a bátor szív a legyőzöttekben is ébred
 S hullanak a győztes görögök. Mindenfele csak gyász,
 Mindenhol remegés, a halálnak ezernyi alakja.
- 370 Első Androgeos, aki jónagy achív csapat élén
 Szemközt jó mivelünk s vélvén, hogy társai volnánk,
 Megszólít, a valót nem tudva, e nyájas igékkel:
 «Gyorsan előre, fiúk! Hol tudtatok ennyire késni?

- Széltibe' dűlják már és fosztják mások az égő
 375 Tróját; és ti csak ép' most jöttök a karsu hajókról?»
 Szólt, de legott (nem elég biztos volt néki a válasz)
 Észrevevé, hogy az ellenség közepébe jutott most;
 Meghökken s elfojtva szavát, hüledezve megállott.
 Mint ki bozótok közt jár és véletlenül ottan
 380 Egy kígyóra tapos, hátrál reszketve, amíg az
 Ellene mérges főt emelint s kékes nyaka duzzad:
 Ép' úgy Androgeos láttunkra remegve odébb állt.
 Rajtuk ütünk, sűrűn bekerítjük fegyvereinkkel
 S a megijedt, ama helyt járatlan népet a kardunk
 385 Mind öli, vágja: szerencse kíséri először a munkánk'.
 Újjong a sikeren s neki buzdul az ifju Coroebus:
 «Merre az üdvre utunk' a szerencse mutatja, barátim,
 — Úgymond, — és ahol arca reánk mosolyog, mi kövessük!
 Rajta, cseréljük el a pajzsunk', jeleink' az övékkel.
 390 Csel vagy hősi erő, ellenségnél ki kutatja?
 Fegyvert ők maguk adnak.» — Ekép szól s Androgeosnak
 Lótarajos sisakát és ékes címerü pajzsát .
 Ölti fel és derekát felövedzi az argosi karddal.
 Példáját vígan követik Ripheus, Dymas és a
 395 Többiek, a leszedett zsákmányt kiki ölti magára.
 A görögök közzé vegyülünk, de nem a mi javunkra;
 Sok véres harcot küzdünk övéjük az éji homályban
 És számos görögöt küldünk le az orcusi honba;
 Szétfutnak sokan, a gályákhoz véve az utjuk',
 400 Biztos révbe, de van, ki csufos pulyasággal az órjás
 Lóba rohan s meghúzza magát ismert üregében.
 Hajh, bizakodni mit ér kegye nélkül a mennybelieknek?
 Ime Minervának szent házából Priamusnak
 Lányát, Cassandrát hurcolják fűrtje-ziláltan;
 405 Lángba borúlt szemeit hijjában emelte az égre,
 Csak szemeit, mert gyöngé kezét gátolta bilincse.
 Nem türi e látványt a dühödt elméjü Coroebus,
 Ment a csapat közzé, elszánva magát a halálra.
 Mind a nyomába' vagyunk s rohanunk sűrű fegyvereinkkel.
 410 Itt legelőször is a mieink nyilzápora hull ránk
 A templom tetejéről, gyászosan omlik a sok vér:

- És ezt a kicserélt tarajok meg a pajzsok okozták.
 Akkor az elragadott szűzet fájlalva, haraggal
 Mindünnen ránk ront az achív, Aias, a kemény hős,
 415 Atreus két fia és a dolopsok egész sokasága :
 Mint forgószelemben, mikor összecsap innen-amonnan
 A Zephyrus, Notus és a keletről előparipázó
 Eurus, zúg a vadon bele s tajtékos szigonyával
 Néreus a tenger vizeit feldúlja fenéig.
 420 Még azok is, kiket a borus éji homályba' cselünkkel
 Szétugrasztva egész városban szertezavartunk,
 Megjönnek s legelőbb veszik észre hazug mezeinket,
 Pajzsunkat s nyelvünk idegen hangzásu beszédjét.
 Nagy sokaságuk erőt vesz nyomba' ; Coroebus az első,
 425 Kit Peneleusnak a jobbja elejt a harcok Athéna
 Oltáránál ; és elesik Ripheus, ki a trószok
 Közt legigazb ember, legméltányosb vala mindig
 — Isteninek máskép tetszett — Hypanis, Dymas elhull
 430 Társai fegyveritől ; Panthus, téged sem ovott meg
 A te kegyes lelked, sem Apollónak papi dísze!
 Hamvai Trójának s enyimek lángsirja, ti vagytok
 A tanuk, én, amidőn elhulltatok, a veszedelmet
 Nem kerülém s ha a sors úgy hozza, görög kezek által
 435 Méltó voltam elesni ! Hamar széjjelszakadunk most,
 Iphitus és Pelias marad, Iphitus, akit a kor nyom,
 S elnehezült Pelias is Ulixes-ütötte sebetől.
 A csatazaj Priamus házához szólít azonnal.
 Ott szörnyű viadalra találunk, mintha egyébütt
 Harc sem volna s egész városban senki se veszne,
 440 Akként tombol a vész, az achív úgy ront a tetőkre
 S a háznak küszöbét megszállják pajzsfődelekkel.
 Létrák csüggnek a kőfalon, ajtók szárnya tövében
 Másznak a lábtóknak fokain, baljukkal a pajzsot
 Tártják védelmül, fogdossák jobbal a párkányt.
 445 Küzdenek a Dardanidák, mind döntögetik le a házak
 Tornyait és ormát ; hogy látják végüket, ilyen
 Fegyverrel védik magukat révén a halálnak ;
 Eldődink aranyos díszét, sok drága gerendát
 Döntnek alá, más rész vont karddal a ház folyosóját

- 450 Szállta meg, a palotát megvédeni sűrű csapatban.
Mink neki buzdúlunk, hogy védjük urunk palotáját
S adjunk lankadozó feleinknek erős segedelmet.
Egy küszöbön s ajtón át titkos közlekedés volt
A fejedelmi lakások közt, elrejtve szemektől
- 455 Hátral : azon, míg állt Priamusnak uralma, gyakorta
Járt a szegény nő, Andromaché egyedül az ipához,
És átvitte nagyapjához kicsiny Astyanaxát.
Itt hálok fel a ház tetejének az ormira, honnan
Hasztalanul hajigálta szegény trósz a lövedéket.
- 460 Egy torony állt az orom széléről az égnek emelten,
Honnan egész Tróját lehetett szemlélni, Achája
Gályahadát, e szokott látványt és tábora helyét.
Néki feszítve vasunk, hol a legfelső emeletnek
Kapcsai engedtek, magas ormáról leszakítva
- 465 Döntjük a mélybe ; alázuhan az rémes ropogással
S ráborul a danaok széles csapata szakadva.
Új sorok állnak elő pótlásul s nem szűnik a kő
S más lövedékek zápora sem . . .
- Ép' a bejáratnak küszöbén Pyrrhus tör előre, ragyogva
- 470 Fegyvere s érc meze fényétől, diadalmas örömmel.
Illyen a kígyó, mely mérges füveket lelegelve
Duzzadtan kitelelt a fagyos hantoknak alatta ;
Most vedlett bőrrel megújult, ragyog ifju diszében,
Fényes hátát úgy hempergeti, keblet emelvén
- 475 Úgy mered a napnak hármashegyü nyelve rezegve.
Véle a nagy Periphás és Automedón, az Achilles
Lóhajtó csatlósa, meg ifjú népe Scyrusnak
Törtet elő ; tüzes üszkeiket hányják a tetőkre.
Ő maga jó legelő, kettős csatabárdot emelve
- 480 Áttöri a küszöböt, sarkából tépi az ércet,
Ajtót s félfáit szétvagdalván, beszakítja
A tölgy szárnyakat és tátongó rést üt a bárdal.
Táru a belső ház, termék hosszú sora nyílik,
Feltáru Priamus s a nagy ősök dús palotája,
- 485 És küszöbén ott látja hadát a fegyvereseknek ;
Hangos a belső ház keserű jajtól, zokogástól,
Asszonyi sírástól visszhangzik az oszlopos udvar,

- Felhat zűrzavaros lármájuk a csillagos égig.
 Tágas termeken át nők serge futos riadozva,
 490 Ajtóféltre borúl és csókjaival telehinti.
 Apja hatalmával tör Pyrrhus előre, nem állhat
 Ellent néki se zár, sem az őrség; enged az ajtó
 A kosütéseknek,¹ sarkukból törnek a szárnyak.
 Útat bont az erő, betör a görög és kaszabolja,
 495 Akit szembe talál s előzőnli a házat egészen;
 Nem rohan így a folyam, ha kiöntve a régi mederből
 Árjaival tova zúg s az erős töltésen erőt vesz,
 Törtet a síkra dühöngve, ragadja magával a nyáját
 Aklostúl a mezőn. Vérben gázolni szememmel
 500 Láttam Neoptolemust küszöbünkön az Atridákkal,
 És láttam Hecubát a száz menyivel, Priamost is,
 Ahogy a szent oltári tüzet szennyezte be vére.
 Ötven hálólház, unokáknak büszke reménye,
 Drága sok ajtószárny, tele prédált barbar arannyal
 505 Porba' hever; hol a tűz nem dül, az achívak uralgnak.
 Kívánod netalán Priamusnak hallani sorsát?
 Látván a város vesztét, palotája kidöntött
 Ajtait és sok terme során ott dűlni az ellent,
 A koros agg remegő vállára csatolja szokatlan
 510 Vértjét hasztalanúl, felövedzi hiában a kardot
 És elszánva halálra, beront a görög sokaságba.
 A háznak küszöbén, szabad égne alatta nagy oltár
 Állott és fölibé hajlott egy régi babérfa,
 A ház isteneit lombárnyékával ölelve.
 515 Itt oltár körül ült Hekabé s a leányi, hiába!
 — Ilyenek a lecsapó, zord fergeteg-üzte galambok —
 S mennybeliek szobrát ott sűrű csoportban ölelték.
 Ifjui fegyverében Priamust hogy látja, kiáltoz:
 «Oh te szegény férjem, milyen örült gondolat az, mely
 520 Fegyverkezned késztet ekép? hova, merre rohannál?
 Oh nem ilyen védőt kíván, nem ilyen segedelmet
 Most az idő; nem, bár maga voln' is Hektorom itten.
 Jöjj ide csak te hamar! Megvéd mindönket az oltár,

¹ A faltörő kosoknak.

Vagy halj meg mivelünk!» Így szólt és nyomba' magához

525 Vonja az agg embert s a szenthelyen ád neki ülést.

De ime Pyrrhus kardja elől Priamosfi Polites

Fut sebesülten a fegyver, az ellenség közepette

Hosszú csarnokokon s kiürített termeken által.

Üldözi nagy garral Pyrrhus, fenyegetve halállal,

530 És már-már keze éri, belé üti fegyvere élet.

Végre, midőn odaért a szülői szemeknek elébe,

Összerogy és bő vére omolva lehelli ki lelkét.

Most Priamus, noha már a halálnak karja ölelte,

Nem fékezte szavát, nem tartóztatta haragját :

535 «Oh, ha e gázságot meglátni van égben igazság,

, Akkor e rettenetes bünödért — nagy hangon üvölti —

Adjanak isteneink hálát méltó jutalommal

Néked, amért a fiam vesztét láttattad e szemmel

S rút öldökléssel szennyezted az atyai arcot.

540 Bezzeg Achilles, akit hazugúl mondasz te atyádnak,

Nem bánt így Priamusszal, az ellennel, de pirulva

Megtisztelte az esdekelőt, tetemét a kimultnak

Sírjának megadá s engem váramba bocsátott.»

Szólt az öreg s kiveté kopiáját gyöngé kezével ;

545 Bágyadt sujtását a rekedt érc visszaütötte,

S ott függött meddön a paizs púpjába furódva.

Szólt Pyrrhus : «Csak eredj és vidd meg a hírt az apámnak,

A Pélidának s ne feledd elmondani néki

Ádáz tettemet, sem Pyrrhusa elfajulását.

550 Most halj meg!» — Szólt s a remegőt odavonja az oltár

Lábához s hogy megcsúszik vérebe' fiának,

Balja hajába ragad, jobbával rántja ki kardja

Fényes pengéjét és markolatig belemártja.

Ez Priamosnak a sorsa, ekép ragadá el a végzet

555 Őt, miután Tróját lángokban látta, ledőlve

Várfalait, hajdan sok nép s föld büszke királya,

Ázsia főura. Ott fekszik nagy törzse a parton,

A leszakított fő név nélküli csonka tetemmel.

Csak most szállt meg egész iszonyával a borzalom engem.

560 Megrémültem, az édes atyám ötlött az eszembe,

Látván szörnyü sebében az egykoru ősz fejedelmet

- A lelkét kilehellni ; eszembe az elhagyatott nő,
 Creusa, szegény, feldúlt házam s a kisdéd Iúlus.
 Hátratekintek, vajh mily erő van még körülöttem?
- 565 Mind odahagyta már, kimerült testük' levetették
 Földre avagy kétségbeesetten a tűzbe rohantak.
 Már egyedül vagyok ott s meglátom Vesta lakának
 Csendes rejtékiben hogyan ül lappangva Heléna ;
 A tűzvésznek a lángja elég fényt hint az utamra,
- 570 Két szememet míg mindeneken jártatva bolyongok.
 Pergamus estéért rettegve a trójai népet,
 A görögök boszuját és megcsalt férje haragját,
 Ő, egyaránt a saját hona s Trója gyűlölt furiája,
 A templomba szökött s ott ült oltára tövében.
- 575 Lelkem lángba borult ; megszáll a düh, hogy boszut álljak
 Porba tiport honomért s bűnösen büntessem a bűnét.
 «Ez láthassa megint Spártát, meg az ősi Mykénét
 Büntetlen' s mint egy diadalmas büszke királynő,
 Lássa urát, házát, szüleit meg a gyermekit újra?
- 580 Trójai rablányok, phryg szolgák népe kövesse?
 Ám Priamust hadd ölje acél, Tróját tűz eméssze?
 Annyiszor izzadjon vért Dardaniának a partja?
 Nem, soha! Bár asszonyt büntetni nem oly hires érdem,
 És az eképen nyert diadalban semmi dicsőség,
- 585 Dicsérnek mégis, hogy előltem a gazt, aki méltó
 Ily lakolásra, s öröm, ha szívem bétölti a bosszú
 Lángja s enyéimnek porait megbékíti kardom.»
 Így háborgottam s őrzöngve rohantam előre,
 Amikor oly fényben, mint még soha, megjelen édes
- 590 Drága szülém s ragyogott szép-tiszta sugárral az éjben,
 Istennőnek vallva magát, oly szép alak, oly nagy,
 Mint az egekbe' lakók látják, s érintve a jobbom
 Feltartóztat, ekép szólván rózsás ajakával:
 «Mekkora fájdalom az, fiam, amely e vad dühre készítet?
- 595 Mért őrzöngsz? Szerető gondod hova tűnt el irántunk?
 Nem nézed meg előbb, hol hagyta atyádat, a kortól
 Hajlott Anchisest? Creusád, a te hitvesed él-e?
 S gyermeked, Ascanius? Körülöttük achív csapatoknak
 Rajja tolong, s ha nekem nincs rájuk gondom, ezóta

- 600 Már vagy a láng vagy a kardnak az éle ragadja el őket.
 Oh nem e gyűlölt arc, a lakón Helenának az arca,
 És a bűnös Páris, hanem ádáz isteni bosszu
 Dúlja a dús kincset s az dönti le Trója tetőit.
 Nézz körül — a ködöt, amely most bénítja halandó
- 605 Látásod s nedves fátylát kiteríti körülted —
 Szétozslatja kezem — te ne félj, hallgasd meg anyádnak
 Intelmét és el ne mulaszd megtenni parancsát ;
 Itt, ahol e szétszórt falakat látod s a kövekről
 Földre tepert köveket, meg a port füsttel kavarogva,
- 610 Neptúnus rendíti falát ¹ iszonyú szigonyával
 Fundámentomiból s az egész várost fenekestül
 Felforgatja. Im' ott Júnó, a kegyetlen, a Skaii
 Nagy kapu őre gyanánt hadi mezben hívja vitézlő
 Társcsapatát a hajókról.
- 615 Nézd, Pallas Trítónia mint ül a várhegyi ormon,
 Hogy' ragyog ott fényes felhőben a gorgoni fővel.
 És az Atyánk maga ád diadalmas erőt a görögnek,
 Dardanok ellen az isteneket maga kelti csatára.
 Fuss mielőbb, fiam és vess véget a küzdelmeknek.
- 620 Nem hagylak sehol el, küszöbéhez viszlek atyádnak.»
 Szól s elrejtí magát sűrű árnyékában az éjnek.
 Feltűnik a sok szörnyű alak, Trójára haragvó
 Isteni nagy hatalom.
 Ekkor látszott csak, hogy omol hamvába egészen
- 625 Ilium és hogy dől neptúnusi Trója tövestül ;
 Földmivesek valamint sűrű fejszeapással akarnak
 Egy ős gyertyánfát versengve kidönteni a hegy
 Legmagasabb ormán ; dacol az fenyegetve sokáig
 S ingadozó koronáját lengeti a sok ütéstől,
- 630 Míg végtére utolsót nyög meggyőzve sebekről
 S a béréről leszakadva tövestül a mélybe leomlik.
 Most lemegyek, s isten vezetése alatt menekülök
 Lángokon, ellenen át, engednek a lángok, a kopják.
 Már mikor édes atyám küszöbéhez elértem, az ősi
- 635 Házhoz, atyám, kit először vágytam vinni magammal

¹ Trója kőfalát maga Neptunus emelte volt.

- A bércek magasára, s akit legelőbb keresék föl,
Élni tovább nem akar s eltűnni a számkivetést is
Trója ledőlte után. «Ti, akikben az ifjui vérnek
Élte pezseg — szólt — s nincs csorbátok az ősi erőben,
640 Fussatok ám ti tovább.
Nékem a mennybeliek, ha kívánták volna, hogy éljek,
Megtartották voln' e helyet. Nekem untig elég volt
Látnom ez egy romlást s túlélnem a város elestét.
Igy, oh így kiterítve, bucsúzzatok el tetememtől.
645 Meglelem én a halált egyedül ; lesz ott, aki megszán
S fölszedi a zsákmányt. Én megleszek úgy temetetlen.
Úgy is gyűlöl az Ég s tengек, föld terhe, azóta,
Hogy villáma szelét fúvalla reám s a tüzével
Érintett a föld fejedelme, az istenek atyja.»
650 Illyeneket mondott és állt földhöz cövekelve.
Ámde mi, könnyeket ontva, magam s éltemnek a társa,
Creusa meg Ascanius s az egész ház kéri, ne döntsön
Mindent romba magával, a halvégzetre sietve.
Nem hajol, egy helyben marad, egy akaratba' lekötve.
655 Ismét harcra kelek, nyomorult s meghalni kívánok.
Micsoda más bölcс terv, mi szerencse mutatkozik itt már?
Hogy vélhetted, atyám, hogy nélküled útnak eredjek?
Atyai szádon ilyen bűnös íge hogy is jöhetett ki?
E nagy városból ha az Ég semmit se hagy épen,
660 Végső szándokod ez s örömöd, ha magad s a tiéid
Trójjával pusztúlnak : e végnek az ajtaja nyitva!
Itt lesz majd Pyrrhus Priamusnak vérpatakából,
Ki fiut apja előtt s oltárnál vágja le apját.
Oh, jaj, istenanyám csak azért ragadál ki a tűzből,
665 A nyílzáporból, hogy az ellent a mi lakunkban,
Ascaniust meg az édes atyám s Creusát velük együtt
Egymás vérében holtan fetrengeni lássam?
Rajta, fiúk, fegyvert! Győzöttek, szólit a végnap.
Hadd török a danaokra, had' újítsam meg a harcot ;
670 Nem mindnyájunk pusztul el itt e napon boszulatlan!
Erre megint fegyvert ragadok, balkézre felöltöm
Pajzsomat és rohanok kifelé indulva lakomból.
Hát im' a küszöbön jó szembe velem feleségem

S térdem ölelve a kis Júlust atyjához emelte.

- 675 «Oh ha te veszni rohansz, vigy minket a bajba magaddal,
 És ha van a fegyverbe' hadértően bizodalmad,
 Házunkat véd meg legelőbb. Kire jusson e gyermek,
 Édes atyád, s a tiednek mondott egykori hitves?»
 Így rebeg és az egész ház visszhangozza siralmát,
 680 Amikor egyszeriben hallatlan nagy csoda támad :
 Mert kezeink közepett, a bús szülők szeme-láttán
 A kis Iúlusnak feje búbjáról ragyogólag
 Tűznyelv hint sugarat, nyalogatja selyem haja fürtit,
 Nyalja halántékát, ártalmatlan' simogatva.
 685 Rémülten futosunk s majd rázzuk a lángot a hajból,
 Majd meg a szent tüzeket vízzel próbáljuk eloltni.
 De Anchises atyánk, a csillagos égre tekintve,
 Szólt és két karját az egekhez emelte vidáman :
 «Juppiter, oh mindentehető, ha imánkra megindulsz,
 690 Csak most nézz le reánk s ha kegyesség érdemes arra,
 Adj segedelmet, atyánk s eme jósjelt tedd bizonyossá!»
 Még ki se mondta szavát az öreg, megdördül a mennybolt
 Hirtelenül balról s egy csillag fut le az égről
 Hosszu, nagy üstökivel, nagy fénnel az éji homályban
 695 Házunk orma fölött miután lefutott a magasból,
 Ida-hegy erdeiben láttuk fényét tovatűnni
 S láttuk az útvonalát ; mert hosszú barázda jelölte
 Fényesen és kéntől füstölgtek a tájak utána.
 Most meggyőzve atyám s fölemelve fejét, az egeknek
 700 Istenihez fordul s szent csillagukat megimádja :
 «Nem, nem késlekedem, megyek ím', valamerre vezettek,
 Isteneink, védjétek a házamat és unokámat.
 Ti adtátok e jelt, oltalmatok őrizi Tróját.
 Engedek, íme, fiam s bármerre kísérlek utadban.»
 705 Így szólt s a falon át már hallik a tűz ropogása,
 Lángjait a tűzvész közelebb hömpölygeti hozzánk.
 «Rajta csak, édes atyám, jöjj hát ide s űlj a nyakamba :
 Fölveszem e terhet szívesen, nem lankad a vállam.
 Bárhogy üt is ki a sors, egy lesz s közös a veszedelmünk
 710 És közös üdvünk is. Mellettem jöjjön Iúlus
 És nőm messzebről nyomomat vígyázva kövesse

- Most aztán ti ügyeljeteK a szavaimra, cselédim!
 Trójából kimenet halom áll s Ceres elhagyatott, ős
 Temploma és egy vén ciprusfa közelben, amelyet
 715 Megkíméltek olyan nagy időn át jámbor apáink.
 Eltérő utakon mindnyájan e helyre törekszünk.
 Szentséginket vedd te, apám, honi isteneinkkel;
 Énnekem, akit a harci tusának szennyez a vére,
 Nem szabad érintnem, míg tiszta pataknak az árja
 720 Meg nem tisztított.»
- Szólvá, ruhát boritok széles vállamra legottan
 Sárga oroszlánbőrt a nyakamba kerítve lehajlok
 S fölveszem a terhet. Jobbomba fogódzik Iúlus
 S apja után pici lábainak léptét szaporázza,
 725 És hátrább jön a nőm. Haladunk árnyán az utaknak;
 Engemet, akit előbb a nyílzápor sem ijesztett,
 Sem pedig a szemközt rohanó görögök hadisorja,
 Most minden szellő rémít, minden nesz ijesztget
 Féltve kíséretemet, valamint vállamnak a terhét.
- 730 És már a kapuhoz közeledtem, hittem, a baj már
 Elhárult: egyszerre fülem sűrű lábdobogásnak
 Kapja meg a zaja, s édes atyám a homályba' kutatva,
 «Rajta — kiáltja — fiam, fuss, oh fuss: már közelednek.
 Látom a fényes acélt meg a pajzsoknak ragyogását.»
- 735 Nem tudom, itt valamely haragos mennybéli eszemtől
 Megfosztotta zavart fejemet. Mert míg menekülve
 Gyorsan félreacsapok s járatlan utakra vetődöm,
 Jaj nekem, elragadá a végzet drága Creusám.
 Hátra maradt-e vagy eltévedt, kimerülve leült-e,
 740 Nem tudom; őt azután a szemem többé sohse látta.
 Hátra se néztem előbb s nem is ötlött addig eszembe,
 Míg csak az ősi Ceres-templom dombjára nem értünk.
 Ott ahogy egybegyülünk, ő volt egyedül, ki hiányzott,
 Társait és férjét s a szülöttét buba borítva.
- 745 Esztelenül kit nem vádoltam az égben, a földön?
 Hol van a porba tiport városba' nagyobb keserűség?
 Ascaniust, Anchises atyát honi isteneinkkel
 Bajtársimra bízom s elrejttem a völgynek ölében;
 Én magam a városba futok fegyverrel övezve,

- 750 Elszántan megújítani veszélyt, Tróját kikutatni
S újlag életemet minden kockára kitenni.
Mindjárt a falakig hatolok s a sötét kapuszárnyhoz,
Ahol előbb kijövék, vizsgálom visszamenőleg
A megtett nyomokat szemeimmal az éji sötétben.
- 755 Borzalom itt és ott, borzalmas a csend maga szintén.
Majd haza nézek, hátha talán megtért oda, hátha?
Ellepték már a danaok, s az övék az egész ház.
Már az emésztő tűz, hömpölygve a szélbe', lakomnak
Ormira hág, már felcsap a láng, égig hat a tűz-ár;
- 760 Mégyek s fölkeresem Priamus házát meg a várat.
És az üres csarnokban, a Juno szenthelyin immár
A kiszemelt örök, Phoenix s a kegyetlen Ulixes
Ott őrizgették, oda hordták szenthelyeinknek
Lángok elől kiragadt kincsét, a sok isteni asztalt,
- 765 Sok szinarany vödröt, zsákmányolt drága ruhákat
Össze-halomba. Fiúk s remegő nők hosszú sorokban
Állanak ott körülötte.
Sőt szavam is mertem hallatni az éji sötétben :
Uccákat telezúg lármám, keseregve kiáltom
- 770 Creusát, újra meg újra nevén hivatgatva, hiába
Míg keresem s az egész várost tombolva bejárom,
Hát a szemembe tűnik boldogtalan árnya szegénynek,
Drága Creusámnak, de magasb, mint máskor alakja.
Elhülök, a hajam égre mered, szó ajkamon elhal.
- 775 Ő megszólít s így enyhíti szavával a búmat :
«Oh én drága uram, mért engeded át magad ekkép
A búnak? Nem esett ez az isteni végezet ellen.
Nem viheted Creusát utitársadul innen, e földről:
Ezt nem tűri a sors, sem Olympus nagy fejedelme.
- 780 Hosszú számkivetés vár rád, nagy tengerek árja,
Míglen Hesperiat éred, hol a lyd Tiberisnek
Árja szelíden foly termékeny földeken által.
Ott vídám jóllét, uralom vár és fejedelmi
Hitves; azért ne sirasd többé szeretett Creusádat.
- 785 Nem lát gőgös myrmidonok, dolopok hona engem,
Nem fogom a görög asszonyokat, mint szolgál, uralni
Én a dardani nő, menyé Vénusnak.

- Engem e tájon tart akaratja nagy istenanyánknak.
Boldogul élj s mindenha szeresd a mi drága fiúkat.»
790 Szólt s amig én sirtám s vele több szót váltani vágytam,
Eltűnván tova szállt s a híg levegőben eloszlott.
Háromszor próbálta nyakát karom általölelni,
Háromszor kisuhant kezeimből szellemalakja
Könnyű szellőként, röpülő álomnak a mása.
795 Most, hogy az éj elmúlt, bajtársaimat keresem meg.
Új uti-társakból ott nem kis bámulatomra
Nagy tömeget lelek : emberek, asszonyok együtt,
Számkivetésbe menő ifjak : sajnálni való nép.
Körbe tolongtak egész lelkükből futni ohajtva,
800 S vélem kis vagyonukkal a nagy tengerre kiszállni.
Ida magas csúcsán most tűnt fel a hajnali csillag,
Meghozván a napot ; görögök megszállva elállták
Már a kapuk küszöbét ; nincs semmi segélyre kilátás.
Engedtem s fölvéve atyám' a hegyeknek eredtem.

Vergilius után latinból

CSENGERY JÁNOS.

ANGOL KÖNYV TISZA ISTVÁNROL.

George A. Birmingham, ir származású protestans pap, két évet töltött Magyarországon. Nyiltszemű megfigyelését *A wayfarer in Hungary* c. könyvében hozta nyilvánosságra. Ebben jellemzi Tisza Istvánt is röviden és találón. Érdeemesnek és érdekesnek találjuk e jellemrajz közlését, amint itt következik.

Kálvinista és arisztokrata volt. Hitének szilárd erejét és fájának törhetetlen büszkeségét egyesítette magában gróf Tisza István.

«Ennek így kellett lenni!» Mondják, ezek voltak utolsó szavai, az utolsó szavak, amelyeket szobája padlóján fekve, gyilkosok golyójától átjárva kiejtett.

«E helyett nemsokára talán köveket dobnak rám.» Ez volt ítélete a népszerűség értékéről, életének abban az egy órájában, amikor a tömeg éljenezte őt, s az emberek a lelkesedéstől megittasulva virágokat dobáltak kocsijába.

Férfi, hű és igaz, hozzáférhetetlen, mindvégig szeplőtlen becsületű. A népszerűség, s minden ezzel járó előnyök hidegen hagyták; gróf Tisza az volt, amit a világ már csaknem megszűnt bámulni: gentleman. Ha ezt a címet definiálni kellene, arra a férfira, aki ezt kiérdemelte, idézni lehetne a 15. zsoltár szavait, oda illenének Tisza sírjára sírfeliratnak:

«Aki tökéletességben jár, igazságot cselekszik, és igazat szól az ő szívében.

Nem rágalmaz nyelvével, nem szerez gyalázatot rokonainak. . . . Aki kárára esküszik és meg nem változtatja.

Pénzét nem adja uzsorára és nem vesz el ajándékot az ártatlan ellen.

Aki ezeket cselekszi, nem rendül meg soha, örökké.»

De Tisza elbukott — különben ez a zsoltár egy vers kivételével hű leírása lenne neki.

Tisza nem félt attól, hogy egyedül legyen. Nagyon kevés, főleg a vezető emberek közül nagyon kevés az, aki olyan közömbös a tömeg ítéletével szemben, mint ő volt. Ez annyira mindegy volt

előtte, hogy még akkor sem ereszkedett le annyira, hogy magyarázatokat adjon, mikor ezek a magyarázatok őt magát mentették volna meg. Kevés barátja volt, bizalmasa alig. Talán a hite volt az, amelyből ezt a különleges erőt merítette. A kálvinista lélek, amely egyenest Istenhez folyamodik, s egyedül van Istennel. Az az ember, akinek életét ez a felfogás irányítja, nem fél attól, hogy félre fogják érteni vagy meg fogják gyűlölni. Az ilyen ember nem fog a más barátságáért könyörögni, vagy baráti támogatást keresni. Elég neki, ha a saját szívében érzi, hogy igaza van.

Gróf Tisza István követte atyját a miniszterelnöki székben, a háború előtt. Ezt a hivatalát megtartotta a háború alatt, egészen Ferenc József király haláláig, amikor aztán felmentetett. Attól a királytól, akinek nagy miniszterei vannak, bizonyosfokú nagyság kívántatik meg, és Károly király, bár szeretetreméltó és szerencsétlen volt, nem volt elég nagy ember ahhoz, hogy egy olyan nagy ember szolgálja, mint Tisza.

A Tisza-család ahhoz a nemes középosztályhoz (gentry) tartozik, amely egyrészt élesen el van különítve a főrangúaktól, másrészt a polgári osztálytól is. Nem felel meg a ma Angliában létező és ilyennek ösmert osztályok egyikének sem; de én azt képelem, hogy a régi XVIII. századbéli Tory-párti nemes urak voltak hasonló forma emberek és körülbelül hasonló volt pozíciójuk is. Egyfelől itt volt a Hannover-házból való uralkodó és a nagy, uralkodó hatalmas Whig-családok, másfelől egy gyakorlati érzékű középosztály, hatalomért és pozícióért küzdve. Épp úgy, mint ezek a fél-Jakobita urak, a magyar nemesek is elég okosak voltak beleilleszkedni helyzetükbe. Az angol nemes ugyan felköszöntőt mond Isten kegyelméből való királyára, — de egypár erőfeszítés után rájön, hogy ostobaság küzdeni érte. A magyar urak mind hazafias érzésűek voltak, szabadságra vágyva, Ausztriát gyűlölve; de eléggé felfogták, hogy az Ausztriára való támaszkodás nélkül a túlnyomó nemzetiségekkel szemben nem tudják megőrizni saját hazájukat. A Tisza-család tagjai Kossuthtal együtt harcoltak a szabadságharcban, s jól megtanulták feladatukat. Tisza Kálmán és István Ferenc Józsefnek meghitt emberei voltak, sőt István a király szeretetének is részese volt.

A magyar nemesek a XVIII. századbéli angol nemeseknél sokkal teljesebb mértékben urai voltak birtokuknak. Teljhatalmukat birtokaik s jobbágyaik felett talán az összes európai államok között a legtovább megőrizték. A nép között éltek, kevésbé elegyedve bele a városi életbe, csak ritkán, mikor Bécsbe az udvarhoz mentek. Az irodalom és művészet iránt majdnem közönyösek voltak,

és ahhoz, hogy egymást megszólják, túlságosan büszkék. A városi és udvari étellel szemben erős ellenszenvvel viseltettek. Szerették — és ez megint rokonvonás az angolokkal — a sportot, a sportnak minden ágát. Azok közé tartoztak, akik sokat vannak szabad levegőn, élvezik a szabadban való mozgást, jó lovasok, jó vívók és jó vadászok.

Ebből a nemesi osztályból származott gróf Tisza István. Családjának ősi birtoka ott volt Magyarország keleti részén, közel az erdélyi határhoz. Az országnak ez a része mindig nagy erőssége volt a kálvinizmusnak, ez a hit nagyon el volt terjedve különösen a nemesi családok között. Felekezeti kérdések sohasem mérgesedtek el Magyarországon. Katholikusok és kálvinisták mindig képesek voltak s képesek ma is a kölcsönös tisztelet, és kölcsönös megértés alapján a legjobb lábon élni egymással. És közösen büszkék arra, hogy Európa egy államában sincsen olyan teljes vallási türelmesség, mint Magyarországon, ahol a vallása nincs befolyással az ember pályájára és jövő előhaladására. És ami a kölcsönös vallási türelmet illeti, ez a büszkesége jogosult a magyaroknak. Magyarországnak a multakban egy pogány ellenséggel — a törökkel — kellett szembenéznie, és ma érzi, hogy a magyarság nemzeti életét egy másik nem keresztyén veszély fenyegeti: a zsidó. Egészen természetes, hogy itt a keresztyének, bárhova tartozzanak is, jobban egymásra vannak utalva, mint bárhol másutt.

Más országokban a felekezetek megoszlását rendszerint valami külön kérdés irányítja: faji, társadalmi, vagy politikai. Magyarországon a magyar katolikusok és protestánsok száma kétharmad és egyharmad arányban oszlik meg. Valláskülönbségek nem okoznak társadalmi megkülönböztetést. Mindenféle állásban lehet találni mindenféle valláshoz tartozó embert, és a politikában sohasem volt lehetséges egy katolikus vagy egy protestáns pártnak a megalakítása. De a mélyebben fekvő oka ennek a nagy toleranciának abban rejlik, hogy a magyar nem nagyon vallásos nép. Az emberek nem igen szoktak komolyan vitatkozni, csak ha nagyon erős a meggyőződésük, a magyarok nem vitatkoznak vallási kérdésről. mert igen kevés közöttük a mély vallásos meggyőződésű ember.

De azt nem lehet mondani, hogy Magyarországon is, mint bárhol másutt, a vallás ne lenne kihatással a jellemek kialakulására. Az erdélyi nemes úri családoknak szilárd, rideg kálvinizmusa hozta létre azt a fajtáját a jellemnek, amelynek Tisza István is egyik kiváló képviselője volt.

Mint miniszterelnöknek, Tiszának a háború előtti években

igen nehéz helyzete volt. Égető kérdések: a zsidók elismerése, a polgári házassági törvény, a nők választójoga igen felkavarták a politikai szenvedélyeket. És volt egy végleg nem rendezett kérdése a nemzet jogainak. A szélsőséges nemzeti pártiak semmiképp sem voltak megelégedve azzal a kiegyezéssel, amelyet a Deák politikájával elérni lehetett. A nemzeti függetlenségnek teljes elismerésére való törekvésük az önálló hadsereg kérdésében érte el tetőpontját. Évről-évre, egy vagy más szempontból, ez a kérdés foglalkoztatta a parlamentet, e körül folytak olyan heves viták, hogy komoly zavarokat idéztek elő nemcsak a parlamentben, hanem azon kívül is. Természeténél és érzésénél fogva Tisza teljesen híve volt a nemzeti törekvéseknek. De mint államférfi belátta a veszélyt, amelyet egy Béccsel való szakítás jelent. Sohasem volt egy erős párt a háta megett és nem nagyon számíthatott hatalmasabb egyének támogatására sem, és mégis sikerült neki az országgyűlésen uralkodnia s nehéz időkben az országot kormányoznia. Nem rajongtak érte, — sőt nem is nagyon szerették, de tisztelték.

És bekövetkezett 1914-ben Serajevóban az osztrák trónörökös meggyilkoltatása, előidézve azt a bécsi tanácskozást, amely Szerbiának azt a képtelen ultimátumot küldte, amely a háborút elkerülhetetlenné tette.

Take Jonsescu, az akkori államférfiak egyike, egy okos s figyelemreméltó kötetben azon a nézeten van, hogy ezért a végzetes lépésért Tisza volt a felelős, sokkal inkább felelős volt, mint az uralkodó tanácsadóinak bármelyike. És ez a vélemény elterjedt. Mindenfelé abban a hitben voltak, hogy a vád Ausztria magatartásáért, amely a háborút elkerülhetetlenné tette, az ő vállait nyomja. Mi ma már tudjuk, hogy ez a népszerűvé vált vélemény mennyire téves.

A kimerítő közlése annak a bizalmas konferenciának úgy tünteti fel előttünk Tiszát, mint ellenzőjét, egyedüli ellenzőjét annak a politikának, amelyet Ausztria követett. Ő az utolsó percig minden rendelkezésére álló eszközzel, kitartóan küzdött azért, hogy az ultimátum elküldését megakadályozza. Leszavazták, legyőzték.

Az osztrák politikát teljesen Berchtold irányította. Szerbia, a rettegett pánszláv mozgalom központja, állandó nyugtalanságot, vagy, ami még annál is több, veszedelmet jelentett az osztrák császárság számára. Addig, míg Szerbia élt, a legutóbb elfoglalt tartományok: Bosznia és Hercegovina felől sohasem lehetett biztonságban lenni. Horvátország mindig a veszedelmes intrikák hazája volt, és az is marad. A magyarországi nemzetiségeknek elvenni a kedvét attól, hogy zavarokat okozzanak, az alkalom arra, hogy Szerbiával egyszer

s mindenkorra végezzenek, elérkezett. Németország segítségét ígérte orosz beavatkozás esetére, Romániát — bár ez kétséges volt — semlegessé tenné a félelem Bulgáriától, mely a legutóbbi Balkán-háború megaláztatása óta bosszúra szomjazott. A győzelem biztosnak látszott és egy hosszabb béke látszott biztosítva azáltal, ha Szerbiát sikerül a háborúba belekényszeríteni. És Ausztriának hatalmában állott, hogy erre kényszeríthesse.

Ilyen indokolásokkal szemben milyen érveket tudott volna Tisza felhozni?

Jellemző reá, mint emberre, hogy a becsületre hivatkozott. Ellenezte, hogy Szerbiának minden különösebb figyelmeztetés nélkül nekimenjenek. Dehát egy ilyen nézetnek nem nagy súlya van semmiféle császári konferencián. A becsület kirakatba való. Az igazi politika — a német szellem messze kiható számítása — azt követelte, hogy aényt tett kövesse. Tisza alatt megingott a talaj. Azt állította, hogy Szerbiának ez a megfontolt megtámadása Ausztriát rossz színben fogja feltüntetni Európa előtt. Érdemes a külvilág becsülését megőrizni, ha lehet, és veszedelmes megsérteni a művelt közvéleményt. Ez az érvelés hiábavaló volt. A császár tanácsadói úgy érezték, hogy a német hatalommal a hátuk megett bátran intézhetik úgy a dolgokat, hogy az európai közvéleményre semmit sem adnak. Tiszának volt még egy érve. Szerbia megsemmisítése szükségszerűleg magával hozza egy nagy csomó szláv nép bekebelezését az osztrák monarchiába. Tisza mindenkinél jobban tudta, hogy ez milyen veszedelmet jelent. Küzdelmes évei a magyarországi lázongó szlávokkal szemben megtanították arra, hogy lehetetlen volna ebből az idegen népből még többet kormányozni. Szerbia megsemmisítésében Magyarország végét látta. És Tisza elsősorban magyar volt! És csak aztán osztrák- és császárpárti.

Ebben a szoros és forró hazaszeretetben találjuk meg igazi okát annak, amiért a háborút ellenezte. Neki voltak, sőt talán egyedül csak neki voltak kétségei a háború kimenetele felől, mert bárhogyan, akár győzelemmel, akár veszteséggel végződik is az, Magyarországnak csak hátrányára lehet. A többiek nyerhettek, vagy veszthettek, — természetesen mind a nyereségre gondolva — Magyarország még a győzelem esetén is csak veszíthetett. Tisza látta ezt, de egyedül maradt. A magyarok a győzelemben bízva hevesen követelték a háborút, képtelenek lévén arra, hogy a győzelmen túl lássanak, és teljesen képtelenek a veszteség meglátására. Úgy mondják, mikor Tisza a bécsi tanácsban való leszavaztatása és leveretése után Budapestre visszaérkezett, egyenesen a pártkörbe ment, ahol politikai

híveinek egy kis csoportja várta, olyanok, akik a háborús politikát sürgették nála.

— Uraim, — mondá nekik — teljesült a kívánságuk, de tönkretették vele hazájukat!

Ha egyáltalán mondta ezeket a szavakat, kiváltságos helyen, szűk baráti körben mondta. A nagyközönségnek semmit sem mondott arról, hogy a háborút ő ellenezte. Szó nélkül tűrte, hogy a háborút akaró tömeg őt vadul éljenezze, abban a hitben, hogy azt ő tanácsolta. Mikor a kocsijába virágokat dobáltak, helyesen ítélte meg népszerűségének az értékét: «E helyett nemsokára talán köveket vetnek reám».

A tanácsban leveretve, Tisza még egy erőfeszítést tett a háború elhárítására, enyhébb eljárást tanácsolva Szerbiával szemben. Hosszú levelet írt az akkor Ischlben tartózkodó uralkodónak. Hivatkozott azokra az érvekre, amelyeket a tanácsban is felhozott, rámutatott, hogy ő szerinte mik lennének az általa javasolt mérsékeltbb eljárások eredményei:

«Alkalmat kell adnunk Szerbiának a háború elkerülésére, még ha az erős diplomáciai megaláztatásba kerül is neki. Meg kell mutatnunk az egész világnak, hogy ha háborút viselünk, az csak védelmi háború lesz. Az én tanácsom az, hogy egy mérsékelt és nem erőszakos hangú jegyzéket küldjünk Belgrádba, amelyben világosan kifejezzük sérelmeinket. Ha a válasz nem kielégítő, vagy ha Szerbia kibúvót keres, akkor kell nekünk ultimátummal felelni és ellenségesen fellépni. De ebben az esetben mi egy reánk kényszerített háborúba megyünk bele, olyan háborúba, amelyet egy nemzetnek csüggedés nélkül mindvégig viselni kell, ha továbbra is fenn akarja magát tartani. Olyan háborúba, amelyért a felelősség az ellenséget terheli. Visszautasítanák azt, hogy tisztességesen viselkedjenek, még a sarajevói tragédia után is? Ha így járunk el, megerősítjük a német hatást Bukarestben, és talán Oroszország is eláll attól, hogy a konfliktusban résztvegyen. Minden valószínűség szerint Anglia békítő befolyást fog gyakorolni az entente többi tagjára, és a cár is, ha megfontolja, kétségtelenül látni fogja, hogy nem méltó hozzá, hogy anarchisták és királygyilkosok segítésére fegyvert emeljen.»

A végett, hogy Olaszországban a bonyodalmakat elkerülhessék, hogy Anglia barátságát megnyerjék, és ha lehetséges, Oroszország semlegességét biztosítsák, Tisza azt szerette volna, ha a király azonnal, még háború esetében is, kijelenti, hogy Ausztriának nincs szándékában Szerbiát megsemmisíteni vagy annektálni. Egy olyan fajta háborúnak a gyümölcsei, amelyet Tisza javasolt, szerinte kétségtelenül

csak Görögországnak és Albániának jutnának. Ausztriának egy jókora határkiigazításnál nem volna ott egyéb keresnivalója.

Ilyen volt az a tanács, amellyel Tisza az ő urának szolgált.

— Ha meggondolom — folytatá — azt a gazdasági tönkremenést, azokat az elkerülhetetlen szenvedéseket és áldozatokat, amilyenekkel egy ilyen háború jár, nem tudom magamra venni a felelősséget a Szerbia megtámadását illető javaslatért.

Ez a tanács nem vétetett figyelembe. Vilmos német császárnak egyidejűleg írott levele Tiszának minden szavánál vagy soránál nagyobb befolyást gyakorolt Ferenc Józsefre.

Milyen utak állottak még Tisza előtt nyitva? Lemondhatott volna a miniszterelnökségről és a világnak tudomására hozhatta volna azt, hogy az osztrák politikával nem tudott egyetérteni, megkísérelhette volna hazáját visszatartani attól, hogy a háborúba belekeveredjék. Elsősorban ez nem sikerült volna neki, és legfeljebb a magyarok az ő vezetése alatt azzá lettek volna, amik a csehek voltak: forrása a gyengeségnek és nem az erőnek. Olyan ember, mint Tisza, ilyen tettekre nem volt képes. Nem engedte a becsület és az az érzés, amelyet az angolok minden ember közt legjobban meg tudnak érteni: hogy lealázó az, ha az ember megtagadja önmagát. És a mellett volt még valami, egy igen különös dolog, ha tekintetbe vesszük, hogy ki volt az a két egyén, akiről szó van: gyöngéd szálai a személyes barátságnak és szeretetnek, amelyek a királyt miniszterelnökével összefűzték. Ferenc József ultra-katolikus, abszolutista és imperialista, egyszerűen: Habsburg, szerette és megbízott a magyar kálvinistában. Tisza, a nacionalista, anti-osztrák, protestáns, teljes loyaltással viseltetett az uralkodó iránt. Egy olyan ember előtt, mint ő volt, a cselekvésnek csak egy útja állott nyitva, és ő azon haladt.

Hallgatott saját véleménye felől, s azokról a tanácsokról, amelyeket ő adott. Hagyta, hogy feltételezzék róla, hogy ő volt a tanácsolója annak, amitől éppen ő tartott a legjobban. Elfogadta a népszerűséget is, azt a rövid ideig tartó népszerűséget, amelyben egy olyan hibáért részesült, amelyet jóvá nem tehetett. Hozzálatott ahhoz a feladathoz, hogy Magyarország összes erőit összpontosítsa a háború megnyerése érdekében.

Nem fogjuk sohasem megtudni, milyenek voltak a Tisza érzései, mikor előre látta a legrosszabbat. Anglia is beleelegyedett a háborúba a központi hatalmak ellen. Tisza nagyon szerette Angliát, sohasem engedte meg, hogy Magyarországon Angliával szemben ellenséges érzés gyökeret verjen. Budapesten sohasem énekelték a «Gyűlölet Hymnusa». Azokkal az angolokkal, akik itt maradtak, megkülön-

böztetett figyelemmel és kíméléssel bántak. Beszéltem többekkel, akik a háború egész ideje alatt Magyarországon voltak s ezt mindnyájan egyhangúlag bizonyítják. A magyarok, és főként Tisza, határozottan visszautasították még a gondolatát is annak, hogy ők Angliával háborúban volnának. Egy igen érdekes kis eset jutott értésemre, amely a Tisza érzéseit megvilágítja. A háború előtt volt Budapesten egy otthon angol nők számára, s ennek lakói közt sok fiatalabb nő is volt, akik itten nyelvtanításból éltek. A magyar felsőbb körökben mindig tanították s taníttatják ma is a gyermekeket az angol nyelvre. Nagyon sok angol nő élt és él még ma is Budapesten ebből a keresetből. Kevéssel a háború kitörése után Tisza magához hívatta ennek az otthonnak a vezetőjét és közölte vele, hogy ő azt szeretné, hogy egy angol nőt se érjen semmi bántódás Magyarországon és hogyha mégis bármi ilyen előfordulna, az erre vonatkozó panaszokat azonnal közöljék vele. Azon volt, hogy az angol nők, kivált a fiatalabbak, mennél előbb hazakerüljenek Angliába. Megígérte, hogy útjukat a svájci határig minden rendelkezésére álló eszközzel megkönnyíti. Ezt az ígéretét meg is tartotta.

Olyan okos és előrelátó ember, mint Tisza, mindjárt tisztában lehetett azzal, hogy Angliának a háborúba való közbelépése a mérleget előbb vagy utóbb a német hatalmak kárára fogja billenteni. De azért egy pillanatra sem csüggedt abban az erőfeszítésben, hogy a győzelmet biztosítsa. Minden erejével és hatalmával azon igyekezett, hogy Magyarország, amennyire csak lehetett, szövetségesei számára segítséget nyújtson. De sohasem szűnt meg elsősorban magyarnak lenni. Egy válságos idején a háborúnak, amikor Románia nagy követelésekkel lépett fel, Németország Erdély feláldozását kívánta cserébe azért a segítségért, amit ő nyújtott. Tisza, bár ezért a német császár szemrehányásaival találkozott, kereken kijelentette, hogy ő Magyarország területi integritásának alapján áll, s ha arról van szó, hogy áldozatokat kell hozni, hozzon Németország. Később, bár akkor sikertelenül, ellenezte azt a német politikát, amely a hadviselést a tengeralattjárókra is kiterjesztette. Ő előre látta, hogy ennek a politikának az elfogadása esetén Amerika is bele fog avatkozni a háborúba. Őt nem lehetett megtéveszteni, mint sokakat azzal, hogy Angliát ki lehet éheztetni, mielőtt az amerikai közbelépés segíthetne.

Egy ilyen éleslátású és határozott embert nem nagyon szeret-hettek sem Bécsben, sem Berlinben. Az öreg király halálával aztán vége is lett Tisza hatalmának. Az új királynak, Károlynak, aki zavartan kereste a békére vezető utat, félig-meddig abban bízva,

hogy a demokráciának tett elkésett engedményekkel lefegyverezheti az ellenségeskedést, nem kellett az oldala mellett egy olyan ember, mint Tisza. Fondorkodások, félreértések és egyenetlenkedések keletkeztek, amelyeknek vége a magyar miniszterelnök hirtelen elbocsátása lett.

Tisza, mint gondolhatjuk, minden sajnálkozás nélkül engedte ki kezéből a hatalom gyepőlőit. Bevonult debreceni huszárezredéhez ezredesi ranggal. A kárpáti harcokban vezette embereit, megosztva velük a szenvedéseket, és a veszedelmekből s nehézségekből kivéve részét. Egy ilyen emberre nézve a politika szövevényeiből való kiszabadulás a legnagyobb megkönnyebbülés lehetett. Nem volt már többé felelős kétes erkölcsű bonyolult eljárásért és vezetésért, nem kellett már többé hazafias érzése és a kötelességteljesítés között felőrlődnie. A katona kötelessége legalább tisztán áll előttünk. És Tisza számot vetett annak elviselhetetlen nehézségeivel és borzalmas veszélyeivel.

Egyszer, egyetlenegyszer, még megjelent régi helyén, a parlamentben. 1918 októberben már nyilvánvaló volt, hogy elérkezett a vég. Allenby palesztinai győzelme, a bolgár front áttörése és az osztrák katonai hatalom teljes összeomlása folytán, még a legelvakultabbaknak is látni kellett, hogy a vereség elkerülhetetlen.

— Elvesztettük a háborút — mondotta Tisza legeslegutolsó beszédében.

Milyen könnyen hozzátéhetette volna: «Nem kellett volna soha bele se mennünk», milyen kevés ember állotta volna meg, hogy azt ne mondja: «Én mindig is ellene voltam», de ő büszke volt ahhoz, hogy magát védje. A királyra való tekintettel hallgatott akkor, amikor őt a háború szerzéséért éltették, és később önértékből hallgatott akkor, amikor gyalázták őt ugyanazért, amiért egykor megéljenezték. Pedig volt valami mondanivalója, noha nem hallgatták, a magyar katonák bátorságáról és vitézségéről. Ez jól kiérdemelt és helyénvaló dícséret volt. A magyar katonák nemcsak az osztrák hadseregnek, hanem az egész német szövetségnek legjobb harcosai voltak. De éppen azok az emberek, akiket megdicsért, voltak legelkeseredettebb gyűlölettel eltelve iránta. Elszéledt katonák, megtörve, elcsüggedve, csalódottan özönlöttek vissza Budapestre, mind Tiszát átkozva, mint aki őket ebbe a borzasztó háborúba belevitte. Nagy lármát csaptak, tomboltak, Tisza próbálta ezt csillapítani. Most leveretve átkozták őt.

A vég — az igazi vég — már nem volt messze.

Gróf Károlyi Mihály, aki akkor a miniszterelnöki állást betöl-

tötte, Franchet D'Espérey tábornokhoz ment a békefeltételek végett. Reményekkel eltelve indult, maga mögött hagyva egy olyan Magyarországot, amelyik meg sem álmodta azt, hogy kisebb legyen, mint a háború előtt volt. A francia fagyos megvetéssel fogadta. Sohasem volt ennél keservesebb valóraébredés. Soha drámaibb rövidséggel még nem prédikálták azt az igét: «Vae victis!» Károlyi kevés megmaradt illúzióval tért vissza Budapestre, és a magyar nép végre tudatára ébredt annak, hogy egy elveszített háború mit jelent.

A legnagyobb kétségbeesés és fejetlenség közepett mégis maradt egy, ami kíváncsnak és lehetségesnek látszott: bosszút állani azon az emberen, akiről feltételezték, hogy a nemzetet ilyen helyzetbe juttatta. Hogy Károlyi és Nemzeti Tanácsa tényleg mennyire voltak felelősek a Tisza meggyilkoltatásáért, azt lehetetlen volna megmondani. Nehéz elhinni, hogy ne akarták volna, és ha akarták, elő ne segítették volna, még ha közvetett úton is.

Tiszát óva intették. Egy barátja írt neki, unokahúga próbálta rábeszélni, felesége könyörgött neki, hogy hagyja el Budapestet, vagy keressen menedéket egy olyan barátja házában, ahol biztonságban lehet. Tisza visszautasította.

— Sohasem voltam gyáva, — mondá — most sem fogok megszökni.

Így beszélt a gentleman.

«Aminek meg kell lenni, az előre elvégeztetett.»

Ez a kálvinistának a hangja volt.

Ott maradt, saját otthonában, azzal foglalkozva, hogy iratait rendezze, s egynémelyiket megsemmisítse. Jellemző reá, hogy éppen azokat semmisítette meg, amelyek tisztázták volna őt a háború vádjá alól. A bécsi tanácskozásokra vonatkozó jegyzeteket és annak a levélnek másolatát, amelyet a királynak írt. Íme, még az utolsó pillanatban is a loyális diadalmaskodott a fölött a vágy fölött, hogy magát igazolja, és büszkesége tiltotta azt, ami mentegetődzéshez hasonlított volna.

«Három gyilkos belép.» Mosolygunk az Erzsébet-színpad rendezésének naivitása fölött, pedig az életben sokszor a legnaívvabb dolgok is mennyire megfelelnek a valóságnak. A Tisza házába egy borús, őszi délután 5 órakor belépett három gyilkos. A szolga, aki beengedte őket, tudta, mi járásban vannak, mert könnyes szemmel jelentette be gazdájának jövetelüket. A két nő, akik Tiszával voltak, szintén tudta, mert követték őt abba a szobába, amelyben a gyilkosok várakoztak. Tisza is tudta, mert magához vette a revolverét.

A gyilkosok még többen is voltak, a sarkokon és a ház körül ólálkodva, — egy zsoldért felbérelt siralmas csapat, akikre dicséret-

képpen csak azt lehetne felhozni, hogy többet kértek szolgálataikért, mint Júdás az övéért. Volt közöttük egypár katonaszökevény, egy renegát katonatiszt és egypár zsidó, egyik újságíró közülük, első virágai az éppen most kivirulni kezdő bolsevizmusnak.

— Mit kívánnak az urak? — kérde Tisza.

Nem lehetett könnyű feladat erre a kérdésre válaszolni, kivált mikor az, aki ezt a kérdést feltette, revolverrel a kezében Tisza István volt. Az emberek sokszor megkönnyítik a dolgát gyilkosaiknak azáltal, hogy a félelemtől összerogynak, de ez nem az az ember volt, aki összeesik. A párbaj még most is elismert intézmény a magyar társadalomban, és Tisza híres volt arról, hogy sohasem tért ki egy kihívás elől sem, és ritkán mulasztotta el, hogy ellenfelét meg ne előzze. A zsidó újságírót a helyzet zavarba hozza, talán a szökevényeket nem annyira. Mindenesetre valaki válaszolt, és Tiszát okolta a háborúért.

Vajjon a felesége tudta-e az igazat? Vagy az unokahúga, gróf Almássy Denise, tudta-e? Vagy biztosítva volt-e a titok az elégetett papírok által? Egyik nő sem szólott semmit. Tisza röviden felelt, minden magyarázat nélkül, hogy vádlói tévednek.

Erre a zsidó újságíró — legalább is kétségtelenül ő róla teszszük fel:

— Mi nem tárgyalhatunk olyan emberrel, akinek revolver van a kezében.

Tisza letette a revolvért egy előtte álló asztalra, s hátrább lépett. Bizonyára eleget értett. Miért mondott le arról az eshetőségről, hogy legalább drágán adja életét? Kálvinista végzetbe való megnyugvása volt-e az, ami erre készítette? a meggyőződés, hogy hiába való a küzdés az ellen, ami eleve elrendeltetett? Vagy a gentlemannek a büszkesége, aki inkább úgy hal meg, hogy nem szennyezi be a kezét «canaille»-ok vérével? Vagy lehet, hogy az erős ember végre is kifáradt és annak az országnak a romjai középett, amelyet olyan nagyon szeretett, s olyan sokáig, olyan híven szolgált, semmit sem kívánt inkább, mint a mielőbbi, mennél gyorsabb halált.

A lövések eldördültek. Tisza összeesett, felesége föléje hajolva hallotta, hogy ezek voltak utolsó szavai:

«Ennek így kellett lenni.»

Holttestét egy nyugágyra fektették. De az ellenségei nehezen tudták elhinni, hogy csakugyan meg van halva. Két követet is küldtek ennek a kipuhatolására. Az egyik szabályszerű meghatalmazással jött a hadügyminisztérium részéről, a másik kevésbé tekintélyes megbízással a kommunista katonatanácsból, Nagyon, nagyon kellemtlen lett volna, mind Károlyira, mind a bolsevik katonákra nézve,

hogyha Tisza életben marad. Egy zsidó újságíró az ilyen dolognál nem a legmegbízhatóbb ember a világon és katonaszökevények sem a legderekabb emberek. Jó volt megbizonyosodni! De Tisza csakugyan halott volt, minden kétséget kizárólag halott. Így tehát Károlyi egy koszorút küldött, nagy tisztelete jeléül régi ellenfelének. Ezt a koszorút Tisza felesége a szemétre dobatta, elég oka lévén azt hinni, hogy aki azt küldte, az szötte a terveket férje meggyilkoltatására.

Így halt meg egy nagyszabású élet után gróf Tisza István, a magyar gentleman.

Egy ilyen történetnél kísértésbe esünk, hogy találgatásokba bocsátkozzunk a sok eshetőség, a sok «ha» felől. Ha Ferenc József király egy kicsit jobban hitt volna Tizsának, mint Berchtoldnak vagy Stürgkhnek és ama végzetes tanács másik három tagjának, — ha a király Belgrádba a Tisza megfontolt jegyzékét küldte volna — olyan kimenetele lett volna-e a dolgoknak, amint Tisza megjöveddőlte? Egy könnyű kis háború, amely a semleges Európa szeme előtt folyt volna le, bizonyos Balkán-frontoknak jelentéktelen kis kiigazításával? Vagy teljességgel kikerülhetetlen volt-e a nagy háború és Szerbia megfélemlítése csak egy véletlen alkalom volt, amelynek nagyobb dolgok voltak indító okai? Nekünk is azt kell-e mondanunk a háborúra, amit Tisza a gyilkosok golyójára mondott: «Ennek így kellett lenni»?

Vajjon, ha Károly király Tizsát megtartotta volna maga mellett, és birodalma legbölcsebb embereinek tanácsa szerint cselekedett volna, amikor megható kis erőfeszítéseket tett egy korábbi béke érdekében, vajjon képes lett volna-e arra, hogy Ausztriát megmentse s Európát a legutolsó s legrosszabb esztendő borzalmaitól megkímélje? Biztosított volna-e ez kevésbé szerencsétlen békefeltételeket Magyarországra nézve? Károly királyt elnyomta Németország, s nem volt elég erős ahhoz, hogy megálljon nagy szövetségesével szemben. De Tisza erős volt. Az ő szavára elállottak a németek attól, hogy Erdélyt Romániának felajánlják, az ő erőteljes érvelései a végzetes tengeralatti campagne ellen olyan hatással voltak még a német hadvezérekre is, hogy azok kényszerítve érezték magukat arra, hogy a határozatot császárukra hárítsák. Vajjon Tisza meg tudta volna-e, és ha igen, meg akarta volna-e szilárdítani az ifjú uralkodó akaratát és tudott volna-e külön békét biztosítani?

Minden találgatás között ezek a leghiábavalóbbak, de egyszersmind a legmegragadóbbak is. Talán csak azok mentek ettől a tépelődéstől, akik a Tisza hitét vallják s elég indokolást találnak a Tisza meggyőződésében: «Ennek így kellett lenni!»

Fordította: E. R.

SZEMLE.

Irodalmi viszonyaink az összeomlás után.

Elnöki megnyitó-beszéd a Kisfaludy-Társaságnak 1930 okt. 5-én tartott miskolci vándorgyűlésén.

A Kisfaludy-Társaság örömmel tett eleget a miskolci «Lévay József Közművelődési Egyesület» szíves meghívásának, hogy itt vándorgyűlést tartson. A meghívás melegsége már előre biztosított a szíves fogadtatásról, s ezenfelül van nekünk egy közös emlékünknél, mely összefűz, mely a meghívó derék egyesület címében is kifejezésre jut, mely egyformán becses, kedves és magasztos a Kisfaludy-Társaságnak, Miskolcnak és Borsod megyének is : a Lévay József emléke. Itt élte ő át örömteljes és szomorú napjait, az itteni közélet vezetői közé emelte őt polgártársai bizalma, Miskolc látta költészetének első szárnypróbálgatásait, Miskolc és Borsod büszkesége volt az egész magyar nemzetől ünnepelt költő. Itt, az Ávas lejtőjén volt az ő szülője, ahol barátai még aggkorában is csillogó szellemében, meleg kedélyében gyönyörködtek, s a Gondviseléstől hosszúira nyújtott élete végén itt közelben találta sírját, melyét a Társaság nevében, melynek díszje volt, meg fogunk koszorúzni.

Mi, a Társaság öregei, még mint kedves tagtársunkra emlékszünk rá ; mint tagtársunkra és mint atyai barátunkra, mert hisz valóságos patriarcha volt ő köztünk, akinek alakjából sugárzott a nagy múlt ihlete : az Arany, a Tómpa, a Gyulai Pál barátságának emléke. Őt valóban szerették az Istenek, mert megengedték neki, hogy dalnoka legyen a negyvenes évek nagy fölpezsdülésének, a szabadságharc dicsőségének és gyászának, az elnyomatás bánatos romantikájának és az alkotmányos, alkotó békekorszak nemes versenyének. S talán akkor szerették legjobban, mikor még aggkorában is csodás tüzzel és bájjal zengő lantja húrjait oly időben szakították el, szemeit oly időben zárták le, amikor még nem láthatta balsejtelmei teljesedését, hazája összeomlását.

A Lévay József emléke iránti kegyelet, az ő költészete iránti, soha nem hidegülő szeretet egymaga elég erős kapocs arra, hogy bennünket mindenkorra e nemes városhoz csatoljon.

De a haza sorsának alakulása új okot is teremtett arra, hogy az irodalom férfiai érdeklődjenek Miskolc iránt, visszhangot, megértést keressenek Miskolcon.

A mi érdemes tagtársunk, Takáts Sándor, a vonzó és méltán közkedvelt könyveknek egész sorozatában írta le élénk színekkel a végeknek életét a török hódoltság idejében. Azoknak a véghelyeknek, váraknak küzdelmes életét, amelyek legközelebb voltak a törököt uraló területekhez ; ahol minduntalan bajvívások folytak le török és magyar vitézek között, ahová legjobban hangzott át az idegen igát viselő magyarság panaszszava, ahol példaadásul is, megfélemlítésül is kellett összpontosítani s felmutatni a magyarság erejét.

A trianoni kegyetlen és igazságtalan békediktátum egy újabb hódoltság korszakát hozta Magyarországra. Ma is vannak milliókra menő elszakított testvéreink, kikre idegen uralom nehezedik, ma is vannak végeink, amelyek őrhelyei a szétszakított hazának és magyarságnak, ma is folyik a harc, — nem anyagi fegyverekkel, mert győztes ellenfeleink lefegyvereztek bennünket — hanem a szellem fegyvereivel, amelyektől semmi békeszerződés meg nem foszthat, s amelyeknek győzelmét vagy vereségét nem a szám- vagy a fizikai erő túlsúlya dönti el.

Miskolc ilyen véghellyé lett az ország megcsonkítása által, amiért erőteljesen pezsgő magyar szellemi élete nem a vidéki városok versenyének kérdése csupán, hanem országos érdek, mely kihat az új határon túlra is. Ez iránt a szellemi élet iránt érdeklődni, azt élénkíteni, erősíteni mindnyájunk kötelessége, abban részt kérni a Kisfaludy-Társaság is feladatának ismerte.

Az ily véghelyen, ahol szinte látjuk az ellenséges hatalmaktól merész önkénnyel megvont határt, indokoltabb, mint bárhol, számot vetni a haza megcsonkítása által nemzeti irodalmunkban előállott helyzettel s az e helyzetből reánk háruló feladatokkal.

Az a tizenkét év, amely az ország megcsonkítása óta lefolyt, engem arról győzött meg, hogy az, ami a szomszéd államok nemzeti túlzói előtt talán cél gyanánt lebeg : a magyar kisebbségek teljes beolvasztása az illető államnak gyakran még csak igazi többséget sem alkotó uralkodó fájába, soha sikerülni nem fog. Ezt a célt ők maguk hiúsították meg mértéktelenségükkel, mellyel területük nagyobbitása érdekében túlsok magyart kebeleztek be államuk kötelékébe.

Az összes elszakított területek magyarságára nézve el kell ismernünk, hogy bátran, szilárdan, szívósan állja a harcot s tartja fenn és védi a maga nemzeti mivoltát, ellenére a vele szemben alkalmazott elnyomási, elszigetelési és kifosztási rendszabályoknak s ellenére

annak a közönynek, amelyet a békeszerződésekben a nemzeti kisebbségek védelme céljából is létesített nemzetközi intézmények eddig tanusítottak.

Főkép az irodalmi életet tartva szem előtt, megállapíthatjuk, hogy különösen északon és keleten — a déli elszakított magyarság szellemi életére nézve, megvallom, kevés az értesülésem — az idegenbe szakadt magyarság ezer akadállyal küzdve, szinte gazdagnak mondható irodalmi tevékenységet fejt ki.

Erdélyre nézve nemrég olvastam megbízható statisztikai adatokat, melyek kimutatták, hogy ott az elszakadás óta évenként több magyar könyv jelenik meg, mint abban az időben, mikor Erdély Magyarországhoz tartozott. Az északi felvidéken is eléggé pezsgő irodalmi életet figyelhetünk meg a magyarság körében. Szerencsés gondolat volt, hogy egyszer erdélyi magyar írók, majd felvidéki magyar írók összeállottak és eljöttek irodalmi termékeiket élőszóval bemutatni Budapesten, ahol lelkes fogadtatásra találtak.

Menyiség szempontjából tehát nem lehet kifogás, bármily nehézségek mutatkoznak a könyvkiadási viszonyok terén, melyeket — nagyon dícséretesen — társadalmi szervezkedés útján igyekeznek leküzdeni. A minőség szempontjából is örömdetes jelenségekkel találkozunk. Nemcsak az ottmaradt erők dolgoznak tovább; kiváló tehetségek mutatkoznak az összeomlás óta a magyar irodalom szolgálatába állott fiatal erők között is, amelyek egyikét-másikát — különösen Erdélyben — a Kisfaludy-Társaság már eddig is sietett a maga körébe vonni.

Bízhatunk tehát benne, hogy életerős magyar irodalom van és lesz az elszakított magyarság körében s hogy ez az irodalom egyik hathatós fegyvere lesz a beolvasztás, a felszívás elleni küzdelemnek.

Én tehát a veszélyt nem a magyarság irodalmi térvesztésében látom. A veszély inkább abban rejlik: el tudjuk-e kerülni, hogy külön felvidéki, erdélyi, délvidéki magyar irodalom keletkezzék, amelynek az anyaország nemzeti irodalmához semmi köze? El tudjuk-e kerülni, hogy oly magyarnyelvű irodalom keletkezzék, amely az ezeréves hazában kifejlődött s teljes szabadságában leginkább itt, a megcsonkított anyaországban élő és ható magyar nemzetlélektől idegen?

Nem állítom, hogy ez a veszély már beállott, de fenyeget; föl kell ismernünk és küzdenünk kell ellene, innen és túl a határokon, annál elszántabban, minél inkább igyekeznek ellenfeleink, kik nagyon jól ismerik ezt a veszélyt s annak végzetes hatását, azt valóban

ránk hozni. Ádáz kezekkel állítanak gátakat az anyaországi újabb magyar irodalmi termékeknek határaikon való bevitele elé. Valóságos szellemi védvámot hoztak be, hogy az ottani magyarságot kiszakítsák a nagy magyar szellemi élet közösségéből. Politikai ürügyek alatt teszik ezt, azt mondják, az irredentizmus veszélye ellen védekeznek; de akkor miért terjesztik ki e rendszabályt a szép-irodalomra és a tudományos-, a szakirodalomra is, amelynek az irredentizmushoz igazán semmi köze? Nyilvánvaló, hogy azt az ő irodalmuk alantasságának érzése cselekedtetni velük; ily módon akarják a magyar kisebbségeket az ő alantasabb irodalmuk befogadására rákényszeríteni. Ezt igazolja az is, hogy például Olaszországnak, melynek pedig van német kisebbsége s mely a maga német kisebbségének sorsa miatt gyakran jutott éles ellentétbe Ausztriával, Németországgal, sohasem jutott eszébe határait a német irodalom elől elzárni. Az olasz kultúrának nincs oka félni a német kultúra versenyétől.

Csak mélyen sajnálhatjuk, hogy a három Kis-Entente-államnak ezt a minden szellemi szabadsággal, minden igazi kultúrával ellenkező, joggal barbárnak nevezhető eljárását mindeddig hiába tettük panasz tárgyává az illetékes nemzetközi fórumok előtt. Az ő souverainitásukra való hivatkozás elég arra, hogy nagy pártfogóik, kiknek mindent köszönhetnek, elnézzenek nekik oly visszaéléseket is, aminőket a nagy kultúrnemzetek maguknak soha meg nem engednének.

A szellemi kölcsönhatásnak ezt a gátját tehát egyelőre elhárítani, sajnos, nem tudjuk.

Maradnának a kölcsönhatásnak egyéb útjai és eszközei, de még ezek sem használhatók ki szabadon és teljesen. A régibb, az összeomlás előtti irodalom számára tulajdonképpen nyitva van az út; az meg is található az elszakított területek köz- és magánkönyvtáraiban; de ismerek magam is közkönyvtárakat, amelyek az ottani magyarság számára úgyszólván hozzáférhetetlenekké vannak téve, és ismerek érdemes magyar közművelődési egyesületeket, melyek egyszerűen el vannak tiltva a működéstől.

Van azonban egy sajátos jelenség, mely ezektől az akadályoktól független s amely a határokon innen és túl észlelhető és lazítja a magyarnyelvű irodalom közösségét a magyar nemzetlélekkel. Ez a modernnek és legmodernebbnek egyoldalú kultusza, ez az a sajátos hit, mintha nemzeti katasztrófánk mindenkorra szakadékot létesített volna a múlt és a jelen között, irodalmi téren is; mintha ma csak annak a magyar irodalomnak volna jogosultsága, amely

nem gyökerezik a multban, amely indítékait, irányát, szellemét egészen csak mostani, összezsugorodott, sanyarú viszonyainkból meríti. Ez az a megértés nélküli, majdnem gyűlölködő elfordulás a multtól, annak nagyságától, eszméitől, ideáljaitól, mely mai sorsunkért vádolva a multat, egészen új, más ösvényeken keresi boldogulá-sunkat.

Az Ady Endre költői nagysága ma nem vita tárgya többet ; de éppen nagysága, roppant hatása miatt kell sajnálnunk, hogy az ő költészetének nagy része a fiatal nemzedéket az ő erős fájérzése ellenére a magyar mult gyűlöletére, sőt megvetésére tanította ; hisz ő az egész magyar hőskorban alig lát más fényes alakot, mint a Dózsa Györgyét s a magyar történetet majdnem csak önző, kapzsi és zsarnok urak erőszakoskodásainak láncolatából látja alakulni.

Az ilyen költői hatásokkal azután találkozik a történetírásnak egy divatos új neme, melyet én történelmi defaitismusnak neveznék s amely különösen a nagy háborút megelőzőtt alkotmányos békekorszakot, melynek munkásságából és alkotásaiból merítette nemzetünk az erőt arra, hogy rettentő bukását túlélje, a hanyatlás egyetlen folyamata gyanánt szereti feltüntetni.

Nem követeljük mi a történelem kritikátlan szemléletét, sem azt, hogy a mult le nem tagadható hibáin ne okuljunk. De azt tartjuk, hogy aki mai törpeségünkől megvetéssel vagy gúnnyal néz a mult nagy törekvéseire, az elvesztette szemmértékét a nemzeti fejlődés lehetőségei számára. Ha kiszakítjuk fejlődésünk gyökérszárait a közelebbi és távolabbi multból, az amit elérhetünk, nem lesz többé nemzeti fejlődés.

Az ily jelenségekkel szemben rendkívül öröndetesnek tartom például azt a felbuzdulást, mely újabban nagy multunk egyik leg-tisztább és legnemesebb alakja, a szentté avatott Imre herceg emléke iránt főkép a budapesti nagy ünneplésben, de itt Miskolcon is éppen a mai napon megnyilvánult s mely — amint tapasztaltuk — nagy vonzóerőt gyakorolt az elszakított magyarságra is, bár annak új urai ez esetben is mindent elkövettek annak megakadályozására, hogy a trianoni határon innen és túl élő magyarság szíve ebben a megemlékezésben összedobbanjon.

Öröndetes ez, mert abban a nemzeti multtól való elfordulásban, melyet említettem, látom én legnagyobb veszélyét irodalmunk elnemzetietlenedésének is, mely még kevésbé fenyeget bennünket itt, hol a magyarság zöme akarva nem akarva a mult talaján áll és él, de veszedelmes métellyé válik az őshazától elszakított magyarságra nézve, mely egészen új viszonyok közé van helyezve.

Mély meggyőződésesem tehát, hogy a nemzeti mult föltétlen megbecsülése, a régi nemzeti ideáljainkhoz való hű ragaszkodás nélkül nincs igazi nemzeti fejlődés az irodalomban sem, sőt nem lehet igazi hit a jövőben. Aki a régi Nagy-Magyarországot nem becsüli meg, nem csüng rajta szeretettel, nem hisz abban a hivatásában, melynek követésében a sors mostohasága egy időre megakasztotta, az nem lehet őszinte és hasznos munkása Magyarország feltámasztásának.

Berzeviczy Albert.

IRODALOM.

A székelység története.

Szádeczky Kardoss Lajos : *A székely nemzet története és alkotmánya.*
Kiadta «Hargitaváralja» jelképes székely község. Budapest, Franklin-Társulat, 1927. 8° IV, 400 l.

Tizenkét év óta sűrűn ismételt, fájdalmas magyar panasz, hogy nemzetünk Európa legtragikusabb sorsú népe.

Ősi lakhelye, eredete, véralkata, nyelve a Kelethez fűzi, vallása, műveltsége pedig a Nyugathoz. Attól elszakadt, de ennek indogermán népei közé ékelve is megőrizte külön faji egyéniségét, sőt gyarlóságai mellett is kimagasló erényeivel és képességeivel az idegenek nagy tömegeit olvasztotta magába.

Ha a XIII. század derekán a tatárokhoz, majd a XIV. század vége felé a törökökhöz csatlakozik, Ázsiának e harcos népei élén megváltoztathatta volna Európa térképét vagy legalább is Mohi-pusztá, Nikápoly, Várna, Mohács helyett német és francia helységek neveihez fűződnének, mint újabb katalaunumi harcok, e csaták véres emlékei.

E helyett a magyar szembeszállott besenyővel, kúnnal, tatárral, majd másfél századon át évről-évre tízezer számra ontotta vérét a törökkel vívott küzdelmeiben. Hunyadi, Jurisich, Losonczy, Szondi, Dobó, Zrinyi és névtelen vitézeik állították meg a mohammedán fanatizmust előnyomulásában.

Ezzel szemben a Balkán népei hosszabb-rövidebb ellenállás után teljesen meghódoltak a török előtt. Nagy tömegeik vették fel az izlámot. Számosan jutottak közülök magas török méltóságra, sőt akadt délszláv eredetű nagyvezér is. Az ő soraikból kerültek ki a rosszenlékű martalócok, haramiák, pandurok stb., kiket utóbb a bécsi kormány fogadott zsoldjába.

Más oldalról épp akkor, mikor a magyarság élet-halál harcát vívta a törökkel, három hónappal a mohácsi vész előtt, lépett I. Ferenc francia király, a rex christianissimus a hatalmas II. Szolimán szultánnal szövetségre, V. Károly császár és ennek sógora, II. Lajos magyar király ellen.

Míg a Balkán szláv népei és oláhsága felszaporodtak a török uralom alatt, Nyugat-Európa pedig zavartalanul fejlődhetett nemzetünk élő gátja mögött, a magyarság majdnem elvérzett. Mátyás király négy millió lakójú Magyarországa 150 éven át csatatér volt. Népének a XVIII. századig a legkedvezőtlenebb körülmények közt is fel kellett volna szaporodnia 10—12 millióra. Az 1720. évi összeírás azonban csak 2.582,000 lelket talált, akik közül mindössze 45 % volt magyar. De még így megfogytakozva is elég volt ahhoz, hogy megakadályozza az északi és déli szlávok egyesülését, sőt a germánság keleti előretörését is, holott ugyanakkor cseh, oláh és szerb készséggel állott a Habsburg-imperializmus magyarellenés politikájának szolgálatába. Ezt szolgálta 1848-ban is ez a három nép, melynek Trianonban főleg francia államférfiak zsákmányul dobták oda a történelmi Magyarországot.

Nemzetünk ellenséges uralom alá került tömegei között van a legkeményebb s a legtöbb öserővel megáldott magyar fajta: a székelység is. Lélekszáma alig 600,000 és mégis ellenséges szomszédok közé ékelt, sovány földjein szinte több kiváló embert (államférfit, tudóst, költőt, papot, katonát, művészt, stb.) adott a hazának, mint a nagy Alföld.

Minden hála és elismerés megilleti Szádeczky Kardoss Lajost, aki — felvidéki ember létére — a kolozsvári egyetemen a Szabó Károly tanszékének örököseként, 1892-ben a Székely Történelmi Bizottságtól nemcsak elvállalta az elődének még 1874-ben adott megbízást a székelység történetének megírására, hanem az Erdély történetére vonatkozó munkák egész sorának kiadása alatt, két évtizeden át összegyűjtött gazdag anyag alapján még a háború előtt el is készült feladatával. A közbejött gyászos események miatt azonban a két kötetre tervezett munka csak 1927 őszén jelenhetett meg, de már csupán egyetlen kötetre összeszorítva.

Szerző művét három részre osztotta. Elsőben a székelység legrégebbi történetét adja a mohácsi vészig. Kezdi a székelyek eredetének sokat vitatott kérdésével. A fontosabb elméletek tárgyilagos vázolója után három helyen is ismerteti idevonatkozó nézeteit. Első föltevése szerint «a huneredetű, kabar-rokon szikeli (eszegel-bolgár) székely nép a Fekete-tenger keleti partvidékén csatlakozott a szomszédságukban lakott magyarokhoz. Együtt vándoroltak Etelközbe, együtt hódították meg az új hazát s itt rokon hún, avar, magyar néptörödékeket találván s azokkal egyesülvén, mint ősfoglalók telepedtek meg az új honban, majd tömörültek Erdély keleti határszélein, fenntartván ősi hún eredetük s hagyományaik emlékezetét»

(16. l.). Második föltevésében azt tartja «valószínűnek, hogy nem is egy időben, nem is egy rajban, hanem különböző időben, több alkalommal és több irányból verődtek össze a legkeletibb végeken azok a népelemek, melyeknek zömét a hún-kabar származású székeliak alkották és nevet adtak a népnek és földnek, mely hasonló életmód és jogi viszonyok között a történelem folyamán külön egységes székely nemzetté és Székelyföldre formálódott». (23. l.) Végül harmadik föltevése, hogy «a nyolcadik törzset alkotó kabar-székeliak három nemzetségből alakult a székely nemzet» (53. l.).

Egyébként azonban igen helyesen kijelenti, hogy «a székelyek eredetének elmélete nyílt kérdés marad továbbra is». (Előszó III. l.). Ezen az alapon próbálunk mi is hozzászólni a kérdéshez, hangsúlyozván, hogy szerény nézetünk csak egyszerű kísérlet a különböző vélemények összeegyeztetésére. Általában ugyanis a székelyek eredetéről vallott felfogások (húnutódok, avarmaradványok, kabarok, eszegel-bolgárok, besenyők leszármazottai, elmagyarosodott gepidák (!) stb.) a ma egységes tömböt alkotó székelységet eredetében is egységes népnek fogják fel, holott a székelyföldi nyelvjárások, melyeket a sokszázados együttélés sem tudott eltüntetni, kétségtelenné tesz, hogy miként a magyar nemzet is több törzsből egyesült, úgy a székelység is több elemből vált egy néppé. A székelyföldi nyelvjárások pedig — anímt azt többen is megállapították (l. dr. Erdélyi Lajos: *A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján* 13. és köv. l.) — nem a közeleső erdélyi magyar nyelvjárással vannak rokonságban, hanem a dunántúliakkal. Ugyancsak Erdélyi Lajos részletes adatai és bizonyítékai szerint «az udvarhelymegyei székelység főként a Dunántúl déli részével, az alsó-dunántúli és drávidéki nyelvjárással a Csallóközzel meg Vágvidékkel, a csík-háromszéki és maroszéki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati részével (Vas- és Zala megye, Őrség és Göcsej stb.) és a palócsággal hozható összefüggésbe nyelvjárási alapokon. Erre mutatnak a helynevek és a néprajzi, népköltészeti, sőt embertani egyezések is sok tekintetben» (i. m. 71. l.).

Ezek a székelyföldi nyelvjárásokkal rokon nyelvjárások a Szerémségtől hatalmas körívben húzódnak a Dráva és Magyarország nyugati határai mellett s a felső Duna fölött a Mátráig, illetőleg majdnem a Tiszáig, mindenütt az egykori gyepük mentén, melyeknek tiszántúli folytatásaként, a mai Biharban létesített gyepük székelysége — melynek emlékét ott ma is több helynév őrzi — került le a Székelyföldre akkor, mikor királyaink az ország keleti határait a XI. századtól kezdve fokozatosan kitolták a Délkeleti-Kárpátok

hegyláncáig. Erre rámutat különben Szádeczky és nemrég megjelent értékes művében (*A székelyek letelepülése*, 1930) az idén elhunyt Sándor Imre is. Legyen e rövid hivatkozás a kegyelet virága az oláh kegyetlenség e vértanújának sírjára.

Köztudomású, hogy a gyepükön belül telepedtek meg a honfoglaló törzsek, míg a gyepük mentén volt a magyarságnak a rokonnépekből megszervezett első védelmi vonala. E rokon népelemek közt lehettek a húnok maradványai, akik utóbb az avarokba olvadva is megőrizték Attila emlékét, voltak az avarok, bolgárok, kazárok, majd később a besenyők stb., szóval azok a néptöredékek, melyek törzsi kötelékeiből kiestek vagy csekélyebb létszámuknál fogva az önálló törzseknek a letelepedésnél járó helyválasztó jogaival nem élhettek. Erre vall az a körülmény is, hogy a székelyeknek hat nemzetségeről van tudomásunk. Több népelemből való származásuknak köszönhetik keménységüket, szívósságukat, sokoldalú tehetségüket. A magyarságba olvadásuk annál könnyebben mehetett végbe, mert törökfajú volt valamennyi s így aligha lehetett közöttük nagyobb nyelvi különbség, mint aminő volt a germán vagy a szláv törzsek közt. Egyébként is akkor még csak néhány száz szóból állott az egész nyelvkincs. Hogy a honfoglaló törzseken kívül állott népelemekből alakult a székelység, mutatja az a körülmény is, hogy Erdély második nemzeteként szervezkedik és ezt a közjogi különállását megtartja 1848-ig.

Visszatérve a műre, a következő fejezetben a szerző a székelyek letelepedésével foglalkozik, melyet a X—XI. századra tesz. Igénytelen nézetünk szerint ez csak a XI—XII. században mehetett végbe. Hivatásuk a keleti határok védelme maradt továbbra is, amelyet apró, de gyors lovaikon nagy mozgékonyssággal és vitézséggel töltöttek be. Egyébként főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt, — ehhez képest fejlődött ki köztük az ökörsütésnek nevezett ökorádó is — továbbá a kezdetleges földművelés mellett az erdőirtás és vadászat.

A XIII—XIV. században alakul ki a szomszéd szászoktól, akik több más dologban is példát mutattak, átvett minták szerint a székrendszer, mint a Székelyföld területi és közigazgatási felosztása. A hét főszék, melyekből néha csak 1—1 falura terjedő 5—6 fiúszék is szakadt ki, hatásköre nagyjából megegyezett a magyar megyéével. Valamennyi fölött, mint a Székelyföld legfőbb politikai, katonai, közigazgatási és törvénykezési tisztviselője, a székelyek ispánja állott, aki személy szerint a XV. századtól kezdve legtöbbször egyúttal erdélyi vajda (és Belső-Szolnokmegye ispánja is) volt. A fejedelemség

korában a méltóságot, már mint csak címet, átvették a fejedelmek, sőt utóbb Mária Terézia is.

A XV. és XVI. század folyamán kifejlődik a Székelyföldön is a rendiség. Az eredetileg egyformán nemes és mindössze a személyes katonáskodás kötelezettségével terhelt székelyek a letelepülésük óta eltelt pár évszázad alatt létrejött vagyonkülönbség alapján három rendre tagolódnak : a főrendűekre (primores), lófőkre vagyis lovasokra (primipili) és a közrendű szabad székelyekre (plebeji, utóbb pixidarii). Mátyás alatt már, aki a két utóbb említett rendet lajstromokba vétette, befejezést nyert ez a rendi tagozódás. A székelyek által eredetileg ajándékként, bizonyos alkalmakkor adott, de a XV. századtól állandósult ököradó (melynek fejében az utolsó behajtásból I. Ferdinánd 4400 ökröt kapott), illetve a XVI. század közepétől országos szükség idején megszavazott subsidiumok alól a két első rend fokozatosan kivonta magát s a harmadik rend az 1562. évi sikertelen fölkelése után egy időre jobbagysorba süllyedt. Ezzel együtt járt a Zsigmond, Mátyás és II. Ulászló által ismételtlen szabályozott általános hadkötelezettség megszűnése is, úgy, hogy csak a két első rend vonult személyesen hadba, a főemberek a jobbagyaik számával arányos fegyveres szolgálattal is.

Hunyadi János rendezte és foglalta oklevélbe először a székelyek jogait és kiváltságait az örökösödés szabályozásával együtt. Korának legnagyobb hadvezére ezzel kétségkívül jutalmazni kívánta Erdély legkitűnőbb katonáit. Őia, Mátyás, adta ki a székelyek második írott alaptörvényét, újból biztosítván régi kiváltságaikat. Majd II. Ulászló látta el a Báthory István vajdától kegyetlenül meggyötört székelyeket újabb kiváltságlevéllel, melyben részletesen szabályozta a honvédelem, az adózás, a közigazgatás és a törvénykezés ügyeit. Egyébként a mohácsi vészt közvetlenül megelőzőtt negyedszázad alatt a Székelyföld ugyanannak a belső rothadásnak, véres zendüléseknek és Szapolyai János vajda részéről annak az esztelen elnyomásnak képét mutatta, mely a Jagellók gyöngye uralma idején az anyaországban is előkészítette és megérlelte a katasztrófát.

A mű második része 1526-tal kezdődik és 1691-ig terjed, más szóval a fejedelemség korát adja.

Mikor az I. Ferdinánd és Szapolyai János ellenkirályok egymás ellen folytatott küzdelmeinek gyümölcseként Buda vára 1541-ben török kézre kerül és ezzel az ország területe három darabra szakad, az erdélyi fejedelemség megalakulásának megvolt már minden belső előfeltétele. Tagányi Károly akadémiai székfoglalójában (*Megyei önkormányzatunk keletkezése*, 1899) mesterien fejti ki ezeket a körül-

ményeket. Erdélyt már királyaink foglalták el s mint királyi birtokon nem fejlődhetik az anyaországban a honfoglaló nemzetségekből lezármazott birtokarisztokrácia. Köznemességének természetes vezére a királyi hatalom képviselője: a vajda, aki nem tűr meg más urat maga mellett. A tartományi bírói gyűléseket a vajdák a tartományi közügyek odavitelével tartományi gyűlésekké változtatják, amivel fejedelmi joghatóság birtokába jutottak s a királyi vármegyékben valóságos tartományi önkormányzat fejlődött ki.

Az erdélyi autonómiának tehát a vajda hatalma adott erőt, a köznemesség szervezkedése önmagában gyenge volt. (Ez különösen kitűnt a fejedelemség korában.) Az Albert uralkodása alatt, 1437 nyarán Erdélyben kitört pórlázadás alkalmával a nemesség kénytelen elfogadni a parasztság föltételeit, amire sietve megkötö a «testvéri unió»-t a székelyekkel és szászokkal (1437 szept. 16.). A székelyeket a határok megvédelmezésének kötelessége s az ennek fejében nyert kiváltságaik kovácsolták össze egységes néppé, amint részben hasonló okok, továbbá a külön nyelv és magasabb műveltség fűzték egybe a Királyföldön önkormányzatban egyesített szászokat. A három nemzet szövetsége tette lehetővé, hogy Erdély, vajdáival az élén, meg tudta védeni határait a töröktől és egy újabb lépés volt azon az uton, mely az ország feldarabolása után az erdélyi fejedelemség kialakulásához vezetett.

A fejedelemséggel, illetőleg a kis állam emelkedő szükségleteivel együtt járó nagyobb terhek növekvő súllyal nehezedtek a közrendű székelyekre, kik kincstári vagy földesúri jobbgáysorba taszítatván, elvesztett nemesi kiváltságaikért ismételten lázadásba törtek ki, sőt elkeseredésükben a mindent megigérő Mihály oláh vajdának is sereggestül tódultak a zászlai alá, mígnem Báthory Zsigmond 1601. évi kiváltságlevele 40 évi elnyomatás és Básta, valamint Mihály és Radul oláh vajdák szörnyű emberirtása után helyreállította a közrendűek szabadságát.

A szomorú testvérharcok kora után új korszak kezdődött Bocskay fejedelemségével. Mint egykor Hunyadi János és Mátyás király, épp úgy karolták fel a nagy fejedelmek: Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György is a székelyek sorsát. Ez az idő Erdély és a székelység aranykora. Otthon béke, jólét, gyarapodó műveltség, kifelé Erdély idegen országoktól is tisztelt hatalom, a magyarság erőssége, mely háromszor védi meg az anyaország politikai és lelkiismereti szabadságát (bécsi, nikolsburgi és linzi békeszerződések). Bethlen, ki anyai ágról maga is székely volt, nemcsak hadjárataiban használta fel a székelyeket, hanem ágas-bogas külpolitikai össze-

köttetéseit is nagyrészt kitűnően bevált székely diplomataíval bonyolította le. Éppúgy I. Rákóczy György is.

A katonai kötelezettséggel járó terhek azonban e kiváló fejedelmek alatt annyira növekedtek, hogy a szabad székelyek közül számosan önként vállaltak jobbágysorsot, mely mentes volt a hadi szolgálattól. Bethlen és Rákóczy törvényekkel igyekeztek megállítani ezt a folyamatot s Mátyás példájára mustrákon (hadi szemléken), rendszeres törzskönyvekbe iratták össze a katonai szolgálatra köteles három székely rendet. A hadkötelezettség ugyan általános volt, de a valóságban minden családból csak egy személy (apa vagy valamelyik fiúgyermek) teljesített szolgálatot. Ellenben az adókat a székely jobbágyokon még az említett nagy fejedelmeknek sem sikerült behajtaniok. Erre is rászorította azonban a székelységet az a nyomorúság, melybe Erdély a II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata folytán jutott, mikor pénzben és természetben addig nem ismert terheket kellett vállalnia. Apafi Mihállyal bezárul a fejedelmek sora.

A harmadik rész az 1691-től 1914-ig terjedő korszakot foglalja magában. Mint láttuk, az erdélyi fejedelemség a vajdák tartományi önkormányzatra irányuló törekvéseiből szükségszerűen alakult meg Magyarország három darabra szakadásának idején s fennmaradásának alapfeltétele a török és a habsburgi birodalmak egyensúly-helyzete volt. Mihelyt tehát a török 1683-ban Bécs falai alatt és Párkánynál döntő vereséget szenvedett s 1686-ban Budavárát is elveszítette, a Habsburgok hatalma végleges túlsúlyba került s ezzel megszűnt az erdélyi fejedelemség létalapja is.

A habsburgi korszak alapokmánya, az 1691. évi Lipót-féle diploma, a székelyek katonai kötelezettsége ellenében fenntartotta adómentességüket, de a valóságban súlyos adókkal és katonai beszállásolásokkal sanyargatták őket a császári csapatok. Az ellenük támadt elkeseredés 1703-ban egy csapásra a II. Rákóczi Ferenc táborába vitte a kurucokkal együttérző székelységet, mely a magyar megyék és egyes szász székek követivel együtt 1704-ben lelkesedéssel választotta Gyulafehérvárt Rákóczit erdélyi fejedelemmé. Amit azonban Rákóczi fenkölt egyéniségének varázsa elért, azt pusztán nemes idealizmusa államférfiúi rátermettség és hadvezéri képességek nélkül rövidesen elveszítette. Az éveken át tartott háború, majd az utóbb kitört pestis és marhavész s a megmaradottakon kegyetlenül behajtott adók gyászos pusztulást zúdítottak a Székelyföldre is.

A zatmári béke helyreállította a Lipót-féle diplomában megállapított kormányzati rendet, az ország élén a gubernátorral s

az országgyűlések is összehivattak az anyaországéival egyidejűleg, főként az adók megszavazására. Ez időtől Erdély története az anyaországéhoz hasonló viszonyok közt folyik. A Székelyföld legnagyobb eseménye a székely határőrség megszervezése volt, melyet kemény ellenállás után, 1764-ben vittek keresztül.

A II. József abszolutisztikus törekvéseivel szemben támadt erős nemzeti visszahatásnak egyik nevezetes mozzanata volt az Udvarhelyszékből kiindult, de az egész székelységet áthatott mozgalom Erdély és Magyarország uniója iránt. Az 1790-ben összeült erdélyi országgyűlés el is fogadta az egyesülés tervét, de a külön országgyűlés és kormány fenntartásával. Így az unió, melynek legelkelkesebb hívei továbbra is az udvarhelyi székelyek voltak, csak 1848-ban válhatott, bár rövid időre, valósággá. A bécsi kormány ugyanis a nemzetiségek feluszításával válaszolt az 1848 márciusi reformtörvényekre s Erdély és az anyaország uniójára, melyért a legnagyobb áldozatot vérben Bem tábornok legendás hősei: a székelyek hozták. Említsük meg itt a szerző adatainak kiegészítése-ként, hogy ha az egész nemzet úgy vette volna ki részét a szabadságharcból, mint a székelyek, kik alig egynegyed millió lélek után több mint húszezeren fogtak fegyvert, akkor a szabadságharcnak több mint félmillió katonája lett volna az öt millió magyar lakosság sorai-ból az összesen 158,844 főre becsült honvédség helyett az osztrák és orosz haderő 374,380 főnyi együttes létszámával szemben (Márki Sándor összegezése, *A magyar nemzet története* X. köt. 333. l.) s akkor bizonyára meg lett volna a lehetőség fegyverletétel helyett a tisztességes megegyezésre.

Befejezésül ismerteti a szerző a szabadságharcotól a világháború kitöréséig terjedő korszakot, nem hallgatván el az unió előnyei mellett a magyar kormányok mulasztásait sem a székelységgel szemben, főleg azt a közönyét, mellyel elnézték e nagyszerű és szapora földműves, iparos- és katonafajta jó egyötödének kivándorlását Oláhországba, a helyett, hogy megfelelő közgazdasági, közlekedési, kulturális stb. intézkedésekkel, elsősorban céltudatos birtokpolitikával siettek volna segítségére.

Mint e tartalmi összefoglalás is tanúsítja, a szerző a székelyek köztörténetét írta meg. különös tekintettel alkotmányuk, katonai szolgálatuk és adózásuk fejlődésére. Ellenben a jog és az igazságszolgáltatás története, a birtokviszonyok alakulása, egyház-, mű- és művészettörténetük, néprajzi ismertetésük, a Székelyföld gazdasági és földrajzi leírásával együtt kéziratban maradt. «Ami hiány mutat-

kozik — mondja a szerző a mű előszavában — az nagyrészt az összevonás rovására irandó.»

Noha minden megállapítását nem is tehetjük magunkévá, a legnagyobb dicsérettel kell kiemelniünk egyfelől lelkiismeretes adatgyűjtését, mellyel számos, a mai oláh uralom alatt szinte hozzáférhetetlen, sőt részben el is pusztult forrást, följegyzést őrzött meg és tett közkinccsé, másfelől azt a tárgyilagosságot, mellyel gazdag anyagát a székelység iránt érzett meleg szeretete mellett is feldolgozta. Azonfelül különösképen időszerű is a munka, mely eredetüktől egész történelmükön át ismerteti a székelyek szoros nyelvi és lelki közöségét a magyarsággal éppen most, amikor a francia publicisztikában is találkozunk azzal a hazugsággal, hogy a székelyek elmagyarosodott seitha-dák nép, akiket teljes joggal el lehet oláhosítani. Hálásak lehetünk azért is a sok vonatkozásban egészen úttörő műért, mert nemzeti kötelesség volt összefoglaló keretben megírni annak a székelységnek a történetét, mely árpádházi királyaink óta a világháborúig bőségesen ontotta véré a magyar ügyért s amely az összeomlás után és a kommunizmus rémuralma alatt is külön hadosztályában egymaga védte a magyar zászló becsületét és csak akkor tette le kezéből a fegyvert, mikor a vörös és az oláh harc vonalak közé kerülve, reménytelenül vált a további küzdelem.

Végül hálásak lehetnek a székelyek is Szádeczky iránt, aki abaúj-torna-megyei származása ellenére, a tudományos történetírás módszereivel, részletesen megírta a Lipót-féle diplomában legharciasabb népnek (*genus hominum bellicosissimum*) nevezett székelyek küzdelmes, dicsőséges multját, hogy az ősök szívósságából merítsenek erőt és kitartást mai szenvedéseik, sokszoros meggyaláztatásuk elviseléséhez mindaddig, míg ismét azok lehetnek, akik voltak századok hosszú során át: Magyarország keleti határainak s a nyugati kultúrának hűséges őrei.

Nagy Miklós.

Francia könyv Magyarország háborús felelősségéről.

Raoul Chélard, ancien rédacteur au bureau de la presse du ministère des affaires étrangères, chargé de missions en Hongrie: *Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale* (1914—1918). Paris, 1930. Éditions Bossard. XI és 192 l.

A magyar kérdéssel oly kevés külföldi foglalkozik, hogy a mit sem sejtő ember örömmel veszi kezébe a tetszetős kiállítású könyvet, melyben Chélard Raoul, Magyarországnak régi barátja és ismerője, régi tárgyhöz vizatérve még egyszer bemutatja honfitársainak és a franciául olvasó világnak azt a Magyarországot, amelyet évtizedeken át oly sokszor felkeresett, amelyről mindig elismeréssel nyilatkozott és amelytől annyi jót élvezett.¹ Semmi kétség a felől, hogy az, aki a háború előtt bebizonyította Magyarország iránt érzett jóindulatát, abban a tragédiában, amelynek a magyar nemzet szenvedő hőse volt, még jobban melléje fog állani. Az öregségnek egyébként is kiváltsága meleg érzéssel tölteni meg azt a keretet, melyet a férfiévekben talán hűvösebben alkotott meg.

Chélard könyvéről egy amerikai lap csak annyit ír, hogy az a könyv, melynek szerzője az előszóban kijelenti, hogy könyvét gyűlöletből írta, önmaga hívja ki maga ellen a bírálatot. E rövid, de le-sújtó, semmiesetre sem magyar embertől származó ítélet után, valamint azok után, amiket hazai hírlapok a könyvről és szerzőjéről írtak, hogy a tavaly nálunk még ünnepelt Chélard azelőtt csak pénzért írt rólunk kedvezőt és most rágalmazóink közé állott, szomorú érdeklődéssel veszi kezébe az ember a könyvet. Főleg azért, hogy mit tudott írni Magyarországnak olyan régi és kitűnő ismerője, mint Chélard, Magyarország ellen akkor, mikor az általa dicsért magyar nemzetnek elhagyottságában és rettentő szenvedésében leginkább lett volna szüksége jó barátra, s ő tüntetőleg az ellenség oldalára állott.

A könyv elítélése voltaképp nem abban foglaltatik, mit hogyan mond, hanem abban, hogy állításai a tényekkel annyira ellenkeznek, hogy általánosságban is magukban hordják cáfolatukat. Végigolvasása

¹ Chélard Raoul-nak korábban megjelent magyarbarát művei a következők: *La Hongrie contemporaine*. Paris, 1891., *La Hongrie millénaire*. Paris, 1896., *La dernière alliance franco-hongroise*. Louis XIV et Rákóczi II, a propos de la translation des cendres de ce dernier. Paris, 1907.

után semmi sem maradt belőle, csak Chélard, ki bajba került jótévőit olyan határtalan gyűlölettel és rosszindulattal igyekszik megrágalmazni, hogy régi magyarbarát és utolsó magyarellenes munkája közül csak az egyik lehet igaz. A bizonyításban nem is kell messze mennünk, mert utolsó művének előszavában maga megmondja, hogy amit most írt, azt gyűlöletből írta ; a gyűlölet pedig előre megfosztja őt attól, hogy észrevegye azt, hogy amit mond, az nemcsak a tényekkel, hanem itt-ott a józan ésszel is ellenkezik.

Chélard szavai szerint művének célja annak «a magyar-porosz összeesküvésnek leleplezése, mely Európát 1914-ben lángba borította» és amelyet csodálatosan senki sem ismer azon kiváló elmék közül, kik a háború okaival — francia oldalon is — komolyan foglalkoztak. Hadat üzen annak a kis magyar csoportnak, mely a félhomályban «szivaccsal akarja letörölni a nagy büntényt, hogy annak kellemetlen nyomait a békeszerződések esetleges revíziója érdekében eltüntesse», mert szerinte arról van szó, hogy «az ártatlanság szelével kollektív hiszékenységet teremtsünk, amely tömegével hat». Szerinte gróf Tisza István 1914. július 28-án «a berlini aljas munka megvalósítójává és végrehajtójává avatta magát» ; és annak bemutatása, miként gyújtották fel a háború tüzét a magyarok — «célja a jelen könyvnek». Írója különben akként mutatja be magát, «mint a magyar lélek és nyelv tökéletes ismerője, ki a francia külügyi szolgálatnak magyar ügyekben informátora volt». Vajjon akkor szolgáltatta-e a szerző ezeket a magyarellenes tájékoztatásokat a francia külügyi szolgálatnak, mikor magyarbarát műveivel Magyarországnak látszott vagy igyekezett szolgálatokat tenni? Nem hisszük, hogy a francia külügyi szolgálat e kétféle információ tudatában mindkét szolgálatot sokra értékelte, mert vagy azt kellett elhinnie, a mit Chélard nyilvánosan Magyarország mellett írt, hogy azt hazájában a valóságnak megfelelően bemutassa, vagy pedig azt, amivel addigi adatait hamisaknak bélyegezván, saját kormánya részére a való helyzet megismerését megnehezítette.

Mert ép elmével alig volna lehetséges Magyarországot felelőssé tenni a világháború felidézéseért azon az alapon, hogy a honfoglaló magyarság falvait a rögtöni mozgósítás megkönnyítésének megfelelően építette. A magyar társadalom- és irodalomtörténet szakemberei bizonyára meglepetéssel fogják olvasni, hogy a szerző szerint ebből a minden irányban mozogni akaró «rablóbandából» alakult ki «a veszedő, iszákos, féltékeny, gyalázkodó, kapzsi, fennhéjázó, közönséges, idegengyűlölő táblabíró» (21. l.). A jelzőkül használt melléknevekből ugyan alig lehetne a magyar táblabírónak általánosan ismert

kedves képére ráismerni; a magyar lelket saját bevallása szerint annyira jól ismerő szerző tehát ezekkel, a tárggyal össze nem illő jelzőkkel a magyar lélek típusát akarta gyűlöletessé tenni *A magyar lélektanba való bevezetés* című fejezetében.

Nem célunk a könyv számos gyűlölködő megjegyzésének bemutatása, mert azokban úgy sincs semmi komolyság, és tartalmat is hiába keresünk, amire válaszolni lehetne. Csak Szapolyai Jánosnak, mint «a magyar nacionalizmus megtestesítőjének» azon arcképére hívjuk fel a figyelmet, amelyben őt a szerző a mohácsi árulóként mutatja be, akit a magyar nemesek csak azért hagytak cserbe, mert a Habsburgok többet adtak nekik (40—41. l.). Rákóczi Ferencet Don Quijote-val hasonlítja össze és condottierének nevezi; szerinte Károlyi Sándor pénzért adta őt el egy másik magyarnak, gróf Pálffy-nak (46. l.). A magyar parlamentet «a beati possidentes szindikátusának» nevezi (69. l.), Kossuth Lajost «az erőszak lángeszé»-nek (72. l.).

A kiegyezés korszakának bírálatában azért neheztel a magyarokra, mert nálunk nem sikerült francia-barát pártot alakítani. Erre vonatkozólag három olyan politikai kísérletet jelöl meg (Adam Juliette asszony, Pichon István és Ugron Gábor), amely kísérleteknek részleteit ma még nem ismerjük eléggé. Az utolsó kísérletről azonban annyit már ma is meg lehet állapítani, hogy a franciák a szövetség megalkotásának munkáját Pétervárnak engedték át, ott pedig akként képzelték el a dolgot, ami a franciáknak bizonyára nem volt szándékukban, hogy a magyarságnak és a magyarországi nemzetségeknek képviselőit Pétervárra fogják meghívni s ott azután az orosz külügyminiszter elnöklete alatt, a meghívott cseh szakértők tolmácsolása és közvetítése mellett fogják Magyarország belkormányzati szabályzatát megalkotni. Maga Rimler, a szövetségi tervezet ügynöke viszont akként nyilatkozott, hogy Delcassé francia külügyminiszter érthetetlen okokból ejtette el Ugront, kit azután a kudarccal járó kísérlet anyagilag tönkretett. A napfényre került francia külügyminiszteri okmányok alapján azt kell hinnünk, hogy az akkor meginduló angol és olasz kísérlet — az entente előkészítése — Párizsban sokkal többet ígérőnek és könnyebbnek mutatkozott, mint a monarchia egyik politikai pártjával való kísérletezés.

Nem felel meg a történelmi valóságnak Chélard azon állítása sem, hogy a monarchia francia-barát állásfoglalását 1870-ben Tisza Kálmán akadályozta meg, mert a bécsi külügyi hivatal, mely akkor még a közös jelzót sem használta, hanem birodalmi minisztérium, sőt gróf Beust szerint birodalmi kancellária volt, külügyekben lehető-

leg meg sem kérdezte a magyar kormányt, nemhogy a magyar ellenzék felfogásához igazodott volna (109—10. l.). Ezen az úton nem sikerült a magyar nemzet háborus felelősségét megnövelni; sőt a franciák, ha e kérdés iránt érdeklődve valamikor közvetlen tanulmányokat fognak folytatni, akkor egészen más megállapításokhoz juthatnak. Gróf Andrassy epikureista beállítása és Tisza Kálmánnak, «a prussziánizmus doktorának» jellemzése teljesen elhibázott. Bismarck ügynökeinek (111. l.) még senki sem nevezte őket, a pusztá elnevezés azonban még nem vonja maga után azt, hogy a valóságos és a köztudatba is átment keretek elhomályosodjanak. Annál kevésbbé, mert a németbarátság keretét — ezen a szerző a hármasszövetséghez való csatlakozást érti — egyáltalában nem a szerzőtől olyan könnyelműen használt «francophobia» mélyítette ki, hanem az orosz támadástól való félelem, mely a német hegemonia ellen küzdő Andrassy Gyulát és Tisza Kálmánt a német szövetség igénybevételére kényszerítette. Pusztán azon az alapon, amelyen Chélarde a XVI. századbeli francia-török szövetséget indokolta: «on prend ses alliés où on les trouve» (48. l.). Szerző tehát a Magyarország földjét és lakosságát pusztító törökkel való francia szövetségre védelmet talál ugyanakkor, amikor az orosz invázió elleni védekezés jogosságát Magyarországtól a francia-orosz szövetség fennállása következtében megtagadja.

Az, hogy a berlini osztrák-magyar követek 1871-től 1914-ig magyarok, a budapesti német főkonzulok pedig ugyanakkor poroszok voltak, nem alkothat komoly érvet a háborus felelősség szempontjából (113—14. l.). Nem pedig azért, mert a magyar kormányzat vezetői kimutathatólag sohasem kérték sem az előbbi, sem pedig az utóbbit. Azonkívül mindkettő személyének kiválasztása kívül esett a magyar kormány hatáskörén. Ami egyébként az egykori közös külügyi szolgálat magyar származású tisztviselőit illeti, azokról nem mutatható ki, hogy magyar politikát folytattak, mert utasításaik végrehajtásán kívül és külön utasítás nélkül semmi kezdeményezési joguk nem volt; a magyar politikai közvélemény hosszú évtizedek tapasztalatai alapján hovatovább elszokott attól, hogy a közös szolgálatba lépett magyaroktól a magyar politikai felfogás képviselését várja.

Az a megjegyzés, hogy gróf Tisza István a politikai életben «majomnak bizonyult a porcellánüzletben» és hogy politikai «fakir» volt (124—125. l.), nem Tisza történelmi egyéniségét, hanem a szerző személyének komolyságát veszélyezteti azok előtt, akik más kifejezésekhez vannak szokva. Biztosak vagyunk azonban abban, hogy az általunk gyakorolt ezen kritikánál sokkal súlyosabb elbánásban részesülne az a magyar író, aki a francia nemzet nagyjait hasonló méltat-

lan jellemzésekkel akarná bemutatni. Az, hogy államférfiúi «művét nemlegesség, a destrukció tette impozánssá» (125. l.), csak odavetett frázis marad, ha ugyanakkor nem nevezzük meg a negativum hősét is: az egyik oldalon Ferenc Ferdinánd főherceget, a másik oldalon pedig Szaszonov orosz külügyminisztert, kik mindketten Magyarország felosztására törekedtek és akikkel szemben Tisza sikertelenül kísérelte meg az ezeréves magyar államterület megtartását. Aki azt állítja, hogy Tisza csak azért egyezkedett a románokkal, mert családi birtokai Biharmegyében feküdtek (126. l.), az nem ismerte Tiszát. Lehet, hogy akik Chélard könyvéből akarnak tanulni, azokkal el lehet hitetni azt a valótlanságot, hogy a háborút a közös külügyi szolgálat magyar tisztviselői kezdeményezték, akik közé Chélard makacsul oda-számítja gróf Berchtoldot is, azért, hogy a számla súlyosabb legyen (138—39. l.); de aki nem elégszik meg azokkal az ismételésekkel, melyeket az igazság ellen tusakodva mindig csak néhányan és mindig csak ugyanazok mondanak, az érthetetlennek fogja tartani azt a megállapítást, hogy «a háború országútja Budapesttől indulva és Berlinben végződve» éppen ezen érv alapján készült el (139. l.). Ezt be is kellene bizonyítani, amit azonban hiába várunk, mert a szerző nem kíván kevesebbet, mint hogy azt minden bizonyítás nélkül higgyük el neki.

A bevezetésben ígért leleplezések közül viszont egyet sem találunk a könyvben; ha csak nem lehet annak nevezni azt a meglehetősen bőbeszédűséggel közölt visszaemlékezést, hogy 1914. februárban és márciusban Berlin, Bécs és Budapest között igen élénk volt az összeköttetés (139—42. l.). Mi lenne, ha mi a szerzőnek ezt az állítását megerősítőnk és azt mondanók, hogy a fenti érintkezés abban az időben sokkal élénkebb volt, mint ahogyan azt Chélard észrevenni vélte? Nézze csak meg a napvilágra került és mindenkinek rendelkezésére álló titkos államiratokat és akkor meg fogja találni az okát annak, hogy miért voltak a központi hatalmak kormányai 1914 tavaszán annyira idegesek. Meg fogja pedig találni az 1914. január-februári pétervári és bukaresti konferenciákban, az 1914. márciusi orosz, román és szerb csapatszállításokra vonatkozó diplomáciai jelentésekben. Azokban bizonyára több háborús anyagot fog találni, mint abban a hírben, hogy gróf Tisza István II. Vilmos német császárt a Magyar Történelmi Társulatba tagul ajánlotta (144. l.).

Nem is sejtjük, mivel tudná a szerző támogatni azt az állítását, hogy Tisza 1914-ben lovaglóostorral kergette Magyarországot a német hatalom érdekkörébe (145. l.). Még kevésbé azt a franciákon kívül másoknál nem olvasott, de most már Mousset-től is mellőzött válót-

lanságot, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösét Tisza ölette meg (159. l.), hogy ezzel a végső sikert a magyar olygarchiának biztosítsa (165. l.). Ferenc Ferdinánd trónörökös életírója, Theodor von Sosnosky, kelően kidomborította hősenek azon terveit, amelyek a délszláv ke-
rületeknek a monarchiába való bekebelezésére irányultak és ame-
lyeket az összes kézikönyvek kelően figyelembe vesznek. Valamint
azt az ellentétet, amely ezen tervek folytán Szerbia és a monarchia
között kialakult és amelyben a szarajevói merénylet a fenti terv
megtorlásaként szerepel. Valóban erős képzelődés kell ahhoz, hogy
valaki az ilyen nagyotmondásoktól valamit reméljen; vagy nem a
dunai kérdéseket nem ismerő honfitársait becsüli-e le Chélard akkor,
mikor arra gondol, hogy azok a demokráciáért lelkesedve és a pán-
germánizmustól aggódva megelégedéssel fogják látni a kritika pal-
losának lecsapását a zsarnok és pángermán színekbe öltöztetett ma-
gyar nemzetre, mely «Európát lángbaborította, hogy ennél a tűznél
főzze meg a maga nemzeti gulyását» (165. l.)? Ha Chélard jól
ismerte Magyarországot, akkor tudnia kellett, hogy ennek az ellen-
kezője igaz.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a komoly és meleg
állásfoglalást, amellyel a magyar országgyűlés nagy részének han-
gulata 1871-ben a megalázott Franciaország mellett megnyilatko-
zott, amikor a háboruért való felelősségnek kutatása nélkül szinte
az egész magyar közvélemény Franciaország megcsönkítése ellen
foglalt állást. Szerző elsiklik ezen, a francia-magyar viszonyra szin-
tén jellemző mozzanat fölött, éppen ezért kell nekünk figyelmébe
idézni, hogy a magyar közvéleménynek ez a megnyilatkozása őszinte,
meleg érzésből fakadt és hogy a magyar nemzet annak a szerző-
tól nyújtott viszonzását nem érdemelte meg.

Mi a magunk részéről sajnáljuk azt a könnyelműséget, mellyel
a szerző komoly ismeretnyújtás és kormányának pártatlan felvilá-
gosítása helyett a rágalmazók súlytalan csoportjához csatlakozott.
De nincs okunk félni attól, hogy állításai komoly helyen is termő
talajra találnak, mert azokat nem a megtámadott ellenség, hanem a
félrevezetett jóbarát, a valóság iránt érdeklődők fogják megsemmisí-
teni. Úgy, amint azt az említett amerikai lap tette. Chélardnak nem a
magyarok lesznek legnagyobb ellenségei, hanem az igazság.

Nem akarunk ismertetésünkbe érzelmi mozzanatokat vegyíteni,
mint a szerző. De meg kell jegyeznünk, hogy mikor annyi sikertelen
kísérlet történt abban az irányban, hogy Európának két nemzetét,
a franciát és a magyart, egymáshoz közelebb hozzák, akkor Chélard
igen rossz példát adott arra, hogyan nem szabad egy más nemzettel

foglalkozni. Az 1871-ben megvert és megalázott francia nemzettel szemben magyar ember sohasem tette volna meg azt, hogy szerencsétlenségében kigúnyolja és pénzért írt dicséretet után meggyalázza.

Horváth Jenő.

«A magyar történelmi tudomány legújabb fölfedezései.»

E cím alatt a *Pravda* (Igazság) című, belgrádi cyrill betűs újság a *Budapesti Szemle* augusztusi számában megjelent *Balkáni helynevek történelmi érdekességei* c. közleményemnek szerb vonatkozású részleteit illetőleg a következőket írja:

«Milojevics Sz. Milos és Lazics Lukin Szima «történészeink» álmukban sem gondolhattak arra, hogy Ausztria-Magyarország miattuk keveredik háborúba Szerbiával. Arra való a magyar tudomány, hogy fölfedezze számunkra az efféle «lehetőségeket» is. A *Budapesti Szemle* (szerinte Budimpestinszke Szmotre) legújabb, augusztusi számában, ebben a régi tekintélyes havi közlönyben, amely a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, Német József egy terjedelmes cikkben rátér a két, egyébként érdemes nemzeti közéleti munkásunknak történelmi munkáira, 58 és 36 évvel ezelőtt megjelent könyveire, hogy megvilágítsa a magyarok számára: honnan vették a szerbek hallatlan vakmerőségüket a Budapest és Béccsel való összetűzésre. «Még úgy nem packázott nép nagyhatalommal, mint a kis Szerbia a kettős monarchiával tette.»

Safarik József, Dobrowsky József, de különösen Milojevics és Lazics hibásak abban, hogy a kettős monarchia kénytelen volt «hazárd politikát» folytatni Szerbia ellen.

Német József és a Magyar Tudományos Akadémia nem akarja máig sem tudni, hogy a mi történészeink és a mi komoly nyilvánosságunk mindig elítélték Milojevics és Lazics «történész» munkálkodását. Hogy nem is egyszer utaltak itt arra, hogy ők a történelmet «egészben hírlapírói» módon munkálták, «csak hazafias célzatosságból» és hogy az efféle munkákat nálunk sohasem tekintették tudományos jelentőségűeknek. Határozottan azt mondták, hogy ez a mi két «történészünk» a maga fölfedezéseit úgy csinálta, kigondolta, propaganda és pedig nemzeti propaganda céljából.

Miért kell tehát most is nevetni a szerbeken, Milojevics miatt, akinek szerbjei elérték Svédországba, Belgiumba, Franciaországba, Afrikába és Spanyolországba is, vagy Lazics miatt, aki szerint a babilóni tornyot is szerbek építették «és aki szerint az Úr Jézus Krisztus is — szerb volt?»

Téved Német József és a Magyar Tudományos Akadémia, ha azt gondolja, hogy a kettős Monarchia Milojevics és Lazics, meg

sikeres nemzeti propagandájuk miatt üzent hadat. Mert állítólag ettől kinőttek a szerbek szarvai! A kettős Monarchiának ellenszegült Szerbia, mert sohasem engedte magát eltiporni. Útjába állott a kettős Monarchiának Szerbia, mert magához vonzotta a délszlávokat a kettős Monarchiából is. És mert Bécs meg Budapest az eltiport Szerbián át akarta az útját Szalonikihoz megrövidíteni.

Habár tehát Milojevics és Lazics fölemelték a szerbek nemzeti lelkét mind Szerbiában, mind Ausztriában, nem ők voltak csak, akik ezen sikerrel munkálkodtak és Lazics meg Milojevics nem is számítottak komoly munkásokként a történelmi tudomány terén a szerbek között, sem Szerbiában, sem Ausztriában.

De nincs több szerencséje Német Józsefnek további fejtegetéseiben sem, amikor Szerbiáról és a szerbekről van szó.

Német József szerint a történelmi fejlemények a szerbek nagyralátását egyelőre száz százalékon túl honorálták. Jól értjük: ezidőszent, mert Német József szerint ez nem fog sokáig tartani. Német József komoly munkás a magyaroknál a történelmi tudomány terén, hát ne bocsátkozzék természetlen és megtévesztő nyilatkozatokba. Német József szóról-szóra ezt írja: «A nagy sikerek után odajutott a kis, legfőllebb hat milliós szerbség, hogy ma mind új államában, Jugoszláviában, mind a szomszédos külföldön halálos ellenségekkel van körülvéve s bizony nem minden aggodalom nélkül nézhet a jövő elé.»

Arra kérnök Német Józsefet és a Magyar Tudományos Akadémiát, amelynek támogatásával ez a tisztelt magyar havi közlöny megjelenik, hogy közelebbről indokolja és jelölje meg, kik azok a halálos ellenségei a szerbeknek Jugoszláviában? Talán a nálunk levő magyar kisebbség? Mi őket eddig Jugoszlávia loyális alattvalóinak tekintjük és továbbra is ilyenekül fogjuk tekinteni, míg Német József és a Magyar Tudományos Akadémia az ellenkezőről nem győz meg bennünket.

Téved Német József abban, hogy Jugoszlávia megalkotásával a nagyszerb gondolat győzött. Győzött, Német úr, a délszláv gondolat, amelyet a kis Szerbia hordozott ezredzászlóin és amely, értjük egymást teljesen. Pesten annyira aggasztó és gyűlöl.

Német szerint a szerbek Jugoszláviában «még tartják magukat». De — úgy véli — «persze csak addig, míg az entente napja süt.» Az entente miatt való gondot hagyja Német úr ránk, szlávokra. Éppen úgy, mint a határokon túli halálos ellenségek dolgát.

De még egy csúf dolgot követett el Német úr. Egyébként értekezésében arra mutat rá, hogy a szerbek barbárok, mert Kraljevics Marko egy népkölteményben lovagiatlanul viselkedett Madzsarin Fülöp feleségével szemben. A gáncsnélküli lovag, Német úr, ez értekezésében miattunk, délszlávok miatt, csúful és utcai modorban rátámadt Herman Vendel úrra, kapcsolatban a *Der Kampf der*

Südslawen um die Einheit und Freiheit c. könyvével. Nyíltan és teljes aláírásával állítja róla, hogy ezt a tiszteletreméltó könyvét a szerb kormány támogatásával adta ki és hogy jugoszláv bérenc. Vendel úrra hagyjuk, hogy számoljon le vele.»

*

E cikket mint szerző dr. Milutinovics Nikola írta alá. Mindenekelőtt néhány, nem éppen célzatosság nélkül való tévedésére kell rámutatnunk.

A tanulmánynak mindenesetre egyik főtürekvése volt az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia helyeslését, ha egyszer hivatalos tárgyalása alá kerülne, megnyerje s hogy beleilleszkedjék abba a szellembe, amelyben e tudományos testület dolgozik. De a Magyar Tudományos Akadémia eddig semmiképpen sem azonosította magát a szóbanlevő értekezéssel és nem is szokta ezt tenni a támogatásával megjelenő szépirodalmi és tudományos kiadványok tartalmát illetőleg. Ez igénytelen tanulmányért tehát fölösleges és jogosulatlan a Magyar Tudományos Akadémiát aposztrofálni. Engedje meg dr. Milutinovics, hogy cikkének e némi — talán csak színlelt — tájékoztatlan-ságból folyó tévedésére figyelmeztessem.

Másodszor: nem írtam azt, hogy a kettős monarchia folytatott hazard politikát Szerbiával szemben, hanem éppen az ellenkezőjét. Dr. Milutinovics nyilván a szerb önérzetnek akart hízelegni azzal, hogy a gyenge kettős monarchia — magyar szerző szerint is — hazard politikát űzött a nagyhatalmú Szerbiával szemben. Ez mindenesetre jobban hangzik a szerb nagyralátás előtt, mint amit én írtam. De a szerb szerző állítása mégis csak valótlan.

Harmadszor: nem írtam azt, hogy Milojevics és Lazics voltak okai a monarchia hadüzenetének, sem azt, hogy őket odahaza a történelmi tudomány komoly munkásainak tekintették. Ellenben megírtam, hogy Lazics könyve addig soha nem tapasztalt sikert ért el Szerbiában és ott soha el nem ért példányszámban fogyott el. Ezt nagyjelentőségű nyilvánulásául tüntettem föl annak a szellemnek, amely Szerbiát már harminc évvel ezelőtt kezdte eltölteni s amely előbb csak az orosz pártfogásra támaszkodott, de az annexió válság után sikerült megkapnia a francia és angol támogatást is. Ez a szellem tényezővé lett Európa történetében, mint a világháború előkészítésének balkáni s a kettős monarchia ellen jól kijátszható eszköze. E szellem képződésének a művelt világban kevésbé ismert csíráira akartam rámutatni a Lázics-féle könyv kapcsán. Nem a szerbség iránt való ellenséges érzésből, hanem tárgyilagos, történelem-tudományi meggyőződésből.

Különös véletlen folytán, a dr. Milutinovics cikkét tartalmazó lapszám első oldalán, vezércikk tanuskodik a harckeverő szerb nagyuralás uralma mellett. A trieszti merénylők kivégzéséért erősen támadja a *Pravda* Itáliát, dicsőíti a merénylőket és azt állítja, hogy a külföldi sajtó erősen elítéli és támadja a fasizmust. Ennek az ellenkezője az igaz. Mert a köztudomás szerint a belgrádi kormány zsoldjában álló pár francia és néhány szociáldemokrata lap kivételével, minden tekintélyesebb európai újság éppen a merénylőket ítélte el. A szerb közszellemet bizonyos fokig mindig mozgató »phantaisie créatrice»¹ mesterséges, önáltató táplálása ez.

Dr. Milutinovics arra kér, jelöljem meg közelebbről a szerbek belső halálos ellenségeit. Csodálatos merészségű kérdés. De fölöslegesen tartom a teljesítést. A Société des Nations — Rothermere lord szerint, a genfi humbug — irattárában elsúlyesztett panaszok tömegére és a horvátok kétségbeesett mozgolódásaira, meg a szerb macedóniai bolgárok folytonos forrongására utalok csak. Odahaza, Szerbiában, lehetségesek, sőt a véreskezű diktatúra folytán kényszerűek az efféle kérdések, amelyek azt sejtetik, hogy Szerbiában, illetőleg Jugoszláviában minden rendjén van. Az európai nyilvánosság előtt azonban csak cinikus színjátszásnak számíthatnak. A *Budapesti Szemle* hasábjait a kérdésnek, sok szempontból az aktuális politika terére kényszerülő teljesítésére, nem használhatjuk föl.

Wendel úr könyvének a belgrádi kormánnyal való kapcsolatára közismert tények alapján utaltam. De nem támaszkodtam egyszerű mende-mondára. Gondosan átolvastam többször is. Ráismertem fejtegetéseiben a szerb eredeti szövegekre, amelyekkel a háború alatt, de különösen a párizskörnyéki békediktátumok idején, a szerb kormány propagandája, többé-kevésbé jó fordításokban, elárasztotta a nyugateurópai sajtót és könyvpiacot. Ilyen anyagszolgáltatással éppen úgy megtévesztették a békediktáló nagyhatalmakat, mint annakidején Karadzics Vuk a nagy Rankét.² Ez észleletemet megírtam már évekkel ezelőtt több tekintélyes lap hasábjain. De úgy látszik, Wendel úr kevésbé találta megcségyenítőnek a belgrádi kormánnyal való összeköttetését, mint dr. Milutinovics. Nem cáfolta

¹ Dr. Jovan Cvijics: *La Péninsule Balcanique*. Paris, 1922. c. munkájában mondja, hogy a szerbség egyik kiváló tulajdonsága a »teremtő képzelet.» Ez tette többek között a horvátokat katolikus szerbekké s a szerbeket 7 milliós néppé.

² L. a szerzőnek: *Külső segítség nélkül vitták-e ki a szerbek függetlenségüket* c. dolgozatát, Budapesti Szemle 1926. évi novemberi számában.

meg állításomat. A helyette esetleg vállalt balkáni leszámolástól csak a Gondviselés, meg a rendőrség védhet meg. De jómagam is résen leszek.

Végül még egyet. A szerb néppel a magyarság komolyan a békés megférése-re törekszik. Ezt a törekvést képviselte a háború előtt Ugron István osztrák-magyar követ politikai téren, csékélységem pedig mezőgazdasági téren. Ezt a törekvést szólaltatta meg nemrégiben a magyar államfő ismert nyilatkozatában, a mohácsi emlékünneppel kapcsolatosan. E törekvések eddig hiábavalónak bizonyultak. És hiábavalók lesznek mindaddig, míg a dr. Milutinovics cikkéből is kitűnő túlságos hatalmi önérzet, a rideg valóság intelmeitől való elzárkózás, a képzelt győzelem emlékein táplált nagyralátás vezeti a szerb nép sorsának intézőit.

Tisztán tudományos téren mozgó, a szerbek iránt közismerten barátságos szaktekintélyek munkáira támaszkodó fejtegetéseimmal, nem hittem, hogy Belgrádnak olyan érzékeny idegeit bántom meg. De a történelmi valóságok megállapításától és megírásától az efféle aggodalom sem tartott volna vissza. A tudomány szabad és művelt államban nem rendelheti alá magát diktatórikus erőszakosságnak.

Németh József.

SZÉCHENYI ELMÉBAJA.

Széchenyi 1848. szeptember 4-én annyira izgatott volt már, hogy orvosa szükségesnek tartotta, hogy egy időre elvonuljon Pestről. Ez szeptember 5-én meg is történt. Orvosa, Balogh Pál, Döblingbe szállította s ott is maradt haláláig. Az a körülmény, hogy szeptember 4-én, a forduló-pont után távozott el Pestről, távozása csendben történt, néhány nappal előbb családja is eltávozott Pestről, feltűnést keltett, sugdolózásra és különféle magyarázgatásra adott okot, hogy miért távozott el Pestről. Csakhamar a lapok is szóvá tették Széchenyi távozását.

Kossuth a Jellasich betörésekor írt híres cikkében¹ ugyan azt írta, hogy egy férfinak (t. i. Széchenyinek) irtó-zatos betegségét megjósolta, «kinek emlékezetéhez sok érdem csatlakozik, s kinek szellemi halála mély fájdalommal illeti az emberkeblet»; de ez nem volt őszinte nyilatkozat, inkább szónoki fogás, hogy ezzel is nagyobb érdeklődést, lelkesedést keltsen. Kossuth 32 év múlva visszaemlékezései írásakor is azt hangoztatta, hogy Széchenyi részére a döblingi ház nem koroda, hanem menedékház volt. Részletesen leírja, hogy Széchenyit szeptember 4-én társai, ő is, falura küldték néhány hétre pihenni; Széchenyi el is távozott a gyűlésről, de félóra múlva Balogh azzal rohant be a minisztertanácsba, hogy Széchenyi megőrült; nem akar falura menni, mert állítása szerint Kossuth nem engedi, zálognak akarja visszatartani; azért írást kért Kossuthtól, hogy nincs kifogása, ha elmegy, s ezt Kossuth írásban ki is adta.²

¹ Kossuth Hírlapja. 69. sz.

² Valószínűtlennek látszik, hogy Balogh csak úgy egyszerűen berohanhatott a Kossuth lakásán tartott minisztertanácsra. Azt pedig, hogy Kossuth írást adott Baloghnak, sem Balogh, sem más sehol sem említi.

Kossuth feljegyzései igen súlyosan nyomnak a . latban, azért meg kell vizsgálni a rendelkezésünkre álló adatokat, hadd lássuk, mi a valóság: tényleg elborult-e Széchenyi elméje, vagy valóban igaz-e az, hogy elvonult biztos helyre a veszély elől.

Meg kell vizsgálni pontosan :

1. Széchenyi naplóját a kritikus idő alatt szeptember 4-ig, utolsó feljegyzéseig és közvetlenül szeptember 5-e előtt írt leveleit, hogy lássuk, milyen volt Széchenyi állapota a szomorú út előtt ;

2. az út egyes részleteinek lefolyását és azt is, kitől eredt az eszme, hogy Széchenyit Döblingbe kell szállítani ;

3. Széchenyi viselkedését Döblingben saját és hozzátartozói vagy idegenek levelei alapján.

Széchenyi kezdettől fogva a forradalomtól és a belső anarchiától félt, s minthogy a bécsi állapotok már is forradalmiak voltak, baráti körben elcsüggedten magát okolta. Prónay Albert hasztalan vigasztalta, hogy nem ő az oka ezen állapotoknak. A benne felmerült gondolattól aludni sem tudott. Május 18-án azt írja, hogy ő ezen helyzetnek, amelybe jutottunk, a legfőbb okozója és hogy bűnhődjék és a túlvilágon tiszta legyen, itt a földön lassú tűzben kellene megtisztulnia. Itt merült fel először a gondolat, amely később mind nagyobb erővel kötötte le lelkét és sok éven át kinteljessé tette életét. Néhány napig nehéz álmok kínozzák s mindig arra az eredményre jut, hogy ő a mostani bajok oka és talán kár, hogy a magyar fajt nem engedte meghalni. A nemzetőrök és az olasz katonák közt június 11 és 12-én kitört véres viszály lecsillapítása után már végtelen szemrehányásokat tesz magának, hogy az 1825-i országgyűlésen fellépett, mert ő az oka, hogy Kossuth és Batthyány így felszínre juthattak, de még talál mentséget abban, hogy reformját nemesen értette és békésen tervezte. Szerinte már ekkor helyzetünk hasonló a szalmafaluhoz, amely itt-ott kigyúlad és oltogatnak is, amíg azután olyan tűz keletkezik, hogy vagy ottég az ember, vagy tova kell menni. És hogy ez mily komoly gondolat volt, mutatja az a körülmény, hogy már ekkor el akarta küldeni családját Cenkre, de felesége

meghatottan kérte, ne küldje el, mert vele akar élni és meghalni, amely jelenet mélyen meghatotta Széchenyit. De aggasztotta Kossuth viselkedése és az a törekvése is, hogy politikai sikertelenségeit a többi miniszterre akarta hárítani és Széchenyi úgy látta, hogy Kossuth bizonyára le fogja fejeztetni, amibe belenyugszik. Mindez és hogy ellenkezése ellenére Innsbruckba kellett mennie, oly nagy izgatottságban tartotta, hogy jószágigazgatója szükségesnek gondolta őt vigasztalni. Izgalmában úgy látja, hogy naplói nyakát fogják törni (feljegyzéseiért), de ezzel nem törődik, hadd törjön ki az a nyak. Innsbruckban herceg Esterházy szemrehányásai, hogy rábeszélte a miniszterségre, fájtak neki és ez is újabb anyagot szolgáltatott a csakhamar eljövendő önvádra. Ugyanitt, Innsbruckban testi fájdalmai közt ismét szemrehányásokat tesz magának, hogy földi és örök életét eljátszotta. Sejtelmei szerint csakhamar be fog állani a borzalmas vég, álmai szerint Magyarország az egyetlen nép és ő az egyetlen ember, ki testileg, lelkileg tönkre fog menni ; azért gondolatban folyton magát okolja a zavarokért, de azután mégis felnevet hiúságán.

Széchenyi aggodalmának és izgalmának növeléséhez hozzájárult júliusban az olasz segély tárgyalása a minisztertanácsban, majd az országgyűlésen, és a szerbek elleni harcok kevés sikere. Ekkor is (júl. 13-án) egy hang azt mondta neki belsejében, hogy a jelenlegi vonaglásnak leginkább ő az oka és minden elhulló csepp vér rászáll. Nem mulik el úgyszólván nap súlyos önvád nélkül ; nem tud aludni, kimerültnek érzi magát, folyton és folyton vádolja magát. Amikor Méhes Sámuel *Hitelét* azzal dicsérte, hogy a nélkül nem haladtunk volna ennyire, az törszúrás lelkébe s úgy látja, hogy tán jobb lett volna a *Hitelt* sohasem írnia meg. A szemrehányások gyakoriak s nem magáért és övéért fél, hanem mert érzi a felelősséget, hogy az egész országot, az egész monarchiát a pusztulásba döntötte. Ugyanekkor történt meg az, hogy az épülő Lánchídra felvont egyik lánc leszakadt ; a lezuhanó lánc Széchenyi csónakját felborította, úgyhogy valamennyien a vízbe zuhantak s Széchenyi gyermekeivel alig hogy megmenekült. Ezt a bajt a hazai állapottal szoros kapcsolatba hozta s azt következtette, hogy nem Kossuth és társai ront-

ják el azt, amit kezdeményezett, hanem a nemezis ; világosan azt következtette, hogy elvesztünk, a barbárságba süllyedünk vissza, a híd pedig nem fog elkészülni és csak romjaiban marad fenn.

Mindent, amit Kossuth indítványoz, sötét színben lát ; a keletkező sötét gondolatok éjjeleit is lefoglalják s ekkor egyik gondolat a másikat kergeti benne. És ha egyszer-más-szor belátja, hogy a helyzetet rosszabbnak ítélte a valóságnál, az újabb eseményeket ismét a régi pesszimizmussal ítéli meg és állandóan arra az eredményre jut, hogy a bajoknak ő az oka, álmai pedig ezzel kapcsolatosak. Ha egyik éjjel meg tudja nyugtatni lelkiismeretét (aug. 5), a másikon már ébren beszélget magával és az országnak s a magyarságnak eljövendő oly romlását látja, amilyen a történelemben még sohasem volt. Nem tudja, mit tegyen, hova meneküljön, csak Pest és Cenk közt válogathat ; az borzalmasabb, de vigasztalóbb, mert ott társai is vannak, ez sötét és elhagyott, azért inkább Pestet választja. Munkatársa, Kovács Lajos azonban, akivel e kérdésről már beszélgetett s akinek azt mondta, hogy nemsokára leköszön tárcájáról és elmegy Pestről, szintén ajánlja, hogy csak Pesten ne maradjon, mert itt könnyen felköthetik az embert a lámpavasra (augusztus 7). A belső zavaroktól Széchenyi állandóan félt. Július 6-i levelében írja, hogy a «hídudvarban vagy 100 darab puskát tart patrontáskával, patronnal, mert ily nagy városban könnyen történhetik egy kis kraval, amelyet könnyen kiállhatni fegyverrel» ; Cenken is felfegyverzett néhány megbízható embert, hogy szükség esetén legyen védelem. Leveli jószágigazgatójához szintén azt bizonyítják, hogy komolyan gondolkodott, mit tegyen. Augusztus 7-én azt írja, hogy ha a minisztériumban változás állana be, kilép, de nem tudja, mit tegyen akkor, valószínű, hogy «családjával Cenkre megy és ott bevárja a dolgok folyamát».

Tényleg július 22-én újra el akarta küldeni családját, 23-án és 24-én is, de felesége semmiképen sem akart távozni mellőle, épp így sikertelen maradt augusztus 12-i kísérlete is.

A délvidéki harcok sikertelensége különösen éjjeleit nyugtalanítja, úgyhogy gyakran ki szeretne ugrani ágyából,

hogy meneküljön, mert lehetetlen a magyar agóniát elhárítani és fél már egyedül maradni, ami addig oly kedves volt előtte. Izgatott állapotában Stahly Ignáchoz fordul orvosi tanácsért, ez azonban nem tudta megvigasztalni, mert a jövőt ő is borzasztónak látta, egyébként Széchenyi izgalmát kimerültségével, korával magyarázta. Ugyanekkor igen kellemetlenül hatott reá hg. Bretzenheim Ferdinándné, szül. Schwarzenberg Karolina hercegnő szemrehányása, aki szenvedélyesen szemére vetette, hogy az, aki a *Politikai Programm Töredékeket* írta, az elejét vehette volna e helyzetnek, de íme most mégis Kossuth kollégája lett. Első pillanatban, igen helyesen, megjegyzi Széchenyi, hogy így gondolkoznak róla Prágában és Bécsben. Méltatlankodik ugyan ezen s úgy hiszi, nem érdemli meg ezt példátlan lemondásáért. Másnap már úgy emlékszik meg a hercegnő szemrehányásairól, hogy «aki az első lökést adta, az vétkes, mindenért azon van a felelősség». De még büszke, nem akarja találva érezni magát, mert ilyenképen, szerinte, nem volna szabad moccanni és javításokat kívánni. Újabb izgalmat okoz neki az is, hogy Kossuth miniszteri rendeletet köröztetett a bécsi bank 1 és 2 forintos bankjegyeinek eltiltása tárgyában, visszatörülésul azért, mert a bécsi bank a magyar 1 és 2 forintos jegyeket eltiltotta. Ezt a miniszteri rendeletet a minisztérium összes tagjainak, Széchenyinek is alá kellett írnia; ezzel, mint feljegyzi, új érdemet szerzett a bitófára; de hát mindenre el van készülve, bár csak nemeset akart és nem hiúságból vagy piszkos célért küzdött. Metternich 1825-i intelme cseng fülében, amely szerint ha a boltozatból (a magyar alkotmányból) egy követ is kivesz, összedől az egész. Újra visszatér arra a gondolatra, hogy talán mégis jobb lett volna, ha nem születik vagy semmihez sem kezdett volna; talán nem kellett volna a minisztériumba belépnie; de hogy ez talán nem lett volna becsületes eljárás sem a dinasztia, sem az ország részére; végül nem bánja, jöjjön, aminek jönnie kell; a menekülés szerinte lehetetlen, maga Bécs sem tud minket megmenteni. Többször feljegyzi ez időben, hogy fél. Amikor több hozzá közelálló ismerőse családját elküldi Pestről, ez újabb anyag volt, hogy éjszakái még kínosabbak legyenek. Az

augusztus 15-re virradó «borzalmas» éjszakán elhatározta, úgy, ahogy egy kétségbeesett határozni tud, hogy Pesten fog «elpusztulni»; mert ő járult legtöbbet ahhoz, hogy ennyire jutottunk; elborzad és csak az nyujt neki vigaszt, hogy egész politikai pályáján a tiszta hazaszeretet és a dinasztiahoz való őszinte hűség vezette.

Semmiképen sem meglepő, hogy Széchenyi izgatott kedélyhangulatában a telivérekkal szemben (így nevezte a demokratikus ellenzéket) izgatottabban és talán kelleténél nyersebben fejezte ki véleményét. Így tett a Batthyánynál tartott augusztus 15-i estélyen. Megjegyzéseit azonban azonnal besúgták Kossuthnak, aki kétségtelenül figyeltette Széchenyit és számontartotta nyilatkozatait. Másnap Kossuth félrevonta Széchenyit a házban és figyelmeztette, hogy tegnap Jellasich mellett beszélt.

Ebben a Széchenyire irgalmatlan lelki tusában nagy vigaszt nyujtott neki felesége és jószágigazgatója. Mindketten arra sarkalták, tartson ki férfiasan. De hiába, a helyzet nem változott, inkább bonyolódott. Az augusztus 20-i kellemetlen éjszakán azon tépelődött, hogy ha ő nem született volna, minden jobb és boldogabb volna. Folyton felkelt, járkált, lefeküdt ez éjszakán. Bizonyára igaz, hogy ily állapotot csak egy bolond, őrzöngő vagy kétségbeesett bír ki; nem talált semmi fénypontot. Az is bántotta, hogy Batthyány nem is sejti állapotaink súlyosságát.

Eddig futólag megnyuvást adott neki az a tudat, hogy nemes ügyért, tiszta célért dolgozott, ezentúl a vallás vigaszát keresi, hogy lelkiismereti tépelődéseire irt találjon. Augusztus 22-én tette meg ezt először. Felkereste ismerősét, Michay krisztinavárosi plébánost és előadta neki sejtelmeit, belső meghasonlását. A plébános azzal vigasztalta, hogy nincs mit önmagának szemére vetnie, mert amíg ő működött, minden jó volt, különben is hiúság az, ha azt hiszi, hogy ő a főokozó; minden jóra fordul majd, hisz senki sincs a magyar minisztérium mellett, a bécsi (ezt Széchenyi megkérdőjelezte) mindent ismét rendbe fog hozni. De a pap vigasztalása nem nyujtott vigaszt neki és irigyelte őt boldog illúziói miatt.

A rácok elleni támadás sikertelensége, Batthyány nyilatkozata a bécsi zavarokról, párbaja Patayval újabb anyagot adtak tépelődéseinek. Attól tartott, hogy lelövi Patayt és akkor, mint írja, amily babonás, vétkeinek pohara megtelik és akkor elesett. S ha nyugodtabb is egy-egy éjszakája, akkor is azt mérlegeli, mi fog történni. Augusztus 24-én pl. azt látja, hogy Bécset és a királyt, egyetlen reménységünket, egymás ellenfeleivé tettük, azért mi is süllyedünk; hogy Szenttamásnál elvérzik kevés jó katonaságunk s Budapestet ki fogják fosztani a rácok, de előbb öldöklés lesz és zendülés a minisztérium ellen. Babonás előérzete kapcsolatba hozza a Lánchíd felépítését az ország helyzetével: ha a Lánchíd elkészül, megmenekül Magyarország. Ez is anyaga lesz önkínzásának. Ha valami nem sikerül a hídnál, abból azt következteti, hogy a hídnak nem szabad elkészülnie s ebből ismét azt, hogy ő a legfőbb oka az általános bajnak, amely Magyarországot és Ausztriát érni fogja; mert az ő iratai ébresztették fel (mint Shakespeare mondja) az alantas magyart, a kaszinók létesítették az újabbi (demokratikus) köröket; ő állította fel az alapot, amely Kossuthnak és Batthyáynak pienesztálul szolgált, azért össze van zúzva; mert mennyi kint kell majd elszenvednie, hogy az elkövetett bűnt kiengesztelje, sőt ez lehetetlennek látszik előtte. E tépelődései közt azt ajánlotta feleségének, váljanak meg együtt az élettől. Feleségének válasza, hogy mily gyenge, nyomorult gondolat ez, inkább haljanak meg mártírokként, új erőt adott neki s elhatározta, hogy a szenvedés poharát csordultig ki akarja üríteni Istenben való megadással, csak attól fél, hogy nem lesz elég ereje ehhez, mert fizikailag odavan. De ezek csak pillanatnyi megnyugvások.

Barátainál is vigaszt keres, de nem talál. Gr. Hardegg Henrik tábornokról feljegyzí (aug. 25), hogy az is úgy látja az eseményeket, mint ő; ha egyszer kirobban a baj, végük a magyaroknak és azoknak, akiknek van valamijük; agyonverik őket, mint a kutyákat, mert a rácok Pestig jönnek. Augusztus 26-án hidegbe burkoltatta magát s így tudott néhány óráig pihenni, de azután ismét kínozták sötét gondolatai. Szégyelte magát, hogy a közeli tönkremenés gondo-

latával oly kevéssé tud megbarátkozni; látta képzeletében, hogy a rácsok kocsikon támadják a magyarokat és ezek menekülnek, a rendes katonaság szétszóródik vagy talán átpártol az ellenséghez; Stancsics és a telivérek pedig árulásról fognak beszélni s őket, a minisztereket fel fogják akasztani. De ha a híd-lánc felfeszítése sikerül, külön segítség nélkül, akkor, szerinte, meg vagyunk mentve.

Ugyane napon végre sikerült rábeszélhnie feleségét, hogy gyermekeivel utazzék el Cenkre, ami augusztus 27-én — Széchenyi nagy kárára — tényleg meg is történt.

Családjának eltávozásával izgatottsága még magasabb fokra hágott. Álmatlansága, tépelődése kimeríti, úgyhogy Moskovits pesti orvos tanácsát kéri, de ez még jobban felizgatta, mert közölte vele nézetét, hogy a pesti politikai állapotok borzasztóak. Ekkor Széchenyi már rábeszéli Clark Thierneyt, menjen el innen. Nagyon veszélyesnek tartotta a helyzetet. A demokrata ellenzék lapjaiban és gyűlésein igen türelmetlen volt minden más véleményével szemben s ha véleményének nem megfelelő nézet merült fel, ezt a legkíméletlenebbül támadta. Ezen ellenzék vezető tagja volt Petőfi Sándor is, a kormány kíméletlen támadója, aki a *Martius 15-ike* augusztus 11-i számában azt írta a kormányról, hogy felszabadultunk a Metternich-kompánia alól s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy «eben gubát», azért május 10-én nem tartóztathatta magát, felugrott a múzeum udvarán a tribünre és «veszett dühében» elkiáltotta a nemzet színe előtt, hogy e minisztériumra nem a hazát, de egymagát, sőt a kutyáját sem bízna.

Azt hiszem, Petőfinek erre a szereplésére való visszaemlékezés idézte elő, hogy Széchenyi Döblingben izzó agyában minden reávonatkozó gondolatot a legmagasabbra túlozva és ferdítve, oly zavartan írt le.

A demokrata ellenzék a régi embereket és azokat, akik ezekkel összeköttetésben voltak, a haza ellenségeinek tartotta és erélyesen el akarta helyükről távolítani. Így mindenféle (valószínűleg túlzott) hírek keringtek a városban egyesek elleni merényletről. E hírek hatása alatt többször írja, hogy

mindenre el van készülve. Értékeit és különösen tekintélyes összegű pénzét iratai közé téve, Tasnerrel és egyik megbízható alkalmazottjával elrejtette, amint ezt Tasnerhez aug. 27-én intézett levele bizonyítja, egy kulcsot küldve neki, amely a bizonyos bõrládához szolgál, amelyben irományok és pénzértékek vannak. Ezt igazolja gr. Zichy Adalberthez augusztus 31-én írt levele is, melynek kíséretében egy irományokkal és pénzzel telt kazettát küldött neki, feleségének való átadás végett, ha vele valami emberi történnék, azaz lámpavasra kötnék.

Augusztus 29-én ismét nincs álma, csak aggodalma, mert a régi gondolat, a felelősség érzete kínozza; nem talál vigaszt, semmi fénypontot, ide-oda futkos szobájában, mint az őrült, veri a fejét s reggel a krisztinavárosi templomba megy gyónni. Utána barátainak panaszolja el sorsát, majd a képviselőházban hallja a telivérek fenyegetését, hogy az állapotokért a minisztereket felelősségre fogják vonni. Erre ismét a krisztinavárosi templomba megy, hogy elmondja kétségbeesését, mert el van átkozva, mert az atyjától kapott intelmeket, amelyeket talizmánként hordott, csak későn olvasta el (amikor már régen előhaladt pályáján). Nem tudja elhatározni magát, elmeneküljön-e vagy felakasztassa magát a csőcselék által; de tönkre kell mennie, meg kell kínoztatnia, hogy egy kissé bűnhődjék. Ugyanezen napon azért, mert elküldötte családját, Kossuth figyelmeztette, hogy vigyázzon magára, mert lövet azokra, akik ellene vannak. Érthető, hogy egy percig sem tud aludni, s mert senki sem látja az előttünk álló világtörténeti katasztrófát és azt ő nem tudja elhárítani, teljesen kétségbeesik; a híd láncain megy fel-alá. Érthető, ily körülmények közt, hogy Kállai Ödön nyilatkozatára, hogy aki a *Hitelt* írta, nem hagyhat most el minket, a poklot érzi szívében. Elmegy István nádorhoz, hogy bejelentse visszavonulását, de ettől azt a választ nyeri, hogy reméli, ezt nem teszi, mert ez gyávaság volna.

Ugyanezen napon államtitkárát, gr. Zichy Ferencet, nyíltan figyelmeztette, távozzék Pestről, és közölte vele azt, amit eddig csak naplójának vallott meg, hogy minden bajnak ő az oka.

Szeptember 1-én ezt írja a képviselőházból jószágigazgatójának :

«Barátom, itt úgy állnak a dolgok, hogy én alkalmasint innen most nem menekülhetek. — és nem is akarok. Mi lesz később, tudja az egek Ura!

Én most nem mondhatok egyebet... mint Önnek családomat ajánlani. — August 27-iki sorait vettem. Én most nem tudom, — kellene-e házat venni Sopronban; — van-e pénz — tanácsos-e, minden pénztől magunkat megfosztani etc. etc. etc. Über alles diess kann ich von hier nichts sagen... überhaupt kann ich für meine Familie von hier jetzt nicht sorgen. — Ich gebe Ihnen Vollmacht —; thun Sie das Beste.

Szeretem, ha Ön feleségemnek — — e sorokat nem közli, damit sie nicht erschrecke. — Die Hauptsache ist, dass sie — meine Frau — im Fall es auf dem Lande unsicher, oder *unheimlich* werden würde, ein Loch in Oedenburg finden könne...

Én nagyon gyengén érzem magamat —; köztünk maradvá — azt hiszem — mi többé nem látjuk egymást; mint Isten akarja! Lelkemet igen sok nyomja...

És most áldja meg az Egek Ura. Bűneimet, gyarlóságaimat szívből bánom, de azon Öntudat vigasztal, hogy csak jót, nemest és erényest akartam. Hogy rossz magnak hintése — minek erélyesen ellenszegültem — és a Világi események minket egy iszonyatos mélységbe sodornak attul rettegek ugyan... de Isten irgalmába bízva — sorsomnak elszánással megyek elibe!

Isten áldja, Isten tartsa. — Legyen gondja nőm, gyermekeim körül!»

Szeptember 2-án az emberek már észreveszik rajta kétségbeesett állapotát. Szeptember 3-án éjjeli tanácskozáson van. Minden bizonnal ekkor kapta meg a minisztérium a nádortól a király augusztus 31-i kéziratát és azzal az osztrák minisztérium memorandumát. Ezért írja, hogy 48 óra múlva minden lángbaborul és senki sem akarja ezt neki elhinni. Kétségbeesett hangulatában a pisztolyra gondol; aludni még széken ülve sem tud öt percig sem; borzalmas lelkiismeret-furdalás vesz erőt rajta, eszébe jut előző élete, Karolina sógor-nője, akinek augusztus 31-én volt halála évfordulója; kéri Isten irgalmát; nem tud az egész univerzumban egyetlen fénypontot felfedezni.

Szeptember 4-én, utolsó napi bejegyzése szerint, négy-órai alvás után ismét lelkiismereti kínjai üldözik és agyon

akarja lőni magát, de Tasner visszatartja. Elmegy még Kossuthhoz a minisztertanácsba, de ott észreveszik izgatottságát és felmentik a további működéstől; el van határozva azonban, hogy Pesten akar élni és halni, de később maga elbúcsúzik a Clarkoktól, búcsúlevelet ír a nádornak (a ház elnökének) és azzal fejezi be naplóját, hogy sohasem hozott ember több zavart a világba, mint ő, az Isten irgalmazzon neki.

E napi feljegyzésében két mondat (t. i., hogy el van határozva Pesten élni és halni, és ezután rögtön az, hogy elbúcsúzik a Clarkoktól és búcsúleveleket ír) egymással ellentétben látszik lenni, de még sincs. Széchenyi ugyanis e napi bejegyzését este vagy éjjel írta naplójába erősen felizgatott kedélyállapotban, csak a napi főeseményekre terjeszkedve ki s így került e két lapidáris mondat egymás mellé. Amikor ugyanis a minisztertanácsból hazatért, orvosa, Balogh Pál, igyekszik őt rábeszélni, hogy hagyja el Pestet és menjen el egy időre Cenkre, de Széchenyi ebbe nem akart beleegyezni. Később azonban Balogh újabb kéréseire elhatározta, hogy eltávozik. Ezen elhatározása után elbúcsúzott a két Clarktól, leült úgy felizgatottan és írónnal két levelet fogalmazott, egyet a nádornak, egyet a ház elnökének, amelyben bejelenti távozását. Írása reszkető, magán viseli az izgatott állapotot. Másnap, szeptember 5-én, négyórai alvás után mindenesetre kissé nyugodtabb lehetett, ekkor a jellegzetes kék tintával leírta a búcsúleveleket, sőt még egynek írásához fogott (valószínűleg államtitkárától, gr. Zichy Ferentől is el akart búcsúzni).

Ez a nagyérdekű levéltöredék így hangzik :

Pest 1848. szept. 5-én. Szeretett Barátom. Augusztus 31-ről kelt kedves leveled megerősített, . . . tövises pályámon férfissá tett. — Valóban borzasztó, ha az ember a jövőbe pillant — még pedig a legközelebbibe! Hogy mi lesz mindannyiunkból, azt az istenek tudják! Különösen Pesten borzasztó a helyzet! Martirhalálhoz hasonló az a vonaglás, melyet miniszterségem óta kiállottam, mert B(atthyány) és K(ossuth)-tól a szakadékba vonva, nem tudtam segíteni . . .¹

¹ Széchenyi a levélpapírnak csak az első oldalára írta ezeket, azután eltépte ezt a levelét és a nádornak és országgyűlési elnöknek írtat is. A papírfoszlányok megmaradtak.

Ezek az adatok világosan beszélnek. Széchenyi levelei azt mutatják, hogy beszámíthatósága semmiképen sem vonható kétségbe, naplói ellenben arról tanuskodnak, hogy az önvád már oly fokra hágott nála, izgatottsága oly nagy volt, hogy veszélyes volt önmagára és így elkerülhetetlenül szükséges és helyes volt orvosának, Balogh Pálnak tanácsa : hagyja el Pestet és pihenje ki magát.

Tasnernak szeptember 5-én, tehát Széchenyi távozásának napján Lunkányihoz írt levele azt bizonyítja, hogy Széchenyi Balogh kíséretében Cenkre akart menni. Tasner ugyanis ezt adja tudtára a jószágigazgatónak, arra is kérve őt, hogy amennyire lehet, ügyeljen, hogy Széchenyi sem személyi, sem a házára vonatkozó rossz hírt ne halljon vagy olvasson, különben betegsége a magányban még veszélyesebbé válnék. Balogh azonban Széchenyit nem Cenkre, hanem Döblingbe vitte. Errenézve egy elsőrangú forrás ad felvilágosítást. Balogh ugyanis a beszállítás alkalmával nyilatkozatot írt az utazás lefolyásáról. Ezt később a döblingi elmeegógyintézet tulajdonosa, dr. Görgen Gusztáv, felhasználta abban a perben, amelyet az állam ellene megindított Széchenyi öngyilkossága után, felületes ellenőrzés címén. Görgen halála után az egész anyagról tudósítás jelent meg 1863-ban (*Der Tod des Grafen Stefan Széchenyi in der Irrenanstalt zu Döbling bei Wien*) s ebben így olvashatjuk Széchenyi utazásának részleteit :

1848-ban egyszer egy országgyűlési ülés¹ után a grófhöz hívatva őt nagyon felizgulva találta. Gyors léptekkel fel-alá futott szobájában, fejével és kezével a falnak ment és panaszkodott a lelketlen események miatt, amelyekért egyedül ő felelős. Izgatottsága oly nagy volt s oly jelenségeket árult el, mintha az ablakon ki akarna ugrani. Rábeszélte, hagyja el Pestet és válasszon más foglalkozást; szándéka az volt, hogy Bécsbe² viszi és Széchenyi kérte, hogy kísérje őt oda.

Már útközben ismételten észrevehetőek voltak rajta szelleme megzavarodásának jelei. Vörösvárnál leszállva kocsijáról, oly gyors

¹ Ez téves, mert miniszteri tanácskozás után hívta magához szept. 4-én.

² Tasner levele mutatja, hogy ez téves. A bécsi terv útközben vált szükségessé.

san szaladt a szántóföldeken át, hogy Balogh és a szolgaszemélyzet alig tudta elérni. De csakhamar meg lehetett nyugtatni és továbbfolytatták az utat. Később kabátja belső zsebéből tört vett elő, Balogh elkérte tőle, de nem adta oda, megígérte azonban, hogy nem fogja használni; egy idő múlva azután önként odaadta. A további utazás alatt Széchenyi elég nyugodt volt, sokat mesélt életéből és csak ritkán volt rajta izgatottság észlelhető.

Esztergomban Széchenyi ebédközben a vendégszobát elhagyta, nyugodtan azt mondván, hogy azonnal visszajön. De nem jött és Balogh utána rohant, hogy felkeresse; hosszabb idő után meglátta a hosszú fasorban, ahol a kocsijaik állottak. Ott az inas közölte, hogy a gróf a kocsiból pisztolyt vett elő s úgy viselkedett, mintha agyon akarná löni magát, de sikerült őt ebben megakadályozni. Balogh ezután a gróft a fasorban sétával szórakoztatta, ami eleinte sikerült is, de hirtelen egy napos helyre akart menni, a hivatalos épület felé, amit izgatottságára való tekintettel Balogh el akart kerülni, azért karjánál fogta. Erre Széchenyi kiszakította magát,¹ a Dunaparthoz szaladt és elérvén a hajóhídra, onnan a folyóba ugrott. Balogh ebben a helyzetben egy lefelé menő teherszállító hajót hívott segítségre és ez valóban egy csónakot indított útnak és a gróft kimentette a vízből. Amikor azután Széchenyi átöltözködött, így szólt: «Milyen ostobaságot követtem el most, az emberek itt mind tudják, hogy jó úszó vagyok.» Nem is sülyedt el, az áram vitte tovább.

Ezután az esztergomi alispán és néhány pap igyekeztek a gróft rábeszélni, hogy a primási palotában töltsen el az éjjelt, de alig voltak ott, Széchenyi ismét nyugtalan lett és tovább akart utazni.

Másnap Győrbe érkeztek. Balogh ideérkezésükről már értesítette a grófnét és kérte, látogassa meg férjét, ami este meg is történt. E napon a gróf szünet nélkül lármázott és ide-oda csapkodott, úgy hogy a szolgaszemélyzet egy pillanatig sem hagyhatta el őt. A grófné el akarta kísérni férjét Bécsbe, de a gróf ezt megtagadta.

Mosony felé utazva a gróf ugyan nagyon nyugtalan volt, de nem dühöngött, Mosonyban azonban ismételten kiugrott a kocsiból és lármázva és kiabálva végigfutott a főúton. Amikor elérték, azt kiáltotta, hogy *ég*, és oly örület fogott erőt rajta, hogy törülközőkendőkkel kezét és lábát meg kellett kötni. Így ágyba fektették

¹ Széchenyi izgatottságában ezt személyes szabadsága megsértésének vette, azért akart elmenekülni. Tasner 1851-ben, igen helyesen, erre az esetre hivatkozva rámutat arra, hogy vigyázni kell, nehogy Széchenyit személyében érintsék, mert különben könnyen visszatérhet izgatottsága.

és hideg borogatással paroxizmusa annyira enyhült, hogy az utat Bécs felé elég tűrhetően tehették meg.

Amint azonban dr. Görgen intézetében a számára kijelölt szobába lépett, a dühöngések úgy megismétlődtek, hogy kényszer-zubbonyt kellett alkalmazni.

Ezen eléggé részletes előadás egyes tévedéseit helyreigazítva, a hiányokat kiegészítve, megállapítható, hogy Széchenyi Cenkre akart visszavonulni ; útján Balogh orvos és több szolgálja kísérte ; valószínűleg három kocsin indultak el. Balogh a vörösvári izgatott viselkedés után nem merte az utat egyfolytában megtenni, azért Dorognál letértek a rendes útról és Esztergomban szálltak meg, a legközelebbi városban. hogy Széchenyi megpihenjen. Az esztergomi viselkedés arról győzte meg Baloghot, hogy Széchenyi beszámíthatatlan állapota miatt nem maradhat felügyelet nélkül, olyan helyre kell tehát őt vinnie, ahol állandó orvosi felügyelet és kezelés alatt van. Ilyen hely volt Bécs közelében dr. Görgen Gusztáv orvos magán elmeagyógyintézete. Ide azonban a saját felelősségére nem vihette, azért Széchenyi egyik alkalmazottját. Antalt előre elküldötte Cenkre, hogy megvigye a hírt Széchenyi izgatott viselkedéséről és kérje a grófnét, jöjjön 6-ra Győrbe. A grófné este megérkezett és el akarta kísérni férjét Bécsbe. de ez nem engedte ; kétségtelen, hogy beleegyezését adta. hogy férjét Balogh Döblingbe vigye. 7-én reggel Balogh folytatta az utat és a késleltető mosonyi izgalmas eset ellenére délben megérkezett Döblingbe s ott $\frac{1}{2}$ 1-kor Széchenyit a szolgálattevő orvosnak átadta. Ezt bizonyítja az átvevő orvos. Benesch (eredeti) levele, aki a Badenben időző intézettulajdonost ilyenképen értesítette szeptember 7-én egy órákor délután a felvételtől :

« $\frac{1}{2}$ 1 órákor hozták az intézetbe gr. Széchenyi István ő excellenciáját, mint beteget. A kamarai tanácsos úr felett levő két szobában helyeztem el, de kételkedem, hogy ott maradhasson, mert gyakori dühöngő rohamai vannak. Kérem, szíveskedjék határozatát további eljárásomra nézve velem közölni. A beteget kísérő orvos kérte, hogy a beteg itt tartózkodása senkivel se közöltessék.»

Igen fontos annak a megállapítása is, hogyan viselkedett Széchenyi felesége. Nem kísérhette el férjét, mert ez nem engedte ; ha mégis megy, még jobban izgatta volna. Mit tett

tehát? Azonnal hazament Cenkre, közölte a hírt Lunkányival, aki rögtön felutazott Döblingbe. Podhorszky Vilmos, Széchenyi fiainak ez időben nevelője, szeptember 11-én azt írja, hogy Lunkányi fenn volt Döblingben és észrevétlen megfigyelhette Széchenyit, s ugyane levélben azt is írja, hogy a grófné már Bécsben van, szeptember 13-án pedig azt írja, hogy a grófné Bécsből írt és kérte, hogy több lapra fizessen elő Tasner, hogy a grófné ezekből lássa, mit írnak férjéről; 14-én fog visszatérni, ha meggyőződött, hogy férjével jól bánnak és állapota javul. Tasner útján Bécsbe utazási engedélyt kér és kap, áthatol a katonai őrvonalon és 1848 végén Bécsbe költözködik, hogy férje közelében lehessen. Itt is marad. Az első nyáron nem is jön Cenkre, Badenben vesz lakást; azontúl is Bécsben lakik és csak a nyárra megy Cenkre.

A grófné maga Tasnernek részvételét kifejező levelére 1848. szeptember 17-én ezt írja Cenkről:

„Elképzelheti, mit érzett szegény szívem, amikor Auer Cenkre érkevezve az ijesztő hírt közölte, alig tudtam magamon uralkodni, egészen elbódultam, bizony ez nagyon fájdalmas megpróbáltatás! Mégis bízom a legjobb Istenben teljes odaadással, hogy drága betegünket csakhamar ismét helyreállítva láthatom.»

Görgen úgy nyilatkozott, hogy a bajt agy-gyulladás (nagy vértódulás a fejbe) okozta s ezt kedélyének izgatottsága és szellemének megerőltetése idézte elő, de állítása szerint a rohamok ritkulnak és gyengébbek, úgyhogy a baj jóindulatú és 5—6 hétig fog eltartani. De szeptember 29-i levelében Podhorszky már azt írta Tasnernek, hogy a beteg állapotában hanyatlás állott be és panaszai megrögzöttek, folyton azt hajtogatja, hogy az ő fellépése minden bajnak a kútfeje és Isten ezt mostani csapásával bosszulta meg rajta, felügyelőit azért felszólította, legyenek éberek, nehogy felbőszültében rajtuk valamit elkövessen.

Ezek után meg kell pontosan állapítani, hogyan viselkedett Széchenyi Döblingben. Erre vonatkozólag elsőrangú forrásaink vannak, még pedig: Görgen doktor nyilatkozata, Széchenyi döblingi írásai, továbbá felesége és mostohaleánya, gr. Zichy Mária leveleinek idevágó részletei, ezenkívül Tasner levelei.

Legelőször is Görgent kell meghallgatnunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nyilatkozatát védelmére adta be a bíróságnak, amely a felületes felügyeletért vád alá helyezte, éppen azért adatait szorgosan felül kell vizsgálni.

Görgen szerint Széchenyit kezén-lábán megkötözve hozták az intézetbe, ezenkívül annyira kiabált és dühöngött, hogy az ágyhoz kellett őt kötni. Ezt a tényt rosszakaratú tudósítók többször tagadták, de még ma (t. i. 1861-ben) bizonyíthatja portása, aki annakidején ápoló volt és akit azon éjjel a dühöngő beteg veszedelmesen megrúgott. A beteg beszélgetései vallásos alapú mania desperatoria-t sejtettek. Állandóan önmagát vádolta, hogy a magyar hazát, a dinasztíát elárulta és hogy a minden órában kitörendő, borzalmas forradalmat ő idézte elő a demokratikus párttal való kokettírozásával; azt állította, hogy vétkeinek mértéke oly nagy, hogy az Istennel való egykori kibékülésének lehetősége el van vágva és lelke örök kárhozatba van döntve. Ehhez az önkínzó lelkiismereti furdaláshoz járult a naponkint várható politikai eseményektől való legnagyobb félelme, s ez októberben be is állott, úgyhogy nem lehetett előtte semmit sem eltitkolni. Az intézet közelében lefolyó ütközetek, végül október második felében a nagyobb csapatmozdulatok és a városnak ezt követő ágyúzása állandóan a legnagyobb félelmet keltettek benne, még pedig nem a császári csapatok, hanem inkább annak lehetősége miatt, hogy saját honfitársainak és a bécsi proletároknak előhaladása esetleg sikerül. Széchenyinek az intézetbe való felvételét a rendes úton Balogh orvos bizonyítványával bejelentette az osztrák helytartóságnak.

A helyzet úgy hozta magával, hogy a két első hónapban úgyszólván senki sem jött a beteghez,¹ feleségét kivéve, aki októberben egyszer feljött Cenkről, de a gróf nem bocsátotta maga elé. A télen át sem fogadott senkit, nem foglalkozott semmivel, nappal szobájában fel-alá járt, selyemzsebkendőjét marcangolva, gyakran rongyokká tépve; sokat beszélgetett

¹ Ebben téved Görgen, mert Széchenyi felesége is, Lunkányi is rögtön felutaztak Bécsbe; Lunkányit fel is hívta, ami a mellett mutat, hogy Széchenyi állapota eleinte tűrhető volt.

Görgennel, a segédorvossal, ápolóival és a ház más alkalmazottaival, de semmit sem akart tudni családjáról. Alvása eléggé zavartalan volt, étvágya a legtöbbször jó, csak időnkint epebántalmaival összefüggő emésztési zavarokban szenvedett. Ezután szellemi apátia állott be nála, beszédei (folyton ő beszélt és senkit sem engedett szóhoz jutni) mindig ugyanazon tartalmúak voltak: örök elkárhozása sok vétke (különösen a magyar nemzetiség tönkretétele) miatt; beszélgetésének ezerszer visszatérő témája az volt, hogy nem lett volna szabad a minisztériumba belépnie stb. E beteges bőbeszédűséghez járult, hogy a külső illem és egyáltalán a jó nevelés követelményeivel nem törődött, úgyhogy pl. erővel kellett kényszeríteni tiszta alsóruha felvételére, a mosakodásra, a hajnyírásra, körmeinek levágására; ha nem figyelmeztették, annyira megfeledkezett az asztalnál, hogy kést, villát és kanalat nem használt.

Lassanként valami foglalkozás szüksége is beállott. Ápolóival a legegyszerűbb játékokba (Mühlfahren, Damenziehen, Festungspiel, Kapuzinerspiel stb.) fogott s úgy elmélyedt, hogy elfeledkezett az alvásról is. Csak 1851 vagy 1852-ben ébredt fel szenvedélye a sakkjátékhoz s ez több éven át teljesen lefoglalta.

Lassanként elmúlt előbbi leküzdhetetlen ellenszenve a látogatások iránt is. Minden hozzá közelállót maga elé bocsátott, de a legtöbbször rövid ott tartózkodás után valami ürüggyel a szobát el kellett hagynia. A cenki és egyéb uradalmi tisztviselők is meglátogatták a grófot, de a gazdasági és pénzügyeket beszélgetésében mellőzte, rendesen azzal a megjegyzéssel, hogy minden gondolat a pénzre fölösleges, mert legközelebb mindennek tönkre kell mennie és a magyar nemesség koldusbotra jut. 1852 és 1853-ban ismétlődtek epekölikái, de további következmények nélkül. Ebben az időben és ettől fogva feltűnően javult a gróf hangulata. A melankólikus, kétségbeesett és csak romlást és mindenféle szerencsétlenséget jósoló beszélgetései lassanként abbamaradtak és ezeket rendes, közben vidám társalgás váltotta fel. Lassanként ruházatára is ügyelt, bár, különösen az utolsó években (1857—1860-ig), joggal lehetett állítani, hogy egy pillantás

éppen különös gonddal választott és rendezett öltözékére, minden kétséget eloszlatott szellemi állapotára vonatkozólag; mert alapelve szerint három nemzetet tartott okosnak: a magyart, a törököt és az angolt; öltözéke ehhez képest keverék volt, amelyben az örültek házában igen, de másutt sehol sem lehet mutatkozni.

Körülbelül 1855-től kezdve Széchenyi életében változás állott be, mert ettől kezdve pénzügyekkel is törődött, feleségével pénzt hozatott és különféle kiadásokat tett.

Eddig tartozik ide Görgennek kétségtelenül érdekes előadása, amely nagy vonásokban adja Széchenyi életét Döblingben, beszállíttatásától kezdve addig, amíg ismét a világi dolgok iránt érdeklődni és ezekkel foglalkozni kezdett.

Görgen adatait igazolják és részletekkel kiegészítik Széchenyi mostohaleányának, gr. Zichy Máriának levelei (édesanyja nevében) Tasner Antalhoz 1849—1851 közt, amikor, sajnos, megszűnnek, mert férjhez ment gr. Wenckheim Antalhoz s így elkerült a szülői házból. Leveleiből Széchenyi döblingi tartózkodására nézve a következőket tudjuk meg:

1849. I. 11. Görgen a legjobb véleménnyel van a betegség lefolyása iránt, de sajnos, atyjukat még nem láthatták, mert — Görgen szerint — nem tudja magát elhatározni, hogy abban az állapotában mutatkozzék.

1849. I. 18. Kéri Tasnert, írjon ismét az ország állapotáról, mert leveleit nagy érdeklődéssel olvassák és Görgen egyes részleteket közöl Széchenyivel; jobban van, de nem ereszt senkit maga elé; kérdezősködött Batthyány és Andrássy felől.

1849. I. 24. Köszöni érdekes leveleit, amelyek részleteit Görgen felolvasta Széchenyinek s ez nagyon érdekelte és mivel mindig érdeklődik az újdonságok iránt, kéri, írjon gyakran.

1849. I. 31. Érdekes leveleit Görgen részben közli Széchenyivel, mert állandóan érdeklődik, nem írt-e Tasner és hogyan van karjával. Görgen mindig megnyugtató választ ad, mert különben nagyon felizgatná magát. Görgen meg van elégedve, Széchenyi naponta 8—9 órát alszik; sétál, jobb időben kikocsizik, nemrég kelést kapott, ezt Görgen jó jelnek tartja.

1849. II. 12. Napról-napra javul, érdeklődik családja és a világesemények iránt, remélik, hogy nemsokára láthatják.

1849. II. 17. Újabb leveleit Széchenyi nagy érdeklődéssel olvasta, tegnap itt volt Lunkányi, de Széchenyi nem eresztette maga elé; Széchenyi jobban van.

1849. II. 23. A lassú javulás útján van, magához kérte páter Veith-et,¹ remélik, hogy szegény beteg kedélyét megnyugtattja.

1849. III. 6. Páter Veith-tel 2 1/2 óráig beszélt.

1849. III. 13. A Veith-tel való beszélgetés felingerelte, úgy hogy azóta nem kívánta viszontlátni. Tegnap először üdvözöltette feleségét Görgen útján; adja Isten, hogy mielőbb elhatározásra juthasson, hogy láthassák.

1849. III. 22. A napokban ismét jobban fel volt ingerelve, Görgen szerint az időváltozás (havazás) miatt, de remélik, hogy hamar megnyugszik.

1849. IV. 5. Görgen állandóan vigasztalót mond és hiszik, hogy nemsokára láthatják atyjukat.

1849. IV. 12. A hírek megnyugtatók, de még mindig nem tudja leküzdeni irtózatát, hogy családját viszontlássza.

1849. VI. 5. A régiben van, nem tudja még elhatározni magát, hogy családját lássa; anyja csodálatos türelemmel van.

1849. VI. 14. Még mindig nem tudja elhatározni magát, valószínűleg azért, mert szegény hazánk szomorú állapota nem megnyugtató reánézve.

1849. VIII. 4. Állapota a régi, de nyugodtabb, kérdezősködik családjáról, ismerőseiről, Tasnerről, hogy írt-e.

1849. X. 15. Semmi különöset nem írhat; atyja Széchenyi Pált kérte, itt is volt, de nem tud részleteket.

1849. XI. 13. A régiben van.

1849. XII. 11. Anyja köszöni az újságcikkeket (Széchenyiről), azt gondolta, hogy férjére is kedvező hatással lesznek, de nem úgy volt, mert azt állítja folyton, hogy az emberek vakok, egyedül ő minden bajnak az oka, és megismételte igazságtalan vádjait, amelyekkel magát szüntelenül kínozza; szívszaggató levelet írt anyjának.

1850. I. 9. A régiben van, újévre levelet írtak mindannyian, de nem válaszolt.

1850. III. 3. Még mindig a régiben van. Újabbán fogadta Waldstein (Jánost), Festetics Dénest és Andrassy Györgyöt, de mint rendesen, a találkozás nagyon felizgatta; de különösen Andrassy is úgy meg volt hatva, hogy több napig nem tudott magához térni és kijelentette, hogy nem képes megismételni látogatását. A Günther elmeorvossal való találkozás sem vezetett más eredményre, mint hogy Görgen ügyeljen, hogy Széchenyi naponta órákon át szabad levegőn tartózkodjék, másodnaponként Duna-fürdőt vegyen, az újságok mellett más műveket, útleírásokat olvasson, ruházatára jobban ügyeljen.

1850. III. 30. Andrassy óta senki sem volt Széchenyininél, mert a

¹ Veith, Johann Eman. (1787—1876) híres bécsi redemptorista hitszónok.

találkozás nagyon felizgatta; tegnapelőtt Széchenyi megható részletet küldött feleségének a magyar hadjáratból e címen: *Magyar vagyok*¹ a *Humorist* márc. 24-i számából.

1850. IV. 26. Nagy esemény történt. Görgen reggel értesítette anyját, hogy Széchenyi meglátogatja. Boldogok voltak, de nagyon csalódtak, amikor meglátták, szívszaggató, borzasztó panaszai miatt. «Ha az ember zavart pillantását, elváltozott külsejét, nyugtalanságát látja, amelyeken az embernek haja ég felé áll, vérző szívvel meg kell vallani, hogy egy lépéssel sem haladtak előre, úgyhogy legalább is e pillanatban nincsenek meg azok az illúziók, amelyek e szomorú, fájdalmas viszontlátás előtt vigaszt nyújtottak.» Két nap² (pénteken és szombaton) egymásután 1—8-ig volt nálunk, itt is ebédelt. Többször egyedül akart lenni feleségével; felesége rábeszéléseire azt válaszolta: «Nem, nem, vissza kell mennem a bolondtoronyba, nem lehet, nem szabad itt maradnom; mily boldog volnék, ha köztetek maradhatnék, de nem lehet, csak egyetlen feltétel alatt, ha szerzel nekem egy pisztolyt és téged, a gyermekeket és magamat agyonlövöm, mert nincs számomra boldogság e földön és csak így jöhetsz a mennyországba.» Ez a gondolat fixa ideája, ezt bizonyítja az is, amikor Hoyosné felkereste, karjánál fogva rögtön a másik szobába vonta, hogy valami fontosat mondjon el neki és ott elmondta, hogy egy magasabb ellenállhatatlan hatalom űzi, hogy feleségét megölje, de hogy még nem érkezett el ennek ideje, mert meg kell a világ minden kínjától és szenvedésétől mentenie. Anyja hősnő, mert ennek ellenére nem fél tőle, megadással el akarja szenvedni Istennek rendelését. Széchenyi sírt, ordított, öklével folyton verte mellét, ide s tova futkosott a szobában és azt hangoztatta, hogy nem képes

¹ Saphir Móric Gottlieb (1795—1858), a bécsi *Humorist* c. élelap szerkesztője írta a *Magyar vagyok* című német novellát, egy epizódot a magyar szabadságharcból. Egy honvéd a gödöllői harcokban szembekerül egy osztrák vitéz tiszttel. A haldokló tisztest a honvéd karjaiba fogja és e szavakkal: «Magyar vagyok», megesküszik, hogy a tiszttel végrendeletét feleségéhez juttatja. Meg is teszi, de mivel nem kap szabadságot, megszönik és tényleg rendeltetési helyére juttatja a végrendeletet. Ezután visszamegy csapatához, nem fogadva el az özvegymarasztalását, hogy birtokán vállalon állást. Otthon, mint szökevényt, vesszőfuttatásra ítélik és ebbe belehal. Fenn az égből várja már a tiszttel és békében vannak, mert ott nincs nemzetiségi különbség, csak a boldogok egységes nyelve. A novella kezdete szép rapszódia a magyar hazáról. A szép, érzelmes novella Széchenyit is meghatotta, azért küldte el feleségének. Valószínű, hogy Jókai is ismerte e novellát és fel is használta a *Kőszívű ember fiai* c. regényében (Baradlay Richárd és Palvics Ottó epizódja).

² 1850. ápr. 19 és 20-án.

elviselni a derült napot, a madarak énekét, a zenét. Béla fia látása különösen meghatotta, szépnek, nagynak és erősnek találta. Ödön fia nem volt otthon (nevelőintézetben volt).

1850. VI. 23. Görgen szerint elég nyugodt és családját meg akarja látogatni Bécsben.

1850. VI. 28. Széchenyi ma írt feleségének ¹ egy kétségbeesett levelet, s ez még szomorúbb tartalmú, mint az eddigiek. Azt írja, ne kívánja őt látni, mert ez az egész család szerencsétlensége volna; tekintse magát teljesen özvegynek és térjen vissza Cenkre, ne jöjjön hozzá, hogy rábeszélje az intézet elhagyására.

1850. IX. 9. Atyjuktól anyja 8—10 nap alatt több mint hat levelet kapott, többnyire oly szomorúkat, mint az előzők: a legborzasztóbb önvádak, csak az az egy a vigasztaló, hogy kéri feleségét, legyen szept. 21-ig türelemmel, mert 59. születése napjára reméli, hogy a jó Isten megkönyörül rajta és viszontláthatja őt (feleségét). Bizonytalan még, hogy mi lesz, Cenken vagy Bécsben lesznek-e.

1850. XI. 26. Megnyugtatót a Hengermalomról Görgen útján közölték Széchenyivel. Anyja szeretné most páter Albachot felkérni, hasson férjére. Görgen azt hiszi, hogy jó volna, ha Tasner is írna ismét Széchenyinek megnyugtató levelet.

1851. I. 11. Széchenyi Lajost egy vadászaton baj érte (meglőtték). Széchenyi nagy részvéttel hallotta e hírt és naponta többször érdeklődik. Állapota a régi, nem akar senkit sem látni; nem eresztette maga elé Wenckheim Bélát sem.

1851. II. 12. A régiben van, nem lehet rá számítani, hogy hozzá lehessen jutni.

1851. III. 15. A régiben van. Anyja tegnapelőtt dr. Günther-és Görgennel tárgyalva elhatározta, hogy májusig passzívan viselkednek, mert hideg idő van és úgysem lehet semmit tenni, de azután anyja, ha Széchenyi nem akarna kijönni hozzá, erőszakkal kísérli meg a szobájába bejutást, hogy Isten segítségével rábeszélje, hagyja el az intézetet, aztán rábízza, hogy oda menjen, ahová akar; itt azt fogadhatja, akit akar, teljesen kívánsága szerint igazodik.

1851. IV. 17. Bosszankodtak a Lloydnak ² és Fremdenblattnak Széchenyiről szóló legutóbbi ostoba hazugságain. Itt volt tegnapelőtt Lunkányi. Széchenyi beengedte magához, de ismét ágya mellett

¹ Ez is ismeretlen.

² A bécsi Lloyd ápr. 6-i pesti tudósítás nyomán 1851. ápr. 9-i számában azt közölte Széchenyi állapotáról, hogy az utolsó napokban ismét szomorú hírek voltak róla. Egy eléggé tartós nyugalom környezetének reményét adott a gyógyulásra s így történt, hogy a gróf nemrég Cenkre utazott, de ott csakhamar újabb paroxizmus fogta el és ismét vissza kellett térnie régi menhelyére.

széssel elzárta magát és a régi sajnálatos hangulatban volt, sőt még ingerültebb, nem engedte Lunkányit szóhoz, azt kiabálta folyton,¹ hogy «hallgasson», végre, hogy «most menjen» s így Lunkányi semmit sem szólhatott, sem anyjáról, sem a gyermekekről, sem a birtokról.

Sajnos, gr. Zichy Mária részletes tudósításai ezzel abba-maradtak. Ezentúl csak gr. Széchenyi Istvánné sokkal gyé-rebb levelei állanak rendelkezésünkre, amelyeket a hűséges Tasnerhez intézett.

A fent ismertetett, 1848. szeptember 17-én kelt levélen kívül a következők fontosak Széchenyi betegségére vonat-kozólag :

1848. XI. 26. A betegről már nyolc napja nem kapott hírt, de az utolsó hírek kedvezők voltak.

1849. IX. 27. A drága betegről, sajnos, nem írhat sok vigasztá-lót. A hadszíntér kedvező hírei, amelyek az áldatlan harc közeli befejezését sejtetik, némileg megnyugtatták ugyan kedélyét, de nem úgy, amint várni lehetett, mert a kedvező hatást gyengíti nála a sok családi boldogság elpusztulása és a sok áldozat. Görgen szerint meg-nyugtató az állapota, hogy környezetével már különféle dolgokról beszél és kezd foglalatoskodni, de látni nem akar senkit. Tegnap Lajos bátyja erőltette a találkozást és több óráig beszélt is vele, de ez heves felindulásba hozta, mégis este nyugodtan feküdt le. Lajos azt hiszi, hogy még nincs itt a találkozás ideje (Crescentiára nézve). Ő (Crescentia) is azt hiszi, hogy a találkozás erőltetése csak bajt okozna, szívettpő melancholikus panaszai és kételyei még ugyanazok: legutóbb is írt ilyen levelet. Szegény sokat szenvedett; szegény szívének, amely csak áldást akart terjesztetni, nem csekély fájdalom lehet, hogy azt az épületet, amelyet a haza javára oly sok áldozattal, odaadással és szeretettel akart felépíteni, most romokban kell látnia.

1850. IV. 19. Végre meghallgatta az ég legforróbb óhaját, ma találkozott férjével és 7 1/2 óráig együtt volt vele. Az öröm, a fájdalom mély érzésével van szíve telve. Az érkezés és távozás nagyon megható, szívszaggató volt, de erős maradt. Sajnos, még mindig sajnálatos kedélyhangulatban van; egyik gondolat kergeti beszédében a másikat, külseje meghajlott, megöregedett. Az első lépés azonban megtörtént, vissza van adva övének² és minden erejével rajta lesz, hogy jövőre nyugodt legyen.

¹ Hajnik János is megemlíti e jelenetet. Szerinte szemrehányá-sokat tett Lunkányinak, hogy elhanyagolta szívének kiművelését, és e közben annyira szenvedélyes haragra lobbant, hogy «távozásra kényszerítette».

² Mennyire csalódott szegény asszony!

1851. VIII. 3. Görgen naponként biztatja, hogy férje a nyáron már Cénken lesz.

1851. X. 4. Görge szerint most nyugodtabb, tud aludni, van étvágya, csak egyáltalában nem akar sétálni. Bár meghallgatná az Isten és visszaadná szeretett férjét.

1852. III. 6. A hírek a beteg szomorú állapotáról kissé megnyugtatóbbak. Terve még most is megvan, hogy e hónap folyamán meglátogatja feleségét. Csak Clark jönne már és bár meg lehetne végre szegény nemes kedélyét nyugtatni.

1852. IV. 1. Clark itt volt, bizonyára elmondta, hogy a beteg jóval jobban van; már nem oly izgatott és beszédes, mint előbb, éjjelei is nyugodtak. Lunkányi nála volt 2 óráig, ő is azt mondja, hogy nem volt izgatott hangulata.

1852. X. 9. Görge szerint a beteg éjjelei nyugodtak, hangulata is javult, sokszor kétórai sötét tesz.

1852. X. 28. Lajos is fenn volt a betegnél, ő is igazolja a javulást.

1853. II. 18. A beteg állapota állandóan javul.

1853. VII. 1. Néhány nappal előbb meglátogathatta férjét, a találkozás szívzaggató volt. A legmélyebb fájdalom érzésével, de szívemelő meghatottsággal a legfájdalmasabban emlékezett vissza a multra; szegény teste a sok fájdalomtól sokat szenvedett.

1854. I. 27. Örömmel értesítheti, hogy a beteget a legutóbbi találkozásakor megnyugtató állapotban találta, mint még soha. A jövő héten Lonovich püspök megy hozzá, páter Albach már nem.

1854. III. 21. A beteg állapota javul és Isten segítségével teljesen helyre fog állani, szorgalmasan látogatja és már bevezette a gazdasági ügyekbe.

1855. XII. 8. A beteg kedélyállapota nyugodt, már régóta nem zavarta meg semmi. Tegnap fogadta gr. Zichy Ferencet. A főfoglalkozása még a sakkjáték. Béla szerencsés, mert hetenként kétszer játszhatik vele s a játék majdnem mindig 4—5 óráig tart, tehát ismét öröndetes javulás van.

1856. V. 7. Hála Istennek, a beteg állapotának javulásában már hosszabb idő óta jelentős haladás észlelhető.

Gróf Széchenyiné abban a nagy harcában, amelyet azért vívott, hogy lássa és visszanyerje férjét a családnak, dr. Görge is, Tasner Antal is hathatósan támogatták.

Görge sűrűn közölte észrevételeit Széchenyinével férje állapotáról, vagy ha nem tartózkodott Bécsben, akkor levélben értesítette. E levelek nagyobbára haladást jelentenek éveken át még akkor is, amikor Széchenyi lelki hangulata igen sötét volt. Ezenkívül kezére járt, mert minden a családra vagy a gazdaságra vonatkozó hírt vagy Tasner magyar-

országi híreit ő közvetítette, s ezt mind azért, hogy ezzel is kiragadják Széchenyit a kétségbeesett hangulatból.

A hűséges Tasner tehetsége szerint igyekezett a sokáig tartó és szomorú helyzetben Széchenyi sajnálatraméltó felelőségét nehéz törekvéseiben támogatni. Mihelyt meghallotta, hogy Széchenyit új hírek érdeklik, egymásután írta a pesti és magyarországi eseményekről beszámoló érdekes leveleit, hogy így lehessen eltéríteni Széchenyit tépelődéseitől. Ezenkívül időnként fel is ment Bécsbe, Döblingbe, beszélt Széchenyivel, igyekezett őt vigasztalni. Két ilyen útjáról számol be két levele; az egyiket gr. Széchenyinéhez, a másikat Albach Szaniszlóhoz intézte.

Amikor gróf Zichy Mária és Széchenyi felesége a férjével való találkozást Tasnernak megírták, sőt Tasner Fesztetics Dénestől szóval is értesült a részletekről, 1850. május 2-i levelében vigasztalni igyekezett Széchenyinet, rámutatva a csalódásra, amelyet az első találkozás után a család természetesen érzett, de elismerve a grófné nagy lelki erejét, biztatta, hogy nem szabad a reményt feladni, Széchenyi szomorú kedélyhangulatát az első lépés után a külvilággal és szeretett családjával való ismételt érintkezések mégis le fogják csillapítani és ekkor a magányában teljesen belsejére összpontosított beteges eszméi és gondolatai kedvezőbb fordulatot vesznek. Csak arra figyelmeztette a grófnét, legyen nagyon óvatos, nehogy az esetleges beálló javulást és látszólagos nyugalmat hirtelen beálló izgalmak és rohamok, amelyek Széchenyinéél vissza szoktak térni, valamiképen megzavarják.

1851. június 5-én beszámol a Széchenyivel való találkozása után a vele folytatott beszélgetésből levont eredményről. Véleménye szerint legutolsó látogatása, azaz 1½ év óta határozott javulást észlelt. A további kezelésmódra az volt a tanácsa, hogy miután a külső orvosok bevonásával tartott tanácskozások megállapodásai szerinti kezeléssel a beteget nem lehetett meggyógyítani, megnyugtatót és az intézet elhagyására bírni, sőt Görgen szerint a múlt évben (1850. áprilisában) a beteg csak akkor határozta el magát családjá meglátogatására, amikor nem erőszakolták, azaz

hirtelen támadt önelhatározásból ment el két nap egymásután feleségéhez és családjához, így ezentúl inkább passzív módon kell eljárni, mert ez jobban célravezető. Ha Széchenyi látja és hiszi is, hogy az intézetből való kijövetelt nem erőszakolják, akkor különös jelleme és a mostani kedélyhangulata könnyen reakciót idéz fel benne s ez a már benne meglévő vágyat családjá után erősíteni fogja, mostani világ- és emberiszonyát végre legyőzve, inkább, mint bármi más, elhatározásra fogja bírni, hogy Cenkre övéihez visszatérjen. Amíg azonban folytonos orvosi felügyeletre van szüksége, Döblingben van a legjobb helyen. Ha már nem lesz szüksége orvosi felügyeletre és elhatározta magát az intézet elhagyására, Cenk a legalkalmasabb hely, de itt is Görgen utasításai szerint kell berendezkedni és oly nyugalmat, elzártságot kell Széchenyi számára biztosítani (s erről őt meg kell nyugtatni), hogy csak az jöhet hozzá, akit fogadni akar, mert különben nem fogja magát e lépésre elhatározni. Görgen biztosítása szerint ilymódon talán néhány hónap múlva célt lehetne érni. Ő is reméli, hogy ha Széchenyinek zavart és szomorú egészségi állapotának javulását nem zavarják meg semmivel, helyes kezeléssel elérhető, hogy családjához visszatér.

1853. december 20-án viszont Albach Szaniszlónak írja meg nézetét egy általa ajánlott olvasmány tárgyában. Albach Szaniszlót, ferencrendi szerzetest és híres szónokot, Széchenyi mindig nagyon tisztelte, éppen azért Széchenyi felesége a páter Veithal való sikertelen kísérlet után hozzá fordult és kérte, igyekezzék a vallás vigaszával megnyugtatni férjét. Már 1850 óta meg is jelent Albach Széchenyinél, 1853-ban Széchenyi tényleg megnyugodott kissé. Ebben az állapotában ajánlotta olvasmányul Nicolas Auguste egyik művét. Tasner felhívta figyelmét arra, hogy legutóbbi találkozásakor néhányszor beszélgetve Széchenyivel, feltűnt neki, hogy valahányszor a vallásból eredő vigaszra irányította a beszédet, Széchenyit nyugtalanabbnak és izgatottabbnak találta, amilyen már régóta nem volt. Ugyanezt észlelték rajta az orvosok és az ápoló is, úgyhogy Széchenyi kedélye, sajnos, még nem jutott a gyógyulás azon állapotába, hogy ezen oldalról eredményesen hozzá lehetne férni. Hogy erre

fogékony legyen, úgy látszik, még szüksége van további önpuhításra és meg kell lazítani a talajt benne, hogy a vallás vigasztaló szavai meggyökeresedhessenek és megnyugodva, helyreállva a család körébe visszavezessék. Nicolas Auguste ajánlott művét átlapozta, egyrészt, hogy tartalmával megismerkedjék és Széchenyivel való beszélgetés alkalmával megjegyzéseire, esetleges kételyeire a műből vett érvekkel válaszolhasson; másrészt, mert látni akarta, nincs-e a műben oly részlet, amelyet Széchenyi jelen szomorú helyzetében, szokása szerint, egyoldalúlag kiragadhatna és így beteg eszméi táplálékot nyerhetnének. Elolvassa a művet, azt ajánlotta a grófnénak, hogy egyelőre csak az I. kötetet adja oda olvasásra, a többit csak akkor, ha látja, hogy ez jó hatással van reá és kívánja a folytatását; fél ugyanis, hogy a II. kötet egyes részletei, pl. a *De l'enfer* című, talán a félig behegedt szellemi sebet érinteni fogja és kínzó fixa ideáját újra felébresztené, azért a II. kötetet csak utolsónak adja oda, annál inkább, mert a mű egyes kötetei külön-külön is jól megérthetők. Kötelességének tartotta, hogy mindezekre a grófné figyelmét felhívja, mert tapasztalatból és a gróf szomorú kedély- és lelkiállapotának időnként való és ennek kezdetétől különböző fejlődési fokáig való pontos megfigyeléséből észrevette, hogy nagy vigyázat szükséges, nehogy ismét a régi, határtalan és testi egészségét felőrléssel fenyegető önkínzásba visszaessék, mert a baj kezdetén mindig benne volt az öngyilkosság gondolata és ennek végrehajtását is megkísérelte először Pesten, majd Döblingbe utaztában Esztergomban, és nehogy a gyógyulást meggátolja, amely eddig nem volt ugyan oly gyors, amint kívánták, de Isten segítségével lassanként mégis jelentősen előrehaladt, és remélhető, hogy teljes helyreállása és a családi körbe való visszatérése bekövetkezik, különösen, ha Albach benső imáival támogatja azokét, akik Széchenyit szeretik.

Lássuk ezek után, mit bizonyítanak Széchenyinek az első időben Döblingben írt levelei. Széchenyinek döblingi tevékenysége két időszakra oszlik, az első 1848-tól 1856-ig, a másik 1857-től 1860-ban bekövetkezett haláláig terjed. Az első időszak reánézve a kritikus korszak, a másodikban

írta szelleme épségét tanusító műveit a fennálló osztrák rendszer ellen.

A kritikus korszak is két szakra oszlik: az elsőben 1849-től 1851-ig az önvád tombol benne, amint ezt hátramaradt levelei mutatják; a másodikban lassanként megnyugszik és az írás helyett játékkal foglalkozik. Az 1852—7-i időszakból nem is maradt reánk egyetlen levele sem, úgyhogy ott most az 1848—1851 közti leveleket kell vizsgálat alá venni. E négy évből eddig nyomtatásban megjelent 17 levél, még pedig Majláth kiadásában 6, Károlyi Árpád pedig 6-ot, Zichy Antal (Sz. Életrajz II.) 5-öt közölt. Először is pontos vizsgálat alá kellett vennem e leveleket, mert feltűnő volt előttem, hogy a Majláth által közölt levelek közt két, az 1850. évbe sorolt levél (az egyik ápr. 20-ról, a másik szept. 10-ről) teljesen elüt hangjában a többi levelektől; mert amíg a többiek telve vannak önváddal, e két levél higgadt tartalmú. Az állítólagos 1850. ápr. 20-i levelet összevetve későbbi leveleivel, csakhamar rájöttem, hogy az 1858-ból való. Az állítólag 1850. szeptember 10-i levél eredetijét vizsgálat alá véve, más levelekkel való egybevetés után kiderítettem, hogy Széchenyi e levelet nem írhatta 1850-ben, mert az ezen év második felében írt összes levelekben Döblinget mindig két *b*-vel írta, holott itt csak egy *b* van; nem származhatik 1850-ből azért sem, mert 1850. szeptemberében a levélre bélyeget kellett tenni, ezen pedig nincs; de kiderült az is, hogy a soproni bélyegző 1850 második felében más volt már. A bélyegzőn alul van az évszám így: **1848**, csakhogy a két utolsó számnak csak a fele van meg, így: **1810**. Kétségtelen tehát, hogy Széchenyi ezt a levelet 1848. szeptember 10-én, tehát a döblingi intézetbe való szállíttatása utáni 4. napon írta. És ezt bizonyítja a levél tartalma is, egyrészt, hogy még higgadtabb, másrészt, hogy nem tudja még az intézettulajdonos nevét, amelyet egyébként minden más levelében (ezen az egyen kívül) helyesen ír. Így tehát eddig ismeretes levél ez időből 17 van; ezekhez sikerült még 13 új levelet felkutatni, úgyhogy 30 levél állott rendelkezésemre, ily elosztással: 1848-ból 1, 1849-ből 7, 1850-ből 19 és 1851-ből 3. A számok azt mutatják, hogy fixa ideája

1849-ben lett igazán virulens. 1850-ben és 1851-ben tetőpontján van, azontúl pedig lassanként hanyatlóban volt.

Lássuk a leveleket rövid tartalmi elősorolásban.

1848. szeptember 10. Lunkányihoz. Megjelent Majláth-nál 1850. szeptember 10. kelettel.

Még mindig felingereli, hogy nem mehet Cenkre, de beszélni kell ügyekről, azért jöjjön fel Szalay tiszttartóval. Döblingben megtudhatja a szomorú helyet, t. i. az örültek házában, úgy hiszi, Gorgen úr intézetében. Napja sokáig nagyon fényesen süttött, most sötét. Figyelmezteti, hogy az intézetben levőnek rem lehet a külvilággal összeköttetése, azért csak egyelőre ez egyszer tárgyalhat vele; ne szóljon e levélről senkinek.

E levélben még nincs nyoma fixa ideájának; olyan ez, mint a szeptember 5-i megkezdett levél. Az is közelfekvő, hogy miért akart jószágigazgatójával és pénzkezelő tisztartójával beszélni. Említettem már fentebb, hogy Széchenyi 1848. augusztus végén a rendelkezésére álló nagyobb készpénzösszeget és értékpapírjait Tasnerrel és Auer nevű komornyikjával lakásában iratai közé téve elrejtette, egy részét viszont gr. Zichy Adalbertnek küldte el, hogy feleségének átadja, másik részét magával vitte útjára. Ebben az ügyben akart tisztviselőivel beszélni, hogy a pénz el ne kallódjék.

1849. február 11. feleségéhez. (Ismeretlen.) Ezt a levelet szükséges egész terjedelmében közölnöm magyar fordításban.

Auer csaló. A galambjelzésű kis pénzeszsákot nem adta át. Ebben a zsákban papírpénz volt, egy csomagban, amelyen ilyen formában pl. (Pesti híd 7000) mindazon összegek fel voltak jegyezve, amely a különböző csomagokban, mint pl. (Gazdaságiak), e felírással: La Trappe Nr. 5000 vagy 7000 — a szerint, amilyen összeg elrejtve volt! így a kis számadó könyv is. Auer kerítse elő mindezt.

Én semmire se vagyok használható. Sajnos, nincs Isten bennem — bűneim nagyon nagyok. (Festetics) Dénes vagy Zichy Henrik lépjen érintkezésbe Lunkányival, Tasnerral stb., Heinrich kapitánnyal és ahogy lehet, adjanak neked tanácsot. Azt hiszem különben, hogy a gyermekekkel együtt a legnagyobb nyomorba jutsz. Maradj meg Istenben való erős hitedben. Viselj el minden földit megadással és imádkozzáll boldogtalan, kétségbeesett férjedért.

Döblingbe legalább 1600 $\frac{1}{2}$ -t és 30,000-t papírban és 2000 frtot huszasokban hoztam!

Oh irgalmatlanul nyomorultan érzem magam! Csak neked és a gyermekeknek legyen jó sorsotok. Jó? Igen! Nemcsak e földön,

de az örökkévalóságban, amelytől irtózom és rettegek! — Szegény Magyarország! Az én politikám miatt lett oly nyomorult! És még nincs vége; ez a látható drámának csak kezdete!

Hited és erényeid mindentől meg fognak óvni és talán nekem (?) is kiengesztelést és bocsánatot kieszközölni!

Nevezd ki Dénest vagy Henriket meghatalmazottoddá. Goergen angyalian jó hozzám. Isten áldása legyen rajtad.

E levélben kétféle elem van. Az egyik pénzügyeire és családjára vonatkozik, ebben pontosan visszaemlékezik, mi történt; e részletekben gondolatmenete és tanácsai teljesen világosak. A másik elem visszaemlékezés hazája állapotára, ebben azon a fokon van, amilyenén Döblingbe való vonulása előtt volt naplójában.

Az ezután következő összes leveleiben alig találunk más eszmekört, mint csak azt, hogy ő döntötte a hazát nyomorba, ő felelős mindenért, neki vezekelni kell.

A kínzó önvád már ki van fejlődve 1849. március 21-i önvallomásában, amely döblingi iratai közt jelent meg.

Ennek a levelének gondolatmenete összefüggő. Amit önmagáról megemlít, annak mind van alapja; igaz, hogy 1811 óta naplói szerint sokszor igen vidáman élvezte ki az életet, viszont az is igaz, hogy már ifjúkorában is túlságosan szigorú bírása volt önmagának. 1828. november 17-én is megtalálhatjuk a kínzó önvádat, amikor egy borzasztó éjjel után megállapítja, hogy a felizgatott agy és az álmok könnyen kifordíthatják az embert és gyengévé teszik; úgy érezte magát, mintha egy démon fogta volna meg, nem tudott mozdulni, verejték lepte el testét és világosan látta, mivé válhatott volna, mert úgy érezte, hogy az érzékiség erőtlenné tette nyomorult testét, Karolina sógornőjének meggyilkolásával (!) pedig lelkiismeretét. Pedig Széchenyi 37 éves volt csak ekkor és így írt! Az sem alap nélküli, amit az Akadémia alapításáról mond; hg. Esterházy tényleg leginkább az ő rábeszélésére vállalt miniszterséget. Kossuth az 1 és 2 frtos jegyeket nem adhatta volna ki, ha a miniszterek, köztük Széchenyi, a kibocsátó rendeletet nem írták volna alá; amit Saurau Gabrielláról ír, azt is többször említi előbb is, sógornőjével kapcsolatban, akinek barátnője volt, hisz szerelmes volt belé. De felizgatott képzeletében irtóza-

tosan nagyítva jelennek meg a mult eseményei, azért vonja le magára a borzalmas önitéletet. Fontos e levél abból a szempontból is, mert mutatja a szegény feleség küzdelmét férjéért. Széchenyi ugyanis vitába száll itt azokkal (Görgen orvos és páter Veith), akik megkísérelték, hogy megnyugtassák; sajnos, a kísérlet nem sikerült, még izgatottabbá tették.

Ezt mutatja Széchenyi következő irata 1849. április 8-ról, amely ismeretlen és e címet viseli: Gróf Széchenyi István utolsó szava. Szükséges ezt magyarul teljes terjedelmében megismerni.

A pusztítás démona megszállotta e planétát, amelyen mi emberek élünk. Az emberek vétkei, különösen az én gonosz életem, mely mindent felülmúl, amit valaha egy gondolkodó lény elkövetett, készítette elő az utat az ördögnek. Minden nemesebb emberi viszonynak legteltesebb szétrombolása folyamatban van. Csalás, rablás, gyilkolás, halál, megsemmisítés mindenütt napirenden van; és minden, ami eddig történt, csak gyenge kezdet.

Amikor 1825-ben politikai pályámat megkezdtem, már régen az ördögi hatalmak vak eszköze voltam. *Csak* rosszat tehettem. 17 politikai művet írtam, 23 éven át izgattam ördögi tevékenységgel a magyar országgyűlésen és azon kívül, írtam az ujságokba stb. stb., míg végre nagyobb része a magyaroknak, akik az önállóság utolsó gondolatát is feladták és a német elemmel való teljes elvegyűlést megkezdték, — annyira mámoros és végül oly zabolátlan lett, hogy mostani viselkedésének szükségszerűen be kellett állania; mindannak a gonosznak, ami gonoszat Kossuth, Nyáry, Madarász stb. legújabbban elkövettek, a mozgató ereje az izzó hazaszeretetet, amelyet én hatványoztam a legmagasabbra. Ennyire ment az eszmék zavara, hogy a legnemesebb a legborzasztóbbá, az angyal ördöggé válik.

Politikai pályám kezdetén csak a zavargó ifjúság volt melletttem. Később, mikor sokoldalú vállalkozásaim — ördögi befolyással mindenestől sikerülni látszottak (most már a legtöbb tönkre van téve) és feleségemet hét gyermekkel elvettem, hitelem általános volt és a legokosabb emberek legtöbbje bennem prófétát látott, aki a kelet népét (a magyarokat) biztosan boldogulására és dicsőségére felelem. — A nemzetiséget én jelöltem meg a legnagyobb kincseknek, Kossuth és társai, akik inkább az általános szorgalom mellett voltak — végül beleegyeztek; sőt túlszárnyaltak engem — és a nemesért, minden szépért és Istenért mindenekfelett fogékony emberekből oly dühöngők, oly gazok lettek és velük a magyarok sokkal nagyobb része, amint a történelemben nem található. Ha én szerencsétlen, nem születtem, a magyar elem vagy beolvad a németbe

vagy lassanként kifejlődik, a nélkül, hogy teljes felfordulást idézett volna elő. Most a magyarok törzse nemcsak meg van gyilkolva, hanem az általános utálat és a legmélyebb megvetés tárgya! Milliő ember jó és boldog emberből részben valóságos démonná, részben hallatlan kínzások áldozatává lett; milliő és milliő emberi lény követi ezeket. Borzasztó! És kinek köszönhető mindenekelőtt ez a sok elrabolt boldogság? Nekem, nekem, nekem — aki sem a nap fényét, sem a csillagokét nem viselhetem' el, és a légy dongásán is megrettenek! — Igen, nekem köszönhető, mint aki az új magyar iskolának alapját megvetettem. — Oh Crescentia, oh gyermekeim, meneküljtek, meneküljtek előlem, hogy az én lehelletem ne rontson meg benneteket!

A nemes szász nép Erdélyben el van pusztítva! És kitől? a nagyobbára és nem kevésbbé nemes, de teljesen demoralizált székely néptől!

Komárom, Szeged, két magyar, igen szorgalmas város el van, vagy el fog pusztíttatni; egész Magyarország telve van rablókkal — és szüntelenül cseng a füleimben: te nemcsak egyesek, hanem egész törzsednek gyilkosa vagy — —

Remélhetem tehát én, hogy kínaim valaha megszűnjenek? Igen! ha elvesztem gondolkodási képességemet! Megtörténhetik-e ez? — Azt hiszem, nem. Oh, jaj nekem, jaj. —

És csak kevés ember sejti, — de van mégis néhány, — hogy én vagyok az oly pokoli magnak elvetője. És miért? Mert engemet az emberek fehlmentenek, de az Isten meg fog ítélni, míg pl. Latour, Lamberg stb. és gyilkosait az emberek ítélték el, de az Istennél kegyelmet találnak! És mert én még egy Herostrates hírességét se viseljem, hogy a magyar népet elpusztítottam!

Ha erkölcsi erők irányítják az universumot, ha lehetséges bocsánat, ha a gondolkodóképesség nem pusztítható el, akkor én, (Széchenyi István) a poklot ezerszer megérdemeltem. Nincs szégyenteljes tett, melyet nem követtem volna el és egyetlen kis nemes cselekedet sem szól mellettem.

És hol áll meg a pusztulás? Nem! Az universum sebet kapott. A titánok háborúja sikerült! Csak oly szörnyetegre volt szükség, amilyen én vagyok, hogy az Isten műve és így maga az Isten ledőljön. Borzasztó... iszonyatos — érzem azonban, hogy bűneimre nem lehetséges engesztelés... de számomra a pokol sekély, az örökkévalóság rövid!

Úgy hiszem, hogy e rettentő nyilatkozathoz nem kell semmi magyarázat; aki életében semmi jót sem talál (pedig Széchenyi életében sok jó van), a rosszat pedig oly borzalmasan nagyítja és túlozza, amint itt Széchenyi teszi, annak elméje nem lehet ép.

Az ezt követő levél abból a szempontból érdekes különösen, hogy Széchenyi ez időben senkit sem volt hajlandó magához bocsátani. Valóban a tisztelet, a legszebb emlékek fűzték őt József nádor özvegyéhez, Mária Dorottya főhercegnőhöz és az ő küldöttjét sem bocsátotta maga elé. A főhercegnőt Széchenyi szomorú esete részvétre indította, szeretett volna régi és kedvelt ismerőséről biztos hírt szerezni, azért egyik alkalmazottjával a következő sajátkezű levelet küldte (német nyelven) dr. Görgenhez 1849. június 10-én:

«A palatinus főhercegnő kéri dr. Görgen urat, legyen ezen szolgál iránt, aki gr. Széchenyit jól ismeri, teljes bizalommal. A doktor úr be fogja látni, hogy nagyon nehéz ily szomorú esetben a szerencsétlen családját felőle kikérdezni.»

Görgen szokása szerint e levelet Széchenyinek adta át, döntsön, akarja-e a küldött szolgát látni vagy nem. Széchenyi erre jún. 13-i kelettel így válaszolt Görgennek:

«A legjobb akarattal egyáltalán lehetetlen bárkit látnom, még ha az maga Mária Dorottya főhercegasszony is volna. Borzasztó lelkiismereti furdalásaim nyomorában még saját feleségemet és gyermekeimet sem fogadhatom! A főhercegasszony, az Isten áldja meg őt, imádkozzék értem az Éghez. De azt hiszem, már nem használ! Leírhatatlanul szerencsétlen tisztelője, Széchenyi István.»

Görgen kezdettől fogva enyhébbnek ítélte Széchenyi betegségét és azzal biztatta Széchenyi feleségét, hogy hamarosan felgyógyul. Amikor látta, hogy a betegség húzódik, Széchenyit szórakoztatással és a napilapokkal, Tasner leveleinek felolvasásával akarta kétségbeesett önvádjából kiemelni. Ez az eljárása bizonyára nem volt egészen helyes, mert a harctéri hírek, a magyarországi változások nem nyugtatták meg, sőt mindig újabb tápot adtak önvádjának. Hozzájárult ehhez, hogy felesége erősen sürgette a találkozást, de Széchenyi senkit sem akart fogadni. Görgen ez irányban is igyekezett a betegre hatni, de ez is úgy, mint a páter Veith-tal való találkozás, nagy izgatottságot idézett elő. A Veith-féle találkozás hatása alatt írta Széchenyi március 21-i «önvallomását» és április 8-i «utolsó szavát».

Görgen ezek után is megnyugtató jelentéseket adott Széchenyi állapotáról, de be kellett vallania, hogy Széchenyi irtózik az újabb találkozástól. Ezt mutatják Széchenyi 1849.

augusztus 28-i levelei feleségéhez és Pál bátyjához, amely utóbbiban a kétségbeesett önvádhoz még egy téves képzet sorakozik, az, hogy amíg eddig csak azt hangoztatta, hogy megölte Karolinát, irataival pedig a magyar hazát, most azt hangoztatta, hogy megöli szerencsétlen feleségét és gyermekeit. Utolsó ismeretes levele ez évből (november 22) azt mutatja, hogy felesége Görgen útján a birtok gazdasági ügyeibe akarta bevonni Széchenyit, hogy ezzel is — meggyőződése szerint — kétségbeesett hangulatából kiszabadítsa, de sikertelenül. E levele szerint kétségbeesett helyzetében minden a világon undorító és útalatos előtte; rábízza feleségére, intézkedjék a gazdasági ügyekben; imádkozzék érte, a gyermekek szívét pedig nevelje könyörületre és istenfélelemre; tanácsolja, hogy a hídrészvényeket adják el, mert értékük le fog szállni, mostoha gyermekei pénzét viszont ingatlanba fektessék, mert a papírpénz értéktelenné fog válni.

Széchenyi állapota nem javult semmiképen sem, de különösebben izgatott sem volt egy ideig. 1850. márciusa elején néhány barátja jelentkezett nála és fogadta is őket. Ez a találkozás ismét izgatottá tette. De még inkább felizgatta a néhány hét múlva, április 19-én és 20-án feleségével és családjával való találkozása. Széchenyi saját elhatározásából látogatta meg feleségét, de kétségtelenül hatott reá a sokféle rábeszélés. Zichy Mária grófnő tudósítása mutatja, mily borzalmas volt ez a találkozás és mily ép volt Széchenyi-ben az új kényszereszmé, t. i., hogy családját megölje. A látogatás első napján (április 19) Döblingbe visszatérve, Széchenyi Görgennek levelet írt. Azt írja, érzi, hogy ma a mélységbe esik és semmi sem tudja őt megmenteni; köszöni türelmét; el van veszve, bűnei helyet készítettek az ördögnek a mi planétánkon; borzalmas idő következik; kéri, hogy sorait közölje bátyjaival.

Csodálatos, hogy, látva Széchenyi izgatottságát, Görgen másnap, 20-án mégis újból elkísérte őt a családhoz. E találkozás után Széchenyi április 21-én, majd április 27-én újabb levelet írt Görgennek. Mind a kettő telve van a régi önvádakkal, de egyúttal vitatkozik is Görgennek egyes állításaival (pl. hogy nem fixa ideái vannak, hanem a nemezis

érte utól ; hogy nem határozhatja el magát a családhoz való visszatérésre). Az új kényszereszmét megismétli oly formában, hogy el van kárhoztatva arra, hogy feleségét a kétségbeesésbe kergesse. Újabb kényszereszme is felmerül, hogy a zene, nap, a természet és családja neki szemrehányások, amelyek arra emlékeztetik, hogy elvesztette a mennyországot.

Az izgatottság még májusban is élénk benne, szívszagató levelet ír feleségének, de ez ismeretlen maradt. Görgen mindezen tünetek ellenére nyugodtabbnak látta Széchenyt, sőt tárgyalt a családdal arra nézve, mi a teendő, hogy ha Széchenyi elhatározná, hogy családjához visszatér Cenkre. És ebben az irányban valóságos roham indult meg Széchenyi ellen, hogy erre az elhatározásra jusson. Minthogy nem bocsátott magához senkit, levélben ostromolta felesége, jószágigazgatója, Tasner, Lajos bátyja, szóval pedig Görgen. Ezzel magyarázható, hogy 1850 második felében Széchenyi 16 levélben védekezik a rábeszélés ellen. Ha békén, nyugodtan hagyják, bizonyára nem írt volna levelet. De, amint fentebb láttuk, 1849-ben is a külső behatások idézték elő önváddal telt leveleit, most is ugyanily behatások tartják ébren benne az izgatottságot.

Felesége levelére reagál először. 1850. június 29-én azt írja neki, hogy nem élvezheti a boldogságot, nem láthatja, nem szoríthatja szívéhez, mert a lelkiismereti furdalások, öntudatának vaskeze erősen fogva tartják. Nem tudja, megszabadul-e ettől, mert nagyok a vétkei. Magyarország pusztulását neki köszönheti ; még sokáig kell bűnhődnie és nem tudja, megjön-e reá nézve a megváltás ideje ; menjen Cenkre vissza, imádkozzék és művelje gyermekeik szívét a jótékony-ságra.

Lunkányinak 1850. július 7-én keserves szemrehányásokat tesz, hogy mint nevelő rossz elveket csepegtetett belé, amiért elevenen az ördögé lett, ne is kérdezze azért semmi felől, hanem gondoskodjék szerencsétlen családjáról ; kétségbeesésben van, a magyart életétől, becsületétől fosztotta meg ; nem tud övéihez menni, a bosszuló nemezis vaskeze visszatartja ; tekintsék halottnak ; támogassa családját és angol lovászmesterének adják meg a kért 200 forintot.

Mostohafiának, Zichy Imrének, 1850. július 30-án hasonló keserűséggel ír és ajánlja, ne éljen a húsnak, hanem a szellemnek.

Amikor családja nevenapja évfordulóján üdvözli, 1850. augusztus 23-án azt válaszolja, hogy szerencsekívánataik összemorzsolták, mert látja, hogy szeretik és ő is szereti őket ; paradicsom volna velük együtt élnie, de nem lehet : lelkiismerete, öntudata, hogy oly sokat taszított a romlásba, kétségbeesésbe, nem engedi ; még nem bűnhődött eléggé.

Feleségének újabb levelére 1850. augusztus 25-én azzal válaszol, hogy nem szabad látnia őt, sohasem fog nyugodtan élhetni ; könyörög, tépje szét a kapcsot, amely összeköti őket, mert különben ő is elvész. Nem mentheti meg semmi, mert egy nemzetet megrabolt becsületétől, boldogságától ; ő a Segelthus, a Szentírásban a bűnnek legnagyobb szörnyetege. Istenhez forduljon, ne hozzá, mert ő a legnagyobb ellensége. Látja tisztán a jövőt, hogy (felesége) a földön nem lesz boldog, csak a másvilágon, hol már nem fog emlékezni reá.

Lunkányi újabb jelentkezésére 1850. szeptember 4-én azt írja neki, hogy nem akarja látni, menjen Cenkre, akadályozza meg, hogy felesége hozzá feljöjjön vagy hogy látni kívánja, mert még nem képes őt viszontlátni. Nevelője volt, de tudatlanul bocsátotta ki a világba s ez romlásba döntötte ; nem ápolta benne a könyörületet embertársai iránt s most, miután mint álpróféta a magyart agyonütötte, a pokol szélén van. Tegye jóvá hibáját családján. Ha könyörületre, az érzékiesség veszélyeire figyelmeztette volna, most boldog lehetne. Jelleme, kedélye már gyermekkorában rossz volt, később is csak a hús után igazodott, szellemét nem tudta felemelni, azért el van átkozva lelkiismereti furdalásaitól és nem lát mentséget.

Feleségét 1850. szeptember 6-án újra kéri, ne kívánja most a találkozást, talán szeptemberben, 59. születése napján megkönyörül rajta az Isten és a remény szikráját feléleszti lelkében, bár a legbűnösebb ember a földön ; orvosa nagyon türelmes, legyen ő még inkább az. Érzi, hogy most dühöngenie kellene, sőt talán bántalmazná őt, ha mindenáron kívánja a városban látni.

Tasner levelére két hosszú levéllel válaszolt 1850. szeptember 7-én és 8-án. Ezekben felhossa mindazon kétségbeesett önvádakat részletesen, amelyeket hazája iránt vélt elkövetni, felsorolja a kiválóbb magyar egyéneket, hogy annál jobban ostorozhassa önmagát, sőt új vádakat is kohol magára, hogy ő Petőfi atyja.

Felesége újabb sürgetésére 1850. szeptember 8-án könyörög, ne kívánja, hogy most bárhol máshol lássa. Nem képes, de nem is szabad még ezt tennie; ne is írjon neki, térjen vissza Cenkre és ne engedje, hogy bárki más hozzá jöjjön. Ha Isten meghallgatja és megkönyörül szegény lelkén, azonnal felkeresi.

Ugyanezen nap (szeptember 8) Görgennek is ír, hogy sorsa nemsokára a legrosszabbul dől el, de most sem feleségét, sem más valakit nem akar látni, mert a kétségbeesés lelkében van; igyekezzék tehát feleségét rábeszélni, mert most, ha csak egy percre is találkoznék vele, minden el volna rontva; nem remél, még minden sötét körülé, nem tudja a világosságot elviselni, talán az Isten megkönyörül rajta; igyekezzék rávenni feleségét, hogy teljesítse kérését.

1850. szeptember 11-én azt írja feleségének, hogy a belső dühtől szeretne elpusztulni, mert lelke nyugalmit örökre elvesztette; ha születése napjáig nem könyörül meg rajta az Isten, a pokolba zuhan; menjen azért Cenkre addig és fohászkodjék Istenhez; nem talál benne támasztékra; éjjel-nappal körülé vannak az agyonütöttek, az általa örültekké tettek lelkei; sohasem gyilkoltak meg annyi boldogságot, nyugalmit, mint ő Magyarországon; könyvei, beszédei újságcikkei, vállalatai minden fogalmat összezavartak és a legbecsületesebb embereket is oly helyzetbe hozták, hogy nem volt más választásuk, mint hogy vagy a forradalmárok, vagy a császáriak által gyilkoltassák le magukat; akiket Haynau felakasztatott, akik a csatában elhaltak vagy külföldön sinylődnek vagy a sötét tömlöcökben kétségbeesésben küzködnek, a visszamaradt özvegyek és gyermekek mind bosszúért kiáltanak ellene; hihető-e, hogy István főherceg, Esterházy Pál, Zichy Ferdinánd, Hrabovszky, Bezerédj, Jeszenák, Perényi, Mészáros stb. stb. igazán

forradalmárok voltak, nem mindnyájukat a gonosz hatalma ragadta el.

Lajos bátyjának, aki a gräfenbergi kúrát ajánlotta neki, 1850. szeptember 13-án két hosszú levelet ír. Elismeri jó szándékát, hogy megmentse, de ez lehetetlen, mert még az óceán vize sem tudja őt tisztára mosni; ha ez lehetséges volna, két év alatt Döblingben a kimondhatatlan türelmes ápolás visszaadta volna lelke nyugalmit, amelyet már 30 évvel azelőtt elvesztett, de szórakozással meg vállalkozásokkal látszólagos nyugalmat tudott szerezni magának, míg a borzasztó magyar katasztrófa lelkiismeretét fel nem ébresztette és egy oldalról gonosz életét, a másikon a poklot látta; Magyarország boldog volt, de fellépésével, irataival, démoni befolyásával vak dühre gyújtotta fel a magyart, amelyben megölte önmagát. Ez az ő műve, ő volt az Antikrisztus, Kossuth csak az ő apostola volt; ha jót akar, gondozza feleségét és gyermekeit, őt pedig hagyja sorsának; ha az Isten itt jó gondozás mellett nem segíti meg, akkor el van veszve. Két év óta naponként 14—15 órát járkál fel-alá és nincs nyugta sem éjjel, sem nappal. A magyar felvirágzását érte el, de e helyett most a farkasveremben van gúnyolókkal körülvéve, akik lábbal tapodják. Mentse meg családját és övéit, mert a népek konfliktusának nincs vége; ez csak a kezdet a borzalmas drámában, amelyben egész Európa tűzfészekké válik s ebben az utolsó magyar is eltűnik; ily sok nép és nyelv között a demokratikus alap volt a veszedelem oka, mert egyedül a monarchikus és arisztokratikus elv tarthatja fenn a nyugalmat!

A másik levélben azt írja, hogy bátyjához hasonlóan Görgen is örülne, ha elhagyná az intézetet és visszamenne családjához; de ő nem kényszeríti erre, nem kínozza ezért, mert tudja, hogy a reménynek saját magában kell keletkeznie. Ha most esetleg kényszerrel elvinnék az intézetből, akkor ott, ahová vinnék, megérkezésekor oly lármát csapna, hogy a rendőrség vagy visszahozná az intézetbe, vagy az örültek házába vinné. Kímélje meg tehát és inkább gondoskodjék feleségéről és gyermekeiről. Még többet mondhat: mint a veszett állat, mindenkit bántana, ki körüle van.

Latour, Zichy Eugen, Lamberg, Batthyány Lajos, Karolina stb. mind bosszút kívánnak. Akarata az, hogy Görgennél maradjon ; Görgen természetesen kiteheti intézetéből ; de mindenképpen a legnyomorultabb lesz. Most látja, mily boldogság vár az igazakra ; minden a kezében volt : a biblia, Kempis Tamás, atyja imakönyve, Schiller *Haramiái*, Shakespeare *Macbethje*, *Richardja* és *Hamletje*, de vak és siket volt, csak önmaga volt a világa és földi élete végén örültek házában van, ahol mindenkit irigyelnie kell. Beszélje rá feleségét, menjen Cenkre, ne látogassa meg, ne írjon neki, ne tartasson konziliumokat, hanem bízza Görgen kezelésére.

1850. október 9-én is azt írja feleségének, hogy minden sötét körülé ; hogy ő a magyarság bukásának oka és annak is, hogy oly sokan száműzetésben és börtönben sýnlódnak vagy irtózatoss fájdalomba merültek. Kéri, Isten legyen feleségének a támasza, őbenne nem lel támaszt ; boldogság volna velük együtt lennie, de neki nem szabad boldognak lennie, mert oly sokakat fosztott meg a boldogságtól ; saját magát csalta meg a legjobban, mert mindennel megáldva senkit sem boldogított, hanem elleplezett nagy hiúságának áldozott fel mindent. Nincs több szava, az Isten irgalmazzon neki, borzasztóan szenved, miért is született, miért találkozott feleségével ; de felesége meg van mentve, mindenki meg van mentve, csak ő nem ; nem is lehetett, mert a sok tört szív bosszúért kiált.

Az utolsó levelet 1850-ben (november 29-én) gyermekei nevelése ügyében írta a hozzájuttatott kérdezősködéssre, de ez is izgatott, végletek közt mozgó gondolkozására vall. Véleménye szerint most e világzavarban nincs szükség sem a görög, sem a latin nyelvre, azért ne kínozzák vele fiait ; olvassák jól megmagyarázva a bibliát, Kempis Tamást, részesüljenek gyakorlati hitoktatásban németül, mert mind egy, tudnak-e magyarul, mert a magyarság agyon van ütve és minek egy holt nyelvet művelni ; legyenek katonák, mert most a gyilkolás van napirenden s a katonának több esélye van a gyilkolásra, mint a meggyilkoltatásra ; ha vallásosak, a többi magától jön ; legyenek tiszták, igazak, kedélyesek és jótékonyak és éljenek egyszerűen, bor nélkül, kevés hússal

és sok főzélékkel; ő el van veszve. Görgen 1850. november 30-i levelében küldte e levelet Széchenyi feleségének s ezt — vallásos rajongásait és túlzásait nem tekintve — eddigi levelei közt a legészszzerűbbnek tartotta, mert röviden felelt a feladott kérdésre, holott előbb ily kérdést a szokott kétségbeesett szólamokkal elutasított volna.

Ezután egy kis szünet állott be, minden bizonnyal azért, mert nem erőszakolták a találkozást. A legközelebbi levelet Széchenyi 1851. március 14-én írta Tasnernak. Ez a levél egyike a legkétségbeesettebbeknek. Mindénesetre hozzájárult írásához az a körülmény, hogy Széchenyi felesége március 13-án Görgen és Günther elmeorvosok konziliumát kérte s ez nem történhetett meg bizonyára a nélkül, hogy Széchenyit az orvosok meg ne tekintsék. A régi önvádakat ismétli levelében, vázolja életét, kiemeli, hogy legnagyobb vaksága az volt, hogy Kossuth ellen támadott, mert így kettéosztotta az országot; ha ezt nem teszi, Kossuth lapjában nem ellene írt volna, hanem belátta volna, hogy a kormánnyal kell tartanunk, ha alkotni akarunk. 1838-ban volt a fordulópont, az ő iratai ragadták el a magyarságot és mindennek ő az oka; most olyanok a magyarság urai, hogy azt lehet mondani, sarkaiból kibontakozott a világ; felsorolja minden legcsekélyebb bűnét, szívtelenségét és hogy mindenkit kihasznál; felmerül benne ismét az a gondolat, hogy feleségét meg kell fojtania, gyermekeit megölnie; azt a gondolatát, hogy Petőfi az ő fia, továbbfűzi azzal, hogy anyját, úgy, mint sok mást, éhen hagyta elpusztulni. A gondolatmenet sokszor összefüggéstelen e levélben, egyik tárgyról a másikra ugrik, majd ismét visszatér, csak a kétségbeesés, az önvád rendszeres és példásan mutatja lelkének végsőig való izgatottságát.

Nagy izgatottságára mutat ez időben az is, hogy nem akar senkit elfogadni; így nem fogadta januárban Wenckheim Bélát, nem áprilisban Tarnóczy Kázmért, egyedül jószágigazgatóját fogadta egyszer (április 17-én), de ezt is oly módon, amely arra mutat, hogy akkor üldözési mániája is volt. Görgen levelei szerint nemsokára ismét nyugodtabb lett. Ezt Görgen felhasználta július 18-án arra, hogy a jószág-

igazgató kérését közvetítse Széchenyinél Szalay József tisztartó kedvezményes nyugdíja kieszközlésére, de ez ismét felizgatta.

Utolsó két levele 1851-ből Tasnernak szól augusztus 3-ról és 7-ről; mind a kettő a régi rögeszmét fejezi ki. Az egyikben kéri, hozzon magával, ha megint eljön, valami fegyvert, hogy megölhesse magát, mert ha él, megöli feleségét és gyermekeit; látja, mily istenit gyilkolt meg és ha ő nincs, mily magasan van a magyar, míg most szamarak rabja. A másikkban ismét azt állítja magáról, hogy ő a szentírás szörnyetege, amely a világot, de különösen a magyart sírba dönti; el vanátkozva, nyitva áll előtte az éden és mégsem léphet be; mert a magyart sírba döntötte s fölötte tökfílkók ítélnék.

Több levele nincs egészen 1857-ig. Úgy látszik, Széchenyi felesége és a család is megfontolta és megfogadta Tasnernak 1851. június 5-i levelében adott tanácsát, hogy passzívan kell a beteggel szemben viselkedni és nem szabad semmiképen sem befolyásolni, hogy azután megnyugodva, saját maga elhatározhassa magát. Ez volt a helyzet 1851 végén.

Íme, láthatjuk azt, hogy Széchenyi levélbeli megnyilatkozásait rendszerint valamely előző látogatás, levél idézte elő és ezek nagyfokú izgalomba hozták.

Izgalma részben oly téves eszméket vált ki benne, amelyeket előbb már naplójában is felhozott maga ellen (hogy ő az oka, hogy az ország ily zavarba jutott és neki sokat kell szenvednie, bűnhődnie, hogy bűneit kiengesztelje); részben olyanokat, amelyeket már végsőkig felizgatott agya eltorzított (hogy ő ölte meg az országot, az ő eszméi öltek meg és juttattak börtönbe, számkivetésbe sok jó magyart; a sok özvegy és gyermek bosszúért kiált az éghez, és az Isten nem bocsáthat meg, már azért sem, mert egész élete csak vétekből áll; ő a legnagyobb szörnyeteg, a Segelthus, az Antikrisztus, aki nemcsak hazáját, de az egész világot tönkretette; nyitva látja az eget, a poklot s ebbe elevenen kell beléésnie; megölte sógornőjét és másokat, ő Petőfi atyja, akinek anyját éhen hagyta elpusztulni; neki meg kell ölnie feleségét és gyermekeit is).

Ez az önvád semmiesetre sem mutat józan észre, illet csak a folytonos izgalomtól kimerített beteg agy írhat le és mondhat ki.

Látjuk azt is, hogy a források a fő vonásokban meg-egyeznek, egymást kiegészítik és így Görgen leírását egészben véve igazolják. A beteghez nem juthatott senki és semmi az orvos tudta nélkül.

1852 után a beteg nyugodtabb lett, nem beszélt már annyit, foglalkozni is kezdett s azontúl lassanként fogadta családja tagjait, gazdasági tisztviselőit és Albach szerzetest, majd 1854. januárjától kedve Lonovics¹ püspököt, 1854-től pedig már érdeklődni kezdett a gazdasági ügyek iránt. 1855-ben és 1856-ban tartósan javult állapota és izgatottsága teljesen elmúlt.

Egy személynek szerepét kell még tisztázni, hogy minden kétely eloszoljék. Feltűnő, hogy Hajnik János időszakonként Döblingben volt és tárgyalt Széchenyivel. Hogyan lett Hajnik Széchenyi gazdasági tisztje? Mi volt a szerepe? Ezt Hajnik maga megírja visszaemlékezéseiben.² Hajnik Szalay József leányát vette el feleségül s így gyakran volt Cenken, ismerte Lunkányi jószágigazgató is. Amikor Szalay József 1852-ben meghalt, természetes, hogy leánya visszakíváncozott özvegyen maradt anyjához, s így amikor Lunkányi felszólította Hajnik Jánost, akkor b. Sina György érdi uradalmának tisztartóját, ez felesége rábeszélésére szívesen foglalta el apósának állását és ő lett a cenki uradalom tisztartója s egyúttal pénztárnoka is. Ily minőségben kötelessége szerint negyedévenként Döblingbe kellett mennie, hogy Görgen

¹ Lonovics püspök hatását kissé túlozva adták elő. E szerint ő nyugtatta volna meg azon intelmével, hogy hiúság az, ha egy ember azt hiszi magáról, hogy egy egész nemzet életét tönkretette. Ugyanezt mondta Széchenyinek 1848-ban a krisztinavárosi plébános, ugyanezt páter Veith, majd páter Albach. de nem tudták megnyugtadni, mert a téves eszmék nagyon mélyen belerögződtek lelkébe. Veith és Albach beszélgetései ingatták meg Széchenyi rögeszméit és amikor lassanként szép szerével bánva vele, nyugodtabb lett, Lonovics szavai és intelmei előmozdították, hogy teljesen helyreálljon nyugalma.

² Széchenyi István életéből, megjelent a *Reform* 1873. június 17-i számában.

számláit kiegyenlítse. Már az első alkalommal Széchenyi elé jutott, aki «akkor teljesen zilált és mélyen feldúlt testi és lelki állapota szerint az első szobájában fogadott, hol egy kis asztalkánál ülve . . . ezer kínos érzések által túlmarcangolt arckifejezéssel, siránkozó hangon panaszolni kezdett hazánk szomorú és siralmas állapota fölött; de alig szólhatott egy-két percnél tovább, mert hangos zokogásra fakadva, szava elakadt s székeről gyorsan felkelve, nekem Isten veledet mondva, belső szobáiba rohant». Továbbra negyedévenként egyszer, később gyakrabban látta; a második, harmadik alkalommal is panaszos volt, csak később látott enyhülést, amikor Hajnik is szóhoz jutott, de nyugtatásai enyhítés nélkül hangzottak el. Amikor Lunkányi 1853-ban meghalt, ő lett a jószágigazgató és így még sűrűbben érintkezett Széchenyivel, és célja az volt, hogy Széchenyiben a családi birtok és pénzügyek iránt nagyobb érdeklődést keltsen. Eleinte Széchenyi nem nagy hajlamot mutatott, de nem maradt érzéketlen, mert 1854-től szívesebben beszélgetett e körről, 1857-ben pedig, amikor politikai kétségbeeséséből majdnem egészen kimenekült, minden befolyástól menten maga intézkedett.

Széchenyi felesége, családja és a környezet a szomorúság napjaiban természetesen nem beszéltek, s ha kellett, nem mondták el a legrosszabbat. Amikor azután 1857 után Széchenyi visszatért az életbe és látták, hogy elméje olyan sziporkázó és éles, mint amilyen 1848 előtt volt, akadtak olyanok, akik, nem tudván a sok szenvedésről, arra a következtetésre jutottak, hogy Széchenyi tán nem is volt beteg, hogy csak így kellett tennie ez időben. Az úgyszólván feledékenységbe merült adatok feltárása és az eddig ismert adatokkal való egybevetés bizonyára mindenkit kétségtelenül meggyőz, hogy a döblingi intézet Széchenyi számára keserves kóroda volt és nem menhely.

VISZOTA GYULA.

MOLNÁR GYÖRGY KOLOZSVÁRTT.

A lélek kincseiben oly gazdag Kolozsvár — hol már a XVIII. század utolsó évtizedében tartottak színházi előadásokat, s mely város, a maga minden szépért és jóért hevülő művelt közönségével a magyar színészetnek állandóan egyik legerősebb bástyája volt — hogyan vonzotta volna magához, ismételve is, a híres «vándor tragikus»-t, mint ahogy' magát nevezte, Molnár Györgyöt, a magyar színészet-történet egyik legérdekesebb szereplőjét, legrejtelmesebb alakját. Síríg hű barátja, Rákosi Jenő, igen meleg megemlékezése során azt írta róla, hogy «nem annak született, ami volt, és nem lehetett azzá, aminek született», és hogyha meg akarja őt valaki érteni, akkor «nem élete vergődéseiből, hanem fantáziája szertelenségéből és tervei nagyságából kell hozzá a mértéket venni».

Ez az egészen különleges elbírálást igénylő ember, aki éppen most száz éve, 1830-ban, született, mint egy Müller nevű nagyváradi szegény kántor gyermeke, a korabeli többi ifjakhoz hasonlóan élete első babérját a szabadságharc csataterein kereste és nyerte el. Mikor pedig egészen beborult a magyar ég: a pisla mécsesek világította színpadokon küzdött az elismerésért. A széltében csak «Kántor Gyuszi»-nak nevezett ifjú akkor, húszesztendős korában került először Kolozsvárra, mint Kaczvinszky társulatának tagja, s szavalt lelkesen, ha talán nagyon fiatalos tüzzel, kissé hadarva is. Négyforintos proporcióra játszott, de azért — mint azokban a napokban egyik barátjának írta — «grófiasan ment minden», mert habár a legdrágább páholy is csak két forintba került, s zártszékért sem kellett 30 krajcárnál többet fizetni, az első osztozkodásnál mindjárt 80 forint

esett rá a jövedelemből, ami akkor rettenetesen nagy pénz volt. De hát Kolozsvár azokban a keserves időkben is rajongott a színházért, hová akkor éppen a minduntalan kitörni kész hazafiúi bánat és lelkesedés vitte a közönséget, hogy a Zrínyi Miklósról meg Szapári Péterről szóló darabokban a nemzeti dicsőségnek és gyásznak szentelt helyeket — az akkori idők gyötrelmeire és a jövő reményeire vonatkoztatva — tüntetőleg megtapsolja. «Itt nincsenek bálók, — írta a fiatal Molnár — inkább a színházba jönnek egy jó drámáért, mintsem egész éjen át ugráljanak...»

Mikor a proporciós rendszerrel szakítva, a szerződésesre tért át a színház, Molnárnak mindössze havi 20 forintot biztosított, ami bizony akkor is kevés pénz volt, bármennyire pótolta is a hiányokat a nemzeti ügy iránt való lelkesedés. Szerencse, — s ezt Molnár maga hangoztatta emlékirataiban — hogy «talált egy pékmestert a Király-utca sarkán, ki olcsó pénzért egy tál ételben adott neki igazán híg levét.» De azért az ifjú Molnár rajongása nem csökkent tövises pályája iránt, s hűségesen deklamált estéről-estére, hol Laczkóciné Farkas Lujza, a csinos osztrák katonatisztból rossz színésszé, majd társ-direktorra lett Laczkóci Ferdinánd felesége (a későbbi híres *Mama*, Szathmáryné), hol meg Jánosi Emilné, Gvozdanovics Júlia (a későbbi Paulayné), a közönség kegyéért egymással versengő drámai hősnők táborában. Mikor azonban a jó kiállítású ifjú histriót hírbe hozták — ő szerinte ugyan minden igaz ok nélkül — egy szép bárónéval, és az e hír miatt dühre lobbant férj fenyegetőzni kezdett, a megszeppent Kántor Gyuszi «télvíz idején, vékony lebernyegben, kivágott színpadi cipőben» elhagyta Kolozsvárt, s elment szerelmesnek — de egyelőre nagyon óvatosan, valószínűleg igazán csak színpadi amorosónak, Marosvásárhelyre.

Később azonban — 1852-ben s 1853-ban is — megint csak visszatért Molnár, habár csak rövid időre is, az ő megszeretett Kolozsvárjára, s az *Ármány és szerelem* deli Ferdinánd őrnagyának szerepében — mint ő maga állítja — a közönség «higgadtabb» részének tetszését inkább megnyerte, mint kor- és vetélytársa, az ifjú Lendvay, a híres

nagy Lendvaynak nem éppen méltatlan fia, ki akkor kezdte első nagy diadalait aratni.

Aztán «a változó szerencse kerekén» sokfelé vándorlgatott az egy helyben hosszabb ideig megmaradni sohasem tudó s a szorosabb értelemben vett színészi munka mellett a rendezőit is korán megkedvelő Molnár György. De hogy a szamosparti «kincses» Athénre sokat gondolt, s oda még az ő nyughatatlan lelke is mindig visszavágyódott, mutatja, hogy kétszer is — 1858-ban és 1860-ban — folyamodott a kolozsvári színház igazgatásáért, de mind a kétszer más kapta meg azt: előbb Havi Mihály, majd Follinusz János. Már mint a homlokzatán a *Hazafiság a nemzetiségnek* büszke jeligét viselő budai híres Népszínház igazgatója. 1862 tavaszán három este fellépett Molnár vendégként Kolozsvártt, kedvenc játéktársával, az orosz nőből magyar Batthyány grófnévá, majd írói kísérleteket is tevő színésznővé lett Apraxin Juliával, és a színésztársadalom egyik későbbi vezetőemberével, Bényei Istvánnal együtt, éppen a maga budai színháza javára, fölemelt helyárok mellett, s *Bánk bán* címszerepében különösen nagy sikert aratott.

Aztán eltelt tizenhét esztendő, mire Molnár megint Kolozsvárra került. Micsoda mozgalmas tizenhét év volt az! A budai Népszínház 1864-ben — *Dunanan apó* több mint száz táblás estéje után — egyelőre bezárul, s a mindig más és más tervet szövő Molnár a Nemzeti Színházban vendégszerepel és járni kezdi megint a vidéket, sok helyen minden modorossága és szertelenkedése ellenére is térdig járva a diadal rózsáiban. 1867-ben megint élére áll a budai Népszínháznak, ott éles szemével fölismeri egy statisztáló kezdő leányban a nagyrahivatottságot, s önálló szerepeket kezd bízni — az ifjú Jászai Marira. *Az ördög piluláival*, s különösen nyári színpadán, a Budai Színkörben, a *Bem apó hadjáratá*-val újabb és újabb nagy sikert arat a folyton a színpadi hatásra dolgozó, fáradhatatlan rendező, de színházát mégis becsukni kényszerülő Molnár, ki aztán 1870-ben a Nemzeti Színházhoz szerződik tragikusnak és rendezőnek. Végre hát révben? Dehogy! Orczy Bódog intendással persze hogy nem tud összeférni, otthagyja fényes pozícióját, ám Orczy bukása

után 1873-ban visszatér, hogy szépen együtt dolgozzék a rendezés terén Szigligetivel. Együtt dolgozni? Ez nem a Molnár eleme! Rákosi Jenő 1875 őszén megnyitja a Népszínházat: Molnár oda megy rendezőnek. A régi baráttal majd csak összefér... Dehogy fért! Ő összeférni nem, csak összeveszni tud. Ám Rákosi nem is Molnár különködő természetét okolja; inkább azt mondja róla szerető finomsággal: «A tehetsége nem fért el a szűkebb keretekben, melyek közt élnie és dolgoznia adatott.» Félév sem telt még el, s Molnár már ott-hagyta régi barátját és annak színházát, s ment — ment megint vidékre, hordozván városról városra a klasszikusok lobogóját.

A hetvenes évek végén nehéz idők jártak a kolozsvári színház fölött is. Voltak ott jó színészek, volt értelmes és lelkes közönség is, de nem volt erőteljes, céltudatos, egységes vezetés, s bizonyára ez okozta, hogy az áldozatkész Korbuly Bogdán intendáns négy év alatt 50,000 forintot fizetett rá a színházra, a maga vagyonából. Az 1878/9. idényben dilettáns triumvirátusnak (gróf Esterházy Kálmán, Korbuly Bogdán, Ferenczy Miklós) kellett volna igazgatnia a színházat a Nemzeti Színháztól odament Benedek József felelős művezetése mellett, ám az állapotok egyre áldatlanabbá váltak. Ekkor gondoltak a kolozsváriak a peregrináló Molnár Györgyre, s meghívták őt, egyelőre vendégszereplésre.

Ötször lépett föl Molnár, mint vendég, 1879 januáriusában: *Lear király*ban, Desnoyer és Labat *Molière és a kép-mutató* c. darabjában, *Tartuffe*-ben, a *Sullivan* c. francia vígjátékban és *III. Richard*ban. Híre után nagy érdeklődéssel várta őt mindenki, publikum és kritika egyaránt, de a szereplés sok tekintetben csalódást hozott. Rendezői tehetségét általánosan elismerték, játéka során *Tartuffe*-jét és *III. Richard*-ját — mely utóbbiról szóló tanulmánya éppen akkor jelent meg nyomtatásban — megdicsérték, de sok kifogás is hangzott. «Nincs szíve, nincs egy meleg hangja sem» — mondotta Lear előadása után a *Keletben* Salamon Antal, kit mint városi tanácsost a 90-es években én is ismertem, s kit az a szinte érthetetlen balszerencse ért, hogy nevét a mindent kikutató öreg Szinnyei kifelejtette a Magyar Írók

közül. A *Keletnek* 1875 elejétől 1881 végéig Békésy Károly egyetemi magántanár volt a szerkesztője, 1877. elejétől kezdve kiadótulajdonosa is. 1882-től öt éven át a *Kolozsvári Közlöny* c. politikai napilapot adta ki és szerkesztette. K. Papp Miklós lapja, a *Magyar Polgár* — mely 1867-ben indulva, a Tisza Kálmán balközép-pártjának volt erdélyi szócsöve, s az 1875-i fúzió után félhivatalossá vált — abban sűrítette össze véleményét, hogy Molnár «nem tud, vagy nem akar ember lenni a színpadon». Általában meg-
rótta a kritika Molnár modorosságát, játékában a természetesség hiányát, álpáthoszáát, túlzásait hangsúlyozásban és gesztikulálásban. Hogy azonban játéka mélyreható tanulmány eredménye, és hogy egyes részek kivitele is mesteri: azt egyelőre nem tagadta senki.

Művezetővé történt szerződtetését mind a két lap — a *Kelet* is, mely végig rokonszenvvel kísérte Molnár működését, s a *Magyar Polgár* is, mely később ugyancsak erősen támadta — örömmel és bizalommal üdvözölte, remélve, hogy a színház hányatott és megrongálódott hajóját végre biztos révbe vezeti és helyreállítja a hozzáértő erős kéz. Már az is igen jó benyomást tett a néhány év óta bizalmatlanná vált közönségre, hogy Molnár vendégszínházai alatt minden szereplő kifogástalanul tudta szerepét, ami akkortáiban ritkaságszámba ment. Említsük meg közbevetőleg azt a kedvesen érdekes adatot, hogy *III. Richard*-ban Edward walesi herceg szerepét az akkor ifjúsága bimbózó tavaszát élő, de máris nagyon népszerű Pálmai Ilka játszotta, aki ebben az időtájtban vált el férjétől, a nagy Szigligetinek hányatott életű fiától, Józseftől.

Érdekesen világítja meg a helyzetet és Molnár törekvéseit az a levél, amelyet 1879. januárius 29-én intézett boldogult édesapámhoz, aki, mint a levélből látszik, öccsének, Szász Béla egyetemi tanárnak, a színházi választmány tagjának írt Molnárról, valószínűleg abban az irányban, hogy Molnárt nyerjék meg a színház számára. A levél egész terjedelmében így hangzik:

«Kolozsvár, 1879. jan. 29.

Mélyen tisztelt Uram!

Mindez ideig nem tudósíthattam az itteni állapotokról 's helyzetéről melybe az Ön által tisztelt uram írt levél t. Béla öcséséhez, — hozott engem is.

A dolog félig meg van, csak félig mondom, mert be-láttam, hogy itt ma még csupán fél munkát lehet csinálni! Bizony-bizony a' mennyire örültem 's vágytam ide, annyira tűnődtem, hogy elfogadjam-é a' helyzetet, 's belé kezdjek fél munkával is azon ügynek, mely úgy nemzetiségi mint művészeti szempontból oly igen fontos 's e mellett nekem valódi eszmény!

Bevégezve öt vendégjátékomat 10—12 nap alatt, némileg tájékozást is szerezvén, eloszlatám aggodalmamat és mondhatni belé dobtam magamat az itteni chaosba, hogy Máj. 1-ső napjától kezdve, ha lehet már őszig is világosságot teremtsék a' sötétben.

A fél munkát soha nem szerettem, nem is tudtam csinálni; — azért hagytam oda Szigligetit — majd Rákosit, azelőtt pedig a' budai komitét. De hát úgy látom már, hogy az én fátumom az, miként fél munkára legyek kárhoztatva mindig és bármerre! Elkezdem tehát a' fél munkát itt is 's ha látom, hogy a majdan produkált eredmények után is arra kényszerítenek, megmutatva a' jó és szép példát, rendbe hozva a' zavart ügyet, — itt hagyom biz én, de már azután a' pályát is, inkább beállok favágónak, mintsem azzal kínozzam magamat továbbra is, hogy lássam, mily kegyetlenül rontják a' szakértelem nélküli emberek a' magyar színészet ügyét, mikor még menthető, mikor még fölépíthető és régi fényére emelhető.

Itt annyit rontott Benedek járatlan keze és feje a' színügyön, hogy idő kell a kireperálására, Benedek után a' kapkodás aztán még jobban összezavarta az egész állapotot.

Élettelen dilettantizmus, elkényelmesedett előadók lehangoló-untató szereplése jellemzi az itteni színi művészetet. Még csak annyi érzékkel és tapintattal sem birnak, hogy egy művet helyesen kiösszanak!

Négy primadonnájuk van szép fizetéssel, 's mind a'

négy naiv színésznő! A férfiak majd mind genre festők, az egy Szentgyörgyit kivéve egy sem bírja meg a' character festést 's nem is képes rá! A genre, az episod-okban és az életben tudják mulattatni a' közönséget és ezen diadalukban jogcímét vélnek nyerni a' művész névre, ennek folytán a' nagy gagéra! Szereptudás — természetes, folyékony beszéd, nekik bliktri, ők szótagolnak, és ez a' jó közönség, mely visszaesett 20 év előtti állapotába, megneveti, megtapsolja őket; a józanabbak otthon maradnak, kong a' színház, de telik a' subventiobul és a régi alapból 's a' színész virágzik — de a' művészet elszárad — lehullatja leveleit! Szomorú kép ez uram, való így van, és nincs sötéten rajzolva!

Ebből származik aztán az is, hogy nyáron át nem akarnak innen távozni 's ama magasabb eszmének — az erdélyi városokban hirdetni az ígét — röstelkednek élni, mert terhes az az utazás!

A mult 5 nyári hó alatt egy havi 6 ezer ftra rúgó társulattal, 8 ezer pár száz ftot kerestek itt az Arenában, ezzel a' bevétellel szemben állott a' 6 ezer ftos havi gagé ötször és a' napi költségek. Tehát 5 hó alatt a' 20 ezer ft subventiót megették, játszván kötelességből 8—10 ember nézőnek! Megrontották vele a' rá következő téli szakot is 's ma már, a' téli estéken, a' kolozsvári színházban, néhány éves páholybérlet kivéve, legtöbbször 8—10 ember-néző van a' tátongó földszinti térségen 's ülőhelyeken!

Két iszonyú drága énekesnőjük van, és ezek nem képesek annyit vonzani, hogy a' divatos operettek fél ház legyen, hogy a' divatos népszínművekre vasárnapi napon tisztességes ház legyen — de alig van $\frac{1}{3}$ ház is!

És ők még is maradnak a' nyárra is Kolozsváron a' subventio tiszta búzáját idylli kényelemben fölszedni!

Hiszen igaz az, hogy én több jövedelmet fogok csinálni az arenában mint a' tavalyiak, de a' tél rovására lesz az.

A végleges szervezést őszre hagyom, jelenleg csak tákoltam, foltozgattam, nyárra úgy sem kell nagyobb drámai erő 's meggazdálkodunk havonként néhány száz ftot. Sok helytelen szerződés kötöttett több évre, még pedig nagy fizetéssel, ezek csak 2 év múlva járnak le 's ez is egyik beteg-

sége az intézetnek. Itt tehát orvosolni — gyógyíttatni lehet csupán egyelőre, a' sebeket tapasztani, de teremteni nem igen!

És ez rám nézve kínos állapot; tőlem itt is, másutt is — többet, sokat, mindent szoktak várni, 's a' körülmények miatt eleget nem tehetvén, félek hogy reputációm fog szenvedni! Állok elébe, úgy is utolsó lesz amit a' magyar szín-művészetnek és drámairodalomnak szolgálatában és javára tehetek ez életben! E tekintetben kérem tisztelt uram támogatását első sorban mint íróét, hogy darabjaiból — illetve: műveiből adjon a' kolozs. színháznak, legelőször az őszi színidényre Herodesét kérem! Másod sorban kérem uram abbéli támogatását, hogy itt való ismerői, de különösen Béla öcsésénél hasson oda, miként ne vonuljanak vissza az ügytől, hanem sorakozzanak a' nagyobb eszmék kivívására és támogassák a' szép, a' jó és praktikus terveket, melyekkel az elárvult intézet valódi művészetét 's a' magyar drámai ügyet fölvirágoztassuk.

Végül megköszönve eddigi becses támogatását, azt kérve kérem a' jövőre is!

Maradok tisztelő kész szolgálja

Molnár György.»

Molnár nyomban megkezdte a társulat újjászervezését, de már ekkor mindjárt aggodalmaskodó hangok is hallatszottak. A régi jeles erők közül Szacsvainak, Boér Emmának, Gerő Linának, Hunyadi Margitnak eleresztését sokan nem jó szemmel nézték; a még kipróbálatlan fiatal új erők meghívását: Gyenes Lászlóét, Boránd Gyuláét, Kéler Ilonáét, Ramazetter Jolánét bizalmatlansággal fogadták, de hiszen az efféle kifogások minden újjászervezésnek szinte természetes kísérő jelenségei. Ma már meg lehet állapítani, hogy az új tagok megnyerésében Molnárt biztos érzék vezette, s nagy kár, hogy egy részüket korán, tehetségük teljes kivirágása előtt elvesztette a színpad.

Az új társulat 1879. május 3-án mutatkozott be, a német Brachvogel-féle *Narcisse*-ban. A címszerepet Molnár adta, a tárgyilagossnak mutakozó *Kelet* megállapítása szerint több buzgalommal, mint sikerrel, csodálatos hanghordozással és

görcsös taglejtések között. A *Magyar Polgár*, általában dicsérve az előadást, különös melegséggel üdvözli Molnárt, aki hónapokon át szorgalmasan tanulmányozván a színház viszonyait, az ügyek teljes ismeretével lép a közönség elé, s akinek a Budai Népszínház megteremtése körüli sikeres tevékenysége, mint a lap hangsúlyozta, jogot adott arra a reményre, hogy a színházat zilált állapotából fölemeli arra a színvonalra, «a hol ez az országos intézet minden irányban és méltóan» megfelel majd hivatásának.

Szóval: Molnár, birtokában minden illetékes tényező bizalmának, jó előjelek közt indult meg Kolozsvártt. Csakhamar kialakult és megváltozott azonban a harci front. Mert valósággal annak nevezhetjük a színháznak azt az egyévi történetét, mely fronton Molnár György állott a bástya fokán, friss szélről lengetett zászlajával, a kétoldali tüzelést pedig a kolozsvári közvélemény már említett két szócsöve, a sajtó két számottevő szerve, a *Kelet* és a *Magyar Polgár* folytatta. Amaz Molnár kitartó védelmében, emez, eddigi dicsérgetései után, elszánt támadásában. Ez a támadás a későbbi hónapok folyamán olyan szokatlanul élessé, sőt igazán durvává és izléstelenné vált, hogy valóban alig lehet elzárkózni a személyes ellenszenv gyanúja elől, amit a vitába szintén beszólt fővárosi sajtó egy része is éreztetett, sőt hangoztatott, a *Magyar Polgár* temperamentumos szerkesztőjében a mellőzött színműíró és intendánsjelöltet aposztrofálván. Igaz, hogy Molnár nemcsak mint színész, hanem mint művezető és rendező is szertelenkedett, hibákat, tévedéseket, izléstelenségeket követett el a hatásnak minden áron való keresésében, valóban nem megfelelő módok és eszközök alkalmazásával, teljesen igazolván Rákosi Jenőnek azt az állítását, hogy Molnár «más célt az életben a színházi szenzáción kívül nem ismert». Nem egy esetben el lehetett mondani Molnárról, hogy amint — kelletténél többet akarván — a nagy tragikusból modoros komédiás lett, úgy benne az egyébként valóban kiváló rendező is hatásvadászó kóklerré silányodott.

Nyomban a Molnár-régime megindulása után mind a két lap sietett megállapítani, hogy a színház máris föllendült,

a közönség fölmelegedett, az új művezető előnyös véleményyt keltett maga iránt. Schauffert *Sakk a királynak* című vígjátékában megint dicsérte a *Magyar Polgár* Molnár játékát is. A második héten azonban már eltért egymástól a *Kelet* és a *Magyar Polgár* véleménye. Berczik Árpádnak *Fertálymágnások* című, jó tárgyú, de gyöngye szövésű vígjátékát adták, melyet Molnár még a Budai Népszínházban mutatott be 1867-ben, s melyben Molnár Kolozsvárt is megtartotta régi szerepét, a léha Borostyán Alfrédét. A *Kelet* igen megdicsérte a jó előadás keretében Molnár játékát is, viszont a *Magyar Polgár*ban maga a Jónás álnév alatt kritizálgató szerkesztő kegyetlenül ledorongolta, hangoztatva, hogy nem volna szabad erőszakolni magát a színpadra, ahol «már elhagyták múzsaí», s elégedjék meg művezetői feladataival és babéraival.

Május 22-én a színtársulat — mely az *Újvilág*-ban tartotta vidám hangulatban ismerkedési estélyét, írók és színházbarátok élénk részvételével — a Belfarkas-utcai kőszínházból átvonulva a sétatéri nyári színházba, a *Piros bugyellárrissal* kezdte meg előadásait, zsúfolt nézőtér előtt. Molnár, a reklámrajongója és nagymestere, képes falragaszokon hirdette az előadást, s ez jó alkalmat szolgáltatott a *Magyar Polgár*nak Molnár ellen intézett éles támadásra. Ötven év távolából igazán alig lehet másnak, mint ürügyet kereső képmutatásnak nevezni azt a szenvedélyességet, amellyel a lap hosszú hirdásban elítélte ezt a botránynak nevezett eljárást, epés hangon mondvá, hogy «ha Molnár úr folytatni szándékoznék az efféle komédiás tempókat, biztos lehet abban, hogy a művelt közönséget tökéletesen elriasztja az előadásoktól . . .» Ha a mai cifra plakátos, reklámcs világban elképzeljük Molnár illusztrált falragaszait, igazán csak mosolyoghatunk a *Magyar Polgár* «szent» haragján, mely — úgy érezzük — annakidejében is csak álszenteskedés lehetett, erőszakolt alkalom a művezető fejbekölintására.

A komikum erejével hat a két ujság kétféle megítélése a nyári idény első szakaszáról. A *Kelet* utal arra, hogy, bár a május gyönyörű időt hozott, a színháznak mégis nagy közönsége van. A *Magyar Polgár* pedig siet kárörömmel

megállapítani, hogy Molnár májusban 4300 frt deficitet produkált. A *Kelet* — ha elismeri is a *Képzelt beteg* rendezésében a hatáskeresést, azt a nyári színházban megfelelőnek tartja, s nagyon dícséri. A *Magyar Polgár* — ezúttal igazán nem ok nélkül — kikel az olyan «vásári reklám» ellen, mellyel a *Peleskei nótárius* színlapján Zajtai uramat úgy aposztrofálja, mint aki a Svábhegyre fogaskerekűn fog felrobogni. Az összekülönbözések folyománya lett, hogy Molnár nem küldte be a *Magyar Polgárnak* a színházi híreket, amiben nem volt neki igaza, mert hiszen a hírek elvonásával nem annyira a lapon állt gyerekes bosszút, mint inkább a közönséget vette semmibe.

A színházi rend és fegyelem fenntartásában azonban nem engedte magát az erélyes művezető zavartatni. A készültséget nem tűrte, s már reggel 8 órakor megindultak a próbák, amit a *Kelet* elismeréssel hangoztatott, a *Magyar Polgár* azonban ezt is gúnyosan színezte ki, mondván, hogy «a társulat tagjai a kora reggeli próbákat rorate-próbáknak nevezik, az estelieket pedig vecsernyéknek».

Erős polémia is indult nyár derekán a két lap közt, Molnár körül. A *Kelet* a szerinte nagy lelkiismeretességgel dolgozó Molnár védelmében megjegyezte, hogy «a *Magyar Polgár* olyan állást kezd elfoglalni színházunk derék művezetőjével szemben, amely az intelligens körökben városzerte visszatetszést szül . . .» Ám a *Magyar Polgár* ráduplázott. Még ekkor elismerte ugyan Molnár szívós szorgalmát és fáradhatatlanságát, — hiszen ezt igazán nem is lehetett volna tagadnia — de nyomban hozzátette, hogy «ízlése, fogásai, gyöngesége mind a régiek». Már megtagadta Molnárnak magasabb törekvéseit, s csak komédiást látott benne, aki «bebizonyította, hogy feltétlen rendelkezési szabadsággal nem lehet egy elsőrangú intézetet az ő kezére bízni . . .» Igaztalannak látszó, bántó durvasággal fogja gyanúba a minden hibája mellett is inkább túltengő idealistasággal illethető Molnárt, hogy mindenáron csak az évi 2400 forintos fizetésen felül a nyereségből ígért jutalékért küzd.

Júliusban aztán *Színházunk és a nagyváradi szövetkezés* című két vezércikkben támad neki a *Magyar Polgárban* a

szerkesztő — teljes neve aláírásával — Molnár azon tervének, melyet ez a belügyminiszterhez intézett memorandumában is hangoztatott, hogy Kolozsvár és Nagyvárad együtt tartanak el egy szintársulatot. Ez a terv nem volt új, eredetileg nem is Molnártól származott, már két évvel előbb (1877-ben) szerződéses alapon meg is történt az egyesülés, de a kolozsvári szintársulat csak egy nyári időnyben játszott Váradon. s már 1878-ban felbomlott az egység. Molnár jó gyakorlati érzékkel újra fölvetvén a két város színügye összekapcsolásának gondolatát, K. Papp Miklós — említett cikkeiben — erősen megtámadta ezt a «desperátus»-nak minősített tervet, s «erőltetett»-nek mondotta Molnárnak azt az érvét, hogy a kolozsvári közönség kifárad egész éven át színházba járni — pedig bizony Molnárnak ebben nagyon igaza lehetett. «Azt tartja a közvélekedés, — mondja a *Magyar Polgár* szerkesztő-vezércikkírója — hogy Molnár nem tud nyugodni addig, míg a legszebb működési tért is ki nem rúgja lába alól . . .»

Ekkor már Molnárt a Szent István-napra tervezett díszelőadás készülétei foglalták el, de alig zajlott le Dobsa *István király* című drámájának mesterien rendezett előadása, központjában Molnárnak virágzáporral fogadott impozáns alakításával, a pihenni nem tudó Molnár nem habozott fölvenni a harcot a sajtóban a nem kis fontosságú nagyváradai kérdés fölött. Augusztus végén a *Keletben* öt vezércikken át fejtegeti *A kolozsvári és nagyváradai színügyet*, s erősen kardoskodva a két nevezetes város színészetének egyesítése mellett, azt vonja le végső következtetésül, hogy «építsen a kormány a kolozsvár-nagyváradai színügy szövetkezése által egy erős telepet a vidéken, akkor innen e pozícióból biztosabban lehet rendezni az egész vidéki színészetet és nyugdíjalapot is . . .»

De ekkor már nemcsak a lapok hasábjain dúlt a harc Molnár személye körül, hanem puskaporos volt a levegő a színház életének belső falai között is. A hármasság egyik tagja, Ferenczy Miklós ügyvéd — ki 1871-ben került bele a színházi választmányba s annakidején tevékeny szerepet vitt a váradai kapcsolat létesítésében — sehogyan sem tudott összeférni Molnárral, aki szerint Ferenczy több

ízben illetéktelenül beleavatkozván a művezető hatáskörébe, a roppant érzékeny lelkű, hamar sértődő, erdélyi szólás szerint puzduri természetű Molnár a maga függetlenségének biztosítása érdekében augusztus végén nyilatkozatot intézett az igazgatósághoz. A *Magyar Polgár* persze nagy buzgalommal öntött olajat a tűzre, s már parentálni kezdte Molnárt, akinek hónapjai — mint kárörömmel hirdette — meg vannak számlálva. A *Kelet*, hogy kivédje ezt a támadást, lelkesen hangoztatta, hogy «soha művezetővel sem a nagyközönség, sem az intendatura (talán még harmadik, veszekedő tagját sem véve ki, — aki alatt persze Ferenczy Miklóst értette) úgy nem volt megelégedve, mint Molnár Györggyel, kinek csudálatos szorgalma, magas műképzettsége, a társulatban fenntartott példás rend, az előadások rendkívüli precizitása, mint művezetőnek a legnagyobb elismerést vívta ki». A *Magyar Polgár* nem hagyja magát, nem megy el szó nélkül konkurrens laptársának cikke mellett, s Molnárt ezúttal is erős támadásban részesíti. Kijelenti ugyan, hogy a *Kelettel* nem száll vitába, de hangoztatja, hogy halad tovább a maga útján, s ellenőrzi ezután is Molnár «szemfényvesztő szédelgéseit».

Aztán jön — szeptember derekán — Molnár nyári színházi jutalomjátéka. Régi barátainak, a pesti híres Kávéforrás gárdájának köréből választja a szerzőt, Dóczi Lajost, de nem valami szerencsésen a darabot : a *Rabbi Meir, a zsidók utolsó prófétája* címűt. A *Magyar Polgár* — érezhetően nem jóhiszeműen — hamis hangon indítja a reklám-muzsikát : «Ha a kérkedő és szájhős Molnárnak nem is vagyunk barátai, de a szorgalmas művezetőnek mégis őszintén óhajtjuk, hogy jutalmazza meg a közönség fáradozásait azzal, hogy töltsen meg a színházat egészen és olyan teljesen, hogy az ifjú klakór-seregnek ne maradjon hely. Tapsoljon most az egyszer az igazi közönség, ha Molnár e szerepében érdemeket bír szerezni rá.» Semmi kétség, hogy az «őszinte» óhaj mögött ott settenkedett a bizonyosra vett sikertelenség reménye, s a jó alkalom fölött érzett titkos öröm, hogy a gyenge darabnak színfalhasogatásra csábító figurájában milyen pompásakat lehet majd ütni a jutalmazandón. A közönség, igaz, tüntetett

Molnár mellett, de a jóindulatú *Kelet* is hangoztatta, hogy az elismerés Molnárban csak a jeles művezetőt illeti, mint színész csakugyan szív nélkül szaggatta a színfalakat. A *Magyar Polgár* aztán vissza is él a kritikára nyílt alkalommal. Valósággal kifigurázza Molnár játékát s hozzáteszi, hogy «a legkomolyabban eljött már az ideje, hogy az igazgatóság kérje föl Molnárt, ne fárasssa magát a szerepléssel . . .» Néhány nap mulva pedig Molnárnak a *Griseldis*ben való szereplését ostromozza véres gúnnyal, megállapítván, hogy az ábrázolt komoly alak nevetséges karikaturává vált Molnár játékában.

Kevéssel utóbb — szeptember végén — befejeződött a nyári idény, s a társulat visszatért a kőszínházba. Ezt az alkalmat a *Kelet* felhasználja annak megállapítására, hogy ha voltak is az idény vezetésében hibák, ha kerültek is színre olyan darabok, amelyek még a színkör színvonalát sem érték el, azért általában mégis csak meg lehetett elégedve a közönség Molnár működésével, mert jól szervezett társulatával összevágó előadásokat tartott. De jóakaratólag figyelmezteti Molnárt, hogy a téli idényben vigyázzon jobban a játékrend összeállítására, s a hiányok pótlására szerződtesen még néhány megfelelő tagot.

A figyelmeztetéseket csak részben fogadta meg Molnár. Hozott ugyan új tagokat, kik közül a visszahódított Kassai Vidor a közönség régi kedvence volt, de már az ifjú hősnek szánt Demidor nem jutott be a közönség kegyébe. Kerített új darabokat is, melyek közül Horovitz Lipót gyoroki plébánosnak *Két magyar király* című drámáját s Szász Károlynak *Mátyás király* című történeti vígjátékát — melynek eredeti címe *Erős szer hat* volt — eléggé jól fogadta a közönség, de Ferenczy Alajos kegyesrendi papnak mindjárt az idény elején bemutatott *Új Uchatius* című darabja úgy látszik, igazán kezdetleges tákolmány volt, melynek megérdemelt bukása alkalmából nemcsak az ellenséges hangulatú *Magyar Polgár* támadta Molnárt, hanem a darab elfogadásáért még a jóindulatú *Kelet* is megróttá őt.

Horovitz plébános szenvedélyes drámaíró volt, s nem is minden hivatottság nélkül dolgozott. Éveken át egyik

legbuzgóbb részvevője volt az akadémiai pályázatoknak, ahol ismételten nyert dícséretet. Molnár jól tette, hogy felkarolni igyekezett őt s színre hozta említett darabját, mely előzőleg szintén pályázott az Akadémián, *Izmaéliták* címmel, s hogy az idény későbbi folyamán — 1880 januáriusában — Horovitznak egy másik, szépen zengő jambusokban írt, s az Akadémiát szintén koszorútlanul megjárt darabját, a *Sophonisbét* is bemutatta. Szász Károly történeti vígjátéka ugyancsak akadémiai pályamű volt, de szintén csak dícséretig jutott. A *Kelet* elismerőleg szólt a darabról s az előadásról is, melyben a fiatal Gyenes mint király, Szentgyörgyi mint Cseneházi várnagy, Kéler Ilona mint Bánffyné, tűntek ki, de a *Magyar Polgár* — úgy látszik, megint túlzással — a szereplők játékát minden kritikán alulinak minősítette. Molnár a következő érdekes levélben számolt be az előadásról a szerzőnek:

«Kolozsvár, 1879. Oct. 22.

Igen tisztelt Uram!

Tegnap adtuk *Az erős szer hat* vígjátékát Mátyás király cím alatt határozott sikerrel. Nagy élvezettel nézte a' közönség és remekül összevágó előadással buzgólkodott a' személyzet. Magas tónusú vígjáték ez uram és bizony most láttam, hogy kár volt a' Nemzetiben már rég elő nem adni, mert azt hiszem, azóta írt volna Szász Károly más vígjátékot, vagy többet is.

Nagy köszönettel vagyunk gyönyörű vígjátékáért 's hálánk érte, hogy ide engedte; a' napokban ismételjük.

Gyenes mint Mátyás, Kéler Ilona mint Bánffyné kitünő vervvel működtek! Ilyen előadást rég nem látott Kolozsvár!

Lépésről lépésre haladunk és visszahódítjuk a' közönséget. Fájdalom, hogy mind a két helyi lap színi referense nem értvén a' kritikához, e mellett mindent ami tőlem jön, üldözőbe vesz és rontani igyekszik a' sikert! Még sajnosabb állapot az, hogy 3 fejű igazgatással kell vesződni egy helyett!

Alig csinálhattak volna rosszabbat, mint 3 emberrel igazgatni egy színházat, ez fogja előbb-utóbb megölni a' kolozsvári színházat és a' folytonos egy helyben való maradás, melyre 20 ezer ft subventio nem elég!

Pedig e pozícióban irodalmat és művészeket lehetne fejleszteni 's ha a' kormány csak 10 ezer forinttal is meg-
szaporítaná — toldaná a húsz ezret, áldásos befektetés volna
ez az állam részéről. Én eléggé kifejtettem eleve a' bajt, ha
nem orvosolják, a' jövő nyáron okvetetlenül elfog sülyedni
az itteni színészet és a' 20 ezer ft subventió kidobott pénz
lesz, mert ennyivel a' nyáron nem lesz fenntartható a' sze-
mélyzet. Az unalomig igénybe veszi ezt a' szegény kis közön-
séget az egész éven át való mindennapi előadás!

Kérem *Herodes* példányát!

Még egyszer hála és forró köszönet vígjátékáért.

Tisztelő híve

Molnár Gy.»

Íme, az érzékeny Molnár még a *Kélet* támogatásával
sincs megelégedve, sőt ettől a laptól is üldözöttnék érzi
magát, ami nyilvánvalóan méltatlan megítélés az ő részéről.

A *Mátyás király*val kapcsolatban aztán november 4-én
kelt levelében többek közt ezt írta Molnár Szász Károlynak :

«Tegnap ismételtük Mátyást teli ház előtt, a' közönség
végig derűtséggel, ki-kitörő nevetéssel, nyílt jelenetek álta-
lános tapsával, feszült érdekeltséggel nézte a' gyönyörű kis
művet, melyen a' költészet ihlete — bája vonul végig, 's
a' legkellemesebben mulattat. Egy valódi gyöngyszem ez
színműirodalmunkban, — igazi lehellet egy valódi költőtől,
mely a' kedélyt fölemeli a' nézőben és 2 óra alatt nem közön-
séges élvezetben ringatja ; — ez az igazság, 's nem jóindula-
tomból folyó túlzás, mint levelében megjegyezni méltóz-
tatott! . . .

.. Drámai irodalmunk egy szép művel gazdagodott e
vígjátékával és a' kolozsvári színház nagy köszönettel tar-
tozik Önnek mélyen tisztelt Uram. 's ez az eset is bizonyítja,
hogy nem sok haszon van abban, ha laikusok bírálják és
sok gyöngy darabot visszavetve, akadályozzák eredeti iro-
dalmunk fejlődését. Fájdalom én hiában lobogtatom itt is
az erre vezető úton a' zászlót, megirigyelték a' sikereket, 's
ma már Ferenczi ítél elevenek 's holtak fölött 's újra a
tavalyi chaost hozza a' kolozsvári színházra, mely addig,

amíg Ferenczi és Papp Miklós egészen korlátlanul kezökbe nem ragadják a' vezetést, nem fog egészséges alapon szerveződni. Hat havi erős munka után rendbe hoztam mindent 's ma nyakamra ülték, megkötötték kezemet, hogy e kötött kéz alatt dőljön össze amit bizony verejtékes munkával 6 hónapig építettem.

Kitérek — ki kell térnem útjokból, nem tarthatom tovább magamat, hátam mögött, míg idóm sem járt le, mással szövetkeztek, kit helyembe tesznek!

A mór megtette kötelességét, a' mór mehet, nem várhatom, míg kirugdosnak!

Szívem vérzik a' kolozsvári színügyért! . . . »

Nagyon érdekes aztán Molnár két további levele Szász Károlyhoz, melyek világot vetnek arra a kénytelen szűkmarkúságra, mellyel a magyar szerzők díjazását intézte a színház. 1880 elején küldték meg Szász Károlynak a darab három előadásáért járó szerzői díjat, s ennek megdöbbenő csekélységét édesapám levélileg szóvá tévén Molnár előtt, ő így válaszolt :

«Kolozsvár, 1880. febr. 6.

Mélyen tisztelt Uram!

Mátyás király vígjátékának díjazása semmiesetre sem a' műhöz és írójához méltó tiszteletdíj, azt, méltóztassék kérem e szerencsétlenül igazgatott intézet szigorú anyagi helyzetének fölróni, illetve beszámítani. Oly nagy terhei vannak e színháznak a' régi igazgatás szervezési idejéből, hogy alig-alig jöhetünk ki, 's a' legnagyobb erőfeszítésekre volt szükség, hogy tisztességesen kijöuessünk.

Fogadja el kérem a' küldött tiszteletdíjt, melynek csekélységét emelje azon tudat, hogy művével — előadásával, intézetünknek nem csupán erkölcsi, de nagy anyagi javára volt és sokat segített szigorú helyzetünkön. A reményben, hogy e tudat megnyugtatja ambícióját, kérem és remélem szives elnézését az igazgatóság részére.

Maradok tisztelő hive

Molnár Gy.»

Néhány nappal utóbb pedig így írt :

«Kolozsvár, 1880. febr. 11.

Igen tisztelt Uram!

A kolozsvári nemz. színháznál semmiféle tantième rendszer sincsen, minden itt előadott műért alku után szolgáltatják ki a' tiszteletdíjt; Horovitz például a Két magyar király és Sophonisbe drámáért, tehát két műért 30 frtot kapott.

Én vagyok a' hibás, hogy a' maga idejében Mátyás király előadása előtt nem kértem föl, hogy mennyi díjért engedi át művét, melyet aztán az igazgatóságnak előterjesztvén, ez vagy elfogadta volna vagy nem. Mátyás király művére először 79 ft jött be összesen, 2-or a zsinat és vásár alkalmával 317 ft, 3-or két havi időköz lefolyása után 68 ft— ezen brutto bevételekből leszámítatnak a' napi költségek és szerepezési, másolási díjak, úgy — hogy ha például 10 százalékos tantième rendszer volna, sem kaphatott volna többet.

Sehogysen lehet tehát alamizsnának tekinteni a' 30 ft tisztelet díjat.

A színház nagy erkölcsi és anyagi javára volt művének átengedése 's ha hiba követtetett el a' díjazásban, kérem azt nekem felróni, miért is elnézését kérem.

Tisztelettel híve

Molnár Gy.»

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban említsek meg, hogy már előbb, szeptemberben, még a nyári színházban színre kerülvén Moldován Gergelynek, a magyar-román testvériség lelkes propagálójának *Szép Iliána* című népszínműve, mely a román népéletet és népviseletet, zenét és dalt mutatta be, a *Magyar Polgár* arról adott hírt, hogy a nagy sikerrel bemutatott, öt nap alatt háromszor telt ház előtt játszott mű szerzője visszavette darabját a színháztól, mert lehetetlenül csekély írói díjat kapott. Ez esemény hullámai azonban hamarosan elsimultak, mert a színház és az író közt méltányos egyesség jött létre, úgy hogy a kedves darab műsoron maradt.

A *Magyar Polgár* minden alkalmat, még a színházi irodá-

ban történő néhány incidenst is, felhasználta arra, hogy legalább is csipkelődjék Molnárral. Gúnyosan adta hírül, hogy Hiador (Jámbor Pál) beküldvén *Nagy Sándor* című drámáját, melynek címszerepét Molnár magának szánta, az igazgatóság azonban Molnárt a szerepre alkalmasnak nem tartotta — ő úgy oldotta meg a csomót, hogy visszaküldte a darabot a szerzőnek. A november elseji számban pedig fölöttébb ízléstelen tárcacikket közölt a *Magyar Polgár*, gróf Teleki Sándornak, Petőfi koltói barátjának tollából *Molnár úr — a nagy Csetevájó* címmel. Jegyezzük meg, hogy Csetevájó, az afrikai zulukaiffereknek akkortájban híres királya, 1879-ben háborúba keveredett az angolokkal, eleinte győzött is, de aztán csatát veszített, s hamarosan fogságba került. Teleki Sándor — úgy látszik — finomnak és hatásosnak tartotta a párhuzamot az erélyes művezető és a hatalmaskodó fekete király közt, s ezért illesztette azt címül tárcája fölé. A mindenáron humorizálni akaró Teleki nagyon közönséges módon taglalja Molnár játékát, szólván alakjáról, hangjáról, kiejtéséről, plasztikájáról, mimikájáról. «Molnár úr nem tragikai színész — így végződik a sikertelenül szellemeskedő cikk — ő funerátor . . . Az a vigasztalhatlan pofa, melyet vág, — az az álszenteskedő szemforgatás, melyet cselekszik, felülről lefelé és alulról felfelé — azok a funerális léptek, melyekkel megjelenik : mindig a pompes funèbres-t juttatják eszembe . . .»

Néhány nap múlva mind a két újság hírt adott Molnár lemondásáról. «Visszavágyik a szabadkai szép napokra, hol mindennap kidühönghetette magát a színpadon — így kedveskedett a művezetőnek a *Magyar Polgár* — s az odaváló sajtó egész elragadtatással hirdette az ő nagyságát . . .» Egy hétre rá pedig *Színházunk ügye* címmel hosszú cikket közölt K. Papp Miklós lapja, polemizálva a budapesti *Magyarországgal*, mely beavatkozván a kolozsvári sajtó támasztotta háborúságba, védte, sőt magasztalta Molnárt. Egyúttal persze tovább csatázott a *Magyar Polgár* a *Kelettel* is, úgy-hogy nem bizonyos, vajjon nem gúny akart-e lenni, mikor aztán e cikk során Molnárról elismeréssel is szólt, mint színészek kitűnő tanítómesteréről és buzgó rendezőről.

November közepén nagy tüntetés volt Molnár mellett a színházban, a *Coriolanus* előadásán, mikor Molnár játszotta a címszerepet. A *Kelet* a mintaszerű rendezés mellett nagyon dicsérte Molnár játékát is, mely ezúttal — a művész némely modorossága mellett is — általában igen figyelemreméltó mérsékletéről tanuskodott, s gazdag volt szép részletekben. A lelkes «demonstráció éle — mint a *Kelet* megjegyezte — a *Magyar Polgár* méltatlan és személyeskedő támadása ellen» akart irányni.

Molnár játéka ez alkalommal, úgy látszik, annyira érdekes volt, hogy a *Magyar Polgár* sem tagadhatott meg tőle minden elismerést, különösen a darab elején, később azonban — mint ahogy szokott választékos tónusában megjegyezte a kritikus — elkezdett Molnár «ordítani». A szünni nem akaró zúgó tapsokat pedig tisztára a gyerekeknek tulajdonította a lap. Ugyanebben a számban K. Papp Miklós saját neve alatt *Vadnay Károly úr igazságszolgáltatása* címmel írt hosszú cikkben védekezvén a *Fővárosi Lapok* támadása ellen, elmondja, hogy voltaképpen ő volt az első, aki Molnárra az igazgatóság figyelmét felhívta, azonban — nem tagadja : csalódott. «Jobb sorsra érdemes, de tehetetlen és szerencsétlen természetű ember, — mondja Molnárról — ki soha és sehol sem nyugszik addig, míg a számára felterített asztalt fel nem borítja, s mégis ő áll a kertelés felől, hogy éhesen maradt . . .» K. Papp Miklós magához a *Fővárosi Lapok*hoz is küldött be nyilatkozatot, Vadnay azonban azt csak kivonatosan közölvén, a *Magyar Polgár* siet a «journalistikai morál» nevében támadni az e téren igazán sebezhetetlen Vadnayt, kinek «lovagiasságával, úgy látszik — mondja ízetlen gorombasággal — malacot lehetne hízlalni.»

A polémia fegyverei persze tovább csattognak a *Kelet* és a *Magyar Polgár* harcvonalán is, és olyan hangnemben folyik a csatározás, amely ma valósággal megdöbbenően szokatlan lenne. A *Kelet* felsorakoztatja a *Magyar Polgár* által fizetett tapsoncoknak nevezett ifjúság nyilatkozatait, melyekben legelőbb a református kollégium növendékei, majd az unitárius, azután pedig a katolikus fiatalok utasítják vissza önérzetesen a *Magyar Polgár* vádjait. November

utolsó hetében egyik kedves molière-i szerepét játszotta el Molnár, a *Misanthropot*. A zsúfolt ház — mint a *Kelet* írta — nagy tetszéssel fogadta a darabnak egészen a Théâtre Français előadása szerint történt rendezését, de érdeklődve figyelte a művész nagyon gondos játékát is, habár Molnár a mesterkéltre fektette ábrázolásában a fősúlyt, s túlerősen színezte a jellem nevetségesen fonák vonásait. Erről az előadásról a *Magyar Polgár* a *Célimène és Alcest* című cikkben számol be, a sárga földig lecsepülve Molnárt, — a tárcában pedig megint Teleki Sándor cikkezik, *Molnár úr Misanthropja* címmel, epésen gúnyolva ki a művész játékát, mely — szerinte — szertelenkedéseivel keltett a közönségnél derűtséget, s ami lelkesedés volt, azt megint a diákok csinálták.

Decemberben a *Kelet* megemlíti, hogy az előző hónapban 957 forinttal több bevétele volt a színháznak, mint az előbbi évnek ugyanazon hónapjában, pedig ezúttal vendégjáték nem volt, míg 1878 novemberében Kassainé Jászai Mari szereplése gyakorolt nagy vonzerőt s fokozta a jövedelmet. Mindazonáltal az év — a nagy erőfeszítés ellenére is — valószínűleg deficittel fog zárulni, mert — mint arra most már a *Kelet* is rámutat — a nyári idény kiadásait a jövedelem nem fedezte. Felpanaszolja a *Kelet*, hogy a színházi választmány már ismét nem tartott több mint másfél hónap óta ülést, pedig egy, már előbb hozott határozat értelmében minden hónapban össze kellene ülnie. Végre az év legutolsó napjaiban megtartották a választmányi ülést, melynek aztán — ha nem is egészen váratlanul — szenzációja támadt: a hármass direktórium bejelentette lemondását, azzal indokolván ezt a lépését, hogy a választmány határozatának megfelelően a személyzet a következő színházi évre újra lévén szerződtetendő, az igazgatóság, melynek megbízatása májusban úgyis lejár, nem kíván ténykedésével az új igazgatóság működésének elébe vágni. A választmány nyomtatékos kérésére azonban az igazgatóság mégis visszavonta a lemondást, kivéve egyik tagot, Ferenczy Miklóst, aki semmiáron sem volt hajlandó megbízását továbbra is megtartani. Ugyanezen az ülésen az igazgatóság Molnár György távozási szándékát is bejelentette, a *Kelet* azonban

erről hírt adva, azt a reményét fejezte ki, hogy talán mégis kiküszöbölhetők lesznek az ellentétek, s Molnár megmaradhat.

A *Magyar Polgár* — már előbb elujságotván, hogy a színészek közt is nagy forrongás van Molnár ellen, és többek közt az ünnepelt Pálmai Ilka, meg a kedvelt tenorista Németh János is azért akarnak távozni, mert Molnár nem enged elég tért tehetségüknek — most már a művezetői buzgóságot is megcsappantnak látja Molnárban, aki «mohón kezdte», de «lassan, vontatva, kedvetlenül folytatja dolgait.» Mikor pedig a december 28-i ülésről referál, hangsúlyozza, hogy az igazgatóság is és a választmány is tudomásul vette Molnár lemondását, s mindjárt eléggé kurtán — leplezetlen örömmel — el is parentálja a művezetőt. Ez időtájt a *Magyar Polgár* az *Egyetmás*, majd a *Rajzok a kulisszák mögül* című karcolatokban figurázza ki Molnárt. Egyszer «kényúr»-nak tünteti fel őt, az ő nevében szóló megnyilatkozásban, ezzel az aláírással: «Kelt buzautcai váramban: Molnár György, csetevájó.» Majd pedig nevének külön említése nélkül gúnyolja «Ő-t, aki «molnárabb Barnumnál, delobellebb Delobelle-nél . . .»

Az új évben (1880-ban) Zete — a színház körében nem igen kedvelt Bartha Miklós — vette kezébe a *Magyar Polgár*-ban a színházi kritikusi tollat, ki a maga lapját, az *Ellenzéket*, csak ennek az esztendőnek őszén indította meg. Zete egyszer, *Gritiben*, irgalmatlanul ledorongolja Molnár játékát, viszont *Tartuffe* előadása után azt írja Molnárról, hogy «úgy mutatta be ezúttal magát, mint nagytehetségű művész, kinek *Tartuffe*-je . . . egyedül áll a mai magyar színpadon.»

Az új esztendő egyébként nem rosszul kezdődött a színházra nézve. Januáriusban 9000 forint folyt be a pénztárba, ami akkor nagyon kedvező eredmény volt. A magyar írókat különös szerettel felkaroló Molnár nagy tetszés közt hozta színre báró Kemény Endrének *Törvénytelen* című, versekben írt regényes társadalmi szomorújátékát. Élénk hatást tett Szigeti Józsefnek egyébként gyenge *Nagyrallató*-jában az, hogy az ismert erdélyi zeneszerző, báró Bánffy György hét szép dalát, mint betétet, maga a népszerű főúri szerző kísérté zongorán, a híres kolozsvári cigányprímás

Pongrácz bandájának élén. Jól rendezve és betanulva adták elő a budapesti Nemzeti Színházban kevésbé előbb bemutatott *Proletárokat*, Csiky páratlan sikerű új darabját is. Volt érdekes klasszikus este is: Shakespeare bájos és mulatságos vígjátékának, a *Vízkeresztnek* jó előadása.

Februáriusban nagy gyász szakadt a kolozsvári sajtóra: többheti betegeskedés után meghalt K. (Keresztesi) Papp Miklós, ki, úgy látszik, a téli árvíz alkalmával, a mentési munkák során meghűlvén, akkor szerezte halálössét vált betegségét. A hírlapírásnak és a szépirodalomnak is határozottan tehetséges, rendkívül tevékeny munkása húnyt el benne, ki az Orbán-kávéházban összeülő *Közvélemény*-asztaltársaság alapítója és feje volt, s kit nem közönséges temperamentum hevített, ami gyakran túl is ragadta a tárgyilagosságot, sőt az ízlés határait is. Saját nyomdájában készült népszerű lapját, a *Magyar Polgárt* — melynek munkatársai közé tartozott többek közt Hegedűs Sándor, Sámi László, Moldován Gergely, P. Szathmáry Károly és Szathmáry György is — rendkívül ügyesen szerkesztette, igen eleven sajtóorgánummá tette, s egyik versenytársát, Asbóth János *Ébredés* című lapját — mely nagy buzgalommal ollózta ki a *Magyar Polgár* híreit — ő buktatta meg azzal az ötletével, hogy a *Magyar Polgár*ból külön számot nyomtatott, bolondabbnál bolondabb közleményekkel, az *Ébredés* számára, mely aztán szokásához híven azokat is átvette.

K. Papp Miklós — ki drámaíró is volt s színésznőt (Szabó Jozefint) vett feleségül — állandóan nagy szeretettel foglalkozott a színház minden kérdésével. Már 1874/5-re is szeretett volna vállalkozó intendáns lenni, s ebbeli terve érdekében tette közzé lapjában az egykori híres színész László József vezetése alatti 1873/4-i idény részletes ismertetését és bírálatát is tartalmazó cikksorozatát: *Ha én a kolozsvári színház igazgatója lennék* cím alatt. 1875/6-ra is adott be vállalkozói ajánlatot, de akkor is sikertelenül. Mint a fentebbiekből kitetszik, Molnárt — ha eleivel szívesen fogadta is — később mind erősebben és szenvedélyesebben támadta, egészen a mérges személyeskedésig. Molnár jó ízlésére és finom tapintatára vall, hogy alig hantolták el

nagy ellenségének, K. Papp Miklósnak koporsóját, még abban a hónapban fölelevenítette a színház az elhunytak *Judit asszony* című népdramáját, gyászünnep keretében: énekkel, apotheosissal, a szerző mellképét is bemutatva, feje fölött babérkoszorút tartó nemtővel.

K. Papp Miklós halála után a *Magyar Polgár* szerkesztését dr. Nagy János (várfalvi) — előbb egyetemi tanácsjegyző, majd kataszteri pótbiztos, törvényhatósági bizottsági tag s az unitárius egyház tanácsosa, vette át, ki már 1870 óta dolgozott a lapba, szerkesztője azonban egy évig sem maradt. Kedélybaja visszalépésre kényszerítette, s 1882-ben — alig 36 éves korában — öngyilkosságra vitte.

Március 2-án már utolsó felleptét tartotta Molnár, még pedig egyik legjobb szerepében, *III. Richard*-ban. De, ha mint színész elbúcsúzott is a kolozsvári közönségtől, mint művezető a szerződésszerű egy esztendő végéig még működött, s rendezett még néhány érdekes előadást, mint például Goethe *Iphigeniáját*, Hegedüs István szép fordításában. Áprilissal aztán befejeződött a színházi év, a társulat újjászervezésére Tóth József pénztárnok nyert megbízást, Molnár pedig ment — egyelőre pihenni, az aradmegyei Gyorokra, barátjához, a drámaíró Horovitz plébánoshoz, kinek csendes paróchiáján négy hónapot töltve nagy visszavonultságban, ott írta meg emlékezéseinek egy részét, a *Világos előtt* címűt. Kolozsvártt nem búcsúztatták ünnepélyesen, — sokan megkönnyebbülten és örömmel fogadták távozását. Gabányi Árpád, ez a sokoldalú művész, aki nemcsak hogy mesteri epizodista volt a színpadon, hanem darabokat is írt, s azonkívül festett és szobrászkodott — elkészítvén Molnár torzképét, ezt írta alája:

Alig virradt, máris alkonyul —

Alig jöttem — máris elmegyek...

Ezt elmondván a *Magyar Polgár*, hozzátette: «Mi és általában a kolozsvári színházlátogató közönség csak örvendhetünk rajta, hogy e népdallal Molnár úr csakugyan elénekelheti, hogy indulóban van...»

Csak a *Kelet* adott aztán Molnárról és működéséről

május elején Szász Béla tollából tárcát, melynek meleg hangjára, elismerő szavaira kétségkívül rá is szolgált ez a bizonyára sok hibát és tévedést elkövetett, de tagadhatatlanul nagy tudású, buzgón törekedő, véghetetlenül szorgalmas, s színészi, de különösen rendezői tehetségre nézve egyáltalában nem közönséges művész.

A gyoroki pihenő után ismét a vándorlás következett, minden izgalomával és nyomorúságával. Ez az út már nem a magasabb, tisztább, fényesebb régiókba vezetett, hanem mind jobban sűrűsödő ködbe vezett. Még tudott volna játszani Molnár György, ha nem ragadta volna még inkább ellenállhatatlanul a hatáskeresés lidércfénye, mert — mint Verő György írta a Népszínházról szóló könyvében színesen és érdekesen — ezek alatt az utolsó vándorévek alatt egy *Othello*-próbán csak magának játszva : gyönyörűen, melegen szavalt ugyan s valóságos könnyeket hullatott Desdemona halála fölött ; de este, a közönség előtt, lámpák fényinél, a deszkákon már csupa modorosság volt : «műpauzák, nyögések, hördületek, arcfintorok, szemforgatások és izzadásig élénkített mozgások» voltak játékának velejárói.

Molnár György működése — mint Rákosi Jenő írta — «tényezője volt Magyarország szellemi életrekelésének», s bátran elmondhatjuk, hogy tevékenysége nevezetes mozzanat volt, érdekes fejezet a kolozsvári színház történetében is. Sokkal erősebb egyéniség volt minden tekintetben, hogysen ne támadtak volna ellenségei, de jelentős nyomokat hagyott a szamosmenti híres színházi életben, s az elvek, melyek őt mint erős fegyelmet tartó, a színpadi készületségre igen nagy súlyt vető, a rendezést kiváló tudással és lelkiismeretes pontossággal végző, a klasszikusokat és a hazai szerzőket egyként nagy szeretettel felkaroló művezetőt és rendezőt vezették : fénypontok gyanánt világíthatnak ma is minden színház-vezető útjára. Mikor letörve, elbetegesedve letette a vándorbotot s a fővárosban pihent meg nagy nyomorúságában, s szűkös nyugdíjból, kegydíjből, színésznövendékek tanítgatásából tengetvén életét, végre — az 1891. év szeptemberének utolsó napján — szomorú kórházi ágyon szép lelke elhagyta földi porhüvelyét, fekete fakoporsója fölött

Szász Károly püspök megindult szívvel, de teljes igazsággal mondotta : «Küzdöttél a viharokkal, melyek ezer akadályt gördítettek nemes dicsvágyad, magas céljaid elérése elé. De te mint a viharoknak, úgy a közönynek sem hajtottad meg derekadat . . . s az általad állított oltár tüzét véglehelleltig tápláltad ajkaid elfogyó lehelleltével . . .»

«Temessük el őt, de ne emlékét» — hangoztatta tárcájában Rákosi, a Molnár temetésekor, amely, mint megjegyezte : «olyan szép volt, mintha maga rendezte volna». Valóban megérdemli ez a sokat hányódott művész, hogy emlékéről időnként lerázván a szomorú felejtés sűrű porát, megújítva adjuk át az utánunk következő nemzedéknek.

SZÁSZ KÁROLY.

A NAGYSZEBENI ÜTKÖZET.

(1849 március 11.)

A nagyszebeni ütközet színhelye három, egymástól különböző részre oszlik. Az első a Nagycsűr melletti Öreghegy (Alter Berg) és közvetlen környéke ; a másik az Öreghegy és Nagyszeben közé eső kis síkság, végül a harmadik maga a megerősített város.

Nagycsűr a Krummbach völgyében épült. Déli oldalán több mint 100 méterrel emelkedik a falu fölé az Öreghegy, amelynek Nagyszeben felé forduló lejtőit szőlők borították. Többi része kopár. A déli lábánál elterülő, kisebb fűzesekkel tarkázott s nagyobbára legelőül szolgáló síkságot, több vízeren kívül, minden irányban lecsapoló árkok szelték át, melyek különösen a lovasság és a tüzérség gyors mozgását gátolták. A várost részben régi falak, részben újabb, ideiglenes jellegű védművek fogták körül.

Március 10-én délután hozták a Medgyesről visszavonult osztrák csapatok a riasztó hírt Bem közeledéséről.

Erre Skariatin orosz ezredes még aznap délután öt órakor egy-egy zászlóaljat és két-két ágyút Szelindekre és Vízaknára indított, nem lévén bizonyos a támadás iránya felől. Egyszersmind magához rendelte Nagytalmácson beszállásolt csapatait, melyek az éj folyamán meg is érkeztek.¹

A Szelindekre küldött orosz zászlóalj 11-én harc nélkül tért ki a magyarok elől s a vízaknai zászlóaljjal együtt Nagyszeben felé hátrált. Skariatin most már maga is kivonult többi csapataival az Öreghegy alá, de — talán mert megkésétt — a hegy tövében állapodott meg velük, a helyett,

¹ Pfersmann altábornagy jelentése : Nagyszeben, 1849. márc. 11. d. u. 5 óra. (Kriegs-Archiv Wien : Präses. Acten des G. C. Hermannstadt, 1849. Fasc. II. Irregistr.)

hogy a tetőt is megszállotta volna. Csúpan egy csatárlánc hatolt fel a lejtőre, a szőlők közé; a gyalogság zöme azonban, jobb szárnyával a hegy tövére támaszkodva, a Nagycsürre menő országút keleti oldalán helyezkedett el.¹ A tüzérség az országút közelében vonult fel; tőle balra, a Krummbach mellett, a kozákok állottak.

A második harcrendet egy kombinált osztrák zászlóalj alkotta, gróf Heusenstamm százados parancsnoksága alatt.²

A többi osztrák csapat — a szász nemzetőrséggel együtt — a városban maradt, melynek védelmére, Pfersmann altábornagy állítása szerint, minden intézkedés megtörtént.³ A nemzetőrséget a város főterén vonták össze s a várágyúkat kezelőlegénységgel látták el. A raktárakban őrzött lőszert, minden eshetőségre számítva, kordékra rakták, a hadipénztárt pedig a Vöröstoronyi-szorosba indították.⁴

Pfersmann az ütközet alatt írt jelentésében mindamellett nem tagadja, hogy Nagyszeben helyzete bizony válságos és hogy a város nem sokáig fog Bem egyesült hadának ellenállhatni. Sürgős segítséget kér tehát.⁵

Délutáni négy óra volt, midőn Bem gyalogsága Nagycsürből az Öreghegy tetejére jutva, megpillantotta a csatarendbe állított ellenséget.⁶

A tüzérség is csakhamar felvonult s az országút irányában lötte az orosz üteget. Az utóbbtól balra állott kozákok megkísérelték ugyan, hogy megkerüljék és megrohanják Bem tüzérségét, de támadásuk már a kezdet kezdetén meghiusult. Ellenben az orosz gyalogság nyugodtan állotta a tüzet s a szőlők között levő csatárlánca sem akart meghátrálni.

Bem egyre több-több gyalogságot sűrített össze az

¹ Czetz: *Bems Feldzug in Siebenbürgen*. 240. és k. l. — Heydte: *Der Winterfeldzug des Rev. Krieges in Siebenbürgen*. 299. l. — Maendl: *Geschichte des k. u. k. Inf. Regts. Nr. 51*. II. 377. l.

² Pfersmann, Heydte, Maendl i. h.

³ Pfersmann jelentése i. h.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ A Nagyszebenben tartózkodott Effingham Grant angol követségi titkár jelentése. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*, 1847—1849. 169. l.)

ellenség balszárnya ellen s a Pfaffenbrunn nevű magaslat lejtőjén előnyomulva szándékozott azt átkarolni.¹ Skariatín azonban észrevette, hogy mi készül, s még mielőtt az átkarolás megtörténhetett volna, délután öt órakor egy második — most már ki nem jelölhető — állásba húzódott vissza, az Öreghegy és Nagyszeben közé.²

Bem hada nyomban alászállott az Öreghegyről, mire újra megkezdődött az ágyúharc. De az oroszok, akiknek mindkét szárnyuk — mint mondani szokás — a levegőben lógott, nem sokáig maradhattak ebben az új állásban s már hat órakor az elsáncolt külvárosba vonultak.³

A kombinált osztrák zászlóalj, az első harcrend mögött végrehajtott néhány céltalan mozdulaton kívül, eddigelé mitse tett. Most azonban az 51. gyalogezred 20. százada megszállotta a külvárosnak keletre nyíló eltorlaszolt kapuját, a 19. század pedig valamivel hátrább tartalékol állott.⁴

Körülbelül ugyanakkor Kiss Sándor alezredes a Coburg- és Vilmos-huszárokkal megrohanta s hátrálásra is kényszerítette a visszavonulást fedező orosz üteget.⁵

De a külváros védműveinél újabb harcra került a sor. Egyórai küzdelem után — esti hét órakor — a magyar csapatok megszállották ugyan a szélső házakat, de támadásuk itt egyleg el is fűlött. A honvédek kimerültek s a beállott vak sötétség minden tájékozódást meggátolt; Bethlen Gergely annyira várt különítménye pedig, amely csak 11-én reggel ért Kiskapusra, még nem volt sehol. Hosszabb szünet állott be, amely Nagyszeben védőibe és lakóiba újabb reményt öntött, Bemét azonban már-már arra indította, hogy a végső támadást, a város megrohanását, másnap reggelre halassza.⁶

Ekkor — az utolsó pillanatban — megjött Bethlen különítménye, amelyet Bem tüstént a magyar sereg bal-

¹ Czetz i. m. 241. l. — Heydte i. m. 297. l.

² Pfersmann jelentése i. h.

³ Czetz, Heydte, Maendl i. h.

⁴ Maendl i. h.

⁵ Czetz i. h.

⁶ U. o. 243. l.

szárnyára irányított, azután pedig a külváros megrohanására utasított. Ámde itt csaknem végzetes kavarodás támadt. Ugyanis a koromsötétségben ellenséget és jóbarátot nem lehetett egymástól megkülönböztetni s így történt, hogy a balszárny hátramaradt csapatai vaktában belepuskáztak Bethlennek előretört s ellenségnek vélt zászlóaljaiba. Szerencsére Kiss Sándor huszár-alezredes, aki felismerte az ebből származható veszedelmet, megszüntetvén az oktan lövöldözést, valahogyan rendet és nyugalmat teremtett.

Időközben a külváros néhány háza is kigyúladt a magyarok gránátjaitól. Így már jobban lehetett látni. Csak az volt a bökkenő, hogy a tüzfény a város védőinek is kedvezett, megvilágítván a támadókat.¹ De ez már nem állíthatta meg az újabb lendületre kapott rohamcsapatokat, melyeknek élén a 11. honvédszászlóalj haladt. Hozzá csatlakozott a 37. gyalogezred III. zászlóalja (az ú. n. «Máriássy-zászlóalj»), egy (száma szerint ismeretlen) székely zászlóalj, továbbá a debreceni vadászok egy része is.²

Kétízben is elakadt a támadás a védők puskatüzében, míg végre harmadszorra sikerült.³ Skariatint letett a további védelemről s a külvárost kiürítve a felsővárosba hátrált. Ott, a nagy kaszárnyánál, a Vöröstorony felé vivő utca külső végén gyűjtötte össze csapatait, melyekhez az osztrákok is csatlakoztak.

A szász nemzetőrség széteszlott s így a városfalak védelmére nem is került a sor. A magyarok minden ellenállás nélkül két kapun is betörhettek a belsővárosba, mire Skariatint Schellenbergre, majd rövid pihenő után Nagytalmácsra húzódott vissza. Nagyszeben éjjeli kilenc és tíz óra között már Bem kezében volt.⁴

¹ Czetz i. m. 239. l. — Szigethy: *Adatok a 11. honv. zászlóalj történetéhez*. 79. és k. l. — Heydte i. m. 298. l. — Maendl i. m. II. 378. l. — *Geschichte des k. u. k. Inf. Regts. Nr. 62.* 238. l.

² Szigethy i. h.

³ Heydte i. h. — Maendl i. h.

⁴ Pfersmann 2. jelentése: Vöröstoronyi veszteglőház, 1849. márc. 12. (Kriegs-Archiv Wien: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. III. Nr. 15.) — Kallyány tbk. leírása: U. o. Fasc. XIII. B. Nr. 40.

Hogyan csoportosította támadó csapatait Bem, az ütközet kezdetétől fogva eddig a sorsdöntő utolsó lökésig? Olyan kérdés, amelyre — bármennyire kíváncsok volna is — még csak megközelítő választ sem adhatunk. Az egyes zászlóaljok, lovasszázadok és útegek álláspontja a harc mindhárom fázisában merőben ismeretlen. Ez csak valami pontos és szabatos magyar harcijelentésből tűnhetné ki. Ilyen azonban nincs. Bemnek az ütközetről szóló tudósítása ¹ olyan rövid, hogy abból az egyes részletekre nem tudunk következtetni. A szemtanú Czetznek sokkal hosszabb, de csak emlékezetből összeállított leírása is felületes.

Feltevésekbe, kombinációkba nem bocsátkozhatunk, mert nagyon könnyen ingoványos talajra tévedhetünk. Gondosan leszűrte történelmi igazságok alapján — kellő óvatossággal — meg lehet ugyan egy-két feltevést is kockáztatni, de merőben hibás volna ennek az eljárásnak a fordítottja, ha tudniillik feltevésekből akarnánk történelmi igazságot kovácsolni.

Itt még a két fél veszteségét sem tudjuk pontosan. Teljesen hihetetlen Bem tudósítása, melyből az tűnik ki, hogy a magyar sereg a több mint öt órán át tartott harcban mindössze öt halottat és 35 sebesültet veszített volna.² Más források 40 halottira és 98 sebesültre teszik a magyar veszteséget, ami bizonyára közelebb jár a valósághoz. Az oroszoknak, saját bevallásuk szerint, 99 halottjuk és 104 sebesültjük volt.³ Colquhoun bukaresti angol főkonzul 97 orosz halotról, 150 sebesültről és 154 eltüntről tud.⁴ Az osztrákok (alkalmasint csekély) vesztesége ismeretlen.

A zsákmány, melyet a magyarok ejtettek, nagyon is számottevő volt. Különböző kútfők szerint 17—24 ágyú és nagyon sok puska jutott kezükbe, úgy hogy Bem a magáéval hozott fegyvertelen zászlóaljakat is teljesen el tudta puskával látni. Ezenkívül nagymennyiségű lőszert, ruhát és fel-

¹ Honvéd : 1849. évf. 71. sz.

² I. h. — Tehát nem is egészen 0·5 %.

³ *Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.* (174. l.)

⁴ U. o. 169. l.

szerelést találtak, amelyet a sietve visszavonuló védősereg már nem vihetett magával.

A siker fényes volt, de még korántse végleges. Teljessége attól függött, hogy a Segesvárról közeledő osztrák hadtest mikor és mennyire érezteti hatását. Nem szorul ugyanis bővebb bizonyítgatásra, hogy Bemnek feltétlenül gondolnia kellett Puchner beavatkozására, sőt — hadművelleti tervének megszületésekor — háromféle eshetőségre is számíthatott. Az első az volt, hogy Puchner még Nagyszeben megtámadása előtt ; a második, hogy harc közben ; a harmadik, hogy a város elfoglalása után érkezik meg.

Az első volt a legvalószínűtlenebb, de egyúttal a legveszélytelenebb is, mert Bem, ha az osztrákoknak idejekorán történt érkezését megtudja : megállhat vagy visszavonulhat Szelindek felé, a nélkül, hogy harcot kockáztatna. A második eshetőség se volt nagyon valószínű, ellenben — ha bekövetkezik — jóval veszedelmesebb ; mert nyilvánvaló, hogy Puchnernek a nagyszebeni ütközetbe való avatkozása könnyűszerrel megghiúsíthatta volna Bem tervét, sőt katasztrófaszerű helyzetbe is juttathatta volna a magyar seregnek ott harcolt részét. Végül a harmadik és valóra is vált esetben attól függött minden, hogy milyen állapotban van a megvert nagyszebeni védőhad s a hosszú útról jövő osztrák hadtest, és így képesek-e arra, hogy egyesült erővel visszafoglalják az annyira féltett várost.

Bem hadművelési terve azon a feltevésen alapult, hogy Puchner — akár azért, mert elkésik, akár csapatainak elcsigázott állapota miatt — nem vághat kellő időben és kellő nyomatékkal közbe. Azt nem hitte, hogy ellenfele őt megelőzze, sőt beavatkozását 12-én se várta, ami abból tűnik ki, hogy látva a támadás elfúladását, már arról gondolkozott, hogy Nagyszeben bevételét másnapra halasztja.

Az osztrák hadművelési tervnek kétségkívül az volt az Achilles-sarka, hogy csak a legkedvezőbb esettel számolt, nem pedig azokkal a korábbi menetekből már jólismert nehézségekkel is, amelyeket a cudar időjárás és a teljesen elromlott mellékutak gördítettek az osztrák hadtest gyorsabb haladása elé.

Bem elhatározása bizonyára nagyon merész volt, de nála ez a kockázat sokkal inkább indokolt. Azt látta ugyanis, hogy az osztrákok a Medgyesnél beállott s nekik annyira kedvező fordulatot se tudták kizsákmányolni; arra számított tehát, hogy a segesvári csalódás után se fogják ezt a kedvezőtlen változást egyhamar jóvátehetni. A következő neki adott igazat. Itt is valóra vált, hogy ha az ellenségnek valami kellemetlen meglepetést szerezhetünk, azzal máris biztosítjuk a siker egy részét. Puchnert — és nyilván vezérkari főnökét is — nagyon meglepte az a hír, hogy Bem Segesvárról csakugyan Nagyszeben felé tart, s a baj annál nagyobb volt, mert mire megbizonyosodtak róla, a magyar sereget már alig lehetett megelőzni. Csupán az a reménység maradt meg, hogy a megerősített város legalább 24 óráig ellenáll a támadásnak.

Az elfogulatlan történetírás — még a külföldi is — készséggel elismeri és kellően méltányolja Bem merész stratégiai mesterfogását.¹

Különösen hangsúlyoznunk kell, hogy Bem segesvár—nagyszebeni előnyomulásának a taktikai siker elmaradása esetén is lett volna egy fontos stratégiai eredménye; az tudniillik, hogy Puchnert visszafordította Nagyszeben felé.

Ugyanis Bem erejének legfőbb forrása a Székelyföld volt s, mint az események tanúsítják, a háború legvégéig arra törekedett, hogy az ellenséget távoltartsa ettől a területtől.

Puchner viszont a Királyföldre, Fogaras vidékére és a Barcaságra támaszkodott. A Királyföldet féltette legjobban. Így tehát az a körülmény, hogy a Segesvárról elsiklott Bem Nagyszeben felé vonult el, arra kényszerítette Puchnert, hogy sarkonfordulva, immár közvetlen veszélyben forgó hadműveleti alapjának védelmére siessen.

Mínthogy pedig Bem a Borgói-szorosból már előbb kiszorította az osztrákok északi csoportját, Puchner visszafordulása után nyugat felől se fenyegette többé az ellenség

¹ Schiller: *Die Revolution von 1848—49.* (Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. 152. l.) — Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Românilor.* XVIII. 126. l.

a Székelyföldet. Az ottani magyar sereg tehát ismét szabadon mozoghatott, mert, legalább egyelőre, nem kellett attól félnie, hogy a Medgyesről Segesvárra, majd onnan Nagyszebenbe hajszolt osztrák hadtest újabb támadó hadműveletbe fogjon; kivéve talán azt az esetet, hogy Puchner a március 11-i ütközet közben megérkezve, megsemmisítő csapást mér Bem hadtestére.

Itt meg kell említenünk, hogy a hadjáratban résztvett osztrák tisztek nemcsak Puchner megkésésének, hanem a Nagyszeben védelme körül elkövetett súlyos mulasztásoknak is tulajdonítják Bem gyors sikerét. Szerintük a város a felmentő hadtest megérkezéséig bizonyosan védhető lett volna. A szemtanú Rästle százados leírásából kétségtelenül az tűnik ki, hogy nem történt meg minden Nagyszeben megtartására.¹

Az a körülmény ugyanis, hogy Bem támadása esti hét óra tájban elakadt, a városban azt a túlzott reménységet szította fel, hogy a veszedelem immár elmúlt s hogy Bem most is éppen úgy kénytelen visszavonulni, mint ahogyan meg kellett januárius 21-én is hátrálnia. A falakkal körülvett belsőváros védelmére szánt s a főtéren felállított százsz nemzetőrséget, az állítólag már kivívott siker hírére, hazabocsátották, a nélkül, hogy a kapuk bezárásáról és őrzéséről valahogyan gondoskodtak volna.

Ez csakugyan nagy hiba volt; de miért nem védték az orosz és osztrák rendes csapatok a várost tovább, miért kellett azt csak a nemzetőrségre bízniok? Akkor, amidőn a támadó magyarok újabb erősítés hiányában megrekedtek, éppen elegendő idő lett volna a város falainak megszállására. Valóban alig hihető, hogy Bem aránylag olyan könnyen ejtse hatalmába Nagyszebent, ha a védők Bethlen Gergely támadásakor abba nem hagyják a harcot. Minden egyes óra, amellyel megnyújtották az ellenállást, közelebb hozta a felmentő hadtestet. Így tehát nem volt reménytelen az a küzdelem, amelyet olyan hamar félbeszakítottak.

¹ Kriegs-Archiv Wien: Feldakten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 78.

Az okok és okozatok ma már ismert kapcsolatát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Skariatín volt az, aki nem akarta a végletekig folytatni a harcot. Egyrészt azért, mert attól félt, hogy a magyarok — Nagyszebent megkerülve — elzárják a háta mögött a Vöröstorony felé vivő utat; másrészt pedig azért sem akart körmeszakadtáig verekedni, mert haragudott Puchnerre, aki — véleménye szerint — csúfosan cserbenhagyta.¹

Érthető, hogy a sokkal erősebb és jobb orosz különítmény meghátrálása magával rántotta a javarészt újonc és így nagyon csekély harciértékű osztrák csapatokat is. Nagyszeben sorsa tehát Skariatín magatartásán dült el ennyire gyorsan.

Pfersmann második jelentéséből az is kitűnik, hogy a visszavonulás nem történt olyan símán, mint ahogyan azt Heydte leírása nyomán² gondolni lehetne.

A sötétség, amelyet csak az itt is, ott is robbanó granátok villanása és az égő házakból felcsapó lángok oszlattak el valamennyire, sohase volt valami bátorító eszköz.

Az oroszok hátrálása a város szűk utcáiban csakhamar veszedelmes tolongássá fajult. Skariatín csapatai nem akartak utolsókul maradni; ezt a nem kívánatos szerepet osztrák frigyestársaiknak szánták, akiket tehát — akár erőszakkal is — megelőzni iparkodtak. Csak a város túlsó szélén állott újból helyre a rend, de arról, hogy ott akár az oroszok, akár az osztrákok még egyszer megvessék a lábukat, nem lehetett többé szó.

GYALÓKAY JENŐ.

¹ U. o. Nr. 44.

² I. m. 300. l.

BELINSZKI ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

II.

Azt a nagy hatást, melyet Belinszki az orosz irodalomra gyakorolt s kritikáinak iránytadó nagy fontosságát legjobban hírneves kortársainak róla szóló véleményei jellemzik. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy bármennyire helytállóak is Belinszki kritikai nézetei, azok korántsem alkotnak olyan összefoglaló egészet, mint például Lessing kritikái a *Hamburgische Dramaturgie*-ben.

Belinszki ugyanis első sorban az élő gyújtó szó, az improvizáció és a publicisztikai hatást kiváltó írás mestere volt s ezért őt más szempont szerint kell tárgyalni, mint Lessinget.

Nézzük már most, hogy kortársai közül azok, kik idő folytán az orosz irodalom vezéregyéniségeivé lettek, miként ítélkeztek Belinszkiről, illetőleg milyen viszonyban állottak vele.

Kezdjük Maikov Valeriánnal, ki a negyvenes évek kritikusainak gárdájában igen jelentős szerepet játszott. Kolcovról írt értekezésében Belinszki kritikáiról következőképpen nyilatkozik: «Csak ilyen kritika segítségével kezdődhetett a hamis esztétikai elveknek az irodalomban való megtagadása.»

Későbbi irataiban Belinszkiének egyik hibájául rója fel azt, hogy kritikáiban túlságosan parancsoló hangot használ, de egyúttal belátja, hogy kritikáinak néha bántó szavai a legtisztább, legnemesebb és legönzetlenebb meggyőződésből fakadnak. Az első orosz irodalmi kritika Belinszki nézete

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1930. évi 636. számában.

szerint akkor keletkezett, mikor az esztétikai érzésnek élő és határozott kifejezést adtak. Ez pedig Belinszki érdeme volt.

Grigorjev Apollon *Pillantás az orosz irodalomra Puskin halála óta* című tanulmányában egész fejezetet szán Belinszkinnek. Többek között ezt írja: «Belinszkinnek egyenes, úgyszólván naív merészsége, mély és belső legszentebb meggyőződése, a kérdéseknek cicoma és szépítgetés nélkül való feltárása és végül fiatalos erélye akkor is drága és értékes, ha hibázik, mert e hibák is az igazsághoz és jóhoz való égő érzésből erednek.»

Grigorjev rendkívül nagyra értékelte Belinszkinnek Puskinról, Gribojedovról, Gogolról és Lermontovról szóló nézetait. «Belinszki neve — írja — négy nagy és dicső hírű költő nevével olyan kapcsolatos, hogy beszélvén róluk, mint a korabeli irodalmi mozgalom főalakjairól, lehetetlen meg nem emlékezni Belinszkiről. Hasonló nagy kritikai tehetség Lessing kivételével alig adatott még másnak, mint Belinszkinnek». (*Grigorjev művei*, 233. old.)

A régibb nemzedék orosz írói nagyjából ellenséges, vagy legalább is nem jóakaró magatartást tanúsítottak Belinszkivel szemben. Voltak kivételek is, — igaz, hogy nem nagy számban — de az utókor szemében annál értékesebbek. Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy Oroszország legnagyobb költője, Puskin, korántsem viseltetett Belinszkivel szemben azzal az előítéléssel és ellenszenvvel, mint az akkori irodalmi arisztokrácia legnagyobb része. Ellenkezőleg, van elég ok feltételezni, hogy Puskin maga kereste az alkalmat, hogy közeledhessék a fiatal kritikushoz. Amikor Belinszki *Irodalmi ábrándjai* megjelentek, Puskin, ki igen gyakran mondogatta, hogy «valamelyes irodalmunk csak volna ugyan, de kritikánk nincs», komoly figyelemmel kezdte kísérni az új orosz kritikus szereplését, annál is inkább, mert a fiatal író sok tekintetben egy véleményen volt a nagy költővel, különösen a XVIII. század egyes orosz íróira vonatkozólag. Puskin nagybecsülését nem változtatta meg az a körülmény sem, hogy Belinszki, ki különben Puskin leglelkesebb tisztelője volt, az *Irodalmi gondolatokban* és későbbi irataiban Puskin egyes munkáit igen hevesen támadta. Így meséit,

A *halász és halacskáiról* szóló mese kivételével, határozottan rosszaknak mondta. Mindez nem akadályozta Puskit abban, hogy meg ne hívja Belinszkit a *Korbács*hoz munkatársának.

Különös volt a viszony Belinszki és Lermontov között. Mikor az utóbbinak Kalasnikov kéreskedőről szóló balladája megjelent, Belinszki őt «erős és kiváló talentumnak» nevezte s költeményeinek kiadása után Goethével, Puskinnal és Byronnal egy sorba helyezte. Még 1837-ben ismerkedett meg vele Herzen és Ogarov barátjának, Szaticsnak házában Pjati-gorszokban. Erről az első találkozásról azt mondja Szatics, hogy «eleinte símán ment, míg közömbös dolgokról tárgyaltak, de Belinszki nem tudott sokáig semmiségekről beszélgetni s a francia encyklopaedistákra és Voltaire-re irányította a társalgást». Ez a hirtelen átmenet a közömbös tárgyakról a komoly tárgyra Lermontovban humoros hangulatot keltett, Belinszki komoly fejtegetéseire különféle tréfás megjegyzéseket tett, ami a magyarázataiba mindjobban belemelegedő Belinszkit észrevehetőleg megharagította. Ez viszont Lermontovnak, ki szívből kezdett nevetni és tréfák özönével felelt, derűs kedvét csak fokozta. «Hát mondok önnek valamit — mondta végül — az ön Voltaire-jéről: ha ő most itt Csembarban megjelenék, még nevelőnek sem fogadnák fel őt egy tisztességes házban». A beszélgetés ilyen váratlan kimenetele meglepte Belinszkit. Néhány percig hallgatva nézett Lermontovra, aztán vette sapkáját és alig köszönve kiment a szobából, Lermontov pedig hangos kacagásba tört ki. Hiába igyekeztem bizonyíttatni, hogy Belinszki rendkívül okos ember, Lermontov azon a nézetten maradt, hogy Belinszki tanulatlan próbálgató, aki, miután néhány oldalt olvasott Voltaire-ből, már azt képzei, hogy nagy bölcsességre tett szert. Belinszki a maga részéről Lermontovot úntató, jelentéktelen egyénnek minősítette s mikor *Puskin halálára* című költeménye megjelent, azt írta róla: «Lám, mily nagy dolog egypár jó verset összehozni!»

Szentpétervárra való költözése után Krajevski és herceg Odojevski házában többször találkozott Lermontovval, de közelebbi ismeretség nem keletkezett közöttük. Belinszki — mondja Panajev — többször próbált Lermontovval komo-

lyabb dolgokról beszélgetni, de ez mindannyiszor meg-
hiusult, mert Lermontov a beszélgetés elől egy könnyű
tréfával kitért, vagy pedig megszakította valami módon.
(Panajev, 178. old.)

Lermontov csak akkor tárta fel lelkét Belinszki előtt,
mikor egy alkalommal négy szem között beszélhetett vele.
Ez az alkalom akkor kínálkozott, mikor 1840 április havában
Lermontov Baranttal való párbajozása miatt fogságba ke-
rült, ahol Belinszki meglátogatta. Ez a viszontlátás Belinszkire
mély benyomást tett. «Nem régen — írja Botkinnak — vol-
tam Lermontovnál és először beszélhettem vele szívem sze-
rint. Mily mély és hatalmas lélek! Milyen helyesen látja a
művészetet, mily mély és közvetlen esztétikai érzéke van.
(Csodálatos természet... Pecsórin — ő maga. Szavaiban
annyi őszinteség, mélység és egyszerűség! Most láttam elő-
ször az igazi Lermontovot olyanak, amilyennek mindig óhaj-
tottam látni... Istenem, mennyi művészi érzés, ízlés van
ebben az emberben! Milyen gyengéd és finom költői lelke van!»
(Panajev, 179. old.)

A mi Goncsarovot illeti, ez maga kereste az alkalmat,
hogy Belinszkiivel személyesen megismerkedjék, azért, hogy
szigorú bírálata alá bocsássa *Mindennapi történetét*, mely —
mint ismeretes — megnyerte a nagy kritikus tetszését.

Goncsarov Belinszkiben az őszinte és lelkes művész forró
és fogékony természetét látja. «Benne állandóak — írja —
az elragadtatások és elragadások... Ezek voltak az ő becsü-
letes és egyenes természetének alapvonásai. Ezt az ideges,
fogékony természetet — mondja tovább Goncsarov — gyenge
szervezete ölte meg, úgyszólván elégette ezt az embert. Csó-
dálni való, hogy a lélek és szellem felőrlő munkája mellett
e gyenge testben csaknem negyven évig is lehetett élet!»

A harc, a küzdés volt eleme. Goncsarov nézete szerint
nem az anyagi szükség, nem is a belső egyenetlenségek, ha-
nem a túlságosan izgékony és túlságosan fogékony természet
okozták Belinszki időelőtti halálát. «Bárhon lett volna —
mondja — s bármily körülmények között élt volna, mindenütt
égett volna és elégett volna a hazugság és nyersség ellen való
harcban. Sem előtte, sem utána nem volt kritikus, kire művész

alkotása oly mély benyomást tett volna, aki a művészi alkotás gondolatába annyira beleélte volna magát, mint Belinszki. Minél nagyobb és erősebb volt a művész ihlete, tehetsége, annál szenvedélyesebb volt Belinszki lelkére gyakorolt hatása. Az alkotás művészete beidegződött benne, megtermékenyítette képzeletét és végül azokhoz a forró kritikai méltatásokhoz vezetett, amelyek annyi világosságot és fényt terjesztettek mindenre, amit a nevezetesebb orosz irodalom alkotott. Neki a kritika és publicisztika terén olyan természetű szerep jutott, mint Gogolnak a művészet terén. Ha nem lett volna ilyen forró természet, ha lágyabb, túlságosan átgondolt, nyugodt eszközökkel harcolt volna, felét sem alkotta volna annak, amit az irodalmi talaj megmunkálása terén elért. Igen érthető tehát, hogy szélsőségekbe, kíméletlenségekbe esett és hogy nyugtalansága, lázas előretörése gyakran elragadta.»

Bizonyos, hogy Goncsarov Belinszki jellemzésében sokkal igazságosabb és tárgyilagosabb volt, mint Dosztojevszkij, ki 1873-ban megjelent *Polgár*ában Belinszkit atheistának és a kereszténység s a család megtagadójának minősítette. Igaz, hogy Belinszki egyes szélső nézeteivel Goncsarov sem rokon-szenvezett, de ezeket a nézeteket nem bűnül rótt fel neki, hanem igyekezett igazolni azt, hogy Belinszkitől semmi sem áll távolabb, mint a kereszténység vagy család megtagadása és hogy egyes elszólásai magánéletével milyen éles ellentétben állnak.

Amikor a *Holt lelkek* megjelent, Belinszki kijelentette, hogy «ez a tiszta orosz, nemzeti, a népélet lelkétől indított mű éppen olyan őszinte, mint amilyen hazafias; ez az alkotás koncepciójában mind a cselekvő személyek jellemére, mind az orosz élet visszatükrözése szempontjából művészi s gondolatai mind szociális és társadalmi, mind történelmi tekintetben mélyek...» (Belinszki, VII., 253. old.)

A *Mirgorod* és a *Revizor* szerzője — írja Belinszki — nagy tehetség, lángelméjű költő és a korabeli Oroszország első írója.

Belinszki kritikái azt eredményezték, hogy Gogolt a szó legtágabb értelmében nemzeti orosz költőnek ismerték el

akkor, amikor Grecs, Szenkovszki és Poljevoj a *Holt lelkek* szerzőjét Paul de Kock-nál is hátrább helyezték.

Belinszki kész volt Gogolt Puskinnál is előbbre helyezni. 1842-ben ezt írja : «Gogol az orosz társadalom szempontjából nagyobb jelentőségű, mint Puskin, mert Gogol inkább szociális költő, tehát időszerűbb.» Belinszki lelkes kijelentései Gogolt mindazonáltal nagyon kevésbé érintették. Gogol ugyanis nem volt megelégedve azzal a kifejezéssel, amellyel a nagy kritikus műveit kísérte. Nem felelt meg neki, hogy a *Holt lelkeket* «Oroszország arcképének tekintették. Sevirev nem vallotta ezt a nézetét és ezért Gogol szemében nem Belinszki, hanem ő volt az igaz «mély gondolkozású megfigyelő kritikus». (*Gogol levelei*, II. köt., 200., 231—232. old.)

Gogol kijelenti : «Műveimben sokkal több olyan van, amit el kell ítélni, semmint megdicsérni. A műveimet ért gáncsok alapján véve többé-kevésbé igazoltak is. Bulgarin, Szenkovszki és Polevoj kritikáiban nagyon sok igazság rejlik.» Ilyen körülmények között írta meg Belinszki a *Kortársban* Gogol *Barátaival való levelezéseiről* cikkét, melyben elég világosan jelezte, hogy Gogol könyve nem fejezi ki őszintén a szerző valódi nézeteit.

Belinszki kortársai között a híres népköltőnek, Kolcovnak egészen kivételes helye van. Senki sem volt a nagy orosz kritikusnak annyira lekötölezve, mint ő, aki egész szellemi fejlődését és érvényesülését Belinszkinak köszönhette.

Ebből magyarázható, hogy senkisémet viseltetett vele szemben olyan meleg érzéssel, olyan szeretettel és tisztelettel, mint a voronesi «marhahajtsár-költő».

A rideg anyagi és családi körülmények, melyek között Kolcovnak élnie kellett, még nélkülözhetetlenebbé tették számára Belinszki barátságát, ki őt felismerte s állandóan vezette és irányította. Igen valószínű, hogy az a betegség is, mely mindkettőjüket gyötörte, szintén hozzájárulhatott ennek a kölcsönös baráti érzelemnek kifejlődéséhez. Belinszki csak rövid pár évvel élte túl tüdőbeteg barátját. Kolcovnak Belinszkihez írt levelei csaknem teljes számban megmaradtak és az orosz tudományos akadémia kiadásában összegyűjtve meg is jelentek. Sajnos, hogy Belinszki levelei elkallódtak.

Kolcov levelei egyrészt hűséges rajzot adnak Belinszki nemes jóakarataról, másrészt teljesen pontos képet nyújtanak magáról Kolcovról is, ki életének minden eseményét őszintén meggyóna leveleiben. Belinszki volt vezérsillaga.

E nemzedék írói nagyobb vagy kisebb mértékben mind tanítványai voltak Belinszkinak, kinek cikkeit mohón olvasták és szóbeli tanácsait a legtöbb esetben követték. Különösen áll ez közelebbi barátaira, Turgenyevre és Nyekraszovra, vagy jó ismerőseire, mint Grigorovicsra, Maikovra és bizonyos mértékben Dosztojevszkijre nézve is. Mindebből lehet következtetni, milyen jelentősége volt Belinszkinak a «negyvenes évek» szellemi és művészeti fejlődésére nézve.

Amikor Grigorovics *Faluja és Szegény flótása* megjelent, Belinszki a lélektani rajzok mesterét azonnal felismerte benne, egyben azonban azon a nézeten volt, hogy Grigorovicsnak az elbeszéléshez és novellához semmi tehetsége sincs. Grigorovics *Irodalmi emlékezéseiben* azt írja, hogy «mint a szerencse pillanatára, úgy várt az alkalomra, hogy Belinszkiel megismerkedhessék». Belinszki írásaitól és tekintélyétől annyira el volt ragadtatva, hogy még azért sem tudott rá nehezteni, hogy a *Faluról* sok tekintetben — különösen hősnőjét tekintve — kedvezőtlenül nyilatkozott.

Grigorovics szerint «Belinszki rendkívül lelkes és fogékony természeténél fogva — bár barátaihoz őszintén ragaszkodott — sokszor hirtelen átvitte lelkesedését egyikükről a másikra, amiből aztán azok a gyors nézeteltérések és átmenetek is keletkeztek, melyekért még legjobb barátai részéről is szemrehányásban részesült.» Megjegyzendő, hogy Grigorovics Belinszkinak ezekről a hirtelen átmeneteiről korántsem azért nyilatkozik, hogy bírálatot gyakoroljon felette.

«Csak azok az emberek — mondja Grigorovics — tudják magukat elragadtatni, akiknek lelkében ama szent szikra ég, csak azok, akik gazdag, lelkes természettel megáldottak, kik a benyomásokat melegen tudják szívükbe és értelmükbe zárni. Ilyen emberek, minden kiegyenlítetlenségük ellenére is, hagynak maguk után eredményt, akár az egyik, akár a másik tekintetben; mindenesetre sokkal több haszon támad az ő nyomukban, mint a minden iránt közömbös, egyenesvonalú,

szűkkeblű, egoizmusukban kiszáradt és természetüket a belátás, okosság és szigorú bíráló látszatával takaró emberek nyomán.» (*Asevszki i Grigorovics*, 1900. No. 4.)

Egész külön helyet foglal el a kor írói közül Dosztojevszkij, akit, mikor az irodalom küszöbére lépett, Belinszki lelkesedéssel fogadott és Dosztojevszkij figyelmes, odaadó tanítványa is lett Belinszkinék, de ez a jó viszony csak rövid ideig tartott, mert viszály és vitatkozás támadt közöttük, mely őket egymástól örökre elválasztotta.

Dosztojevszkij idők folyamán Belinszkinék egyik legnagyobb ellenségévé lett. A személyes ismeretség közöttük 1845 májusában kezdődött. Ebben az időben írta Dosztojevszkij *Szegény emberek* című elbeszélését. Azzal a gondolattal foglalkozott, hogy átadja elbeszélését a *Hazai iratoknak*, melyeknek akkoriban Belinszki munkatársa volt. Dosztojevszkij attól félt, hogy a «kegyetlen és félelmetes» kritikus leszólja az ő elbeszélését, ami azonban nem történt meg, sőt ellenkezőleg, mikor Belinszki a *Szegény emberek* kéziratát elolvasta, el volt ragadtatva és meg akart ismerkedni a fiatal szerzővel. Mikor bemutatták neki Dosztojevszkijt, az elbeszélést a leghízelgőbb dicséretekkal halmozta el és azt hangoztatta, hogy Dosztojevszkijból nagy író lesz.

Belinszki lelkesítő dicséretei Dosztojevszkij fogékony lelkére rendkívül mély benyomást gyakoroltak.

«Úgy mentem el tőle, — írja Dosztojevszkij 1877-ben — mintha mámorittas lettem volna. Megálltam a házsaroknál, az égre néztem, a világos napba tekintettem, az elhaladó emberekre és egész lényem átérezte, hogy életemnek egyik legfontosabb, örökre szóló pillanatát éltem, hogy «kezdődik valami egészen új, amit legszenvedélyesebb álmaimban sem képzeltem (én akkor rettenetes nagy álmodozó voltam). Valóban hát olyan nagy volnék, gondolkoztam magamban szegyenkezve s valamiképen elragadtatva. Milyen emberek, milyen emberek! — kiáltott fel Dosztojevszkij Belinszkire és barátjaira gondolva. — Méltónak akarok mutatkozni ezekre a dicséretekre... Egyedül önáluk az igazság, az igazság és a jó mindig győzni fog a szegyen és a bűn felett. Mindezt gondoltam, — írja Dosztojevszkij Belinszki-

vel való első találkozásáról — nagyon világosan emlékszem erre a percre és sohasem tudtam ezt a pillanatot elfelejteni. Ez volt életem legelragadóbb pillanata. A fogságban is, ha erre gondoltam, lelkileg erősödtem. Most is mindig elragadtatással gondolok vissza e percekre.» (*Szócsinjenjia Dosztojevszkovo*, XI., 29—33. Izдание Marksza.)

Belinszki különben nem nagyon rokonszenvezett Dosztojevszkijnek vezérkedésre vágyó egyéniségével. 1848 február havában azt írja Annjenkovnak, hogy Dosztojevszkijt mélyen áthatotta az az érzés, hogy az egész emberiség irigykedik reá és követni fogja őt. A szakadás a két író közt előrelátható volt. Érdekes, amit Dosztojevszkij a «petrasevcek» elleni perre vonatkozó igazoló iratában Belinszkinak Gogolhoz intézett híres leveléről ír, amelynek olvasását és terjesztését a «petrasevcek» egyik legnagyobb bűnéül rótták fel. Belinszki különös levele — írja — nem olyan, hogy rokonszenvet keltsen. A gáncsolás inkább eltaszítja a szívet, semhogy vonzaná. Az egész levél mintaképe olyan hibának, amitől Belinszki kritikai cikkeiben soha nem tudott szabadulni és ami betegségével párhuzamban járó testi kimerülésével mindinkább nőtt... Csak rövid ideig ismertem Belinszkit. Pompás ember volt, mint ember. De a betegség, amely őt sírba vitte, még az embert is összetörte benne. Lelkét érzéketlenné s fáulttá tette és szívét epével töltötte el. Megfeszített, zavart képzelete mindent óriási mértékben nagyítva állított eléje és olyan dolgokat mutatott neki, amiket csak egyedül ő láthatott. Más nagy hibái is voltak természetének. Ilyen önszeretete és bántó önbizalma. Annak a folyóiratnak a szerkesztője, amelynek munkatársa volt, megkötötte kezeit és nem engedte, hogy komolyabb cikkeket írjon. Ez sértette s ilyen hangulatban írta Gogolhoz címzett ismert levelét. (*Petrasevci*, 89—90. old.)

Ebben az igazoló iratában Dosztojevszkij mindenáron meg akarta győzni bíráit, hogy távol áll a híres levél eszmenetetétől, amelyet Belinszki szerinte «betegségben, lelki és szellemi zavarában fogalmazott». A bírák azonban nem fogadták el ezt az érvelést és nem tudták elismerni, hogy

Dosztojevszkij tisztán csak irodalmi okokból olvasta volna fel különféle körökben Belinszki levelét és hogy ez okból készíttetett volna róla számos másolatot. Lehet-e kételkedni abban, hogy Dosztojevszkij ezt a levelet nem a «legteljesebb, legmélyebb rokonszenvvel» (amint ezt Miller Orest mondja) fogadta volna, hogy nem a legnagyobb fontosságot tulajdonította volna neki, mikor ő maga is a legmélyebb meggyőződéssel a többi petrasevcek pártján állott?

A fogság Dosztojevszkijre fizikai és erkölcsi tekintetben egyaránt nagy hatással volt. A rohamok, melyek szent-pétervári fogsága alatt is eléggé kínozták, szibériai fogsága alatt még gyakrabban léptek fel. Ami Belinszkire való visszaemlékezéseit illeti, azok a fogság alatt sokkal enyhébbek és kedvezőbbek voltak, mint ahogyan igazoló vádirata után várni lehetett volna. Naplója igazolja, hogy gyakran gondolt a távoli Szibériában Belinszkire, sokszor beszél vele való első találkozásáról, amely felbuzdította őt, és sokat emlegeti azt a percet, «amelyik legfontosabb volt életében».

A hatvanas évek második felében Dosztojevszkij egészen más nézeteket vall Belinszkiről. Azok a levelek, amelyeket 1867-ben a külföldről — ahová hitelezői elől menekült — Maikovnak és Sztrachovnak írt, Belinszkit teljesen új színben tüntetik fel. Az 1867 augusztus 28-án kelt és Maikovhoz intézett levelében Belinszkit «a liberálisok és haladók ősapjának» nevezi, «akik elégtételt találnak Oroszország ócsárlásában». A következő év végén Firenzéből azt írja Maikovnak: «Sohasem hiszek Grigorjev Apollon szavainak, amelyek szerint Belinszki mint szlavofil halt volna meg. Nagy ember volt a maga idejében, de fejlődni nem tudott.» (*Dosztojevszkij levelei*, 172—201.) Sztrachovnak 1871-ben ezt írja: «Belinszki tehetetlen, erőtelen talentumocska s ezért átkozta Oroszországot és okozott tudatosan Oroszországnak annyi kárt.»

Sztrachovhoz intézett következő levelében olyan kijelentések foglaltatnak, amelyeneket Belinszkinek még legnagyobb és legállhatatosabb ellenségei sem használtak soha vele szemben: «Én Belinszkit inkább mint az orosz élet jelen-

ségét, semmint embert szidtam. Ő a jelen orosz életnek egyik legszégényletesebb jelensége volt. Ön azt írja, — folytatja — hogy Belinszki tehetséges. Szó sincs róla! A legnagyobb felületességgel bírálja például a *Holt lelkeket* s csaknem megvetéssel viseltetik Gogol típusai iránt. Itt a legutóbbi négy év alatt alkalmam volt kritikáit elolvasni. Én önnek annyi bizonyítékot hozhatok fel, amennyi tetszik, amelyek igazolni fogják, hogy Belinszkiben egyáltalában nem volt meg az a kritikai érzék, amiről Grigorjev ír.» (*Dosztojevszkij levelei*, 310—313.)

Hogy miképen változhatott a «nemes», «felejtethetlen» ember Dosztojevszkij szemében «az orosz élet legszégényletesebb jelensége»-vé, ez csak Dosztojevszkij beteges állapotából, valamint azokból a körülményekből magyarázható, amelyek között Belinszkiről szóló emlékeit megírta. Amikor ugyanis nemcsak egészségének, hanem életének megmentése céljából külföldre utazott, a szörnyű eskór rohamai őt a határon át is kísérték.

Külföldön a legnagyobb nélkülözésnek volt kitéve, annyira, hogy még annyi pénze sem volt, hogy kéziratait a szerkesztőségnek megküldhesse s utolsó fehérneműjét, ruháit kellett elzálogosítania, hogy tovább utazhasson. Ehhez járult a határidőhöz kötött kimerítő munka, hogy Katkovnak kellő időben kéziratot küldhessen, valamint a meg rázkódtató fájdalom leányának korai elhalálása miatt, akinek megmentéseért Dosztojevszkij a kereszt fájdalmát magára vette. Mindezekhez hozzájárult még az orosz rendőrség eljárása, hogy leveleit felbontották és folytonosan éreztették vele, hogy politikai gonosztevőnek tartják. Ezek a körülmények bizonyos mértékig érthetővé teszik azt a hangulatot, amelyben Sztrachovhoz intézett leveleit írta. Leveleiben különben éppen úgy kikel a franciák, a svájciak, a lengyelek és egész Európa ellen, gáncsolja a szabadelvű újságokat, az orosz liberálisokat, valamint a negyvenes évek embezeit s ezek között kikel Turgenyev, Granovszki és Herzen ellen, végül vádolja önmagát is, amikor a saját «szenvédélyes és aljas természetéről» beszél. Csoda-e, ha Belinszkit

nem kímélte és Sztrachov részéről bizonyos ellenkezést tapasztalván, szidalmazásaiban a beszámíthatóság határait is átlépte? «Az ő szempontját elfogadva, — írja Arszenjev — lehetséges talán nem látni Belinszki működésének hasznát, lehet talán befolyását még nagyon károsnak is elismerni, de ahhoz, hogy Belinszki tehetségét, sőt kritikai érzékét valaki tagadni akarja, hogy benne valaki «Oroszország legszégységtelenebb jelenségét» lássa, ahhoz az szükséges, hogy az illető az igazságérzet leghalványabb elemeit se ismerje, melyek képessé tennék arra, hogy a jelenségeket és dolgokat józanul nézhesse és megítélhesse. Ennek az áttekintésnek a hiánya oly nagytehetségű embernél, amilyen Dosztojevszkij, csakis a beszámíthatóság időnkénti elvesztéséből, az erkölcsi és szellemi betegség paroxizmusából magyarázható, mely őt az elvakultságig, az önfeledésig vitte.» (*Vjesztnyik Jevropi*, 1884.)

Megjegyzendő, hogy élete vége felé Dosztojevszkij ismét kedvezőbben nyilatkozik Belinszkiről s azt írja róla, hogy «csak Európával szemben volt szocialistának és forradalmárnak nevezhető, míg Oroszországgal szemben mindig igaz orosznak és az orosz ügy igaz harcosának bizonyult».

Dosztojevszkijnek ezzel az ingatag magatartásával szemben áll azoknak a barátoknak nagy száma, akik Belinszkit anyagi és erkölcsi tekintetben minden lehető módon felkarolták és támogatták. Ezekhez tartozik Sztankjevics, K. Akszakov, a pedagógus Nevjezov, Klusnyikov és Kraszov — mindketten költők — és Jefremov, aki későbbben földrajzot tanított a moszkvai egyetemen. Későbbben csatlakozott e barátokhoz Botkin, Bakunin, Katkov, azután Kudrjavcev, Granovszki, Herzen, Keeser, Karélin, Evg. Korsz és mások. Amikor Szentpétervárra költözött, őszinte barátokat talált Anyenkov, Nyekraszov és Turgenyevben.

Belinszki halála után barátai gyűjtötték össze a temetéshez, valamint a család felsegélyezésére legszükségesebb összeget. A családdal szemben különösen Turgenyev viselkedett igen nemesen. Megvette Belinszki könyvtárát és leányá-

nak év-járadékot biztosított. 1848-ban úgy rendelkezett, hogy az *Egy vadász naplója* című művének kiadásából befolyó jövedelem Belinszki családjának biztosíttassék. Az irodalmi alapból Belinszki leányának felnevelése részére évi összeget állapítottak meg, ami annak volt köszönhető, hogy az illetékes bizottságban Belinszkinék barátai voltak.

E tanulmány keretében lehetetlen volna kitérni mindazoknak a neves íróknak Belinszkit illető nézeteire és ítéleteire, akiknek az orosz irodalom fejlődésében nagy szerep jutott. Csak két névre szorítkozom, kik nemcsak Oroszországban, hanem a külföldön is legismertebbek s akik Belinszki legmeghittebb rajongóihoz tartoztak: Nyekraszovra és Turgenevra.

Nyekraszov első költeményeit igen hűvösen fogadta Belinszki s azt írta róluk, hogy «azon versekhez tartoznak, amelyeket felülről lefelé éppen olyan jól lehet olvasni, mint alulról felfelé». Belinszki kritikája lesújtólag hatott Nyekraszovra, aki szegény ember volt s az erkölcsi sikeren kívül anyagi sikert is remélt költeményeitől. Amikor aztán személyesen megismerkedett Belinszkiel, a kép teljesen megváltozott. Belinszki gazdag tehetséget fedezett fel Nyekraszovban, ki viszont a maga részéről azonnal érezte, hogy leghivatottabb mestere és bírálója Belinszki. A személyes találkozás pillanatától kezdve Belinszki tanításait, útmutatásait mérvadónak tekintette és a legmélyebb tisztelettel viseltetett vele szemben. Költeményeinek egész sora igazolja ezt. «Ő mélyen meghajlott Belinszki előtt, — írja róla Dosztojevszkij — és úgy látszik, senkit sem szeretett jobban életében, mint őt.» (*Dosztojevszkij*, Maikov kiadása, XI., 31. old.)

Mikor Belinszki nevét a sajtóban még csak említeni sem volt szabad, Nyekraszov már akkor írt róla. Közvetlenül I. Miklós cár halála után jelent meg *A barát emléke* című költeménye a *Kortársban*. E költeményben, megható szavakkal emlékszik meg Belinszkiről s bárha nevét nem említi, már az első pillanatban tisztában volt azzal mindenki, hogy csak Belinszkiről lehetett szó. Ez volt egyben az első, nyomtatásban megjelent lelkes megemlékezés és az első felhívás a fiatal-

sághoz Belinszki kellő méltatására. Nyekraszovnak összes művei igazolják, hogy milyen őszinte tisztelettel viseltetett tanítójának személye iránt.

A szentpétervári barátok közül a legmeghittebb kétségkívül Turgenyev. Az első időben, a harmincas évek közepe táján, Turgenyev igen barátságtalanul viselkedett Belinszki-vel szemben, ami azoknak a híreknek és pletykáknak volt tulajdonítható, amelyeket egyes írók Pletnyev irodalmi esté-lyein róla terjesztettek.

Ezt a kedvezőtlen előítéletet Belinszkinnek első nagy értekezése, különösen pedig a Benediktov költeményeiről írt bírálata sem oszlatta el egészen, bárha azonnal megérezte, hogy Belinszki nézetei igen komolyan mérlegelendők. Turgenyev későbbben maga bevallotta, mennyire «restelte ezt az első benyomást, mennyire igyekezett belső meggyőző-dését elhallgatni, hogy cikke miatt a barátok körében kifelé még jobban hangsúlyozta a Belinszkitől való eltávolodást, de a lélek mélyén valami azt suttogetta neki, hogy Belinszki-nek igaza volt . . .»

Kis idő múlva — már nem olvasta Benediktovot. Mind-azonáltal Belinszki-vel, ezzel a «cinikussal», ezzel a «buldog-gal» megismerkedni ez időben még nem volt kedve Turgenyev-nek. Csak Berlinben, Sztankievics és Bakunin felvilágosításai nyomán nyert róla igazi képet, Szentpétervárra való vissza-térése után ő maga óhajtott a Belinszki-vel való megismer-kedést.

Az 1842-ben történt megismerkedés csakhamar őszinte, igaz barátságra vezetett. 1843-ban Turgenyev költeményei közül a *Tolpát* már Belinszkinnek ajánlotta, és az 1844. év nyarát már együtt töltötték.

Belinszki rendkívül nagyra becsülte Turgenyev tehet-ségét, csak lírai alkotásaival nem volt sohasem megelégedve.

Bizonyos elhidegülés is mutatkozott Belinszki részéről, mely a *Chor és Kalinics* megjelenéséig tartott. Belinszki ugyanis «az önálló lírai tehetség teljes hiányát» állapította meg Turgenyevnél s az ötvenes években maga Turgenyev is kifejezte azt az óhaját, hogy menjenek feledésbe költeményei.

Turgenyev leveleinek első gyűjteményében olvashatjuk a következő sorokat: «Rendkívüli, csaknem fizikai ellenszenvet érzek költeményeim iránt; nemcsak hogy nincs birtokomban ezekből a költeményekből egyetlenegy példány sem, de akármit adnék érte, ha soha napvilágra nem jöttek volna.»

A *Chor és Kalinics* megjelenése után Belinszki azt az óhaját fejezte ki, bárcsak kötetszámra jelennének meg ehhez hasonló alkotások és Turgenyev nemsokára, 1852-ben két kötettel jelent meg: *Egy vadász naplója* című hírneves munkájával.

Turgenyev híven követte Belinszkiné az a tanácsát, hogy a jelenségek megfigyelését a képzeleten keresztül eszközölje, de ne támaszkodják tisztán a képzeletre. Így aztán Turgenyev műveiben mindig az események szilárd talaján maradt. De Belinszki befolyása Turgenyevre nézve nemcsak irodalmi nézetekben és véleményekben merült ki. Ma már senki sem kételkedik abban, hogy Turgenyev nemcsak azért lett «nyugati irányzatú» és ellensége a jobbágyságnak, mert «fejestül elmerült a német tengerbe», hanem inkább azért, mert néhány évet töltött Belinszki humanisztikus iskolájában és általában véve mondható, hogy az orosz írók közül — Kolcovon kívül — senki sincs fejlődését illetőleg jobban lekötelezve Belinszkiné, mint Turgenyev és Nyekraszov. Ők voltak a nagy orosz kritikusnak leghűségesebb, legnevezetesebb és leghálásabb tanítványai.

Turgenyev Puskinról Szentpétervárott 1869-ben tartott felolvasásában «a legválogatottabb társadalom és az orosz irodalom legnevezetesebb képviselői előtt» emlékezik meg Belinszkiről, akit Puskinnal és Gogollal egy sorba helyezett és őt «a szó legnemesebb értelmében vett idealistának» monddta. «Ennek az ideálnak a szempontjából hirdeti Belinszki Puskin művészi jelentőségét, ugyancsak ezen az alapon bírálta Lermontov tiltakozásait és a gogoli szatirát s ebből a szempontból támadta a régi tekintélyeket, a mi úgynevezett hírességeinket, kiket nem tudott és nem is akart történelmi szempontból megbírálni.»

Igaz ugyan, — írja Turgenyev, — hogy Belinszki ismereteit és a tudomány vívmányaival való megismerkedést nagyrészt moszkvai baráti körének köszönhette, de senki sem tudta neki megmondani, miként használja és ki ellen alkalmazza a tudomány fegyvereit. Ez tisztán kimagasló tehetségének és rendkívül finom esztétikai érzésének s felfogásának volt fenntartva. Itt senki sem vezette őt, itt teljesen magára volt hagyatva és a kritikai tisztogató nehéz munkáját egyes-egyedül végezte.

Belinszki Turgenyev szerint bizonyos mértékig «az orosz Lessing» elnevezést érdemelte ki. «Ha ismeretek dolgában társaitól néha kölcsönöznie kellett, — a kritika terén senki után sem igazodott. Esztétikai érzéke csaknem csálhatatlan volt, tekintete mélyen hatott a dolgok okaiba és sohasem volt zavaros. Egyszerre megismerte a szépet, igazat, a mesterkéltet, a hazugságot és bátran kimondta ítéletét.» Összehasonlítva Belinszkit az egykorú és későbbi orosz kritikusokkal, mindeniknél többre becsüli. 1880-ban Moszkvában a Puskin-ünnepély alkalmával Puskinról szóló híres beszédében Belinszkit «Puskin legnagyobb, legelső interpretálójának» nevezi.

De semmiben sem nyilatkozott annyira gyengéd szeretete Belinszki iránt, mint abban a kívánságában, hogy ott szeretné eltemettetni magát, ahol Belinszki van eltemetve, lehetőleg vele egysorban. Mikor azt mondták neki, hogy Belinszki sírja már minden oldalról körül van véve más sírokkal, azt mondta: «nos, ha nem lehetünk ugyanabban a sorban — de legalább ugyanazon temetőben legyünk együtt.»

Néhány hónappal halála előtt (1882 nov. 26) elrendelte Turgenyev, hogy legnagyobb műve, az *Apák és fiúk* címlapjára a következő ajánlás kerüljön: «Belinszki V. Grigorjev emlékének».

Az ifjúság, de különösen az egyetemi ifjúság nagy lelkesedéssel fogadta Belinszki cikkeit. Különös, hogy a kazáni egyetem leghíresebb hallgatója, Tolsztoj Leo, nem tartozott Belinszki tisztelői közé. (*Knjizsnyij Vjesztnyik*, 1903.)

De ha Tolsztojnak Shakespeare-ről és Wagner Richárd-ról élete végén írt értekezéseit olvassuk, akkor meg fogjuk érteni Belinszkivel szemben elfoglalt álláspontját is.

Csernisovszki volt az első, aki Belinszkit már 1856-ban nyíltan lángelmének vallotta.

Legtömörebben fejezte ki nézetét Belinszkiről Plechanov, aki őt nemcsak lángelméjű kritikusnak, hanem lángeszű «szociológusnak» is mondotta.

NAGY IVÁN.

SZIIVESZTER-ESTI IDYLL.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

A kis kápolna homályos faépület volt s az udvarház mellett állott. Hogy odajussunk, ki kellett mennünk az udvarra. Arcunkat megcsapta az éles téli levegő. Az esti homályban első percben nem látott szemünk. Lépteink lassúak és bizonytalanok voltak, amint a fagyos, csúszós földön lépkedtünk tova. Az inas fáklyájának lángja remegett a sötétben és csak keskeny fénysávokat tudott bevilágítani. Legelsőnek Lucia kisasszony szaladt előre csak vállravezetett kabátkában és már ott volt a kis kápolnánál, mikor még a többiek a kúria külső lépcsőinél botorkáltak.

Nem volt köd és a sötét égen csak néhány felleg vonult el lassan a sok-sok csillag előtt. Holdvilág még nem volt. A kápolna előtt már ott várt az egész egybegyűlt cselelétség. A kis kápolna alacsony, széles ajtaját és keskeny, hosszú, vasrácsos ablakait a viaszkgyertyák halvány vöröses meg kékes fénye nyaldosta. A gyertyák égtek az oltáron a s mély sötétségben fényük mindjárt elveszett. Fenyőágak és a tömjén kellemes illata áradt ki belülről, mert az egész templomocska fel volt fenyővel díszítve a karácsony tiszteletére. De mindez csak éppen a kis istenháza közvetlen közelében volt így ; két, három lépéssel odébb csak csendes, megdermedt téli este volt, sötét és mély, amiben minden elmerült. Benne mintha semmi sem mozdulna, csak a távoli csillagok keskeny sugárkái rezegtek. Még ott messzebb, az istállók körül sincs semmi hang, semmi zaj, semmi mozgás. Maga a kúria is mintha egészen puszta és néma lett volna, mert hiszen mindenki az istentiszteletre sietett.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1930. évi 636. számában.

A kis istenházában minden sötét volt a megfeleltetett gerendáktól és ősrégi deszkáktól; csak az oltár fénylett a szent kereszttel, néhány hosszú viaszkgyertya világánál. Másutt az egészet fekete árnyak vonták be; a boltozat közepéről lefüggő örökmécs lobogott és lebegett szerényen, kedvesen a teljesen sötét magasban. Olyan volt, mint egy messzi-messzi lángnyelv, amely éjszakánként a lapályok és a mocsarak felett bolyong. Úgy helyezkedtünk el a félhomályos helyiségben, ahogy éppen odaértünk és rögtön megszólalt a csengetyű a sekrestyében. A pap az oltár elé lépett. Laci, aki valamikor klastromban nevedezett, a kis orgonához ült és átvette a kántor szerepét. Az öreg Vanko letérdelt az oltár elé, hogy minisztráljon. És megkezdődött az istentisztelet. Csakhamar sűrű tömjénfüstbe vészett az egész helyiség, aztán rákezdték a templomi éneket. Elnyújtott, kezdetben összhangnélküli akkordokkal énekeltek, de aztán erősen és szépen hangzott fel az ének. Mikor pedig az ének elhallgatott, Vanko megrázta a csengőt, az öreg pap felmutatta a szentséget — és minden hívő kebléből jámbor sóhajok törtek elő. Halk hullámokban szálltak fel a magasba a félhomályban utat keresve a gyertyalángok és a füst meg a tömjén szerte-foszló darabkái közt. Terjengett az ének hangja: «Téged, Isten, dicsérünk». Mindenkinék arcán ott ült az az érzés, hogy íme most valami elhagy, amihez sok-sok drága szál köt. De olvasható volt az a megnyugvás is rajtuk, hogy ez az esztendő már nem fog reánk bajt hozni. Így mindenkinék hangja őszintén simult az ének szövegéhez és alkalmazkodott hozzá. Ilyen gondolatok közben rátévedt a szemem Vincekovicsra is. Az ő ajkai is forró hálát rebegtek, az ő arca is alázattal és hálásan fordult az oltár felé, az ő szeme is áldást kérve emelkedett az oltár fölötti sötét magasba, ahol alig lehetett már kivenni a kis trombitás angyalnak fel-fújt arcát. Töprengtem: minek és miért hálálkodik ennyire ez a szerencsétlen, hiszen neki igazán nem hozott semmi jót ez az év sem! De abban a pillanatban már tudatára jöttem kérdésem ostobaságának és vakmerőségének. Mert láttam istenfélő, megsemmisült magatartását és ez szinte szóval mondta és mutatta, hogy ő nem is keres szerencsét és jót

idelelni — hanem minden reménye és kilátása odaát van, ott messze, és éppen azért kell hálát adnia, mert ez évben is megadatott neki, hogy ilyen maradhasson és remélhesse, hogy egykor eljut oda, a szent közelségbe. — El kell itt ismer-nem, hogy megírgyelttem ezt a nyugodt lelket, amiért így át tudta vinni vágyait és reményeit ebből a csalóka világból a másikba — ő tudta, melyik világba!

Később felhangzott a *Te deum* után a régi karácsonyi dal: «Add, hogy egészségben meg vigasságban töltsük az új évet, minden bőségben!» Laci kezdte meg, csatlakozott hozzá Lucia és Milka ezüstös, ifjú hangja, majd a cselédség hatalmas éneke. És felemelkedett Vincekovics hangja is, amint reszketős torokkal énekelte a régi éneket.

Mikor kijöttünk a templomból, már nem volt oly sötét, mint azelőtt. Alighogy kiemelkedett a hold a hegyek mögül, már áttörtek sugarai a fák csupasz ágai közül és a kúria teteje felett. Most már kivilágosodott az égbolt és a fény előmlött az enyhe kékségen. Tele volt szórva mindenütt csil-lagokkal és magas, oly roppant magas volt a ritka téli leve-gőben. Csak a csend és nyugalom volt ugyanolyan, mint azelőtt. Valahol messze, messze hallatszott egy templomi harangszó, szaggatott és fakó hangja elhatott hozzánk, mintha valami távoli zeneszó vagy szférikus harmónia szállt volna le a magasból. Fel kellett emelkednie tekintetünk-nek az égre, ahol számtalan csillag ragyogott az örökké-valóság szépségében. Kedvesen remegő fényük beszélt hangtalanul a világ és az élet mérhetetlen voltáról, az egy örök akarát végtelen hatalmáról. A csillagok mitsem tudtak az ó- és az újévről, sőt inkább azt vitatták min-den sugarukkal, hogy belőlük lehet megérteni az örökké-valóságot, határtalan terjedelmét és kezdet- meg végnél-küli tartamát. Olyan aprónak, kicsinynek érezte magát az ember minden igyekezetével és tudásával. Elöntötte az embert az a fénylő, fenséges szépség, amely a fejére szállt és azért örömmel eltelve és valahogy megkönnyebbülten húzódott meg a fapalota régi teteje alatt, a régi ház szo-ros, meleg, ölelő karjai között.

— Emberek, siessetek a vacsorával! — kiáltotta Batto-

rych a szakács felé. Aztán bement s a szobában első dolga volt meggyújtani a karácsonyfa gyertyácskáit. Akkor újra felhangzott egy régi karácsonyi ének: «Szilveszter pápa...» Battorych volt az első, aki kezdte. Ott voltunk mind körülötte, a két leány ott ült mellette. Tele volt ének-hanggal az egész régi kúria. Megremegtek tőle az ablaküvegek és beleszóltak a kalitkájukban felébredt madárcák kis dalaikkal, valahol a harmadik szobában pedig a tücskök hangos kardala zengett. Fenséges, édes perc volt ez. Én ránéztem a kis Milkára és úgy éreztem, angvált látok, oly közel, közel éreztem magamat az éghez.

Ez a gyönyörű pillanat mindaddig tartott, míg Roderik nem mutatkozott az ajtóban. Most egészen más öltözetben volt. Kövér testét még rövidebb, még kacérabb sötétkék kabátka fedte. Mellénye hólyagos sötétkék selyem volt. Pantalonja galambszürke színben pompázott. Még az óraláncát is felcserélte. Most vastag óraláncot viselt a nyakába akasztva roppant medaillonnal. Parókája meg egészen fényes volt a pomádétól és fürtjei feszesen és mereven tekeredtek halántékáról nyakszirtje felé.

— Csókolom a kezét, csókolom a kezeцskéjét, méltóságos asszony és nagyságos kisasszonykák! — Csókolom a kezét — kérem, kérem — engedtessek meg nekem, hadd csókolom meg szép kezeцskéiket — lelkendezett Roderik még gyengédebb, még édesebb hangon, mint szokott. Lakkeszizmácskáinak csak a hegyén állt, himbálta magát állító helyében és gyorsan odalibbent a tanácsosnéhoz is, leányaihoz is, hogy mindegyiknek hosszú, zsíros csókkal lássa el a kezét.

— És mi már két órája itt vagyunk — és a titkár úr nem volt sehol — nem nagyon hízelgő reánk nézve! — csúfolódott gonosz tréfával Lucia.

— Óh, óh, Lucia kisasszony! Nem érdemlem ezt a szemrehányást. — gondolataim folyton a hölgyeknél időztek — felelte hévvel Roderik, aztán közelebb húzódott a leánykához és halkán, meghatottan, de komolyan szólt hozzá: — Kegyed mindig gyanakszik énreám. pedig biztosítom, hogy gondolataim, érzéseim kizárólag kegyvedéi — és senki másé.

Ekkor jelent meg Vanko az ebédlőben egy tállal és vacsorához hívott bennünket.

— Kérlek, bátyám, ne ültess az asztalnál mellém Roderik urat! — súgta oda Lucia Battorychnak és Milka is rápillantott az öregre. Szemei ugyanazt kérték. Battorych elmosolyodott, intett, hogy érti.

— Erzsók, te ülsz az asztalfőn és Roderik úr ül melletted az egyik oldalon, Ercigonja a másikon. Leánykák, ti ide mellem — egyik is, másik is. Ti pedig, többi urak, ahogy akartok.

Roderik másik oldalán Radicsevic ült s így a leánykák még csak szembe se kerültek vele. Erre Roderik tragikus arckifejezéssel átnézett Luciára s felvonta vállát, mintha jelezni akarná, hogy ő nem oka semminek. Csak most vette észre Roderik Vincekovicsot. Zágrábban tán meg se látta volna, de itt — tudva, hogy mennyire kedveli Battorych szegény barátját — itt felugrott a székről és úgy, nyakába kötött asztalkendővel, odaszaladt Vincekovicshoz és kedvesen, szeretettel köszöntötte. Cenek egészen zavarba jött s alig tudott valamit hebegni. Vincekovics már akkor mélyen meghajolt előtte, mikor vacsora előtt belépett a szobába; nem várta meg, hogy Roderik észrevegye. Most pedig egészen megsemmisült és hol «magnificus»-nak szólítottatta, hol pedig, mintha ki akarta volna magát javítani, illustrissimét mondott neki.

— Kérem — kérem — az nem vagyok! — szakította félbe Roderik és megveregette a vállát.

— Ah, illustrissime, én — és Vincekovics újra zavarba jött s nem mondta tovább. Roderik meg már hátat fordított neki és elsietett a helyére.

Vacsoránál még egyszer tragikus pillantást vetett Luciára tele sajnálkozással és vigasztalással. De akkor jött Vanko, hozta egyik kezében a rántott potyát, másikban fiatal harsát paprikásnak elkészítve — és erre Roderik arca igazi elragadtatással ragyogott fel és kövér ajkai megremegek a megindulástól. Szemei szeretettel ölelték át a roppant tálat és rövid újjú, kövér kezeckéi egészen valószínűtlen energiával döfték a villát az ételbe. Azután meg lassan, nagyon lassan vágta az ételt tányérján és lassan vitte, emelte

szájához, hogy orra is, szája is, szeme is részesüljön a gyönyörűségben. Ah! tudta ő a módját, hogyan kell enni! Gömbölyű testét oly nagyon kedvelte, hogy miatta nagy elragadtatással és komoly meggondoltsággal tanulmányozta, mely ételek a legjobbak s hogyan kell azokat legízletesebben elkészíteni.

— Ó — ó — ó — illustrissime domine — hát nyúl is van, — tudom, hogy nyáron sült és jól be volt burkolva szalonnába! — kiáltott fel a második fogásnál Roderik, és mikor Vanko másik kezében észrevett egy tál vadkacsapecsenyét, akkor gyengéden, lágyan, szinte síránkozva mondta : — Ó, domine Christe — hát a tasókák is itt vannak! Bizony én veszek egyikből is, másikból is!

Nagy felindultságában megfeledkezett teljesen Luciáról és mindenki másról, nem hallgatott a felköszöntőkre sem, amelyeket perpetuus Ercigonja mondott. Így azután észre se vette, hogy a tanácsosné is, Lucia is, Milka is más asztaltársat kaptak és nem őt. Természetesen, mihelyst vége volt a vacsorának, újra legtüzesebb és leghűségesebb pillantásait küldte hol Lucia, hol Milka felé ; a tanácsosnénak meg elkezdett élénken beszélni marburgi és gráci útjáról, hol hús évvel ezelőtt járt. Persze ő úgy beszélte el, mintha ez nemrég történt volna. Mikor látta, hogy se Luciát, se Milkát nem érdekli elbeszélése, néha hangosabb beszédbe kezdett. Csak-hogy a leányok akkor sem ügyeltek, hanem tovább csevegtek apró ügyeikről az öreg Battorychnak. Battorych gyönyörködve hallgatta őket, sőt a kedvükért még arról is lemondott, hogy belevegyüljön az urak társalgásába, akik politikáról vitatkoztak. Pedig beszélgetésük percről-percre zajosabb és viharosabb lett. Maga Roderik is abbahagyta büszke elbeszélését azokról a kiflikről, amelyeket Grácban evett volt és beleszólt a többiek beszélgetésébe. Nem szerette beismerni, melyik párthoz tartozik és nagyon gyűlölte a politikát. Most is békíteni kezdte az embereket rövid karjaival. De sem Ercigonja, sem Radicsevics nem ügyeltek reá.

— De, uraim, miért vitatkoznánk ezekről a dolgokról! Ma Szilveszter-napja, ó-év van, — ugyan, ugyan — minek foglalkoznának ezzel a szerencsétlen politikával!

Természetesen épp úgy folyt tovább a politikai vita, Víncekovicsen kívül mindenki belevegyült. Végül maga Roderik is. Brezovicán természetesen erősen támadta Ercigionját és szidta a nemzeti pártot. Nem zavarta őt, mikor az alesperes eszébe juttatta, hogy a Bach-korszakban csinált karriert. Barátjára, Dionizra hivatkozott és ismételte annak érveit, meg pártfogójának, a grófnak érveit, aki fia volt annak a grófnak, akinél Roderik atyja szolgált. Jó orra volt Roderiknak és megérezte mindenfelől, hogy valami változás van készülöben. Tompa, széles orra igen érzékeny volt, még azt is megérezte mindannyiszor, melyik párthoz fog pártolni a győzelem. Ezért most is volt «kurázi»-ja, hogy nyíltan bevallja, mennyire ragaszkodott az ő szíve mindig ahhoz az álláspont-hoz, amelyikhez ma is. Néhányszor a mellére ütött és titokzatosan éreztette, hogy lám, itt, az ő zsebében fontos iratok rejlenek és azok jogosítják fel arra, hogy úgy beszélhessen, ahogy íme beszél.

— Tudják most már a nagyurak, ki az ő barátjuk és hogy Roderikre mindig számíthatnak! — kiáltott fel hévvel. — Azt is tudják, hogy senki sem szereti annyira ezt a mi gyönyörű zágorjei vidékünket, mint én és — büszkén állíthatom, hogy Roderiket is szereti az egész Zágorje.

Értekezésének a leányok vetettek véget. Ólomöntéshez készülődtek. Az óramutató is mindig előbbre és előbbre haladt. Csönd borult a társaságra, úrrá lett felette és hallani lehetett az ingának minden rezdülését, amint a roppant súlyok ereszkedtek lassan lefelé. Minden rezdüléssel arra emlékeztettek, miként súlyod egyik perc a másik után a mult feneketlen mélységébe. Olyanok voltak ezek az apró furcsa rezgések, mint az elhaló esztendőnek sóhajtásai. Mindenki ott érezte maga felett lebegni az általános mulandóság lehelletét. Mindenki érezte, hogy semmi, de semmi sem az ember tulajdona, egyedül csak a mostani perc, a jelen — de lám, az is csak épp hogy megszületik és máris megszűnik.

A leányok víg mosolya és ártatlan öröme az ólomöntés-nél elvonták figyelmünket sötét és fájó gondolatainktól. Ragyogó arccal nézegették Lucia és Milka az alakokat, amelyek oly furesán formálódtak. Úgy mutatták, hogy tré-

fának tartják, de kíváncsi, tágra nyitott szemeik, amint minden ólomcseppet nézegettek: hova igyekeznek, hogy' helyezkedik el — világosan mutatták, hogy igazán kérdőre vonják a szörnyű szfinxet, a jövődőt, mit hoz nekik és mit hajlandó nekik előre elárulni. Ah! mennyi kérdeznivalója van még az ifjúságnak!

— Nézd, nézd, nálam mintha egy város tornya mutatkoznék és előtte egy kis tó; nézd, Milka, úgy-e? — szólalt meg Lucia legelőbb.

— Aha, tudom, kire gondolsz! — fenyegette meg őt Milka az újjával.

— Ugyan, dehogy; de nézd — felelte pirosra gyúladt arccal Lucia. — Igazán torony, Isten tudja, minek a tornya, de torony valóban. Hát neked mi jött ki?

— Ah! nekem — semmi, nézd — csak holmi köd!

Mind érdeklődéssel követték a leányokat, de leginkább Roderik. Mindenáron úgy szeretne volna, ha Lucia ólmából nem torony, hanem az ő feje kerekedik ki. Milkának ködalakzataiban pedig nevének kezdőbetűit vélte látni.

— Bizony, bizony, úgy van, nagyságos kisasszonykák, — hajtogatta — ki tudja, mit hoz nekünk az új év?

— De hogy' akarod, hogy mindkettejüknél rólad legyen szó? — szakította őt félbe Laci és a leányok hangosan felkacagtak.

— Isten tudja, Isten tudja — persze hogy csak az egyiknél lehet, persze; talán csak a rokonságra vonatkozik!

— Ah, úgy, hát ebben sántikál a mi Roderikünk; éljen, éljen! — ujjongott Ercigonja és a leányok kiszaladtak az ólommal a szobából. De a régi gerendák alatt mintha még továbbra is ott maradt volna az a titokzatos varázs, amelybe minden jövődöbe-nézés burkolózik és az öregurak belemerültek az élet titkainak fejtegetésébe. Csakhamar magnificus Radicsevics vitte a szót. Az emberi sors szövevényének örök titokzatosságán elmélkedett, de gyorsan áttért a negyedik dimenzió magyarázására és panaszkodott, hogy semmi tehetsége sincsen szellemek meglátására. Laci hangosan ki-nevette és mintha zsákból öntené, gyors egymásutánban

rengeteg élményét beszélte el, melyekben mindig túlvilági jelenségek nyilatkoztak előtte. Roderik elnémult, mint a hal, valósággal néma lett és megdermedt. Széles ábrázatára most végtelen iszonyat ült. Megnyúlt, merev vonásai félelmes, borzalmas kifejezést öltöttek. Végtelenül rettegett a szellemektől és Laci tudta azt. Roderik gyakran, igen gyakran kemény lelki küzdelmeket harcolt meg önmagával a lefekvését megelőző percekben. Rettegésében hálótársra vágyott szobájában, de viszont életének szerencsétlen titka nem engedte ezt meg neki. Valóban drámai összeütközése volt ez félelmének és parókája eltitkolásának. Brezovicán pedig éppenséggel beteg volt Roderik esténként, ha a régi kastély homályos szobáira, ősi bútorzatára, régi, félelmes arcképeire gondolt. És ha nem lett volna Battorych otthonában oly kiváló lakoma, pecsenyéből, halakból és vadból, bizonyára igen-igen ritkán látta volna Roderiket az ősi ház. Most meg még az a bolondos Laci is idejött szerencsétlen meséivel! Nem is volt neki elég, amit ő maga összebeszélt, hanem még Battorychot és Ercigonját is rávette, hogy elmondogassák az összes legborzalmasabb szellemhistóriákat Brezovicának és környékének krónikájából. Szegény Roderik a rettegéstől majd elalélt. Halványan nézegetett Luciára, aki nem győzte hallgatni ezeket a «históriákat» és hol egyiket, hol másikat kérte, hogy folytassa elbeszélését. A szerencsétlen ekkor vattát húzott ki a zsebéből és mint a halhatatlan Odysseus — bár Roderik tán nem is tudott róla — betömte füleit. Végül, mikor ez sem használt, megkísérelte, hogy valami másra terelje a beszédet. De sem Laci, sem Ercigonja nem akarták őt megérteni, legkevésbé Radicsevics. Nem maradt más hátra, egyenesen kérnie kellett, hogy ne folytassák ezeket a rettenetes dolgokat, mert azok felzaklatják az idegeket, neki pedig az orvos megtiltott minden felesleges izgalmat.

— Nem mintha félnék ; de mégis — nem jó ezekről beszélni. Fine finaliter, mindenki elhiheti, hogy nem hiszek ilyen vénasszony-mesékben.

— Mit? Ön nem hisz bennök? — vágott szavába a magnificus és most már egész komolyan kezdte a szerencsét-

lennek magyarázni, hogy igenis vannak szellemek. Mintha bizony erre szüksége lett volna Roderiknek!

— Vannak, vannak! — szólt közbe Laci. — És éppen ez éjjel van nekik a nagy napjuk. Ez éjjel joguk van egész éjszaka, hajnalig kimaradniok.

Már csak néhány perc kellett, hogy az óramutató elérje a tizenkettes számot és az esztendő elmúlják örökre, az újév pedig rögtön utána megindítsa a saját kerekét. Mindenki elhallgatott és feszült várakozással hallgatta, mikor szólal meg a régi óra. Vincekovics még nagyobb félelemmel nézte az órát, mint ahogy az előbb Roderik a szellem-mesét hallgatta. Világosan látszott, hogy attól fél a jó öreg, nem hoz-e neki az újév még nyomorúságosabb napokat. Felindulásában néha hozzám fordult és sóhajtvá súgta:

— Ah! Mit fog hozni ez az év? Csak még nagyobb fáradalmakat ne hozzon!

Lucia és Milka ragyogó arccal és víg nevetéssel követték az óra szakadatlan járását és türelmetlenül várták azt a pillanatot, mikor az új év kezdődik. Az öregurak megtöltötték poharaikat és búcsúzkodni kezdtek az ó esztendőről. Szinte suttogva mondták a köszöntőt és halkán, nagyon halkán összekoccintották a poharakat. Nekik nem volt oly fontos az új év kezdete, mint amilyen jelentősnek látták az elmúlását — ismét egy esztendőnek.

A régi kúriában másutt minden csendes és nyugodt volt, csak itt, az ebédlőben nem. A cselédség régen aludni tért. Egyedül az ebédlőben van világos, már itt is leégnek a gertyák és nincsen, aki kicserélje. A többi szobákban csak a holdvilág fénylik, az szűrődik át az ablakokon, átsiklik a padlón a szemközti sötét falig és ott rezeg és mozog a régi arcképek körül. A szomszéd szoba ablakán át kilátni a kint uralkodó éjszakának tiszta levegőjére, a csillagos égboltra és a sötét erdős hegyre. A hegy lábánál átlátszó, halvány köd szálldogál fehéren. Már a másik percben eltűnik ez a kép és az ablakot befedi egy sötét, első tekintetre valami roppant nagy alak. Egy óriási bagoly volt, amely az ablaknak repült. Ebben a percben elkezdte az öreg, nagy óra: cink-cink-cink és elütötte a tizenkettőt. Az esztendő kimúlt.

A régi órában valami mélyen zúgott. Azután felszökött reá egy kakas és hangosan elkukorékolta magát. Oly hűen hangzott a hangja, hogy az udvaron vagy hol rögtön felelt rá egy igazi kakas.

— Íme, itt az új esztendő! — kiáltott fel Battorych és rákezdett az újévi énekre.

Mind vígan csatlakoztunk hozzá és pohárral kezünkben jelentettük be az új évnek kívánságainkat, reményeinket és örömünket.

És bár semmi sem történt, bár minden úgy volt, mint egy perccel azelőtt, mégis úgy érezte az ember, hogy lelkébe valami új, valami idegen, ismeretlen dolog rakott fészket és egyszerre eltűnt az előbbi bizalmas kedvesség és biztonság. De ez — természetesen — csak pillanatnyilag lehetett így. Az ősi kúria egyszerű feketeségével és ismerős árnyaival, meleg, szinte anyai lehelletével, a mélyen leégett gyertyák barátságos lángjai, a karácsonyi díszek, de leginkább a régi emberek szíves jóakarata, akik a klasszikus világnézet aranyos fényében nevelkedtek, mindez oly környezetet teremtett, hogy el kellett tűnnie itt minden bántó gondolatnak és nem maradhatott más hátra, mint a széles jókedv. Le is telepedtünk ismét az asztalhoz és azzal kezdtük az új évet, hogy a barátságot és a vendégszerető házat éltettük. A gyenge fény remegésénél, a hosszú árnyékok között egyik köszöntő a másikat követte. Vidám szavaink csakhamar dallá alakultak és senkinek sem jutott eszébe az alvás. Még az udvari tanácsosné sem panaszkodott ezúttal, hogy fáj a feje. Roderik vágyott legelőször ágyba. Mégis úgy vélte, áthatna az egészségének, ha ily sokáig van ébren. Csakhogy ekkor új aggodalom várt reá. Félt egyedül eltávozni. Pedig már minden vendéget beosztottak s neki nem volt társa. Szólt Ercigonjának, hogy menjen vele, de az alesperes szabadkozott, mert Radicsevicshez volt beosztva. Laci önként ajánlkozott, de őt meg Roderik nem akarta. Később hallottuk, hogyan költögeti az inast, Vankót s beszél neki, hogy menjen be hozzá aludni. Az öreg azt válaszolta neki, hogy Battorych szobájának közelében kell maradnia és utasította, hogy talán vegye magához az öreg Katát, a majorosnét, mert más cseléd nincs

most a kúriában ; mind elmentek. Nem tehetett szegény Roderik egyebet ; hallgatott Vankóra és elhívta magához Katát. Laci gonoszul felnevetett és kiszaladt a szobából a folyosóra, ahonnét sokáig nem tért vissza. Már az egész kúria álomba merült és Laci még nem volt ott. Ki tudná, mit csinált az imposztor?

De nem telhetett bele több egy óránál, mikor az öreg kúriát egyszerre rettenetes sikoltás verte fel. Két halálra ijedt hang szaladt szét a házban. Aztán óriás robajjal kivágódott az egyik szoba ajtaja, a folyosón meztelen lábak léptei rohantak ide-oda és síró hangos segélykiáltások hangzottak. Mindannyian kiszaladtunk szobáinkból. Az udvari tanácsosné is kiszaladt Luciával hosszú úti köpenybe burkolva, Milka ijedten húzódott meg az ajtóban. Magasra emelt gyertyákkal megvilágítottuk a folyosót. A leghátsó szögletben két alak kuporgott és viaskodott egymással : az öreg majorosné és a mi Roderikünk. De hogyan!

Fejét szűk hálósipka fedte, mint amilyet az asszonyok viselnek, álla alatt szorosan meg volt kötve, de lecsúszott egészen a homlokára. Teste körül hosszú hálóing csavarodott, más semmi. Csak mikor megszólaltak, tudtuk megkülönböztetni, hogy melyik Roderik és melyik a majorosné. Nagy ijedtségében vagy mert szemét nem merte felnyitni, nem ismert meg bennünket. Mint ahogy azt sem tudta, hogy a majorosné tartja a nyakánál fogva és szorítja a torkát. Csak ordított egyfolytában, hogy «a vörös asszony» fojtogatja. Már nem tudtuk tovább visszafojtani homéri kacajunkat és erre felnyitotta szemét és megismert. Első tekintete Luciára esett. Gépiesen megbiccentette a fejét és ettől a mozdulattól szerencsétlenségére lecsúszott arcára a sapka és — kopasz koponyája ott fénylett szemünk előtt — ah, és Lucia szeme előtt! Síró hangon kezdte elbeszélni a rémeket, hogyan esúszott először valami a falakon, hogyan kezdtek a papucsai repkedni a szobában, hogyan — ah, nem is tudott mindent elmondani, de váltig erősítgette, hogy nem megy vissza többé a szobájába.

— Itt hideg van, menjünk az ebédlőbe — mondta Battorych.

Mind odamentünk a nők kivételével, Laci is velünk jött, közben Battorych szigorúan megfenyegette újjával. Roderik pedig véletlenül éppen a tükörbe nézett és majdnem elájult.

— Látott engem Lucia? — kérdi lázas sietséggel.

— Látott, látott! — feleli Laci.

— Látott! — sikoltott fájdalmasan Roderik. Leült egy székre és mindkét kezével eltakarta arcát.

— És én ma akartam eljegyzést tartani! Mit tegyek most, neki már nem kellek, hiszen a nők olyan ingatagok és minden bolondságra hallgatnak!

Ekkor az udvarról felhallatszott egy kocsinak gyors robogása. Néhány perc múlva a kaput kezdte valaki erősen döngötni. Roderik ijedten szökött fel s kérdezte, mi az.

— Uh, de rettenetes éjszaka ez! Hát ilyen dolgok is történnek? Ah, illustrissime, illustrissime, ez a hely a kísértetek fészke!

— Ugyan, hát jött valaki! — nyugtatta őt Battorych és kinyitott egy ablakot, hogy megkérdeje, ki az.

Odalent Sebesics jurator jelentkezett.

— Bocsásson meg, illustrissime! — kiáltott fel az udvarról — ott van-e magnificus Rácز úr? Egész éjszaka őt keresem; voltam Krizsevesicán, az udvari tanácsosnénál és ott mondták, hogy ide jött onnét Roderik úr. Sürgős üzenetet hoztam neki — Zágrábból — ő excellenciájától. Kérem, illustrissime domine — nyitassa ki a kaput.

Maga Laci futott le az udvarba, hogy bebocsássa Sebesicset.

— Mi lehet az? — kérdeztük egymástól csodálkozva. Roderik pedig ott állott a szoba közepén szétterpesztett kurta lábaival, hosszú ingében és igazgatta hálósipkáját.

— Ő excellenciájától? — mormogta magában és ingatta a fejét, mintha sehogy sem tudná kitalálni. Vincekovics az egyik sarokban állott régi, rongyos hálókabátjában, ami egykor télikabátja volt és folytonosan hajlongott feléje, de nem jutott szóhoz.

Sebesics át akarta adni a levelet, mihelyst a szobába lépett — csakhogy nem ismerte meg Roderiket.

— Kérem, adja ide — jelentkezett Roderik és átvette a

levelet oly méltósággal, mint ahogy excellenciás urak leveleit átvenni illik. Lassan felbontotta, egészen közel ment a gyertyához, melyet Vincekovics tartott kezében és elkezdte olvasni. Első percben mintha elsötétedett volna előtte a világ. Először visszahőkölt, azután ugrott egyet örömében, valósággal a levegőbe szökött fel és édesen elnevette magát. De azután kiegyenesedett, magasra emelte a fejét és oly éles hangon, amelyet tőle még sohasem hallottunk, felkiáltott :

— Uraim, én vagyok a főispántok!

— Mi az — mi az? — kiáltoztunk első percben oly meglepetten, mintha azt mondta volna nekünk valaki, hogy a hold lejött közénk quadrille-t járni.

— Vincekovics amice, olvassa fel ő excellenciája levelét! — válaszolta Roderik és úgy, mezítláb, elkezdett méltósággal járkálni két-három lépést oda meg vissza.

Vincekovics olvasta a levelet : — «Kedves amice, Roderik! Ahogy multkor Hanzi grófnál beszélgettünk és ön említette, hogy szeretne újra szolgálatba lépni, de csak önhöz méltó állásban, azért önre irányítottam figyelmemet és mert-hogy tudomása szerint az a bolond Ludvig egyszerre csak oppozícióba lépett és így nincsen supremus comesünk, — én önt ajánlottam az udvari kancelláriánál és ma érkezett meg a decretum. Gratulálok önnek — tudom, hogy az úr értelmes és segítségemre lesz, ami annál könnyebben fog menni, mert az úri házaknál és a parasztkunyhóban egyaránt kedvelik s nincs híjával a nervus gerendarumnak sem — ami pedig abban a vármegyében mindenki másnál teljességgel hiányzik. Jöjjön azonnal hozzám, mert a megbeszélés propter informationes igen szükséges. Önnek gyermekkorra óta jó-akarója stb.»

És amint Vincekovics az olvasást befejezte, Roderik odaállott az asztalfőre és keresztbefont karokkal várta az üdvözléseket. De eszébe jutott, hogy ingben van és ki akart menni a szobából, hogy legalább hálókabátot öltön. Csak-hogy a szomszéd szoba sötét volt és így visszafordult és Lacit kérte, hogy hozza el a hálókabátját.

— Ah, köszönöm, köszönöm, illustrissime collega! —

hálálkodott Battorychnak, mikor ez gratulált neki és Battorych nyakába vetette magát. A többieknek is kedvesen hálálkodott, ha nem is volt már nyoma előbbi édes gyöngédségének. Most minden szavából kiérzett a magas méltóság. Még a hálókabátját is inkább úgy vetette a vállára, mint valami mentét és hálósipkáját is magasra feltolta, mint a kalpagot szokás. Hiszen külsőleg is meg kell látszani rajta, hogy ő «magnas regni»!

Végtére sikerült is neki. Talán nem is olyan nehéz az és a meghajlott derekak láttára magától jön.

— Még ma, rögtön sürgönyöznöm kell Pestre a szabónak, hogy készítsen nekem mágnási öltönyt. De milyen szint válasszak? És valami történelmi szabást kell találnia számomra. Igen, igen — még ma. Oh! mennyi pénzbe fog ez kerülni! De — dulce pro patria mori — én szívesen áldozom a haza oltárára ezt a költséget az én kedves nemzetemért. Valami eredeti gombokat kell vennem. Vajjon elég jó lenne-e karniolból? Hogyne — hogyne.

— Csak szépre csináltassa, hogy jobban tessenek Luciának — mondta tréfásan Battorych.

— Oh, drága kis angyalom! — válaszolta Roderik most újra régebbi kedves mosolyával. — Most ez lehetetlen, túlságosan fiatal ily magas méltósághoz. Hiszen én most generális-rangban vagyok. Az igazán nem járja, hogy ilyen gyermek ekkora rangba jusson és az legyen, ami egy generálisné.

— Én már tegnap tudtam, — illustrissime — hogy főispán lett, — mondták nekem Zágrábban. És én azt hittem, hogy méltóságos uram már mindenről tud — szólalt meg Vincekovics.

— Tudtam, hogy valami lesz, de azt nem gondoltam, hogy ő excellenciája ily fényesen fog gondoskodni a barátjáról — ah! nemes lélek az. Én önt is fogom ajánlani, doktor úr. Mit óhajtana?

— Ó, kérem, illustrissime — én már mindenhez öreg vagyok. Hova tennének engem! No, mégis, ha valamilyen archivárius — vagy valami ilyesmi lehetnék — segítve volna rajtam.

— Nos, jól van! Doktor úr — én önt kinevezem megyei archiváriusomnak és egyúttal tiszteletbeli aljegyzőnek. Legyen ez az első hivatalos ténykedésem.

És a hetven egynéhány esztendőös öreg úr, aki két doktori diplomájával csak most nyert el egy biztos kis állást, — majd hogy térdre nem borult a túlságos hálaérzettől az új főispán előtt. Először életében mosolygott rá váratlanul a szerencse. Mit törődött vele, hogy még ez a mosoly is oly mostoha volt és oly nagyon irónikus.

Én pedig, ahogy elnéztem most Roderiket és Vincekovicset, megéreztem, milyen vak és kiszámíthatatlan erő vezérli az embereket életük útján. És akaratlanul ezek a szavak jöttek ajkamra :

— Minek iparkodjék akkor az ember ezen a világon?

* * *

És a méltóságos Roderik erőskezű főispán volt. Mindent úgy intézett, ahogy azt ő excellenciája kívánta. Jó szóval vagy erőszakkal, de végül is mindenütt az új illustrissimus került ki győztesként, és nem volt oly hely a megyében, amelyben ne emeltek volna neki diadalkaput. A legnagyobb félelmen szegény Laci ment át, mert örökösen attól rettegett, mi lesz, ha az illustrissimus Roderik megtudja, ki volt az a kísértet Brezovicán.

Bábics-Gyalszki után horvát eredetiből

TARCAZAY ERZSÉBET.

KERESZT-ÚT.

Jelenet egy felvonásban.

(Előadta a Nemzeti Színház, Kisfaludy Károly halálának százados
évfordulóján, 1930. nov. 21.)

SZEMÉIYEK.

KISFALUDY KÁROLY

SCHADEL (a későbbi Toldy) FERENC

BAJZA JÓZSEF

LÖFFLER ORVOS

FELESÉGE

NINA }

PEPI }

leányaik

DARVAS FISCALIS ÚR

EGY PIPÁS EMBER.

(Történik 1826 tavaszán, Pesten, Kisfaludy bérelt szállásán, dr. Löffler
lakásán.)

Egyszerű szoba. A bal oldalfalon két ablak az utcára, a hátsó nyitva ;
rövid csipke-függönyök. A két ablak közt komót, felső fiókja író-
asztalnak kihúzva, rajta nagy cserép-tintatartó, beleütött lúdtollak ;
előtte szék ; a komót tetején kéziratok, könyvek nagy rendetlenség-
ben. Fölötte a falra akasztott könyvespolc, rajta zömök kis könyvek.
Az elős ablakon innen pipatorium. A hátfalon alcove, ablakfelőli
sarkánál a nagy szobában festő-állvány, rajta egy félbehagyott kép,
felül ráakasztva egy nemzetiszín-szalagos hervadt koszorú. Az alcove
hosszában hátul ágy, takarója akkori divat szerint lécrámával láda-
formán egyenesre feszítve, a bal oldalfalon keskeny ruha-szekrény,
a jobboldalin keskeny ajtó. Az alcove-tól jobbra a szoba sarkában
kopottas kanapé, előtte egy lábú kerek asztal, körölte három szék.
A fal közepén ajtó, mellette keskeny könyves polc. A falakon vihart,
hajótörést ábrázoló festmények. Kisfaludy keze-művei, részben rámat-
lanul, s egy-két szincédula (*A tatárok. Ilka*) berámázva.

NINA (*az íróasztalra könyökölve, egy kézirat olvasásába
merül. Épen fordít egy lapot*).

PEPI (*a hátsó, nyitott ablaknál az ablakdeszkára tett kis
könyvben olvas. Nina mozdulatára oda pillant. Megbotrán-
kozva*). Nincsi! — Nina! Mit cselekszel? — Hallod! — —
Jújj! — A más írása közt spionírozni! — Schickt sich das?

NINA (*idegesen belefúrja magát az olvasásba*).

PEPI (*könyvét az ablak hídján hagyva Ninához lép, meg-
fogja a kézirat szélét, mintha el akarná húzni*). Tedd vissza!

NINA (*viisszarántja a kéziratot maga elébe*). Na, ne!

PEPI (*föjléje hajol, belenéz*). Érdekes?

NINA (*jobbkarjával félrehárítja Pepit*). Geh doch! — Menj, segíts mamának. Ez nem kis lánynak való.

PEPI. Óh, Kisfaludy úr nem ír olyan neműt; már több munkáit olvastam. — Különben, — akkor neked se szabad . . . Megmondalak Muttinak!

NINA (*türelmetlenül*). Pepikém, ne . . .! Neked adom a kék bársony szalagot . . .

PEPI (*jobbkeze mutató-ujját begörbítve, Nina elébe tartja*). Így?

NINA (*fel se néz, csak bólint*).

(*Az ablak alatt rekedt éneklő kiáltás: Donau-Wasser! — Donau-Wasser!*)

PEPI (*visszaugrik az ablakhoz, leint és lekiált: Wasser! — aztán Ninára tekint, sóhajt, s az ablakpárkányra könyökölve olvas*).

LÖFFLERNÉ (*hangja a jobboldali ajtónál, kívül*). Kinder! Kinder! Mädel! Nanette! Josepha!

NINA (*mitsem hallva fordít egy lapot s visszapillant az előbbinek alá; Pepi csak egyet pillant az ajtó felé s tovább olvas*).

LÖFFLERNÉ (*testes asszony, szapora beszédű; szürke karton ruhában, előtte nagy kötény, zsebében kulcsok, melyeket meg-megcsörget; fején fekete főkötő; szemüveget visel; benyit*). Schon wieder! Mind a kettő a Mietherr szobájában! Mit gondolna, aki látná! — És hagyjátok, hogy kikiabáljam a tudómet, pedig tudjátok, hogy árt nekem a beszéd. (*Pepi odafordul, kezében a könyv s tovább olvas. Nina feláll, de szeme a kéziratra tapadva marad*.) Csak hadd takarítson a bolond öreg asszony, a két lánynak eszébe se jut, hogy segíteni kéne! (*Kötényével törölgetni kezdi az ajtó mellett álló könyves-polcot*.) Pedig ma megint érzem az oldalamat. (*Oda nyúl*.) Olvasni — délelőtt! Még délután — na! — hanem már délelőtt! Adott volna nekem az anyám! — Igazsága is volt. — Dél-előtt! — Na, Kinder, sajnálom azt a szegény embert, aki benneteket elvesz. (*A székek hátát törölgeti*.) Sajnálom bizony! — Erre az örökös könyvbújásra azóta szoktatok rá, mióta ez a hogy' is hívják úr lakik itt.

PEPI. Kis—ta—lu—dy—úr.

LÖFFLERNÉ (*az asztalt törli*). Mindig a lakó szobájában, ha itthon van, ha nincs. — Igaz, már nem fiatal ember, de mégis csak nőtlen. Az Armeenál volt, meg Künstler volt, Mahler, most Dichter — — nna! Az én időmben ilyen emberre rá se volt szabad nézni jó nevelésű lyáynak. De nem ám! Magunkféle tisztességes familia úgy félt az ilyenektől, mint a tűztől. Ja—ja! (*Az asztalt megkerülve, a kanapé felől odanéz a lányokra. Ninához:*) Mit csinálsz te ott? Um Gottes Willen! A Mietherr fiókjában nyulkálni! A más írásait nézegetni! — Teszed helyre rögtön! (*Felkapja az írást, összecsapja s az asztalra veti.*) Még csak az kellene! (*Öklét Nina fejéhez érteti, de kedveskedően.*) Ach, du! (*A komót tetejére néz.*) Hanem ez is szép tempo, mondhatom, így szana-széjjel hagyni mindent, mikor elutazik. — Ezt se kívánnám, hogy a fiam lenne!

PEPI (*hizelkedően hozzásimul*). Pedig mami szereti a költőket.

LÖFFLERNÉ (*oldalvást leül a középső székre*). Die Poëten! — Ach ja! — — Hölderlin, Platen, Mathisson, Salis! (*Andalogva mormolja maga elé.*)

Purpur malt die Tannenhügel
Nach der Sonne Scheideblick ...

PEPI (*a könyvet forgatva kezében*). Anyikám, Kisfaludy úr is szerez hasonló szépeket.

LÖFFLERNÉ. Ach was! — Tudjátok is ti, mi az: ein Gedicht! — Honnan is tudnátok? Micsoda német beszédet hallotok itt! In Premaduri.

PEPI. De Muttikám, hiszen Pesten élünk, hát mégis csak magyarok vagyunk. — — Tessék csak ide hallgatni. (*Felnyitja a könyvet.*)

LÖFFLERNÉ (*a könyv felé nyúl*). Micsoda könyv az a kezedben?

PEPI (*ügyet se vetve anyja mozdulatára*). Egy Aurora. Innen vettem le. (*A fali könyvpolcra mutat.*)

LÖFFLERNÉ. Hör' mal! (*Fejét csóválja.*) Ez a manier! Szeretném tudni, hol vettétek.

PEPI. Tessék csak ide hallgatni.

LÖFFLERNÉ (*székét szembefordítja s kényelmesen elhelyezkedik rajta*). Na!

PEPI. Olyan gyönyörű, szinte meghal tőle az ember.

LÖFFLERNÉ (*sóhajt*). Ah, a szomorú vers mindig szép. (*Előre megtörli szemét.*)

PEPI (*a szoba közepén állva, sok érzéssel olvassa*). Vég part.

LÖFFLERNÉ (*magának*). Das Grab.

PEPI.

A szenvedő néz messze part felé;
Néz: hol derülne súlyedő világa?
Hol enyhül a seb, melyet sorsa vága?
Mi érező szívét kínnal telé.

Oh hányszor véli már, hogy föléle!
De a reményfok, melyre bízva hága.
Homokhant, szétomol, s várt boldogsága
El-eltüntén kétség szakad belé.

* S mit fenn a fénytetőn nem nyerhete.
Alant megadja egy kis part homálya,
S vég csendre száll a vész-környezte pálya.

A fülmilének esti zengzete
Gyöngén reszket le a mély szűnnyadóra,
De ő nem ébred semmi földi szóra.

(*Beteszi a könyvet, s ragyogó szemmel néz anyjára.*)

LÖFFLERNÉ (*szemét törölgetve, bólogat*). Ezt itt írta, az én lánykori könyvespolcom alatt? (*Hirtelen felcsattan.*) Na, megérdemelné, hogy letörölgessétek az asztalát.

PEPI. Úgy-e gyönyörű?

LÖFFLERNÉ (*halántékát dörzsölve*). Minek olvasol nekem ilyen szomorút?! — Mindjárt fáj a fejem.

NINA (*felpattan ültéből*). Borzasztó! Mért nem gyógyítja ki papa? Hogy' lehet ezt nézni?

LÖFFLERNÉ (*homlokát dörzsölgetve*). Ne kiabálj még te is! Lehet is egy bajt kikúrálni! Tudják is azt a doktorok! Nincs attól szabadulás! — — Jaj, ne beszéltessetek hát mindig.

NINA. Nem erre értem, hanem itt ... Kisfaludy ... (*A kéziratot forgatja.*)

LÖFFLERNÉ. Eh, olyan piros, mint a paprika. — Nézz meg engem!

NINA (*felveszi az írást*). Éppen azt írja itt, hogy az egészség színe hazugság; ki magát főbe durrantja, pirosabb lesz a rózsánál.

PEPI (*ijedtében leül*). Főbe durrantja?! — —

NINA. Hallgassa csak, mama! (*Olvassa.*) «Élet! s ez volna azon kincs, mely után annyi balgatag sóhajt?» (*Pepi Nina háta mögé áll s belenéz az írásba; az olvasott sort újjával követi a lap szélén.*) «Sanyarú kincs, melynek önkényes lemondásától csak a világ félszeg ítélete tartóztat. Haha! Azt gondolnák, hogy szerelem üzött föld alá.» — — Hát nem borzasztó? (*A kéziratot az asztalra ejti.*)

PEPI. Meg akar halni!

LÖFFLERNÉ. Mint Werther.

NINA. De hát mért szégyenli, ha szerelmes?

LÖFFLERNÉ. Ist das eine Tragoedie?

NINA (*megnézi a címlapot*). Vígjáték.

LÖFFLERNÉ. Akkor nem interessant.

NINA. A játszóknak csak gondolják magokat betegnek — — biztosan látott ilyen valakit — — (*Pepivel összenéznek s összemosolyognak. Nina az írásra csap.*) Hanem ez a Kistelky Károly, — ez, érzem, ő maga.

LÖFFLERNÉ (*feláll, Ninához megy*). Mért vagy olyan aufgeregt? Mit veszed úgy a lelkedre? Érteném, hogyha érdekelne — — De negyven felé jár, apád lehetne . . .

PEPI. Carlo bácsinál az nem számít.

LÖFFLERNÉ (*Pepihez fordul*). Mi-i-i-t? Te Backfisch! Már te is kezded? — — Azért, hogy nincs állása, azért még nem fiatal ember.

PEPI. Állása? Hiszen poéta.

LÖFFLERNÉ. Goethe is írt verseket, — igen, de a mellett miniszter volt, — igen.

NINA. Ő is szerzett több hazai színjátékot és azok kedvességet nyertek a publikumnál.

LÖFFLERNÉ. Nono! Azért még nem Kotzebue. — Magyar teátristák, — in der Provinz. — — (*Nina fejét két keze közé fogja.*) Nézz a szemembe. Úgy megijesztettél. — Hallod, hogy

dobog a szívem? — (*Haragosan.*) Ne csináljatok itt nekem ilyen scénákat. Nem' tudjátok, hogy beteg vagyok? — — (*Az ajtó felé indul.*) Tessék! A Löffler szobája még ki sincs takarítva. Ez az átkozott olvasás! (*Az ajtónál megáll.*) Fel fogom neki mondani a szobát. (*Kezét a kilincsre teszi.*)

PEPI (*anyja nyakába ugrik*). Hogy' mondhat ilyet egy jó Mutti, mikor senkije sincs szegénynek.

NINA (*anyja karját simogatva*). De Muttikám . . .

LÖFFLERNÉ. Jó, jó. Itt van apátok kényeztetése. Mai világban a csirke parancsol a tyúknak. Én már a számat se nyithatom ki. (*Ki akar menni jobbra, de az ajtó előtt Darvas recsegő hangja hallatszik: Bonum mane precor domine illustrissime!*)

LÖFFLERNÉ (*újját ajkára téve, visszafordul*). Darvas fiscalis úr. — Mi lesz már most az ebédből? (*Kinyitja az ajtót.*) Isten hozta a tekintetes urat!

DARVAS (*őszhajú, piros-pozsgás férfi, belép*). Mely nem reménylett szerencse, hogy a szép nemnél is tehetem udvarlásomat. Meritum szerint a spectabilist keresném, hogy nyavalyámat agnoscálná.

LÖFFLERNÉ. Ilyen időtájban rendesen hazajön Löffler.

PEPI (*a székeknél*). Tessék leülni.

DARVAS. Hogyha nem incommodálom a téns asszonyt. — Mondaná ki Löffler barátom a sententiát, javallana medicinát . . .

(*Löfflerné a kanapéra, jobbfelől a székre Darvas, Nina a székre, háttal az alcove-nak, Pepi az íróasztalhoz támaszkodva áll.*)

LÖFFLERNÉ. Aki ilyen szép piros, mint a cékla, ne panaszkodjon. Nem lehet ott baj. Annyit én is tudok a dologhoz.

DARVAS (*elhelyezkedve*). Nem jó azt negligálni. Minden kórság malum omen. Ez principiumom.

LÖFFLERNÉ. Ugyan, ugyan. Még akár megházasodjék.

DARVAS (*megsodorintja bajuszát, Ninára tekint*). Hát bizony, tekintetes asszony, mondanék is ám valamit, ha tíz esztendővel fiatalabb volnék. (*Nina megmozdul.*)

LÖFFLERNÉ (*nevet*). Hússzal, édes fiscalis uram, hússzal! (*Pepi elneveti magát.*)

DARVAS (*szintén nevetve*). Kemény conditio. Nem áll

módomban a circumstanciákat modificálni. Hehehe! (*Tenyérével súrolja térdeit.*)

(*Az ajtón kopognak, Pepi ott terem, kidugja fejét.*)

SCHADEL (*hangja kívül*). Tekintetes kisleludi Kisleludy Károly urat keresnénk.

DARVAS (*kérdőn néz Löfflernére*).

NINA (*a név hallatára odamegy, félrehárítja Pepit*). Tesenek beszélalni!

SCHADEL és BAJZA (*belépnek*).

LÖFFLERNÉ (*a kanapéről*). Kisleludy úr nincs idehaza. Elmene Téthre, atyja urának eltakarítására.

DARVAS. Meghólt az öreg úr? Győreött laktomban megfordultam úri házánál. Sok keserűséget nyelt legkisebbik fiától, kibe szű ese.

LÖFFLERNÉ. Szegény szülő!

SCHADEL (*előbbre lép*). Igazság szerint atyja ura bánt vele zordul. Ilyen egy észtehetséget...

DARVAS (*Löfflernéhez*). Talentumot értsünk.

SCHADEL. ... nem hogy előre segített volna, a helyett mindig csak hátra szorított eléhaladásában.

DARVAS (*keményen*). Az öreg úr nemes familiához illendően minden fíjait katonának szánta; Sándor, az ország-hírű Himfy, kitlehetőleg vitézketett is, csakhogý Károly úrfi foga nem fűlt a subordinatióhoz, — pedig azóta major lehetne.

SCHADEL. Nem muszájból hagýta oda az ármádiát.

NINA. Kora fiatalságában főhadnagyságig vitte.

SCHADEL. A kebel szava a szépmesterségekhez szólította. Előbb ugyan pictorságban botladoza...

DARVAS. Pictor — egy Kisleludy! Az öreg characteres ember volt, levette kezét a familia szégyenéről. Későbbet az ipse oda szorult volna hozzá, de kihajtatá házából.

NINA. Zsarnok apa!

LÖFFLERNÉ. Így jár a szófogadatlan gyermek, aki nem hallgat az okos szóra. Tanulhattok belőle. — Most talán majd rendes életet kezd, hogýha örökséghez jut.

DARVAS. Bajosan hiszem. Anyai részét, az allaturát, elherdálta, most nem sok néz rá, a testamentom abból is ki-

rekesztheti. Az öreg úr így vehet satisfactiót. Könnyen azt arathatja.

BAJZA. Maga nélkülözése közt az almanakra áldozta, a mije volt; a dúsak példát vehetnének róla.

SCHDEL. Mikor jöhet haza?

NINA. Akár ma is. Minden órán várjuk.

SCHDEL. Engedelemmel még délután benézünk.

BAJZA. Csak azért jöttem le Pestre, hogy ötet lássam.

DARVAS. Kiket tiszteljük az urakban?

SCHDEL. Nevem Schedel Ferenc, gyógyító tudományt tanulok az universitáson.

DARVAS. Medicinae studiosus! Valde bene, uramöcsém, valde bene!

LÖFFLERNÉ (*Nina szem-intésére*). Tessék helyet foglalni az uraknak.

(*Schedel az üres székhez lép, Bajzának Pepi odatolja az íróasztal előtti széket.*)

SCHDEL. Köszönjük alássan.

BAJZA. Én pedig Bajza József cancellista Földváry követ úr mellett.

DARVAS (*felugrik*). Bravo! (*Megfogja Bajza atilláját a gombot.*) A diaetán? Quid novi Posonban? Keresztülmennek-e a Rendeknél a királyi propositiók? Hát a gravamenekkel hogy állunk? — Látta-e uram-öcsém a felséges Carolina Augusta császárné coronatióját, mondja csak? (*A maga melletti székre vonja Bajzát, maga is leül.*)

LÖFFLERNÉ. Olvastuk a sok parádét az Ofner-Pester Zeitungban.

BAJZA. Eleddig legnagyobb dolog gróf Széchenyi hazaíúi oblatiója a honi nyelv élémozdítására, egy, a párisi Académiához hasonlatos institutum útján.

DARVAS (*kedvellenül*). Külöködő idea! Meg nem foghatom a jobb fejeknél azt az aberratiót, hogy Hazánk a deák nyelv nélkül megállhatna. Mihelyst a Királyi Tábla protocollumai honi nyelven expediáltatnak: kicsoda fogja azokat megérteni?

BAJZA. Csak nem kíván tekintetes úr gátolni, hogy

tulajdon nyelvünk végtére kenyér-nyelv legyen önnön hazájában?

DARVAS. A honi nyelv, öcsém-uram, elél magától, köznap dolgokban usuáljuk, a honoratior sohase fogja cultiválni, mivelhogy a fentebb tudományokra alkalmatosságnak híjával van. Incifinci ifiak hiába kárhoztatják váltig a deákos beszédet; — ez a Kisfaludy, hallom, pelengérre kötözi érte az öregeket; a magaddal egykorúakat korpázd, fráter! (*Schedel, Bajza, Nina összenéznek.*)

SCHADEL. Rendén való-e, kérdezem alázattal, hogy táblabíráink minden untalan Horatiust citálják, mikor a vérünk-ből való Berzsényi szintoly szépen szól? Jól vagyon-é, hogy az egy Pest hat könyvárúst képes eltengetni, de fogadom, több Schillert tartanak boltjaikban, mint Aurorát.

LÖFFLERNÉ. Natürlich.

DARVAS. A literátorok magok vétkesek ebben, mivelhogy szüntelen való novításokban delectálják magokat. Becsülete vagyon én előttem a honi litteraturának, fenn gráduson áll az; egy Baróti Szabó, egy Virág Benedek előtt leveszem a kalapot. Gyöngyösi zengzetit másfél század el nem bírta fakítani. Poétáinknál honos minden érzemény. Hogyha hazám állapotján kesergek, a kidőlt diófáról szóló versezetet veszem elé s szemem megnedvesül. De mostanság az a módi: félretolni, amiben apáink gyönyörűséget leltek.

BAJZA. Ezek szerint érzük meg avas könyvekkel, új literátorok ne is merészkedjenek próbát tenni.

DARVAS. A széphalmi mester pennája epochát csinált, literátor ötöt meg nem haladhatja, ezt affirmálok. De azután erőt vett rajta az ujító kórság, teuto-gall-magyarul parléroz, monstrumokat fabricál, melyektől nyelvünk angyala elfordul. Ez crimen, eretnokség, korcsosodás, métely!

SCHADEL. Kisfaludy úr épen abban munkálkodik, hogy literaturánkat nemzetiségünkhöz szabja, úgy segítse virágzásra.

NINA. Nekünk édes mama a *Magyar Dámák kalendáriom*-ját adta olvasni. Emlékszel, Pepi?

PEPI. Hogyne! Legtöbb volt benne az országos vásárok laistromja.

NINA. Az *Aurora* egészen más, benne honos minden szép ízlés. A szép nemnek van szentelve, hogy érzéseiket és hazafias indulatjokat táplálhassák.

LÖFFLERNÉ. Ajjaj! Csak legalább a lányok ne fészkelőd-nének!

DARVAS. Én már csak a *Hébénél* maradok, már pedig két zsebkönyvre a publicum fel nem nőtt.

LÖFFLERNÉ. Az szebb is, hiszen Bécsben készül.

BAJZA. A mi könyvünkben fiatal literátorok új tónt, új ideákat adnak a közönség elébe.

DARVAS. Meg tudná mondani öcsém-uram, mi szükség arra a sok új ideára, planumra meg proiectumra.

BAJZA (*lelkesen*). A jobb elmék megsokallották a hosszú alvást, eltökéltették magokban, hogy felébresztik a nemzetet.

DARVAS (*gúnyyal*). És azt a literátorok fogják megcselekedni?

BAJZA. A gróf Széchenyi-fajta hazafiak meg a literátorok. Elsőnek Kisfaludy Károly úr. Ők a jövődőség idomjait szemlélik.

DARVAS. Mit hallok? Kisfaludy? — Ez a Kisfaludy? Különben: alföldön a dombot is hegynek hívják.

SCHDEL. Ó az éléhaladás embere. A literátorok öszveszövetkezése a művelődés centrumává teremti Pestet.

DARVAS. A literátorok? Eddig jobbára alacsony koldulással repraesentálják a poésist.

SCHDEL. Ezentúl másképpen lesz.

BAJZA. Ki szégyene? A bécsi teátrum kedvéért sok szép magyar vagyon elsüllyedt; puszták, falvak árát felkenegették cortinákra, — de hogyha a magyar játékszín van szóban, egyszeribe szűk az erszény.

DARVAS. Hát a teátristák — meg Kisfaludy. — Ó — ó!

BAJZA. A játékszín a hazafiság és a rény temploma.

DARVAS. A virtusé? (*Nevet.*)

SCHDEL. Uram-bátyám, az actorok elébb szólottak magyarul, mint a Karok és Rendek; hogy szólhassanak, Kisfaludy úr szerzett nekik vitézi játékokat. És ebben a német városban fellobbantá a hazafiúság tüzét.

DARVAS (*feltorr, beszéd közben felpattan ültéből*). Hát

érdem az az urak szemében, hogyha egy régi nemes familiából eredt fi teátristákkal áll össze, felesleg való komédiákat fabricál . . .

BAJZA. Nemzeti szomorújátékokat is.

DARVAS. Eh, hagyján! azt úgy se nézi, se nem hallgatja senki! — Hanem a komédiákban a nemesi rend meg a honoratorok tisztos férfiai csúfondárosan teszi ki a teátromba, hogy megnevezzék őket; sedatus embereket kipellengérez, hogy fiak-lányok túljárnak apjuk eszén; hivatalbéli embereket bolonddá tesznek, régi jó szokásaink nevetség tárgyává válnak! — Tudják meg, amice, a jók szemében ez hazaárulás.

LÖFFLERNÉ (*ijedten*). Mein Gott!

BAJZA (*higgadtan*). A jövődő másképp fog e felől ítélni. (*Feláll.*)

SCHADEL (*felállva, higgadtan*). A régiben maradás meg a haladni vágyás tüze mindig szakadást csinál.

DARVAS (*tüzesen*). Soha olyan immensust, mint ezek a mostani malcontentusok.

SCHADEL (*magát meghajtv*). Szolgái vagyunk asszony-ságéknak.

BAJZA (*Darvas felé*). Servus humillimus.

(*Elmennek; Nina kikíséri őket, aztán visszajő s előbbi helyére ül.*)

DARVAS (*utánok néz, juhászodva*). Apage satanas! Egészen felgerjedék. — Hogy' is ne!? Hát nem odiosus az ifiúság enmagához való fiduciája? Szakállánál fogva cibálnák az időt. Posonyt nyelje el a föld diétástól! Pest városa sem elég jó nekik, a mint van. Pedig olly előmenetelt teszen, milyenről apáink nem is álmodtak. *Három* emeletre húzzák a házakat, már *öt* ilyen áll a Duna-soron, most épül a hatodik, ide jövet láttam. Valóságos Páris! — Az új vásártérbe hat utca torlik; — van-e külön az imperiumban? — még ama híres velencei piac sem. — De hát mindent a literatorok fognak megjobbítani! — Vigyázzon a tekintetes asszony evvel a — evvel a herossal. Ki tudja, mibe conspirálnak.

LÖFFLERNÉ. Sohse ijeszgessen fiscalis uram, a nélkül is félek. Hányan nem járnak hozzá! Csüpa fiatal ember. Néha

olyan hangosan disputálnak! Mindig mondom, még kisül, hogy rebellisek.

NINA, PEPI (*elnevetik magukat*).

DARVAS (*nevet*). Hígye manó, hogy az ő kedvéért jönnek, ahol ilyen virágok nyílnak. (*Megcsippenti Pepi állát, ki anyja mellett a kanapé karján ül.*)

(*Ezalatt Kisfaludy a hátsó kis ajtón belép az alcove-ba, nagy gallér a vállán, kalapja kezében.*)

NINA. Kisfaludy urat kár bántani, mást érdemelne. Ő a szép ízlés embere. Ez itt mind az ő keze munkája. (*A képekre mutat.*)

DARVAS (*körüljártatja szemét a képeken*). Fellázadt természeti scénák, — háborgó lélek szüleményei.

NINA. Aki testbe öltözteti a phantasia teremtményeit, más világban él, mint a halandók. Elméjében a kitalálás játékaik kergetik egymást, szívében mások indulatai háborognak. Hogy veszedelmes? Igen, Kisfaludy úr mondta a minap: bagoly szemében a pacsirta is rebellis, mert éneke a hajnaldást jelenti. — Sokan járnak hozzá? igaz; verseket bocsátnak ítélete alá; ez veszedelmes? Aki csak ismeri, bizodalommal, barátsággal van iránta. Boldog, aki ilyen nemes szív közelében élhet, aki neki szentelheti magát.

PEPI. Vatter meg Mutti is szeretik; olyan kedves!

DARVAS. Látom, itt olyan két prókátora akadt, hogy kénytelen vagyok letenni a processust.

(*Kint az előszobában ajtó-nyílás, Löffler hangja hallatszik: Gyerekek, itthonn a papa!*)

PEPI. Hazajött Vatter. (*Amint előre lép, meglátja Kisfaludyt.*) Nini! Kisfaludy úr. Mikor jött be? Észre se vettük.

KISFALUDY (*nagy gallérját lecsúsztatva, kalapját az ágyra vetve, előre lép*).

NINA (*zavarában elpirul s felugrik*).

LÖFFLERNÉ (*szívéhez kap*). Jaj, az ilyen Überraschungok! Mindjárt ide nyílal.

DARVAS (*feláll, végigméri Kisfaludyt*). Úgy??? — — Ilyen szál emberre huszár-uniformis passzolna. Az ám!

LÖFFLERNÉ (*a kanapé s asztal közt az ajtóhoz megy*). Tes-sék átfáradni a másik szobába. (*A küszöbről még visszafordul*

Kisfaludyhoz.) A szekér biztosan összerázta. Nem ártana egy findzsa jó forró kávé, úgy-e? Mindjárt itt lesz. *(Kimegy, utána Darvas is, Pepi még visszanéz Ninára, aki helyén maradt.)*

KISFALUDY *(Ninához lép, megfogja két kezét)*. A kisasszony szavai boldoggá tettek.

NINA *(kezeit nem vonja el; szemlesütve fejét félrefordítja Kisfaludy tekintete elől)*. Nagyon genírozva vagyok.

KISFALUDY. Ne sajnálja tőlem ezt az örömet, elég gyéren osztogatott belőle a sors. Ilyen szomorú alkalmatosságnál az ember általlátja, hogy sokat veszített, amit, míg megvolt, elegendőképen nem becsült. A megboldogulttal sok keserőséget szereztünk egymásnak, testvéreimmel szinte idegenek vagyunk. Magamban állok a világban, megettem üres pusztaság, előttem sem int egyéb. Ahogy hazafelé közelgettem, ennek a kis szállásnak képe úgy invitált, mintha egy familiához számolnék. Mostan az az álomkép környékez: hátha énnekem is rendelt valakit a sors.

NINA *(elfogódva)*. Én . . . én szívből kívánom, hogy Kisfaludy úr boldog legyen.

KISFALUDY. Ezt a kívánságot maga teljesítheti be, Ninácska. *(Gyöngéden keblére vonja.)*

NINA. Kisfaludy úrnak fennebb ideáljai lehetnek.

KISFALUDY. A sas magába héjáz fenn, páros madárnak virágbokor a fészke.

PEPI *(tálcán kávé s ibriket és csészét hoz; azok eleresztik egymást. Pepi láttukra meghökken)*. Vatter bejön, mihelyt ez a Cicero elment. *(Leteszi a tálcát az íróasztalra, elébe állítja a széket.)*

KISFALUDY. Alig is várom, hogy szólhassak a doctor úrral.

NINA *(ránéz, lassan megfordul és kimegy, Kisfaludy az ajtóig kíséri, mosolyogva int utána; lassan beteszi az ajtót s elgondolkozva megáll)*.

PEPI *(ezalatt elrendezte a tálcát; oda sandít)*. Tessék a kávé. *(Kisfaludy még az ajtónál áll, Pepi odamegy hozzá.)* Nagyon fáradt lehet. — Nem hült meg? Nem lesz beteg? *(Megsimítja Kisfaludy karját.)*

KISFALUDY *(felrebben)*. Mért volnék beteg?

PEPI. Nina mondta Muttinak.

KISFALUDY. Ninácska?

PEPI (*ijedten tekint az íróasztal felé, kezét szája elé kapva*).

KISFALUDY (*Pepi tekintetét követve odanéz s mindent megért*). Óh, Isten áldja meg a jó szívét!

PEPI. Na, most szépen eljárt a szám! Ha Nina tudná! — Ugy-e nem árul el?

KISFALUDY (*megsimítja Pepi vállát*). Hát nem vagyunk jó pajtások?

PEPI (*két kézzel az íróasztal keskeny oldalára támaszkodva; Kisfaludy az íróasztal előtti széken ül*). Nagyon szép szín-játékot olvastam ám Kisfaludy úrtól, míg odajárt.

KISFALUDY. Melyiket?

PEPI (*fejével a fali könyvespolcra intve*). Innen vettem le. Ki is kaptam érte Muttitól. — De nem haragszik, ugy-e?

KISFALUDY. Ugyan, ugyan! De hát mit olvasott?

PEPI. A kérőket. Jaj, majd halálra nevettem magamat. Az a fiscalis szakasztott úgy beszél, mint Darvas úr. Hát ismeri?

KISFALUDY. Persze hogy ismerem; — az ember csak azt írhatja, amit ösmer. Sok ilyen ósdi szittya jár-kél közöttünk, kiknél a szív helyén van, de a fej holtig sem szabadul a deák oskolából.

PEPI. A bácsi munkáiban az a szép, hogy akik szeretik egymást, mindig összeházasodnak.

(*Kint az ajtó előtt zaj, a bucsúzó Darvas hangja: Servus humillimus.*)

KISFALUDY (*feláll*). Igaza van, nincs is annál szebb a világon.

LÖFFLER (*benyit*). Isten hozta idehaza! Kisfaludy uram elutazása olyan hamarsággal esett, hogy meg se szoríthattam kezét. (*Kezet fognak. Löfflerné bedugja fejét az ajtón; bekiált: Josepha! — mire Pepi kisomfordál.*)

KISFALUDY (*kézmozdulattal helytel kínálja Löfflert*).

LÖFFLER (*leül a középső székre*). Nyugodjék meg. Ami volt, elmúlt, az öreg úr végtére bizonyosan megengesztelődött.

KISFALUDY (*leül*). Meg. A végakarát nem tett különbséget gyermekei közt.

LÖFFLER. Akkor hát jussolt . . .

KISFALUDY (*mosolyogva*). No, nem sokat.

LÖFFLER. Talán gazdálkodásba fog? Egészségmegtartó foglalatosság, szabad élet.

KISFALUDY. Hatan levén testvérek, nemzetségem hét szilvafájából együnkre mindössze egy esik; az bizony nem ad elegendő árnyékot. De meg, nem szépítem magamat, az egész örökséggel nem sokat gondolok.

LÖFFLER. Öreg hiba, tekintetes uram-öcsém állapotjában.

KISFALUDY. Eh, Löffler úr, ha van is pénz, — elmegy; ha nincs is — megvagyok. Látja, most is, szegény öreg úr után egy töttyös karszék maradt, abban üldögelte végig utolsó éveit. Sokgyerekes Mihály bátyámra testálta. Miska nyolc ezer forintokat fejte ki a féderek közül, ezüstben. Osz-tályra adta, alter Esel; bátyáim nosza el is osztozának rajta. Én — miképen vegyem el, ami neki volt szánva? Mit szól hozzá, Löffler úr, maga elfogadta volna? Kötve hiszem! — Különben is, legfeljebb egy esztendeig húzta volna tovább az Aurorát.

LÖFFLER. Mindig csak az jár fejében! — Ez az eset valóságos román. — Könyvben magam is szeretem az ilyesmit, hanem az élet . . . Én munkával keresem a pénzt, hát meg is becsülöm.

KISFALUDY. Egy magam vagyok, minek aggódnám a jövő felől. Életemben sokat végbevitettem magam kárával, de alacsony soha sem voltam. — Ha lett volna valakim . . .

LÖFFLER. Még lehet . . .

KISFALUDY. Éppen most volna rá reménység . . .

LÖFFLER. Meg akar házasodni? Helyes! Derék! Csak rajta! Ne halogassa sokáig, már a nélkül is megkésett vele. — Csakhogy akkor máskép kell a jövőről gondolkodni.

KISFALUDY. Akit Isten nekem rendel, nem a zsebet fogja nálam keresni. Elmém ifionta arra vonzott, hol a laurust zöldelni láttam. Orcámat a szégyen pirosította, hogy a világ milyen szegény nálunk pénzben és lélekben, mint a puszták, laposak az elmék is. Megértettem, hogy a lelkesekre néz az áldozat: az aluvókat felserkenteni. Fejem felett mosolygó

eszmények lebegtek s elmerítettek az álmok boldogságos országába. Öszveszedtem tehetségemet, hogy a parrag mező virágot hozzon. Firkálásim a teátrumban kedveltséget nyertek, magához ragadt a literatori pálya.

LÖFFLER. Nemes igyekezet. Oh, a teátrum nem csekélység. Én is láttam Bécsben Schrödert, Ifflandot.

KISFALUDY. Így, ha erszényem vékony is, birtokom a magam becsülése s a jóké. Talán aki majdan korunk jobbait nevezendi, nem hagy utolsónak azok közt, akik a nemzetért munkálkodtak. Ezt sokan kevésbe veszik, de doktor úr biztosan méltánylással nézi.

LÖFFLER. Tekintetes uram-öcsém szép pályát futott; ideje, hogy a békességet keresse. Mondom: házasodjon meg.

(Az ajtó előtt mozgolódás, lábsúrolás, köhécselés, — oda néznek; benyit egy falusi birtokos; magyar ruha, sarkantyús csizma, zsebében kostök, kialudt ezüst kupakos pipája jobb kezében, a balban fókos; pörge kalapját csak bent a szobában veszi le.)

A PIPÁS EMBER *(a küszöbön)*. Itt lakik-e a chirurgus?

LÖFFLER *(feláll)*. Én vagyok doktor Löffler.

A PIPÁS *(belép)*. Beszédet hallék, hát benyitottam.

LÖFFLER *(Kisfaludyhoz)*. Engedelmet kérek... Menjünk szobámba.

KISFALUDY. Nem, nem! Ne menjen még el urambátyám. Tessék csak...

A PIPÁS. Medicináért jöttem volna.

LÖFFLER. Az úr elég jó színben van.

A PIPÁS. Meghiszem azt. Nem is szorultam én rá, hála a Teremtőnek; — hanem gazdasszonyomnak vinnék olyan fehér porokat, melyet máskor is szedett.

LÖFFLER. Mi lelte?

A PIPÁS. Fejét fájditja, osztán igen le van, egészen elesett. *(Kisfaludyra mutat a kezében tartott pipa szárával.)* Ez az úr is beteg?

LÖFFLER. Ez tekintetes Kisfaludy Károly úr. Csak halotta hírét az úr?!

A PIPÁS. Hogy' mondta? Kicsoda?

LÖFFLER. Kisfaludy Károly, a Sándor öccse.

A PIPÁS (*elgondolkozva*). Nem megyémbeli. (*Kisfaludy sóhajt.*)

LÖFFLER. Az úr sohase jár teátrumba?

A PIPÁS. Jártak azt mifelénk is az Isten szegényei, egyszer vásárcor. Akkor engem is becsaltak.

KISFALUDY (*érdeklődve*). Mit adtak?

A PIPÁS. Valami haszontalan bolondságot. Izé... Mi is volt csak... hadd lám... Ejnye na!... *Pártütők* vagy mi az ördög. (*Kisfaludy nevet.*) Sokat nevettek rajta. De én egész nap a fődeken járok-kelek. este bizony alhatnám. — Híhattak is bezzeg másnap!

KISFALUDY. A játékszínnek nagy érdeme van: pallérozza a nyelvet, az erkölcsöt.

A PIPÁS (*legyint*). Eh, többet ér annál egy kis eső, a mondó vagyok. — Hát kapom-e mán a porokat?

LÖFFLER. Látni kell ahhoz a beteget.

A PIPÁS. Nincs azon mit nézni, olyan mint más emberlyánya.

LÖFFLER. Látatlanba nem tudhatom, mi baja.

A PIPÁS. No, akkor hát fifikusabb doktort keresek. — Adjon Isten! (*Kimegy.*)

KISFALUDY (*utána néz*). Kedvemre van a mokány magyarja. Le is festem egy vígjátékban, le én, — pedig az én hírességemnek ugyan megadta!

LÖFFLER. Sohse bánja, uram-öcsém, sohse bánja. Így járunk avval valamennyien: fiatalon fennebb függesztjük szemünket, azután elházasodjuk a nagy feltevéseket, élünk csendes békességben. — Házasodjon meg, az az igazi.

KISFALUDY. Igazsága lehet. Engem az élet habról-habra lökött, az ifjúság gyönyörű képei elkápráztak előttem, — itt az ideje, hogy elrendezzem életemet.

LÖFFLER. Ennek örvendek. Csak szaporán! (*Kezét nyújtja.*) Engem még egy betegem vár.

KISFALUDY (*tartóztatva*). Csak egy pár minutát még, kedves bátyám-uram. Itt is egészség van szóban, meg házasság.

LÖFFLER. Ennyire vagyunk? Derék! (*Vonakodva vissza ül székére; Kisfaludy ünnepélyesen elébe áll.*)

KISFALUDY. Épen erről szeretnék Löffler-tatával szólni.

LÖFFLER (*föltekint, zavartan lassan fölemelkedik*). Csak nem úgy tetszik érteni...?

KISFALUDY (*szótlánul bólint*).

LÖFFLER (*az íróasztalhoz lép, ujjaival önkénytelenül dobol rajta, maga elébe nézve. Pár pillanat múlva tompa hangon*). Az más.

KISFALUDY (*Löffler után fordul*). Mért volna más? — Előbbeni kóborlásaimat úgy tekintem, mint egy zivatart, mely ugyan létemnek nem egy bimbóját letörte, de gyökerét épségben hagyá.

LÖFFLER (*kezét Kisfaludy vállára téve egy pillanatra*). Karaktere felől nem kételkedem, uram-öcsém. — De lássa, Nina még gyermek.

KISFALUDY. Tudom, korom nem kora az első szerelemnek, de igen az utolsónak. Ez nem az ereken lakozik, nem ismer vadságot, — békét osztogat.

LÖFFLER. Becsülöm én a literatort, nem mondhatja...

KISFALUDY (*keserűen felnevet*). De a lányomat mégsem adom hozzá. Azt szolidabb emberre bízuk.

LÖFFLER. Ne vegye zokon: a hidegebb életkor félretett tapasztalásait használja. A házasságnak biztos fundamentumon kell épülni... — Itt van a religio-beli különбözés is... Egy úri nemes familia, amilyen tekintetes uram-öcsémé...

KISFALUDY (*pillanatnyi hallgatás után*). A kisasszonyt meg se tetszik kérdezni?

LÖFFLER. Ő biztosan másképen gondolkozik, de lesz apja iránt annyi bizodalommal, hogy nem cselekszik ellenére.

KISFALUDY. Akkor hát — álmokép volt, elrepült; annak csak árnyékát öleli az ember.

LÖFFLER. Igaz lelkemre mondom, én is sajnálom a dolgot... lányom miatt is. Nina nagyon érzékeny szívű.

KISFALUDY. Tizenhat esztendővel a fog is kinő, nem-hogy a reménység. — De az én szívemben már üresség marad.

LÖFFLER (*kezét nyújtva*). Nem tehetek másképen. Tekintetes úr nem közönséges ember, egyebek is állnak előtte... emelkedjék felyül! — —

KISFALUDY. Nem közönséges ember?! Ezt a világ csak azért mondja, hogy kirekesszen a közönséges örömeiből. Mindig csak felyül emelkedni! Mások kised szerencséjére vágyakozol? — Emelkedjél felyül! — Látod, hogy más haszonnal rendezi életét, — neked nem illendő avval törődni, nem vagy közönséges ember, emelkedjél felyül ilyeseken! — Jól esnék a jelenlétben megpihenni, familiát kívánnál, te élj a munkának, téged a jövő geniusa szólít. — Lent a föld színén kicsinyt fuj a szél, te fának nőttél, szegülj elébe a zivatar-nak. — — Én már felülemelkedtem egy keserves ifiúságon, a katona-sor keménységén, a férjfiú küzdésein, az élet minden nyomorúságán, — majd felyül' emelkedem az egyedülvalóság szomorúságain is, az egész életen. — — Ne szánjon, doktor úr, hiszen tudja: természettől nem halt még ebbe bele senki. — — Menjen, ha beteg várja, menjen; — de ha meg találna halni, ne szánja, — jól járt.

LÖFFLER *(csak tekintettel búcsúzik s kimegy)*.

KISFALUDY. Az én teátrumom öszvedőlt. a csillogások kialudtak, egy homályosság a világ. Eddig minden reménység megcsalt, ezentúl ment leszek csalódástól, mert nem remélek. *(Leül az íróasztali székre, de háttal az íróasztal-nak.)*

PEPI *(könnyes szemét törülgetve csöndesen bejö)*.

KISFALUDY. Mi az? Eltört a mécses? — Mi baj? *(Leülteti egy székre.)*

PEPI *(szipogva)*. Mindent hallottunk.

KISFALUDY. Hogy-hogy?

PEPI *(lesütött szemmel)*. Hallgatóztunk. Mutti is.

KISFALUDY *(megsimogatja fejét)*. Ej-ej, ezt tanulta a vígjátékaimból? — Hja, lássa, az élet nem olyan jószívű, mint a poéta, nem vezeti össze az egymáshoz valókat. No, ne sírjon. *(Elhúzza kezét a szeméről.)* Mondja meg Nina kisasszonynak, hogy apja urának igaza van. A hajnal meg az alkonyat nem találkozhatnak, — mi lenne abból? Ha az ősz a tavasz mellé lépne, elhervasztaná. — Azt üzenem Ninácskának: legyen okos. Ezt szokták tanácsolni, ha az ember elesik attól, amire vágyódása volt. Ha a gyermek nem kapja meg a játékot, hát legyen esze, ne sírjon. Az élet mond nemet

a vágyódásra, fáj a szívünk: legyünk okosak, ne fájjon. Átal kell látni, hogy az élet nem vígjáték. Megmondja?

PEPI *(bólint)*.

KISFALUDY. Azért minden a régiben marad: Carlo bácsi tovább tanítja rajzolni Pepi kisasszonyt, télen esténként teátrum-i játékokat olvas fel a mamának, — Ninácska is ott lesz. — — Maga jó kis lány, hát ne sírjon. *(Megcsókolja a homlokát.)*

(Az ajtó előtt léptek nesze, Löfflerné hangja: Ja, er ist angekommen.)

PEPI *(felrebben)*. Jaj, elfelejtettem megmondani, két fiatal ember kereste, egyik Posonyból jött.

KISFALUDY. Lám, lám, az élet nem hagyja, hogy be-
ássuk magunkat komor érzéseinkbe, — kopogtat az ajtón.

LÖFFLERNÉ *(benyitja az ajtót; meglátva Pepit; fejcsóválva)*. Josepha! Schon wieder hier?

KISFALUDY *(az ajtóhoz megy)*. Tessék.

SCHEDER, BAJZA *(belépnek. Pepi félreáll útközből, aztán kimegy)*.

KISFALUDY. Kedves Franzlim! *(Megöleli Schedert. — Bajzához.)* Végtére hát test szerint is megismerkedünk. — Üljünk le!

BAJZA. Egynémely dolgozásokat hoztam volna az új Aurorába.

KISFALUDY *(sóhajtván)*. Új Aurora! A régi talán oly igen kapós volt? Esztendőre azt se tudom, hová folyamodjam miatta. Kedvem szint úgy fogytán, mint erőm és tehetségem.

SCHEDER *(ijedten)*. Csak nem állapodunk meg, mikor szép előmenetel kecsegtet?!

KISFALUDY. Előmenetel, barátim? Posonyban talán oly kelendő könyvecskénk?

BAJZA. Szégyenszemre vallom meg, három exemplárt vittem magammal...

KISFALUDY. Így legalább nem maradt öt a nyakán, barátom.

BAJZA. Egyiket creditre adtam; ösmerősöm felvágta, végigolvasta, azután visszaadta, avval, hogy nincs rá pénze; a másikat egy ifjú asszonyságnak ajánlám, — pre-

zentnek vette, megköszönte; — no, ez legalább szép kezekbe jutott!

SCHÉDEL. A harmadik?

BAJZA. Az magamé.

KISFALUDY. Tudtam. Így igyekezzünk hát, ilyen szükség van munkánkra. — Csak be kell menni egy könyvtáros boltjába, — mit árul? Tokaji bort meg spanyol-viaszkat. Könyvet nem veszén magyar ember.

BAJZA. A literaturát nem is a publikumért, elsősorban az írókért kell megtartani. A másik azután következik.

KISFALUDY. Az írókkal is csupa merő kedvetlenség. Kazinczy elpártolt könyvecskéinktől; Sándor bátyám letette tollát; Vitkovics dohog, mert egynémely munkái nem jöttek ki.

SCHÉDEL. Legyen! Ám húzódjanak félre a régiek az új idők elől. Gyűlnek új munkások, fiatal sereg. Vörösmarty még ma fel akar jönni, egy ó-magyar regét hoz magával, Zrinyi-versekben, melyet még senki sem látott. *Tündérvölgy* a címe. Ilyen még nem szólott magyarul.

KISFALUDY. Adja Isten, jöjjenek szerencsésebb munkások. Miránk, énrám balvégzet súlyosul. Jobb, ha sorsomat elválasztom a fiatalságtól. A hangya megszakad, ha repülni akarna.

BAJZA. A hazai literatúra egynéhány év alatt századokat haladni láttatik, a magyar poësis arany-kora hatalmas lépésekkel közelít; — most késedelmeskednénk, most tenné le kezéből a szövétneket a vezér?

SCHÉDEL. Nemrégiben jobbadán egymáshoz adressált epistolákból állott a literatúra. A poéta üres tarisznyájába tette papirosát és vándorbottal nekiindult az országútnak, Maecenast keresni, aki ajánlás fejében verseit kinyomtatná. Most itt az *Aurora*, az első könyv, melyet könyvtáros ad ki.

KISFALUDY. Lelkes, bizakodó Franzlim! Ide nézz!

A könyvtáros a dolgozókat és fáradozásomat bekötött exemplarisokkal fizeti. (*Kinyitja az alcove-beli szekrény ajtaját s aljába mutat.*) Ihol egy egész bolt!

BAJZA. Mindegy. Tíz-husz esztendeje még szerte rejtőzködtek a literátorok. Mintha egy nagy madár repült volna

végig az országon, itt is — amott is elhullatva egy-egy magvát a csinosodásnak, Széphalom felett, Niklán, Sümegen. Most öszvecsopotortosulunk. A fiatalok bizodalommal teszik itt le munkájokat, mert szemes ítélő rostálva adja világ elébe.

SCHEDEL. Kisfaludy Károly nem szakaszthatja félbe munkásságát; ő a példa-adó. Virág Benedek igazán panaszolta, hogy a líra elszerelmesült; Kisfaludy a hazafiúi érzést ütötte meg lantján. (*Feláll, szavalva.*) «Hős vértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek.» Óh, be gyönyörűséges! Hát a kis dal, amelyik a paraszt-dal tónját utánozza? Itt láttam a minap, megtartottam eszemben. Hogy' is van csak?

Szülőföldem szép határa.
Meglátlak-e valahára?
A hol állok, a hol megyek.
Mindenkor csak feléd nézek.

(*Gondolkozva keresgéli a folytatást.*)

Ila madár jön, tőle kértem,
Virulsz-e még szülőföldem?
Azt kérdezem a felhőktől,
Azt a suttogó szellőktől.

KISFALUDY (*önkéntelenül folytatja*).

Kisdéd hajlék, hol születtem.
Hej, tőled be távol estem!
Távol estem, mint a levél.
Melyet elkap a forgószél.

SCHEDEL. Hát Thália? Idegen rongyokba burkolódzott, — Kisfaludy öltöztette fel magyarnak.

KISFALUDY. Kedves Franzlim! Úgy szól, mint egy kedveskedő recensens. — Különben: — az ily pártosság a poéta jutalma s biztatója.

BAJZA (*óvatosan*). A népi dalokba jó volna mégis metrumot tenni.

KISFALUDY (*hozzá fordul*). Aki ír, szíve szerént, füle szerént írjon. Mit nekünk Tempe völgye meg Castalia forrása! Úgy kelletik írni, ahogy a magyarnak szíve ver, szája szól. Mi jó, mi rossz, majd elválasztja az idő rostája. A mi dolgunk a szorgalmatoskodás, a sikert a jövődő bírja. Mutassuk fel a

magyarnak honi életét, a historia lelkes scénáit, nevetessük ki a maradi sokaságot, üres pöffeszkedést, rátarti tudatlanságot, az idegenek majmait. Ha megnevetik a teátromban, ráismernek és kinevetik az életben is. Így a tréfa sincs komoly hasznosság nélkül. Ezzel munkáljuk a haladást.

BAJZA. Valóságos csoda, hogy egy lélek bírjon szomorút meg vígat festeni.

KISFALUDY. A Teremtő úgy alkotott, hogy szomor lélekkel a vígra érzek ihletést. Ez mutatja, hogy a Músa dictálja, amit írok. — — *(Lelkesen, felállva.)* Igazatok van, barátim, — ne hagyjuk abba! *(Kettejök kezét fogva.)* Múzsám egyetlen vigasztalóm, családom a literatura, a munkálkodás hazafiúi kötelességem. *(Az íróasztalhoz lép, felvesz és megmutat egy csomó kéziratot.)* Publicum elejibe készítém a jövő esztendőre való Aurórát. Ha gróf Széchenyi véghez viszi, amit velem tervel: szaporább folyóírás fogja ébresztgetni a nemzetet. — — Felyül kell emelkedni a sors csapásain, a magunk kis életén. Az én utamra már sárga levél hulldogál, az öröm fecskéi költözésre gyülekeznek. Mit! a fa jövődre is kiszöldül és fecskék újra jönnek. Munkánkon nem győzedelmeskedik a mulandóság. Játzók és publicum változnak, de találkoznak száz esztendő múltán is, akik játékainkat végignézik, mert a mi világunk hírmondói. Minket elnyel a jelenvalóság örvénye, de a literatura, mint a Haza, örökkévaló. Boldog, akit munkásának fogad, mert általa halhatatlanságot nyer!

SCHÉDEL. Úgy van! Úgy van!

BAJZA. Valaki kopog az ajtón.

SCHÉDEL *(az ajtó felé indul, hogy kinyissa)*. Vörösmarty jön.

(Függöny.)

VOINOVICH GÉZA.

SZEMLE.

Szabolicsza Mihály.

(1861—1930.)

Idestova negyven esztendővel ezelőtt, 1891. jan. 6-án a *Fővárosi Lapok* című szépirodalmi napilap egy ismeretlen nevű ifjú költőnek négy költeményét közölte, a szerkesztőnek, Vadnay Károlynak lelkes sorai kíséretében. Az új költő Szabolicsza Mihály volt, egy kécskei származású debreceni teológus, ki lelkében a magyar róna s a debreceni Nagyerdő bűbajos hangulatait és édes emlékeit őrizgetve, akkor Genfben folytatta teológiai tanulmányait s onnan küldött haza néhány költeményt. Harmadnapra Beöthy Zsolt, akkori irodalmi életünknek egyik legfinomabb fogékonyságú s nagy tekintélyű vezérférfia, egy szép tárcában köszöntötte az új költőt. Azt írja ebben a levélformájú s elragadtatott hangú tárcában, hogy szíve száz örömeivel szeretné megköszönni a költőnek azt a négy verset. A magyar dalköltészet új hajnalhasadásának ígéretét üdvözölte ezekben a költeményekben, szerzőjükben pedig nemcsak önálló tehetséget, üdehangú s minden ízében magyaros dalköltőt sejtett, hanem a várva-várt új költőt, kiről ezt írja : «Rég várjuk az új lírikust, ki a hangulatok finomságával szóljon s ennyiben modern legyen ; de azért felfogásának tiszta naivitásával, képzeletének eleven ihletével, érületének nemességével és kifejezésének egyszerű bájával igaz költő legyen. Szívének érzésében, képzeletének játékában, hangjának csengésében : *magyar költő.*»

Szabolicsza Mihály költői pályája valóra váltotta az első verseihez fűzött reményeket. A fiatal teológus megjárta Párizst is és ennek lármás, nagyvilági élete, fénye és gazdagsága csodálatosan meleg hazasóvárgó, otthoni egyszerű világának emlékein méléző dalokat fakasztott magyar szívéből. Majd hazakerülván elébb egy marosmenti kis faluban, Marosfalfalun, később Temesvárott lelkészkedett. A genfi verseket követték a párizsiak, köztük az andalítóan szívbekapó *Grand Caféban*, majd az itthon termett illatos, üde mezei virágoknak egész dús bokrétája, melyet elragadtatással fogadott az olvasóközönség. Abból a költőnemzedékből, mellyel egyidőben és egy irányban működött Szabolicsza, őt olvasta legszélesebb körű közönség. Azt

bizonyítja ez, hogy ő tudta legtalálóbbról kifejezésre juttatni nemzedéke egyik nagy rétegének érzelmi világát. Népszerűségét tisztán művészi hatásának, a legegyszerűbb és legnemesebb költői eszközöknek köszönhetette. Költészete kedves ismerősként kapta meg a szíveket, felfedhetetlen dallamokat, hangokat és fordulatokat idézett föl legmélyükről s mégis az újszerűnek különös varázsát árasztotta.

Szabolcska egész költői pályáján hűséges maradt első eszményeihez s hűséges maradt költői hivatásának ahhoz a felfogásához, hogy a nemesnek, jónak, tisztának és magyarnak áhítatos tisztelőjére nevelje olvasóit. Lelkéből törhetetlen optimizmus árad eszmények iránt kövömbös korára, melyet azzal jellemez, hogy

Volt egy sivár idő, amelyben
Nem volt ideál a szívekben
S lenézték a virágot meg a dalt.

Ebben a sivár korban ő eszményekkel akarja megtölteni a megkérgesedett szíveket s meg akarja szerettetni az élet vad hajszájában tülekedő emberekkel a virágot meg a dalt. Hiszi, hogy át tudja árasztani embertársai lelkébe is égi, örök, szent eszményekért való rajongását.

Legnagyobb, legszentebb eszményül a szeretet lángol előtte. Szerinte csak egy szentség, egy bölcsesség, egy gazdagság, egy érdem van örökkévaló: a szeretet. Boldog hittel várja és vallja, hogy ez az örökkévaló szeretet tölti el majd egykor a világot, a megbocsátás és ürgalom lesz úrrá a szíveken s Krisztus mindenkit eggyé tesz édes testvér-szeretetben. Élete vezérsillagául is ezt hirdeti:

A szeretet az én vallásom,
A jótétel az imádságom.
Ha mikor egy csöpp jót tehettem:
Ünnep van aznap a szívemben.

Mint valami hatalmas fénysugárnak, úgy kellene ragyognia egy csüggedező, hitetlenségével kérkedő, kifosztott szívű nemzedék előtt az ilyen eszményi életfelfogásnak.

Ezzel a hittel öleli szívére költészetében mindazt, ami szép és jó az emberi lélekben és életben. Szeplőtlen tisztaságú érzések töltik el lelkét s zavartalan harmónia vonul végig költészetén. Számára templom a költészet, kívül kell maradnia rajta minden szennynek és összhangtalanságnak. Maga mondja, hogy nincs dalában egyéb, csak áhítat, csak szeretet. Ezzel az áhítattal és szeretettel fonja körül a vallás, a haza, a szülőföld, a természet, a család eszményét.

A léleknek ez a határtalan bizalma a jóban, nemesben és tisztában lépten-nyomon beleütközik a nagyvilági élet kíméletlenségének

köznapi hajszájának tüskéibe s ezért az egyszerűbb életnek csöndjébe és tisztaságába menekül eszményeivel a költő. Szabolcska költészete lényegében a magyar falu költészete s a falu nótáinak üde, naív költőisége suhan rajta keresztül. Ahogy' a beteget falura küldi az orvos, úgy szerette volna elvinni költészetünket Szabolcska a falunak egészségesebb levegőjére. Üde, tiszta légkörbe lépünk nála: az erkölcsi tisztaságnak, a szív mélyéről fakadó vallásosságnak, a jóakaratnak, bizalomnak és szeretetnek költészete tárul elénk. Ami rokonszenves a magyar nép lelkében, az mind benne van Szabolcska költészetében. Az egyszerű szívek igaz érzései, a mindennapi élet viszonyai közt felsarjadó nemes, tiszta, áhítatos érzelmek tiszta és megható költészetté nemesednek nála.

Szinte áhítatos érzésként él lelkében a szülőföld szeretete. Semmi, semmi el nem mossa a tiszaparti kis falu képét; ide vágyik vissza a Szajna partjáról, Svájce bércóriásai közül, a görgényi havasok alján fekvő marosvölgyi tornácos paplaktól s a város kőfalai közül. Költészetének központjában mindig ez a kis falu áll vadvirágos mezeivel, fűzes folyópartjával s madárdalok erdeivel. Még jobban elmélyíti ezt az érzést odaadó természetszeretete s bensőséges családi vonzódása. A természettel, akárcsak Petőfi, valósággal együtt él, együtt érez s ez is a faluhoz kapcsolja. Szép pázsitos, akácfás, nyájas kis faluba vágyik. Ha előlről kezdhetné életútját, maradna a falu jámbor lakója s könyve se volna egyéb, csak a zsoltár meg a biblia. Vissza-vissza-sóhajt a falu békéje, csendje után:

Nyájas, szelíd falusi élet,
Te vagy, te, az én szívem álma.
Kis házikók, hallgatag utcák,
Lelkem' hozzátok viszi vágya.

De talán mindennél jobban vonzza az erdő csendje:

Szeretem az erdők örök csendességét,
A természet ezer szóátalan szépségét.

Itt övé minden fény, minden illat, a madarak neki nótáznak, a vadvirágok hajladozva kalapjára kérezkednek; itt várja édes találkozására legelső s leghűbb ideálja: a magány. Erdőköltészetének legszebb, legmélyebben hangulatos termékeit a debreceni híres Nagyerdő sugallotta, melyhez a költőt merengő, nótás ifjúságának legbűvösebb emlékei, az első szerelemnek édes álmai fűzik. Kinek szívében nem suhan végig a Nagyerdő varázsos, vadgalambszóval andalító hangulata, ha ifjú szívvel álmódzott valaha tölgyei alatt, Szabolcska szép nótájának hallatára:

Minek turbékoltok	— De ha már úgy vágytok
Búgó vadgalambok?	A tanítóságra :
Szerelemre engem	Menjetek, szálljatok
Minek tani'gattok?	Rózsám ablakára.
Van az én szivemben	Hej, arra ráférne,
Dal, szerelem, bánat,	Ha oda szállnátok
Több mint a Nagyerdő	S e világ végéig
Minden galambjának.	Mindig tanítnátok.

Nem tud szabadulni a kécskei akácerdő varázsa alól sem. Az akáchoz egyébként is valami csodás vonzalom fűzi; ez a legszebb fa előtt. Mennyi szép költeményében, mennyi kedves képében árad felénk e magyar fa fürtös fehér virágainak édes illata, — legandalítóbban talán országszerte énekelt, *Tele van a város akácfá virággal*. . . kezdetű szép dalában.

Mély költészettel kapják meg lelkét az őszi természet képei s hangulatai is. Az ő hívő lelkén is végigborzong az észrevétlen gyorsasággal elsuhanó élet szomorúsága s ezt egy megkapó képpel fejezi ki :

Virág az élet egy gyermeklány kezében.

Mire összekötné : por lesz a virágból.

Öreg anyóka a hajnalszemű lányból.

Amily mélységes szeretet fűzi a természethez, olyan bensőséges és mély családi érzése is. Gyermeki kegyelete, mellyel egyszerű öreg szüleinek : dolgos és dalos, honvéd szolgálatára büszke atyjának s krisztusi szeretetben gazdag anyjának emlékét idézgeti és áldja ; szinte lányos gyöngédségű és tisztaságú szerelmei ; férji hűsége és hódolata hitvese iránt, kis gyermekeit becéző gyöngéd szeretete : mind egy tiszta és becsületes férfiszív mélyéről fakadó érzések. Házát a Senki Szigetének érzi, a csöndes boldogság tanyájának, mely távol esik a hétköznapiság zűrzavarától. Hasztalan csalogatja mulató társaság, neki a világ legszebb muzsikája : kis gyermekeinek gondtalan, ujjongó, édes kacagása. Költői világában feledhetetlenül kedves és kies vidék gyermekei szívének kis birodalma s atyai szeretetének fölöttük ragyogó napja. A boldog, csendes családi körből fakadó dalait találóan jelölte ezzel a címmel : *Dalok hazulról*.

Nemcsak érzéseivel, hanem érdeklődésével is a falu felé fordul. Még a külső világból is mintegy csak ez a szűkebb kis terület érdekli. Sajátságos műfajjá formálta ki azokat a románc- vagy balladaszerű életképeket, melyekben tömör formába foglalta falujának híreit s csöndes kis tragédiáit. *Hírek a falunkból* jellemző cím alá csoportosította ezeket a költő. Egy részük gyöngéd, ötletes csattanóra fordul ; köztük talán legkedvesebb az, melynek címe *A fonónkat betöltöttük* :

A fonónkat betiltották,	— Ejh, maholnap tavaszodik.
— Hogy ezt is meg kellett érni! —	— Ránk hull a nyár koszorúja
Száz virágot, száz lányálmot	S vadvirágos mezőinken
Kár volt összetépni!	Együtt lesztek újra!
 A lányokért, a nótákért	 Abban aztán, hogy a virág
Összejártak hébe-hóba . . .	Ki ne nyíljék, hogyha nyíló :
Istenem, hát melyik a bűn?	Nem parancsol az alispán,
A lány vagy a nóta?	Sem a szolgabíró!

Másokban viszont néhány rövid sor mögött egész kis tragédia húzódik meg ; köztük talán legballadásabb az, melynek címe : *Legyen hű minden lány* . . .

Mikor Kispál Danit katonának vitték,
Fehér Zsófi meghal, széltire azt hitték.

Nem halt meg, kilábolt valahogy belőle,
S más menyasszonya lett, alig esztendőre.

Kispál Dani megjött rövid szabadságra,
S visszament, visszament — örökös rabságra.

Fehér Zsófit másnap sokan elsiratták,
De nem a halottat, az élőit siratták.

Fel is irták szépen a Zsófi fejéhez :
«Legyen hű minden lány a szeretőjéhez!»

Szabolcska tiszta és bensőséges költészetéhez jól illik formájának igénytelensége, népdalforma ritmusa s egyszerű nyelve. Keresetlenül őszinte érzéseit a hang őszinte kedvessége tolmácsolja. Tartalom és forma annyira összehangzó s oly áttetszően világos, hogy formába rendezésüket szinte önkéntelennek, magától történőnek érezzük. Sokszor valami csipkeszerű finomsággal ölt formát nála egy-egy ötlet, egy-egy hangulat, egy-egy ábránd vagy egy sóhaj, egy emlék vagy egy álmom. Verseinek legnagyobb része annyira közvetlenül hat, mintha csak úgy elsőhajította vagy magának mondotta volna el.

A költő egyik versében visszatekint nyugalmas, tisztos egyszerűségben leélt életére s boldog megnyugvással tesz vallomást arról, hogy szegényen is átérezte mindazt, ami szép az életben : átérezte a szeretet tündérvilágát s a természet ezer csodáját. Nem irigyelte a nagy urakat, hiszen az eget ők sem látják kékebbnek s nekik is csak egy szívük van a szeretetre. Álmait, ábrándjait nem vehette el tőle senki, már pedig az álmok szépítik meg az életet s a színes ábrándok boldogítanak. Az olyan eszményi lelkű költő, mint Szabolcska, álmaival és ábrándjaival nemcsak a maga életét szépíti meg, hanem a szépség,

jóság és boldogság világába emelte azt a száz meg száz fogékony szívet is, kik a világ sívár tusakodásáról megfélelkezve tárultak ki szava előtt. Ez bizonyára szép és nemes gyakorlása a költői hivatásnak.

Szabolcska elvesztése költészetünket eredeti s minden árnyalatában magyar csengésű hanggal tette szegényebbé, Ki tudja, halunk-e még mi, kortársai, eredetiségben s főként magyarságban hozzá hasonlót?

Kéký Lajos.

Emlékezés Bartóky Józsefre.

(Székfoglaló beszéd a Kisfaludy-Társaságban.)

Tekintetes Társaság,

vannak írók, akik szinte készen ugranak ki a gyermekszobából. Ezek a csodagyermek. Vannak írók, akik késő öregségükben kápráztatnak el bennünket gazdag termékenységükkel. Ezek a csodaaggastyánok.

Az az író, akiről most szólok, nem tartozik sem az előbbiekre, sem az utóbbiak közé, de jelentkezése nem kevésbé rendkívüli, fejlődése nem kevésbé csodálatos. Bartóky József már túl volt az ötvenen, mikor tollat vett kezébe, s közelebb járt a hatvanhoz, mikor első könyve megjelent. Aztán kötetei egymásután hullottak ki a rotációségből s rövidesen — alig pár év alatt — mestere lett a prózáknak.

Megannyi tehetséget adott nekünk a fanyar és csipős március s a havas és vadregényes december is. Ő — azt mondhatnám — az ős gyermeke, a napsütéses október gyermeke. Nem virágos tehetség. Inkább gyümölcsös tehetség, az érett gyümölcsök ízével. Októberben a gyér lombokat éles, fehér tűzzel világítja át a verőfény, feltünteti a fák körvonalát, délfelé még sütkérezni is lehet, csönd van az erdőben, a neszek és zajok óriásivá nőnek, de estefelé már zúg a szél is, köd ereszkedik s a világ sejtelmes színpaddá válik. Ilyen az ő világa is. Októberi idill, a bölcsesség derűjével, visszhangokkal, lelkiismeret-furdalással, árnyakkal, rejtett fájdalommal.

Művészi értékei is ősiesen higgadtak. Nem tüzes: sugaras. Nem színt ad: rajzot ad. Nem képzeletének féktelenségében gyönyörködünk: tiszta szerkesztését élvezzük. Prózája gazdaságos, szófukar, majdnem csupasz. Épp ezért kitűnő elbeszélő. Az elbeszélés művészei — még a leglázasabbak, a legösztönösebbek is — tartózkodóak és mértékesek, közvetettek. Nem mondhatják ki egyszerre és sommásan, amiről beszélni akarnak, csak kerülőúton, részletekben,

alakjaik által, különben történetük feszítőereje megsemmisülne. Közvetlenségük nem a költő közvetlensége. Bizonyos burkolt, átszellemült közvetlenség ez.

Eltűnődtem azon, vajjon miért hallgatott oly sokáig, miért halogatta mondanivalóját élete végére, amikor úgyszólván körmére égett a munka? Azt hiszem, a szemérme szabódott az ellen, hogy kitarulkozzék, mindaddig, amíg lehetett. Első munkája egy kötet állatmese. Aki állatmesét ír, az álarcot hord, alibit igazol. Nem a királyok vérengzőek, csak az oroszlanok, nem a politikusok ravaszok, csak a rókák, nem az emberek szemtelenek, csak a legyek. Az érzések lázadása ez, az érzések rabszorgalázadása. Aesopus, az állatmeseírók őse, rabszorga volt.

Miután az állatmesékben az ő rejtelkedő lírája bátorságra kapott, meglege igazi terét és keretét a novellában, mely még mindig takargatja az érzést, de több alkalmat nyújt, hogy az közelebről is megnyilatkozzék. Novellái igazi novellák.

Újabban a műfajok határvonalai eltolódtak, összerosódtak. E. M. Forster azt írja, hogy minden olyan történet, mely több mint ötezer szó, regény. Ezt én legfőllebb elmés kajánságnak tartom. El tudok képzelni olyan novellát is, mely ötszázezer szó, s olyan regényt is, mely ötezer szó sincs. Sőt ha egy könyvből egyetlen oldalt hallok, megállapíthatom, hogy regényből való-e vagy novellából. Gyökeres különbség van e két elbeszélés-fajta között, mégpedig nem a környezetrajz vagy a korfestés tekintetében, mely végre csak külsőség, hanem belső nivoltában, művészi céljában.

A regény az egész élet. Mindenekelőtt az idő múlását érezteti. Hervadnak, sárgulnak itt a naptárok. Önmagába zárt kerektség ez. Azok az ajtók, melyek ide vezetnek, csukva vannak s ha kinyílnak, mindig valami jelentős ember lép be, még ha mellékalak is, hátán a sorssal. Azok a bútorok, melyeket itt látunk, már első pillanatra ismerteknek rémlenek s minden kopásukhoz megannyi emlék fűz minket is. A novella az élet kivágott körszelete, rész az egészből, a véletlenség izgalmával. Csak az órák ketyegnek itt, csak a permutatók percegnek. Ajtói mintegy tárva-nyitva vannak s azokon bárki beszélhet, mint futóvendég. Bútorai érdekes újságok. Történetei meglepetések. Esetleg jelképei az életnek.

Ennek a műfajnak finom kispasztikusa ő. Alakokat mintázott, kiket vidéken figyelt meg, falusi gyerkőcöket, kisvárosi hivatalnokokat, majd vajdó korunk alakjait: katonákat, akik hazatérnek a frontról, cselédeket, akiket lopás miatt jelentenek föl, nyomorultakat és nyomorékokat, a jazz-band örültjeit, a pesti utca szegényeit, a

lerongyolódott méltóságos urakat és méltóságos asszonyokat. Csupa kisemberek ezek, bármi is a rangjuk, nagy gonddal. A humor alázatos figyelme megnagyítja őket. Hite a gyöngédség volt, múzsája az irgalom.

Munkásságának, emlékének hódolva foglalom el megüresedett székét a Kisfaludy-Társaságban.

Kosztolányi Dezső.

A zenei év.

(1929. szeptember—1930. szeptember.)

Ez alatt a cím alatt folyóiratunkban az egymásután következő ötödik esztendő zenei eseményeinek összefoglalását adjuk. Azét az időszakét, mely letiport országunk életében — kiváltképen zenei vonatkozásban — a nemzeti művészet magára ébredésének és akarásának jeleit viseli. Irodalmi és művészeti életrekelésünk nemzeti lendületében zeneművészetünk az élre került s nyelvének nemzetközi erejével fennen hirdeti kultúránk magas színvonalát. A zene kürtjei harsogják legjobban a világ fülébe, hogy elesett nemzetünk művészetén keresztül élni akar és élni fog.

Az utolsó öt év láncában az ötödik szem nem mutat emelkedést. Nagy zenei eseményekről és kimagasló alkotásokról nem számolhatunk be, de a színvonal ereszkedésének veszedelmétől sem kell tartanunk, mert nemzeti zenekultúránk lendítő ereje pihenő évek után sokszorozódik. Ha az elmúlt zenei év új, nagy értékeket nem hozott is, művészeti munkálkodás folyamatosságát mutatja, melyben a nemzet teremőereje kirobbanó csírákat melenget. A zenetörténet korszakai esztendők szerint alig határolhatók. Egy nemzet zenetörténeti virágzása az évek száma szerint a legváltozatosabb időtartamot mutatja. Sokszor anyagiakban bővelkedő két-három évtized egyetlen értéket sem termel, s néha néhány sanyarú esztendő alatt szellemi paloták emelkednek. Mit számít az, hogy utolsó öt esztendőnk most múlt zenei éve az előzőkhöz képest szegény? Muzsikánk nemzeti ereje meglendült, művészeink munkálkodnak, intézményeink fejlődnek; a naptári időmérés korlátjait mi rakjuk rá a korlátozhatatlanra, hogy vállalt feladatunk szerint folyóiratunk bő adalékot adhasson a magyar zenetörténetnek.

*

Az Operaház sokkal gyengébb művészeti eredményt mutatott fel, mint az előző évben. Az eddigi évi hat-nyolc bemutató helyett csak kettő volt. Felújítással és új betanulással azonban tizenegy

mű került színre. Ez azt jelenti, hogy az eredménytelenségben nem az Operaház a hibás. Mi is kezdjük érezni annak a nyomasztó világjelenségnek súlyát, hogy az operairodalom válságba került. A régebbi nagy komponisták, akik — mint Wagner, Verdi, Puccini, — az egész világ operaszínpadain uralkodtak, meghaltak és újak nem jöttek. Az énekes színpad egyetemesen elismert élő nagymestere, Richárd Strauss, kimerült; nincs senki, akinek színpadi partitúrái felé érdeklődéssel nézne a világ. Minden operaház a régi művek átdolgozásához, felújításához, új betanításához fordul. Így jutottunk mi is abba a helyzetbe, hogy a régiekből kell élnünk, ami nekünk annál nehezebb, mert 60 dalmű, mint nálunk, egyetlen operaház színpadán sincs állandóan műsoron. Kevés tehát a felújítható anyag. Vagy új magyar művek megteremtésének lehetőségeit kell elősegítenünk, vagy a régi magyar műveket kell revízió alá vennünk. Mindkettő nagy haszonnal járna nemzeti zenekultúránkra.

Az Operaház látogatottsága öröndetesnek mondható, úgy hogy az előző év hat bérlete helyett hetes bérleti rendszert kellett beállítani. A bevált bérleti rendszer sikere egyik legszembeötlőbb bizonyítéka zenekultúránk általános terebélyesedésének.

A színházi év szeptember 17-én nyílt meg és június 14-én zárult. Ez alatt az idő alatt 250 előadás volt, míg az előző évben 240. A 250 előadásra 254 dalmű és 34 balett esett. A magyar szerzők művei 51 előadást értek meg, az idegeneké 237-et. Az arány, ha nem is felemelő, nem kirívó. Összesen két bemutató volt, tavalý nyolc. Ezek közül is az egyik balett és egyik sem magyar mű. A m. kir. Operaház az 1929—30-as idényben egyetlen magyar bemutatót sem tarthatott. A legmagasabb klasszikus műsornak érzékeny szépség-hibáját pótolta az Operaház, mikor bemutatta Mozart remekművét, *Così fan tutte* («Mind így csinálják») című kétfelvonásos vígoperáját (1930. jan. 9). Stílusos, jó előadásban. Ez volt az egyik bemutató. A másik Rimsky-Korsakow négy képből álló balettje, a *Seherezade*, melyet Rékai András alkalmazott színre (1930. márc. 13). Ezért is művészeti sikert könyvelhet el az Operaház. A *Tannhäuser* 250. előadására (1929. nov. 1) felújították. Új betanulással a következő művek kerültek színre: *Bánk bán* (1929. okt. 6), *Orpheus* (1929. okt. 25), *Carmen* (1929. nov. 29), *Diótörő* (1929. dec. 21), *Parasztbecsület*, *Bajazzók* (1930. jan. 23), *Gioconda* (1930. febr. 22), *Hugenották* (1930. márc. 25), *Boris Godunov* (1930. máj. 10), *Sába királynője* (1930. máj. 10) és *István király* (1930. jún. 7). Ezek közül a *Sába királynőjével* Goldmark Károly születésének századik évfordulóját ünnepelte az Operaház, az *István király*lyal pedig a Szent Imre-ünnepségekbe kapcsolódott be.

Díszelőadás volt a Hangversenyrendező Társaságok Nemzetközi Kongresszusa, Giuliano Balbino olasz nevelésügyi miniszter tiszteletére, Horthy Miklós kormányzó Úr nevenapján és Horthy Miklós Magyarország kormányzójává történt megválasztásának tizedik évfordulóján (1930. márc. 1). Ezt az állami színházak együttesen rendezték, emlékezetesen szép műsorral. Díszelőadás volt még báró Giacomo Acerbo olasz földművelésügyi miniszter tiszteletére, a Színpadi Írók és Zeneszerzők világszövetségének V. kongresszusa, valamint a Szent Imre-ünnepélyek alkalmából. Két jótékonycélú előadás mellett megülte az Operaház a szokásos évfordulókat. Ezek közt Goldmark Károly születésének századik évfordulóját (1930. máj. 18) a *Sába királynőjének* pompázó előadásával.

A vendégszereplések közül Franz Schalk, Nanny Larsen-Todsén, Marcel Journet, Nino Piccaluga, Elisabeth Rethberg, Andai Piroska, Jeritza Mária, Nagy Izabella és Pilinszky Zsigmond fellépte emelkedett ki, a többi elmaradhatott volna.

Említésreméltó, hogy az 1928. évi Nürnbergi Magyar Hét viszonzásául a Nürnbergi Városi Színház Operaházunkban három előadást rendezett, melynek során két operát, a *Nürnbergi mesterdalnokokat* és újdonságként Richard Strauss *Intermezzo* című «polgári komédiá»-ját adták elő. (Sikertelen mű.)

A színpadi művészet technikai fejlődése újabban rendkívülit haladt. Mondhatnók azt is, hogy csak ebben haladt. Csodálatraméltó külsőségekkel ámitják el a nézőt. Mi is nagy eredményeket értünk el e téren, amit három kiváló művészünknek: Márkus Lászlónak, ifj. Oláh Gusztávnak és Szemere Árpádnak köszönhetünk. Főként Szemere Árpádnak. Ez év tizenhárom új rendezéséből hat az ő munkája és olyan művészi magaslaton álló munkája, amelyet az Operaház színpadán még sohasem láttunk. Szemere Árpádban harminc éves dicsőséges énekművészi pályáján felül a legnagyobb magyar operarendezőt is tisztelnünk kell.

Itt említjük meg, hogy két magyar énekművész: Pilinszky Zsigmond és Pilinszky Géza nagy dicsőséget szerzett a magyar énekkultúrának — idegenben. A világhírű bayreuthi Festspieleken Pilinszky Zsigmond négyszer (mert egy fellépésében betegsége akadályozta) nagy sikerrel énekelt a *Tannhäuser* címszerepét, Pilinszky Géza pedig ugyanott ugyanabban az operában Walther von der Vogelweide szerepét ötször. Olyan nagy művészi eredménnyel, hogy az ünnepi játékok vezetősége jövőre hét-hét szerepre kötötte le a két énekest. Örömmel emeljük ezt ki beszámolóunkban annak bizonyosságául is, hogy a magyar énekkultúra sohasem volt nagyobb és gazdagabb, mint most. A magyar énekművészetnek csaknem egy tucat

világhírű képviselője él idegenben. Súlyos mulasztás, hogy a legtöbbjét — mint a két Pilinszkyt is — meggondolatlanul engedték át másoknak.

*

A Filharmóniai Társaság fennállásának 76. esztendejében is feladata magaslatán állott. Értékes és érdekes műsorral rendezett hangversenyei a magyar zeneélet legkimagaslóbb eseményei. Most is, mint tavaly, nyolc bérleti estet tartott s ezenfelül nyolc rendkívüli hangversenyt. A bérleti koncerteket a filharmónikusok elnök-kar-nagya, a magyar zenevilág lelke : Dohnányi Ernő vezényelte, kivéve a hatodik hangversenyt, melynek Hans Knappertsbusch, müncheni főzeneigazgató volt a vendégdirigense. A rendkívüli koncertek közül egyet Dohnányi, a többieket Robert Heger, Richard Strauss, Edwin Fischer, Oscar Nedbal, Bruno Walter és Deutsch Antal vezényelte.

A filharmóniai hangversenyeken a következő magyar újdonságok kerültek előadásra : Kókai Rezső *Preludium és Scherzója* nagyzenekarra (1929. nov. 25). Kókai a legfiatalabb magyar zeneszerzőgárda figyelemreméltó tagja. Ez a műve még iskolás, de jelentékeny készséget mutat. Bartók Béla *Rapszódia hegedűre és zenekarra* (1929. november 25). Bartók, az ultramodern magyar muzsika mestere, népi táncokból két zenekari rapszodiát írt hegedűszólóval. Szlávós, romános kompozíciók. Bartóknak nincs szerencséje a hegedűvel. Ha erre a hangszerre ír, kemény, kegyetlen acéltollával megöli a hegedű lelkét, mely szelíd természete szerint nem bírja a legmodernebb zene kínzó levegőjét. Így járt a hangszer a bemutatott második rapszodiában is. Siklós Albert : *Kamaraszvit* baritonszólóval (1929. dec. 9). Siklós Szabó Lőrincnek programmul választott szép verseire nem írt szárnyaló muzsikát. Műve zenekari közjátékokkal összekötött három tételének egyikében sem találjuk meg a zeneköltőt. Kósa György *Kamarazene* (1929. dec. 9). Kósa kompozíciója tizenhét hangszerre írt, homályos programmon álló, egytételes kamaramű. Jó hangszerelésben elég érdekesen hangzik s érződik belőle, hogy ultramodern bizarrsága őszinte. Kelen Hugó *Dalok* nagyzenekarral (1930. jan. 13). A szerző *Sírató* című szerzeményének három részlete, melynek költeményei Ady Endre *Szeretném, ha szeretnének* kötetéből valók. A kompozíció se hangulatban, se felépítésben közel sem jár Ady költészetéhez. Ady zenésítése nagyon nehéz feladat. Egyszerű eszközökkel kell hozzányúlni. Eddigi zeneszerzői nem így gondolkodtak. Törekvéseik ezért sikertelenek. Kazacsay Tibor *Poeme* nagyzenekarra (1930. febr. 10). Szerző a neoklasszikus magyar mu-

zsikának jelentős tagja. Jól instrumentál s elképzeléseinek több helyt szárnnyal tud adni (II. tétel).

Idegen újdonságok ezek voltak: Ernest Toch *Mesejátéknyitány* (1929. nov. 11). Toch az új német zenei áramlat jeles képviselője. Ez a munkája azonban minden bensőséges zenei szellemet nélkülöző agyzenemű, tisztán zenekari hangszerbravúr. Ottorino Respighi *A madarak* kis zenekari szvit (1929 nov. 25.). Az új olasz iskola vezére, Respighi, régi zeneköltők kecses melódiáiból azokat szedte össze, melyek a madarak életét zeneileg festik. Stílusosan, finoman s a modern zenekari nyelvezet követelményeinek megfelelően hangszerelte és így öttételes szvitje a galamb, a tyúk, a fülemile és a kakuk ötletes zenei rajzát adja. Arthur Honegger *Rugby*, szimfonikus tétel (1930. jan. 13). A *Dávid király* híres szerzőjének Rugby-ja zenei mása az e néven Angliában és Amerikában divatos labdajátéknak. Bámulatatos hangorgiákkal kevert szédületes prestissimo. A mechanizálással fajult zene, a gépzene egyik érdekes példánya. Waldemar Baussnern *Gyermekkorom hazájának* zenekari szvit (1930. jan. 27). Baussnern élemedett korú német zeneszerző, aki fiatalságának egy részét Erdélyben töltötte. Emlékezéseit öt terjedős tételben szedte össze. Jószándékú, de nem jelentős mű. Rimsky-Korsakow *Aranykakas* zenekari szvit (1930. febr. 10). A modern hangszerelés egyik úttörő mesterének, az oroszok nagy zeneköltőjének, kiváló műve. Csupa szín és lendület. A szvit a hasonló című opera zeneanyagából készült. A rendkívüli filharmóniai hangversenyeknek is volt két újdonsága. Mark Wessel *Symphonie concertante*ja és Verdi *Othello balettzenéje* (1929. dec. 16). Wessel műve kürtre és zongorára zenekarral írt kótazavar, míg Verdi balettzenéje, melyet Párizs kivételével hangversenyteremben még nem adtak elő, ragyogóan színes, bűbájos dallamfolyam.

Amint látható, filharmónikusaink évi 16 hangversenyükön hat magyar és hét idegen, összesen 13 újdonságot adtak. Ezenfelül a zeneirodalom örökértékű műveiből igen sokat, köztük a *Kilencediket*.

A hangversenyeken a mieink közül ezek a szólisták szerepeltek: Geyer Stéfi, Székely Zoltán, Farkas Sándor, Szentgyörgyi László, Basilides Mária, Bodó Erzs, Szende Ferenc, Tagliafero Magda, Stiegler Károly, Schmidthauer Lajos és Kósa György. Az idegenek közül Eleanor Spencer, Emánuel Feuermann, Walter Gieseking, Mark Wessel, Edwin Fischer, Nathaniel Millstein és Zlatko Balakovic.

Itt említtük meg, hogy két kiváló idegen filharmónikus zenekarban is gyönyörködhattünk. Egyik a bécsi, a másik a newyorki

hírneves együttes. A bécsi filharmónikusok Wilhelm Furtwängler mesteri vezénylete alatt két értékes koncertet adtak. A newyorki filharmónikusok tökéletes zenekarát a világhírű Arturo Toscanini vezényelte. A legnagyobb orchesterművészek évek folyamán csaknem mind szerepeltek nálunk. De Toscanini a nagyok közt is a legnagyobb. Eszményi zenekari vezér!

*

Filharmónikusaink mellett a Székesfővárosi Zenekar dícséretre méltóan szolgálta a zeneművészet népszerűsítésének szép célját. A zenekar nyolc évvel ezelőtt alakult s négy éve tartja hangversenyeit Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottságának vezetése alatt a Vigadóban. Folyton növekvő érdeklődés közepett, jelentős művészeti eredménnyel. A zenekar évről-évre haladást és fejlődést mutat. Állandó karmesterei: Bor Dezső, Vaszy Viktor és Siklós Albert, érdemes művészberek, akik értenek a jó betanítás nehéz munkájához is. A zenekar a tél folyamán 30 hangversenyt adott a Vigadóban bérletben és a nyár folyamán 61 koncertet ingyen a Városligetben az Iparcsarnok előtti zenepavillonban. A vigadói délutáni hangversenyek tizes ciklusokra oszlottak. Az első ciklus keretében Beethoven kilenc szimfóniája került időrendbeni előadásra; a második ciklus a romantikus és neoromantikus zeneköltők közül Berlioz, Brahms, Bruckner, Csajkovszki, Goldmark, Liszt, Mahler, Mendelssohn és Schubert legjellegzetesebb alkotásainak népszerűsítését szolgálta; a harmadik ciklus a zenei műveltség megalapozására törekvő hangversenyekből állott. A három ciklusban 23 magyar zeneszerző műve került előadásra. A népművelési jellegű koncertek iránti érdeklődés fejlődését legjobban mutatja, hogy míg a vigadói első hangversenysorozatban 45 ciklusos bérletjegyet adtak el, a másodikban 333-at, a harmadikban 402-t, addig a múlt évben ez a szám 673-ra emelkedett. A hangversenyek látogatottságának átlagszáma 822, tehát a vigadói hangversenyeknek 25,000 hallgatója volt; a városligeti ingyen koncerteknek megközelítő számítással 160,000. Összesen 185,000. Szép eredmény, ami a népművelési zenei akció teljes sikerét mutatja. Sipőcz Jenő polgármester e körüli érdemeit a statisztikai számok minden szónál jobban dicsérik. Olyan metropolis, mint fővárosunk, önálló kitűnő városi zenekar és magas színvonalon álló városi színház nélkül kultúrájában csonka volna.

A zenekari hangversenyek körében meg kell említenünk a Komor Vilmos által vezetett Kamarazenekart, mely művészi zene-

kari kamaraművek megkedveltetésén buzgólkodik. A Kamarazenekar a múlt évben öt hangversenyt adott.

*

Az énekkari hangversenyek élén hosszú idő óta a Lichtenberg Emil vezetése alatt álló Budapesti Ének- és Zenekaregyesület járt. Ez a jórészt műkedvelőkből álló társaság most csak három hangversenyt adott, Ádám Jenő vezénylete alatt. Haydn *Évszakok* és Händel *Saul* című oratóriumát hallottuk. A Bazilika Ének- és Zenekara Demény Dezső karnagy vezetésével magas színvonalú egyházi hangversenyt adott. Kétszer szerepelt hangversenyteremben a Budavári Mátyás-templom Ének- és Zenekara, Sugár Viktor karnagy vezetése alatt. Félix Nowowiejski *Quo vadis?* című oratóriumát s Mozart *Requiem*-ét adták elő. Mindkét énekkar régi erőssége zenekultúránknak. Ha ezekhez hozzávesszük a Belvárosi Plébánia-templom énekkarát (karnagy: Harmat Artur) s az Egyetemi-templom kórusát (karnagy: Koudela Géza), ezeken felül az egyre fejlődő és erősödő többi fővárosi templomkórust, s ha észrevesszük azt a törekvést, hogy a templomi kórusokról az idegen műveket a karnagyok mindinkább leszorítják, a magyar egyházi zeneművészet öröndetes fejlődését, ha csak egy pillanatra is, megláttuk. Vidéki székesegyházi kórusok állandó fejlődéséről is tudunk. — Énekkari kultúránk egyik jelentős tényezője a Karvaly Viktor vezetése alatt álló Székesfővárosi Énekkar is. Magas fejlettségüket Bach *Actus tragicus*-ának, Beethoven *C-dúr miséjének* s a *Kilencedik* szimfónia zárókórusának előadásával bizonyították be. — A Vakok Énekkarának felemlítéséről nem szabad elfeledkeznünk, mert bemutatkozó hangversenyük alkalmával olyan művészeti készséget mutattak, mely kettőzött figyelemre érdemes. — Az Egyetemi Énekkar is elismerésméltó munkát végzett. — A magyar énekkari kultúra pálmáját a dr. Bárdos Lajos vezénylete alatt álló Palestrina Kórusnak kell adnunk. Ennek az énekkarnak minden egyes tagja művész. A legszerencsésebben kiegyenlített hangfajok egyesülésében olyan szerves, erős, egészséges anyaggá forrt énekkar, mely technikában és művészi kar-szellemben ősi zenekultúrák régi énekegyesületeivel vetekedik. Minden önálló fellépésük és minden közreműködésük tiszta művészet. — Az énekkarok körében érintjük még a magyar dalosügyet, melynek vezető testülete, a Magyar Dalosszövetség, egyre szorgalmasabb és körültekintőbb munkával törekszik emelni a magyar karéneklést.

A temesvári magyar dalárdán, a Pozsonyi Toldy-kör férfi-

karán kívül a Deutsches Sängerkhor, a Doni kozákok, a Bakule prágai gyermekkórus, a Bécsi Sängerknaben és a Svájci dalosok adtak hangversenyt.

*

A kamarazene iránti érdeklődés hanyatlóban van, ami szomorú tünet, mert a kamarazene-művészet színvonalát eddig a zenekultúra fokmérőjének tartották. Hírneves vonósnégyesünk, a Waldbauer—Ország—Temesváry—Kerpely társaság a színtiszta muzsikálásnak gyönyörűségeihez szoktatott. A quartett öt bérleti estet adott magasrendű műsorokkal és kiváló vendégművészekkel. Három magyar újdonságot mutattak be: Bartók Béla *III. vonósnégyes*, Lajtha László *Szerenád* vonóstrió, Szabó Ferenc *Vonóstrió*. A kiváló vonósnégyes társaságot, mely negyedszázad óta szerzi külföldön a babért a magyar zenekultúrának, állami támogatásban kellene részesíteni.

Waldbaueréken kívül több állandó jellegű kamarazene-társaságunk van, melyek közül művészi értékre a Melles Magyar Vonósnégyes emelkedett ki. A Kerntler-trió is művészi színvonalon működik. A Róth-quartett és a Léhner-vonósnégyes világjáró kamarazene-kereskedők, igen kiváló készültséggel. Hangversenyt adott még a felsoroltakon kívül a Magyar Női Vonósnégyes és a Magyar Női Zongoraquintett. Idegenek közül a Drezdai-vonósnégyes.

*

A szólóhangversenyek számban csökkenő, de értékességben emelkedő irányt mutatnak. Míg két évvel ezelőtt háromszáz szólókoncert esett az évre, az elmúlt évben alig volt kétszáz. Ennek oka a folyton rosszabbodó gazdasági helyzet is, de — igen örömdetes — főként az a belátás, hogy a jogosulatlan művészeti ambícióknak se értelme, se eredménye nincs.

A szerzői-estek meggyérültek. Ezek a hangversenyek csak akkor sikerülhetnek, ha műsoruknak tartalmassága és súlya teszi értékessé. Ha a művek alkotója kiváló egyéniség, kvalitásaiból szerzői-est keretében több vonást látunk meg, mint egyes műsor-számokból. Ilyen kivételes művészlélek azonban kevés akad. Az élen köztük Bartók Béla járt. Komoly értékeket hozott a Bartók—Kodály dalest, Tarnay Alajos, S. Sack Manca szerzői-estje. Balázs Árpád közkedvelt magyar-nóta hangversenyei, aki mindig saját műveit adja elő, szerzői-estnek számítanak. Az idegenek közül Richard Strauss szerzői hangversenyét emeljük ki.

A zongora-szóló koncertek során Dohmányi Ernő ismét nagy

élményekkel ajándékozott meg. Nála szebben ma senki se zongorázik. Utána Kentner Lajos, Heimlich Lajos, Engel Iván, Kilényi Eduárd, Szatmári Tibor, Kabos Ilonka, Fischer Annie, M. Hír Sári, Hegyi Emánuel, Keéri Szántó Imre, Stefániai Imre, Kósa György, Domokos László, Gergely László, — a külföldiek közül Emil Sauer, Sergej Rachmaninoff, Walter Gieseking, Ignác Friedmann, Marcelle Meyer, Boris Goldowsky, Alfred Hoehn, Edwin Fischer és Jeanne Marie Darre hangversenyeit emeljük ki.

A hegedű-koncertek közül Szigeti József, Székely Zoltán, Konec János, Zathureczky Ede, — a külföldiek közül Fritz Kreisler, Jacques Thibaud, Vasa Prihoda, Juan Manen és Nathaniel Milstein hangversenyeit.

A gordonka-koncertek közül Kerpely Jenő, Földesi Arnold, Zsámboky Miklós, — a külföldiek közül Pablo Casals, Emanuel Feuermann és Gregor Piatigorsky hangversenyeit.

Az orgona-koncertek közül Wehner Géza, Riegler Ernő, Hamerschlag János, Ákom Lajos, Kereszty Jenő és dr. Havass István hangversenyeit.

Az ének-szóló hangversenyek közül legelső helyen Basilides Mária, aztán Medek Anna, Gyenge Anna, Kreszné-Sztojanovits Lili, Hoór-Tempis Erzsébet, dr. Molnár Imre, dr. Matuska Miklós, Svéd Sándor, Laurisin Lajos, — a külföldiek közül Fedor Saljapin, Benjamino Gigli, Elisabeth Schumann, Paul Bender, Marcel Journet, Lotte Lehmann és Elisabeth Rethberg hangversenyeit.

Amint látjuk, a külföldi mesterek legnagyobbjai is felkerestek bennünket. Fővárosunk ismét belejutott abba a nemzetközi hangversenyvonalba, melyen békeidőben számottevő állomás volt.

*

Vezető zenepedagógiai intézeteink híven és eredményesen szolgálták feladatukat. A Hubay Jenő vezetése alatt álló Orsz. Magy. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolának összesen 752 növendéke volt, 36-tal kevesebb, mint az előző évben. Az intézetnek 10 házi. 28 nyilvános hangversenye, két házi operai előadása és évzáró vizsgaelőadása volt az Operaház színpadán. Az ünnepi és diszhangversenyek közül értékes műsorával és a művek magas színvonalú, művészi előadásával kiemelkedett a Főiskola néhai örökös elnökének, Mihailovich Ödönnek emlékezetére rendezett emlékünnepe (1930. jan. 19), melyen az emlékbeszédet gróf Apponyi Albert mondta; Goldmark Károly születésének századik évfordulójára rendezett két hangver-

seny (1930. ápr. 10 és 12) s leginkább a gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter védnöksége alatt rendezett jótékonycélú zenekari hangverseny (1930. márc. 30), mely az egész évnek is egyik legfényesebb művészeti és társadalmi eseménye volt. Műsorán Hubay Jenő, Dohnányi Ernő, Stefániai Imre, Kerpely Jenő és Zsolt Nándor szerepelt. — A Főiskola főigazgatójának s egyben zeneéletünk vezérének, Hubay Jenőnek, két dicsőséges külföldi szereplését, a prágait és a párizsit, büszkélkedve említjük. Mindkét alkalommal magyar műsort vezényelt a mester. Párizsban a Pleyel-teremben tartották a «Festival de musique hongroise»-t, rendkívüli sikerrel, melyet első sorban Hubay Jenő mindenütt elismert érdemeinek köszönhetünk. A Főiskola palotájában a magyar születésű nagy zeneköltő, Goldmark Károly emlékének Goldmark-szobát rendezett be, megvásárolva a *Sába királynője* zeneköltőjének muzeális értékű kézírathagyatékát és egyéb ereklyéit. — A Zeneművészeti Főiskolában mindig a legszebb magyar intézmények egyikét láttuk. Most igazán megérdemli a büszke jelzőt: «grande école».

A Szabados Béla főigazgató vezetése alatt álló Nemzeti Zenede, a legrégibb magyar zeneiskola, mely csaknem százados multra tekinthet vissza, komoly és célirányos működést fejtett ki. Társadalmi és művészeti előkelőségek bevonásával újjászervezte a Nemzeti Zenede Egyesületet, melyszervezet az intézetnek jogi tulajdonosa. A Zenedébe a múlt év folyamán 739 növendék iratkozott be. Két nyilvános zenekari hangversenyt tartottak s félévi és évvégi operai vizsgaelőadást, ez utóbbit az Operaházban. Ezenfelül tizenkét hangversenyt (előadási gyakorlatot) a Katholikus-Kör kamarazenetermében.

Összehasonlításul, de kulturális érdeménél fogva is foglalkozunk röviden az ország legnagyobb magánzeneiskolájával. Fodor Ernő zenetanár államilag engedélyezett magánzeneiskolája huszonhét esztendeje működik. Növendékeinek száma 599. Tanári testülete 51 tagból áll. Az intézet 32 nyilvános hangversenyt rendezett, melyek közül hármat a Zeneművészeti Főiskola nagytermében, a többi az intézet hangversenytermében tartottak. A jól vezetett intézetből idők folyamán a magyar zenekultúrának több jelese került ki.

*

Beszámolónk teljességéért említjük, hogy a Városi Színház nem állt feladata magaslatán. Működésében tervszerűség nincs, előadásai hevenyészettek, jórészt vendégművészek fellépéseiből élt, kik közt világhírű nagyságok (Saljapin, Lauri Volpi) is akadtak s kik

miatt (Galli Curci) világhírű művészeti botrány közepébe került a színház. A székesfővárosnak, mint tulajdonosnak, a Városi Színház ügyét revízió alá kell vennie.

*

Vidéki zeneéletünk a múlt évben is erősödött. Művészeink és a külföldiek szívesen keresik fel nagyobb városainkat. Vidéki zeneiskoláink kezdenek népesedni, nagyobbodni. Különösen figyelemre méltó Sopron, Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc, Baja, Győr és Kesztemét zenei fejlődése. A vidék zeneéletéből két országos eseményt emelhetünk ki. Az egyik a Soproni Zeneegyesület fennállásának százéves jubileumi (1929. okt. 20, 21 és 22) ünnepsége, a másik a keszthelyi Goldmark-ünnepély. A «húség városa» háromnapos nagyszabású zeneünnepély keretében ünnepelte meg jubileumi dátumát. Az egész magyar zenevilág legjobbainak jelenlétében és legkiválóbb művészeink közreműködésével. Keszthely, Goldmark szülővárosa, országos ünnepélyvel rótta le kegyeletét nagy fia iránt (1930. jún. 16).

*

A Rádió zenekultúránk zászlóvivője lett. A csodálatraméltó találmány az ország legnagyobb hangversenyterme, egyben óriási színpada és legnépesebb zeneiskolája. A külfölddel naponta érintkező művészeti dobogó, melyről nemzeti zenekultúránk erejét és emelkedettségét állandóan mutogathatjuk az egész világnak. A magyar Rádió Szóts Ernő üzemvezető igazgató irányítása alatt a múlt évben is bebizonyította, hogy feladata magaslatán áll.

A rádiók műsorainak nagyobb felét zeneszámok alkotják. Feladatunk szerint tehát most csak a rádió zenei részével foglalkozunk. Világosabb összefoglalás kedvéért statisztikai számokhoz folyamodunk, melyekből kitűnik, hogy Rádióink a nálunk sokkal régebbi, aránytalanul nagyobb népességű és gazdag rádiós országok közt is igen jelentős helyet foglal el. A szám csak mennyiséget mutat, de minőségben is felvehetjük a versenyt akármelyik állomással.

Budapest heti 88 $\frac{1}{2}$ műsorórát ad, tehát többet, mint Bécs (88 óra), vagy London (82 óra). Ebből a komoly zenére 38·87% esik, mely szám második helyet biztosít számunkra London, Stockholm, Bécs, Párizs és Prágával szemben is. Operaházi közvetítésben Königs-wusterhausen, mi és Bécs nyújtunk a legtöbbet. Budapest a múlt évben 50 operát közvetített a m. kir. Operaházból. Ez irányú cél-

tudatos törekvésével és rendszerességével csak a németek vetekedhetnek. Az úgynevezett komoly zene másik részét a filharmóniai, vagyis szimfónikus hangversenyek alkotják. Ezek közül a Budapesti Filharmóniai Társaságnak csaknem mindenik koncertjét közvetítette Rádiónk s ezenfelül a Studióból hetenként legalább két nagyszabású szimfónikus hangversenyt ad, melyeket világhírű (operaházi-filharmóniai) zenekarunk élén nem kisebb mester vezényel, mint Dohnányi Ernő, a Filharmóniai Társaság elnök-karnagya. Ezenfelül a kamarazene a legnevesebb magyar kamaraegyüttesek keze alól kerül az éterbe s a Rádió magánénekesei a hangversenydobogó és az Operaház legkiválóbb szólistáival azonosak. Az úgynevezett «könnyű zené»-t mindig több és több magyar szerző művével gazdagítja Rádiónk, amely nemzeti különlegességünk, a cigányzene, kivirágoztatására — igen helyesen — nagy súlyt vet. A Rádió zene-művészetünk nemzeti elemeit mindig szem előtt tartja s ebbeli törekvésében rendkívüli szolgálatot tesz mellőzött vagy elfeledett zene-művek szépségeinek életrekelésével. Még mindig germán ízű zene-kultúránkat a Rádió tisztíthatja meg.

A magyar Rádió gondos és céltudatos nemzeti munkájával, melynek irányelveit érintettük, ötévi fennállása után elérte azt, hogy Európa egyik legkedveltebb adóállomása.

*

Zenei irodalmunk évről-évre erősödik. Céltudatos komoly munkával csökkenti azt a távolságot, mely zenei irodalmunk és zene-művészetünk közt évtizedek óta tátong.

A múlt év öröndetes zenei irodalmi eseményt hozott, melynek jelentősége az egész magyar zenekultúrára kihat. Megjelent az első komoly zenei lexikon, Győző Andor kiadásában, Szabolcsi Bence és Tóth Aladár szerkesztésében. (A két fiatal tudós érdemes munkájával folyóiratunkban behatóbban fogunk majd foglalkozni.) A magyar nyelvű általános zenei lexikon hatalmas két kötetén kívül 13 kisebb-nagyobb terjedelmű zenei irodalmi mű jelent meg. Ezek: Major Ervin: *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai*; Szabolcsi Bence: *A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje* (Magyar Zenei Dolgozatok. Szerkeszti: Kodály Zoltán); Szilágyi Sándor: *Lavotta János. A kor és az ember*; Ráth-Véghné Zipernowsky Mária: *Hogyan tanítsunk hegedülni kezdőket?* Molnár Imre: *A hangképzésről* (Különnyomat a Katholikus Kántor 1929. és 1930. évfolyamából); Kálmán Mária: *Goldmark Károly*; *Goldmark Károly*, a Fővárosi Nyilvános Könyvtár

ünnepi kiadványa (összeállította: Koch Lajos könyvtári felügyelő). Részlet dr. Klempa Károly készülő Goldmark-művéből: *Goldmark az ember* címen a keszthelyi reálgimnázium 1929—30. évi értesítőjében; Csatkai Endre: *A soproni zeneegyesület százéves vázlatos története*; Haraszti Emil: *Bartók Béla*; Haraszti Emil: *A zenei formák története* (Magyar Szemle Kincsestára 55. sz.); dr. Nagy Sándor: *Rövid zenetörténet*; dr. Kuncz Jenő: *Rubinstein és Heindl Győrről* (a Győri Szemle Könyvtára 3. sz.). Folyóiratok közül a *Zenei Szemle*, *Zene*, *Magyar Dal*, *Muzsika* és *Apolló* jelent meg. Az *Operaismertető*k című sorozatból két füzet s a Csáthy Ferenc kiadásában megjelenő *Operaszövegek* sorozatban további hat szöveggönyv.

A magyar zenei irodalom vázlatos áttekintésekor sem hallgathatjuk el zenei irodalmunknak azt a kiáltó hiányát, hogy nincs magyar zenetörténeti kézikönyvünk. Ma már vannak alaposan képzett zenei íróink, akik ezt az úttörő munkát el tudnák végezni. Igaz, hogy zenei emlékeink kiadására se gondol senki, pedig ezek nélkül megbízható zenetörténetet alig lehet írni, de — úgy tudjuk — a zenetörténeti kutatások megtörténtek, álljanak össze zenetörténet-szeink s oldják meg vállvetett munkával a magyar zenei irodalomnak ezt az évtizedek óta szégyenteljes problémáját. Ha másként nem lehet, az államnak kell megíratnia a magyar zenetörténetet!

*

Tükörképünk teljességeért, de igaz örömünkre és hálánk jeléül is külön említjük, hogy Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter olyan nagyarányú zeneművészeti pályázatot tűzött ki, amelynek zeneéletünkben nincs mása. A tíz-tízezer pengős két pályadíj egyikét a szegedi Fogadalmi-templom felszentelésére irandó misére, a másikat Horthy Miklós Ő főméltósága tízéves kormányzói jubileuma alkalmából irandó szimfonikus alkotásra. Az első pályázat rendkívüli művészeti eredménnyel végződött (Dohnányi: *Szegedi mise*), a második még eldöntetlen. E két zenei pályázat s az évente megismétlődő ugyanilyen arányú pályázatok zeneéletünkben korszakalkotók lehetnek. Zeneköltőink kincses talentumából nemcsak a magyar, hanem a világ-zeneművészet legnagyobb alkotásait termelhetik ki.

*

Íme, az 1929—30-as zenei év összefoglalása. Ha az elmúlt év rendkívüli értékeket nem hozott is, a magyar zeneművészet emelkedett színvonalát mutatja.

Papp Viktor.

I R O D A L O M.

A mai magyar társadalom.

Weis István: *A mai magyar társadalom.* Kiadja a Magyar Szemle-Társaság. Budapest, 1930. 239 l.

A magyar könyvpiacon a közelmúltban megjelent könyvek közt kevés van olyan, amely nemzetünkre nézve fontosabb, életbevágóbb problémával foglalkoznék, mint Weis Istvánnak fenti címen közreadott műve.

Azok az áldozatok, melyeket a magyarság a világháború alatt vérben és vagyonban hozott, majd ezek következményeként az összeomlás időpontjában jelentkezett fásultsága, midőn az érdektelenség közönyével szemlélte, hogyan veszi kezébe az ország sorsának intézését a béketárgyalások küszöbén egy siralmasan tehetetlen, sőt részben izzó magyargyűlölettől fűtött társaság, mely a hadsereg szándékos szétzüllesztésével módot adott arra, hogy néhány rosszul fegyverzett ellenséges katona nagy városokat, egész országrészeket puskalövés nélkül elfoglaljon, és végül a trianoni békeparancs rendelkezései folytán lélekszámban, területben, anyagi és erkölcsi javakban elszenvedett veszteségei teljesen felforgatták azt a politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet, amelyen e század első évtizedében a történelmi Magyarország külső és belső rendje nyugodott. Mint mikor valamely irtózatos földrengés nyomán támadt hegyomlás eltemeti a termő talajt a rajta levő kultúrával és hosszú időnek kell eltelnie, míg a megmozdult földrétegek egyensúlyállapota helyreáll és a felszínre jutott réteg termőképessé, művelésre alkalmassá válik, épp oly változások, elcsuszamlások sujtották és forgatták fel a magyar társadalmi osztályokat is.

Valami ezekből bekövetkezett volna a háború nélkül is. A magyarság kivándorlása, a vidékről Budapestre gyűlt munkásság szembefordulása a nemzeti iránnyal, tőle vérben és lélekben idegen egyének vezetése alatt s a nemzetiségek gazdasági és politikai megerősödése már e század első éveiben élesen rávilágított a parlamenti obstrukciókkal egymást marcangoló magyarság gyengülésére, de katasztrofálissá a háború és Trianon miatt vált a helyzet.

Az új rend kialakulása még folyamatban van, még korántsem ért végére. Erre mindaddig gondolni sem lehet, míg egyfelől az esztelen és gonosz párizs-környéki békeszerződések s az általuk felidézett világgazdasági válság és másfelől az orosz bolsevizmus azok között az erőtenyezők között szerepelnek, melyek a művelt világ sorsát irányítják.

Minél tarthatatlanabb lesz azonban a maholnap 12 évvel ezelőtti páratlan botorsággal megszabott világrend, annál fontosabb megismernünk mai társadalmunkat, hogy megtudhassuk, vajjon képes lesz-e nemzetünk az előbb-utóbb elkövetkező fordultnál betölteni azt a szerepet, melyet az isteni gondviselés számára ezer évvel ezelőtt kijelölt.

Weis István vállalkozott arra a feladatra, hogy társadalmunk mai állapotáról pontos, tárgyilagos képet adjon. Legtöbbször nem kutatja az okokat, melyek idáig vezettek, és nem próbálja kijelölni a jövő útjait, — igen helyesen amazt a történetírásnak, emezt a politikusoknak és publicistáknak hagyván fenn — hanem a társadalomtudomány magasabb szempontjaiból, de egyúttal a világlátott, gyakorlati ember kitűnő megfigyelésével s amint egykor Deák Ferenc mondta: «meleg szívvel és hideg értelemmel» ismerteti azokat a társadalmi rétegeket, melyek együtt a magyar nemzetet alkotják.

Előbb négy fejezetben tárgyalja a nemzet települési és lakóhelyeit: a tanyát, ennek szomorú elmaradottságban küzködő népével, mely, noha a csonkaország $\frac{1}{5}$ részét teszi és szívós munkával kultúrát teremtett az Alföld elpusztult falvai helyén, maga iskola, orvos, pap, járható utak nélkül él egészségtelen házaiban, még a hatóságoktól is elhagyatva, — majd a falut, a várost és a fővárost. A közigazgatási szakember otthonosságával vezet végig szervezetükön és szervezeti hibáikon, de érdeklődése központjában mindenütt az egyén áll ott: a kiskazda, a zsellér, a napszámos, a kisiparos, a jegyző, a pap, a tanító stb., mint az illető társadalmi réteg vagy foglalkozás, hivatás képviselője. Talpraesett megjegyzésekkel ismerteti városaink két csoportját: az igazi és a falu-városokat, lakosságuk tagozódását, a verbeli magyar polgári rend hiányát és ennek következményeit, a zsidóság szerepét, Budapest fejlődésének sajátosságát, egyes városrészeknek jellegzetes vonásait, népének vegyes összetételét.

A területi és közigazgatási egységek ismertetése után négy újabb fejezetben foglalkozik a társadalom négy osztályával. Kezdi a kispolgárral. Néhány mondatban megvilágítja azokat a körülményeket, melyek a középosztály lecsúszása folytán a háború óta fokozatosan emelkedő szerephez juttatták a kiskazdákat, társadalmunk-

nak ezt a kétségkívül értékes rétegét, a középosztály kiegészítésének, felfrissítésének természetes tartalmékját. Ismerteti kezdetleges lakásviszonyaikat, egyoldalú táplálkozásukat s találóan állapítja meg, hogy a kiscgazda-osztály nevelése addig nem vezethet eredményre, míg lányaik, asszonyaik is meg nem tanulják munkaerejük és idejük okosabb kihasználását. Itt röviden szól még a kispolgári osztálynak viszonyainknál fogva kisebb jelentőségű két eleméről: a kisiparosról és kiskereskedőről.

Második helyen a középosztályt tárgyalja. A középosztály fogalmi körének helyes meghatározása után kiemeli azt a régi igazságot, hogy nálunk a szó nyugateurópai értelmében vett iparos és kereskedő középosztály nincs, mihez képest a magyar középosztály túlnyomó részében tisztviselőkből áll. Erre a pályára menekült a kiegyezés után a régi középnemesség, amely azonban korábbi vezető szerepét már itt sem tudja megtartani, a legújabb hivatalos cúntárak szerint még a vármegyei és minisztériumi fogalmazási karban is elébe kerültek a nagyobb szorgalmat és műveltséget magukkal hozott polgári elemek, az egykori kereskedő- és iparoscsaládok sarjai. Viszont a kereskedelem és ipar terén a vezető szerepet a zsidóság vette át. Statisztikai adatok alapján, de fárasztó részletezés nélkül ismerteti a középosztály életszínvonalát: lakását, ételmezését, műveltségét, szórakozását és a háborúokozta fájdalmas lecsúszását. E kategóriában emlékezik meg a vidéki középbirtokosról, a nagyiparosról és nagykereskedőről, azzal a szomorú következtetéssel zárván be vizsgálódásait, hogy «a magyar középosztályból, akinek multja van, nincs jövője és akinek jövője van, nincs multja.» (125. l.)

Hasonló finom elemzéssel rajzolja meg felső osztályunkat: a születési és vagyoni arisztokráciát, átlagos főuraink sívár, tartalom nélkül való életét, mely oly éles szakadékokat tüntet fel a reformkor és a ma mágnásai között, kikkel szemben az új pénzarisztokrácia határozottan értékesebb elem a gazdasági életben teljesített munkájával, tudomány- és művészetpártolásával. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy e réteg egyes tagjainak rideg, a nemzeti érdekektől mereven elzárkózó önzése, kíméletlen vagyongyűjtő törekvése méltán hívja ki a legsúlyosabb kritikát, sőt igazat ad azoknak, akik ellenük, e modern rablólovagok ellen, törvényes intézkedéseket sürgetnek.

Negyedik helyen, tehát nem éppen szerencsés sorrendben, a szegény ember gyűjtőneve alatt ismerteti a mezőgazdasági és ipari «nincsetlen»-ek helyzetét, életviszonyait, a munkanélküliek nyomorúságát és ezek között is a legszomorúbb helyzetbe került szellemi munkanélkülieknek, a magasabb osztályokból a háború, majd a trianoni

békeparancs folytán kiesett, régi otthonából menekülésre kényszerített és ma százalmas proletársorsban vergődő értelmiségnek hangtalan szenvedését, csöndes pusztulását.

A magyar társadalmi rétegek statikájának és dinamikájának ismertetése után a szerző gazdasági életünk legfontosabb jelenségeit veszi szemügyre az egyes termelési ágakon keresztül. Vázolja a föld-birtokviszonyok egészségtelen alakulását, majd a művelési ágakat, ezek fokozódó nehézségeit, az ipari termelés némileg kedvezőbb helyzetét, a világválságnak gazdasági életünket sorvasztó hatását. Ezután végigvezet szellemi életünk fontosabb intézményein az elemi iskoláktól a középiskolákon át főiskoláinkig. Szól tudományos egyesületeinkről, irodalmi és művészeti életünkről, sajtónkról stb. A tudós felkészültségével és a publicista könnyedségével teszi meg mindenikről szellemes észrevételeit. Akad azonban egy bántó, a könyvbe nem illő megjegyzése, amelyben azt, a külföldi akadémiák ellen is emelni szokot vádat hangoztatja Akadémiánk ellen, hogy «a közönséggel és a közönséget érdeklő gyakorlati célokkal az összeköttetést jóformán teljesen megszakította», akár azért, mert célja, működése természete csak kisszámú szakértőt érint, akár azért, mert az odi profanum vulgus álláspontjára helyezkedett és hogy «a legutóbbi évekig előkelő és zárt magányban élte üvegházi életét és olyan kiadomány-sorozatokat támogatott, amelyek az illető tudományág néhány művelőjén felül senkiben sem ébresztettek lelkesedést.» (193. l.) Ez át nem gondolt vádak cáfolását, melyek «gyakorlati célú» műveket kívánnak az Akadémiától, méltatlannak tartanók első tudományos intézményünk-höz, melynek legnagyobb teljesítménye, hogy kiadta nyelvenlékeink, történeti forrásműveink stb. hatalmas sorozatait, melyek közreadására magánkiadó épp anyagi okokból nem vállalkozhatik.

Az utolsó fejezet a hivatalos Magyarország cím alatt a kormányzóról, az országgyűlés két házának működéséről és összetételéről szól röviden, tartalmasan. Találón jellemzi közigazgatásunk túlzottan centralisztikus irányát s ezzel kapcsolatban bürokratikus életünk egészségtelen túltengését, önkormányzatunk satnyaságát.

Befejezésül a magyar lélek két alapfogyatkozásaként a szalma-láng-szerű lelkesedést és a változásoktól való irtózást jelöli meg (bár látnók ezt a konzervativizmusát a fővárosból terjedő rossz példákkal szemben is!), de helyesen utal az utolsó években fellépett közönyre, az egészséges közszellem hiányára s az egyes társadalmi rétegek közti szakadékra is.

Mint látjuk, a szerző legnagyobb nemzeti célunk szolgálatában foglalkozott mai társadalmi problémáinkkal. És bár mérőónját nem

mindig bocsátotta a társadalmi kérdések legmélyéig s a vázlata sem teljes, mert a társadalom nemzetiségi és felekezeti megoszlását — noha érthető okokból — mellőzte és egyes jelenségek fölött (pl. a felekezeti ellentétek aggodalmat keltő kiélesedése, vagy a kommunista mételty hatása) hallgatással siklik el, mégis az a kép, melyet szemünk elé tár, nagyjából hű és kifejező. Sok öröme ugyan nincs okunk. A nagy vér-, terület- és vagyonesztesség után a régi társadalmi rend felbomlott, az újnak kialakulását és kiegyensúlyozott együttműködését pedig olyan körülmények gátolják, mint a tanya és falu népének nagy gazdasági terhei, közegészségügyi és műveltségi elmaradása, a földbirtok megoszlásának aránytalanságai, középosztályunk pusztulása, arisztokráciánk visszavonulása a közélettől, plutokráciánk önzése, közigazgatásunk nem mindig kielégítő munkája és mindennek fölött nagy szegénységünk.

Ezeket a bajainkat kell tehetségünkhöz képest először orvosolnunk. Ma már azonban nem elég ehhez az a bizonyos szociális olajcsepp. Nagy elhatározásokra, nagy tettekre van szükség, hogy elindulhasunk a szétdarabolt nemzet lelki integrációja felé vezető úton. Mert a nemzet belső története a társadalmi erőknél egymással folytatott állandó küzdelme anyagi, erkölcsi és szellemi munkájuk eredményeihez képest a politikai és gazdasági érvényesülésükért. De nagy nemzeti célokat megvalósítani csak valamennyi társadalmi réteg együttes munkájával, lelkesedésével és áldozatával lehet.

Nagy Miklós.

Juhász Gyula költeményei.

Juhász Gyula: *Hárfá*. Budapest, É. n. Genius K. 8-r. 188 l.

Amikor Juhász Gyulára gondol az ember, hangszeréül épen nem a sokhúrú hárfát képzei, hanem a csak négyhúros gordonkát vagy talán még inkább a hegedűt. Ezen a hangszeren is mintha mindig a mélyebb húrokon játszanék, sőt, hogy a hanghatást még szabatosabban megjelöljem, gyakrabban halljuk nála a d-t s ritkábban a férfiasan zengő g-t. A d-húr tompább hangszínnel adja a melódiát, innen szállnak a hegedűről a legfájóbb hangok, a lélek misztikus, gyakran erőtlén, tehetetlen fájdalmát ez a húr tolmácsolhatja leghívebben. Aki ezen a húron is tud uralkodni, az valóban méltó a művész névre. Juhász Gyula, a költő, ilyen nehéz feladattal küzd, de nem sikertelenül.

Ebben a válogatott verseskötetében úgyszólván egész lírikus pályáját adja. Megtalálhatjuk benne a *Versek* (1907), az *Új versek*

(1908—14), a *Késő szüret* (1918), *Ez az én vérem* (1919), a *Nefelejts* (1921), a *Testamentum* (1925) darabjait megszerezve egy csomó újabb verssel.

Válogatni — azt hiszi az ember — könnyű, csak legyen miből. Pedig nem úgy van; meglátni, felismerni az értékesebbet, a szebbet még akkor is nagyon nehéz, ha szubjektív mozzanatok nem homályosítják el ítéletünket — a magunk alkotásait meg épen lehetetlen tiszta mértékkel mérni. Az alkotás magasabbrendű része ugyanis a lélek mélyén, a tudat alatt játszódik le, amikor az értelem megragadja, már jóformán készen is áll a mű. A művész igen sokszor maga sem tudja, hogyan is tudta «kitalálni»; lényegében tehát rejtély még alkotója előtt is. Épen ezért azt sem tudná megmondani, miért szereti jobban az egyik alkotását, mint a másikat. Az érzelmek forrásai is rejtettek; érezünk s ki tudná megmondani, hogy miért épen úgy. A szerző helyzeténél fogva rossz válogató, bármilyen fogékony és finom is a lelke, tehát ne válogasson, ne legyen mostohája édes gyermekeinek. Juhász Gyula nem rossz ízlésű válogató; mégis kihagyott egypár jobb sorsra érdemes, szép verset. Különösen a *Késő szüret* anyagával bánt kegyetlenül, pedig ez a legjobb kötete. *Örök Beatricénk, Végtelenség verse, Ovid tavaszdala, A szerzetes hóráiból* bizony méltatlanul kerültek száműzetésbe. A többiben is maradt még értékes darab s nem egy gyengébb jutott helyettük a gyűjteménybe.

A költő alakja azonban így is jól kirajzolódik ebből a kötetből, amely mintegy az «elkészt költő» sietésének bélyegét hordozza magán. Juhász majdnem kizárólagosan a bánat költője, a szerelmi bánat lenyűgöző ereje nyilatkozik, azt mondhatnók, minden versében. Ez a bánat annyira a sajátja, hogy mindent ezen keresztül lát, ezzel magyaráz. «Áldott e bánat», mert nemcsak — mint maga mondja — engedi énekelni, hanem egyenesen készíti az éneklésre, megszépíti a lelkét, s a «hatalmas és bús szerelemnél» is érzi, hogy élete egész, hogy őt is «egy végtelen világnak mély titka» ringatja — «hol nincs semmi part».

Erőtlenségében, amely épen a bánat erejét igazolja, a mult felé irányítja figyelmét, azt hiszi, hogy későn jött, s az «új tájak öröme» nem az övé. Visszaűzött vágya hontalanul bolyong a végtelenség felé, s úgy érzi, ez az élete, ez a végzete.

Feminin, sőt dekadens hangulatait is ez a bánat teszi uralkodóvá. Erősködéseiben mindig van valami keserű, tehetetlen dac (pl. *Madách Sztregován, Berzsenyi*), viszont bánatából nőies, álmodó lelke olyan finom, lágy, selymes tapintatú lírát sző (*Milyen volt . . .*), hogy alig van magyar költő, aki ebben fölülmúlja.

Úde, harmatos képek is megragadják (*Falusi állomás*, itt címváltozással: *Őrház*), de ezt a derűs hangulatot is beárnyékolja a szubjektív érzés, a bánat, sajátságos, lemondásban kitörő akaratosság.

A bánat, mint érzelem, konzerváló jellegű, innen van, hogy Juhász is inkább visszafelé néző, magába merülő költő. Fejlődés nála alig van, — szinte nem is lehet — de visszafejlődés sem igen látszik a kötet utolsó negyedében adott újabb verseken. Bánata tompult, mert borús lelke belefáradt a ragyogó világba, már fáj neki a szépség, amely beteggé tette a lelkét. Magányos szenvedése odujába húzódik, s a viharos élet «vad dalaival» takarózik be. (*Szépség betegé.*)

Juhász valóban poéta unius cantus, a bánat énekesé. De költészete mégsem egyhangú és nem szürke, nem unalmas, a változatok színesek, újszerűek. Még komor témáit is szelíd fény sugározza be, érezzük a költő melegségét, akinek egy az élete:

Dalolni és álmodni mindörökkön
Örökké.

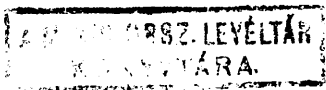
Pedig már régen tudja,

Hogy ennyi fény, csönd, ennyi forma, álom,
Csak meddő győzelem kínon és homályon,
Hogy amíg lelked, fényt vet annyi árnyra:
Sötét marad a bánat és a bánya! (*Meunier.*)

Sötét marad a költő lelke is, ahonnan ez az értékes líra napvilágra került. A sötétségen túl azonban igazi költői láng világol. Pedig nem hozott új tartalmat a költészetében, — a bánat nagyon régi, mondhatnók ősi költői tárgy — formái is jórészt a régiek (a szonett a leggyakoribb versformája), Ady és a franciák hatása is érezhető egy-két darabján — hangja azonban elkísér, zsong a fülünkben sokáig. Egy-egy szólama megmarad, velünk él tovább, mint egy bánatos melódiafoszlány, amely a szívünkbe lopódzott.

Kár, hogy az egyes füzetek anyagát nem különítette el a kiadó, s hogy gondatlanságból két vers (*Az ivó, Fohászkodás*) kétszer szerepel a gyűjteményben.

Hegedűs Zoltán.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

632. SZÁM

1930 JÚLIUS

248/249

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A KIRÁLYHEGYNEK MINDIG IGAZA VAN. — József királyi hercegtől	1
II. SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI SZENT IMRE HERCEGHEZ. — Gróf Apponyi Alberttől	13
III. FERENCZI ZOLTÁN EMLÉKEZETE. — Császár Elemértől	20
IV. A TUDATTALAN PROBLÉMÁJA. — Bartók Györgytől	58
V. EGYETEMI NEVELÉS. (II.) — Imre Sándortól	94
VI. A GÉP. — Elbeszélés. — Lőrinczy Györgytől	110
VII. KÖLTEMÉNYEK: <i>Imádkozom: legyen vidám...</i> — <i>A madarász.</i> — Áprily Lajostól. — <i>Himnusz Görögországhoz.</i> — <i>Himnusz a Naphoz.</i> — Mistral Fr. után, — Gyulai Ágostól	124
VIII. SZEMLE: 1. <i>Debrecen város Déri-múzeuma.</i> — Ecsedi Istvántól. 2. <i>A százéves Hernani.</i> — Elek Oszkártól	129
IX. IRODALOM: 1. <i>A modern magyar irodalom.</i> — (Várkonyi Nándor: <i>A modern magyar irodalom.</i>) — Kéky Lajostól. 2. <i>A quattrocento toscanai szobrászata.</i> — (Ybl Ervin: <i>Toscana szobrászata a quattrocentóban.</i>) — Gentlön Istvántól. 3. <i>A muraközi kérdés.</i> — (Muravölgyi J.: <i>Muraköz és a horvátok.</i>) — Bajza Józseftől	146

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

633. SZÁM

1930 AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYAR MŰVELŐDÉS FEJLŐDÉSE S ÉSZAKI KAPCSO- LATAI. — Gróf Klebelsberg Kunótól	161
II. SZENT IMRE A MAGYAR MŰVÉSZETBEN. — Gerevich Tibortól	199
III. BALKÁNI HELYNEVEK TÖRTÉNELMI ÉRDEKESSEGEI. — Németh Józseftől	213
IV. ANTIK EREDETŰ HATÁSOK A MAGYAR SZÉPPRÓZAI STÍLUS KIALAKULÁSÁRA. — Darkó Jenőtol	232
V. ÁRMENTESÍTÉS, LECSAPOLÁS ÉS A MEZŐGAZDASÁG. (I.) — Gesztelyi Nagy Lászlótól	252
VI. ZSUZSIKA. — Elbeszélés. — Szász Károlytol	281
VII. KÖLTEMÉNYEK: <i>Olyan szép minden a világon.</i> — Gyökössy Endrétől. — <i>Olind és Szofronia.</i> — Tasso <i>Megszabaltott Jeruzsálem-</i> <i>éből</i> ; olaszból, Radó Antaltól	294
VIII. SZEMLE. — <i>Régi egyházművészeti kiállítás.</i> — Végh Gyulától	308
IX. IRODALOM: 1. <i>I. Ferenc József király jellemrajza.</i> — (Tschupplik, Karl: <i>Franz Joseph I.</i>) — Török Páltól.	
2. <i>Kiss József posthumus kötete.</i> — (Kiss József összes költe- <i>ményei.</i> III. k.) — —yitól.	
3. <i>Szovjet-Oroszország.</i> — (Panait Istrati: <i>Vers l'autre flamme.</i>) — Bonkáló Sándortól	311

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György ca. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

634. SZÁM

1930 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GRÓF TISZA ISTVÁN KÉPVISELŐHÁZI BESZÉDEI. — Angyal	
Dávidtól	321
II. A TRIANONI SZERZŐDÉS ALAPJAI. — Horváth Jenőtől	327
III. ANDREJEV LJEONID. — Berényi Lászlótól	357
IV. SZÉPIRODALMI FOLYÓIRATAINK 1848-IG. (I.) — Ifj. Pongrácz	
Alajostól	373
V. ÁRMENTESÍTÉS, LECSAPOLÁS ÉS A MEZŐGAZDASÁG. (II.) —	
Gesztelyi Nagy Lászlótól	399
VI. MESE A SZOMORÚ VÍZITÜNDÉRRŐL. — Elbeszélés. — Andrejev	
Ljeonid után, oroszról, — Berényi Lászlótól	417
VII. A FŐBENJÁRÓ PER. — (<i>Reineke Fuchs</i> I. éneke.) — Költemény. —	
Goethe után, németről, — Balogh Páltól	431
VIII. SZEMLE. <i>Nagy-Szerbia felé.</i> (1903—1914.) — Bajza Józseftől	439
IX. IRODALOM: 1. <i>Újabb könyvek Bethlen Gáborról.</i> — (D. Angyal:	
<i>Gabriel Bethlen.</i> — Szekfü Gyula: <i>Bethlen Gábor.</i> — R. Kiss	
István: <i>Az átértékelt Bethlen Gábor.</i> — Makkai Ernő: <i>Bethlen</i>	
<i>Gábor országalkotó politikája.</i>) — Török Páltól.	
2. <i>Sajó Sándor új verskötete.</i> — (Sajó Sándor: <i>Gyertyaláng.</i>) —	
Kéký Lajostól	465

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György ca. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

635. SZÁM

1930 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GHYCZY KALMÁN, MINT NÁDORI ÍTÉLMESTER. — Nagy Miklóstól	1
II. GYERMEKPSZICHOLÓGIA ÉS PEDAGÓGIA. — Bognár Ceciltől	29
III. PANNONIA VILÁGURALMA. — Alföldi Andrástól	59
IV. SZÉPIRODALMI FOLYÓIRATAINK 1848-IG. (II.) — Ifj. Pongrácz Alajostól	71
V. A KÖZÜZEMEK KÉRDÉSÉHEZ. — Ország Sándortól	99
VI. A CSODATÉVŐ FESZÜLET. — Elbeszélés. — Selma Lagerlöf után, svédből, — Ambrus Ilonától	118
VII. KÖLTEMÉNYEK: — <i>Hómosó-ér partja mellett.</i> — Kazinczy Ferenc. — <i>A Sziget őszében.</i> — <i>A régi pad.</i> — Petri Mórtól	131
VIII. SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől	133
IX. IRODALOM: 1. <i>A bécsi hollandi követek jelentései 1670—1697.</i> — (Antal — De Pater: <i>Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720.</i> I.) — Angyal Dávidtól.	
2. <i>Egy új erdélyi regény.</i> — (Nyíró József: <i>Isten-igájában.</i>) — Kristóf Györgytől.	
3. <i>A székelyek letelepülése.</i> — (Csikszentmihályi Sándor Imre: <i>A székelyek letelepülése.</i>) — Török Páltól	150

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világsszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

636. SZÁM

1930 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől	161
II. CSONKA-MAGYARORSZÁG HATÁRAIRÓL. — Olay Ferenctől	164
III. BELINSZKI ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA. (I.) — Nagy Ivántól	200
IV. BÁBICS-GYALSZKI. — Bajza Józseftől	231
V. SZILVESZTER-ESTI IDYLL. (I.) — Elbeszélés. — Bábics-Gyalszki után, horvátból, — Tarczay Erzsébettől	239
VI. A KÉTEZERÉVES VERGILIUS. — AZ AENEIS II. ÉNEKE. — Vergilius után, latinból, — Csengery Jánostól	259
VII. ANGOL KÖNYV TISZA ISTVÁN RÓL. — George A. Birmingham után, angolból, — E. R.-től	283
VIII. SZEMLE. <i>Irodalmi viszonyaink az összeomlás után.</i> — Berzeviczy Alberttől	295
IX. IRODALOM: 1. <i>A székelység története.</i> — (Szádeczky Kardoss Lajos: <i>A székely nemzet története és alkotmánya.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Francia könyv Magyarországon háborús felelősségéről.</i> — (R. Ché- lard: <i>Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale.</i>) — Horváth Jenőtől.	
3. <i>„A magyar történelmi tudomány legújabb felfedezései.”</i> — Németh Józseftől	301

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséghez illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

637. SZÁM

1930 DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1930

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. SZÉCHENYI ELMEBAJA. — Viszota Gyulától — — — — —	321
II. MOLNÁR GYÖRGY KOLOZSVÁRTT. — Szász Károlytól — — — — —	363
III. A NAGYSZEBENI ÜTKÖZET. — Gyalókey Jenőtől — — — — —	389
IV. BELINSZKI ÉS AZ OROSZ IRODALOM ARANYKORA. (II.) — Nagy Ivántól — — — — —	398
V. SZILVESZTER-ESTI IDYLL. (II.) — Elbeszélés. — Bábics- Gyalszky után, horvátból, — Tarczay Erzsébettől — — — — —	415
VI. KERESZT-ÜT. — Voinovich Gézáttól — — — — —	431
VII. SZEMLE: 1. Szabolcska Mihály. — Kéky Lajostól. — — — — —	
2. Emlékezés Bartóky József-re. — Kosztolányi Dezsőtől. — — — — —	
3. A zenei év. — Papp Viktortól — — — — —	454
VIII. IRODALOM: 1. A mai magyar társadalom. — (Weis István: <i>A mai magyar társadalom.</i>) — Nagy Miklóstól. — — — — —	
2. Juhász Gyula költeményei. — (Juhász Gyula: <i>Hárfa.</i>) — Hege- dűs Zoltántól — — — — —	474

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12:—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárú is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.